

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**ORTAÇAĞ SEYAHATNAMELERİNDE TÜRKLER VE
MOĞOLLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI
(X.-XV. YÜZYILLAR)**

Muhammed Ali BUDAK

**Danışman
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU**

MANİSA-2020

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

YÖK TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler Ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X.-XV. Yüzyıllar)’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /2020

ÖZET

ORTAÇAĞ SEYAHATNAMELERİNDE TÜRKLER VE MOĞOLLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI (X.-XV. YÜZYILLAR)

Türkler ve Moğollar dünya tarihi içinde çok büyük öneme sahip ve birbirlerinden başka kimseye benzemeyen iki kardeş ulustur. Asya bozkırlarından çıkarak insanlığın tarihinde inkâr edilemez roller oynamışlar, yadsınamaz izler bırakmışlardır. Bu kadar büyük bir etkiye bulunmalarının sebebi, sahip oldukları kültürde yatmaktadır. Asya'nın bozkırlarından ortaya çıkan bir ulus olan Türkler çeşitli sebepler dolayısıyla ve sayılarının çokluğunu kanıtlar mahiyette olmak üzere, sıklıkla Türkistan coğrafyasından göç etmiş, gittikleri yerlerde kısa sürede köklü devletler kurmuşlardır. Türkler gibi Asya'nın bozkırlarından ortaya çıkan, içinde yetiştikleri ve hayatlarını sürdürdükleri coğrafyanın acımasızlığını anlamayanlar için özellikle Moğollar, çoğunlukla medeniyet düşmanları olarak görülmüş ve onların dünyadaki en büyük imparatorluğu kurmasını sağlayan Cengiz Han'ın elde ettiği başarı ve bunu sağlayan etmenler çoğunlukla gerektiği gibi araştırılmamıştır. Bu ulusların teşkilatçılık ve disiplin özellikleri hiç kuşkusuz sahip oldukları kültürle ilgilidir. Bu kültürün yansımaları da bizzat gören ve daha sonra yazıya dökenler arasında ilk sırada seyyahlar gelmektedir. Zira çeşitli sıfatlar ve amaçlarla yolculuk yapan bu insanlar, kendilerine tanıdık gelen ve özellikle kendilerine garip gelen olayları büyük bir titizlikle eserlerine kaydetmiştir. Bu çalışmada, bir toplumun kültürünü ortaya koymak için kullanılacak olan kaynakların başında gelen seyahatnameler incelenmiş ve Türkler ile Moğolların X. ve XV. yüzyıllar arasındaki sosyal ve ekonomik durumları gösterilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF TURKS AND MONGOLS IN MEDIEVAL TRAVELOGUES (X.-XV. CENTURIES)

The Turks and the Mongols are two sibling nations, which have great importance for the history of the world and aren't similar any other than themselves. Both have been emerged from the Asian steppes and both have been played important roles in the history of the mankind. The impact created by these nations, without a doubt, have been stemmed from their repective cultures. Due to incomprehensibility of the harsh conditions they have been living, particularly the Mongols often have been seen as an enemy of civilization and the achievements of Genghis Khan have been overlooked. Turks, like Mongols, emerged from the steppes of Asia and after the emigrations they had, have been established new and deep-rooted states where they went. Indicating the qualities of administration and the discipline they had, this have been stemmed from their culture as well. The civilizations created by these nations have been seen firsthand by the travellers. These people, who travelled due to various purposes, have been record both the things that familiar to them and the things that considered bizarre by them. In this study, travelogues, which are important for the cultural history, have been examined and studied for the purpose of demonstrating the Turks' and the Mongols' social and economic conditions between 10th and 15th centuries.

ÖNSÖZ

Türkler ve Moğollar, dünya tarihindeki yerleri ve önemleri yadsınamaz olan bozkırlı iki kardeş ulustur. Çok eski dönemlerden itibaren, Türkistan coğrafyasının dışına yönelen göç hareketleriyle Türkler, gittikleri yerlerde kısa zamanda köklü ve etkili devletler kurmuştur. Bilinen ilk Türk devleti olan Asya Hun İmparatorluğu'nun yıkılması, sadece Avrupa'nın kaderini değiştirecek olan Kavimler Göçü'nü başlatmamış, aynı zamanda Ortaçağ'ın da başlamasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde yaşanacak olan ikinci büyük göç hareketini bu sefer de bölgenin diğer bir unsuru olan Moğollar başlatmıştır.

Asya Hun İmparatorluğu'nun ardından Asya'daki boyları yeniden tek sancak altında toplayan Göktürk Kağanlığı, Türk kültür ve medeniyetinin sahip olduğu köklerin ne kadar derin ve sağlam olduğunu, Orhun Yazıtlarını bırakarak tüm dünyaya göstermiştir. İncelendiğinde görülecektir ki Göktürk Kağanlığı'ndan sonra anavatandan çok uzakta görülen Bulgarlar ve Hazarlar dahi bu kültürün bir devamı mahiyetinde kurulan Türk devletleridir. Asya'daki üçüncü büyük Türk devletini kuran Uygurların, kısmen de olsa Budizm ve Maniheizm gibi dinleri benimsemeleri, onların et yemeye devam eden bozkır çobanları olarak hayatlarını devam ettirmesini engellememiştir.

Türklerin sahip olduğu bu köklü medeniyetin, İslâmiyet ile bütünleşmesinde önemli bir yeri olan Oğuzlar, sadece Türk kültürü ve İslâm dinini bir araya getirmekle kalmamış, birkaç yüzyıl içinde onu koruma ve savunma görevlerini de yerine getirmiştir.

Dünya tarihinde Türklerin yarattığına benzer bir etki yaratabilen bir diğer ulus da Moğollardır. Fakat Moğolların zaman içinde kimliklerini kaybetmeleri, hatta büyük bir kısmının Türkleşmesine rağmen Türklerin kimliklerini kaybetmemesi vurgulanması gereken bir noktadır. Bununla beraber ne Cengiz Han'ın öneminin ne de onların yaşadığı bozkırın yaşam koşullarının yeterince anlaşılabilmesi, Moğol ulusuna isim vermesinin yanında onlara bu kimliği de kazandıran, halkına karşı son derece müşfik davranan Cengiz Han'ın basit ve cahil bir cengâver olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Ondan önce ancak çeşitli adlara sahip, çoğunlukla birbirlerine saldıran proto-Moğollardan bahsedilebilirken, Cengiz Han'ın onları birleştirmesi ve liyâkat temelli bir imparatorluk kurması, Yeke Moğol Ulus'u (Yüce Moğol Ulusu) oluşturması tarihte örneğine az rastlanılan fakat göz ardı edilen muazzam derecede önemli bir gelişmedir.

Moğolların ortaya çıkması ve batıya doğru yayılmalarının en büyük sonuçlarından biri de hiç kuşkusuz, zaten batıya ve özellikle Anadolu'ya gelmiş bulunan Türk topluluklarının, Moğolların önünden çekilen Türklerle daha da güçlenmesidir. Böylece Türkistan coğrafyasından göçe kalkarak batıya doğru ilerleyen ve Müslüman Türklükle vatanlaştırmaya başlanan Rumeli'nin (Anadolu), Türkeli (Türkiye) olması sağlanmıştır. Bu yeni gelen boylarla beraber Anadolu yarımadasındaki Türk nüfusu artmış, zayıflık emareleri gösteren Türk kültürü de yeniden canlanmayı başarmıştır. Moğolların kurduğu büyük imparatorluk ile ortaya çıkan Cengiz Han Barışı'nın bir diğer önemli sonucu da oluşan güven ortamıdır ki bu dönemde çeşitli niteliklere sahip insanlar batı ve doğu arasında rahatça yolculuk edebilmiş, tüccarlar, seyyahlar ve din adamlarına yeni dünyalar açılmıştır.

İşte kimi zaman belli bir sıfat ve belli bir amaç doğrultusunda, kimi zamansa sadece yolculuk etmek amacıyla yola çıkan bu insanlar, yolculukları boyunca yaşadıklarını anlatan eserler kaleme almıştır. Bazıları rapor halinde olan, bazıları anı, bazıları da kendinden sonrakilere yol göstermesi amacıyla yazıya dökülen ve genel olarak seyahatname (yolbetiği), olarak adlandırılan bu eserlerde çoğunlukla yolcunun veya gezginin kendisi tarafından, bazen de etraftan duyduğu, çeşitli araçlarla öğrendiği olaylar ve durumlara yönelik önemli bilgiler bulunmaktadır. Bununla beraber bu tür eserlerde yazarın hayal gücünün bir sonucu olan efsanevi olaylara da rastlanılmaktadır ki bu durum yazılanların son derece dikkatli bir şekilde eleştirilmesi sonucunu doğurmakta ve pek çok araştırmacı tarafından olumsuz bir özellik olarak görünmektedir.

Kaleme alınan hemen tüm eserler, yazarlarından izler taşımaktadır. Seyahatnameler de doğal olarak onları oluşturan seyyahlardan parçalar içermektedir. Yani yazılan seyahatnamelerin tam olarak anlaşılması, ancak onları yazan seyyahların kim olduğu, hangi dine inandığı, hangi milletten geldiği gibi özelliklerinin yanında bizzat seyyahın kendini kim olarak tanımladığının araştırılmasıyla ortaya konulabilecek bir durumdur. Yani Türklere düşman olan bir topluluğun üyesi olan bir seyyahın elbette ki onlar hakkında hep iyi şeyler söylemesi beklenemez. Aynı durum bunun tersi için de geçerlidir. Onlarla ittifak halinde olan ve hatta bizzat Türkleri seven birisi tarafından yazılan bir seyahatnamede de bu sefer onları çok yüceltici tabirler bulunacaktır. Özetle, seyahatnameler söz konusu olduğunda işin içinde mutlaka önyargı olduğu göz ardı edilmemelidir. Fakat aslında, mevzubahis durum, onlara yönelik tamamen yeni bir araştırma sahası açılacak seyyahların ve gezginlerin karakterleri hakkında son derece önemli ipuçları vermektedir.

Bu çalışmada yer alan konuların başlıklandırılması, incelenen seyahatnamelerde belirlenen konular çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bazı konular birden fazla başlık altına alınabilir özellikte olmakla beraber mümkün olduğunca tekrardan kaçınılmaya, her bir konu tek bir başlıkta incelenmeye çalışılmıştır. Belirlenen başlıklar altında oluşturulan konularda öncelikli olarak seyahatnamelerde incelenen konuyla ilgili verilen bilgilerden bahsedilmiş, daha sonra bu bilgiler mümkün olduğunca çağımız araştırma eserleriyle desteklenmiş, incelenmiş ve seyahatnamede anlatılanların ne kadar doğru veya yanlış olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Kullanılan seyahatnameler ve diğer eserler konusunda bilinmesi gereken birkaç önemli nokta vardır ki bunların ilki, basılan kitapların üstündeki imlânın korunduğudur. Örneğin İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde, yazarın adı bir baskıda İbn Fadlan, başka bir baskı İbn Fazlan şeklinde olmuştur ve bu durum bir karışıklık yaratmamalıdır. Buna ek olarak Ramazan Şeşen, Türkçeye çevirdiği ve yayınladığı İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi'nin içine hem Ebu Dülef'in seyahatnamesini hem de Mervezi'nin eserinin Türkler ile ilgili olan kısmını da eklemiştir. Bunlarda yazar, dipnot kurallarına uyulmak mecburiyetiyle İbn Fazlan olarak verilmiştir. Ayrıca yine Ramazan Şeşen tarafından çeşitli Arap seyyah ve coğrafyacılara eserlerinin Türkler ile ilgili bilgilerinin Türkçeye çevrildiği İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri isimli kitabı da kullanılırken dipnotlarda yazar olarak Ramazan Şeşen verilmiştir. Bu durum, Yusuf Ziya Yörükân'ın Ortaçağ Müslüman

Coğrafyacılarından Seçmeler; Nuh Arslantaş'ın çevirmenlik yaptığı Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri; Ankhbayar Danuu'nun Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu; Tufan Gündüz'ün Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar ve yine Tufan Gündüz'ün Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri; Henry Yule'un Cathay and the Way Thither ve Emil Bretschneider'in Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography And History of Central And Western Asia From the 13th to the 17th Century isimli eserleri için de geçerlidir.

Üzerinde önemli durulması gereken bir başka nokta da seyahatnamelerin çevirisini yapan çevirmenlerin, bu eserlerin değerini iki katına çıkaracak açıklama dipnotları eklemiş olduğudur. Çünkü bu çevirileri yapanların büyük bir kısmı zaten araştırma yapan bilim insanlarıdır ve çalışmalarına ihtiyaç duyulan kaynağı sağlamak amacıyla buldukları eserleri tercüme etmiş, başkalarının yararlanması için açıklamalar ekleyerek yayınlamışlardır. Böylece ortaya çıkan eser, sadece basit bir çeviri olmanın ötesine geçmiş, eseri çevirenler, artık günümüzde unutulmuş yerleri, terimleri, olayları vs. öne çıkan konuları, yaptıkları araştırmalarla gün yüzüne çıkartmaya çalışmışlardır. Çalışma esnasında seyahatnameleri çevirenlerin ekledikleri açıklama dipnotları da d.n. kısaltması ile gösterilmiştir.

İnsanlık tarihindeki konumlarının büyüklüğü ve önemi ile kendilerinden başka hiçbir topluma benzemeyen iki büyük ulusun, yani Türkler ve Moğolların, böyle olmalarını sağlayan en büyük etkene, yani kültürlerine yönelik seyahatnameler temelinde yapılan bu çalışma bir giriş bölümü ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, X. ve XV. yüzyıllar arasında olmak koşuluyla, kullanılan seyahatnameler ve onları kaleme alan seyyahların yanında, Türk ve Moğol uluslarının önemleri ve özellikleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, X. ve XV. yüzyıllar arasında ortaya çıkan veya hâlihazırda var olan Türk budunlarının, yani Oğuzların (daha sonra Türkmenler), sosyal ve ekonomik durumları, onları ziyaret eden veya yolculukları esnasında onların arasından geçmesi gereken seyyahların aktardıkları temel alınarak ve çağdaş inceleme eserlerle kıyaslanarak incelenmiştir.

İkinci bölümde, Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasıyla beraber başta hem Çin hem de Avrupa'dan bizzat onlara gönderilen, daha sonraki zamanlarda Moğolların yanlarında bulunmaları gereken çeşitli seyyahların yaptıkları gözlemler temelinde olarak, Moğolların sosyal ve ekonomik durumları, yine onlar hakkında yapılan çağdaş araştırma eserlerle incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Beni böyle bir araştırma konusuna yönlendiren ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, değerli danışmanın Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya, yaptıkları değerlendirmeler ve eleştirileriyle yanlışlarımı fark edip, onları düzlememi sağlayan ve aynı zamanda Tez İzleme Komitesi üyeleri olan Doç. Dr. Hasan AKYOL'a ve Doç. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR'e; savunma jürimde bulunan Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT'e ve Dr. Öğr. Üyesi Gaye YAVUZCAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Tezin yazım sürecinde, yazdıklarımı okuyup değerlendiren ve bana araştırmamda önemli yardımlarda bulunan değerli arkadaşlarım Abdullah TOK ve Mehmet SOYSAL'a; emeklerinin anlatılması veya bahsedilmesinin dahi bir saygısızlık olacağı değerli annem ve babama bu süreçte yanımda oldukları için minnettarım.

Muhammed Ali BUDAK
İzmir 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	iii
YÖK TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	xii
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRKLER

1.3. OĞUZLAR.....	18
1.3.1. Oğuzların Kısaca Siyasî Tarihi	18
1.3.2. Oğuzların Sosyal Durumları	26
1.3.2.1. Oğuzlarda Kadının Durumu	31
1.3.2.2. Hukukî Durumları.....	32
1.3.2.3. Dinî Durumları	34
1.3.2.4. Hastalık Halleri ve Ölü Gömme.....	37
1.3.2.5. Yerleşimleri.....	38
1.3.2.6. Evlilik Ananeleri.....	42
1.3.2.7. Yemekleri	43
1.3.2.8. Giyimleri.....	44
1.3.3. Oğuzların Ekonomik Durumu	45
1.3.3.1. Ticari Faaliyetleri	45
1.3.3.2. Hayvancılık Faaliyetleri.....	50
1.4. TÜRKMENLER (GÖKTÜRK OĞUZLARI).....	52
1.4.1. Türkmen Adı.....	52
1.4.2. Doğu Anadolu ve İran Türkmenleri	54
1.4.2.1. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinin Kısaca Siyasi Tarihi.....	54
1.4.2.2. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinin Sosyal Durumları	63
1.4.2.2.1. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinde Kadının Durumu ...	68
1.4.2.2.2. Yaylak ve Kışlak Hareketleri, Çadırları	69

1.4.2.2.3. Dinî Durumları	71
1.4.2.2.4. Giyimleri.....	75
1.4.2.2.5. Yemekleri	76
1.4.2.3. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinin Ekonomik Durumları ...	77
1.4.2.3.1. Alınan Vergiler	77
1.4.2.3.2. Tarımsal Faaliyetleri.....	78
1.4.2.3.3. Ticari Faaliyetleri.....	79
1.4.2.3.4. Kumaş ve Zırh Üretimi.....	80
1.4.2.3.5. Hayvancılık Faaliyetleri.....	81
1.4.3. Türkiye Türkmenleri	83
1.4.3.1. Türkiye'nin Sınırları.....	83
1.4.3.2. Türkiye Türkmenlerinin Kısaca Siyasî Tarihi	84
1.4.3.3. Türkiye Türkmenlerinin Sosyal Durumu	92
1.4.3.3.1. Göçer Türkmenler ve Karakterleri	100
1.4.3.3.2. Türkiye Türkmenlerinde Kadının Durumu	103
1.4.3.3.3. Türkiye'de Ahılar (Ahiler) ve Yardımseverlik.....	104
1.4.3.3.4. Dinî Durumları	107
1.4.3.3.5. Ölü Gömme	114
1.4.3.3.6. Giyimleri.....	116
1.4.3.3.7. Türkiye Türkmenlerinde Tıp ve Bilimsel Faaliyetler	119
1.4.3.3.8. Yemekleri	120
1.4.3.4. Türkiye Türkmenlerinin Ekonomik Durumu	122
1.4.3.4.1. Köle Ticareti	122
1.4.3.4.2. Alınan Vergiler	123
1.4.3.4.3. Zanaat Faaliyetleri	125
1.4.3.4.4. Ticari Faaliyetleri.....	126
1.4.3.4.5. Hayvancılık Faaliyetleri.....	132
1.4.3.4.6. Tarımsal Faaliyetleri.....	135
1.4.3.4.7. Madencilik.....	139
1.4.3.4.8. Paraları ve Para Birimleri	141
1.4.3.4.9. Dokumacılık Faaliyetleri	143

İKİNCİ BÖLÜM MOĞOLLAR

2.1. MOĞOLLARIN KISACA SİYASÎ TARİHİ	146
2.2. MOĞOL VE TATAR İSİMLERİ VE ONLARIN KİMLİKLERİNE DAİR 158	
2.3. MOĞOLLARIN SOSYAL DURUMU	162
2.3.1. Ülüş ve Orun	165
2.3.2. Dış Görünüşleri.....	166
2.3.3. Karakterleri	169
2.3.4. Moğol Kadınlarının Durumu	173
2.3.5. Dinî Durumları	177
2.3.5.1. “Gök” Mefhumu	180
2.3.5.2. Tek Tanrı	181
2.3.5.3. Özel Günler.....	183
2.3.5.4. Din Adamları	185
2.3.5.5. Putlar ve Maketler	189
2.3.5.6. Gök Gürlemesi ve Su Kültü	190
2.3.5.7. Saçlar ve Sunular	192
2.3.5.8. İyi ve Kötü İşler.....	194
2.3.5.9. Yıldırım ve Ateş Kültü.....	195
2.3.5.10. Öbür Dünya Düşüncesi.....	197
2.3.5.11. Semavi Dinler	198
2.3.5.12. Hastalıklar	201
2.3.5.13. Kâhinler ve Kehanetler.....	201
2.3.5.14. Ölü Gömme.....	203
2.3.6. Evlilik ve Aile Kurumu	208
2.3.7. Giyimleri.....	214
2.3.7.1. Kadınların Başlığı	219
2.3.8. Yemekleri	222
2.3.9. İçkileri.....	229
2.3.10. Zaman Hesapları	234
2.3.11. Hukukî Durumları.....	235
2.3.12. Moğol Yazısı.....	241
2.3.13. Moğol Yerleşimleri	245
2.3.14. Avcılık Faaliyetleri	250
2.3.15. Çadırları	252

2.3.16. Yaylak ve Kışlak Hareketleri	261
2.3.17. Moğol Tıbbı.....	269
2.4. Moğolların Ekonomik Durumları.....	270
2.4.1. Ticarî Faaliyetleri	270
2.4.2. Faiz (Tefecilik)	275
2.4.3. Tarımsal Faaliyetleri	275
2.4.4. Hayvancılık Faaliyetleri.....	278
2.4.5. Ganimet Paylaşımı.....	282
2.4.6. Madenler ve Zanaat	283
2.4.7. Bahkçılık Faaliyetleri	286
2.4.8. Alınan Vergiler	288
2.4.9. Köle Ticareti.....	290
2.4.10. Kumaş ve Kürk Ticareti	292
SONUÇ.....	294
KAYNAKÇA	306

KISALTMALAR

Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
h.	Hüküm Süresi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
s.	sayfa
ss.	sayfalar arası

GİRİŞ

Türk ulusu dört bin yıl boyunca Eski Dünya (Asya, Avrupa ve Afrika) kıtalarına yayılmış ve dünya üstündeki en eski ve sürekli toplumlardan biri olmuştur. Sayıca çok ve etkin bir millet olan Türklerin, başta İbn Haldun, Vasili Vasilyeviç (Wilhelm) Radloff ve Arnold Joseph Toynbee gibi farklı dönemlerde yaşayan çeşitli bilim adamlarının söylediğinin aksine, ne medeniyet dışı, yani medeniyetsiz, ne de tarihsiz olmadığı katî surette ortaya konmuştur. Çünkü Türkler parlak ve uzun bir geçmişe sahip oldukları için zengin bir tarihleri bulunmaktadır.¹ Ayrıca başka milletlerin nasıl şimdiki hallerini aldığı bilinmektedir. Çünkü bu durum, “tarihin gözleri önünde” olmuştur. Fakat Türk ulusu daha tarih başlamadan oluşmuştur² ve bunu sağlayan teşkilatçılık, kurulan Türk devletlerinin çekirdeğindeki Türk ailesidir. Yani bozkırda ne yapması gerektiğini binlerce yılın ardından öğrenen, deneyimli, disiplinli ve etkin olan Türk ailesi aynı zamanda Türk tarihinin de temelini teşkil etmektedir.³ Osman Turan da öncelikle Türklerin kurduğu devletlere atıfta bulunarak, ılımlı ve töreli olma nitelikleri her zaman önde olan Türk ulusunun, sahip olduğu yüksek ulusal (millî) ve tinsel (mânevî) gelişmişliklerine işaret etmiştir.⁴ Akıllı, dengeli ve becerikli uluslar olan Türklerin ve Moğolların yaşadıkları coğrafyanın bu konuda özel bir önemi bulunmaktadır. Zira onlar içinde yaşadıkları sert hayatın etkisiyle bu niteliklere sahip olmuştur.⁵

Cengiz Han'dan önce var olan Moğol toplulukları için olsa olsa, “proto-Moğol” terimi kullanılabilmeyle beraber ancak Cengiz Han ile beraber Moğollar bir sancak altında toplanmış ve “Moğol” adını alarak tek bir ulus haline gelmiştir. Çünkü o “devrimsel nitelikli yenilikleri” hayata geçirerek tüm Avrasya'ya hâkim olan bir imparatorluk kurmuştur. Cengiz Han'ın başarılı bir devlet adamı yerine basit bir cengâver olarak görülmesi, ancak kurduğu medeniyetin ve bundan faydalanarak başka bir imparatorluk kuran Osmanlı Türklerinin incelenmesiyle ortaya

¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 26. Basım, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2005, ss. 34, 41.

² Nihal Atsız, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 195.

³ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Cilt: 2, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1971, s. 18.

⁴ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, 18. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, ss. 22-23.

⁵ René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur**, (Çev. Mehmet Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 7.

çıkarılabilecektir.⁶ Buna ek olarak bilinmesi gereken bir nokta da daha M. Ö. II. bin yıldan itibaren, sınır görevini yerine getiren Tula Nehri'nin batısında Türkler ile bu nehrin doğusunda Moğolların yaşamasıdır. Bu iki ulus hem komşu olmaları hem de bozkır kültürünün içinde olmaları nedeniyle birbirlerini daimi bir surette etkilemiştir. Böylece her iki ulus arasında meydana gelen güçlü, “kültür etkileşimi, dünya tarihine yön vermiştir.”⁷

Mehmet Fuad Köprülü, sosyal tarihin incelenmesi konusunda, son derece köklü ve etkili kaynaklar arasında çeşitli edebi ve tasavvufi eserlerin olduğunu vurgulamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde bilgi veren yegâne kaynaklardan birinin İbn Battûta'nın seyahatnamesi olduğunu özellikle belirtmiştir.⁸ Zira gezginler, eserlerini kaleme alırken, içinde buldukları toplumların üyeleri tarafından asla görülemeyecek veya yazılamayacak şeyleri tespit edip, ortaya koymuştur.⁹ İçinde budun bilimi (etnografik) ve insan bilimine (antropolojik) yönelik eleştirilerin de bulunduğu, İtil Bulgar Devleti'ne gönderilen Abbasi Halifesi'nin elçisi İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi, kimilerinin gözünde, Rusya'dan bahseden, “en eski yabancı kaynak” olarak değerlendirilmiştir.¹⁰ Kültür ve sosyal tarihin yanında, tarihî coğrafya konularında son derece büyük bir önemi olan seyahatnamelerin yazarlarının da ayrı bir önemi vardır ve onlara yönelik yapılacak bir çalışma yeni bir araştırma sahası yaratabilecek kadar mühim görülmüştür.¹¹ Bununla beraber bu konuda önemle üstünde durulan nokta, bu yazın türlerinin son derece ciddi bir şekilde eleştirilmesi, mümkün olduğunca başka kaynaklarla kıyaslanması gerekliliğidir.¹² Johannes Schiltberger'in seyahatnamesini Türkçe'ye çevirip bir Önsöz yazan Turgut Akpınar'ın da söylediği üzere Halil İnalçık gibi mâhir bir tarihçinin elinde birkaç tümcelik bilgi dahi muazzam bir önem kazanmıştır.¹³

⁶ İsenbike Togan, “Çinggis Han ve Moğollar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 242, 252.

⁷ Cihat Cihan, “Türkler ile Moğolların İrkî Münasebetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 283.

⁸ Mehmet Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara. 1991, ss. 16-18.

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, ss. 24-25.

¹⁰ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 37, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, s. 10.

¹¹ İlber Ortaylı, “19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 3, 1992, s. 271.

¹² Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu...**, s. 18; Ortaylı, “19. Asırdan Zamanımıza...”, s. 271; Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, s. 25.

¹³ Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, 2. Baskı, (Çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20.

Türk gezginler tarafından kaleme alınan seyahatnameler mevzubahis olduğunda, bunlar yedi grup altında toplanabilir ki şöyledir: (1) gidilen ve görülen yerlere ait dikkati çeken veya farklı gelen durumların anlatıldığı “Yolculuğun Esas Alındığı Seyahatnameler” grubuna en yerinde örnek olarak, Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi* verilebilir. (2) Siyasetin yanında tarih alanına kaynak olması amacıyla, yabancı ülkelere gönderilen elçiler tarafından kaleme alınan ve resmî olma özelliği taşıyan, “*Sefâretnameler*” (3) geride bırakılan aile veya arkadaş çevrelerine içinde bulunulan durumu anlatmak veya kurtarılmak amacıyla gerekli olan paranın istendiği, “*Esaretnameler*” (4), genellikle hac için yola çıkan kervan ve kâfilelerin güzergâhı hakkında bilgi vermeyi hedefleyen, “*Hac Seyahatnameleri*” (5) yabancı ülkelerde yaşanan sıkıntıların anlatıldığı ve şiir biçiminde yazılan seyahatnameler, (6) devlet adamlarının düzenledikleri seferlere yönelik bilgiler veren, seyahatname özelliğinin yanı sıra biyografi ve tarih nitelikleri de taşıyan eserler ve (7) yolculuk esnasında görülen ya da başkaları aracılığıyla haklarında bilgi edinilen toplumların, onların ananelerinin, tarihlerinin, yaşadıkları coğrafyanın anlatıldığı, hem coğrafya hem de tarih bilgilerini barındıran eserlerdir.¹⁴

Nesimi Yazıcı tarafından İslâmiyet’i kabul eden ilk ve bağımsız Türk devleti,¹⁵ Nadir Devlet tarafından da İslâmiyet’i resmî olarak kabul eden ilk Türk devleti olarak tanımlanan devlet İtil Bulgar Devleti’dir.¹⁶ İbn Fadlan da İtil Bulgar Devleti’ne Abbasi Halifesi tarafından gönderilen bir elçidir. X. yüzyılın ilk çeyreğinde, İtil-Bulgar Devleti’nin hükümdarı olan İlteber Almuş, Halife Muktedir’e bir mektup göndermiş, bu mektupta kendisinden, hükümdarlığının tanınmasını, İslâmiyet hakkında bilgi verip öğretecek kimseler göndermesini ve son olarak Musevi Hazarlara karşı bir kale yaptırmak amacıyla para vermesini istediğini anlatmıştır. Bunun üzerine Tegin el-Türkî ve Bâris el-Saklâbî önderliğinde yola çıkan elçilik kafilesine kâtip olarak katılan İbn Fadlan, yolculuk esnasında gördüklerini ve yaşadıklarını *el-Rihle* (Seyahatname) ya da sadece *Rihle* adıyla kaydetmiştir.¹⁷ 921 yılının Haziran ayında Bağdat’tan yola çıkan elçilik heyeti Buhara ve Harzem üzerinden ilerleyerek 922 yılının Mayıs ayında İtil Bulgarlarına

¹⁴ Menderes Coşkun, “Seyahatname”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 37, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, ss. 13-15.

¹⁵ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992, s. 63.

¹⁶ Nadir Devlet, “İslâmiyeti Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti İdil-Bulgar”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1997, s. 311.

¹⁷ İbn Fazlan, **Seyahatname**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul 2011, ss. 11-12.

ulaşmış ve yaz mevsimi boyunca orada kaldıktan sonra sonbaharda geri dönmüştür. İbn Fadlan'ın başta Bulgarlar ve Oğuzlar olmak üzere çeşitli Türk toplulukları yanında Ruslar hakkında da son derece önemli bilgiler verdiği eserinin geriye dönüş yolculuğuyla ilgili son kısmı kaybolmuştur. Bununla beraber İbn Fadlan'dan alıntılar yapan başka yazarların, genellikle eserin eldeki kısımlarını kullanmaları nedeniyle, dönüş yolculuğunun aynı yol üstünden yapıldığı, dolayısıyla yeni veya ayrıntılı bir bilginin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. İbn Fadlan'ın Türk tarihi için önemli olan bu eserinin keşfinin Zeki Velîdi Togan tarafından yapıldığı da ayrıca belirtilmelidir.¹⁸

Bilime duyduğu merak ve sorgulayıcı bir zihne sahip olmakla öne çıkan Mesûdî'nin, kendinden önce yazılan eserlerde verilen bilgilerin mutlak surette doğru olduğunu kabul etmemesi, onların eleştirilebilir olacağını söylemesi dikkat çekicidir. Kendisinin *Mürûcü'z-Zeheb* (Altın Bozkırlar) adlı eserini yazarken, çok çeşitli dillerden çevrilen yüz altmış beşten fazla kaynağı kullanması, bu eleştirel düşüncesini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bununla beraber Mesûdî sadece başkalarının ona anlattığı veya okuduğu bilgilerle yetinmemiş, İslâm coğrafyasının doğusunda büyük ve uzun seyahatler yapmıştır. Muhtemelen 915'te Bağdat'tan yola çıkarak önce İstahr üzerinden Hindistan'a ulaşmış, 916'da Umman üstünden Bağdat'a dönmüştür. 918 ve 928 arasında on yıl boyunca Suriye, Irak, Arabistan arasında dolaşmış, 932'de Hazar Denizi'nin etrafında bulunmuştur. Bundan yaklaşık olarak on yıl sonra Mısır'a geçmiş, 943'te Fustat şehrinde *Mürûc'ü-Zeheb* adlı kitabını yazmış, 946'da Suriye'de bulunmasının ardından tekrar Fustat'a dönmüştür. Casim Avcı, Mesûdî'nin bilime duyduğu merak nedeniyle sadece İslâm coğrafyasında değil, onun bu bölgelerin dışında da seyahatler yapmasına dikkat çekmiş, başka seyyahlar, tüccarlar, bilim adamları ve denizciler gibi çeşitli kesimlerden insanlarla konuştuğunu, onun "İslâm tarihçisi olmanın ötesinde aynı zamanda bir dünya tarihçisi olduğunu" söylemiştir.¹⁹

Gezgin bir Arap şairi olan ve X. yüzyılda Horasan ve İran hükümdarlarının saraylarında dolaşan Ebû Dülef'in yazdığı *Risâle* adındaki eser içerdiği çelişkiler nedeniyle son derece dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Kendisi Samanilere gelen bir Çin elçi heyetiyle beraber yola çıkmış ve bu esnada arasından geçtiği topluluklar hakkında bilgi vermiştir. 942-943 yıllarında gelmiş olan bu Çin heyetiyle yola çıkan

¹⁸ Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 19, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1999, ss. 477-479.

¹⁹ Casim Avcı, "Mes'ûdî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 29, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2004, s. 353.

Ebû Dülef'in Karahanlılardan farklı adlarla (el-Hargâh ve Buğrac) iki defa bahsetmesi, yolu üstünde olmayan toplulukları anlatması, eseri Türkçeye çeviren ve İbn Fadlan'ın seyahatnamesiyle birlikte yayınlayan Şeşen'e göre ana olarak iki nedenden kaynaklanmaktadır: Çin heyeti geri dönerken anayolun etrafında bulunan yerlere uğramış olabilir ya da Ebû Dülef başka kaynaklardan aldığı bilgileri kendi bilgisiymiş gibi göstermeye çalışmış olabilir. Bundan başka eserin yolculuktan uzun zaman sonra yazılması veya üstünde bazı değişikliklerin yapılması da mümkün olmakla beraber, X. yüzyılın ilk ve ikinci çeyreğinde doğuda yaşayan Türklerden bahseden az sayıda kaynaktan biridir.²⁰

İbn Havkal, İslâm coğrafyacılığının zirve dönemi olan X. yüzyılda yaşamış ve yazdığı *Suretü'l-Arz* (Yerin Haritası) adlı eseri, Makdisî tarafından yazılan kitapla birlikte, İslam dünyasının ilk ve bütün coğrafya eseri olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber daha küçük yaşta başka ülkeler ve yerler hakkında meraklı olup, oraları öğrenmek isteyen İbn Havkal'ın öne çıkan en önemli özelliği, yolcular, seyyahlar, tüccarlar gibi dışarıdaki dünyadan ona haber getirenlerin verdikleriyle yetinmemesi ve en nihayetinde kendisinin bir seyahate çıkmasıdır. Bir tüccar da olan İbn Havkal hem ticaret yapmak hem de yazmak istediği eseri için 943 yılında yola çıkmış, Arap Yarımadası ve Kızıl Deniz civarında birkaç yıl geçirmesinin ardından 947 ve 951 yılları arasında Kuzey Afrika'yı ve Endülüs'ü (İspanya) görmüştür. 969 yılında Irak ve Fars etrafında, 970'te Mısır'da bulunmuş, 973'ten itibaren de doğuya, Horasan'a kadar ilerlemiştir. Bu eseri Türkçeye çeviren Ramazan Şeşen, onun, "teknik bir coğrafyadan ziyade bir seyahat kitabı" olmasına dikkat çekmiş ve bir seyahatname gibi yapılan gözlemlere dayandığını özellikle vurgulamıştır.²¹

1095'teki Clermont Konsili ile başlayan ve 1099'da Kudüs'ün ele geçirilmesinin ardından yapılan Aşkelon Muharebesi'yle sona eren I. Haçlı Seferi'ne katılan fakat kim olduğu bilinmeyen biri tarafından kaleme alınan *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum* (Frankların ve Diğer Kudüs Hacılarının Yaptıkları) adlı eser XII. yüzyıldaki hemen tüm Haçlı yazarları tarafından kullanılan bir kaynak olmuştur. Kitabı Türkçeye çeviren Ergin Ayan, I. Haçlı Seferi'ne katılan iki diğer

²⁰ İbn Fazlan, s. 14.

²¹ İbn Havkal, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, ss. 7-10.

kişinin de bu kitaptan faydalandığını söylemiş, bununla beraber kitabın pek kapsamlı olmadığını belirtmiştir.²²

Fulcherius Carnotensis 1059'da doğmuş, 1096'daki I. Haçlı Seferi'ne katılmış, 1100'de Kudüs'e yerleşmiş ve İlcan Bihter Barlas'ın tabiriyle, "Doğululaşmış Franklardan" biri haline gelmiştir. Fulcherius, Kudüs'te ikâmet etmeye başladıktan sonra kaleme aldığı *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* (Kudüs Seferi'nin Tarihi) adındaki eserinde sefer boyunca gördüklerini ve başkalarından elde ettiği bilgilerle, görmediklerini de aktarmıştır. Bilgili ve meraklı birisi olmasının yanında yolculuk esnasında yaşadığı olayları ve hatta Haçlı ordusunda yaşanan duygusal değişimleri dahi eserinde kaydetmiştir. Bununla beraber bir din adamı olan Fulcherius'un bu özelliği esere de yansımış, İncil'den çokça alıntı yapmış, Haçlılar ve Müslüman devletler arasındaki yakınlaşmalardan hiç bahsetmemiştir.²³

Moğol İmparatorluğu Tarihi'nin ilk kaynağı olan *Meng Ta pei lu* (Moğol Tatarlarının Umumi Tarihi) 1221'de Mukali ile görüşmek için Yan jing şehrine gelen ve Çinli bir elçi olan Shao Hung tarafından kaleme alınmıştır. 1220 yılında yolculuğuna başlayan Shao Hung, 1221'de Moğol kumandan Mukali'nin yanına varmış ve dönüşünde de eserini kaleme almıştır. Bu eseri Türkçeye kazandıran Ankhbayar Danuu, kayıtlarda onun Moğollara bir müzakere için gönderildiğini, fakat bu müzakerenin ne olduğunun belirtilmediğini söylemiş, bununla beraber *Meng Ta pei lu*'nun Moğollara yönelik son derece detaylı bilgiler vermesinden yola çıkarak aslında Shao Hung'un istihbarat elde etmek için gönderildiği sonucuna varmıştır.²⁴

Kuzey Çin'de hüküm süren Kitan İmparatorluğu'nun kurucusu olan Ye-lü Apaoki'nin soyundan gelen ve 1190 yılında doğan Ye-lü Ch'u ts'ai, Cengiz Han'ın 1215'te Çin üstüne yaptığı seferde Moğollar tarafından esir alınmıştır. Bununla beraber onun ne kadar yetenekli birisi olduğunu fark eden Cengiz Han, Ye-lü Ch'u ts'ai'ı, kurduğu Moğol İmparatorluğu'nun en yüksek makamına atamıştır. Cengiz Han'ın batıya düzenlediği seferde ona eşlik etmesinin yanında Ye-lü Ch'u ts'ai, onun ardılları döneminde de önemli devlet görevleri yapmış, fakat 1243 yılında, Turakina Hatun'un naipliği zamanında, imparatorluğun kötü bir şekilde yönetilmesinden

²² **Anonim Haçlı Tarihi**, (Çev. Ergin Ayan), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 15-18.

²³ Fulcherius Carnotensis, **Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)**, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 13-15.

²⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, (Çev. Ankhbayar Danuu), (Yay. Haz. Mustafa Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, ss. 13-16, 22.

duyduğu keder yüzünden hayatını kaybetmiştir. Onun için yapılan fakat günümüzde yıkıntısı dahi kalmayan mezarındaki heykelde, yanında eşiyile beraber dizlerine kadar uzanan bir sakalla resmedilmiştir ki Ye-lü Ch'u ts'ai'in biyografisinde, Cengiz Han'la ilk karşılaştığında, Cengiz Han'ın, Ye-lü Ch'u ts'ai'in uzun boyu ve şahane sakalından etkilendiğini gizleyemediği kaydedilmiştir. Ye-lü Ch'u ts'ai'in, Cengiz Han'ın 1219-1224 arasında batıya düzenlediği seferinde onun yanında olan ve bu yolculuğa ait *Si yu lu* (Batı Yolculuğuna Dair) adlı eser İranlı yazarların hakkında çok az bilgi verdiği Cengiz Han'ın batı seferine dair en önemli kaynakların başında gelmektedir.²⁵

Hei Ta shi lu (Kara Tatarlara Dair Muhtasar) adını taşıyan ve ilk başta Peng Da Ya tarafından kaleme alınan eser, XIII. yüzyıl Moğollarına yönelik son derece detaylı bilgiler içermekle beraber bu durum sadece Peng Da Ya'nın değil aynı zamanda Xiu Ting'in de başarısıdır. Zira Peng Da Ya 1232'de gittiği ve 1233'te geri döndüğü Song Hanedanlığı elçilik kafilesinin içinde bulunduktan sonra eserini yazmış ve büyük ihtimalle 1236 veya 1237 yılında Xiu Ting ile tanışmıştır. Xiu Ting ise 1234'te başka bir elçilik heyetiyle yola çıkmış ve Moğollara ancak 1236'da varabilmiştir. Geri döndüğünde iki elçi yazdıklarını karşılaştırmış ve nihayetinde Peng Da Ya'nın yazdığı metni esas alarak bir kitap yazmaya karar vermişlerdir. Bununla beraber Xiu Ting, Peng Da Ya'nın yazdığı metne yaptığı ilaveleri "Xiu Ting (yani ben)" ibaresiyle belirtmiştir. Ankhbayar Danuu, hem *Meng Ta pei lu*'yu hem de *Hei Ta shi lu*'yu akademik olarak son derece detaylı bir şekilde inceleyen Wang Guo Wei'nin, *Hei Ta shi lu*'nun sahip olduğu değer için, "Moğolların Gizli Tarihi ve Ulu Bahadır Han'ın Bizzat Yürüttüğü Harekâtın Fetihnamesi'ninki ile aynı olduğunu" söylediğini vurgulamıştır.²⁶

Moğolların Avrupa'ya gelmeleriyle ilk kez Papa IV. Innocentius onlara elçi göndermeyi teklif etmiş olmakla beraber, bundan önce de bazı teşebbüsler olmuştur. Fakat bu teşebbüslere dair elimizde ciddi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber Papa'nın mevzubahis teklifinden sonra Simon St. (Saint) Quentin'in içinde bulunduğu bir gruba İran'a, Plano Carpini'nin içinde bulunduğu başka bir gruba da Karadeniz'in kuzeyine gitmeleri emredilmiştir. Gönderilen heyetlerin, Moğolları Hıristiyan dinine geçirmeyi denemekten başka, onların bir sonraki adımlarının da ne

²⁵ Emil Bretschneider, **Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of central and western Asia from the 13th to the 17th century**, Cilt: I, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra, 1910, ss. 9-10.

²⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 26-29.

olacağını öğrenmek yönünde iki amacı olmuştur. 1245'te Lyon'dan harekete geçen Plano Carpini, Polonya ve Rusya'dan geçerek 1246 yılının Temmuz ayında Moğolistan'a ulaşmış, Kasım ayında geri dönüş yolculuğuna çıkmıştır. Plano Carpini, Moğolların sosyal hayatlarına yönelik çok detaylı bilgiler vermekle kalmamış, Avrupa krallarının Moğollara karşı alması gereken önlemlerden de bahsetmiştir.²⁷

Simon de St. Quentin, Papa tarafından, yaptıkları kötü işlere bir son vermelerini ve Hıristiyan olmalarını teklif etmek amacıyla 1245'te Moğollara gönderilen bir keşiş kafilesinin içinde yer almış ve Anadolu coğrafyasında uzun bir zaman geçirmiştir.²⁸

Moğollar, Çin'e gelmeleriyle beraber bozkırda kullandıkları idare yöntemlerinin, son derece karışık ve gelişmiş bir halde bulunan Çin için uygulanamayacağını fark etmiş, bundan dolayı Çin'i yönetmek için Çin yönetim usullerini benimsemekten başka çareleri olmadıklarını anlamışlardır. Bu amaçla Moğollar sadece Çinli yöneticileri idareci yapmakla kalmamış, aynı zamanda kendilerine Çin'i nasıl yöneteceklerini öğretmesi için Çin devlet adamlarını yanlarına çağırılmışlardır. Bunun için Ch'ang-ch'un Cengiz Han'a, Yeh-lü Ch'u-ts'ai Ögeday Han'a ve Chang Te-hui de Kubilay'a gelmiştir. 1247'de Kubilay'ın çağırması üzerine yola çıkan Chang Te-hui'nin yolculuğu bir yıl sürmüş ve geride bıraktığı seyahatname, Kubilay'ın *ordası*, bu *ordadaki* yaşam ve yolda gördüğü ve haklarında bilgi aldığı göçerler hakkında bilgi veren, geriye kalmış olan en kapsamlı eserdir.²⁹

Wilhelm von Rubruk, Fransa Kralı IX. Louis'nin verdiği emirle 1253'te İstanbul'dan yola çıkmış ve deniz yoluyla Kırım'a geldikten sonra önce Rusya'ya oradan da Moğolistan'a gönderilmiştir. Yolda ve burada elde ettiği gözlemler sayesinde Rubruk, Plano Carpini'den sonra Moğollar hakkında ilk köklü bilgileri vermiş, onun sayesinde Avrupa, Orta Asya'ya yönelik son derece detaylı bilgiler elde etmiştir.³⁰

²⁷ Johann de Plano Carpini, **Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)**, (Çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2015, ss. 8-10, 18-19.

²⁸ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Doğu Akdeniz Kültür ve Tarihi Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006, s. 5.

²⁹ Richard Marton Sontag, **Chang Te-hui and His Journey to Qaraqurum at the Summons of Qubilai Qan**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Arizona Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi, Arizona, 1978, ss. v, 5, 20-22.

³⁰ Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, 2. Baskı, (Çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2012, ss 7-8, 19-22.

Marco Polo'nun yolculuğunun aslında ondan önce, babası Nicolò Polo ve amcası Mafeo Polo zamanında başladığını hatırlatan Stephane (Stefanos) Yerasimos, ortak düşman olan İslâm dünyasına karşı Avrupa ve Moğollar arasında meydana gelen siyasi yakınlaşmanın ekonomik boyutuna dikkat çekmiştir. Çünkü daha XII. yüzyılda Avrupa'nın ekonomisini kontrol eden Venedik, Moğollar döneminde hem İpek Yolu hem de Kürk Yolu'nun bittiği noktalarda, yani Karadeniz'de, bir tekel oluşturmuştur. 1260'tan önce Kürk Yolu'nun sona erdiği Suğdak'a (Sudak, Kırım) gelen iki kardeş, ticaret yapmak için buradan Moğol topraklarının içine girmiştir. Fakat 1261 yılında, hem Altın Orda Hanlığı ve İlhanlılar arasında bir savaş başlamış hem de Venediklilerin elinde olan İstanbul, Venediklilerin düşmanı Cenevizlilerin verdiği yardım sayesinde yeniden Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bundan dolayı batıya olan yolları kesilen iki kardeş, mecburen doğuya doğru ilerlemiş, Çin'e ulaşmış ve Kubilay'la görüşmüştür. Yerasimos'a göre Kubilay, "Hıristiyan dinini ve doktrinini öğretmek üzere yüz bilgin kişi gönderme" talebinin yazılı olduğu mektubu Papa'ya vermek üzere Polo kardeşlere emanet etmiş ve onları 1266'da geri göndermiştir. Venedik'e döndükten sonra bu sefer yanlarına Marco Polo'yu da alan Polo kardeşler, yeni Papa seçilen Visconti'nin yüz din bilgini yerine verdiği iki keşişle beraber 1272'de tekrar yola çıkmış üç buçuk yıl süren kara yolculuğunun ardından nihayetinde Çin'e ulaşmıştır. Burada yaşadıkları on altı yıl boyunca Marco Polo, Kubilay Han tarafından kendine verilen çeşitli görevlerde bulunmuş, büyük ihtimalle 1284'te Seylan'a, 1288'de veya daha sonra Vietnam'a elçi olarak gitmiştir. Artık yaşlanmış olan Kubilay Han'ın ölümünden endişe etmeleri üzerine oradan ayrılmak için çeşitli bahaneler aramışlar, nihayetinde 1291'de Kubilay Han, İran'daki büyük amcasına elçi olarak Poloları göndermeye karar verince onlar da umdukları fırsata böylece kavuşmuşlardır. 1295'te Venedik'e dönmekle beraber Venedikliler ve Cenevizliler arasında yapılan bir savaşa katılan Marco Polo bu savaşta esir edilmiş ve 1298'de bir süreliğine atıldığı zindanda anılarını kaleme almıştır. Marco Polo'nun eserine bir önsöz yazıp, açıklama dipnotları ekleyen Yerasimos, Marco Polo'nun yazdığı kitabın ilk başta büyük bir şüpheyle karşılanmasının nedenini, Avrupanın, doğunun gelişmişlik düzeyini kabul edememesi, seyyahın anlattığı yeniliklerin imkânsız olarak görülmesi olduğunu söylemiştir.³¹

³¹ Marco Polo, **Dünya'nın Hikâye Edilişi**, (Çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen), Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2014, ss. 11-18.

1288 yılında Papa'nın emriyle misyonerlik faaliyetleri için Kutsal Topraklara gönderilen, Dominikan bir keşiş olan Ricoldus de Monte Crucis'in asıl adı Ricoldus Pennini olmakla beraber, kendisi Kudüs'e gelmesinin ardından Golgota Tepesi'ne vardığında, bu ismi bırakmış ve kendine Monte Crucis (Haç Tepesi) adını almıştır. Bu durum, onun bu seyahatten ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Moğolların tarihi ve geleneklerine yönelik son derece ilginç bilgiler kaydetmiş olan Ricoldus, Akka'da karaya çıktığı 1288 yılından, misyonerlik görevinin sona erdiği 1300 yılına değin, Kudüs'e giderek hacı olduktan sonra kuzeyde Suriye, Doğu Anadolu ve Irak'ta yolculuk yapmış, İlhanlı Hanı Argun'la görüşmüş, Erzurum, Ağrı, Bağdat, Musul, Yafa ve Kudüs gibi şehirleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Türkmenler hakkında da bilgiler veren Ricoldus'un kaleme aldığı *Contra Legem Sarracenorum* (Müslümanların Yasasına Karşı) adlı eseri ondan sonraki yüzyıllarda İslâmiyet'e karşı yazılar yazanlar tarafından kaynak kitap olarak kullanılmıştır. Ricoldus'un kendinden önceki diğer ilahiyatçıların aksine İslâmiyet'i bir sapkınlık olarak değil başlı başına bir din olarak tanımlamış olması dikkat çekicidir.³²

Adı *Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* olsa da genellikle *Rihletü İbn Battûta* adıyla bilinen seyahatnamenin yazarı olan İbn Battûta, 1325'te yirmi iki yaşında ilk olarak Tanca'dan yola çıkmış, tıpkı Anadolu gibi "Türk Ülkesi" adıyla andığı Mısır'a gelmiştir. Daha sonra doğuya giderek Şam'a ulaşmış 1326'da buradan geri dönerek Hicaz'a ilerlemiştir. Hacı olduktan sonra Irak'ı dolaşmış, Ebû Said Bahadır Han'la görüşmüş Mardin'e kadar geldikten sonra 1327 yılından itibaren üç yıl boyunca ikamet edeceği Bağdat'a geçmiştir. Bu tarihte Kızıldeniz'e açılmış, Doğu Afrika kıyılarını dolaşmış, Hindistan'a gitme amacıyla yola çıkmış fakat başına gelen olaylardan ötürü Nil Nehri üstünden Kahire'ye, sonra Gazze'ye ve oradan da 1332 yılında Anadolu'ya girmiştir. Buradan da Sinop'tan Kırım'a geçmiş, batıya ilerleyerek İstanbul'a uğradıktan sonra geriye dönmüş, Harzem ve Horasan'da da bulunduktan sonra yedi yıldan fazla bir zaman boyunca kadılık görevinde bulunduğu Hindistan'a girmiştir. Hindistan'daki Delhi Türk Sultanı tarafından kendisi elçi olarak Çin'e yollanmış, fakat bu görevi pek umursamadan deniz yolculuğuyla nihayetinde Çin'e ulaşmıştır. Dönüş yolunda ise Hindistan'a hiç uğramadan Basra Körfezi'ne girmiş, kara yoluyla Mısır'a, 1349'da çıktığı deniz yolculuğuyla da Tunus'a gelmiştir. 1350'de Fas'ta bulunduktan sonra Endülüs'ü

³² Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291**, (Çev. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 9-13.

(İspanya) de gezmiş, güneye yönelerek Mali ve Nijer’de seyahat ettikten sonra 1353’te Fas’a geri dönmüştür. İbn Battûta, Marco Polo’nun aksine, gittiği yerlerdeki hayatın içine karışmış, anılarını “hiçbir kuşkuya yer bırakmadan güvenilir birine” yazdırmış ve Marco Polo’dan daha fazla yer gezmiştir.³³

“Almanların Marco Polo’su” unvanıyla tanınan Johannes Schiltberger, asil bir ailenin üyesi olarak 1380 veya 1381 yılında doğmuş ve Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Macar Kralı Sigismund’un idaresinde oluşturulan Haçlı Ordusu’na katılmıştır. Bu ordunun 1396’da Niğbolu’da yapılan savaşta Yıldırım Bayezid tarafından ortadan kaldırılması, Schiltberger için uzun bir esaret döneminin başlangıcını teşkil etmiştir. Yıldırım Bayezid, bu savaşta elde ettiği esirleri, kazandığı zaferin bir nişanı olarak çevre hükümdarlara hediye ederken Schiltberger de Mısır’daki Memlüklü Devleti Sultanı Berkuk’un hissesine düşmüştür. Fakat ayaklarında yaraların çıkması nedeniyle bir yere gönderilememiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nda ikamet etmiştir. Kendisi, altı yıl boyunca Yıldırım Bayezid’in emrinde kalmış, bu altı yılın sonuna doğru ata binme hakkı kazanmıştır. Bundan sonra 1402’de yapılan Ankara Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun aldığı yenilgi üzerine bu sefer de Timur Bey’in esiri olan Schiltberger, onun 1405’te ölmesi üzerine, oğlu Mirza Miran Şah’a geçmiş, onun da Karakoyunlular ile yapılan savaşta hayatını kaybetmesiyle 1408’te Mirza Miran Şah’ın ikinci oğlu Ebûbekir’in kölesi haline gelmiştir. Yirmi beş yıl boyunca Asya’yı dolaşan Schiltberger Sibiryayı da görmüş ve Avrupa’ya, “Sibiryayı” sözcüğünü getiren ilk kişi olmuştur. Nihayetinde Kırım’da arkadaşlarıyla bir şekilde kaçmayı başaran Schiltberger Kafkasya, İstanbul ve Tuna Nehri üstünden ülkesine dönmüş ve daha sonra da anılarını yazmıştır. Bu seyahatnameyi Türkçeye çeviren Turgut Akpınar, Schiltberger hakkında Hammer’in, “Almanların Marco Polo’su” Peters’in “Büyük bir Türkolog” ve “Türkolojinin temellerini atanlardan biri” sıfatlarını yakıştırdıklarını söylemiş, çok hacimli olmayan eserinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Zira Schiltberger eserini, Marco Polo’nun aksine, tuttuğu notlardan değil, esaret hayatında yaşadıklarından aklında kalanları yazarak oluşturmuş ve arada hikâyevârî anlatımlara da yer vermiştir. Buna rağmen Turgut Akpınar değerlendirmesini bilenler için onun yazdıklarının çok değerli olduğunu söylemiş, Halil İnalcık’ın, Schiltberger’in Bursa

³³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, İbn Battûta Seyahatnamesi, (Çev. İnc. ve Not. A. Sait Aykut), Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. xxi-xxxii.

hakkında yazdığı birkaç cümleyi son derece ustaca kullanmasını buna kanıt olarak göstermiştir.³⁴

Ruy Gonzales de Clavijo, Timur Bey'e gönderilen bir İspanyol elçisidir ve bu yolculuğunu konu alan seyahatnamesi tespit edilebilen en eski İspanyol seyahatnamesidir. Dünyanın pek çok yerine elçiler gönderen Kastilya Kralı III. Henry, bu elçilerinden ikisini Timur'un yanına göndermiştir. Bunlar, Timur Bey ile beraber 1402'deki Ankara Savaşı'nda bulunmuş ve sonra da yanlarında Timur'un temsilcisiyle beraber İspanya'ya dönmüştür. Ruy Gonzales de Clavijo, bu temsilcinin de içinde bulunduğu elçilik heyetiyle beraber 1403'te yola çıkmış deniz yoluyla İstanbul'a, buradan Karadeniz üstünden Trabzon'a, oradan da kara yoluyla Semerkant'a geçmiş ve İspanya'ya ancak 1406'da geri dönebilmiştir. Kendisi özellikle Trabzon ve Semerkant arasındaki uzun yolculuğunda yaşadıklarını detaylı şekilde anlatmıştır.³⁵

Burgundiya Dükü Philippe le Bon tarafından 1432'de doğuya özel bir görevle gönderilen Bertrandon de La Broquiére, bir hacı gibi davranmış olmasına rağmen aslında ajanlık yapmıştır ve asıl görevi de doğudaki Türklerin durumunu kontrol etmek ve Philippe le Bon'un tasarladığı yeni bir Haçlı Seferi'nin ne kadar mümkün olduğunu belirlemektir. Bertrandon de La Broquiére aslında bir ajan olmakla beraber gördüğü ve içinde bulunduğu milletleri iyice tanıma çabası, onların iyi taraflarını övüp, başarılarını da takdir edebilen biridir. Zira seyyah, Türklerin, Rum veya Macar gibi Hıristiyanlardan üstün olduğunu sıklıkla anlatmıştır. 1432'de Venedik'ten gemiyle ayrılarak Yafa limanına çıkan Bertrandon de La Broquiére, önce Kudüs'e geçmiş, ardından kuzeye yönelerek Suriye'ye girmiş, bunun ardından mümkün olan en düz yolu takip ederek Ramazanoğulları ve Karamanoğulları beyliklerini arkasında bırakmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşmıştır. Burada pek fazla oyalanmadan İstanbul'a uğramış, 1433'ün Ocak ayında batıya ilerleyerek Edirne'ye gelmiş, Belgrat ve Viyana üstünden ülkesine geri dönmüştür.³⁶

Pero Tafur, XV. yüzyılın ikinci yarısında Orta Avrupa ve Doğu Akdeniz'de seyahatler yapan bir İspanyoldur ve kaleme aldığı seyahatnamesi (*Tratado de las andanças e viajes* veya *Andanças e viajes de Pedro Tafur por diversas partes del*

³⁴ Schiltberger, Çevirenin Önsözü, ss. 16-20.

³⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to The Court of Timour at Samarcand, A.D. 1403-6**, (Trans. Clements Robert Markham), Hakluyt Society, London 1859, ss. i-viii.

³⁶ Bertrandon de la Broquiére, **Denizsırası Seyahat**, (Ed. Charles Schefer), (Çev. İlhan Arda), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 9-12.

mundo avidos), Ruy Gonz ales de Clavijo'nun seyahatnamesiyle beraber XV. yüzyıl İspanyol gezi edebiyatının iki önemli eserinden birisidir. Kendisinin gezisine başladığı önemde İspanya'daki Kastilya ve Aragon krallıkları g clerini Akdeniz'in ötesine ulaştırmaya, İtalyan şehirleri olan Venedik ve Cenova deniz ticaret ağlarını gittikçe genişletmeye, Akdeniz'in doğusunda uzun süreden beri g c merkezleri olan Bizans İmparatorluğu ve Meml kl  Devleti de bu konularını Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmaya başlamıştır. Pero Tafur'un yaptığı seyahat aslında dört aşamadan oluşmaktadır ve bunların ilki 1436 sonbaharı ve 1437 ilkbaharı arasında İtalya'da, ikincisi (Doğu Seyahati) Filistin, Mısır, Anadolu ve Karadeniz hattında olmak üzere 1437 ilkbaharı ve 1438 ilkbaharı arasında,  c nc s  Orta Avrupa'da olmak üzere 1438 ilkbaharı ve 1439 Ocak ayı arasında ve dördüncüsü de İspanya'ya dönmek amacıyla yaptığı yolcuktur. Eserinde en fazla yer kaplayan kısımlardan bir Doğu Seyahati'dir ve Yafa'da karaya çıkmasının ve hac görevini yerine getirmesinin ardından gittiği Kıbrıs'ta, kral tarafından Meml kl lere elçi olarak gitme görevi verilmiştir. Mısır'da yaşadığı bir olay yüzünden yolculuğunun geriye kalan kısmında, Türklerin doğru söz söyleme konusundaki erdemlerinden pek çok kez söz etmiş ve bunu övmüştür. Elçilik görevini yerine getirmesinin ardından deniz yoluyla İstanbul'a geçmiş, Edirne'de gördüğü II. Murad'ın h li ve tavrını övmüş, sefere çıkan Osmanlı ordusunun ihtişamından etkilenmiştir. İstanbul'a dönmesinin ardından Karadeniz kıyısı boyunca yolculuk yapmış ve deniz yoluyla bu sefer Kırım'a geçmiştir. Burada karşılaştığı Kefe şehrini, İspanya'nın Sevilla şehriyle kıyaslamış ve Kefe'nin daha büyük olduğuna karar vermiştir. Burada Türkleşmeye başlamış olan Moğollarla da karşılaşmış, İstanbul'a uğradıktan sonra İspanya'ya geri dönmüştür.³⁷

1436'da Tana'ya (Azak) gelen ve burada on altı yıl boyunca yaşan Josaphat Barbaro'nun, siyasi gözlemleri yanında, içinde yaşadığı Tatarların sosyal hallerine yönelik kaydettikleri asıl olarak önemlidir.  nk  bir İtalyan olan Barbaro, gördüğü göçer yaşam tarzı karşısında düştüğü hayreti belirtmekten kaçınmamış ve nadiren de olsa inanılacağından şüpheye düştüğü için bazı şeyleri yazmadığını da anlatmıştır. Kendisi, Venedik'e dönmesinin ardından bu sefer resmî bir görevle tekrar doğuya gönderilmiştir. Bunun nedeni büyük ihtimalle Barbaro'nun Türkler arasında geçirdiği uzun yıllarda edindiği tecrübelerden Venedik Cumhuriyeti'nin faydalanmak

³⁷ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi**, ( ev. Hakan Kılınç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 11-49.

istemesisidir. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Akkoyunlularla bir ittifak kurma çabasında olan Venedik, Barbaro ile beraber Akkoyunlulara ateşli silahlar göndermiş, fakat yolculuk esnasında bunların teslim alınması gereken Karamanoğulları limanı, Osmanlıların eline geçmiştir. Silahların Venedik'e geri götürülmesine rağmen Barbaro bir sûfi kılığında yoluna devam etmiş, Güneydoğu Anadolu'dan geçerek Akkoyunlu topraklarına girmiştir. Onun bu coğrafya hakkında anlattıkları çok büyük bir öneme sahip olmakla beraber, kaydettiklerinin ondan önce buraya gelmiş olan Clavijo tarafından da doğrulanabilmesi dikkate değerdir. 1474'ten 1478'e kadar bulunduğu bu bölgede özellikle Akkoyunlular, İran'ın içinde bulunduğu durum ve Uzun Hasan'ın ölmesinin ardından yaşananlara yönelik değerli bilgiler vermiştir.³⁸

Ambrogio Contarini, Josaphat Barbaro'nun İran'a hiç ulaşamama ihtimalinden dolayı Venedik Cumhuriyeti tarafından gönderilen ve Barbaro'nun aksine kuzey yolundan İran'a gitmesi planlanan başka bir Venedik elçisidir ve Barbaro ile eşzamanlı olarak Akkoyunlu ülkesinde bulunmuştur. 1474'te başlayan seyahati boyunca yaşadığı tehlikeler nedeniyle genellikle gittiği bölgelerde, kaldığı yerden dışarı çıkamamış, Rusya, Kırım ve Kafkasya üzerinden geldiği İran'da Josaphat Barbaro ile karşılaştığında çok mutlu olmuştur. Kendisi, Uzun Hasan'la görüşükten sonra yola çıkmış, geldiği yoldan geri dönerken türlü sorunlar ve bir hastalıkla uğraşmış, nihayetinde Moskova, Polonya ve Almanya üzerinden 1477'de İtalya'ya dönmüştür. Barbaro ile çağdaş olması sayesinde, her iki elçinin eserlerinin değeri artmış, ama Contari gözlem konusunda Barbaro'nun ardında kalmıştır.³⁹

Bunlardan başka Çin'de Uygurlara gönderilen Çinli elçi Wang Yen-te,⁴⁰ Gazneli Mahmud'un ve onun oğlu olan Mesud'un dönemlerinde Gazneliler Devleti'nde kâtiplik yaptıktan sonra 1040'ta yanlarına geldiği Selçuklularda, Çağrı Bey'in yanında, "itibarlı bir konumdayken" gördüğü rüya üzerine her şeyini bırakarak seyahatine başlayan Nâsır-ı Hüsrev,⁴¹ Türkçenin Arapçadan üstün

³⁸ Josaphat Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, 3. Baskı, (Çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. vii-xiv.

³⁹ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri**, 3. Baskı, (Çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, ss. 4-8.

⁴⁰ Özkan İzgi, **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. IX, 1, 5, 11.

⁴¹ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 32, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006, s. 395.

olduğunu, yazdığı *Dîvânü Lügâti't-Türk* ile ortaya koyan⁴² ve bunun için yirmi yıl boyunca Türk boyları arasında sayısız seyahat yapan Kaşgarlı Mahmud,⁴³ XII. ve XIII. yüzyıllardaki İtalya, Bizans İmparatorluğu, İran coğrafyasında bulunan ve özellikle buralardaki Yahudilere yönelik detaylı bilgiler veren Yahudi seyyahlar Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia,⁴⁴ XII. yüzyılın son çeyreğinde hac yapmak amacıyla Endülüs'ten (İspanya) yola çıkarak Mısır ve Suriye arasındaki topraklarda yolculuk yapan, Selâhaddîn Eyyûbî'yi överken, Haçlıların ele geçirdiği şehirlerden üzüntüyle bahseden İbn Cübeyr,⁴⁵ 1211 yılının sonlarından itibaren olmak üzere 1212 yılının bahar aylarında gezdiği Çukurova bölgesi, Kıbrıs ve Akdeniz'in doğusu hakkında detaylı bilgiler veren Wilbrand von Oldenburg,⁴⁶ Cengiz Han'ın Kuzey Çin'e düzenlediği sefer esnasında, ne kadar bilge birisi olduğunu duyup, bilgisinden faydalanmak amacıyla batıda sefer esnasındayken yanına davet ettiği Cha'ng Ch'un,⁴⁷ Fransa Kralı IX. Louis'nin düzenlediği VII. Haçlı Seferi'ne katılan ve Mısır'da kralla beraber esir alınan, Eyyûbî Devleti'nin ortadan kalkmasına ve onun yerine Memlûklü Devleti'nin kurulmasına şahit olan Fransız soylusu Jean de Joinville,⁴⁸ Moğollara han olarak seçilen Mönge Han'a bağlılığını bildirmek amacıyla Batu Han tarafından Moğolistan'a gitmesi emredilen ve 1254-1255 arasında bu yolculuğu gerçekleştiren Küçük Ermenistan (Kilikya) Kralı Hethum (Haithon),⁴⁹ 1316 veya 1318'de yolculuğuna başlayan, İstanbul'dan Trabzon'a, oradan Erzurum ve Tebriz üstünden Sultaniye'ye giden, 1321'den hemen önce Hindistan'ın batısında bulunduktan sonra 1322'den sonra beş yıl boyunca Çin'de kalan Pordenone'li Odoric,⁵⁰ Osmanlı Padişahı II. Mehmed'in Eğriboz Seferi'nde esir alınan, Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlı ordusunda bulunduktan sonra, defterdarlık dahi yapan ve II. Mehmed'in ölümünün ardından Venedik'e geri dönen,

⁴² **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi**, (Çev. Besim Atalay), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 6; Salim Koca, "Diyar-ı Rum'un (Roma Ülkesi=Anadolu) 'Türkiye' Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23, Selçuk Üniversitesi, Konya 2008, ss. 39-40.

⁴³ Ömer Faruk Akün, "Kaşgarlı Mahmud", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 25, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2002, s. 10.

⁴⁴ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri**, 2. Baskı, (Çev. Nuh Arslantaş), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. x.

⁴⁵ İbn Cübeyr, **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, (Çev. İsmail Güler), Selenge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, ss. 9-11.

⁴⁶ Wilbrand von Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat**, (Çev. Mehmet Ersan), İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, İzmir, 2000, s. v.

⁴⁷ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: I, ss. 35-37.

⁴⁸ Jean de Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, (Çev. Cüneyt Kanat), Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2016, ss. 19-20.

⁴⁹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 164-165.

⁵⁰ Henry Yule, **Cathay and the Way Thither**, Cilt: 2, The Hakluyt Society, Londra, 1913, ss. 9-10.

sonradan 1499-1515 arası büyük ihtimalle Venedik elçisi olarak İran'da bulunan, Çaldıran Savaşı'nın ardından Yavuz Sultan Selim'in ordusunda Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılan Giovanni Maria Angioiello,⁵¹ Memlûklü ordusunda kadılık yapan, Emir Yeşbek ed-Devâdar'ın 1471'de Dulkadiroğulları üstüne gerçekleştirdiği seferde bulunan ve sadece Memlûklüler değil, aynı zamanda Dulkadiroğulları ve sonra da elçi olarak gönderildiği Akkoyunlular hakkında da önemli bilgiler veren ve asıl adı *Kitâb fi Târih Yeşbek ez-Zâhirî* olsa da *İbn Ecâ Seyahatnamesi* adıyla bilinen eseri yazan İbn Ecâ et-Türkî,⁵² de unutulmamalıdır.

Dönemi	Adı	Etnik Kökeni	İnanç	Anavatanı	Eserinin Dili
X. Yüzyıl	İbn Fadlan	Arap	İslamiyet	Irak (?)	Arapça
	Mesudi	Arap	İslamiyet	Irak	Arapça
	Ebu Dülef	Arap	İslamiyet	?	Arapça
	İbn Havkal	Arap	İslamiyet	Irak	Arapça
XI. Yüzyıl	Anonim Gesta	Norman/İtalyan(?)	Hıristiyan	İtalya (?)	Latince
	Fulcherius Carnotensis	Fransız	Hıristiyan	Fransa	Latince
XII. Yüzyıl	Tudelalı Benjamin	Yahudi	Musevi	İspanya (?)	İbranice
	Rabbi Petachia	Alman-Yahudi	Musevi	Almanya	İbranice
XIII. Yüzyıl	Wilbrand von Oldenburg	Alman	Hıristiyan	Hollanda	Latince
	Shao Hung	Çinli	Budizm (?)	Çin	Çince
	Ye-lü Ch'u ts'ai	Kitan	Taoizm	Çin	Çince
	Cha'ng Ch'un	Çinli	Taoizm	Çin	Çince
	Peng Da Ya	Çinli	Budizm (?)	Çin	Çince
	Xiu Ting	Çinli	Budizm (?)	Çin	Çince
	Plano Carpini	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	Latince
	Simon de Saint Quentin	Fransız	Hıristiyan	Fransa (?)	Latince (?)
	Chang Te-Hui	Çinli	Konfüçyüsçü	Çin	Çince
	Jean de Joinville	Fransız	Hıristiyan	Fransa	Fransızca
Wilhelm von	Flaman	Hıristiyan	Almanya	Latince	

⁵¹ *Seyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, (Çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 11.

⁵² Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türkî, *İbn Ecâ Seyahatnamesi*, (Çev. Ramazan Şeker), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, ss. 17-21.

	Rubruk				
	Marco Polo	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	Çeşitli Dillerde Nüshaları Var
	Ricoldus de Monte Crucis	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	Latince
XIV. Yüzyıl	Pordenone’li Odoric	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	Çeşitli Dillerde Nüshaları Var (İtalyanca, Latince, Fransızca)
	İbn Battuta	Berberi	İslamiyet	Fas	Arapça
	Jordanus	Katalan	Hıristiyan	Fransa (?)	Latince
	Sultaniyeli Johannes	?	Hıristiyan	?	Latince
	Johannes Schiltberger	Alman	Hıristiyan	Almanya	Almanca
XV. Yüzyıl	Ruy Gonzales de Clavijo	İspanyol	Hıristiyan	İspanya	İspanyolca
	Bertrandon de La Broquiére	Fransız	Hıristiyan	Fransa	Fransızca
	Pero Tafur	İspanyol	Hıristiyan	İspanya	İspanyolca
	Giovanni Maria Angiolello	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	İtalyanca
	Eca et-Türki	Türk	İslamiyet	Mısır	Arapça
	Caterino Zeno	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	İtalyanca
	Ambrogio Contarini	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	İtalyanca
	Josaphat Barbaro	İtalyan	Hıristiyan	İtalya	İtalyanca

Tablo-1: Seyyahların etnik kökenlerine ve eserlerine dair bilgiler.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLER

1.1. OĞUZLAR

1.1.1. Oğuzların Kısaca Siyasî Tarihi

Oğuzlardan ilk olarak Göktürk Devleti dönemine ait olan ve VIII. yüzyılda yazılan Orhun Kitabelerinden büyük ihtimalle daha eski (muhtemelen VII. yüzyıl) olan Yenisey Kitabeleri'nde bahsedilmiştir. Oğuz isminin kökeni konusunda çeşitli görüşler olmakla beraber⁵³ bu isim, boylar anlamına gelen *ok* ve çoğul eki olan *z* harfi ile açıklanabilmiştir.⁵⁴ Oğuz isminin Çinliler tarafından Çinceye *kabileler* şeklinde tercüme edilmesine bakılacak olursa, bu görüş tutarlıdır. Buna ek olarak belirtilmelidir ki *Oğuz* adı bir budunun özel ismi değildir, “doğrudan doğruya ‘*Türk kabileleri*’ mânâsına” gelmektedir.⁵⁵ Ayrıca Batı Göktürk Devleti on boya dayanmış, bunlara da özellikle *on-ok* denilmiştir.⁵⁶

VII. yüzyılın ilk yarısı veya ortalarında bu Oğuzlar altı boydan oluşmaktayken bu yüzyılın ikinci yarısında boyların sayısı dokuza çıkmıştır.⁵⁷ 682-715 yılları arasındaki dönem hariç olmak üzere, Göktürk Devleti'nin kurulmasından bu yana, “iki kardeş kavim” sürekli savaşmıştır. Bağımsızlıklarını korumak isteyen Oğuzlar, Göktürk Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmemiş, 716 yılında yapılan savaşın ardından bir takım Oğuzlar Çin'e gitmiştir. Fakat 726 yılında veya bu tarihten kısa bir zaman sonra dikilen Tonyukuk Kitabesi'nde verilen bilgilere göre Çin'e giden bu Oğuzlar geri dönerek Göktürk Kağanı'na itaat etmişlerdir.⁵⁸ Göktürk Devleti, Oğuzların desteğini alan Uygurlar tarafından ortadan kaldırılmış, bunun ardından Oğuzlar bu sefer de Uygurların hâkimiyetini tanımak istememiştir.⁵⁹ Bu dokuz Oğuz okunun (boyunun) isimleri şöyledir: Buku (P'u-ku), Hun, Bayırku (Paye-ku), Tongra (T'ung-lo), Sıgar (Sse-chie), K'i-pi, A-pu-sse, Ku-lu Wu-ku ve Etiz

⁵³ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 1.

⁵⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlara Dair*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, ss. 4-8.

⁵⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 150.

⁵⁶ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 1.

⁵⁷ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 4.

⁵⁸ Faruk Sümer, “Dokuz Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1994, ss. 500-501.

⁵⁹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, ss. 19-22.

(A-tie).⁶⁰ Ramazan Şeşen Oğuzların, Doğu Oğuzları ve Batı Oğuzları olarak iki kısma ayrılabilirdiğini söylemiştir ve medenileşme açısından, Doğu Oğuzlarının, Batı Oğuzlarına göre daha ileride olduğu kanaatindedir.⁶¹ Kendisi ayrıca İbn Rüste'nin *Kitabü'l-Alaku'n-Nefise* isimli kitabının ilk yarısının, yani özellikle doğudaki Türklerden bahseden bölümlerinin eksik olduğunu söylemiş ve "Türlere ait bölümünün tamamı bize ulaşmış olsaydı, Doğu Türkleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça geniş ve aydınlanmış olabilirdi" demiştir.⁶² Bu Oğuz grubunun (Doğu Oğuzları) sonu hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, büyük ihtimalle zaman içinde Uygurlarla karışmışlardır.⁶³ Onlara kıyasla batıda, Sir Derya Nehri civarında yer alan Oğuzlar ile aralarında, "aynı kavmin iki bölümü olmak üzere eski bir akrabalık veya belki de sadece bir ad benzerliği" ilişkisi olmuştur.⁶⁴

Müslüman yazarların Dokuz Oğuzlar ile Oğuzları birbirinden kati surette ayırmış olması özellikle dikkat çekicidir.⁶⁵ Her iki Oğuz grubunun dillerinde bulunan farklılıklar başta olmak üzere sahip oldukları özellikler, bu iki Oğuz grubunun birbirinden ayrı olduğunu ortaya koymuştur. Sir Derya Nehri civarında, sadece Oğuz ismiyle yaşayan Oğuzların, On-oklardan geldiği ortaya çıkmıştır. İki eşit kola ayrılan bu Oğuz boylarının (On-ok) ancak Çince isimleri bilinmektedir ve bunlar da şöyledir: Çu'mu-koen, Hu-lu-u, Şe-Şo-t'i, Tu-k'i-şe ve Şu-ni-şe boyları, Tu-lu kolunu oluştururken; A-si-kie k'ie, Ko-şu k'ie, Pa-sai kan t'o-en-Şa-po, Asi-kie ni-şu ve Ko-şu çu'pan boyları da Nu-şe-pi kolunu teşkil etmiştir. Orhun Yazıtları sayesinde bunlardan ancak Tu-k'i-şe boyunun Türkçe adının Türkiş olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Bu Oğuzlar Yabgu unvanlı bir yönetici tarafından idare edilen, Oğuz Yabgu Devleti ismini taşıyan ve X. yüzyılın ilk yarısında hem bağımsız hem de güçlü olan bir devlet kurmuşlardır. Devletin kuruluş ve yıkılışına dair çeşitli görüşler olmakla beraber⁶⁷ kuruluşları muhtemelen Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra patlak veren iktidar mücadelesinden sonradır. Bu dönem büyük çoğunluğu Yedisu

⁶⁰ Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 13.

⁶¹ İbn Fazlan, *Çevirenin Dipnotu*, s. 91, d.n. 159.

⁶² Şeşen, *İslâm Coğrafyalarına Göre...*, s. 20.

⁶³ Sümer, "Dokuz Oğuzlar", s. 501.

⁶⁴ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 25.

⁶⁵ Sümer, "Dokuz Oğuzlar", s. 501.

⁶⁶ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, ss. 12, 25.

⁶⁷ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 33, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007, s. 327.

bölgesinde yaşayan Oğuzlar, iktidar için beyleriyle beraber şiddetli çarpışmalara katılmış, 766 yılından sonra buldukları bölgeden göç etmiş ve Aral Gölü civarına gelmiştir. Bununla beraber onlar IX. yüzyılın ortalarına değin, yani bu bölgede yaşamakta olan Peçenekleri yerlerinden edip, onları batıya göçe zorlamalarına kadar siyasi bir iktidar oluşturamamıştır.⁶⁸ Oğuzların batıya doğru gerçekleştirdikleri bu hareket, Kırgızların İrtiş Nehri havzasına gelmelerine neden olmuştur. IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Horasan sınırlarına akınlar yapan Oğuzlar, bundan sonra Karluk ve Kimaklarla ittifak kurmuş, Aral Gölü civarında yaşayan Peçenek, Peçni ve Başkurlara saldırmış ve onları Kuzey Kafkasya'ya, Hazarlar ile Alanların arasına göç ettirmiştir.⁶⁹ Büyük ihtimalle VIII. yüzyılda, Sir Derya Nehri'nin orta havzasında başlayan Oğuz-Peçenek çatışmasında, Oğuzların kurduğu federasyon, yaklaşık olarak IX. yüzyılın ortalarında, Peçenekleri Sir Derya Nehri ve Aral Gölü civarından çıkarmış, geride kalan Peçenekler de Oğuzlara dâhil olmuştur. Nihayetinde IX. yüzyılın sonlarında Hazar-Oğuz ittifakı sayesinde, Peçeneklere son darbe indirilmiştir.⁷⁰ Bu Oğuzlar Berendi, Bayat ve Kayı kabileleri gibi farklı kabileleri bünyesinde barındıran bir “kabileler konglomerası” olarak tanımlanmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan mezarlarda iki kesimin de (Oğuzlar ve Peçenekler) birbirine son derece kaynaşmış olduğu görülmüştür.⁷¹ Oğuz Yabgu Devleti büyük ihtimalle IX. yüzyıl sonu ve X. yüzyılın başlarında tam bir devlet halini almış, Eski Guzeli (Eski Guzya) adıyla bilinen Oğuz başkenti, Yeni Guzeli'ne yani Yengikent'e nakledilmiştir. X. yüzyılda Yengikent, Oğuzların hem kışlağı hem de başkenti olmuş; bu devleti X. yüzyılın ortalarına değin Salır boyu, bundan sonra da Barani boyu yönetmiştir. Ayrıca Barani ve Berendi isimleri, keçi ve koyun anlamına gelen *baran* veya *beren* isminden türemiştir ki daha sonraki zamanlarda bu Oğuz boyu Karakoyunlu ismiyle tanınmıştır.⁷² Faruk Sümer, Karakoyunlularla ilişkili olan Baran adının nereden gelmiş olabileceğine yönelik henüz kesin bir şey söylenemeyeceğini belirtmiş, Doğu Anadolu'da bulunan ve aynı adı taşıyan bir yerleşimle ilgili olma ihtimalinden bahsetmiştir.⁷³ Osman Turan ise Karakoyunluların, Baran boyundan geldiklerini ve onların daha Karakoyunlu adıyla

⁶⁸ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 191-193.

⁶⁹ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, Cilt: 1, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 143.

⁷⁰ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 196-197.

⁷¹ Artamonov, **Hazar Tarihi...**, ss. 538-539.

⁷² Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 198-207.

⁷³ Faruk Sümer, **Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967, ss. 17-19.

ortaya çıkmalarından bir yüzyıl önce (1260'ta) Doğu Anadolu'da bulduklarını belirtmiştir.⁷⁴

İbn Fadlan, aralarında yolculuk yaptığı Oğuz Türklerinin yöneticisinin Yabgu unvanına sahip olduğunu, onun vekiline de Kuzerkin denildiğini söylemiştir. Buna ek olarak Kuzerkin unvanının herhangi bir lidere vekil olan herkes tarafından kullanıldığını da belirtmiştir. Seyyah bir de ismi el-Katağan oğlu Etrak olan Oğuz subaşısından bahsetmiştir. İsminin aslı Alptoğan oğlu Ertuğrul olan bu kişinin çok kalabalık bir ailesi ve maiyeti bulunmaktadır. Seyyah, Nezir el-Harami tarafından doğrudan Oğuz subaşısına yazılan ve onu İslâm'a davet eden mektubu kendisine teslim ettiğini eklemiştir. Oğuz subaşısı daha önce böyle bir olay ve heyetle karşılaşmadıklarını söylemiş, akıl danışmak için kumandanlarını yani Tarhan, Yınal ve İlguz'u çağırmıştır. İbn Fadlan, topal, kör ve çolak olan Tarhan'ı bunlar içinde en akıllı ve en önde geleni olarak tanımlamıştır. Tarhan, bu heyetten şüphelenmiş, elçilerin öldürülmesini ve mallarına da el konulmasını önermiştir. Seyyah mevzubahis kişilerin yedi gün boyunca böyle tartıştıklarından, fakat en sonunda gitmelerine izin verdiklerinden ve bu süre boyunca korku içinde beklediklerinden bahsetmiştir.⁷⁵

Oğuz Yabgu Devleti'ni yöneten yabguların isimleri konusunda kesin bir tarihi bilgiye sahip olunmamakla beraber pek çok destansı ad elde mevcuttur.⁷⁶ Oğuz Hakanı'ndan İbn Fadlan'da Yabgu, diğer kaynaklarda Baygu unvanıyla bahsedilmiştir ve bu iki unvan büyük ihtimalle birbirlerinden farklıdır. Zira Baygu unvanı doğan veya ala doğan anlamına gelirken, çeşitli Türk hükümdarlarının kullandığı buna benzer güçlü hayvan ve yırtıcı kuş adları, "eski totemik anlayışı" göstermektedir. Baygu (veya Paygu) unvanının sahip olduğu önem ve saygınlık, Yabgu unvanının altında yer almaktadır.⁷⁷

İbn Fadlan'ın bahsettiği ve "Yabgu'nun Vekili" olarak tanımlanan Kül-erkin (Kuzerkin) unvanı yüksek bir makama denk gelmektedir. Bu unvanın Türkiye'ye geldiğine dair bir bilgi olmamakla beraber Türkiye Selçukluları'nda, "Saltanat Naipliği"nin olmasına bakılacak olursa bu makam, onlarla beraber bu coğrafyaya

⁷⁴ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 194.

⁷⁵ İbn Fazlan, ss. 41-42.

⁷⁶ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 52.

⁷⁷ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 207-210.

gelmiş olmalıdır. Ayrıca Türkmen beylerinin de vekilleri olduğu belirtilmelidir.⁷⁸ Karluklar ve Karahanlılar'daki soylular da Kül-erkin unvanını taşımış, Kaşgarlı Mahmud bu adı, "Göl gibi dolu akıl" olarak açıklamıştır.⁷⁹

İbn Fadlan'ın bahsettiği Subaşılık (Sübaşı) makamını tek bir kişinin mi yoksa birden fazla kişinin mi işgal ettiği bilinmemektedir ama Oğuzların hem bu unvanı hem de makamı Türkiye'ye getirdikleri muhakkaktır. Subaşı unvanı, Selçuklular zamanında bir bölgenin askeri valisine, Osmanlılar döneminde ise şehirlerdeki zabıta amirlerine verilmiştir.⁸⁰ İbn Fadlan'ın verdiği bilgilere bakıldığında Oğuz Subaşısı'nın, hem Oğuz Yabgu Devleti'nde hem de devletin dış politikasında oldukça etkili bir kimse olduğu görülmektedir.⁸¹ İbn Fadlan'ın bu bahsine açıklama dipnotu ekleyen Ramazan Şeşen de ordu kumandanı olan Subaşı'nın, Oğuz yöneticisi olan Yabgu'dan daha güçlü olduğunu söylemiştir.⁸² Seyyahın gördüğü Subaşı'nın, Selçuk Bey'in dedesi olma ihtimali de bulunmaktadır.⁸³

Oğuz Yabgu Devleti'nde Tarhan ve Yınal unvanları da mevcuttur fakat bunların soyluluk unvanı mı yoksa bunun yanında bir makam için de kullanıp kullanılmadığı bilinmemektedir.⁸⁴ Şeşen, Küçük Yınal unvanının önceleri Oğuz Yabgusu'nun veliahdı için kullanıldığını, sonraları Oğuzların her beyi için kullanılmaya başlandığını söylemiştir.⁸⁵ Bununla beraber Yınal ve Küçük Yınal'ın iki ayrı unvan olduğu, bu durumun çifte yönetime işaret ettiği yönünde de görüş vardır. Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye bakıldığında,⁸⁶ bu unvanın, soyluluğu sadece anne veya sadece baba tarafına dayanan kişiler arasında bir eşitlik sağlamak amacıyla olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durum Oğuz Yabgularında veraset sistemine işaret etmektedir. Tarhanlar ise "hüküm süren asilzadelerin imtiyazlı tabakasını" oluşturmuş, emirler, liderler ve büyük beylerden olmuştur.⁸⁷ Şeşen, Tarhan unvanına sahip kişinin, Subaşının hemen altında ama diğer soyluların da üstünde olduğu yorumunu getirmiştir.⁸⁸

⁷⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 53.

⁷⁹ Agacanova, **Oğuzlar**, s. 210. Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 108.

⁸⁰ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 53.

⁸¹ Agacanova, **Oğuzlar**, s. 216.

⁸² İbn Fazlan, s. 41, Çevirenin Dipnotu, d.n. 61.

⁸³ Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihine...**, s. 183.

⁸⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 53.

⁸⁵ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 39, d.n. 52.

⁸⁶ "İnal: Anası Hatun (kökten), babası ortalık adamlarından bulunan bütün gençlere verilen ad. Bu, değişmez." Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 122.

⁸⁷ Agacanova, **Oğuzlar**, ss. 213-214.

⁸⁸ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 43, d.n. 65.

Oğuz Yabgu Devleti döneminde Oğuz boyları Üç-ok ve Boz-ok olarak ikiye ayrılmış, toplam boy sayısını Kaşgarlı Mahmud yirmi iki, Reşidüddin ise yirmi dört olarak vermiştir. Reşidüddin, boyların isimlerine ek olarak hem Üç-ok Boz-ok ayrımını belirtmiş, hem de her kabilenin ongununu kaydetmiştir.⁸⁹

İsthari, Oğuzların yaşadığı bölgenin sınırlarını, komşularını söyleyerek çizerken, onların Türk olan Hazarlar, Kimaklar, Karluklar ve Bulgarlar ile İslâm toprakları olan Cürcan'dan Farab ve İsbicab'a (İsficab) kadar uzandığını belirtmiştir.⁹⁰ İbn Havkal, Oğuz sınırının Harzem bölgesinden İsficab şehrine kadar uzandığını söylemiştir.⁹¹ Oğuzların bu dönemdeki sınırları batıda Hazar Denizi'ne dayanmış, güneyde Gürgeç (Cürcaniye) ve Jit (Cit) kasabasından başlayan güney sınırı Aral Gölü'nün güneyindeki Baratekin'den geçerek önce İsficab'a uzanmış ve Sabran kasabasına kadar ulaşmıştır. Bu noktadan itibaren Sir Derya Nehri, Oğuz topraklarından geçmiştir. Devletin kuzey sınırları tam olarak belirli olmamakla beraber⁹² Oğuzların kuzeyde, Povolje'de yaşayan Burtaslarla sınırdaş olduğu görülmektedir.⁹³

İbn Fadlan, Hazarları anlatırken, Bulgarlar ve onlara komşu olan tüm halkların Hazar Hakanı'nı tanıdıklarını, ona itaat ettiklerini söylemiş⁹⁴ Oğuz Subaşı'nın, heyetin asıl hedefi olan Bulgar Hanı'ndan dolayı akrabası (damatlık-kayınbabalık ilişkisi) olarak bahsettiğini kaydetmiştir.⁹⁵ Oğuzların, Hazarların idaresi altında olduğuna yönelik iddialar geçerli olmamakla beraber İtil Bulgarları ile aralarındaki ilişkiler dostane bir havada yaşanmıştır.⁹⁶ Şeşen, Müslüman olan Bulgar Hanı ve Oğuz Subaşı'sı arasında, seyyahın anlattığı gibi bir yakınlık kurulmasının pek muhtemel olmadığını, İbn Fadlan'ın, iki taraf arasında Hazarlara karşı oluşturulan bir ittifaktan bahsetmesi ihtimalinin daha yüksek olduğunu söylemiştir.⁹⁷

⁸⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 154.

⁹⁰ **Ortaçağ Müslüman Coğrafyaçılarından...**, s. 277. Mervezi, Kimaklar ve Oğuzlar arasında barışın olduğu dönemlerde, Kimakların ülkesinde çok şiddetli bir karın yağması halinde, hayvanlarını otlatmak için Oğuzların ülkesine götürdüklerini söylemiştir. Bkz. Marvazi, **On China, The Turks...**, s. 32.

⁹¹ İbn Havkal, s. 350. Mervezi siyasi açıdan güzel törenlere ve nizama sahip olduğunu söylediği, Oğuzların sahip olduğu bozkırların bir taraftan Maveraünnehir bir taraftan da Harzem ile sınırdaş olduğunu söylemiştir. Bkz. Marvazi, **On China, The Turks...**, s. 29.

⁹² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 33-34.

⁹³ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 105-117.

⁹⁴ İbn Fazlan, s. 84.

⁹⁵ İbn Fazlan, s. 42.

⁹⁶ Sümer, "Oğuzlar", s. 327.

⁹⁷ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 43, d.n. 64.

Mesudi'nin de kaydettiği üzere⁹⁸ Oğuzlar önce Karadeniz'in kuzeyinden geçen ticaret yollarını ele geçirmek isteyen Ruslarla beraber Hazarlara karşı bir ittifak kurmuş ve onları mağlup etmiştir. Bunun sonucunda Oğuzların siyasi gücü artmış, daha sonra yine Ruslarla ittifak kurarak X. yüzyılın sonlarında bu sefer de İtil Bulgarlarına saldırıp, onları mağlup etmişlerdir. X. yüzyıldan itibaren, devlet içinde anlaşmazlıklar ve isyanlar çıkmış, Selçuklular bu isyanlara kendi çıkarlarına uygun olarak müdahale etmiş, bunun neticesinde son Oğuz Yabgusu Şah Melik 1043'te Selçuklular tarafından öldürülmüştür. Devleti yıkacak son darbe de doğuda gittikçe büyük bir güç haline gelmeye başlayan Kidan (Karahıtaylar) Devleti'nin önünden kaçan Kıpçaklar tarafından vurulmuştur.⁹⁹ Fakat Faruk Sümer önce bu görüşe katılmamış ve Oğuzların Kıpçaklar tarafından değil de yaşanan iç çekişmeler yüzünden yıkıldığını savunmuşsa da¹⁰⁰ daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve onların Kıpçaklar tarafından ortadan kaldırılma ihtimalinin daha mümkün olduğunu söylemiştir.¹⁰¹

İstahri, Siyahkuh'ta bir Türk topluluğu olduğunu bildirmiş, onların buraya gelmelerini de Oğuzlar ile aralarında çıkan bir anlaşmazlığa bağlamıştır.¹⁰² Bu bilgi İbn Havkal'da da vardır.¹⁰³ Oğuzlar, Oğuz Yabgu Devleti yıkılmadan hemen önce ve devletin yıkılmasının ardından çeşitli yönere göç etmiştir. Buna göre Oğuzların bir kısmı daha X. yüzyılın başlarında, yaşanan bir çekişmeden ötürü Mangışlak (Siyahkuh) Yarımadası'na gitmiş ve burada bir devlet kurmuştur. XII. yüzyıla kadar yaşadığı anlaşılan bu devlete 1128 tarihinden önce Harzemşah Atsız son vermiştir.¹⁰⁴ Onlar, "Siyah Kuh" yani Kara Dağ olarak bilinen yarımada'nın ismini Türkçeleştirerek Mangışlak demişlerdir.¹⁰⁵

Karadeniz'in kuzeyine doğru göç eden Oğuz kitlelerini Ruslar Tork, Bizans İmparatorluğu ise Uz ismiyle kaydetmiştir.¹⁰⁶ Bu Oğuzlar Güney Rusya steplerinde bulunan Peçenekleri yerlerinden iterek onları Balkanlara göndermiştir. 1060 yılında Oğuzlar eski Rus Devleti'nin sınırını geçmeyi denemiş fakat birleşik bir Rus ordusu tarafından dağıtılmış, Kıpçakların tazyiklerinin sürmesi üzerine Tuna civarına

⁹⁸ Mesûdi, **Murûc ez-Zeheb...**, ss. 143-144.

⁹⁹ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 223-228

¹⁰⁰ Sümer, "Oğuzlar", s. 327.

¹⁰¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 58

¹⁰² İstahri, **Ülkelerin Yolları**, ss. 196-197.

¹⁰³ İbn Havkal, s. 298.

¹⁰⁴ Sümer, "Oğuzlar", s. 327.

¹⁰⁵ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 33.

¹⁰⁶ Sümer, "Oğuzlar", s. 328.

gitmiştir. Daha sonra Tuna'yı geçip Balkanları yağmalamış, Bulgarlar tarafından ağır bir yenilgiye uğramış, bir kısmı Balkanlarda kalmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun topraklarında oturma hakkı kazanmalarına ek olarak bazı beylere Bizans Senatörü unvanı dahi verilmiş, geriye dönen Oğuz kitleleri de 1080'de Ruslar tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmalarının ardından Rusların yönetimine girmiş ve onların topraklarını Kıpçak saldırılarına karşı korumuştur. Bu Oğuzların günümüzdeki torunları büyük ihtimale Gagauz ismi altında Bulgaristan, Ukrayna ve Moldova'da yaşamaktadır.¹⁰⁷ Bizans İmparatorluğu'nun yönetimine giren Oğuzlar, Malazgirt Savaşı'nda taraf değiştirerek Selçuklu Oğuzları'nın yanına geçmiştir.¹⁰⁸

Oğuz Yabgu Devleti'nde Subaşı görevinde bulunan Selçuk Bey'in oğlu İsrail, Selçuklular tarafından kendilerine bey olarak seçilmiş, bu kitle Gaznelilerin elindeki Horasan'a gelmiş ve 1040 yılında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurmuştur. Bu devlet zamanında ve 1071'de yapılan Malazgirt Savaşı'ndan sonra Oğuzlar Anadolu'ya göç etmiş, iki yüz yıl boyunca göçer ve yerleşiklerin yanında âlim, derviş, tacir ve zanaatkârlar gibi çeşitli kesimlerin de buraya gelmesiyle, "Anadolu gerçek bir Türkistan" halini almıştır.¹⁰⁹

1153 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ı esir alan bir Oğuz topluluğu da olmuştur. Onlar bu tarihten sonra Horasan'ı¹¹⁰ tamamen yönetimleri altına almış, 1161 yılında Gurlulara karşı büyük bir zafer kazanmalarına rağmen 1165'ten itibaren zayıflamış ve 1174-1181 yılları arasında dağılmış, Fars ve Kirman'ın yanında bir kısmı da Anadolu'ya gitmiştir. İran'daki Kirman bölgesine ve yine İran coğrafyasında bulunan çeşitli Oğuz kitlelerinin yanına (Fars'ta bulunan Salurlar, Huzistan'da bulunan Afşarlar, Hamedan'ın batısında Yıvalar) giden Oğuzlar da olmuşken, Yıvalar Moğol istilasıyla Anadolu'ya göç etmiştir.¹¹¹ Göç etmeyen Oğuzlar ise XI. yüzyılın ortalarında Karaçuk, Mangışlak ve Sir Derya Nehri kıyısındaki yerleşimlerde yaşamıştır. Moğolların gerçekleştirdiği istila sürecinde ise Cend ve Karakurum'da artık Türkmenler görülmüştür. Günümüzde Orta Asya'da bulunan Türkmenistan halkı, mevzubahis Oğuzların neslinden gelmektedir.¹¹²

¹⁰⁷ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 234-238.

¹⁰⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 60.

¹⁰⁹ Sümer, "Oğuzlar", s. 328.

¹¹⁰ Horasan'a giden Oğuz boyları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ergin Ayan, **Horasan ve Civarındaki Oğuz Boyları (1157-1220)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

¹¹¹ Sümer, "Oğuzlar", ss. 328-329.

¹¹² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 155.

1.1.2. Oğuzların Sosyal Durumları

İbn Fadlan, 4 Mart 922'de Cürcaniye şehrinden yola çıkarak kuzeye doğru ilerlemiş ve yaklaşık olarak bir aylık yolcuğun ardından, kıldan mamul çadırlarda oturan ve bir yerden bir yere konup-göçerek yaşayan yörükler olarak tanımladığı Oğuzların yanına ulaşmıştır. Yer yer Oğuz çadırlarının görülmesini, onların göçebe bir hayat yaşamalarına bağlayan İbn Fadlan, onların çok zor şartlar altında yaşadıklarını söylemiştir.¹¹³ Mesûdî'ye göre ise Türkler arasındaki en savaşçı, en çekik ve küçük gözlü kesim Oğuzlardır, onlar aşağı, yukarı ve orta sınıf olmak üzere üçe ayrılır.¹¹⁴ *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf* adlı eserinde, Hazar Denizi'nin etrafında çokça Oğuz göçebesinin yaşadığını kaydetmiş, Ak ve Kara İrtiş nehirlerinin kıyılarında, Oğuzlar da dâhil olmak üzere çeşitli Türk boylarının yaylak ve kışlaklarının yer aldığını söylemiştir.¹¹⁵

X. yüzyılın başlarında, Oğuzların büyük bir kısmı göçer halde yaşamaktadır. Kışlak olarak kendilerine, Yabgularının da ikametgâhı olan Yengikent'i belirlemişlerdir. Bir sonraki yüzyılda yani XI. yüzyılda, Oğuzlar yirmi dört boy halinde teşkilatlanmıştır ve her boyun başında da son derece zengin olan bir bey bulunmuştur.¹¹⁶ Oğuzların XI. yüzyılda göçerlikle ilgili çok sayıda terime sahip olmasına bakılırsa, bu dönemde büyük bir kısmı göçer veya yarı-göçer halde yaşamıştır. Göçerler kendilerine sürekli mevsimlik mera aramıştır. Bununla beraber yarı-göçerler ise kışı obalarında veya geçici ikametgâhlarda geçirdikten sonra suya ihtiyaç duyan çarvacı¹¹⁷ tarzı hayvancılık için su kaynaklarını takip etmiştir ki bu yaşam biçimi Oğuz göçerlerine özgüdür.¹¹⁸ Mesûdî'nin Oğuzları üçe ayırmasının nedeni bilinmemekle beraber ifadelerinden sosyal veya siyasi bir ayırım yaptığı ihtimali üstünde durulabilir. Buna göre Mesûdî Oğuzların siyasi olarak üç gruba ayrıldığını da söylemiş olabilir veya onların soylular (*beğ*), özgür insanlar (*el*) ve köleler (*kün*) olmak üzere üç farklı sosyal düzeyden oluştuklarını da anlatmak istemiş olabilir.¹¹⁹ Mesûdî'nin bahsettiği yukarı ve aşağı Oğuzların arasında Kuman-Kıpçak boyları bulunduğu için bu yönde de bir ayırım yapmış olabilir. Çünkü göçer ve yarı-

¹¹³ İbn Fazlan, s. 34.

¹¹⁴ Mesûdî, *Murûc ez-Zehb...*, s. 80.

¹¹⁵ Mesûdî, *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf...*, ss. 56-57.

¹¹⁶ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, ss. 37-38.

¹¹⁷ Hep yerleşik ve kalıcı olmayan, mevsimlik göçlere dayanan bir hayvancılık türüdür ve Oğuz ile Türkmen göçerlerine mahsustur. Bkz. Agacanov, *Oğuzlar*, ss. 130-131

¹¹⁸ Agacanov, *Oğuzlar*, ss. 130-132.

¹¹⁹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 38.

göçer olan Oğuz boyları etnik açıdan karışıktır ve bunların içinde başta Peçenek ve Kimak olmak üzere başka bozkır milletlerinin kalıntıları bulunmaktadır.¹²⁰

İbn Fadlan, Oğuzların karşılaştıkları sorunları bir araya gelerek, konuşarak ve akıllarını kullanarak çözdüklerini söylemiş, fakat herhangi bir konuda karara vardıklarında dahi içlerinde en aşağı derecede olan birinin bile bu kararı bozabildiğine dikkat çekmiştir.¹²¹ Seyyah daha önce böyle bir elçilik heyetiyle karşılaşmayan Oğuz Subaşı Etrak'ın, karar vermek için kendinden hemen alt düzeydeki kumandanlarına danıştığını söylemiş ve bunların isimlerini Tarhan, Yınal ve İlguz olarak vermiştir. Elçiye göre içlerinden akıllısı ve önde geleninin Tarhan'dır.¹²²

Oğuz subaşısının Tarhan ve Yınal gibi Oğuz büyüklerini çağırarak, İbn Fadlan'ın içinde bulunduğu heyete ne yapılması gerektiğini görüşmelerinden yola çıkılırsa, Oğuzlar sorunlarını danışarak yani "keneşme (keneş)" yoluyla çözmüştür.¹²³ Kaşgarlı Mahmud'un on iki hayvanlı takvimin Türkler arasında nasıl kullanılmaya başladığı hakkında anlattığı hikâye, *Divanü Lügat-it-Türk*'ü'ü Türkçe'ye çeviren Besim Atalay'ın da işaret ettiği üzere Türkler arasında kurultay ve keneş (keneş) yönteminin son derece eski olduğunu göstermektedir.¹²⁴ Bununla beraber Oğuzlarda halkın bir araya gelerek yaptığı toplantıların oldukça nadir gerçekleştirildiği, böyle durumlarda da asıl kararı Oğuz soylularının vermesi de ihtimal dâhilindedir.¹²⁵

İbn Havkal ve İstahri, Türklerin Oğuz, Dokuz Oğuz ve Kırgız gibi farklı gruplardan oluştuğunu söylemiş, bununla beraber hepsinin aynı dili konuştuklarını belirtmiştir.¹²⁶ *Mesûdî Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf*ında, içinde Dokuz Oğuzlar, Hazarlar ve Karluk gibi Türk topluluklarının arasında saydığı Oğuzların tek bir dilleri olduğunu söylemiştir.¹²⁷ Kaşgarlı Mahmud, Oğuz Türklerinin öz Türkçe olarak sadece bir dile sahip olduklarını belirtmiş, en hafif (yeğni) dilli boyun Oğuzlar olduğunu söylemiştir.¹²⁸ Kendisi, Türklerin Ceyhun ve Fırat gibi nehirlerle *öküz (öğüz)* adını verdiğini, fakat bu ismin Oğuzlar tarafından özellikle *Benegit Irmağı*

¹²⁰ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 218-220; Agacanov, **Oğuzlar**, Yazarın Dipnotu, s. 200, d.n. 71.

¹²¹ İbn Fadlan, ss. 34-35.

¹²² İbn Fazlan, s. 43.

¹²³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 54.

¹²⁴ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 345, açıklama dipnotu.

¹²⁵ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 211-212.

¹²⁶ İbn Havkal, s. 26; İstahri, **Ülkelerin Yolları**, s. 8.

¹²⁷ Mesûdî, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf...**, s. 70.

¹²⁸ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 30.

(Sir Derya) yerine kullanıldığını söylemiştir.¹²⁹ Bununla beraber Oğuzların Farslarla çok karıştığını, bundan dolayı da Türkçe sözcükleri unutup, onların yerine Farsça sözcükler aldıklarına dikkat çekmiştir.¹³⁰

Sir Derya Nehri'nin aşağı kesimlerinde bulunan yerleşimlerde yaşayan Oğuzlar, Türkçenin yanı sıra Farsça da konuşmuştur.¹³¹ Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce konuştuğu Türkçe, Türk lehçeleri arasında en incisi olarak görülmüştür. Bununla beraber Sir Derya Nehri kıyısındaki şehirlerde beraber yaşadıkları Soğdlulardan pek çok kelime almış ve bunların büyük bir kısmını Anadolu'ya getirmişlerdir. Oğuzların kendi dilleriyle yazdıkları tek destanları ise Dede Korkut Destanları'dır. Eski, eğitimli Osmanlı yazarları başta bu destan olmak üzere Oğuzların destanlarına önem vermemiş, buna rağmen Oğuzların destanları hatırlanmaya ve yaşamaya devam etmiştir. Osmanlıların yazdığı kitapların unutulmasa da sadece çok küçük bir kesim tarafından bilinmesi, Oğuzların aksine, onların bile isteye Türkçeyi bozmalarından, yapay bir dil kullanmalarından kaynaklanmaktadır.¹³²

İbn Fadlan, Oğuzların küçük ve büyük tuvaletlerinin ardından yıkanmadıklarını, özellikle kışın suya dahi yaklaşmadıklarını belirtmiştir. Seyyah ayrıca yanlarına gelen tüccar ve yabancı insanların yıkanamadıklarını, bu işi ancak onlara görünmeden, geceleri yapabildiklerini, aksi halde Oğuzların o kişiyi büyü yapmakla suçlayıp tazminat aldıkları bilgisini vermiştir.¹³³ Oğuzların suyla temas edip, suyun içine girme düşüncesi, arınmak için iki ateş arasından geçirme düşüncesin eşdeğeridir. İbn Fadlan'ın verdiği bilgi, Oğuzların suyu tamamen kutsal görmeleriyle, bu konuda bazı yasakların ve düzenlemelerin olmasıyla ilgilidir. Bu yasaklara çamaşır yıkama, banyo, tuvaletten sonra temizlenme de dâhildir. Buna ek olarak çeşitli Türk ve Moğol topluluklarında, su kültü temelli olarak ortaya çıkan yasakların, birbirinden farklılık arz ettiği de belirtilmelidir. Pek çok Türk topluluğu suyu kutsal görmüş, Kimek ve Kıpçaklar İrtiş Nehri'ne tapıp, secde etmiştir.¹³⁴ Çünkü Türklerde eskiden beri suyun kutlu ve arı olduğuna yönelik bir inanış vardır. Yıkama eylemi bu niteliklere sahip olan suyu kirletmek ve dolayısıyla büyük bir

¹²⁹ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 59.

¹³⁰ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 76.

¹³¹ Agacanov, *Oğuzlar*, ss. 218-219.

¹³² Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, ss. 49, 378, 419.

¹³³ İbn Fadlan, ss. 35-36.

¹³⁴ Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk...*, ss. 68-70

günah işleme anlamına gelmektedir. Yani Oğuzların hem kendilerinin sudan uzak durması hem de başkalarını sudan uzak tutması inançla açıklanabilir bir durumdur.¹³⁵

İbn Fadlan, Müslüman tüccarların, onların yanına geldiğinde kendisini ağırlayacak bir Oğuz Türkünü arkadaş edinmeksizin, Oğuzların yurdundan geçemediğini söylemiştir. Bundan başka bu tüccarın yoluna devam etme zamanı geldiğinde, hayvan veya mal gibi ihtiyacı olan şeyleri, yanında kaldığı bu Oğuz Türkünden karşıladığını, geri dönerken de aldıklarını geri verdiğini bildirmiştir. Daha sonra bu sefer de bir Oğuz Türkü Cürcaniye'ye geldiği zaman, ağırladığı Müslümanın yanında kalır.¹³⁶ Bu durum, Oğuzların kendilerine ait olan misafirperverlikleri ve ekonomik ilişkilerin birleşmesiyle ilgilidir. Oğuzlar, "misafir hakkını" son derece büyük bir önemle korumuştur. İbn Fadlan'ın anlattığı durum, eski zamanlarda geçerli olan hem ticarî hem de diplomatik temasların oluşturduğu olumlu gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Oğuzlar yaşadıkları hayatın bir sonucu olarak sert ve savaşçı tabiatlı kişiler olsa da son derece namuslu ve konukseverdiler. Fakat XI. yüzyıldan itibaren bu özelliklerini kaybetmişlerdir.¹³⁷

İbn Fadlan, kafillesiyle beraber Küçük Yınal'ın yanına geldiğinde, önce geçişlerine izin verilmemiş, fakat kumaş ve çeşitli yiyeceklerden oluşan bir hediye verilmesinin ardından ilerlemelerinin önü açılmıştır. Seyyah, verilen hediyelerin ardından Küçük Yınal'ın, teşekkür etmek için onlara secde etmesini hayranlıkla karşılamış ve Türkler arasında bir kişinin başka birine iyilik yapması halinde, iyilik görenin karşısındakine secde etmesinin bir anane olduğunu açıklamıştır.¹³⁸ Beyhaki'deki bir kayıttan bahseden Faruk Sümer, Dandanakan Savaşı sırasında, Selçuklu beylerinin yanında bir "mevlâna-zâde"nin bulunduğunu, onun beylere zaman zaman zaferi elde etmek için dayanmaları gerektiği yönünde sözler söylediğini, savaşın kazanılmasının ardından da Tuğrul, Çağrı ve Musa beylerin atlarından inerek ona secde ettiklerini aktarmıştır.¹³⁹ Bu olay, ne kadar Müslüman olsalar da Oğuz beylerinin halen eski ananelerini devam ettirdiğine bir kanıt teşkil etmektedir.

¹³⁵ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 46.

¹³⁶ İbn Fadlan, ss. 36-38.

¹³⁷ Ağacanov, **Oğuzlar**, ss. 152, 160; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 49.

¹³⁸ İbn Fazlan, s. 39.

¹³⁹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhaki, **Târîh-i Beyhaki**, (Çev. Necati Lügal ve Haz. Hicabi Kırlangıç), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 594; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, Yazarın Dipnotu, s. 44, d.n. 170.

İbn Fadlan, Oğuzların sakallarını kesip, bıyıklarını bıraktıklarını, bazı kişilerin de çenelerinin altında bir tutam sakal bıraktığını söylemiştir. Kendisi Oğuzların Subaşı'sı'nı ise sakalsız ve bıyiksiz olarak görmüştür.¹⁴⁰ Oğuzların sakallarını kesme ve bıyıklarını uzatma geleneği, Türkiye'de uzun bir süre devam etmiş, din adamları hariç olmak üzere askerler ve halk sakalını kesmiştir. Kızılbaş Türkleri'nin günümüzde dahi sakallarını kesmeleri bu geleneğin devamıdır. Bundan başka Oğuzlar, tıpkı diğer bütün Türkler gibi saçlarını kesmemiş, bundan dolayı XI. yüzyılda onlarla karşılaşan Ermenilerin ilk olarak dikkatlerini çeken şey Oğuzların uzun saçları ve yayları olmuştur. Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi üzerine, burada yaşayan Çerkez Memlûkleri ilk olarak sakallarını kestirmiş ve böylece Türkmen (Osmanlı) kılığına girmiştir.¹⁴¹

Mervezi, Oğuzların on iki boydan oluştuğunu söylemiş,¹⁴² Türklerin soyunu Yalavaç (Peygamber) Nuh'un oğlu Yafes'in oğlu Türk'e bağlayan Kaşgarlı Mahmud¹⁴³ ise kendilerine sonradan katılan Halaçlarla beraber Türkmen olarak kaydettiği Oğuzların ancak yirmi dört boya ulaştığını belirtmiş, fakat iki bölükten oluşan Halaçların Oğuzlardan sayılmadığını vurgulamıştır.¹⁴⁴ Kendisi ayrıca Oğuzların, Amu Derya ve Çin arasında bulunan, kendilerinden başka diğer tüm Türklere, Çiğil dediğini söylemiş, fakat bunun yanlış olduğunu da belirtmiştir.¹⁴⁵ Türklerin soyunu Nuh oğlu Yafes'e bağlama eğilimi Araplar ve İbranilere ait bir özelliktir ve Türk adı ancak ilk kez Göktürk Devleti ile tanınmaya başlamıştır.¹⁴⁶ Mervezi ve Kaşgarlı Mahmud arasındaki bu çelişki büyük ihtimalle Oğuzların iki kola ayrılmasından kaynaklanmıştır.¹⁴⁷ Bununla beraber *Camiü't-Tevarih*'te Oğuzlar yirmi dört boy olarak kaydedilmiştir. Bu yirmi dört boydaki her dört boyun tek bir onguna sahip olmasına ve Oğuz Han Destanı'nda, boyların Oğuz Han'ın altı oğlunun soyundan gelmesine bakıldığında, Yenisey Yazıtları'nda anlatılan altı boydan oluşan Oğuzlar ile Sir Derya Nehri civarında yaşayan Oğuzlar arasındaki ilişki ihtimali daha da güçlenmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁰ İbn Fadlan, ss. 41-42.

¹⁴¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 48, 410.

¹⁴² Marvazi, **On China, The Turks...**, s. 32; İbn Fadlan, ss. 99-100.

¹⁴³ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 28.

¹⁴⁴ **Divanü Lüg-at-it-Türk...**, Cilt: 3, ss. 416-417.

¹⁴⁵ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 394.

¹⁴⁶ Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre...**, s. 33, d.n. 1

¹⁴⁷ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 154.

¹⁴⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 3-4.

Kaşgarlı Mahmud ve *Camiü't-Tevarih*'in yazarı Reşidüddin tarafından verilen boy listelerinde bulunan farklılıklar, bazı boyların nüfus kaybederek kaybolması veya bir boyun alt kademesinde bulunan bir aile birliğinin kalabalıklaşması sonucu, içinde bulunduğu boyu temsil etmeye başlamasından ibarettir.¹⁴⁹

İbn Cübeyr, Ayzab'a giden yolda rehberlik edenler ve onları koruyan Yemenli deveciler ile Oğuzlar olduğunu özellikle belirttiği bir grup arasındaki tartışmaya şahit olmuş, Ayzab'ın valisinin Oğuzlardan olduğunu söylemiş Selâhaddîn Eyyûbi'nin kardeşi Seyfü'l-islâm Tuğtekin'in 1183 yılının Aralık ayına denk gelen Ramazan ayının başlarında, Oğuz korumalarıyla Kâbe'ye geldiğini ve beraber ibadet ettiklerini söylemiştir.¹⁵⁰ Mevzubahis Oğuzlar Selâhaddîn Eyyûbi'nin ordusundaki Türk savaçılardır ve Mısır'daki Türklere bu dönemde dahi Oğuz denilmeye devam etme ihtimali bulunmaktadır.¹⁵¹ Yakın Doğu'da yaşayanlar, Selçukluları Oğuz adıyla kaydetmiş, hem Tuğrul Beğ'in ordusu hem de 1070'de Suriye'ye giren Selçuklular, Oğuz ismiyle anılmıştır. Oğuzlar kendilerine sonradan verilen Türkmen adını çok uzun bir süre benimsememiş, kendi isimleri olan Oğuz ismini unutmamış ancak XIII. yüzyıldan itibaren hemen her yerde Türkmen ismiyle anılmışlardır.¹⁵²

1.1.2.1. Oğuzlarda Kadının Durumu

İbn Fadlan, Oğuzların ve özellikle Oğuz kadınlarının ne kadar ahlaklı kimseler olduklarını, erkeklerden çekinmeyip onlardan kaçmadıklarını çeşitli ve okuyanlara garip hatta abartılı gelebilecek örneklerle anlatmıştır.¹⁵³ İslâmiyet'in kabul edilmesine değin, Oğuzlar içinde kadın bir dereceye kadar serbesttir. Oğuzların hatunları son derece etkili kişiler olmuştur. İbn Fadlan'ın içinde bulunduğu elçilik heyetini karşılayanlar arasında Etrak'ın eşinin de bulunması dikkate değerdir.¹⁵⁴ Şeşen, Oğuz kadınlarının tanımadıkları erkeklerden kaçınmalarına yönelik olan durumun hem Türkiye'deki köyler hem de Türkmenler arasında günümüze kadar

¹⁴⁹ Tufan Gündüz, "Oğuzlar/Türkmenler", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 272.

¹⁵⁰ İbn Cübeyr, **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, ss. 39, 43, 102-104.

¹⁵¹ İbn Cübeyr, **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, Çevirenin Dipnotu, s. 39, d.n. 35.

¹⁵² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 104-105.

¹⁵³ İbn Fazlan, s. 35.

¹⁵⁴ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 215.

yaşadığını belirtmiş, bunun yanında çok çeşitli yazarların Türk kadınlarının son derece namuslu olduklarını kaydettiklerinden bahsetmiştir.¹⁵⁵ Hem Oğuzlarda hem de diğer Türk devletlerinde, Türk kadınları erkeklerden kaçmamış, “İslâm dünyasında iffetli kadınlar olarak” bilinmiştir. Faruk Sümer, XIX. yüzyılda Anadolu’nun güneyinde yolculuk yapan Charles-Victor Langlois’nin Türkmenleri yakın doğunun, “en medeni insanları” olarak tanımladığını söylemiştir.¹⁵⁶ Ali Rıza Yalman (Yalkın), Aladağlardaki Göşdere Köyü’nde misafir olarak İbrahim Ağa’nın obasında kalırken, başta İbrahim Ağa’nın kızı olmak üzere kadınların, kendisi gibi bir yabancıнын yanında rahat davranmalarına şaşırdığını, bu durumu İbrahim Ağa’ya sorması üzerine de “Bizim kızlar nefislerine hâkimdir. Ama biz misafiri de gözünden biliriz. Eğer bir misafir hainlik eder ve yan gözle bakarsa zorlu düşmanlığımız üstüne gelir. Biz öylesi adamı yaşatmayız. Buralarda ardıç hâkim, çam kadı” cevabını aldığını kaydetmiştir.¹⁵⁷

1.1.2.2. Hukukî Durumları

Oğuzların zina yapmadığını söyleyen İbn Fadlan, böyle bir durumun ortaya çıkması halinde onların, bu suçu işleyen kişiyi, ikiye bölerek öldürdüklerini söylemiştir. Mevzubahis ceza iki ağaca ait dalların yere yaklaştırılarak gerilmesi, suçlunun bu ağaçların dallarına bağlanması ve gerili ağaçların serbest bırakılmasıyla infaz edilmektedir. İbn Fadlan oğlancılığın Oğuz Türkleri arasında çok büyük bir suç olduğunu söylemiş ve bu konuda bir olayı nakletmiştir. Buna göre Oğuzların yöneticisi Yabgu’nun vekili olan Kuzerkin’in oynağına gelen Harzemli bir tüccar, evinde misafir olarak kaldığı Türkün oğlunu böyle bir işe zorlamış, bunu gören ev sahibi Türk de tüccarı Kuzerkin’e şikâyet etmiştir. Kuzerkin’in ilk başta verdiği hüküm, hem oğlanın hem de tüccarın öldürülmesi şeklinde olsa da babanın buna razı gelmemesi üzerine Kuzerkin, tüccarı, oğlanın babasına bir miktar, kendisine de dört yüz koyunun ceza olarak vermeye mahkûm etmiştir.¹⁵⁸

Özetle, Oğuzların zina yapmak veya oğlancılık gibi eğilimlerinin olmadığı ortadadır. Genel olarak tarihi süreç içerisinde işlenen suçlara verilen tepkiler yani

¹⁵⁵ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 35, d.n. 45.

¹⁵⁶ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 46.

¹⁵⁷ Ali Rıza Yalman (Yalkın), **Cenupta Türkmen Oymakları**, (Haz. Sabahat Emir), Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, ss. 112-113.

¹⁵⁸ İbn Fadlan, ss. 35, 38-39.

cezalar, abartılı olmaktan hafiflemeye, mesuliyet de topluluktan bireye doğru bir gelişme göstermiştir. Aynı şekilde cezalandırma gücü de kişiler ve toplumdandır, devletin eline geçmiş böylece devlet intikam duygusunun önünü kesmiştir. Suçluların ortaya çıkmasını engellemek, insanları bu gibi faaliyetlerden kaçıdırmak için ağır suçlar şiddetli, ibret aldırmaya yönelik hatta işkenceye varan yöntemlerle cezalandırılmıştır.¹⁵⁹

İbn Fadlan, Müslüman bir tüccarın, tanımadığı bir Oğuzdan borç olarak hayvan veya para almasından sonra, bu tüccarın ölmesi veya kaçması halinde, borcunu, suçlu tacirin içinde bulunduğu kabilede bulunan ve kendince en akıllı olarak gördüğü tacirden tahsil ettiğini söylemiştir. Seyyah, bir Oğuz Türkünün, Cürcaniye'ye gittiği zaman, ağırladığı Müslümanın yanında kaldığını söylemiş, bu esnada Türkün ölmesi halinde, ev sahipliği yapan Müslümanın, Oğuzların yanından geçerken öldürüldüğünü kaydetmiştir. Ölen Türkün kabilesi tarafından Müslüman tüccara atfedilen suçlama, “Sen onu hapsedip öldürdün. Hapsetmesen o ölmezdi” şeklindedir. İbn Fadlan bu cezanın, ev sahibi Müslümanın ağırladığı Oğuz Türküne şarap içirmesi ve bunun ardından bu Türkün damdan düşerek ölmesi halinde de geçerli olduğunu kaydetmiştir. Eğer Türkler suçlu Müslümanı tüccar kafilesinde bulamazlarsa, onun yerine kabiledeki en büyük kimseyi öldürürler.¹⁶⁰ İbn Fadlan'ın burada anlattığı üzere Oğuzlar arasında kan davası bulunmuştur¹⁶¹ ve bu durum, yani kan davası, boy döneminden kalan bir izdir. Özel mülkiyet düşüncesinin gelişmesinde ve eski boy anlayışının ortadan kalkmasında, kan davası konusu bir kırılma noktasıdır ve bu anlayış zaman içinde, para diyetiyle yer değiştirmiştir.¹⁶² Belirtilmesi gereken bir başka nokta da Oğuzlardaki hukuk anlayışının göçerlikten yana olmasıdır.¹⁶³

¹⁵⁹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 46; Feda Şamil Arık, “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı: 27, 1992, ss. 8-9, 11-12, 36-38; Vasfi Raşit Seviç, “Cezanın Tarihî Menşei”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3-4, 1955, s. 45; Duygun Yarsuvat, “Ceza ve Yeni İçtimai Müdafaa Doktrini”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1966, s. 83.

¹⁶⁰ İbn Fadlan, ss. 37-38.

¹⁶¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 46.

¹⁶² Agacanov, **Oğuzlar**, s. 160.

¹⁶³ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 168. Ayrıca bkz. Abdullah Bakır, **Yazıcızade Ali'nin Selçuk-name İsimli Eserinin Edisyon Kritiği**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008, s. 25.

1.1.2.3. Dinî Durumları

İbn Fadlan, Harzem'deki valinin yanına geldiğinde, elçilik heyetinde bulunan Tegin'in eskiden demircilik, şimdi de demir ticareti yaptığını ve güvenilir birisi olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴ Şamanizm ve demircilik arasındaki yakın ilişki Hunlar döneminden beri mevcut olmuş, dolayısıyla, ateşin yanarken, şamanın da kendinden geçerken (trans halinde) sergilediği davranışlar birbirine benzediği için şaman bazen ateşin ilk sahibi sayılmıştır. Buna ek olarak Türkler demiri ulu bilmiş, bir tür kutsiyet atfetmiştir. Bundan dolayı hem ateş hem de demirle çalışan demirci, büyük ihtimalle sadece iktisadi açıdan değil, askeri ve dini açıdan özel bir konuma yerleştirilmiştir.¹⁶⁵ Tegin'in daha önce bir demirci olduğunun İbn Fadlan'ın anlattıklarına ortaya çıktığını vurgulayan Şeşen, Kaşgarlı Mahmud'un, Kırgızlar, Yabgulular ve Kıpçakların demiri kutsadıklarına ve onunla yemin ettiklerine yönelik bir kaydının olduğunu söylemiş, Türklerde demircilerin kullandığı aletlerin, tıpkı şamanların kullandığı aletler gibi kutsal kabul edildiği bilgisini vermiştir.¹⁶⁶

İbn Fadlan, Kur'an okurken onuduyan bir Oğuz bundan hoşlanmış ve kendisinden okumaya devam etmesini rica etmiştir. Bunun ardından da Oğuz, seyyaha Allahlarının bir karısının olup olmadığını sormuştur. Bu soruyu büyük bir günah olarak gören İbn Fadlan tövbe etmiş, bunu gören Oğuz Türkünün de aynı şeyi yaptığını belirtmiş ve bir Müslümanın *tesbih* ve *tehlil* ettiğini gören bir Türkün, aynı şeyi yapmaya yönelik ananeleri olduğunu eklemiştir. Ebû Dülef ise Doğu'daki Oğuzların bir şehri olduğunu, içinde put olmayan bir tapınağın da burada yer aldığını belirtmiştir.¹⁶⁷ İbn Fadlan'ın bahsettiği Oğuz Türkü'nün tövbe etmesiyle, Oğuzların Tanrı'nın insan olamayacağını düşündüğünün ortaya çıktığını söyleyen Kafesoğlu, Ebû Dülef'in söylediklerini de son derece anlamlı bulmuş ve Türklerin aslı inançlarında putçuluğun olmadığını, bundan dolayı herhangi bir puthane yapılmadığını belirtmiştir. Kendisi ayrıca putperestlere göre manevi gücün kaynağının yapılan put olduğunu söylerken, "Türklerde ise manevi gücün tek kaynağının Tanrı" olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁸ Uçsuz bucaksız bozkırlarda ve gözün alabildiği her yeri kaplayan mavi göğün altında yaşayan Türklerin din anlayışında bu

¹⁶⁴ İbn Fazlan, s. 29.

¹⁶⁵ Jean-Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s. 64

¹⁶⁶ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 29, d.n. 39.

¹⁶⁷ İbn Fadlan, ss. 36, 91.

¹⁶⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 310.

coğrafyanın büyük bir etkisi olmuştur. Buna verilecek en büyük kanıt da Gök Tanrı mefhumudur. Bundan dolayı Türklerin inançlarında putların olması beklenemez.

İbn Fadlan, herhangi bir dine inanmadıklarını söylediği Oğuzların hiçbir şeye tapmadıklarını, içlerindeki büyüklere *rab* dediklerini belirtmiştir. Onlara akıl danışırken, “Ey rabbim, şu hususta ne yapayım?” dediklerini kaydetmiştir. Bundan başka zarar gören Oğuzların, başlarını göğe kaldırıp, “Bir Tanrı!” diyerek yakındıklarını söylemiştir.¹⁶⁹ Oğuzlar manevi yönü bulunan kişilere son derece büyük bir saygı göstermiştir. Fakat bunlara verilen ismin ne olduğu bilinmemektedir. Dede Korkut’un (Korkut Ata) böyle birisi olma ihtimali mevcuttur. Bu kişiler Oğuzların davaları ve hatta kanları üzerinde hüküm verebildiği için onların manevi kişilikleri, toplum ve hatta devlet üzerinde son derece büyük bir etkiye sahip olmuştur.¹⁷⁰ Şeşen, seyyahın herhangi bir dine mensup olmadıklarını söylediği Oğuzların aslında Şamanist olduğunu ve sorunlarını çözmek için danıştıkları büyüklerin arasında Şamanistlerin bulunduğunu açıklamıştır.¹⁷¹ Bununla beraber Kafesoğlu aslında Türk inanç sisteminin içinde olmayan Şamanizm ile zaman içinde Türk inancı arasında hayrete şayan bir uyum meydana geldiği görüşündedir.¹⁷²

İbn Fadlan, Oğuz subaşısının yanında konaklarken, bir kadının, subaşına getirilen hediyelerle beraber biraz et ve sütü alarak, çadırların kurulu olduğu yerden uzaklaşıp, kıra doğru gittiğine, burada yere bir çukur açtığına, yanında getirdiklerini buraya gömdüğüne ve bir şeyler söylediğine tanık olmuştur. Seyyah tercüman aracılığıyla, bu kadının, subaşının babası olan el-Katağan’a hediye verdiğini öğrenmiştir.¹⁷³

Bu durum ölümlere sunulan saçından başka bir şey değildir. Bununla beraber ölümler kültü ile atalar kültü arasında önemli bir farkı vardır. Geride kalanlara iyilik veya kötülük yapma düşüncesine ek olarak beslenen minnet duygusu *atalar kültü*’nün temelini oluşturmuş ve sadece saygıdeğer ölümlerin ruhlarıyla mezarları kült haline gelmiştir. Bu açıdan böyle bir ayrımın olmadığı *ölümler kültü* ile arasında büyük bir ayrım vardır.¹⁷⁴ Atalar kültü Türkler arasında icra edilmiştir. Zira onlar kutsal mağaraların önünde, ataların ruhları için kurbanlar kesmiştir. Kendi

¹⁶⁹ İbn Fadlan, ss. 34-35.

¹⁷⁰ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 44.

¹⁷¹ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 35, d.n. 43.

¹⁷² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 302.

¹⁷³ İbn Fazlan, s. 42.

¹⁷⁴ Harun Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 264; Şeşen, İbn **Fadlan Seyahatnamesi...**, Çevirenin Dipnotu, s. 16, d.n. 26.

mezarlarına yapılan saldırıları son derece şiddetli bir şekilde cezalandırmışlardır ki bu durum, ölen yüce kişilerin hatıralarının kutlu görüldüğü göstermektedir.¹⁷⁵ Göktürk Kağanı'nın her yıl atalarının mağarasına kurban kesmesine bakılırsa, mevcut olan bu kült, "dağ, mağara ve atalar kültürünün birleşmesinden meydana gelen çok önemli bir kült" olmuştur.¹⁷⁶

İbn Fadlan, elçilik heyetiyle beraber gelen Oğuz Türklerinin, karşılıklarına çıkan nehirleri geçmek için deve derisinden yapılmış olan kelekleri ve bunları idare etmek amacıyla kürek işlevi gören kayın ağacı parçalarını kullandıklarını söylemiştir.¹⁷⁷ Kaşgarlı Mahmud, Türklerin Tengri sözcüğü ile Ulu Tanrı'yı kastettiğini söylemiş, gök için Tengri demelerinin yanında, onlara ulu gelen büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi şeylere de Tengri deyip, bunlara yükündüklerini (secde ettiklerini) anlatmıştır. Ayrıca Türklerin bilgili birine Tengri denediklerini de atlamamıştır.¹⁷⁸ Şeşen, Türklerin kayın ağacını kutsal gördüklerini ve halen Türk ülkelerinde bol miktarda bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹

İbn Fadlan, Oğuz Türklerinden bir yönetici olarak gördüğü ilk kişiyi Küçük Yınal olarak tanımlamış ve kendisinin bir zamanlar Müslüman olduğunu ama sonra gördüğü baskı nedeniyle bundan vazgeçtiğini söylemiştir.¹⁸⁰ Yani Müslümanların yaşadıkları yerlere yakın olsalar da Oğuzlar halen eski dinlerini yaşamaktadır.¹⁸¹ İbn Fadlan, Nezir el-Harami'nin, bizzat Oğuz Subaşı Etrak'a yazdığı ve onu İslâm'a davet ettiği mektubu, kendisine teslim ettiğini söylemiş ama Etrak, cevap vermek için elçilik heyetinin dönmesini bekleyeceğini belirtmiştir.¹⁸² Şeşen, Subaşı'nın oyalama amaçlı böyle bir cevap vermesini, Küçük Yınal'ın başından geçenlerden yola çıkarak, Oğuzlar içinde İslâmiyete karşı var olan muhalefete bağlamış ve Etrak'ın bu durumu göz önünde bulundurmamak zorunda olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸³ Ayrıca İbn Fadlan'ın seyahatnamesinin dönüş yolculuğunu anlatan kısmının eksik olması nedeniyle, Oğuz Subaşı'nın ne cevap verdiğinin bilinmediğini, bu ziyaretten

¹⁷⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 304.

¹⁷⁶ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 5-6.

¹⁷⁷ İbn Fazlan, s. 44.

¹⁷⁸ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 3, ss. 376-377

¹⁷⁹ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 42, d.n. 67.

¹⁸⁰ İbn Fazlan, s. 39.

¹⁸¹ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 9.

¹⁸² İbn Fazlan, s. 42.

¹⁸³ İbn Fazlan, s. 42, d.n. 64.

kısa bir süre sonra Selçuklular da dâhil olmak üzere bazı Oğuz boylarının İslâmiyet'e geçtiğini belirtmiştir.¹⁸⁴

Mesûdî, bir Türk şehri dediği Yengikent'te oturanların Müslüman olduğunu söylemiş, Oğuzların da burada ikamet ettiği bilgisini vermiştir.¹⁸⁵ İbn Havkal, Oğuzların bir kısmının Müslüman olduğunu söylemiş, onların güçlü ve zorlu olduklarını belirtmiştir. Bundan başka Farab ve Şaş arasındaki verimli otlaklarda Müslüman Türklerden bin çadırlık bir topluluğun bulunduğunu kaydetmiştir. Kendisi Taraz şehrine Müslüman Türklerin ticaret yapmak için geldiğini söylemiş, Karyetü'l-Hadise adıyla kaydettiği Yengikent'in Oğuz şehri olmasına rağmen burada Müslümanların yaşadığına dikkat çekmiştir.¹⁸⁶ Türklerin bir kısmının Harzem bölgesinde yaşadığını söyleyen Avfi, bunların zaman içinde Müslüman olduğunu, pek çok İslâm eseri ortaya çıkarttıklarını kaydetmiştir.¹⁸⁷

1.1.2.4. Hastalık Halleri ve Ölü Gömme

İbn Fadlan, bir Oğuzun hastalanması halinde, sahip olduğu köleler ve cariyelerden başka, kendi ailesi de dâhil olmak üzere hiç kimsenin onun yanına gitmediğini, hasta olmuş Oğuzun çadırının, diğer çadırlardan uzak bir yere taşındığını ve nihayetinde iyi oluncaya veya ölüncüye değin onu kendi başına bıraktıklarını söylemiştir. Elçi, hastalanan kişinin fakir veya kötü birisi olması halinde, Oğuzların onu kırlık bir araziye bırakıp gittiklerini anlatmıştır.¹⁸⁸ Bu durum hiç şüphesiz bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı alınan bir önlemdir ve duyulan korkunun sonucudur.¹⁸⁹

İbn Fadlan, bunun ardından Oğuzların ölen bir kişi için yaptıklarını anlatmış ve bu işe ev gibi büyükçe bir çukurun kazılmasıyla başladığını söylemiştir. Çukurun kazılmasının ardından ölüye, giysilerinin giydirildiğini, kuşağını bağlayıp yayını kuşandırdıklarını, içinde nebiz bulunan ve ağaçtan üretilmiş bir kadehi eline tutuşturduklarını, yine içinde nebiz olan başka bir kabı da önüne koyduklarını kaydetmiştir. Tüm kişisel eşyalarının da yanına getirilmesinin ardından, ölü oturur hale getirilmiş, çukurun üstü tavanla örtülmüş ve hepsinin üzerine de seyyahın

¹⁸⁴ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi...*, s. 17, d.n. 28.

¹⁸⁵ Mesûdî, *Murûc ez-Zeheb...*, s. 80.

¹⁸⁶ İbn Havkal, ss. 388-389.

¹⁸⁷ Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre...*, s. 94.

¹⁸⁸ İbn Fazlan, s. 40.

¹⁸⁹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 46.

çamurdan kubbeye benzettiği bir tümsek yapılmıştır. Bunun ardından seyyah ölenin hayvanları arasından kurban ettiklerini, etlerini yedikleri bu hayvanların baş, ayak, kuyruk ve derilerini, ağaçlar üzerinde olmak üzere, mezarın başına yerleştirdiklerini kaydetmiştir. İbn Fadlan, bunlar için Oğuzların, “Ölünün Cennete giderken bineceği hayvanlarıdır” dediklerini de söylemiştir. Seyyah, defnedilen kişinin, kahraman biri olması, hayattayken düşman öldürmesi halinde de öldürdüğü kişi sayısı kadar ve ağaçtan yapılan heykellerin mezarın üstüne konulduğunu bildirmiş ve Oğuzların bunlar için de, “Bunlar onun hizmetçileridir. Cennette ona hizmet edecekler” dediklerinden bahsetmiştir. Kendisi, kurban etme töreninin geciktirilmesi halinde, Oğuzlar arasındaki ihtiyar bir şahıs olarak nitelediği şamanın geldiğini ve ölen kişinin onun rüyasına girdiğini, binek hayvanı olmadığı için yürümekten ayaklarının yara olduğunu, hayvanlara binen arkadaşlarının ise kendisini geçtiği yönünde şeyler söylediğini anlatmıştır. Kurban etme töreninin yapılmasının ardından bu sefer yine ölen kişi şamanın rüyasına girerek, “Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştirdim. Yorgunluğum geçti” demektedir.¹⁹⁰

Oğuzların ölü gömme ananeleri ile Göktürklerin ölü gömme ananeleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Her iki kesim de ölülerini elbiseleri, silahları, kişisel eşyalarıyla birlikte gömmüştür. Kubbeli bir şekilde yapılan mezarlar ile uzmanlar tarafından Türk çadırına benzetilen Selçuklu kümbetleri arasında sıkı bir benzerlik vardır. Ölünün gömülmesinin ardından ölen kişinin hayvanlarının kesilip yenilmesi, tüm Türk toplumlarında görülen, “yuğ aşısı” veya “ölü aşısı” geleneğidir. Özü ve içerdiği anlam aynı kalarak bu gelenek Türkiye’de dahi halen yaşatılmaktadır. Ölen kişinin yaşarken öldürdüğü düşmanları simgeleyen tahtaların mezara konulması yine Göktürklerdeki balbal ananesinden başka bir şey değildir. Kesilip yenilen atların baş, ayak ve derilerinden oluşan maketlerin mezarın üstüne asılması usulü de diğer pek çok Türk topluluğu tarafından icra edilmiştir.¹⁹¹

1.1.2.5. Yerleşimleri

İbn Fadlan, 921 yılının sonlarına doğru ulaştığı Cürcaniye şehrinde 922 yılının Mart ayına kadar kalmış, buradaki soğuktan sakalının dahi donduğu bilgisini vermiştir. Bundan başka bu süreyi geçirdiği evin içinde başka bir ev daha olduğunu

¹⁹⁰ İbn Fadlan, ss. 40-41.

¹⁹¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 45-46.

söylemiş, bu ikinci evde de Türk Çadırı olduğunu özellikle vurguladığı bir çadırın içinde, kürk ve abalara sarınmış halde kaldığını anlatmıştır. Seyyah 922 yılının başlarında Cürcaniye'den hareket ederek önce Türk Kapısı'ndan (Zemcan), ardından da Cit (Jit) şehrinden geçerek, "Türk ülkeleri içine dalmış" ve burada karşılaştığı, kıldan yapılmış çadırlarda oturduklarını söylediği Oğuzları, konar-göçer yörükler olarak tanımlamıştır.¹⁹² Onların yurdundan geçmesi gereken Müslüman bir tüccarın buradaki Oğuz arkadaşının yanına gelip, ancak gerekli hediyeleri sunduktan sonra, arkadaşının onun için kubbeli bir Türk çadırı kurduğunu söylemiştir. İbn Fadlan, elçilik heyetinin kalması için Oğuz Subaşı'nın Türk çadırları kurdurduğunu kaydetmiş ve subaşının da kubbeli bir çadırda yaşadığını söylemiştir.¹⁹³

Türklerin kullandıkları çadırların büyük bir kısmı, keçeden mamul edilmiştir ve bu tür Türk çadırları Yakın Doğu'da dâhi bilinmiştir. Türklerin asli ve ulusal çadırları değirmi şekilli ve beyaz keçeden yapılmıştır. Genellikle keçi yetiştiren, zor koşullarda yaşayan yörüklerle, durumu iyi olmayanlar yani fakirler kıldan mamul siyah çadırlarda yaşamıştır.¹⁹⁴ Oğuzlar bir yerden başka bir yere giderken, yani göç ederken, tekerlekli çadır arabaları kullanmış, bunlara da *kanga* denilmiştir.¹⁹⁵ Çadır sözcüğü Fars kökenlidir ve Oğuzlar çadıra *çaşır* demiştir.¹⁹⁶ Şeşen, Türk çadırlarının kubbeli bir görünümü olduğunu söylemiş, bununla beraber Ortaçağlarda bu tür çadırların sadece Türkler tarafından değil, onlara komşu olan hemen herkes tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Kendisi ayrıca bu çadırların ev gibi olduğunu, uzun ağaç parçalarından oluşan bir iskelet üzerine keçenin örtülmesiyle yapıldığını anlatmıştır.¹⁹⁷

Mesûdî'ye atfedilen *Acaibü'd-Dünya* isimli eserde, Türklerin bir kesiminin şehir ve kalelere sahip olduğu, başka bir kesiminin de keçeden mamul çadırlar içinde, dağlarda ve bozkırlarda yaşadığı anlatılmış, kırlarda yaşayanların avcılıkla uğraştığı belirtilmiştir.¹⁹⁸ Doğu Oğuzları hakkında önemli bilgiler veren Ebû Dülef, onların, içinde taştan, ağaçtan ve hatta kamıştan inşa edilmiş yapıların olduğu bir

¹⁹² İbn Fadlan, ss. 31-34.

¹⁹³ İbn Fadlan, ss. 36-37, 41-42.

¹⁹⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. XXIV.

¹⁹⁵ Agacanova, **Oğuzlar**, s. 133.

¹⁹⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, 4. Baskı, Cilt: 7, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 304.

¹⁹⁷ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 41, d.n. 62. Türklerin çadırları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 7.

¹⁹⁸ Şeşen, **İslâm Coğrafyaclarına Göre...**, s. 63. Mervezi de Türklerin bir kısmının şehirlerdeki evlerde, bir kısmının da kırlarda, çadırların içinde yaşadıklarını söylemiştir. Bkz. Marvazi, **On China, The Turks...**, s. 32.

şehirleri olduğunu söylemiş ve bu şehirde, içinde herhangi bir put bulunmayan tapınak olduğunu da anlatmıştır.¹⁹⁹ İbn Havkal, Süt Kent dediği şehrin Müslüman Türklerin toplandığı bir yer olduğunu söylemiş, Farab ile Şaş arasındaki verimli otlaklarda Müslüman Türklerden bin çadırın yaşadığını, Türklerin ananesinin çadırlarda oturmak olduğunu ve binalara sahip olmadıklarını anlatmıştır.²⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud, Oğuzların, Benegit Irmağı kenarında evlerinin olduğunu söylemiş, göçer Oğuzların da bu ırmağın yanına indiklerini kaydetmiştir.²⁰¹

X. ve XIII. yüzyıllardaki Oğuzlar arasında özellikle Sir-Derya Nehri'nin aşağı kısımlarında yerleşik ve yarı yerleşik Oğuz boyları bulunmuştur. 1959-1960 arasında Harzem Arkeoloji Araştırma Heyeti tarafından Sir Derya Nehri'nin havzasında yapılan kazılarda ortaya çıkartılan Sırlı Tamkale ve Zangır Kale isimlerindeki şehirler birer Oğuz şehridir ve bu şehirler kendilerine has bir yapıya sahiptir. Başka yerlerden gelenlerle beraber şehirlerde yaşayan Oğuzlar, aslı geçim kaynağı olan hayvancılık konusunda başarısız olduktan, yani iflas ettikten sonra böyle bir hayat tarzına geçmiş fakat hayvancılıkla ilişkilerini tamamen kesmemiştir.²⁰² Sir Derya Nehri'nin kıyısında Oğuzlar pek çok şehir, kasaba ve köye sahip olmuş, yapılan kazılar neticesinde, buralarda, "yüksek bir kültür hayatının" mevcut olduğu ortaya çıkmıştır. Oğuzların asıl itibarıyla yerleşik hayata geçmesi, onların İslâmiyeti kabul etmeleriyle ilgilidir.²⁰³

Mesûdî, Aral Gölü yakınında yer alan Yengikent'in bir Türk şehri olduğunu, buradaki nüfusun Müslüman ve büyük bir kısmının da Türklerden oluştuğunu söylemiş, hem göçer hem de yerleşik haldeki Oğuzların da burada bulunduğunu kaydetmiştir.²⁰⁴ İbn Havkal, Karyetü'l-Hadise adıyla kaydettiği Yengikent'te Müslümanlar yaşamasına rağmen Oğuzların yönetim merkezi olduğunu, Oğuz hükümdarının burayı kışlak olarak kullandığını söylemiş, Oğuzların Cend ve "Hvare (Huvare)" şehirlerine de sahip olduğunu ama buralarda da Müslümanların yaşadığını ve bu üç şehir içinde en büyüğünün Yengikent olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵

X. yüzyılda Oğuzlara iki şehir başkentlik yapmıştır. Bunlardan birine Eski Guzeli, diğerine de Yeni Guzeli denilmiştir. Karatav, Çu Nehri ve Tanrı Dağları'nın

¹⁹⁹ İbn Fazlan, s. 91.

²⁰⁰ İbn Havkal, s. 388.

²⁰¹ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 59.

²⁰² Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 141-142.

²⁰³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 39-41.

²⁰⁴ Mesûdî, **Murûc ez-Zeheb...**, s. 80.

²⁰⁵ İbn Havkal, s. 389.

batisındaki bölgelerin oluşturduğu alanda yer alan Eski Guzeli, Oğuzların eski başkentidir. Sir Derya'nın aşağı kısmında bulunan Yengikent'e ise o dönem Yeni Guzeli denilmesi, IX. ve X. yüzyıllar arasında Oğuzların bu bölgeye hâkim olmalarından dolayıdır.²⁰⁶ Oğuzların İslâmiyet'e geçmesinde başta onların yönetiminde olan Yengikent olmak üzere Cend ve Huvare şehirlerindeki Müslümanların büyük bir etkisi olmuştur. Buradaki Müslümanlar Oğuzlardan dostça muamele görmüş, onlar da Müslümanlardan İslâmiyeti öğrenmiştir.²⁰⁷ Antik dönemde dahi var olan Yengikent, X. yüzyılda Harzem'den getirilen ustalar tarafından yeniden kurulacak derecede büyük bir onarım görmüş, şehrin asıl nüfusunu Harzemliler oluşturmuş, onların yanında yerleşik hayata geçmiş olan Oğuzlar da bulunmuştur.²⁰⁸

Kaşgarlı Mahmud, Türklerin büyük bir kesiminin kent kelimesiyle şehri ama Oğuzların bu kelime ile köyü kastettiğini söylemiştir. Bundan dolayı Fergana isimli kasabaya, "kendimizin şehri" anlamındaki Özkent demektedirler.²⁰⁹ Taş şehri anlamına gelen yerin asıl adı da Taşkent'tir.²¹⁰ Oğuzlar Sepren şehrine, Sapran demektedir.²¹¹ Hazarların başkenti İtil'e gelen Gırnâfî burada kırk Oğuz kabilesi olduğunu söylemiş, her kabilenin başında da bir yöneticinin olduğuna dikkat çekmiştir.²¹²

Oğuzlar, X. yüzyılın ilk yirmi beş yılında etrafında yaşadıkları şehirleri yönetmemiş, buraların hâkimiyetini ancak Müslüman olmaya başladıktan sonra ele geçirmiştir. Ayrıca göçer Oğuzlar, şehirlerde yaşayan soydaşlarına *Yatuk* (tembel), bölgenin yerli nüfusuna ise *Sukak* demiş; yerleşik Oğuzlar, göçer Oğuzların siyasi faaliyetlerine katılmamış, Moğolların bu bölgeye gelmesiyle, bir kısmı hayatını kaybetmiş, bir kısmı esir alınmıştır. Onların önemli bir bölümü de önce Horasan'a, Moğolların oraya da gelmeleri üzerine Anadolu'ya kaçmıştır. Bu olay Anadolu'da, buraya Horasan'dan geldiği yönündeki söylencelerde halen varlığını korumaktadır ve bunlarda Horasan ile kastedilen yer aslında Türkistan'dır.²¹³ Oğuz Yabgu Devleti'ne Kıpçaklar tarafından son verilmesinin ardından, Oğuzlar batıya doğru göç etmiştir ve onların sığındıkları yerler arasında Saksın şehri de olmuştur. Harzemşah

²⁰⁶ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 198-199.

²⁰⁷ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 52.

²⁰⁸ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 200;.

²⁰⁹ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 344.

²¹⁰ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 443.

²¹¹ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 436.

²¹² El-Gırnâfî, **Gırnâfî Seyahatnamesi**, s. 186.

²¹³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 41-42.

Atsız'ın kırk yıl boyunca sahip olmak için çabaladığı ama başarısız olduğu bu şehri büyük ihtimalle XII. yüzyılda Kıpçaklar yönetmiştir.²¹⁴

1.1.2.6. Evlilik Ananeleri

İbn Fadlan, Oğuzlar arasındaki evlenme usulü hakkında da bilgi sahibi olmuş ve bu sürecin, belirli bir miktar Harzem kumaşı karşılığında, evlenilecek kızın istenmesi ile başladığı bilgisini vermiştir. Seyyah mevzubahis kalının bundan başka deve veya daha farklı bir şey olabileceğini ama bu olmaksızın evlenilemeyeceğini de eklemiştir. İbn Fadlan, kalının teslim edilmesinin ardından erkeğin, kızın çadırına geldiğini, ailesinin huzurunda onu alıp kendi çadırına götürdüğünü ve böylece evlenme sürecinin tamamlandığını aktarmıştır. Bundan başka bir adamın ölmesinin ardından geride kalan en büyük oğlunun, üvey annesiyle evlendiğini de söylemiştir.²¹⁵ Oğuzların evliliklerinde kalın verilmesi yaygın olmakla beraber bundan başka düzenledikleri düğünlere veya oynadıkları oyunlara dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yine de Tuğrul Beğ'in 1063'te Abbasi Halifesi'nin kızıyla evlenirken yapılan düğünde oynadığı oyun, günümüzdeki halay oyunu olmalıdır.²¹⁶ Şeşen, evlenme sürecinde kız kaçırma döneminden izler görüldüğünü belirtmiştir.²¹⁷

Evlenme sürecinin bir parçası olan kalın âdeti Anadolu'dan Türkistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada, çok uzun süreden beri varlığını koruyan bir uygulama olmuştur. Erkek tarafının kadın tarafına verdiği para, mal vs. gibi şeyleri ifade eden bu âdeti, başlık âdetiyle bir görenler olduğu gibi²¹⁸ kalının başlık olmadığını, babanın henüz hayattayken oğullarının evlenmesi için bıraktığı pay, başlığın ise evlenme esnasında kız tarafına verilen bir hediye olduğunu savunanlar da vardır. Oldukça derin bir konu olan kalının sosyal ağırlığına dikkat çeken bu görüştekiler, başlık âdetinin, kalının bozulmuş bir hali olduğunu söylemektedirler.²¹⁹

²¹⁴ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 238-239.

²¹⁵ İbn Fazlan, s. 36.

²¹⁶ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 47.

²¹⁷ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 36, d.n. 47.

²¹⁸ Ahmet Turan, "Törellerimizde "Kalın" (Başlık) Adeti", Milli Folklor Dergisi, Sayı: 12, 1989, s. 39; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 47.

²¹⁹ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 4. Baskı, İstanbul 2001, s. 258; Ahmet Akgündüz, "Başlık", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 5, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, s. 133.

İbn Fadlan Oğuz Subaşı'sının babasının karısıyla evli olduğunu söylemiştir.²²⁰ Türkler, dul kadınları kendi başlarına bırakmamak ve onları koruyup, himaye etmek amacıyla bu geleneği (leviratus) hayata geçirmiş olmakla beraber²²¹ bu gelenek Cahiliye dönemi Araplarının uygulamalarına da benzetilmiştir.²²²

1.1.2.7. Yemekleri

İbn Fadlan, Oğuzların yemek için koyunları keserek değil de başlarına vurarak öldürdüklerini kaydetmiştir. Bunun yanında, ülkelerinden geçen Müslüman tüccarların, hediye olarak vermeleri gereken şeylerin arasında karabiber, darı, kuru üzüm ve ceviz olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Cürcaniye'ye giden Türklere ev sahipliği yapan Müslümanların onlara şarap içirdiği bilgisini de vermiştir. Elçi, Oğuzlar arasında karşılaştıkları ilk lideri Küçük Yınal olarak tanımlamış, önceleri bu kişinin, elçilik heyetinin yoluna devam etmesine izin vermediğini, ancak ekmek, kuru üzüm ve cevizin de içinde bulunduğu bir takım hediyeler sunulmasının ardından heyetin yolculuğuna devam edebildiğini kaydetmiştir. Hatta Küçük Yınal, elçilik heyetine, kendi çadırlarının yakınında olmuş olsalar, onlara koyun hediye edeceğini de belirtmiştir. Heyeti yanında ağırlayan ve kalabalık bir aile ile maiyete sahip olan Oğuz Subaşı, herkesin yemesi için çok miktarda koyun öldürtmüş, heyet de buna karşılık olarak onlara içinde kuru üzüm, karabiber ve darının da bulunduğu hediyeler vermiştir. Ebû Dülef Doğu'daki Oğuzların sadece buğday, koyun ve keçi eti yediklerini belirtmiştir.²²³

Şeşen, Ortaçağlardaki yazarların, Harzem ve burasının kuzeyinde yer alan bölgelerde ceviz ağacının bulunmadığına yönelik kayıtları olduğuna dikkat çekmiştir.²²⁴ Göçer olan ve hayvancılık yapan Oğuzlar, ana olarak yoğurt, et ve ayran tüketmiştir.²²⁵ Oğuz destanlarına bakıldığında, göçerlerin aslen koyun eti yediği, bu koyunlara, şişe takılıp ateş üzerinde kızartıldıkları için *şişlik* denildiği, bir de koyun etinden yahni yapıldığı görülmektedir. Bundan başka başta Oğuzlar olmak üzere bazı diğer Türkler ve hatta Selçuklular ile Osmanlılar için de *tutmaç* yemeği milli yemek olarak bilinmektedir. Bu yemek Türkler tarafından batıya getirilmiş, hatta İranlılar ve

²²⁰ İbn Fazlan, s. 42.

²²¹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 307.

²²² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 24.

²²³ İbn Fadlan, ss. 36-39, 41-42, 91.

²²⁴ İbn Fazlan, *Çevirenin Dipnotu*, s. 39, d.n. 54.

²²⁵ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 131.

Araplar tarafından da bilinir hale gelmiştir.²²⁶ X. ve XIII. yüzyıllar arasındaki Oğuzlar göçer, yarı göçer ve yerleşik olarak üçe ayrılmış, yerleşik ve yarı-yerleşik bir hayat yaşayanlar çoğunlukla tarımla uğraşmıştır. Bununla beraber IX. ve XI. yüzyıllar arasında onların bu konuda başarılı oldukları söylenemezken, XII. ve XIII. yüzyıllarda ise en fazla bağcılık ve bostancılık yapabilmişlerdir. Bunlara ek olarak İbn Fadlan'ın yolculuğu esnasında Oğuzlara sıklıkla darıyla buğday pidesi verilmesi ve Küçük Yınal örneğinde olduğu gibi istenilen ilk şeyin ekmek olması, zaman içinde Oğuzların başta buğday olmak üzere tarım ürünlerine duyduğu ihtiyacın arttığını göstermektedir. Hatta onlar bundan dolayı vahalara doğru yönelmişlerdir.²²⁷

1.1.2.8. Giyimleri

İbn Fadlan, Küçük Yınal'ın başta heyetin yollarına devam etmelerine izin vermese de içinde bir Cürcan kaftanı, bir parça pay-baf²²⁸ kumaşının bulunduğu hediyelerin verilmesinin ardından, izin alabildiklerini kaydetmiştir. Oğuzların ölü gömme törenlerinden bahsederken, ölen Oğuz Türküne hırkasının yani elbisesinin giydirildiğinden anlatmıştır. Bundan başka üstlerine hayvan postu giydiklerini de söylemiştir. İbn Fadlan, elçilik heyetini ağırlayan Oğuz Subaşı'sına, bir takım yiyecek maddelerinin yanında, içinde elbisenin de bulunduğu hediyeler verdiklerini kaydetmiştir. Seyyah gönderilen hediyeler arasında tabaklanmış derilerin, elçilik heyetinin subaşı için iki adet hırka yaptığı Merv kumaşlarının, yine tabaklanmış deriden bir çift ayakkabının, bir kat dibac elbisenin, beş kat ipekli elbisenin ve eşi için de bir baş örtüsü ile bir yüzüğün bulunduğunu kaydetmiştir. İbn Fadlan subaşının hediye edilen şeref elbiselerini giymek için üzerindeki dibacdandır yapılmış giysiyi çıkardığında, altındaki hırkanın kirden parçalandığını görmüş, bunun ardından da Türkler arasındaki ananeye göre, bir kişinin iç elbisesini parçalanıncaya değin giydiğini belirtmiştir. Ebû Dülef, Doğu'daki Oğuzların sof giymediklerini, ketenden ve kürkten yapılmış giysiler giydiklerini kaydetmiştir.²²⁹ İbn Havkal,

²²⁶ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 392-393.

²²⁷ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 145, 222.

²²⁸ Ayakla çalıştırılan bir alet aracılığıyla dokunan bir kumaş türü. Bkz. İbn Fadlan, **Seyahatname**, Çevirenin Dipnotu, s, 39, d.n. 53.

²²⁹ İbn Fadlan, ss. 39,-42, 91.

Hazarların giyimleri hakkında bilgi verirken, onların kendilerine yakın olan ve kumaş üreten yerlerden bu giysileri aldığını söylemiştir.²³⁰

İbn Fadlan'ın, subaşının giysinin kirden parçalandığını görmesi, su kültürüyle ilgilidir. Suyu ıduk olarak gören Oğuzlar ve başka Türk toplulukları onu kirletmemek için ne yıkanmış ne de giysilerini yıkamışlardır. Buna benzer bilgiler Kimaklar hakkında bilgi veren Gerdizi'de de bulunmaktadır.²³¹

Bununla beraber Vladimir Feodoroviç Minorsky²³² gibi Ebû Dülef'in seyahatnamesine büyük bir şüpheyle yaklaşan Faruk Sümer,²³³ Oğuzların ne giydiği konusunda hemen hiçbir bilginin bulunmadığını söylemiş, Ebû Dülef'in söylediği gibi keten giysileri giymelerinin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak Müslüman ülkelerde üretilen giysiler Oğuzların hoşuna gitmiş, onlar genellikle yün ve keçeden mamul giysiler giymiştir.²³⁴

1.1.3. Oğuzların Ekonomik Durumu

1.1.3.1. Ticari Faaliyetleri

İbn Fadlan, elçilik kafesiyle beraber Harzem valisinin yanına geldiğinde, valinin, elçilik heyeti üyesi Tegin'i suçlayarak onun daha önceleri onların yanında demirci olduğunu, sonradan da demir ticaretine başladığını söylemiştir.²³⁵ X. yüzyılda Şaş şehrinde üretilen zanaat ürünlerinde kullanılan hammaddeler, Türklerin yaşadığı yerlerdeki madenlerden getirilmiş, Oğuzeli'nden Horasan'a, *gök taşı*'na (lapis lazuli) benzeyen malahit ve azurit götürülmüştür. Ayrıca Şaş'lı tüccarlar Garbian'daki²³⁶ gümüş madenlerinden çıkarılan gümüş için çok büyük paralar ödemiştir.²³⁷ Şeşen, Ortaçağlarda Harzem ve Maverâünnehir bölgeleri ile Türkler arasında yoğun bir demir alışverişinin bulunduğunu belirtmiştir.²³⁸

²³⁰ Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre...**, s. 165.

²³¹ Sencer Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, ss. 18, 36; Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre...**, s. 78.

²³² Vladimir Feodoroviç Minorskiy, "Tamim İbn Bahr's Journey to the Uyghurs", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 12, Sayı: 2, 1948, s. 294, d.n. 3.

²³³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 44, d.n. 168.

²³⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 49.

²³⁵ İbn Fazlan, s. 29.

²³⁶ Garbian büyük ihtimalle Tanrı Dağlarının batısı ve Talas Alatav gümüş madenleri yakınında olmalıdır. Bkz. Agacanov, **Oğuzlar**, s. 101.

²³⁷ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 149-150.

²³⁸ İbn Fazlan, **Çevirenin Dipnotu**, s. 29, d.n. 39.

İbn Fadlan, Buhara şehrine geldiğinde burada çok farklı dirhemler gördüğünü söylemiş ve *el-ğitrifiyye* denilen bir tanesini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bakır, sarı bakır ve tunç kullanılarak yapılan, tartılmaksızın alınıp satılan bu dirhem yüz tanesi bir gümüş dirheme denktir. Bundan başka kırk tanesi bir danek (danik) eden, “sarıdan basılmış” bir tür dirhemleri ve yine sarıdan üretilmiş, altı tanesi bir danek (danik) eden *el-semerkandiyye* denilen yine başka bir dirhemleri de vardır. İbn Fadlan, Nezir el-Harami tarafından Oğuz subaşısına gönderilen hediyeler arasında bir kısmı *müseyyebi* olmak üzere toplam elli altının olduğunu da kaydetmiştir.²³⁹

Elçi ayrıca Harzem bölgesinde kullanılan paralar hakkında bilgi verirken, bunların kalp (düzme, sahte) olduğunu, kurşun, bakır ve başka madenlerin birleşiminden üretildiğini söylemiştir. Buradaki halklar dirhem yerine, “tacize” demektedir, bunun ağırlığı dört buçuk daneğe denktir ve sarraflar *küçük danek, topaç* ve *dirhem* satmaktadır. İbn Fadlan Daha sonra Harzem’den Cürcaniyye şehrine geçmiş ve kış mevsiminden dolayı burada uzunca bir süre kaldığı bilgisini vermiştir. Buradaki soğukla başa çıkmak için Allah’ın bu bölgede bol miktarda ağaç yetiştirdiğini söyleyen seyyah, yaklaşık olarak üç bin rıtl ağırlığında olan bir araba odunun ücretinin, buradakilerin dirhemiyle iki dirhem olduğu bilgisini vermiştir.²⁴⁰

Şeşen, *ğitrifiyye* dirhemlerinin Harun Reşid dönemi Horasan valisi Ğıtrif b. Attab, *müseyyebiyye* türü dirhemlerini, onun kardeşi Müseyyeb tarafından üretildiğini söylemiş, Maverünnehir’de kullanılan ve *muhammediye* denilen diğer dirhemlerin de İslâm döneminde basıldığını anlatmıştır.²⁴¹ Oğuzların sınır yerleşimlerinde yaptığı ticaret büyük oranda takas yoluyla yapılmış, özellikle hayvan temel ödeme aracı olarak kullanılmıştır. IX. yüzyılda Oğuzlar, başta hayvanları olmak üzere sahip oldukları diğer zenginlikleri karşılamak için “tavar” sözcüğünü kullanmıştır. Bunun yanında X. yüzyıldan itibaren ticarete para da kullanılabilir hale gelmiş, XI. ve XIV. yüzyıllar arasında Oğuzlar para için “ağrı, yarmak ve akça” sözcüklerini kullanmıştır.²⁴²

İbn Fadlan, 922’nin Mart ayında kfilesiyle birlikte Cürcaniye şehrinde ayrılmış ve Türk Kapısı denilen yerde bulunan bir kervansarayına gelmiş, Oğuzlar arasında, inandıkları için değil de bu bölgeye ticaret yapmak için gelen Müslüman tüccarlara yakınlaşmak için *La ilahe illa Allah* diyenleri gördüğünü kaydetmiştir.

²³⁹ İbn Fazlan, s. 28, 42.

²⁴⁰ İbn Fadlan, ss. 30-31.

²⁴¹ İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 28, d.n. 31.

²⁴² Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 151-152.

Müslüman tüccarlar, Oğuzların arasından geçmek için bazı şartları yerine getirmek zorundadır. Buna göre öncelikli olarak Oğuzlara geldiğinde, yanında misafir olarak kalacak bir arkadaş edinmeli, onun yanına geldiğinde hediye olarak ona bir elbise ve karısına bir başörtüsü yanında karabiber, darı, kuru üzüm ve ceviz getirmelidir. Aksi halde Oğuzların ülkesinden geçemez. Bunları yerine getirdikten sonra tüccarın arkadaşı olan Oğuz onu uygun şekilde ağırlayabilir. Bunun ardından tüccar, yola çıkma vakti geldiğinde, yolculuğa dayanamayacak deve ve hayvanlarını burada bırakır, ihtiyacı olan şeyleri ve hayvanları bu arkadaşından alır, geri dönerken, aldıklarını bu arkadaşına iade eder. Buna ek olarak Oğuzların yurdundan geçen bir tüccar, tanımadığı bir Oğuz Türkünün yanına gelip kendisini ağırlamasının yanında, hayvan ve paraya ihtiyacı olduğunu söylerse, bu Türkü ona istediklerini vermektedir. Ancak mevzubahis tüccarın ölmesi veya kaçması halinde, tüccar kafilesi geri dönerken, borç veren Türk kafileyi durdurmakta ve içlerinde en akıllı olduğuna karar verdiği tüccarın mallarından borcunu tahsil etmektedir. Seyyah, bunu yapan Oğuz Türkünün, gerçekten borçlu olan ve kendisinin borcunu tahsil ettiği kişiyi akraba olarak gördüğünü söylemiş, Türkün tacire, “O da senin gibi Müslümandı. Sen bu miktarı ondan al” dediğini kaydetmiştir. Bundan başka İbn Fadlan borç veren Türkün, ne kafele ne de tüccarla karşılaşmaması halinde, o kişiyi buluncaya ve verdiklerini geri alıncaya değin aradığını söylemiştir.²⁴³

İbn Fadlan’ın anlattığı durum, Oğuzların hem ekonomik çıkarları hem de kendilerine özgü misafirperverliklerinden kaynaklanmaktadır. Oğuzların ananevi misafir hakları sayesinde, ekonomik ve diplomatik ilişkileri son derece olumlu bir düzeyde seyretmiştir. Ayrıca Oğuzlar arasındaki hem konukseverlik anlayışı hem de seyyahın anlattığı kan davası anlayışı boy halinde yaşanan dönemden gelmektedir ve bu gelenekler XI. yüzyıldan itibaren kaybolmuştur. Yani özellikle bu devirden itibaren Oğuzlardaki boy düzeni ortadan kaybolmaya başlamıştır.²⁴⁴

İstahri, Horasan bölgesine en çok koyunun ve kölelerin Türklerin arasından getirildiğini söylemiştir.²⁴⁵ Bunun yanında Cürcaniye (Cürcan) şehrinin Oğuzların ticaret merkezi olduğunu, Oğuzların Cürcaniye şehrine, Hazarlara ve Horasan bölgesine ticaret kafileleri gönderdiklerini belirtmiştir.²⁴⁶ Bu bilgi İbn Havkal’da da

²⁴³ İbn Fadlan, ss. 33, 35-38.

²⁴⁴ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 152, 160-161.

²⁴⁵ İstahri, **Ülkelerin Yolları**, ss. 240-241.

²⁴⁶ İstahri, **Ülkelerin Yolları**, s. 255.

mevcuttur. Ama o mevzubahis kervanların artık gönderilmediğini söylemiştir.²⁴⁷ İstahri, ülkelerinde altın, gümüş gibi madenleri bulunmayan ve Oğuzlara karşı büyük bir güçle savaştığını anlattığı Harzem bölgesi insanların en büyük geçim kaynağının Türklerle yaptıkları ticaret²⁴⁸ ve özellikle de hayvan alım-satımı olduğunu söylemiştir.²⁴⁹ İbn Havkal da Harzemlilerin, Bulgarlar ve Slavların yanına sıklıkla gidip geldiklerini, hatta onları yağmaladıklarını söylemiş, bundan dolayı orada elde ettikleri değerli deri ve yün gibi emtiaların Harzeme kadar geldiğini belirtmiştir. Ona göre bu bölge insanların en büyük geçim kaynağı, Türklerle ticaret ve hayvan alışverişi yapmaktır.²⁵⁰ İstahri, Amu Derya Nehri'nin Aral Gölü'ne Halican denilen bir yerde döküldüğünü söylemiş, bu noktadan itibaren Oğuz ülkesinin başladığını belirtmiştir. Kendisi ayrıca barış zamanlarında Oğuzların gölün bu tarafından Kara Tekin köyüne, gölün diğer tarafından da Cürcaniye'ye gittiklerini anlatmıştır.²⁵¹ Mesûdî, hem yakınında bir Türk şehri olduğunu belirttiği Yengikent'in yer aldığı Aral Gölü'nde hem de bu göle dökülen nehirlerde gemilerin seyrüsefer ettiği bilgisini vermiştir. Bundan başka Bulgar Türkleri ile Harzem arasında sürekli ticaret kervanlarının gidip geldiğini söylemiş, bu kervan yolunun Türklerin arasından geçtiğini belirtmiş ve bu Türklerin, topraklarından geçen ticaret kervanlarını koruduğunu da söylemiştir.²⁵² *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf* adlı eserinde de Harzem bölgesinden yola çıkan ticaret gemilerinin Hazar Denizi'nden ilerleyerek İtil Nehri'ne ulaşır, oradan da kuzeye doğru yolculuklarına devam ettiğini belirtmiştir. Mesûdî, yine bu kitabında, Sir Derya Nehri'nden kalkan gemilerin önce Aral Gölü'ne oradan da Amu Derya Nehri aracılığıyla Harzem bölgesine gittiğini söylemiş, bu ticaretin tam aksi yönde de gerçekleştiğini atlamamıştır.²⁵³ İbn Havkal, Oğuzların anlaşma yapmak ve barış zamanlarında da ticaret yapmak için Sabran şehrine geldiklerini söylemiştir. Bundan başka barış zamanlarında Sir Derya Nehri'nde gemilerle Oğuzların yönetim merkezi Yengikent'e emtia taşındığını belirtmiştir.²⁵⁴

²⁴⁷ İbn Havkal, s. 360.

²⁴⁸ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, s. 258.

²⁴⁹ Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre...*, s. 160.

²⁵⁰ İbn Havkal, ss. 301, 363

²⁵¹ Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre...*, s. 160.

²⁵² Mesûdî, *Murûc ez-Zeheb...*, ss. 80, 142.

²⁵³ Mesûdî, *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf...*, ss. 57, 59, 132.

²⁵⁴ İbn Havkal, ss. 388-389.

Doğudaki Oğuzlardan bahseden Ebû Dülef, onların Hindistan ve Çin ile ticaret yaptıkları bilgisini vermiştir.²⁵⁵ Faruk Sümer Ebû Dülef'in verdiği bu bilginin abartılmış olduğu kanısındadır.²⁵⁶

İbn Havkal, Hazarların giysilerini, etraflarında bulunan ve kumaş üreten topluluklardan aldığını söylemiştir.²⁵⁷ Oğuzlar Müslümanlardan özellikle dokuma ürünleri satın almıştır.²⁵⁸

İbn Havkal, Horasan'da, Türklerin köle olarak satıldığını belirtmiş, pek çok Türk'ün üç bin dinara satıldığını kaydetmiştir.²⁵⁹ Kendisi ayrıca Maverâünnehir bölgesine getirilen kölelerin, buranın etrafında yer alan Türklerden nakledildiğini söylemiş, bunların da buradan başka yerlere ihraç edildiğini kaydetmiştir. Ona göre bu köleler, doğudaki en pahalı ve en iyi kölelerdir.²⁶⁰ X. ve XIII. yüzyıllar arası köle ticareti oldukça yaygındır. Sürekli yapılan bozkır savaşlarında elde edilen esirler daha sonra köle olarak etraf ülkelerine satılmış ve IX. yüzyılda Horasan yöneticileri her yıl Bağdat'a neredeyse iki bin Oğuzu köle olarak gönderir hale gelmiştir. Buna ek olarak X. yüzyılda Hazar ve Slavlar da Türklerle beraber köle olarak Maverâünnehir ve Harzem bölgesindeki pazarlarda satılmıştır.²⁶¹

Şeşen, İbn Fadlan'ın geçtiği zamanlarda, Cürcaniye kentinin Harzem bölgesinin ticari başkenti olduğunu söylemiş, bundan kısa bir süre sonra da bölgenin gerçek başkenti haline geldiğini bildirmiştir. Bundan başka Türkler ve Müslümanlar arasında yapılan ticaret konusunda büyük bir merkez olduğunu, Oğuz, Hazar, Bulgar illerine, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerine, Avrupa ülkeleriyle Çin ve Hindistan'a giden kervanların buradan yola çıktığını bildirmiştir.²⁶² Oğuzlar ile Müslümanlar arasında canlı bir ticaret hayat yaşanmış, savaşmadıkları zamanlarda Oğuz tüccarları ticaret amacıyla Harzem'de bulunan Cürcaniye (Gürgenç) ve Barategin şehirlerinin yanında Sabran şehrine de gitmiştir. Oğuzlar son derece kalabalık bir tüccar nüfusuna ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Oğuzların yaşadığı yerden geçen en önemli ticaret güzergâhı Harzem-İtil arasındadır ve bu ticaretin büyüklüğü İbn Fadlan'ın içinde bulunduğu kervandan anlaşılmaktadır. Bundan başka Oğuzlar genellikle hayvan, özellikle de koyun ticareti yapmıştır. Türk koyunu

²⁵⁵ İbn Fazlan, s. 91.

²⁵⁶ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, Yazarın Dipnotu, s. 43, d.n. 158.

²⁵⁷ Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre...**, s. 165.

²⁵⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 43.

²⁵⁹ İbn Havkal, s. 342.

²⁶⁰ İbn Havkal, s. 349.

²⁶¹ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 151.

²⁶² İbn Fazlan, Çevirenin Dipnotu, s. 30, d.n. 36.

kendine has bir özellikte olsa da tam nitelikleri günümüzde halen bilinmemektedir.²⁶³ X. yüzyılda Yengikent'ten başka ticaret adamlarının üslendiği bir diğer şehir, Sir Derya üstünde bulunan Sabran şehridir. İsficab şehrine götürülen hayvan ürünlerinin de öncelikle Oğuzlar'dan temin edildiği vurgulanmalıdır. Bundan başka Harzem'den Sir Derya yoluyla Yengikent'e buğday, Şaş şehrine de pamuk götürülmüş, Oğuzlar renkli Semerkant kumaşlarına ve keten kumaşlara çok rağbet etmişlerdir.²⁶⁴

1.1.3.2. Hayvancılık Faaliyetleri

İbn Fadlan, Oğuzların arasından geçmesi gereken Müslüman bir tüccarın, burada bulunan Oğuz arkadaşının yanına geldiğini, bu arkadaşının elinden geldiği kadar koyunu, öldürüp yemesi için bu tüccara teslim ettiğini bildirmiştir. Tüccarın yoluna devam etme zamanı geldiğinde, hayvanları arasında zayıf durumda olanları bu Oğuz arkadaşına bırakır, onun hayvanlarından ihtiyacı olduğu kadarını alır. Geri dönerken de bunları ona geri verir. Seyyah heyeti karşılayan Oğuz Subaşı'sının hem yenilmesi hem de binilmesi için, aralarında koyunun da bulunduğu pek çok hayvan getirttiğini anlatmıştır. Daha sonra Türklerle beraber karşılarına çıkan nehirleri aşmalarını anlatırken, kafilenin içinde Türk develerinin olduğunu da belirtmiştir.²⁶⁵ İbn Fadlan Oğuz Türklerinin ne kadar zengin olduklarından bahsederken, onlar içinde on bin baş hayvana ve yüz bin baş koyuna sahip olanları gördüğünü anlatmıştır. Bulgarların içinde çok miktarda tüccarın olduğunu söylemiş, bunların Türk ülkelerinden özellikle koyun aldığını belirtmiştir.²⁶⁶ İstahri, bir Türk topluluğunun Oğuzlarla yaşadıkları sorun nedeniyle, onların yanından ayrılıp Siyahkuh denilen yere geldiğini ve burayı hayvanları için mera edindiklerini söylemiştir. Horasan bölgesi hakkında bilgi verirken de buraya en çok ve en lezzetli koyunların Oğuz ülkesinden getirildiğini söylemiştir. Maveraünnehir bölgesinde yaşayan insanların ise yemek için kullanılacak etleri Oğuzlar'dan elde ettiklerini belirtmiştir.²⁶⁷ İbn Havkal da Maveraünnehir bölgesinde yaşayanların katırlarını, develerini, eşek ve koyunlarını Oğuzlar'dan temin ettiklerini söylemiş, batısında Oğuz Çölü'nün olduğunu söylediği Horasan bölgesinde yaşayanların, koyunlarının

²⁶³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 43.

²⁶⁴ Agacanov, **Oğuzlar**, s. 149.

²⁶⁵ İbn Fadlan, ss. 36-37, 41-42.

²⁶⁶ İbn Fadlan, ss. 45, 61.

²⁶⁷ İstahri, **Ülkelerin Yolları**, s. 197, 240-241, 245.

büyük bir kısmını Oğuzlar'dan aldıklarını belirtmiştir. Kendisi ayrıca en lezzetli koyunların Oğuz koyunları olduğunu özellikle vurgulamıştır.²⁶⁸

Büyük oranda göçer hayatı yaşayan Oğuzların ana geçim kaynağı tabiatıyla hayvancılık olmuş, yarıklar, koyun sürüleri ve develer bu hayvanların başında gelmiştir. Bundan başka hem binek hem de yüklet olarak kullanılan at ve develer vardır. İbn Fadlan'ın anlattığı Türk develeri, Anadolu'da halen kullanılan, çift hörgüçlü ve "buhur" ismiyle bilinen develerdir. At eti özel günlerde yenmiş, Oğuzların sonradan girdiği İslâmiyet'in Hanefî mezhebi, at eti yenmesini mübah olarak görmediği için bu gelenek çoğunlukla terk edilmiştir. Oğuzların ana emtiaları olan koyunları, Harzem ve civarında kullanılan koyunlardan ayrı bir soydur.²⁶⁹ Mevsimlik (büyük ihtimalle yaz ve sonbaharda başlayan) göçlere dayanan bir hayvancılık türü olan çarvacılık Oğuzlara özgü olmakla beraber, bu tür bir hayvancılığı yaşanan coğrafya zorunlu kılmıştır. Bundan başka yerleşik olmayan Oğuzlar özellikle at, deve, koyun, inek ve boğa yetiştirmiş, büyük baş hayvanlar genelde yerleşik olan Oğuzlar tarafından kullanılsa da göçerler tarafından da kağınlara koşulmuştur. Bununla beraber bu büyükbaş hayvanlara yönelik kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Harzem'de yapılan kazılarda elde edilen sonuçlardan, Oğuzların yetiştirdiği bu hayvanların hem Turan hem de Horasan *zebu*'larının özelliğini taşıdığını, dolayısıyla Oğuzların Orta Asya'da yaşayan iki yerli cinsi melezleştirerek yeni bir tür ortaya çıkarttıkları üstünde durulmuştur. IX. ve XII. yüzyıllar arasında *Türki* ismiyle bilinen Oğuz koyunları da büyük ihtimalle Karaman cinsi koyunlardır. Harzem'deki kazılarda onların yetiştirdiği koyun türleri arasında büyük ihtimalle Karakul (Karagül) cinsi olanlar da bulunmuştur. Ayrıca kurganlardan çıkarılan at kalıntıları, Oğuzların zarif ve güzel cins atlar yetiştirdiklerini, bu atların uzun boylu, küçük başlı, ince bacaklı olduğunu göstermiştir. Bunlardan başka XI. yüzyılda Oğuzlar *Huttel* türü atlar da yetiştirmiştir. İbn Fadlan'ın, "Türk devesi" olarak kaydettiği çift hörgüçlü develer, Hazar develerinden ayrı olmakla beraber, bunlar *buhtu* adıyla kaydedilmiş ve bu tür develere sahip olanlar, genellikle çöl boyunca göç edenler olmuştur.²⁷⁰ Tarihi süreçte

²⁶⁸ İbn Havkal, ss. 325, 342-343, 348.

²⁶⁹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 42-43.

²⁷⁰ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 130-138.

hayvancılığın ilk aşamalarında çöl kavimleri deve, Türkler de at ve koyun beslemiş, büyük baş hayvanlar ise Türklerin hayatına sonradan girmiştir.²⁷¹

1.2. TÜRKMENLER (GÖKTÜRK OĞUZLARI)

1.2.1. Türkmen Adı

Türkmen adının kökeni konusunda ikisi eski ve biri de yeni olmak üzere üç görüş vardır. Bu görüşlerin ilkinde, Türkmen adının “Türk’e benzer” anlamında olarak Türk ve Farsça manend (مانند) yani *benzer* sözcüklerinin birleşiminden, ikinci görüşte ise yine Türk ve bu sefer de Arapça iman (الايمن) sözcüklerinin birleşiminden (ترك الايمن > Türkü’l-iman) oluştuğu öne sürülmüştür. İlk görüş Kaşgarlı Mahmud ve Biruni tarafından, ikinci görüş ise İbn Kesir ve Mehmed Neşri tarafından savunulmuştur.²⁷²

Kaşgarlı Mahmud, bir Türk boyu olan Oğuzların Türkmen olduğunu, hepsinin kendine has belgeleri (damgaları) bulunduğunu, aslen yirmi iki bölük olduklarını²⁷³ ve iki bölükten oluşan Halaçların onlara sonradan katıldıklarını kaydetmiştir.²⁷⁴ Kendisi daha sonra Türkmenlerin, Oğuzlar olduğunu açıkladıktan sonra onların neden bu adı aldıklarını anlatan bir hikâyeyi aktarmış,²⁷⁵ Karlukların Oğuzlardan ayrı olmakla birlikte onlar gibi Türkmen olduklarını özellikle vurgulamıştır.²⁷⁶ Avfi de Müslüman Oğuzlara Türkân denildiğini söylemiş ve onlara bu ismin İslâmiyete geçmelerinden sonra, Müslümanların yaşadığı şehirlere gelmeleriyle verildiğini kaydetmiştir.²⁷⁷ Gırnâfî, Konya askerleri olduğunu söylediği Türkiye Selçuklu Devleti’nin askerleriyle, Bizans İmparatorluğu’na saldırı yapan Başkırtların coğrafyasında görüşmüş ve onları Türkmen olarak tanımlamıştır.²⁷⁸

Türkmen sözcüğünün Öz-Türk anlamına geldiğini savunan yeni ve üçüncü görüş²⁷⁹ üzerine araştırmalar yapan İbrahim Kafesoğlu, Mervezi’nin eserinin ortaya

²⁷¹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 318.

²⁷² Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, ss. 51-52.

²⁷³ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 55.

²⁷⁴ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, ss. 415-416.

²⁷⁵ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 412.

²⁷⁶ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 473. Yakut, “Harzem’in etrafını akan kumlar kuşatmıştır. Bu çöllerde Türkler ve sürüleriyle Türkmenler oturur” diyerek (Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre...*, s. 139) Türkler ve Türkmenleri ayırmıştır.

²⁷⁷ İbn Fazlan, s. 94.

²⁷⁸ el-Gırnâfî, *Gırnâfî Seyahatnamesi*, s. 202.

²⁷⁹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...*, s. 52.

çıkmasıyla, Faruk Sümer'in, Müslüman Oğuzlara Türkmen dendiği yönündeki iddiasının doğrulandığını²⁸⁰ söylemiştir. Kendisi yine yine Faruk Sümer tarafından adın kökenine yönelik bildirilen ilk iki görüşü etkisiz hale getirmekle kalmamış, Türkmen sözcüğünün her ikisi de Türkçe olan Türk adı ve –men ekinden geldiğini kanıtlamıştır. Buna göre Türkçe –men veya –man eki ister sözcüğün sonuna (közmen, dilmen, kocaman, şişman vb.), ister sözcüğün başına [Menteş(e) (Menteşe Beyliği'nin kurucusu), Mankışlak, Min Taş (Man-Taş, Memlûklü döneminde Malatya'nın adı)] gelsin, eklendiği sıfat, fiil veya isme abartma ve büyütme anlamı kazandırmaktadır. Dolayısıyla Türkmen adı ancak, “hâlis, asil, büyük, üstün, sağlam... Türk manasına gelebilir.”²⁸¹

Mukaddesi'nin Türk toplulukları ve Türkmenler hakkında verdiği bilgilere ve onun Müslüman olan tek Türk topluluğu olarak Türkmenleri göstermesine bakılırsa,²⁸² mevzubahis Türkmenler, Oğuzlar'dan ayrı bir Türk bölüğü olarak kabul edilmiştir. Bu Türkmenlerin Karluklar olma ihtimali yüksek olmakla beraber bundan başka onların Türkişler veya On-oklar'dan geriye kalanlar olabilmeleri de ihtimaller dâhilindedir.²⁸³

Türkler içinde Müslüman olan ilk kesim bu Türkmenler olmuştur (X. yüzyılın ilk yarısı). Daha sonraki dönemlerde bu adın bölgedeki Müslüman topluluklar tarafından anlamı genişletilmiştir. İslâmiyeti kabul eden Oğuzlar için de onları Müslüman olmayan soydaşlarından ayırmak için Türkmen denilmiş, fakat Oğuzlar kendilerine verilen Türkmen adını XIII. yüzyıla kadar kabul etmemiştir.²⁸⁴ İbrahim Kafesoğlu, Türkmen ve Oğuz adlarının aynı Türk boyuna verilen iki farklı ad olduğunu kabul etmekten başka Türkmenlerin Karluklar olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu söylemiş, fakat din değiştirmenin ad değiştirmek gibi bir mecburiyet getirmediğini özellikle belirtmiştir. Hatta din – ve dahi kültür – değiştiren, Hıristiyanlığı kabul eden Bulgarlar ve Macarlar; Maniheizmi, Budizmi kabul eden Uygurlar; Museviliğe geçen Hazarlar hakkında “kendilerine has her şeylerini unutmuşlar, ancak Türkçe adlarını muhafaza etmişlerdir” diyerek bu

²⁸⁰ Mervezi şunları yazmıştır: (Oğuzlar) Müslüman ülkelerle temasa geçtiklerinde, aralarından bazıları İslâm'a geçti ki bunlara Türkmen denildi. Bkz. Marvazi, **On China, The Turks...**, s. 29.

²⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, ss. 580-582.

²⁸² Mukaddesi, **İslâm Coğrafyası...**, ss. 278, 280

²⁸³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 28-29.

²⁸⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 50-51.

ihtimali ortadan kaldırmıştır.²⁸⁵ Karlukların kendilerine siyasi bir ad olarak Türkmen adını seçmelerine bakılırsa,²⁸⁶ daha sonra Karahanlılar Devleti'ni kuracak olan Karluklar IX. yüzyılda Türkmen adını kullanmış ve bu tarihte Oğuzlara Türkmen denilmemektedir. Karlukların kendilerine bu adı seçmeleri bizzat Göktürk (Kök Türk) adıyla açıklanmıştır. Buna göre büyük bir Türk konfederasyonu olan ve herhangi bir Türk topluluğunun adını taşımayan Göktürk (Kök Türk) Kağanlığı'nın bu adı siyasi bir ad olup, Gök (Kök) adı gök anlamından başka asil ve köklü anlamını taşımaktadır ki, "her iki mânâsı ile de kelime, asil, yüksek, büyük, cihan şumul mefhumlarını ifade" etmektedir. Bu anlam Göktürk (Kök Türk) Kağanlığı'nın yaşadığı siyasi ortama da uygundur. Kağanlığın dağılmasının ardından ortaya çıkan Uygurlar, Oğuzlar ve Karluklar gibi yeni devletler, kendilerini yönetmiş olan soydaşlarıyla doğal olarak aynı düşüncede olmuş, bunun için Göktürk (Kök Türk) adını değil, fakat onun bir benzeri ve onun yerine kullanılabilir Türkmen adını seçmiştir. Bu ada yabancı olmayan ve genellikle bu adla kastedilen topluluk olan Oğuzlar X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aral Gölü ve Hazar Denizi arasında kurdukları devletle beraber bu adı da kullanmaya başlamıştır.²⁸⁷ Fakat Oğuzlar XIII. yüzyıla kadar Türkmen adını kullanmamış, bu tarihten sonra da Oğuz adı kaynaklarda geçmemiştir.²⁸⁸ Hatta Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu Kara Yülük Osman Bey, Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'a, her ikisinin de Türkmen olduğunu, birbirleriyle savaşmaktansa birinin Çağataylılarla diğersinin de Rumla (Bizans) ilgilenmesini tavsiye etmiştir.²⁸⁹

1.2.2. Doğu Anadolu ve İran Türkmenleri

1.2.2.1. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinin Kısaca Siyasi Tarihi

İbn Havkal, Müslümanlara karşı savaşan en büyük gücün Türkler olduğunu söylemiş, Maverünnehir bölgesinin, Müslümanları Türklerden koruduğunu

²⁸⁵ Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası...", ss. 582-583.

²⁸⁶ Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar" **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 252.

²⁸⁷ Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası...", s. 583.

²⁸⁸ Faruk Sümer, "Türkmenler", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 41, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2012, s. 608.

²⁸⁹ Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 50. Ayrıca bkz. Abu Bakr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbakriyya**, (Yay. Necati Lugal ve Faruk Sümer), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1993, ss. 58-59.

belirtmiştir. Kendisi ayrıca, askerlik konusunda onlardan daha üstün bir topluluğun olmadığını, bundan dolayı Müslüman devletler içinde yüksek konumları hep Türklerin ele geçirdiğini söylemiştir.²⁹⁰ Türkler VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, genellikle esir ve ganimet olarak İslâm Devleti bünyesine alınmış, onlara ana olarak askerî görevler verilmiştir ve bununla ilgili olarak Talas Savaşı'ndan sonraki dönem "Hizmet Safhası" olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca Abbasi Halifesi Me'mun (h. 813-833) devlet içinde güç kazanan İranlılara karşı bir denge unsuru olarak Türkleri kullanmayı düşünmüş, bunun için etraftaki Türkleri ülkesine almıştır. Bir sonraki Abbasi Halifesi olan Mu'tasım (h. 833-842) döneminde ise Abbasi Devleti'nin ordusu bütünüyle Türklerin hâkimiyetine girmiş, bundan sonraki elli altı yıl boyunca Türkler, sadece askeri alanda değil, aynı zamanda hem politik hem de idari konularda büyük bir güç sahibi olmuşlardır. Hatta bu nüfuzları halifelerin seçiminde bile kendini göstermiş, halifeler Türklerin istediklerini yapmak mecburiyetinde kalmıştır.²⁹¹

Rabbi Petachia, Kafkasya üzerinden güneye doğru ilerlerken, artık Togarma topraklarına geçtiğini ve buradan sonraki insanların Muhammed'in dinine inandığını kaydetmiştir.²⁹² Ayrıca, Ararat²⁹³ olarak tanımladığı bölgede pek çok Yahudi'nin yaşadığını söylemiş, eskiden daha fazla olan Yahudi nüfusunun birbirini öldürmesi ve başka yerlere göç etmesi nedeniyle, şimdi azaldığına dikkat çekmiştir. Bununla beraber Rabbi Petachia, Rum ülkesinde, eğer İsrail ülkesinde yaşamaya karar verseler, oraya sığmayacak kadar çok Yahudi cemaatinin olduğunu söylemiş, onların baskı altında yaşadığını, âdi işlerde çalıştırıldıklarını ve Rumlar tarafından köle gibi kullandıklarını kaydetmiştir.²⁹⁴ Moğollara giden ve Doğu Anadolu'nun etnik yapısının ne kadar karışık bir hale geldiğini gösteren Kilikya Ermenistan Kralı Hethum, yolculuğu esnasında Aragatsotn bölgesindeki Arai Dağı'nın önünde yer alan Vardenis köyündeki bir prensin yanında konaklamıştır. Hethum, bir Ermeni ve Hıristiyan olduğunu söylediği bu prensin oğullarının adını Vache ve Hasan olarak

²⁹⁰ İbn Havkal, ss. 351-352. Mervezi, Oğuzların bir kısmının Müslüman olduğunu ve böylece Türkmen adını aldığını söylemiş, bunların Müslüman devletler içine girdiğini, İslâm topraklarının çoğunun ele geçirip, buraların *kralları ve sultanları* olduklarını söylemiştir. Bkz. Marvazi, **On China, The Turks**...,s. 29. Şeşen burada Mervezi'nin Selçuklular a işaret ettiğini belirtmiştir. İbn Fazlan, s. 101, d.n. 170.

²⁹¹ Yazıcı, **İlk Türk-İslâm**..., ss.19-22.

²⁹² **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, s s. 137-138.

²⁹³ Ararat, Ermeniyeye yerine kullanılmıştır. **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, Çevirenin Dipnotu, s . 144, d.n. 26.

²⁹⁴ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, ss. 144, 169.

vermiş, Mamikonianlardan geldiğini belirttiği ve adı Khorishah olan karısının erkek kardeşlerinin isimlerini de Aslanbek ve Gregory olarak kaydetmiştir.²⁹⁵

Togarma, Nuh oğlu Yafes'in torunlarından biridir ve Türklerin de Yafes'in soyundan geldiğine inanıldığı için Rabbi Petachia'nın bahsettiği topluluk ya Türkiye Selçukluları ya da beyliklerden biri olmalıdır.²⁹⁶ Hethum'un bahsettiği Aragatsotn bölgesi, Eçmiyazin Katedrali'nin yakınında bulunmaktadır.²⁹⁷ Roma İmparatorluğu tarihçisi Edward Gibbon, Mamikonianların kökenini göçer İskitlere bağlarken,²⁹⁸ Nika Garsoian bu hanedanın soyunun Cenk'ten geldiğinin söylendiğini ve bu ismin genellikle Çin ile bağdaştırıldığını söylemiş, son zamanlarda, düşünülen başka teorilerin yanında, bilim insanlarının onları genellikle Sir Derya Nehri boylarında yaşayan Asyalı bir gruba bağladıklarını belirtmiştir.²⁹⁹

Doğu dünyasında gördüklerinden bahseden Jordanus, İran sınırının bir Yunan şehri olduğunu belirttiği Trabzon'da başladığını söylemiştir.³⁰⁰ Clavijo, İran topraklarının Huy şehrinde bittiğini ve buradan itibaren Ermenistan'ın başladığını belirtmiştir.³⁰¹ Caterino Zeno, Akkoyunlu Devleti'nin sınırlarının doğuda Sind Irmağı'ndan batıda Gürcistan, Trabzon ve Suriye'ye, güneyde Arabistan ve Hint Okyanusu'ndan kuzeyde Hazar Denizi'ne kadar uzadığını söylemiştir. Contarini, Akkoyunluların sınırları hakkında bilgi verirken, kuzeyden geldiklerinde vardıkları ilk şehrin *Turcomania* olduğunu söylemiştir.³⁰² Barbaro, Trabzon'dan geldiğini söylediği Türkmen Ülkesi'ndeki insanlara Karakoyunlu, İran ve Çağataylıların yaşadığı yerlerdeki insanlara da Akkoyunlu denildiğini belirtmiş, bu isimlerin aslında boylardan geldiğini kaydetmiştir.³⁰³ Contarini, Gürcistan'dan güneye ilerleyerek Ermenistan bölgesine yani Uzun Hasan'ın topraklarına girdiklerini söylemektedir.³⁰⁴ Barbaro da Trabzon İmparatorluğu hakkında bilgi verdikten sonra buradan güneye

²⁹⁵ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, s. 166.

²⁹⁶ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, Çevirenin Dipnotu, s. 137, d.n. 9.

²⁹⁷ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 166, d.n. 456.

²⁹⁸ Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, (Çev. Asım Baltacıgil), Cilt: 1, BFS Yayınları, İstanbul 1987, s. 389.

²⁹⁹ Nika Garsoian, "Mamikonean", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, (Ed. Alexander P. Kazhdan), Cilt: 1-2-3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1278.

³⁰⁰ Jordanus, **Mirabilia Descripta: The Wonders of the East**, (Trans. Henry Yule), Hakluyt Society, Londra 1863, s. 53.

³⁰¹ Clavijo, s. 268.

³⁰² **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 14, 142.

³⁰³ Barbaro, s. 91.

³⁰⁴ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 89.

doğru ilerlendiği halde Türkmen Ülkesi'ne girildiğini kaydetmiş ve buraya eskiden Ermenistan denildiğini hatırlatmıştır.³⁰⁵

Doğu Anadolu bölgesine daha M. Ö. III. bin yıldan itibaren Armanu veya Armenia denilmiş olmakla beraber Ermeni sözcüğüne ilk kez M.Ö. VI. yüzyılda Pers hükümdarı Darius'un kitabelerinde rastlanılmıştır. Bununla beraber Ermeniler kendilerine hiçbir zaman Ermeni dememiş, kendilerinden Haikh (Hai) olarak bahsetmişlerdir. Pers hükümdarı, nereden geldiği kesin olarak belli olmayan bu insanlara "Armania Bölgesi'nde oturanlar" anlamına gelen Ermeniler adını vermiştir. Ermenilerin kökeni konusunda biri batıdan, Trak veya Frig topluluklarından; biri de doğudan, Asyalı Hai'lerden geldiklerini belirten iki görüş vardır. Onlara bu ismi veren Ermenistan coğrafyasının sınırları da tam olarak belli değildir. Bununla beraber eski dönemlerden XI. yüzyıla değin bu bölgenin batısını Fırat Nehri, kuzeyini Kafkaslar, doğusunu Azerbaycan ve İran, güneyini de Mezopotamya sınırlamıştır. Ortaçağ süresince önce Roma daha sonra da Bizans imparatorlukları ile İran devletleri arasında yapılan savaşlar genellikle bu bölgede olduğu için Ermeniler zayıflamış ve çeşitli parçalar halinde yaşamışlardır. X. yüzyılın sonlarından XI. yüzyılın ortalarına değin Ermeniler burada başkentleri Ani, Kars, Lori ve Van olan dört ayrı krallık kursa da hem Türklerin Anadolu'ya göç etmesi hem de Bizans İmparatorluğu'nun takip ettiği siyaset nedeniyle Ermeniler güney ve güneydoğuya göç ettirilmiştir. Bunun sonunda Ermeniler büyük çoğunlukla Fırat Nehri'nin batısına geçmiş ve Kilikya'da bir devlet dahi kurmuşlardır.³⁰⁶ Tufan Gündüz, Contarini'nin kaydettiği Turcomania teriminin Türkmen Ülkesi demek olduğunu ve bu isimle aslında Doğu Anadolu'nun kastedildiğini açıklamıştır.³⁰⁷ Barbaro'nun bu bölgeye eskiden Ermenistan denildiğini, kendi zamanında ise Türkmen Ülkesi olarak bilindiğini söylemesi, Türklerin nüfusunun ve nüfuzunun arttığını, burasının artık bir Türk yurdu haline geldiğini kanıtlar mahiyettedir.

Kaşgarlı Mahmud, kendi zamanında hüküm süren Selçuk Hanlarının dedesinin adını Selçük olarak anmış ve ona Selçük Subaşı denildiğini belirtmiştir.³⁰⁸

³⁰⁵ Barbaro, s. 91.

³⁰⁶ Ekrem Memiş, "Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005, s. 4; Salim Cöhce, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, (Ed. Mehmet Metin Hülagü vd.), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, ss. 1-2, 5-6, 10; Mehmet Ersan, **Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, ss. 4,15.

³⁰⁷ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, Çevirenin Dipnotu, s. 142, d.n. 216.

³⁰⁸ **Divanü Lügat-it-Türk...**, Cilt: 1, s. 478.

Cemal-i Karşı, Selçuk İbn Kınık hakkında bilgi verirken, onun Özcend (Özkent) ve Cend (Kent) civarındaki Türkmenlerin önderi olduğunu söylemiş ve onların buradan Nur-ı Buhâra'ya göç ettiğini, bir süre burada kaldıktan sonra Samanilerin baskıları yüzünden en nihayetinde Horasan'a gittiklerini kaydetmiştir.³⁰⁹ Avfi, Müslüman olan Oğuzların ilk kez Çağrı-Tegin önderliğinde isyan ettiğini ve Büyük Selçuklular diye bilinen devleti kurup pek çok ülkeleri fethettiklerini söylemiştir.³¹⁰ Moğollara giden Kilikya Ermeni Kralı Hethum, Talas'tan kuzeybatıya doğru ilerlerken, geçtiği şehirlerin isimlerini saymış, Toros Dağları'ndan başlayıp Parçin'de sona eren bir dağın adını Karçuk olarak vermiş ve Selçukluların buradan geldiğini söylemiştir.³¹¹

Bu Ermeni kralın ve çeşitli Çinli seyyahların eserlerini İngilizceye çeviren Emil Bretschneider, Ermeni kralın Toros ismiyle tanımladığı dağların aslında Aladağ ve onun batıya devam eden kolunu, Parçin ile Barçin şehrini ve Karçuk adıyla da Talas ve Seyhun arasındaki Karadağ'ı kastettiğini açıklamıştır.³¹² Karçuk (Karaçık, Karıçık) Karatav'ın eski adıdır ve XI. yüzyılda Sir Derya Nehri'nin kuzeydoğusundaki dağlarla Farab'da bulunan Oğuz şehirleri Karaçık olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Selçuklu boyunun özellikle at, deve ve koyun olmak üzere hayvancılıkla uğraştığı dönemlerde ana yurtları Sir Derya Nehri'nin orta havzası olmuştur.³¹³ Bunlara ek olarak bir başka görüşe göre Oğuzlar, Farab şehrine Karaçuk adını vermiştir. Selçukluların Cend'e gelmesi, iç karışıklıklar ve Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılmasıyla ilgilidir ve bu devletin ortadan kalkmasının ardından önemli bir kesim Oğuz topluluğu güneye, önce Cend'e sonra da Buhara tarafına göç etmiştir. XI. yüzyılın ortalarında, Oğuzlar Mangışlak'a ek olarak Sir Derya Nehri'nin orta kısımlarında bulunan Karaçuk Dağları ve bu civardaki şehirlerde toplu halde yaşamıştır.³¹⁴

Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar, Kınık Boyu'na mensup olmalarının yanında, hanedan ve devlete ismini veren Selçuk, mutlak surette bu boyun bey ailesinden gelmektedir. Fakat *Camiü't-Tevarih*'te verilen Oğuz boy listesinde Kınıkların yirmi dördüncü, yani sonuncu sırada olmasına bakılırsa, Oğuzların geçmişinde çok önemli bir faaliyette bulunmadıkları anlaşılmaktadır.³¹⁵ Selçuk

³⁰⁹ Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre...**, s. 202.

³¹⁰ İbn Fazlan, s. 94.

³¹¹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 169-170.

³¹² Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 170, d.n. 483.

³¹³ Agacanov, **Oğuzlar**, ss. 258-259.

³¹⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, ss. 39, 59.

³¹⁵ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 61.

büyük ihtimalle 961’de Cend’e gelerek burayı kendine merkez yapmış, 985’te de oğlu³¹⁶ Arslan, kendine bağlı Oğuzlarla da Buhara yakınında bulunan Nur kasabasına göç etmiştir.³¹⁷

Kendi zamanında Horasan bölgesini yöneten kişinin Selçuk oğlu Mikail’in oğlu Ebu-Süleyman Çağrı Beğ Davud olduğunu söyleyen Nasır-ı Hüsrev, bu devletin yöneticisi olarak Çağrı Beğ’in kardeşi Tuğrul Beğ Muhammed’in ismini vermiş ve onun Nişabur’daki saraçlar çarşısının yakınında bir medrese yapılması emrini verdiğini kaydetmiştir. Ayrıca İsfahan şehrinin yedi fersah uzaklığında olan ve şehrin kapısının üzerinde Sultan Tuğrul Beğ’in adının yazdığını belirttiği Han Lancan şehrindeki halkın rahat ve huzurlu olduğuna dikkat çekmiştir. Tuğrul Beğ’in ilk kez, “il zaptetmek için” İsfahan’a gittiğini belirten Nasır-ı Hüsrev İsfahan şehrinin son derece mamur ve pazarının çok olduğunu söylemiş, iki yüz sarrafa ek olarak kervansarayların da son derece temiz olduğunu vurgulamıştır. Kaldığı bir kervanda bin üç yüz eşek yükü mal vardır, hiç kimse darlık içinde değildir, halk kısa bir süre önce kıtlık yaşasa da şimdi arpa biçmektedir. Bir buçuk batman buğday ekmeğinin yanında üç batman arpa ekmeği bir dirheme satılmaktadır, şehir sakinleri şimdiye değin burada sekiz batmandan az ekmeğin bir dirheme satıldığını görmemiştir.³¹⁸

1040 yılında Selçuklular, Gaznelilere karşı Dandanakan Savaşı’nın kazanmış, Tuğrul Bey Büyük Selçuklu Devleti’nin ilk yöneticisi olmuş, kadim Türk ananesi gereğince, hem hâkim olunan toprakları hem de ileride elde edilmesi planlanan toprakları, aile üyeleri arasında paylaşmıştır. Buna göre başkent Nişabur’da kalacak olan Tuğrul Bey, Irak ve batıdaki bölgeleri; merkezi Merv olacak olan Çağrı Bey, Ceyhun ve Gazne şehirleri arasındaki bölgeyi; merkezi Herat olacak olan Musa Yabgu da Büst ve Sistan bölgesini yönetecektir. 1042 yılından sonra Tuğrul Bey hem Harzem’i ele geçirmiş hem de başkenti Rey’e taşımış, İsfahan’ı önce vergiye bağlamış, 1051 yılında da İsfahan şehrini Büyük Selçuklu Devleti’nin topraklarına dâhil etmiştir.³¹⁹

Bulgarları ziyaret eden Gırnâtî, burada, yerde fildişine benzeyen dişler olduğunu söylemiş, her biri iki yüz minna ağırlığında ve kar gibi beyaz olan bu

³¹⁶ Selçuk Bey’in oğulları ve torunları konusunda bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 13, 1958, ss. 117-130.

³¹⁷ Faruk Sümer, “Selçuklular”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 36, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, s. 365.

³¹⁸ Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, (Çev. Abdülvehhab Tarzi), M.E.G.S.B. Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, ss. 3-5, 143-144.

³¹⁹ Sümer, “Selçuklular”, ss. 368-369.

dişlerin Harzem'e ihraç edildiğini, hokka ve mandal üretiminde kullanıldığını belirtmiştir.³²⁰ Bundan başka Harzem ile Bulgarlar arasında daimi bir ticaretin olduğunu, kervanların sürekli gidip geldiğini söylemiş, kervan yolunun Türklerin hâkimiyetindeki bir vadiden geçtiğine dikkat çekmiştir.³²¹ Gırnâfî, Bulgar tüccarlarının İslâm bölgesi olan İsfahan ve Tebriz gibi yerlerden, demirci ocağından çıktığı haliyle, yani döküm dışında hiçbir işlem görmemiş olan kılıçlar aldıklarını söylemiştir.³²² Tudelalı Benjamin, İran Hâkimi olarak tanıttığı ve Danyal Peygamber'in mezarına yapılan saygısızlığı ortadan kaldırmasına yönelik bir hikâye anlattığı Sultan Sancar'ı yenilgiye uğratıp, esir alan Oğuzları Küffarü't-Türk olarak anmış ve onların rüzgâra tapındığını, ekmek ve şarap tüketmediğini, temiz veya kirli ayrımı yapmaksızın, çiğ et yiyerek hayatta kaldıklarını söylemiştir. Onlar, kendisinin ziyaretinden yaklaşık olarak on beş-yirmi yıl önce İran topraklarını istila etmiş ve çok kan dökmüşlerdir. Benjamin'in anlatımına göre bu bölgede yaşayan Yahudiler de bu Oğuzlara destek vermiştir.³²³

Bu olaya tanık olan bir Yahudi'den, yaklaşık olarak on beş-yirmi yıl sonra bu bilgileri alan Benjamin'in anlatımından, Nişabur çevresindeki Yahudilerin, Oğuzlarla iyi geçindikleri ortaya çıkmıştır.³²⁴ Bu Oğuzların o dönem Müslüman olmalarına rağmen Benjamin'in bunları kâfir olarak kaydetmesi bir yanlışlıktır.³²⁵ Anadolu'yu Oğuzlar için bir yurt haline getiren Selçukluların idaresinde bulunan bölgeler, hem sosyal hem de ekonomik açıdan son derece büyük bir gelişme göstermiştir. Son Büyük Selçuklu Sultanı Sancar çok uzun bir süre boyunca devleti yönetmiş, fakat Karahıtayların önüne geçememiş ve idaresinin son döneminde de kendi kavmi olan Oğuzlar tarafından yenilgiye uğratılıp esir alınmıştır. Devlet teşkilatı onun döneminde en üst noktaya gelmiş, üç yıllık esaretin ardından ölmesiyle, Büyük Selçuklu Devleti ortadan kalkmıştır.³²⁶

Bu konuyla ilgili olarak İbn Battuta, Mekke ile Bağdat arasında bulunan su sarnıçları, kuyular ve depoların hepsinin Zübeyde Hatun tarafından yaptırıldığını söylemiştir. Seyyah, İsfahan'dan Şiraz'a giderken Deşt-i Rum dediği ve Türklerin yaşadığı bir sahradan geçtiğini söylemiş, Hürmüz'ün etrafının, son derece cesur olup,

³²⁰ El-Gırnâfî, **Gırnâfî Seyahatnamesi**, ss. 189-190.

³²¹ Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre...**, s. 179.

³²² El-Gırnâfî, **Gırnâfî Seyahatnamesi**, s. 192.

³²³ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, ss. 94, 103-105.

³²⁴ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, Çevirenin Önsözü, s. xi.

³²⁵ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, Çevirenin Dipnotu, s. 105, d.n. 215.

³²⁶ Sümer, "Selçuklular", s. 371.

etrafı iyi bilen Türkmenlerle meskûn olduğunu kaydetmiştir. Seyyaha göre buradaki Türkmenler olmaksızın Hürmüz etrafından yolculuk etmek imkânsıza yakındır. İbn Battuta, Lar şehrini yöneten kişinin Celaleddin isminde bir Türkmen olduğunu söylemiş, onun, kendine yemek gönderdiğini kaydetmiştir.³²⁷

A. Sait Aykut, Mekke-Bağdat arasındaki vakıfları anlatan Eyyüb Sabri Paşa'nın Selçukluları hatırlattığını söylemiş ve onun "Bağdat ile Mekke-i Muazzama arasında Harun Reşid-i Abbasi'nin zevcesi Zübeyde Hatun ile Sultan Melik Şah-ı Selçuki'nin o kadar bina ve asar-ı Celileleri vardır ki kalem tarifinden acizdir" kaydını aynen aktarmıştır.³²⁸ Kendisi, İbn Battuta'nın bahsettiği Deşt-i Rum teriminin, Türkmenlerin yaşadığı yer demek olduğunu söylemiş, seyyahın döneminde burada bulunanların Halaç Türkleri olma ihtimalinden bahsetmiştir.³²⁹

Moğolların gelmesiyle beraber başta Horasan olmak üzere Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Arran'da³³⁰ yaşayan Türkmenlerin hemen tamamı Anadolu'ya göç etmiş, İlhanlılar devrinde İran'da Türkmenlerin varlığına dair neredeyse hiçbir bilgi bulunmamıştır. Bununla beraber Save'de Halaç Türkmenleri, XIV. yüzyılın sonlarına doğru da Arran'da Çobanlı Türkmenleri bulunmuştur.³³¹

Sultaniyeli Johannes, Kaldea adıyla andığı Mezopotamya topraklarının önce Türkmenler sonra da Timur tarafından yerle bir edildiğini anlatmıştır.³³² İbn Battuta, Erzurum şehrinin iki Türkmen kesimi arasında yaşanan çarpışmalar yüzünden harap bir halde olduğunu söylemiştir.³³³ Schiltberger, hayvanlarıyla beraber dolaşan ve adı Osman olan bir beyin, Sivas Kralı Burhaneddin'den kendine, yazı geçirebilecek bir otlak vermesini rica ettiğini, Kralın da Osman'a böyle bir yaylak verdiğini ama kış gelince Osman'ın habersiz bir şekilde geri döndüğünü söylemiş, Burhaneddin'in de Osman'ın peşinden adam gönderdiğini kaydetmiştir. Schiltberger, Kral Burhaneddin'in gönderdiği kuvvetleri mağlup eden Osman'ın sadece askerleriyle değil tüm halkıyla beraber savaş yaptığını dikkat çekmiştir. Seyyaha göre bunun ardından Osman, Burhaneddin'i esir almış, başkenti Sivas'ı kuşatmış, şehir halkı da

³²⁷ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 247, 284, 390, 392.

³²⁸ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 247, d.n. 7.

³²⁹ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 284, d.n. 38.

³³⁰ Arran, Kafkasya'da bulunan Kür ve Aras nehirleri arasındaki bölgedir. Müslümanların fethinden önce ve Romalılar döneminde Albania ismiyle bilinirken, Müslümanlar buraya Arran (Erran) adını vermiştir. Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Arran", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, s. 394.

³³¹ Sümer, "Türkmenler", s. 609.

³³² Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 153.

³³³ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 419.

Bayezid'den yardım istemiş ve nihayetinde Bayezid Sivas'ı almıştır.³³⁴ Schiltberger'in bahsettiği Osman, Akkoyunlu Beyi Osman'dır.³³⁵ İbn Battuta'nın bahsettiği iki Türkmen kesimi Akkoyunlular ve Karakoyunlulardır. Rakip olan bu iki topluluğun birbirleriyle gerçekleştirdiği mücadele, bölgedeki medeniyet üzerinde son derece yıkıcı bir etki yaratmıştır.³³⁶ Moğolların abidelerle süslediği bu önemli şehrin, Türkmenler tarafından bu kadar harap olmasına nasıl izin verdikleri de bir merak edilesidir.³³⁷

Clavijo, Timur Bey'in Sivas'ı yakıp yıktıktan sonra Mısır'a doğru ilerlediğini ve yolda, sürekli ovalarda gezinen, adı Akkoyunlu olan bir kabileye rastladığını söylemiştir. Onları yenip, liderlerini esir alan Timur, Akkoyunlulardan kadın-erkek elli bin kişiyi yanında alıkoymuş ve Semerkant'a götürmüştür.³³⁸ Schiltberger, Müslümanların yaşadığı ülkelerdeki pek çok beyin sürülerle dolaştığını söylemiş, bu beylerin iyi bir otlığa gelmeleri halinde, o otlığın içinde bulunduğu ülkenin hâkiminden, sürülerini otlatma hakkını satın aldıklarını kaydetmiştir. Kendisi, Şahruh'un verimli otlaklara ve güzel bir tabiata sahip olduğu için kışı Ermenistan'da geçirdiğini söylemiş, kendisi buradayken hep Ermenilerin yanında kalmış ve Müslümanların yönetiminde olan bu bölgenin köylerinde yaşayan Ermenilerin, vergi vermekle mükellef olduklarını belirtmiştir.³³⁹

Clavijo, Erzincan bölgesinde yolculuk yaparken, uğradıkları yerlerde çok iyi karşılandıklarını ve ağırlandıklarını söylemiş, buralarda bazı Ermeni Hıristiyanların yaşadığını belirtmiş ve bir ekmeğin yapılışı da dâhil olmak üzere deneyimlerini detaylı bir şekilde anlatmıştır.³⁴⁰ Erzincan şehrine geldiklerinde, buranın valisinin kendilerine terbiyeli et, meyve, ekmeğe, şarap ve geçinmelerini sağlayacak kadar para gönderdiğini söylemiştir. Ayrıca İran'dan dönerken Kara Tuman isimli bir Türkmen reisinin isyan ettiğini, Erzincan'a doğru ilerlediğini ve on bin süvarisiyle ortalığı birbirine kattığını haber almıştır.³⁴¹ Uzun Hasan'a elçi olarak giden Eca et-Türki, onu padişah olarak anmış ve kendisinden Emir Hasan Bahadır ismiyle bahsetmiştir.³⁴²

³³⁴ Schiltberger, ss. 52-55.

³³⁵ Schiltberger, s. 52, Çevirenin açıklama dipnotu.

³³⁶ Yımaç, "Akkoyunlular", s. 253.

³³⁷ Sümer, **Karakoyunlular**..., Cilt: 1, s. 37.

³³⁸ Clavijo, ss. 140-141.

³³⁹ Schiltberger, ss. 52, 189.

³⁴⁰ Clavijo, s. 134.

³⁴¹ Clavijo, ss. 134-135, 268.

³⁴² Ecâ et-Türki, İbn **Ecâ Seyahatnamesi**, ss. 78-79.

Erzincan oldukça uzun bir süre Ermeni merkezi olmakla beraber Birinci Dönem Anadolu Beylikleri zamanında, burada küçük ama özlü bir Müslüman topluluğu bulunmuştur.³⁴³ Eca et-Türki'nin seyahatnamesini Türkçe'ye açıklamalı dipnotlarla çeviren Mehmet Şeker, Eca et-Türki'nin mevzubahis kaydından, Uzun Hasan'ın aynı zamanda Bahadır unvanını kullandığının öğrenildiğine dikkatleri çekmiştir.³⁴⁴ Uzun Hasan'dan başlamak üzere Akkoyunlu liderleri, isimlerinin önüne *sultan*, isimlerinin ardına da *padişah*, *han* veya *bahadır* hatta bazen de *bahadır han* unvanlarını eklemiş; kitabeler, ferman ve vakfiyelerde bu isimler de bu şekilde yazılmıştır.³⁴⁵

Timur'un ardından İran'ın büyük bir kısmını yönetmeye başlayan Şahruh Mirza, başta Azerbaycan olmak üzere Arran ve Irak'ı Karakoyunlular'a³⁴⁶ bırakmak zorunda kalmıştır. 1447'de Şahruh Mirza'nın ölmesinin ardından Karakoyunlular tüm İran'ı ellerine geçirmiş, 1469'da onların yerini Akkoyunluların almıştır. Bu dönemde Anadolu'dan İran'a bazı Türkmen oymakları gitmiş, 1501'de yine Türkmenler tarafından kurulan Safeviler döneminde ise bu göç hareketi zirveye çıkmıştır.³⁴⁷ Uzun Hasan, Akkoyunlu ulusunu medenileştirmek için çok büyük bir çaba göstermiş ve kendisi XV. yüzyılın en büyük fatih-hükümdarlarından biri olarak övülmüştür. Fakat kendisi Anadolu'daki Akkoyunluların büyük bir kısmını İran'a götürterek, Anadolu'daki Türk varlığını zayıflatmıştır.³⁴⁸

1.2.2.2. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinin Sosyal Durumları

Timur'a İspanya elçisi olarak giden Clavijo, Erzincan'a ait bir kasabanın yanından geçerken, buradaki otlaklarda Türkmenleri görmüş ve onları Türklerin bir müttefiki ve Müslüman olarak tanımlamıştır. Kendisi daha sonra İran'da bulunan Tonglar adındaki bir köyde de Türkmenlerin yaşadığını söylemiş, onların hayvancılık yaptığını belirtmiştir. Ayrıca yine İran'da yolculuk yaparken, Nişabur şehrine gelmeden hemen önce, içinden geçtikleri bir ovada yaklaşık olarak dört yüz çadırdan oluşan bir kalabalık görmüştür. Buradaki çadırların yüksek ve siyah

³⁴³ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul, 1979, s. 248.

³⁴⁴ Ecâ et-Türki, İbn Ecâ **Seyahatnamesi**, Çevirenin Dipnotu, s. 79, d.n. 192.

³⁴⁵ Yınanç, "Akkoyunlular", s. 266.

³⁴⁶ Karakoyunlular için bkz. Sümer, **Karakoyunlular...**, Cilt: I.

³⁴⁷ Sümer, "Türkmenler", s. 609.

³⁴⁸ Yınanç, "Akkoyunlular", s. 260.

keçeden mamul olması seyyahın dikkatini çekmiştir. Clavijo'ya göre sürekli çadırlarda yaşayan bu insanların yirmi bin deveye ek olarak büyük koyun ve sığır sürüleri de bulunmakta, Timur Bey'e yıllık bir vergi vererek onun otlaklarında yaşamaktadırlar. Bu insanlar, elçilik heyetinin karşılarken, onlara bol miktarda süt ve kaymak hediye etmiştir.³⁴⁹

Göçer Türkler aslında beyaz keçeden mamul çadırlar kullanmış, siyah keçeden yapılan çadırlar genellikle fakirleşenler tarafından tercih edilmiştir. Bunun nedeni de siyah keçenin yapıldığı kılların elde edildiği keçilerin genellikle Yörükler tarafından kullanmasıdır.³⁵⁰ XIX. yüzyılın ilk yarısında İran'ı ziyaret eden Joseph Pierre Ferrier, burada ana olarak üç Türkmen grubunun bulunduğunu söylemiş ve bunların (1) Hive ile Hazar Denizi arasında yaşayan, yirmi beş bin çadırlık Yomutlar, (2) on iki bin çadırdan oluşan Göklenler ve (3) otuz beş bin çadırdan oluşan Tekeler olduğunu belirtmiştir. Kendisi Türkmenler ve Türklerin aynı soydan geldiğini, Türkmen boyları ve Özbekler arasında hemen hemen hiç fark göremediğini de vurgulamıştır.³⁵¹ Joseph Pierre Ferrier ile neredeyse aynı dönemde burada bulunan ve bu Türkmenler hakkında çok detaylı bilgiler veren James Baillie Fraser'ın dikkatini en çok, Türkmenlerin, kadınlarını diğer Müslüman ülkelerde yaşayanların aksine, son derece serbest bırakması olmuş ve hatta evlilik sürecine dair detaylı bir anlatım da yapmıştır. Bundan başka, aralarında kalıtsal bir soyluluk olmadığını, herkesin kendini eşit gördüğünü söylemiş, ancak yaşlı ve bilgili olanlara saygı duyulduğunu, arkasından gitmeye layık olanların ve "ak-sakal" olarak adlandırılanların, "oba" üstünde büyük bir etkileri olduğunu da eklemiştir. Ganimet kazanmak ve ün elde etmek isteyen genç bir Türkmen'in nasıl "chappow" ilan ettiğini, bu sürecin nasıl gerçekleştiğini anlatmıştır.³⁵² Batı yazınında "alaman" "chapow" veya "chapaoul" (çapul) şeklinde kaydedilen faaliyet bir yağma ve talan hareketidir.³⁵³

Giovanni Maria Angiolello, Uzun Hasan'ın Osmanlı ordusunu gördüğünde, Farsça, "Vay kahpe! Sen ne deniz imişsin!" dediğini kaydetmiş,³⁵⁴ Zeno da Osmanlı

³⁴⁹ Clavijo, ss. 143-144, 161-162, 177-178.

³⁵⁰ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, Yazarın Önsözü, s. xxiv.

³⁵¹ Joseph Pierre Ferrier, **Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan and Beloochistan with Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India**, 2. Baskı, (Çev. William Jesse),(Ed. H. D. Seymour), John Murray, Londra, 1857, ss. 88-89.

³⁵² James Baillie Fraser, **A Winters Journey (Tatar) from Constantinople to Tehran with Travels Through Various Parts of Persia**, Cilt: 2, Richard Bentley, Londra, 1838, ss. 372-377.

³⁵³ Ahmad Gholi ve Masoud Ahmadi Mosaabad, "Image of Oriental Turkmen Female Travelers in the Nineteenth Century Western Travel Writing", **International Journal of Applied Linguistics & English Literature**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, s. 45.

³⁵⁴ **Seyyahların Gözüyle Sultanlar...**, s. 51.

ordusunun büyüklüğünü denize benzetmek için böyle bir cümle kuran Uzun Hasan'ın Farsça konuştuğunu söylemiştir.³⁵⁵ Akkoyunlulara Memlük elçisi olarak giden Eca et-Türki ise yanında getirdiği ve Uzun Hasan'a yazılan mektubun okunması esnasında, Hasan'ın birkaç sözcük hariç mektubu oldukça iyi bir şekilde anladığını kaydetmiştir.³⁵⁶ Angiolello'nun asıl metinde, "Bay cabexen! Ne de riadir!" şeklinde olan kaydı, seyyah Farsça demesine rağmen, gerçekte Türkçedir.³⁵⁷ Asıl metinde Zeno'nun, "Haicabesen ne dentider" şeklinde geçen bu cümlesi de aynı şekilde Türkçedir..³⁵⁸ Mehmet Şeker Eca et-Türki'nin bahsedilen kaydından ve özellikle de Uzun Hasan'ın okunulması anlamada güçlük yaşamamasından yola çıkarak mevzubahis mektubun Türkçe yazıldığına işaret etmiştir.³⁵⁹ Uzun Hasan'ın, devletini teşkilatlandırmak için çok çalışması, bu amaçla yasalar çıkarması, Kur'an-ı Kerim de dâhil olmak üzere pek çok eseri Türkçeye çevirtmesi, hatırlatılmalıdır.³⁶⁰

Zeno, Uzun Hasan'ın ülkesinde yaşayanların büyük kısmının bu toprakların yerlisi olan Hıristiyan Ermeni ve İran halkı olduğunu söylemiş,³⁶¹ onun Partların soyundan gelen, büyük bir orduya sahip olduğunu, kendisinin onların yanında İranlı, Gürcü, Tatar gibi çeşitli halklara hükmettiğini söylemiştir.³⁶² Hem İsmail Hakkı Uzunçarşılı³⁶³ hem de John E. Woods, Akkoyunluların Oğuzların Bayındır boyundan geldiklerini açıkça ifade etmiştir.³⁶⁴ Akkoyunluları oluşturan oymakların hiçbirisi Akkoyunlu adını taşımamış, devleti kuran hanedan Bayındır veya Bayındırlı adıyla anılmıştır. Akkoyun adı büyük ihtimalle Bayındır boyunun içinde olan bir obadan gelmiştir.³⁶⁵

Contarini, Gürcistan'dan güneye ilerleyerek Ermenistan'a girdiğini, buraların Uzun Hasan'ın toprakları olduğunu söylemiş, Lores isimli bir kaleyi koruyan garnizonun Türk yani Uzun Hasan'ın adamları olduğunu açıkça belirtmiştir. Yine bu bölgede ilerlerken hem sakinleri tamamen Ermeni olan bir köyde hem de ahalisi tamamen Türklerden oluşan başka bir köyde kaldığını anlatmış ve her iki köyde de

³⁵⁵ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 29.

³⁵⁶ Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi, s. 81.

³⁵⁷ **Seyyahların Gözüyle Sultanlar...**, Çevirenin Dipnotu, s. 51, d.n. 82.

³⁵⁸ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, Çevirenin Dipnotu, s. 28, d.n. 61.

³⁵⁹ Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi, Çevirenin Dipnotu, s. 81, d.n. 196.

³⁶⁰ Yımanç, "Akkoyunlular", s. 260.

³⁶¹ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 14.

³⁶² **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 28-29.

³⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1969, s. 189.

³⁶⁴ John E. Woods, **Akkoyunlular**, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 19.

³⁶⁵ İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 842.

halkın kendilerini son derece iyi bir şekilde ağırladığını söylemiştir. Yoluna devam ederken otlak arayan bir Türkmen grubuna rastlamış, onlardan korkmuş, Türkmenlerin lanetli, hırsız ve alçak olduğunu kaydetmiş, fakat onların sultanını görmeye gittiğini söyleyince, zarar görmeden yanlarından geçip gittiğinden bahsetmiştir. Bununla beraber Uzun Hasan’la yolculuk ederken, ne bu insanlardan ne de başkalarından bir kötülük görmediğini kaydetmiş, geri dönüş yolculuğunda Şamahı’dan Derbent’e doğru ilerlerken Türklerin yaşadığı köylerde konakladığını söylemiş ve Türklerin kendilerini son derece iyi bir şekilde ağırladıklarını vurgulamıştır.³⁶⁶ Eca et-Türki, Hani’ye geldiğinde, buradaki Türkmenlerden buranın tam adını öğrenmeye çalışmış, bazılarının Hin, bazılarının Ayn dediğini, Türkmenlerin *ha* (ح) ve *ayn* (ع) harflerini *he* (ه) harfiyle değiştirerek kullandıklarını kaydetmiştir. Diyarbakır’a geldiğinde buradaki mimariye hayran kalmış, zamanında bu bölgeyi yöneten Artukluların, kendi idarelerindeki yerleri son derece güzel ve sağlam bir şekilde bayındır hale getirdiklerini ifade etmiş, onların gayretlerini ve yüceliklerini övmüştür. Doğuya doğru giden seyyah Erciş’ten sonra Baba Haydar isimli bir köye geldiğini de eklemiştir. Uzun Hasan’ın yanındaki elçiliğinden sonra Emir Yeşbek’in yanına geri dönen Eca et-Türki, Memlük ordusunun önce Halep’te sonra da Halep yakınındaki Ağ Değirmen isimli bir yerde konakladığı bilgisini vermiştir.³⁶⁷ Şeker, Baba Haydar isimli köyün adını, bu isimde bir Türkmen babasından aldığını söylemiş,³⁶⁸ Ağ Değirmen köyünün isminden yola çıkarak, burada Türkmenlerin yaşaması ihtimalinin oldukça fazla olduğunu da belirtmiştir.³⁶⁹

Barbaro, Fırat Nehri’nin doğusunda, özellikle Urfa şehri etrafında çok miktarda Ermeninin yaşadığı köyle karşılaşmış, Mardin şehrinin kalabalık olmasına dikkat çekmiş, bu nüfus fazlalığını Siirt’te de gözlemlemiştir. Bununla beraber Vestan isimli yerin harabe ve az nüfuslu olduğunu, buradaki ev sayısının üç yüzden fazla olmadığını belirtmiştir. Kendisi ancak Tebriz yakınında Türkmenlerle karşılaşmıştır. Seyyah, sadece adından bile önemli bir yer olduğunun anlaşıldığını söylediği Sultaniye şehri nüfusunun çok kalabalık olmadığını ancak altı ila sekiz bin kişiye ev sahipliği yaptığını kaydetmiştir. Harput şehrindeyse Uzun Hasan’ın eşinin yaşadığını söylemiş ve buranın nüfusunun hemen tamamının Rum olduğunu belirtmiştir. Harput başta olmak üzere bu bölge insanların hepsine, “Koyun Eri”

³⁶⁶ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 89-91, 102, 114.

³⁶⁷ *Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi*, s. 73-74, 77, 106.

³⁶⁸ *Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi*, Çevirenin Dipnotu, s. 77, d.n. 183.

³⁶⁹ *Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi*, Çevirenin Dipnotu, s. 106, d.n. 253.

denildiğini, bunun kendi dilinde çoban anlamına geldiğini söylemiştir.³⁷⁰ Bu terim yaylak-kışlak hayatı yaşayan Türkmenler için kullanılmıştır.³⁷¹ Türkmenler Doğu Anadolu'daki verimli arazileri idare etmiştir. Bu bölgede bulunan yoğun Türkçe isimli yerleşim yerlerine bakılırsa, bölge zaman içinde Türkleşmiştir. Bunlara ek olarak Türkmenlerin buradaki Ermenilerle iyi ilişkilerde buldukları da belirtilmelidir.³⁷²

Angiolello, Şah İsmail hakkında bilgi verirken, onun 1499'da Tebriz'i ele geçirdikten sonra kendisine karşı çıkanlara karşı müthiş bir kıyım yaptırdığını, etrafı hükmü altına alınca, şehrin tüm ahalisinin, Şah İsmail'in belirteçlerinden olan Kızılbaşlık giydiklerini belirtmiştir.³⁷³ Türkler oldukça eski dönemlerden itibaren başlarına Kızıl bir börk takmış ve X. yüzyılda İslâmiyet'e geçiş sürecinde, eski Türk dinine ait bazı ananeleri İslâmiyet ile bağdaştırmıştır. Bundan dolayı Türkmenler için bu isim kullanılmış, fakat onlar da zaman içinde bu başlığı çıkartmış ve bundan sonra bu isim sadece Alevi olan Türkmenleri tanımlamak için kullanılmıştır. Ayrıca, bu terim ve başlık büyük ihtimalle ilk olarak Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar döneminde belirli bir kesimi adlandırmak için kullanılmış, zaman içinde tüm Safevi taraftarlarını kapsar hale gelmiştir.³⁷⁴

Akkoyunlu hükümdarına ulaşmak için yaptığı yolculuk esnasında gaspa uğrayan Barbaro, Uzun Hasan'ın kendisine, başına gelenlerden haberi olduğunu ve resmi bir şikâyette bulunmak için Saltanat Şurası'na başvurmasını ve çalınan eşyaları hakkında bilgi vermesi gerektiğini söylediğini aktarmıştır. Barbaro, dini kullanarak halkı aldatan iki kişiye Uzun Hasan'ın idam cezası verdiğini kaydetmiştir. Bundan başka Hıristiyanlara ne kadar kötü davranıldığını göstermek için Hıristiyan bir Ermeniye Müslüman yapmaya çalışan bir adamın hikâyesini anlatmıştır.³⁷⁵ Fakat farkında olmadan aslında Müslüman yöneticilerin Hıristiyanların haklarını koruma konusunda son derece titiz ve yeri geldiğinde katı olduğunu ortaya koymuştur.³⁷⁶

Uzun Hasan dönemine kadar olan Akkoyunlu Devleti'nin idari teşkilatı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla beraber tıpkı Karakoyunlular gibi Timur ve Celayir devletlerinin yapısı kullanılmış olmalıdır. Uzun Hasan'ın

³⁷⁰ Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a...**, ss. 52-56, 74-75, 90-91.

³⁷¹ Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a...**, Çevirenin Dipnotu, s. 91, d.n. 150.

³⁷² Turan, **Doğu Anadolu Türk...**, s. 129.

³⁷³ **Seyyahların Gözüyle Sultanlar...**, s. 79.

³⁷⁴ İlyas Üzüm, "Kızılbaş", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 25, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, ss. 546-547.

³⁷⁵ Barbaro, ss. 57, 108-110.

³⁷⁶ Barbaro, Çevirenin Dipnotu, s. 110, d.n. 200.

gerçekleştirdiği geniş ve büyük fetihlerin ardından, Osmanlı teşkilatı örnek alınarak bir sistem oluşturulmuştur. Akkoyunlularda şahsî davalara vilayet kadılarıyla onların vekilleri bakmıştır.³⁷⁷ Uzun Hasan'ın hem medenî hem de ceza kanunları günümüze erişmeye de büyük ihtimalle bunlar, dedesi olan Kara Osman veya Dulkadiroğulları Beyi Alaüddeve'nin buyruk veya *yasak*'larına benzemiş olmalıdır.³⁷⁸

Barbaro, Mardin şehrinde, Uzun Hasan'ın kardeşi Cihangir Bey tarafından yaptırılan bir hastanede yattığını, burada hastalara yemek verildiğini söylemiştir. Hasta olarak yattığı bir gün, yanına “kalender” olarak tanımladığı bir yabancı gelmiş, bu kişi cebinden bir dua kitabı çıkartıp kendisi için okumaya başlamış, kendisi onunla konuştuktan sonra, onun dünya işlerinden elini eteğini çeken birisi olduğunu öğrenmiştir.³⁷⁹

1.2.2.2.1. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinde Kadının Durumu

Zeno, Uzun Hasan'ın eşi Despina Hatun ile görüşme talebine ilk başta izin verilmediğini, onların geleneğine göre saray kadınlarını kimsenin göremediğini söylemiş, şehirde veya kalede gezerken, eşleriyle savaşa giderken, yüzleri görünmesin diye peçe kullandıklarını belirtmiştir. Contarini, İranlı kadınların munasip giysiler giydiklerini söylemiş, hem giyim hem de at binme konularında erkeklerden daha becerikli olduklarına dikkat çekmiştir.³⁸⁰ Kadınların da ata bindiklerini ve mevkilerine göre diğer erkek ve kadınların önünde ya da arkasında gittiklerini söyleyen Barbaro da bu kadınların yüzlerini örttüklerine dikkat etmiştir. Buna ek olarak elçi, bu kabilede on bin hem üst hem de orta düzey kadının, beş bin kadın hizmetkârın bulunduğunu kaydetmiştir.³⁸¹

Akkoyunluların ardından ortaya çıkan Safevi Devleti'ni asıl olarak yoğunlukla Doğu Anadolu Türkmenleri kurup yaşatmış,³⁸² Osmanlılar ve Safeviler arasında meydana gelen Çaldıran Savaşı'nda, Safevi kadınlar da orduya katılıp savaşmıştır. Şah İsmail'in eşi ve Türkmen olan Taclu Hanum, peçeli ve kılıçlı bir şekilde savaşmış, savaştan sonra muharebe alanında Osmanlılar tarafından zırh ve miğfer giymiş halde bulunan kadınlar Osmanlılar tarafından askeri bir tören ile

³⁷⁷ Yınanç, “Akkoyunlular”, ss. 263, 266.

³⁷⁸ Woods, **Akkoyunlular**, s. 187.

³⁷⁹ Barbaro, s. 53.

³⁸⁰ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 18-19, 99.

³⁸¹ Barbaro, ss. 70, 72.

³⁸² Aka, “Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da...”, s. 844.

defnedilmiştir.³⁸³ Oğuzların destanlarında adı geçen Kan Turalı, Kara Çekür gibi bazı yakışıklı kahramanlar, bilinmeyen bir nedenden ötürü yüzlerini peçe ile örtmüştür. Bu durum bir ihtimalle “nazar değme” inancıyla ilişkilendirilmiştir.³⁸⁴

1.2.2.2.2. Yaylak ve Kışlak Hareketleri, Çadırları

Clavijo, İran’da gördüğü Türkmenlerin, tahta bir iskelete sahip olduğunu söylediği çadırlarının koni şeklinde bulunduğunu, katlanabildiğini, iskeletin üzerine kalın keçe gerildiğini söylemiş, soğuk kış mevsimi için son derece uygun olduğunu belirtmiştir.³⁸⁵ Angiolello, Otlukbeli Savaşı’ndan sonra Tebriz’e geri dönen Uzun Hasan’ın bu yılı şehirde geçirmesinin ardından, sonraki yıl âdeti üzerine şehrin dışında konakladığını belirtmiştir.³⁸⁶ Contarini ise Türkmenlerin âdetlerinin otlak bulmak amacıyla sürekli göç etmek, uygun bir yere geldiklerinde çadır kurup orada kalmak, bunun ardından tekrar yola çıkmak olduğunu söylemiştir. Kendisi ayrıca Uzun Hasan’ın oğlu Uğurlu Mehmed’in babasına karşı ayaklandığı zaman, dağlarda yaşadığını söylediği bir kabile olan Cakerlü’nün de Uğurlu Mehmed’e katıldığı bilgisini kaydetmiştir.³⁸⁷

Akkoyunluları oluşturan başlıca Oğuz oymakları yaz mevsimini Erzincan-Erzurum ovasında geçirmiş, kışın ise Urfa-Mardin civarında konaklamıştır.³⁸⁸ Farsça Cakirlü, Türkçe Cekirlu veya Çekirlü şeklinde kaydedilen ve Erdebil civarında yaşayan Çekirlü oymağı Timur’un ölmesi üzerine Azerbaycan’a gelen Karakoyunlu Kara Yusuf’un hizmetine girmiştir.³⁸⁹ Çekerli, Çakerlü veya Çakirlü adlarıyla da bilinen Çakirlular, Karakoyunluların ortadan kalkmasının ardından Akkoyunlulara itaat etmiş, bunun üzerine yönetimlerinde olan Erdebil, Kızılağaç ve Mugan bölgelerini ellerinde tutmayı başarmış ve XIX. yüzyılda kadar varlıklarını korumuşlardır.³⁹⁰

³⁸³ Roger Mervyn Savory, “Taclu Hanum: Çaldıran Savaşı’nda Osmanlılar Tarafından Esir Alındı mı Alınmadı mı?”, (Çev. Osman G. Özgüdenli), *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014, ss. 223-224.

³⁸⁴ Faruk Sümer, “Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3-4, 1959, ss. 437-438.

³⁸⁵ Clavijo, s. 186.

³⁸⁶ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar...*, s. 61.

³⁸⁷ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...*, ss. 91-92.

³⁸⁸ Aka, “Selçuklu Sonrası Orta Doğu’da...”, s. 842.

³⁸⁹ Sümer, *Kara Koyunlular...*, ss. 28-29.

³⁹⁰ Woods, *Akkoyunlular*, ss. 330-331.

Contarini, Kasım ayında Uzun Hasan'ın yanına ailesini de alarak İsfahan'dan ayrıldığını ve kışı geçirmek için Kum şehrine gittiğini söylemiş, yolda hep çadırlarda kaldığını anlatmıştır. Bunun yanında, göç etmekte olanların ihtiyaç duyacakları gıda maddesi, eşya vs. temin etmekle görevli olanların da arkadan geldiğini söylemiş, konakladıkları yerlerde pazarların oluşturulduğunu kaydetmiştir. Kendisi Kum şehrine geldiğinde, hem kendisi hem de yanındakilerin kalacağı bir yer bulana değin iki gün boyunca, bir çadırda yaşamıştır. Mart ayı geldiğinde bu sefer Uzun Hasan Kum şehriden Tebriz'e doğru göç etmiştir. Contarini'nin anlattığına göre insanlar ve eşyalar son derece fazla miktarda olan deve ve katırlarla seyahat etmekte, günlük on veya on iki mil ilerlemektedirler. Elçi Uzun Hasan'ın iyi otlak bulmak amacıyla arada bir yirmi mil dahi ilerlediğini söylemiş ama bu durumun nadiren olduğunu belirtmiştir. Uzun Hasan otu ve suyu iyi olan bir yere geldiğinde, burada konaklamış, otlar tüketilince başka bir yere gitmiştir. Çadır kurma görevi ise kafilenin önünde ve yayan olarak giden kadınlara aittir. Zira konaklama zamanı kadınlar önden giderek çadırları kurmakta ve arkadakilerin gelmesini beklemektedirler. Seyyah, bu ahalinin ayağı hızlı olmasına da dikkat etmiştir. Contarini, Uzun Hasan'ın kafilisiyle beraber göç ederken, kendisi de dâhil olmak üzere herkesin bir çadırı olduğunu ve bu çadırda konaklandığını söylemiş, Uzun Hasan'ın uyuduğu çadırı bir odaya benzetmiş ve göç esnasında Uzun Hasan'ın yanındakilerin sayısını iki bin civarında tahmin etmiştir.³⁹¹

Barbaro, Akkoyunlu liderinin sarayını ziyaret etmiş, bu sarayın içinde kubbeli bir salon olduğunu, salonun içinde de Hasan'ın kendisine bir otağ kurdurduğunu görmüştür. Kendisi, ananesi üzere göç etmeye karar veren Uzun Hasan'la birlikte gitmek istediğini bildirince, Akkoyunlu hükümdarı elçiye bir at ve çadır göndermiştir. Göç kafilisi şehirden ayrıldıkları ilk gün yaklaşık olarak on beş mil ilerlemiş, seyyah, bu insanların su ve otlara gitmek için bildikleri en iyi yol takip ettiklerini belirtmiştir. Uğurlu Mehmed'in Şiraz'ı ele geçirmesi haberi üzerine Uzun Hasan ve içinde kadın ve çocuk da bulunan göç kafilisinin büyük bir hızla hareket etmesi, yirmi dört saatten az bir zaman içerisinde kırk mil gitmeleri seyyahı hayrete düşürmüştü, bu sürede hiç gıdasız kalmamaları da dikkatini çekmiştir.³⁹² Elçi, göçe katılan bu insanların Uzun Hasan'ın kumandanları olduğunu, bunların kadınları, çocukları, erkek ve kadın hizmetçileri ve hatta eşyaları ile beraber yol aldığını söylemiş, beşiklerin içine konulan kimi bebeklerin, anneleri veya sütanneleri

³⁹¹ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 100-102.

³⁹² Barbaro, ss. 62, 68-70.

tarafından emzirmeleri için eyerin ucuna asıldığını, başkalarının da babalarının mevkisine uygun olarak süslenmiş kafeslerin içinde taşındığına şahit olmuştur.³⁹³ Bu kafiledeki toplam on beş bin kadına ek olarak en az altı bin altı ila on yaş arasında, yaklaşık beş bin de beş yaşlarında çocuk vardır.³⁹⁴

Özellikle Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri, ana olarak bu şekilde göçer (veya yarı-göçer) ve kabile hayatı yaşayan kesime dayandığı için yapı olarak Anadolu'da kurulanlardan zayıf olmuştur. Bu Türkmenler medeni açıdan geri kalmışlar, hem İslâmiyetten önce kurulan Türk devletlerine hem de XII. ve XIII. yüzyılda kurulan Moğol devletlerine benzetilmişlerdir.³⁹⁵ XVI. yüzyılda ise tam mânâsıyla göçer bir şekilde hayatlarını devam ettiren Türkmenler sadece Halep Türkmenleri ile Bozulus Türkmenleri olmuştur.³⁹⁶

Barbaro, Kafkasya'da Tümen Bey isimli bir yöneticinin olduğunu söylemiş, bu adın, "lider, bin kişilik asker" anlamına geldiğini kaydetmiş ve onun yönetimindeki insanların evlerini tabut şeklinde yaptığını söylemiştir. Seyyah daha sonra ev olarak isimlendirdiği bu çadırların nasıl yapıldığını, insanların nasıl yaylak-kışlak hayatı yaşadığını detaylı şekilde kaydetmiştir.³⁹⁷

1.2.2.2.3. Dinî Durumları

Clavijo, Erzincan'dan ayrılmalarının ardından uğradıkları bir kasaba olarak Begadiç kasabasının adını vermiş ve burada biri Ermenilere diğeri de Türklere ait olan iki köyün olduğunu söylemiştir. Timur Bey'in Ermeni kiliselerinin yakılmasını emrettiğini de kaydetmiştir. Clavijo, Erzurum şehrine geldiğinde bu şehrin valisinin Yusuf Ali isminde bir Türkmen olduğunu ve içinde güzel bir kilise olan bu şehrin eskiden Ermeni Hıristiyanlarına ait olduğunu kaydetmiştir.³⁹⁸ Eca et-Türki, Hani'deki halkın büyük bir kısmının Hıristiyan olduğunu söylemiş ve burada harap hale gelmiş pek çok cami, mescit ve minare gördüğünü belirtmiştir. Uzun Hasan'ın yanından dönerken önce Erciş'e gelmiş, burada iki gün kaldıktan sonra da adı Nasara Köyü yani Hıristiyanlar Köyü olan bir yerde konakladığını kaydetmiştir.³⁹⁹ Zeno,

³⁹³ Barbaro, s. 70.

³⁹⁴ Barbaro, s. 72.

³⁹⁵ Yınanç, "Akkoyunlular", s. 267.

³⁹⁶ Sümer, "Türkmenler", ss. 610.

³⁹⁷ Barbaro, ss. 95-96.

³⁹⁸ Clavijo, ss. 143-144.

³⁹⁹ Ecâ et-Türki, İbn Ecâ Seyahatnamesi, ss. 74, 92.

Uzun Hasan'ın Müslüman, eşi Despina Hatun'un da Hıristiyan olmasına rağmen birbirlerine saygı göstermelerine, Hasan'ın, eşini dinini değiştirmeye zorlamamasına ve son derece uyumlu olmalarına hayret etmiş, Uzun Hasan'ı Türklere saldırmaması konusunda ikna etmesini Despina Hatun'dan rica etmiştir. Zira Zeno'ya göre Türkler, "Hıristiyanların baş düşmanı ve özellikle de onun ve soyunun karşıtları idiler." Contarini, Tebriz'e geldiğinde bir Türk grubunun arasından geçmiş, onların kendileri için, "Bunlar köpektirler, Müslümanlar arasında ayrılık çıkarmak için buraya geliyorlar, onları parça parça edelim" dediklerini duymuştur. Bununla beraber kendisi bu şehirdeyken, Uzun Hasan ve oğlu Uğurlu Mehmet arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi üzerine, kaldığı yerden ayrılmış ve bir Ermeni kilisesine gitmiştir.⁴⁰⁰

Ermeni Hıristiyanlar, Doğu Anadolu'da bulunan büyük ve yerli Hıristiyan topluluğunun en kalabalığını oluşturmuştur ve genellikle Ermeniye ve Diyarbakır arasındaki tarım topluluklarına ek olarak, şehir merkezlerindeki ticari ve endüstri bölgelerinde toplanmışlardır.⁴⁰¹

Clavijo, Doğu Anadolu'da Deliler adında bir köye geldiklerinden bahsetmiş ve burada Müslüman dervişlerin yaşadığını söylemiş, onlara keşiş denildiğini de eklemiştir. Seyyaha göre pek çok hastalığı iyi edebilen bu dervişleri ziyaret etmek için her gün insanlar gelmekte ve ona adaklar göndermektedirler. Bu dervişlerin önderi aynı zamanda köyün de revidir, içlerinden dindar görünmek isteyenler saç ve sakalların kesip, en eski giysileri giyerler. Tef çalıp, ilahi söyleyerek sabah akşam gezen bu dervişlerin sahip olduğu tekkelerinin kapısının üstünde siyah yünden bir bayrak, bayrağın üzerinde bir ay resmi, bayrağın dibinde pek çok geyik, keçi ve koç boynuzları bulunmaktadır. Mevzubahis boynuzların evlerin tepesine konulması bu keşişlerin âdetidir ve sokaklarda yürürken de bu boynuzları ellerinde taşırlar.⁴⁰² Clavijo'nun bahsettiği dervişler Kalenderiler olmakla beraber bunlar hem dinsel hem de ahlaki açıdan hürmet görmüştür.⁴⁰³ Bir görüşe göre Türklere geyik motifi yabancı bir kaynaktan gelmektedir ve muhtemelen Ural veya Hint-Avrupa

⁴⁰⁰ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., ss. 20, 91-93.

⁴⁰¹ Woods, **Akkoyunlular**, s. 73.

⁴⁰² Clavijo, ss. 144-145. Çin'den Timurlulara elçi olarak gönderilen Ch'en Ch'eng, Herat şehrinde, *Tieh-li-mi-shih* yani *derviş* ismiyle kaydettiği bir grup insandan bahsetmiş, onların tüm servetlerini bırakarak rahip olduklarını, sefil bir halde, yırtık elbiselerinin üstüne koyun derisi geçirdiklerini, boyunlarına da kemikten kolye taktıklarını söylemiş, dilencilik yaptıklarını eklemiştir. Bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, **Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri, Çh'en Che'en Elçilik Raporu**, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1995, ss. 50-51.

⁴⁰³ Turan, **Doğu Anadolu Türk...**, s. 39.

kökenlidir.⁴⁰⁴ Fakat Bahaeddin Ögel, Göktürklerde bir geyik atanın varlığının bilindiğini söylemiştir.⁴⁰⁵ Bunun yanında Türkmen efsanelerinde koyun, özellikle de kara koyun son derece kutsal görülmüş, nazardan korunmak için koyun ve koç kafatasları kullanılmıştır.⁴⁰⁶ Günümüzde Mangışlak'taki Türkmenler halen mezarlara koç başı koymakta, Tunceli'deki Aleviler, Iğdır'daki Şiiler erkeklerin mezarına koç, kadınların mezarına koyun kafatası yerleştirmektedir.⁴⁰⁷

Dulkadiroğulları Beyi Şehsuvar Bey ile elçi olarak görüşen Eca et-Türki, onun, “Bırak bunların hepsini. Allah'a dedemin ve babamın türbesine yemin olsun ki...” şeklinde bir yemin ettiğini kaydetmiştir.⁴⁰⁸ Burada bahsedilmesi muhtemel olan Atalar Kültü aslında, “baba hukuku” düzeninin din alanına yansımından kaynaklanmıştır. Hem M.Ö. 79'da Hunların, Moğol O-Huanlara karşı hem de Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın, Bizans İmparatoru'na karşı I. Balkan Seferi'ni gerçekleştirmesi, Türk mezarlarına yapılan saldırılarla ilgilidir.⁴⁰⁹ Müslüman olan Türkler arasında eski dinlerine ait en fazla kalıntı bulunduran topluluk Kazak-Kırgızlardır ki onlar, Müslümanlıkları açısından diğer tüm Türk toplumlarından üstün olarak nitelenmesine rağmen pek çok alanda eski ananelerinden ayrılmamışlardır. Aralarında kamların ardılı olarak görülen baksılar vardır ve bu baksılar, tören yaparken önce Allah'tan medet diler sonra da atalarının ve eski baksıların ruhlarını çağırırlar.⁴¹⁰ İslâmiyeti kabul eden Türkler arasında, diğer Müslüman toplumlardan farklı bir nitelik kazanan evliya anlayışının kökü de atalar kültüründe aranmalıdır.⁴¹¹

Eca et-Türki daha sonra Malazgirt'i geçip doğuya doğru yoluna devam ederken, Baba Taşkun isimli bir zaviyeye vardıklarını, buradakilerin ellerinden geldiğince fakirlere ve muhtaçlara yardım ettiğini belirtmiştir.⁴¹² Şeker, burasının Baba Taşkun ismindeki bir Türkmen babasıyla ilgili olduğunu söylemiştir.⁴¹³

⁴⁰⁴ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 306.

⁴⁰⁵ Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, s. 136.

⁴⁰⁶ Agacanov, **Oğuzlar**, Yazarın Dipnotu, s. 206, d.n. 101.

⁴⁰⁷ Kocasavaş, “Eski Türklerde Yas, Yazarın Dipnotu, s. 74, d.n. 42.

⁴⁰⁸ Ecâ et-Türki, İbn **Ecâ Seyahatnamesi**, s. 64.

⁴⁰⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 304.

⁴¹⁰ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm...”, s. 27.

⁴¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, Yazarın Dipnotu, s. 61, d.n. 32.

⁴¹² Ecâ et-Türki, İbn **Ecâ Seyahatnamesi**, s. 76.

⁴¹³ Ecâ et-Türki, İbn **Ecâ Seyahatnamesi**, Çevirenin Dipnotu, s. 76, d.n. 181. Baba unvanı konusunda bkz. Süleyman Uludağ, “Baba”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 4, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991, ss. 365-366.

Seyyah Erciş'e geldiğinde, burada Tebriz, Bağdat ve İrakeyn hükümdarı olarak andığı Muhammed Bey oğlu Sultan Kara Yusuf'un zaviyesinde beş gün boyunca konaklamış, Kara Yusuf'un mezarının da burada olduğunu söylemiş ve son derece mükemmel yapıldığını eklemiştir. Süphan Dağı'na vardığında, kendisine burada yaşadığını söyleyen Şeyh Karat tarafından ziyaret edilmiş ve Şeyh'in bu dağda yaşayan fakirlere ve şeyhlere adaklar verdiğinden bahsettiğini söylemiştir.⁴¹⁴

Barbaro, Uzun Hasan'ın Hindistan'dan gelen elçilere, onların hükümdarından başka Müslüman hükümdar bilip bilmediklerini sorduğunu ve cevap olarak da iki kişi hariç diğer tüm yöneticilerin Hıristiyan olduğu cevabını aldığını kaydetmiştir. Sultaniye'den İsfahan'a doğru giderken, bölgenin son derece çorak olduğunu söylemiş, hiç ağacın bulunmadığını belirtmek için buradaki insanların, kendi aralarındaki hastaların ateşlerinin düşmesi ve hastalıklarının iyileşmesini umarak, bir çalının dallarına kumaş parçaları astığını görmüştür.⁴¹⁵ Türklerin yaşadığı yerlerde bazen tek, büyük ağaçlar bazen de küçük ormanlıklardaki ağaçların tek bir dalı dahi kırılmamış, onlara kimse dokundurulmamıştır ve bunların bazılarında, "simge kurban" denilebilecek bezler bağlanmıştır. Bu durum büyük ihtimalle ağaç-kültünden kalmadır ve buralara "koru" denilmesi dikkat çekicidir.⁴¹⁶ Bu gelenek İran'dakilerin yanında Anadolu'daki Türkmenler arasında da yaygındır ve Barbaro'nun gördüğü şey büyük ihtimalle bir adak ağacıdır.⁴¹⁷

Barbaro Tebriz'deyken Ölülerin Hayırları Günü denilen bir günden de bahsetmiştir. Bu günde bir takım merasimler yapılmaktadır. İnsanlar kaybettiklerini anmak istediklerinde toplanarak mezarlığa gitmekte, burada hocalarla oturup ellerine aldıkları mumlarla dua etmekte ve yoksullara yardım yapılmaktadır. Bu yardım, mezarlığa giden yolu kapatacak kadar büyüktür. Barbaro, Uzun Hasan'ın yanında bir derviş gördüğünü, bu dervişin her gün belirli zamanlarda yemek verdiğini, bu yemeğe gelenlerin sayısının iki yüz ila beş yüz kişi arasında değiştiğini söylemiş, buna benzer dervişlerin her zaman Uzun Hasan'ın yanında olduğunu da eklemiştir. Kendisi daha sonra Türk olan bir arkadaşı aracılığıyla, deli olarak anılan bir derviş hakkında da bilgi vermiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi, ss. 76-78.

⁴¹⁵ Barbaro, ss. 61, 77.

⁴¹⁶ Akpınar, **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi**, s. 172.

⁴¹⁷ Barbaro, Çevirenin Dipnotu, s. 77, d.n. 129.

⁴¹⁸ Barbaro, ss. 105-107.

Hem Türklerde hem de Moğollarda ölümlere yemek verilmesine dair bir gelenek vardır.⁴¹⁹ Dinleri ne olursa olsun tüm Türkler tarih boyunca ölen kişinin ardından bir yemek töreni düzenlemiştir. Bu gelenekte ilk başları, doğrudan ölen kişiye yemek verilmiş,⁴²⁰ sonraları bu, ateş aracılığıyla ölen kişiye yemeğin ulaştırılması halini almıştır. Bunların ardından bu düşünce, ölünün ruhunun da katıldığı düşünülen büyük ziyafetler şekline evrilmiş, özellikle zengin boylarda bunlar birer bayram haline gelmiştir. Mevzubahis kutlamaların, kutlamayı yapanların kültür seviyesi ve ekonomik durumlarıyla oranlı olarak değiştiği de unutulmamalıdır.⁴²¹

1.2.2.2.4. Giyimleri

Eca et-Türki, Şehsuvar'ın altın yaldızlı, samur kürkünden ipek bir elbise getirdiğini kaydetmiştir. Seyyah Uzun Hasan'ın kendisine hilat, yirmi pamuklu ve renkli kumaş parçasının da dâhil olduğu pek çok kumaş verdiğini söylemiştir.⁴²² Zeno, Uzun Hasan'ın eşi Despina Hatun ile görüşme talebinde bulunmuş fakat onların âdetine göre saray kadınlarını kimsenin göremediğini belirtmiş, bundan dolayı bu kadınların yüzlerine bir peçe taktığını söylemiştir. Zeno'nun gözlemine göre at yelesinden yapılan bu peçe dışarıdan içeriyi göstermemekte, fakat içeriden dışarıya rahatlıkla görülmektedir.⁴²³ Barbaro'nun da Uzun Hasan ile beraber göç eden Türkmen kadınlarının güneşten korunmak amacıyla at kılından mamul bir örtüyle yüzlerini örtmeleri dikkatini çekmiştir.⁴²⁴ Zeno, Uzun Hasan'ın ordusundaki askerlerin bazılarının sağlam ve kalın deriden giysiler giydiğini, bazılarının da ipekli kumaşlarla kendilerini kalınca sardıklarını söylemiş ve buna okların zarar vermediğini kaydetmiştir. Bunun yanında bir kısım askerinin, altın kaplamalı zırhlar ve cevşenler giydiğini görmüştür.⁴²⁵

Savaş esnasında vücuda saplanan oklar en büyük zararı çıkartılmaları esnasında vermektedir. Moğollar zırhlarının altına ipek bir gömlek giymiş, böylece

⁴¹⁹ Sümer, "Oğuzlara Ait Destani...", s. 448.

⁴²⁰ İbn Fadlan'ın Oğuzlar arasında gördüğü böyle bir olay için bkz. İbn Fazlan, ss. 41-42.

⁴²¹ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 192-193.

⁴²² Ecâ et-Türki, İbn Ecâ Seyahatnamesi, ss. 68, 91.

⁴²³ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 19.

⁴²⁴ Barbaro, s. 70.

⁴²⁵ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 22.

zırhı geçip vücuda saplanan ama ipeği yırtmayan oklar güvenli bir şekilde ve dokuya zarar vermeden çıkartılabilmektedir.⁴²⁶

Contarini İran kadınlarının son derece uygun giysiler giyindiklerini söylemiştir.⁴²⁷ Barbaro, Uzun Hasan'ın kendine altın işlemelere sahip bir kaftan, bele kadar inen ipekten mamul bir şal, ipek bir elbiseyi hediye olarak gönderdiğini söylemiş, bombazin (yünlü ve ipekli bir tür) ismindeki bir kumaştan yapılmış bu elbisenin değerinin en az iki yüz duka olduğunu hesaplamıştır. Hindistan'dan gelen elçinin karşılanması esnasında, Uzun Hasan'ın sarayındaki görevlilerin giydikleri giysilerin ipekli, yünlü, sırmalı olduğunu, bunun yanında mevzubahis elbiselerin rengârenk görüldüğünü kaydetmiştir.⁴²⁸

Türkler atla iç içe yaşayan bir topluluk oldukları için giysileri de bu şekilde olmuş, özellikle pantolon ve çizme giymek zorunda kalmışlardır. Ayrıca giyimden söz edilirken, her şeyden önce incelenen topluluğun elindeki kaynaklara bakılması gerekmektedir ve asıl olarak hayvancılıkla uğraşan Türklerin ana giysi malzemeleri de deri, yün ve kürkten oluşmaktadır.⁴²⁹ Orta Asya ve İran'da belirli bir tarihi olan ipekçilik, Müslümanların buralara yayılmasıyla, daha da gelişmiştir. Ortaçağ'da İran'da vergilerini ipekle ödeyen ve ipekçiliğiyle meşhur olan on beş kadar şehir tespit edilmiştir.⁴³⁰ Ayrıca, Anadolu'da günümüzde yaşayan *bürüncük* (bürüncek) ve *yaşmak* gibi isimler verilen başörtüleri Orta Asya'dan getirilmiş ve dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Türk kadınları da kendilerine ait bir tür başörtüsüne sahip olmuştur.⁴³¹

1.2.2.2.5. Yemekleri

Eca et-Türki hasta olduğu için Uzun Hasan'ın hazırlattığı sofrada pek bir şey yiyememiş, elçinin hasta olduğunu öğrenen Hasan'ın kendisi *hasram* (ham, ekşi üzüm yani koruk) hazırlattığını kaydetmiştir.⁴³² Contarini, Uzun Hasan'ın yanındayken, verilen öğle yemeğinin farklı türlerde tatlılardan oluştuğunu söylemiştir. Kendisi Uzun Hasan ile beraber Kum şehrine vardığında, Hasan'ın

⁴²⁶ Stephen Turnbull, **Mongol Warrion 1200-1350**, Osprey Publishing, Oxford, 2003, s. 14.

⁴²⁷ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 99.

⁴²⁸ Barbaro, ss. 57-68, 60.

⁴²⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 5, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 2.

⁴³⁰ Nebi Bozkurt, "İpek", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 22, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 362.

⁴³¹ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 5, ss. 189-192.

⁴³² Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi, ss. 82-83.

yediği yemekleri inceleme fırsatı da bulmuş, bunların genellikle ekmek, pirinç ve biraz etten oluştuğunu kaydetmiştir. Hasan yemeğin yanında şarap da içmektedir. Fakat elçi daha sonra Türklerin şarap içmediğini özellikle belirtmiştir.⁴³³ Barbaro, Uzun Hasan'ın daveti üzerine izlediği *teferrüs* isimli oyunun ardından saraya geri döndüğünü, mevkilerine uygun olarak yerdeki halıların üzerine oturulduğunu ve herkesin önüne, içinde şarap ve suyun olduğu leğen, ibrik, testi gibi kaplar getirdiklerini kaydetmiştir. Elçi, Hindistan elçilerinin karşılanması esnasında yenilen yemek için sadece, “et getirip hep beraber yemeye başladılar” demekle yetinmiştir.⁴³⁴

1.2.2.3. Doğu Anadolu ve İran Türkmenlerinin Ekonomik Durumları

1.2.2.3.1. Alınan Vergiler

Clavijo, Begadiç denen bir köydeki Ermenilerin, kiliselerini korumak için Timur Beye üç bin aspera para verdiklerini, her bir asperanın yarım riyal değerinde olduğunu söylemiş; Timur Bey'in buna rağmen kiliseleri yaktırdığını kaydetmiştir.⁴³⁵ Giovanni Maria Angiolello, Uzun Hasan'ın 1477 yılında, Osmanlılara karşı kendisine yardım etmeyen Gürcüler üzerine bir sefere çıktığını, bu seferin aslında yağma amaçlı olduğunu ve Uzun Hasan'ın buraları vergiye bağladıktan sonra geri dönmeyi düşündüğünü yazmış ve nihayetinde buraların yöneticilerinin Uzun Hasan'a yılda on altı bin dükayı vergi olarak ödemeyi kabul ettiklerini belirtmiştir.⁴³⁶ Barbaro Uzun Hasan'a vergi veren yerler arasında Hürmüz'ü de saymaktadır.⁴³⁷ Eca et-Türki Dulkadiroğulları Beyi Şehsuvar Bey'in yirmi eşrefi para getirdiği bilgisini vermiştir.⁴³⁸ Barbaro da Uzun Hasan'ın, kendisine hediye olarak dirhem ve dinar gönderdiğini kaydetmiştir. Göç eden Akkoyunlu liderine katılan Barbaro, göç kafilesinin ardı sıra giden esnaftan da bahsetmiş, bunlar içinde terzi, ayakkabıcı, demirci, eğerci ve okçu olduğunu kaydetmiş, ekmek, et, meyve, şarap ve diğer besin maddelerini satan esnafı da atlamamış ve bunların son derece detaylı bir kaydını vermiştir.⁴³⁹

⁴³³ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 98, 101, 108.

⁴³⁴ Barbaro, ss. 58, 61.

⁴³⁵ Clavijo, s. 143.

⁴³⁶ **Seyyahların Gözüyle Sultanlar...**, ss. 65-66.

⁴³⁷ Barbaro, s. 84.

⁴³⁸ Ecâ et-Türki, İbn Ecâ **Seyahatnamesi**, s. 68.

⁴³⁹ Barbaro, ss. 68, 72-73.

Uzun Hasan'ın Gürcüler üzerine düzenlediği seferin amaçları, 1461'de gerçekleştirdiği seferin amaçlarıyla son derece benzemektedir ki bunlar, itibarı düzeltmek ve Moskova ile Altın Orda da dâhil olmak üzere müttefiklerle aradaki ilişkiyi korumaktır. Dini grupların bu kararın alınmasında uyguladıkları baskı da dikkat çekicidir. Ayrıca Uzun Hasan tarafından toprak ürünleri, hayvanlar, sulama yöntemleri için uygulanamaya başlanan vergi yöntemi, üstünde çeşitli değişiklikler yapılırsa da Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır.⁴⁴⁰

1.2.2.3.2. Tarımsal Faaliyetleri

Clavijo, Erzincan'dan yola çıkmış ve Şahbağ denilen kasabaya doğru ilerlediklerini, yol üzerinde pek çok mısır tarlası gördüğünü söylemiştir.⁴⁴¹ Eca et-Türki de Hani şehrine geldiğinde burada pek çok ağaç ve üzüm bağının olduğunu söylemiş, havasının hoş ama soğuk, suyunun tatlı olduğunu belirtmiştir. Kendisi Malazgirt civarındaki Baba Taşkun zaviyesindekilerin etrafındaki arazide tarım yaptıklarını, buradan elde ettikleri gelirlerle zaviyeye gelen muhtaçlara yardımcı olduklarını kaydetmiştir.⁴⁴² Contarini, İsfahan şehrinde satılan bir *quart* şarabın karşılığının üç veya dört duka olduğunu söylemiş, ekmeğin fiyatını da uygun bulmuştur. Barbaro, hem Siirt şehrinde hem de şehrin etrafındaki köylerin büyük bir kısmında tarım yapıldığını belirtmiş, halkın yeterli derecede tahıl ve meyveye sahip olduğunu kaydetmiştir.⁴⁴³ Seyyaha göre İran'daki ziraat su kanalları ile yapılmaktadır. Kum şehrinde hiç zanaatkâr yoktur, herkesin çiftçilikle uğraşmaktadır ve kendisi buradaki karpuzların büyüklüğü karşısında hayret etmiştir. Bağdat'ta yetiştirilen tarım ürünleri son derece güzeldir. Seyyah, Hürmüz'ün karşısındaki Lar bölgesinden kuzeye doğru Save şehrine kadar oturan insanların ana geçim kaynakları arasında dokumacılığın yanı sıra ziraatın olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁴

Uzun Hasan tarıma büyük bir önem vermiş ve bu zirai ürünlerin hem verim hem de çeşitliliğini arttırmak istemiştir. Hatta bunun için Kerbela Nehri'ni yeniden faaliyete geçirmeye çalışmış fakat başarısız olmuştur.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Woods, **Akkoyunlular**, ss. 187, 202.

⁴⁴¹ Clavijo, s. 143.

⁴⁴² Ecâ et-Türki, İbn Ecâ Seyahatnamesi, ss. 74, 76.

⁴⁴³ Barbaro, s. 55.

⁴⁴⁴ Barbaro, ss. 76, 78, 85-88.

⁴⁴⁵ Woods, **Akkoyunlular**, Yazarın Dipnotu, s. 188, d.n. 90.

1.2.2.3.3. Ticari Faaliyetleri

Giovanni Maria Angiolello, Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed'in Kirman sınırında yer alan Şiraz'ı babasının elinden aldığını, burasının ticareti gelişmiş bir şehir olduğunu, burada silahların, koşum takımlarının, eğer örtülerinin üretildiğini söylemiş, bunların Suriye, İstanbul ve doğudaki tüm ülkelere ihraç edildiğini kaydetmiştir.⁴⁴⁶ Eca et-Türki, Uzun Hasan'ı ziyaret ettiği bir salonda onu, yanında tüccarlar varken görmüştür.⁴⁴⁷ Contarini, Tebriz şehrine geldiğinde burada bir kervansarayda kaldıklarını anlatmış ve hatta kendilerine düşmanca sözler eden bir Türk grubuyla karşılaştığından bahsetmiştir. Bu şehirde hemen her şeyin bulunduğunu ama çok pahalı olduğunu söylemiş, pek çok pazarı olduğunu da atlamamıştır. Başta kumaş ve ipek olmak üzere pek çok emitanın taşındığı kervanlar da buradan geçmektedir. Kendisi Tebriz şehrinden de bir kervan kafilesiyle ayrılmıştır.⁴⁴⁸ Muhammed Hüda Bende tarafından kurulan Sultaniye şehrinde⁴⁴⁹ bir pazar olduğunu ve burada çeşitli yiyecek ve kumaş türlerinin satıldığını söylemiştir. Kum şehrinde de her şeyden bolca vardır. Contarini, Uzun Hasan'ın kışı geçirmek için İsfahan'dan Kum'a doğru göç ederken, konaklanan yerlerde kafilenin arkasında bir pazarın kurulduğunu da anlatmış, bu pazarda, ihtiyaç duyulan gıda maddeleri, hububat vs. satıldığını kaydetmiş, fiyatların biraz pahalı olduğunu da belirtmiştir.⁴⁵⁰ Hasankeyf'e gelen Barbaro, bu şehrin insanların güzergâhı üzerinde olduğunu söyleyerek,⁴⁵¹ ticaret potansiyeline dikkat çekmiştir.

Barbaro, Tebriz şehrinde bir kervansarayda kalmış, nüfusunun sayılamayacak kadar çok olduğunu söylediği Şiraz'ın ticaret adamlarıyla dolu olduğunu, başlıca emtianın mücevher, ipekli kumaş ve baharat olduğunu kaydetmiş ve yapılan bir tür, "sessiz ticareti" detaylı şekilde anlatmıştır.⁴⁵² Uzun Hasan'ın ölmesinden sonra, önce Erzincan'a gelmiş, burada Halep'e gitmek için, "Halep Kervanı" diye isimlendirdiği bir ticaret kervanına katılmış, yol üzerinde uğradığı Malatya'yı bir ticaret merkezi olarak tanıtmıştır.⁴⁵³

⁴⁴⁶ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar...*, s. 62.

⁴⁴⁷ *Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi*, s. 80.

⁴⁴⁸ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...*, ss. 91-92, 94-95.

⁴⁴⁹ *Clavijo, Narrative of the Embassy...*, Yazarın Dipnotu, s. 92, d.n. 2.

⁴⁵⁰ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...*, ss. 95-96, 100, 102.

⁴⁵¹ Barbaro, s. 54.

⁴⁵² Barbaro, ss. 56, 80.

⁴⁵³ Barbaro, ss. 101-103.

Uluslararası çalışan kumaş tüccarları, yaptıkları ticaretin yanında, hem etraftaki ülkelerin saraylarında elçilik görevinde bulunmuş hem de casusluk yapmış ve Sultanla düzenli olarak görüşmüşlerdir. Ayrıca XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'daki Osmanlı kanunlarında halen geçerliliğini koruyan ve Uzun Hasan tarafından konulan kanunlar son derece kapsamlı bir ticarî düzenleme getirmiştir. Bunlar, (1) satış vergisindeki oranın sabitlenmesi, (2) geçiş ve himaye ücretlerinin toplanmasının düzenlenmesi, (3) yerel yöneticilerin keyfî hareketlerinin önlenmesi, (4) ticaretin özendirilmesi ve devlet gelirlerinin artırılması esnasında, bölgesel imtiyazların engellenmesi şeklinde sıralanabilir. Ticaret konusunda Uzun Hasan'ın ipek ticareti için getirdiği kanunların son derece anlamlı olduğu da özellikle belirtilmelidir.⁴⁵⁴

1.2.2.3.4. Kumaş ve Zırh Üretimi

Contarini, Tebriz şehrinden pek çok kumaş ve ipek taşıyan kervanın geçtiğini Sultaniye'de çeşitli türlerde kumaşların satıldığı bir pazarın olduğunu Kum'daki kumaş tüccarlarının pazarlarının da gözde yerlerden biri olduğunu anlatmıştır. Uzun Hasan'ın kafilesi hakkında bilgi verirken, bu insanların güzel giyinmelerine ek olarak develerini de son derece pahalı kumaşlarla süslediklerini söylemiş, bu kumaşların insanın gözüne son derece hoş geldiğine dikkat çekmiştir. Kendisi Uzun Hasan'ın çadırının içinde kırmızı keçeden bir halının olduğunu da görmüştür.⁴⁵⁵ Barbaro, Uzun Hasan'a bağlı olduğunu söylediği Mardin şehrinde bolca kadife ve ipek kumaş dokunduğunu kaydetmiştir. Mardin'deki bir hastanede bir süre yatmış, hastaneye tanınan birisinin gelmesi halinde, yerlere her biri yüz dukadan daha değerli olan halıların serildiğini söylemiştir. Hasankeyf'te kumaş tüccarları bulunmaktadır. Siirt şehrinde yaşayanlar keçilerine son derece özenli bir şekilde bakmakta, bunlardan elde ettikleri yünden de bir tür kumaş dokumaktadırlar. Barbaro, Uzun Hasan'ın sarayında nakışlı, işlemeli kumaşlar görmüş, yerde de en az on dört adımlık halıların olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun ardından seyyaha, Uzun Hasan'ın eğlencelerde dağıtacağı ipekli elbiselerin bulunduğu dükkânları gezdirmişler, Barbaro, "bu halılar ile Kahire ve Basra halıları arasındaki fark, İngiliz yünlü kumaşı ile Saint Mathewes yünlü kumaşı arasındaki kadardır" şeklinde bir tahminde bulunmuştur. Bağdat'ı yöneten Uzun Hasan'ın oğlu, babasını ziyaret ederek birkaç top ipeği hediye olarak

⁴⁵⁴ Woods, *Akkoyunlular*, ss. 23, 187.

⁴⁵⁵ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...*, s. 94-96, 101-102.

sunmuştur. Uzun Hasan'ın göçü esnasında, onunla beraber yola koyulan insanların bebeklerinin içinde taşındığı beşiklerin bazıları sırmalı veya ipekli kumaşlarla örtülüdür. Barbaro, Uzun Hasan'ın süvarilerinin kullandığı zırhları da incelemiş, bazılarının demirden ya da hem altın hem de gümüşten yapıldıklarını, diğer atların da ya deriden, ya ipekten ya da okları engelleyecek kadar kalın ipekten mamul kumaşlarla örtülü olduğunu kaydetmiştir. Bu zırhlar Beşk y denilen yerde üretilmekte, burada bu iŖle meŖgul zanaatk rlardan baŖka kimsenin yaŖamamakta ve zırh üretim iŖini  grenmek isteyenler, bu iŖi ancak hayatının geri kalanını Beşk y'de geçirme Ŗartıyla bu isteklerine eriŖebilmektedirler. Barbaro, KaŖan isimli Ŗehirde son derece fazla miktarda ipekli ve pamuklu kumaŖlar üretildiğini, herhangi birinin, bir gün içerisinde on bin dukaya bunları alabileceğini s ylemiŖtir. Ŗiraz'da da çok büyük bir kumaŖ ticareti hacminin mevcut olduğunu kaydetmiŖ, İran'da yolculuğuna kuzeye doğru devam etmiŖ, Save'ye kadar olan tüm bölgede halkın ana olarak dokumacılık ile meŖgul olduğunu s ylemiŖtir. Esterabad İpeği'ne adını veren Esterabad Ŗehrinde yaŖayanların ve buranın etrafında ikamet eden herkes ipek dokumacılığı ve ipek  retilimi ile meŖguld r, çünkü bu çevrede bulunan dut ağaçları sayesinde ipek böcekleri sayılamayacak kadar çok bulunmaktadır.⁴⁵⁶

1.2.2.3.5. Hayvancılık Faaliyetleri

Contarini, İsfahan Ŗehrindeki etin, kendi ülkesinden pahalı olduğunu, yedi tavuğun bir dukaya satıldığını kaydetmiŖtir. Bir konak yerinden baŖka bir konak yerine giden Uzun Hasan'ın kafilesindeki insanlar ve eŖyalar katır ve develerle taŖınmakta, iyi otlakların olduğu yerde konaklanmaktadır. Bunun yanında, bu insanlar sahip oldukları atların en güzeline binmekte, develerini süslemekte, yoksulların dahi en az yedi devesi bulunmaktadır. Akkonuylu ordusunun geçit töreni esnasında kullanılan atlar son derece, "boylu posludur."⁴⁵⁷ Barbaro, Hasankeyf'in hemen uzağında yer alan bir tepe üstüne, halkın ağıllar yaptığını s ylemiŖ, bu ağılların bazılarının y ksekliliğini   yüz adım olarak kaydetmiŖtir. Siirt'e geldiğinde, buradaki insanların kendilerine yetecek miktarda at, davar ve sığırın yanında keçilerle sahip olduğunu s ylemiŖtir. Halk, her yıl yönünü kırptığı keçilerine çok iyi bakmakta, onları korumakta ve yıkayarak temiz bir Ŗekilde beslemektedirler.

⁴⁵⁶ Barbaro, ss. 53-55, 62, 65-66, 69-72, 78-89.

⁴⁵⁷ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., ss. 99, 101-102, 106.

Barbaro, Uzun Hasan göç ederken bozkırda konakladıkları bir gün Bağdat'ta oturan oğullarından birinin yanına geldiğini ve babasına yirmi iyi atı ve yüz deveyi hediye olarak verdiğini kaydetmiştir. Uzun Hasan'ın göçü esnasında askerlerin teftişi yapılırken, Barbaro bu süreci izlemiş ve yirmi bin seyisin mevcut olduğu kafilde otuz bin deve, beş bin katır, beş bin yük atı ve iki bin eşeğin bulunduğunu hesaplamış, iki bin de süvari atı olduğunu atlamamıştır. Ayrıca iki bin iyi katır, yirmi bin küçükbaş, iki bin büyükbaş hayvan, yüz tane pars, iki yüz şahin, üç bin tazı, bin av köpeği ve elli doğan da vardır. Uzun Hasan'ın göç kafilesinin ardından gelen pazarda sadece küçük olan yani değeri sekiz veya on iki duka olan atlar satılmaktadır. Tataristan'dan getirilen atlar ise dört, beş veya altın bin dukaya alıcı bulmaktadır ve bunlar kısa oldukları için sadece yük beygiri olarak kullanılır. Elçi bunun yanında bahsettiği develerin sekiz bin tanesinin, yünleri kırılmış ve çift hörgüçlü olduğunu, son derece güzel bir biçimde süslendiklerini, herkesin kendi makamına uygun olmak üzere on tane deveye sahip bulunduğunu, bazılarının ise yirmi veya otuz devesi olduğunu, bunları katar haline getirerek idare ettiğini kaydetmiş ve tek hörgüçlü develerin çadır, otağ, elbise ve sandık gibi sahiplerinin yüklerini taşıdığını belirtmiştir.⁴⁵⁸

Akkoyunlu tarihinin temelinde bulunan coğrafya kuzeyde Karadeniz kıyısındaki dağlardan güneyde Fırat Nehri'nin Suriye kıvrımına, batıda Karasu (Fırat) Nehri'nden doğuda Van Gölü'ne uzanmaktadır. Yüksek Ermeniye otlakları hem hayvancılık hem de tarım için uygun olmakla beraber, buranın güneyinde kalan bölge düz bir yayla görünümündedir. Bu coğrafyadan geçen ticaret yollarından elde edilen gelirin yanında, yaylak ve kışlak arasında giden göçerlerden de geçiş için vergi alınmış ve bunlar önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur.⁴⁵⁹ Karakoyunlular gibi Akkoyunlular da ekonomilerini ilk aşamada çobanlıkla uğraşan yani göçer veya yarı-göçer olan, kabile hayatı yaşayan bir kesime dayandırmış, bundan dolayı da kurulan devletler, Orta Anadolu'dakilere kıyasla, daha zayıf olmuştur.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Barbaro, ss. 53-55, 69, 71-74.

⁴⁵⁹ Woods, **Akkoyunlular**, ss. 71-72.

⁴⁶⁰ Yınanç, "Akkoyunlular", s. 267.

1.2.3. Türkiye Türkmenleri

1.2.3.1. Türkiye'nin Sınırları

Moğollara elçi olarak giden Wilhelm von Rubruk, Erzurum şehrini Türkiye'nin sınırında bir yer olarak göstermiş ve Türkiye Sultanı'na ait olan burasının güzel bir yer olduğunu belirtmiştir.⁴⁶¹ Marco Polo, Küçük Ermenistan'dan daha büyük olmasına rağmen onunla tam bir uyum içinde olduğunu söylediği Büyük Ermenistan bölgesini Erzincan şehriyle başlatmış, burasının tüm bölgenin anakenti olduğunu, burada bir başpiskopos bulunduğunu söylemiş, bu bölgedeki insanların büyük kısmının Ermeni olup, çoğunlukla şehir veya köylerde yaşadığını belirtmiştir.⁴⁶² Kendisinin daha sonra Asya'nın batısında yolculuk yaparken, hakkında bilgi verdiği Kaşgar, Hoten, Pem ve Lop bölgeleri ve şehirlerinin Büyük Türkiye'ye ait olduğunu söylemesi de dikkat çekicidir.⁴⁶³ Ricoldus de Monte Crucis, Ermenistan sınırını Lazkiye şehrinden başlatmış, Misis ve Tarsus şehirlerine doğru ilerlemiş ve buradan da Türkiye'ye girdiğini kaydetmiştir. Türkiye seyahatine devam ederek Erzurum isimli güzel ama soğuk bir şehre geldiğini belirtmiş, burada soğuktan dolayı burun, kol, ayak gibi uzuvları kesilmiş pek çok kişiyle karşılaştığını söylemiştir. Ricoldus, Nuh'un Gemisi'nin üzerinde olduğunu söylediği büyük bir dağın da içinde bulunduğu bu bölgeye eskiden Büyük Ermenistan denildiğini ama kendi zamanında ise burasının artık İran'ın bir parçası olduğunu kaydetmiştir.⁴⁶⁴ Odoric, Trabzon'dan ayrıldıktan sonra Büyük Ermenistan'a geldiğini ve ilk olarak Erzurum'a ulaştığını kaydetmiştir. Seyyaha göre son derece müreffeh bir şehir olan Erzurum, Sarazenler (Müslümanlar) ve Moğollar tarafından yağmalandığı için büyük bir tahribata uğramıştır.⁴⁶⁵ Jordanus, İran sınırının, bir Yunan şehri olduğunu belirttiği Trabzon'da başladığını söylemiş, Ermenistan'ın sınırını da Sebast olarak andığı Sivas şehrinden başlatmıştır.⁴⁶⁶ Schiltberger, Gelibolu'dan Büyük Türkiye'ye geçtiğini söylemiştir.⁴⁶⁷ Güneyden kuzeye yolculuk yapan Bertrandon, Suriye'den sonra, kendilerinin Ermenistan dediği Türkmen ülkesine geldiklerini belirtmiş,

⁴⁶¹ Rubruk, s. 90, 136.

⁴⁶² Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, s. 69.

⁴⁶³ Polo, s. 124.

⁴⁶⁴ Monte Crucis, ss. 41-42, 61-62.

⁴⁶⁵ Yule, **Cathay and the...**, Cilt: 2, ss. 100-101.

⁴⁶⁶ Jordanus, **Mirabilia Descripta: The Wonders of the East**, (Trans. Henry Yule), Hakluyt Society, Londra, 1863, ss. 6, 53; Jordanus, **Mirabilia Descripta**, Çevirenin Dipnotu, s. 6, d.n. 5.

⁴⁶⁷ Schiltberger, s. 100.

içinden geçtiği bölgenin başkentini de Antakya olarak vermiştir.⁴⁶⁸ Barbaro ise Silifke şehrinin Küçük Ermenistan'da, Tarsus şehrinin ise Büyük Ermenistan'da olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁹ Giovanni Maria Angiolello Osmanlı ordusundan bahsederken, ordunun Küçük Ermenistan'daki Erzincan'da yoluna devam ettiğini söylemiştir.⁴⁷⁰ XV. yüzyılın son çeyreğinde Kıbrıs'a gelen Felix Fabri de buradan etrafa baktığında, havanın sıcak ve puslu olmasından dolayı ne Ermenistan Dağlarını, ne Kapadokya Dağlarını ne de Suriye'yi göremediğini söylemiş, havanın açık olması halinde saydığı bu bölgelerin Kıbrıs'tan görülebildiğini belirtmiştir.⁴⁷¹

Ricoldus'un eserini Türkçe'ye çeviren Ahmet Deniz Altunbaş, kitabın elyazmasında, seyyahın kendi el yazısı ile Erzurum şehrini Türkiye'nin sonu olarak özellikle belirttiğine dikkat çekmiştir.⁴⁷² Stefanos Yerasimos, seyyahın Büyük Türkiye terimiyle Türkistan'ı kastettiğini belirtmiştir.⁴⁷³

1.2.3.2. Türkiye Türkmenlerinin Kısaca Siyasî Tarihi

Türkmenler 1071'de yapılan Malazgirt Savaşı'ndan sonraki birkaç yıl içinde Anadolu'nun büyük kısmını fethetmiştir ve bunda en önemli pay Kutalmış oğlu Süleyman Şah'a aittir. Kendisi egemenliğini kısa sürede İstanbul Boğazı'na kadar genişletmiş ve hatta buradan geçen gemilerden vergi dahi almıştır.⁴⁷⁴ 1074 yılında Bizans İmparatoru bu konuda Papa'dan yardım istemiş fakat taraflar arasındaki düşmanlık sebebiyle, bu yardım ancak yirmi yıldan fazla bir zaman sonra gönderilmiştir. 1075 yılında İznik şehrinin alınmasıyla Türkiye Selçukluları Devleti kurulmuş, Anadolu'ya doğru yapılan Türkmen göçleri artmış, bu yarımada Türklerin başlattığı büyük göç dalgasının son durağı haline gelmiştir.⁴⁷⁵

Bu dönem Kuzeyde Peçenekler, güneyde de Çaka Bey arasında kalan Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuşattığı İstanbul'a benzemektedir. Bunun üzerine İmparator Aleksios imparatorluğunun

⁴⁶⁸ Broquiére, s. 164.

⁴⁶⁹ Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a...*, ss. 49-50.

⁴⁷⁰ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar...*, s. 49.

⁴⁷¹ Felix Fabri, *The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri*, (Çev. Aubrey Stewart), Cilt: 1, Bölüm: 1, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra, 1896, s. 198.

⁴⁷² Monte Crucis, Çevirenin Dipnotu, s. 61, d.n. 55.

⁴⁷³ Polo, Açıklama Dipnotu, s. 124, d.n. 155.

⁴⁷⁴ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 36, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009, s. 380.

⁴⁷⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 13. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, ss. 67-71.

gelenekselleşmiş stratejisine başvurmuştur ki bu da düşmanları birbirlerine düşürmek olacaktır. Dolayısıyla kuzeydeki Türklerden kurtulmak için yine bir başka Türk grubu olan Kumanlarla anlaşılmış, 29 Nisan 1091’de yapılan savaşta kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere Peçenekler ortadan kaldırılmış, sağ kalanlar Bizans ordusuna alınmıştır.⁴⁷⁶ I. Haçlı Seferi’ne katılan ve kimliği bilinmeyen biri tarafından kaleme alınan *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum* (Anonim Gesta) isimli kitapta, Bizans İmparatorluğu ordusunda görev yapan Türkopol ve Peçeneklerin Vardar Nehri civarında bir takım Haçlı askerlerine saldırması üzerine, I. Haçlı Seferi liderlerinden biri olan Tancred’in onlarla savaşıp yendiği, birçoğunu esir aldığı ve neden saldırdıklarını sorması üzerine, “Biz başka türlü davranamayız. Biz imparatora tabiyiz ve o ne emrederse, biz onu yapmakla mükellefiz” diye cevap verdiği kaydedilmiştir.⁴⁷⁷ Güneyde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan’ın, Aleksios’un kışkırtması ve böylece kendi kayınbabası olan Çaka Bey’i zehirleterek öldürmesiyle, Bizans İmparatorluğu XI. yüzyılın sonunda tam rahat bir nefes alacakken bu sefer de ortaya Haçlı Seferleri çıkmıştır.⁴⁷⁸ *Anonim Gesta*’da yetenekli biri olarak nitelenen Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos’un, Türklere diplomatik davrandığı ve Türkiye’de kaybedilen yerleri ele geçirmek için Melikşah’ın ardından ortaya çıkan karmaşa ortamını beklediği söylenmiştir.⁴⁷⁹ Bu dönemde Bizans İmparatorluğu’nun yüz yüze olduğu tehlikeler etkisizleştirilmiş, Türkiye Selçuklu Devleti’nde iç karışıklığın çıkması nedeniyle Bizans rahat bir nefes alma umudu hissetmiştir.⁴⁸⁰

Avrupa’da yankılanan Haçlı Seferleri çağrısıyla ilk olarak Keşiş Pierre’in (l’Ermite) önderliğindeki, “başbozuk ve disiplinsiz insan yığınları” harekete geçmiştir. Bizans İmparatoru’nun 1096 yılının Eylül ayında İstanbul Boğazı’ndan geçirdiği bu topluluk, İzmit’e varmadan Selçuklular tarafından imha edilmiş, kalabalık olmaktan ileri gidemeyen bu insanların kolayca ortadan kaldırılması, Türklere tüm Haçlıların onlar gibi olduğu yönünde son derece yanlış bir izlenim

⁴⁷⁶ Aleksandr Aleksandroviç Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 440-441.

⁴⁷⁷ **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 59-60.

⁴⁷⁸ Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, ss. 441-445.

⁴⁷⁹ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 31.

⁴⁸⁰ Georg Ostragorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, 8. Baskı, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, ss. 333-334.

uyandırmıştır. Zira bunun ardından gelen gerçek Haçlı Ordusu, Anadolu'ya geçtikten sonra İznik şehrini kuşatmış ve şehri 26 Haziran 1097'de ele geçirmiştir.⁴⁸¹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik şehrine 6 Mayıs'ta geldiğini bildiren *Anonim Gesta*'nın yazarı, büyük bir kıtlık yaşandığını eklemiş, Bohemund'un yiyecek maddesi getirmesiyle bu durumun ortadan kalktığını söylemiş ve şehri yedi hafta on üç gün süren bir kuşatmanın ardından aldıklarını kaydetmiştir.⁴⁸² Carnotensis de hâlihazırda Haçlılar tarafından kuşatılan İznik şehrine, diğer Haçlı ordusu ile geldiklerinde etrafta pek çok ceset gördüklerini, çok ağladıklarını ve bunların 1096'da öldürülenler olduğunu söylemiştir. Haçlılar tarafından kuşatılan İznik şehrini, Türklerin gizlice Bizans İmparatoru'na teslim etmesinin ardından şehre giren Türköpollerin, imparatorun emriyle şehirdeki tüm ganimete el koyduğunu ama yine İmparator'un talimatı üzerine, Haçlılara altından hediyeler, gümüşler, elbiseler ve piyadelere de *tartaron* denilen bakır paralar dağıttığını kaydetmiştir.⁴⁸³

İznik'ten sonra Haçlılar 1097 yılının Ekim ayında Antakya'ya gelip bu şehri almış, yollarına devam etmiş ve nihayetinde 1099'un Temmuz ayında Kudüs'ü ele geçirmiştir. Bunun ardından oluşturulan ve Haçlı Devletleri adıyla bilinen, Kudüs Krallığı'nın etrafında Urfa'da bir Haçlı Kontluğu, Antakya'da bir Prinkepslik, ve Trablus'ta bir kontluk teşkil etmişlerdir.⁴⁸⁴

XIII. yüzyılın başlarında bu coğrafyaya gelen Wilbrand von Oldenburg, Sis şehrinin Kilikya Ermeni Kralı'nın başkenti olmasına rağmen, burada bir Ermeni piskoposluğu olmadığını söylemiş ve bundan dolayı kendince burayı şehir olarak tanımlamamıştır.⁴⁸⁵

Bu süreçte Türkiye Selçuklu Devleti, yapılan yeni Haçlı Seferleri'ne katılan orduları dağıtarak büyük bir başarı elde etmiş, II. Kılıçarslan döneminde, sürekli bir tehdit olan Danişmentli Beyliği Türkiye Selçuklularına dâhil edilmiş, yine aynı dönemde 1176'da Miryokefalon Savaşı'yla Bizans İmparatorluğu'na çok büyük bir darbe indirilmiştir. Miryokefalon'da kazanılan zaferle artık Bizans İmparatorluğu Anadolu'yu kaybettiğini anlamış ve burayı bir Türk yurdu olarak kabul etmiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 128-130.

⁴⁸² **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 66-70.

⁴⁸³ Carnotensis, ss. 65, 67.

⁴⁸⁴ Işın Demirkent, "Haçlılar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Cilt: 14, İstanbul 1996, ss. 528-531.

⁴⁸⁵ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, s. 37.

⁴⁸⁶ Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 381.

Simon de Sanit Quentin, Türkiye'deki şehirler hakkında bilgi verirken, Haçlı Seferleri esnasında, İmparator Friedrich'in Ilgın'da iki yüz binden fazla Türkü yendiğini, Konya'yı ele geçirdiğini fakat Kudüs'e doğru ilerlerken Gökusu'da boğularak hayatını kaybettiğini yazmıştır. Bunun yanında bu ülkede yirmi beş kadar beylik merkezi olduğunu söylemiş, Sivas'ın özellikle öne çıktığını belirtmiştir.⁴⁸⁷ Marco Polo da Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden bahsederken Konya ve Kayseri'nin yanında Sivas'ı saymıştır.⁴⁸⁸ Simon de Saint Quentin, Türkiye Selçuklu Devleti hakkında bilgi verirken ona tabi olan yerleri de saymış ve Küçük Ermenistan Kralı'nın Türkiye Sultanına üç yüz mızraklı, Namrun Beyi'nin yirmi dokuz mızraklı, Vatachius'un dört yüz mızraklı, Trabzon Beyi'nin iki yüz mızraklı, Halep Beyi'nin bin mızraklı vermekle yükümlü olduğundan başka Malatya ve Antep beylerinin, Hama, Hıms, Şam, Silvan sultanlarının da ona bağlılık yemini ettiğini söylemiştir.⁴⁸⁹

Bundan sonra uzun bir süre boyunca süren devletin yükselişi II. Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla sona ermiş ve çöküş süreci başlamıştır. Patlak veren Baba İshak İsyanı'nı dahi bastıramayan ve artık zayıflamış olan devlet, 1243'te Moğollara yenilmiş ve bir süre daha dirense de nihayetinde onların hâkimiyetini kabul etmiştir.⁴⁹⁰

Carpini, Cormagan Noyan kumandasındaki bir Moğol ordusunun Ermenileri ve Gürcüleri yenmesinin ardından, "çok saygın ve kudretli biri olan Rum Sultanı'nın ülkesine" yöneldiğini, onu da yendikten sonra Halep'e doğru savaşarak ilerlediğini kaydetmiştir.⁴⁹¹ Simon de Sanit Quentin ise Moğolların sıklıkla Türkiye'yi işgal ettiğini, sultanın da onlarla yirmi yıl boyunca savaştığını, nihayetinde Moğolların, Baba İshak'ın isyanı nedeniyle Türklerin ne kadar zayıf olduklarını görmelerinden sonra ülkenin tamamını işgal etmeye karar verdiğini kaydetmiştir. En nihayetinde 1242 yılında, Moğollar ilk Türk şehrini işgal ve yerle bir etmiş, yani Erzurum'u kuşatıp almış ve tüm sakinlerini kılıçtan geçirmiş, aynısını Kayseri'ye de yapmış, Sivas şehrini yağmalamakla yetinmişlerdir. 1243 yılında ise Moğollar Türkleri ezip, toz etmiş, Sivas'a kadar olan her yeri yıkmış Konya'ya kadar ve hatta ondan sonrasına atlı birlikler göndermiştir. Türkler, Moğollar tarafından perişan edilmiş ve

⁴⁸⁷ Saint Quentin, s. 49.

⁴⁸⁸ Marco Polo, s. 68.

⁴⁸⁹ Saint Quentin, s. 51.

⁴⁹⁰ Sümer, "Anadolu Selçukluları", ss. 382-383.

⁴⁹¹ Carpini, ss. 92-94.

itaat altına alınmış, son derece ezilip zayıflamış, sayıları halen kalabalık olsa da savaş güçleri neredeyse yok olmuştur.⁴⁹²

Moğollar, Baba İshak İsyanı'nın ardından cesaretlenmiş ve Türkiye'yi istila harekâtlarına başlamışlardır. Mugan ve Erran ovalarında konaklayan Moğollar, kumandanları Cormagon Noyan yerine Baycu Noyan'ın atanmasının ardından 1242 sonbaharında harekete geçerek önce Erzurum'u almış ve bu şehri yakmıştır. Bir yıl sonra gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nın ardından Moğollar, Selçuklu ordusunu takip etmek yerine Sivas'a yönelmiştir. Şehrin teslim olması sayesinde burası sadece üç gün boyunca yağmalanmış, bunun aksine savaşa hazırlanan Kayseri de Erzurum gibi önce yağma sonra da tahrip edilmiştir.⁴⁹³

Moğollara elçi olarak giden Rubruk, Bizans İmparatorunun akrabası olan Trabzon hâkiminin Moğollara vergi verdiğini söyledikten sonra, Sinop'un, Moğolların yönetimindeki Türkiye tarafından idare edildiğini belirtmiştir. Kendisi Mönge Han'a gelen elçiler arasında Türkiye Sultanının elçisini de gördüğünü söylemiş, onun Moğollara çok değerli hediyeler getirdiğini görmüş ve kabul edildiğinde, Mönge'nin onlardan altın veya gümüş değil de asker gönderilmesini talep ettiğini duyduğunu kaydetmiştir.⁴⁹⁴ Kilikya'daki Sis şehrinde ikamet eden Ermenistan Kralı Hethum, kardeşi ve kumandanı olan Sempad'ı Moğollara elçi olarak göndermiş, Moğolların kendine yardım ettiğini ve bundan dolayı Rum Sultanı'nın nefretini kazandığını belirtmiştir. Hethum, Türkiye topraklarından hızlı bir şekilde geçip, Moğolların Doğu Ordusu'nun kumandanı olan Bachu Noyan'ın (Baycu Noyan) kaldığı Kars şehrine vararak onun huzuruna çıkmış, bunun ardından da doğruya doğru yoluna devam etmiştir.⁴⁹⁵

XIII. yüzyılın sonlarına doğru hem çökmekte olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem de buradaki etkisi gittikçe zayıflayan Moğol İmparatorluğu'nun bu durumlarından dolayı Anadolu'daki beyler yavaş yavaş merkezi otoriteden ayrılmış ve bağımsız olmaya başlamıştır. Kurulan beyliklerin büyük bir kısmı Bizans İmparatorluğu'na yakın olan uç bölgeleri ve kıyılarda oluşmuş, Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğol İmparatorluğu'nun otoritesinin bahsedilen bölgelere kıyasla daha

⁴⁹² Saint Quentin, ss. 45, 57-58, 60.

⁴⁹³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 449-451, 459-461.

⁴⁹⁴ Rubruk, ss. 29, 127.

⁴⁹⁵ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 165-166.

güçlü olduğu Orta Anadolu'da ise çok daha az sayıda beylik kurulmuştur.⁴⁹⁶ Moğolların istilasının ardından Türkmenler her şeye rağmen varlıklarını korumuş, yaşamaya devam etmiş ve hatta daha da güçlenmiştir. Bununla beraber sonralarda isimleri bilinen beyliklerin aksine, ilk dönemlerde durum bu kadar açık olmamış, pek çok ufak beylik de etraflarındaki diğer güçlü beylikler tarafından eritilmiştir.⁴⁹⁷ Ermeni Sempad bahsedilen yolculuğuna 1248'de çıkmış, 1250 yılında ve yanında Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Gıyaseddin'in oğluyla beraber dönmüştür.⁴⁹⁸

İbn Battûta, İzmir'e geldiğinde buranın hâkimi olan ve Ömer Bek adı ile andığı Umur Bey'in elindeki son köleyi de seyyaha hediye edecek kadar cömert ve bir o kadar da cesur ve yiğit olduğunu söylemiştir. Çünkü Umur Bey kurduğu donanmasıyla İstanbul'a kadar akın yapmakta ve elde ettiği ganimeti dağıtmaktadır. Seyyahın anlattığına göre bu durum ancak Papa'nın çağrısıyla kurulan Ceneviz ve Frenk ordularının saldırısı sayesinde durdurulmuştur. Seyyah Bursa'ya geldiğinde, bu şehrin hâkimini Sultan Osmançuk'un oğlu İhtiyaruddin Urhan (Orhan) Bek olarak tanıtmış ve onun mal, asker ve toprak bakımından Türkmen hükümdarlar arasında ilk sırada olduğunu söylemiştir. Sayısı yüze yaklaşan kalelerini sürekli teftiş etmekte, bir yerde bir aydan fazla oturmamakta, sürekli kâfirlerle savaşmaktadır. Rumların elinden Bursa'yı bu sultanın babasının, İznik'i de Orhan Bek'in aldığını söylemiştir.⁴⁹⁹ XVI. yüzyılda bu coğrafyaya gelen Jordanus, Küçük Asya'nın Türklerle dolu olduğunu, azınlıkta olan Yunan ve Ermenilerin de şizmatik⁵⁰⁰ olduklarını söylemiş, Sarazenler (Müslümanlar) içinde en aşağılık olan Türklerin mükemmel okçular olduğunu ve tüm insanlık içinde en savaşçı ve hain insan soyu olduğunu kaydetmiştir.⁵⁰¹ Fransisken seyyah eskiden Küçük Asya denilen Türkiye'de sayılamayacak kadar çok beylik ve bölge olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁵⁰² Bununla beraber güçlü bir imparatorluğun olduğu Trapesonda'da,

⁴⁹⁶ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991, s. 138.

⁴⁹⁷ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 296, 305-306.

⁴⁹⁸ Bretschneider, **Mediaeval Researches**..., Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 165, d.n. 451.

⁴⁹⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 426, 430.

⁵⁰⁰ Sözcük anlamı, "bölünme" demek olan şizm ile genellikle Hıristiyan dünyası içinde yaşanan ayrılmalar kastedilirken, büyük ihtimalle burada seyyahın bahsettiği önce 867'de İstanbul Patriği'nin Romayla, 1054 yılında da Roma'nın Ayasofya'yla ilişkisini kesmesiyle gerçekleşen ve Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi'nin ayrılmasıyla sonuçlanan olaydır ki Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılması olarak bilinmektedir. (Bkz. Süreyya Şahin, "Doğu-Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 1986, s. 327.)

⁵⁰¹ Jordanus, **Mirabilia Descripta**, s. 58.

⁵⁰² **Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands and Lordships that are in the World**, (Çev. ve Ed. Clements Robert Markham), The Hakluyt Society, Londra, 1912, s. 19.

büyük ve kalabalık olan Semiso'da, halkı Türklerle savaşan Castelle'da Yunan Hıristiyanların yaşadığını söylemiş, zengin ve bol erzaklı bir şehir olduğunu söylediği Feradelfia'nın hâkiminin gümüş renkli bayrağında kırmızı bir haçın olduğunu belirtmiştir.⁵⁰³

Feradelfia, Feridun Emecen'in de belirttiği üzere Türklerin, Alaşehir adıyla yeniden adlandırmasına kadar kullanılan Philadelphia⁵⁰⁴ iken diğer şehirler sırasıyla, Trabzon, Samsun ve Sinop'tur.⁵⁰⁵ Anadolu'da ortaya çıkmış olan Beylikler içinde en güçlüsü Karamanoğulları olmakla beraber İlhanlıların Anadolu Valisi Çoban ve onun oğlu olan Timurtaş, bu beyliklerin bağımsızlıklarına son verip, Anadolu'yu bütün olarak Moğol yönetimine dâhil etmeyi amaçlamıştır. Bu hedeflerinde kısmen başarılı oldukları halde, beylikler için gerçek tehlikeyi Osmanlı Devleti teşkil etmiştir. Özellikle Yıldırım Bayezid döneminde, büyük kısmı Batı Anadoludakiler olmak üzere pek çok beylik Osmanlılara dâhil edilmiştir.⁵⁰⁶

İlk başta önemsiz bir beylik olan Osmanlı Beyliği hem bulunduğu coğrafya hem de siyasî faaliyetleri sonucunda bölgedeki beylikler arasında öne çıkan bir hâle gelmiş, 1354'te Gelibolu'yu alarak Avrupa'ya geçmiştir. Buna ek olarak önceden beri buradaki Türkmenler tarafından bilinen Rumeli arazisi, gaza ve ganimet düşüncesinin ana hedefi haline gelmiştir. I. Murad döneminde beylik devlet haline gelmeye başlamış, Balkanlar devletin temel dayanağı olmuştur. Daha Anadolu'nun elde edilmesinden çok önce Osmanlı bir Orta Avrupa gücü olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, devletin Balkan karakterinin bariz bir işaretidir. Son Haçlı Ordusu 1396'da Niğbolu'da yenilmiş, Anadolu'daki iki büyük güç merkezi olan Kadı Burhaneddin Devleti ve Karamanoğulları Beyliği de sindirilmiştir.⁵⁰⁷

Niğbolu Savaşı'nda esir alınan Schiltberger, Osmanlı Sultanı Bayezid'in başkentinin Bursa olduğunu söylemiş, Karaman Beyi'nin Osmanlıya itaat etmek istememesini, onun da Bayezid gibi kendinî bir bey olarak gördüğünü aktararak açıklamıştır. Schiltberger, Bayezid'in Konya'yı kuşatması esnasında, şehrin önde

⁵⁰³ **Book of the Knowledge...**, ss. 57-58.

⁵⁰⁴ Feridun Emecen, "Alaşehir", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 342.

⁵⁰⁵ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Dipnotu., s. 57, d.n. 4-7.

⁵⁰⁶ Merçil, "Anadolu Beylikleri", ss. 138-139.

⁵⁰⁷ Feridun Emecen, "Osmanlılar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 33, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2007, ss. 490-491.

gelenlerinden Bayezid'in yanına gelip, onunla teslim şartlarını konuştuğunu da kaydetmiştir.⁵⁰⁸

Osmanlı Devleti, Anadolu'dan ziyade bir Balkan devleti karakteri taşımış,⁵⁰⁹ Timur'dan sonra ortaya çıkan Fetret Dönemi, Balkanlardaki konumun sağlam olmasıyla atlatılmıştır.⁵¹⁰ Hatta Timur'un bizzat kendisi Bayezid'i, "Kayser Bayezid" ve ordusunu da "Kayser Ordusu" olarak anmış,⁵¹¹ Ankara Savaşı'ndan önce Bayezid'in kendine yazdığı hakaretamiz mektubuna verdiği cevapta, Bayezid'in ordusunun, "babadan ataya" Müslüman olan kendi ordusunun aksine, çoğunlukla kâfirlerden devşirildiğini belirtmiş⁵¹² ve Ankara Savaşı'nın sonuna doğru tüm Osmanlı kuvvetleri dağılırken, Sırp'ların savaşımaya devam ettiğini özellikle belirtmiş, hatta bunu takdir etmiştir.⁵¹³ Başkenti Semerkant'ta sadece beş sene geçirebilen, Orta Asya'nın yaşadığı son büyük kültürel yeşermeyi sağlayan ve bir tür kendi Rönesansını başlatan Timur, Ankara Savaşı'nda Bayezid'i yenmesiyle, farkında olmadan Bizans İmparatorluğu'nun ömrünü uzatmıştır. Hatta bundan dolayı da Avrupa, Timur'a büyük bir minnet duymuş, savaşın ardından İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkiler yapılmış; İspanyol elçisi Clavijo da bundan dolayı seyahatini gerçekleştirmiştir.⁵¹⁴

Clavijo, yolculuğu esnasında İsfendiyar Bey'e ait olan Sinop'a geldiğinde, onun Kastamonu'da olduğunu, kırk bin kişilik ordusuyla, Türk diye andığı Bayezid'in oğullarından biriyle savaştığını söylemiştir. Seyyaha göre İsfendiyar'ın Timur'a vergi vermesinin nedeni Bayezid'in İsfendiyar'ın babasını öldürüp onu bu bölgeden mahrum etmesi, Bayezid'i yenen Timur'un ise buraları ona geri vermesidir.⁵¹⁵

Ankara Savaşı'nın ardından, Yıldırım Bayezid'in oluşturduğu merkezi yönetim idaresi ortadan kalkmış ve beylikler yeniden oluşturulmuştur. Bununla beraber Feridun Emecen, Bayezid'in oğulları arasında yaşanan ve Fetret Dönemi

⁵⁰⁸ Schiltberger, ss. 11, 38, 41-42.

⁵⁰⁹ Emecen, "Osmanlılar", s. 491.

⁵¹⁰ Fahamettin Başar, "Fetret Devri", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 12, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995, s. 480.

⁵¹¹ Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, **Timur'un Günlüğü (Tüzükat-ı Timur)**, (Haz. Kutlukhan Şakirov ve Adnan Aslan), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 67.

⁵¹² Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, 2004, ss. 146, 159.

⁵¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Basım Tarihi Yok, ss. 312-313.

⁵¹⁴ Stephen Frederick Starr, **Kayıp Aydınlanma – Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı**, (Çev. Yusuf Selman İnanç), Kronik Kitap, İstanbul 2019, ss. 593-594.

⁵¹⁵ Clavijo, ss. 121-122.

olarak adlandırılan iç savaş sürecine farklı bir açıdan bakarak, “Bu çalkantılı dönemin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan imparatorluğun oluşum sürecinde ve siyasî gücün etkin hale getirilmesinde önemli payı olduğu söylenebilir” demiştir.⁵¹⁶

İstanbul’un alınmasından kısa bir süre önce bu coğrafyada bulunan Bertrandon, Antakya’dan geçerken, bu bölgeyi yönetmesi gereken kişinin Ramazanoğulları ailesinden gelmesi gerektiğini, Karamanoğlu’nun Sultan (Memlûklüler) ile Ramazanoğlu’nu ortadan kaldırıp ülkesini bölüştüğünü, en büyük payı da Sultan’ın aldığını anlatmıştır. Daha sonra burada yolculuk ederken İtalyanca bilen bir Ermeni’den Ramazanoğlu’nun Karamanoğlu tarafından tuzağa düşürülmesi ve Mısır’daki Memlûklü Sultanı tarafından öldürülmesi hakkında duyduğu bir hikâyeyi anlatmıştır. Bu civarda dolaşan Türkmenler hakkında bilgi verirken de onların bir yerde uzun süre durmadıklarını, bir ülkeden diğerine göç ettiklerini ve gittikleri yerin yöneticisine bağlı olup, onunla savaşa katıldıklarını söylemiştir. Bertrandon Osmanlı Beyi olan Murad Bey’i Büyük Türk olarak anmıştır. Kendisi Edirne’yi, Türklerin Rumeli’nde sahip oldukları en önemli şehir olarak göstermiş, burasının son derece büyük ve kalabalık olduğuna dikkat çekmiş, Padişah’ın Boğaz’ın bu tarafında en çok bu şehirde kaldığını söylemiştir.⁵¹⁷ Pero Tafur, Rodos’tan Kıbrıs’a doğru giderken, Türkiye’deki Büyük Karaman, Candelor ve Satalia beylerine ek olarak başka pek çok beyin bulunduğu Türkiye kıyısını takip ettiklerini aktarmıştır. Bu şehirler sırasıyla Alanya ve Antalya’dır.⁵¹⁸ Ancak II. Mehmed döneminde hem Fetret Dönemi’nin ortaya çıkardığı sorunlar çözülmüş hem de Anadolu’daki siyasî birlik sağlanmış ve bu dönemden itibaren Osmanlılar bir imparatorluk haline gelmeye başlamıştır.⁵¹⁹

1.2.3.3. Türkiye Türkmenlerinin Sosyal Durumu

Anonim Gesta’da, Haçlı Ordusu’nun, İznik şehrinden yola çıkmasından üç gün sonra Türklerin saldırısına uğradığı ve bu Türklerin, “Bazı şeytani sözcükleri kendi dillerinde haykırdıkları” kaydedilirken,⁵²⁰ Carnotensis de üstlerine sağanak

⁵¹⁶ Emecen, “Osmanlılar”, ss. 491-492.

⁵¹⁷ Broquiére, ss. 166-167, 169-171, 188, 230-231.

⁵¹⁸ Tafur, s. 88; Tafur, Çevirenin Dipnotu, s. 88, d.n. 73-74.

⁵¹⁹ Emecen, “Osmanlılar”, s. 492

⁵²⁰ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 71.

yağmur gibi ok yağdıran Türklerin, kurtlar gibi ulduğunu belirtmiştir.⁵²¹ Bizans İmparatoru I. Manuel Konnenos'un 1176'da yapılan Miryokefalon Savaşı'na dair İngiltere Kralı II. Henry'ye yazdığı mektupta kendisi, Türklerin büyük bir gürültü çıkardığını anlatmıştır.⁵²² Ergin Ayan'a göre *Gesta*'da bahsedilen savaş çığılığı büyük ihtimalle "Allahüekber!" nidasıdır.⁵²³ Timur'un bizzat kendisi askerlerine, düşmanı gördükleri anda tekbir getirmelerini ve çığılık atmalarını emretmiştir.⁵²⁴ Uyguladıkları psikolojik savaşın bir parçası olarak Türkler düşmanlarını korkutmak için çeşitli yalanlar uydurmakla kalmamış sonraları batıda, "Hurra!" şeklini alacak olan ünlemi de kullanmıştır ki bu aslında, "Haydi vur!" anlamına gelen Türkçe, "Ur ah!" tümcesinden evrilmiştir.⁵²⁵

Anonim Gesta'nın yazarı, Haçlı Ordusu'nun Maraş şehrine yaklaşması üzerine bu şehirde yaşayanların çok sevindiğini, yanlarında yiyeceklerle Haçlıları karşılamak için şehir dışına çıktıklarını söylemiştir. Bunun ardından Suriye'nin başkenti olan Antakya'ya doğru ilerlemişlerdir.⁵²⁶ Antakya'nın kuşatılması sırasında, şehirde yaşayan Süryani ve Ermenilerin, Haçlıların yanına geldiğini, onlar adına şehir içinde casusluk yaptıklarını ve hatta onlara katılmak istediklerini söylemiştir. Ayrıca, Ermeni ve Süryanilerin, kuşatılan Türkler için gıda malzemesi getirdiklerini ama Haçlıların bunları yakaladıklarını da belirtmiştir.⁵²⁷ Carnotensis, Baudoin'in kısa sürede Güneydoğu Anadolu civarında pek çok şehir ele geçirdiğini söylemiş, Tılbaşar (Tell Başir) şehrinde yaşayan Ermenilerin, ona kısa sürede teslim olmalarını özellikle belirtmiştir. Carnotensis de İsa'nın şehri olarak bahsettiği Antakya'daki Ermeni dönmesi bir Türk'ün ihaneti sayesinde Haçlıların şehri ele geçirdiğini anlatmıştır.⁵²⁸ Tudelalı Benjamin, İskenderun Körfezi ve Tarsus civarındaki Ermenilerden oluşan Ermeni Krallığı hakkında bilgi vermiş, onların Türkmenler ile sınırdaş olduğunu kaydetmiştir. Antakya şehrinde, yeraltından geçen yaklaşık yirmi adet su kanalı aracılığıyla, şehirdeki öne çıkan kişilerin evlerine su götürüldüğünü

⁵²¹ Carnotensis, s. 69.

⁵²² Roger de Hoveden, **The Annals of Roger de Hoveden Comprising the History of England and of Other Countries of Europe From A.D. 732 to A.D. 1201**, (Çev. Henry T. Riley), Cilt: 1, H. G. Bohn, Londra, 1853, s. 420.

⁵²³ **Anonim Haçlı Tarihi**, Çevirenin Dipnotu, s. 31, d.n. 177.

⁵²⁴ Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, **Timur'un Günlüğü...**, s. 123.

⁵²⁵ Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi-Pasifikten Akedeniz'e 2000 Yıl**, 3. Baskı, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2007, ss. 129-130.

⁵²⁶ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 81.

⁵²⁷ **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 83, 100-101.

⁵²⁸ Carnotensis, ss. 73, 82.

özellikle belirtmiştir.⁵²⁹ Wilbrand von Oldenburg da Antakya sakinlerinin yer altı kanalları aracılığıyla, akarsuları evlerine kadar götürdüklerini kaydetmiştir. Kendisi, kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu söylediği Antakya şehrinde yaşayanların Franklar, Süryaniler, Grekler, Yahudiler, Ermeniler ve Araplardan oluştuğunu anlatmıştır. Wilbrand von Oldenburg, Mehmet Ersan tarafından Çukurova olarak açıklanan⁵³⁰ ve seyyahın kendisinin Ermenistan olduğunu söylediği bölgede, Türklere, Franklara, Greklere, Süryanilere ve Ermenilere ek olarak başka toplulukların da yaşadığını söylemiş, Ermenilerin yönetici konumunda olduğuna dikkat çekmiştir. Seyyah, kalabalık olmadığını söylediği Adana'nın önemli bir kapasiteye sahip olduğunu vurgulamıştır. Sis şehri de son derece kalabalık ve zengindir.⁵³¹ Marco Polo, son derece sağlıklı bir bölge olarak tanımladığı Küçük Ermenistan bölgesinde yaşayanların eski hallerinin aksine, şu anda güçsüz, değersiz, obur ve ayyaş olduklarını söylemiş ve hiçbir nitelikleri olmadığını belirtmiştir.⁵³² İbn Battûta, çok büyük ve eski bir şehir olarak tanımladığı Antakya'yı kalabalık, güzel, her tarafında su olan yeşil bir yer olarak anlatmış, şehrin dışından Asi Nehri'nin geçtiğine dikkat çekmiştir.⁵³³ Bertrandon, Türkmenlerin yaşadığı ülkenin başkenti olarak belirttiği Antakya'dan itibaren Türkçe konuşulduğunu söylemiş, bu dili güzel, özlü ve öğrenilmesi kolay bir dil olarak tanımlamıştır. Suriye'den sonra kuzeye giderek kendisinin Ermenistan adını verdiği Türkmen ülkesine girdiğini, bu bölgenin başkentinin Antakya olduğunu söylemiş, yaklaşık üç yüz evin olduğunu bahsettiği Antakya'da, Araplardan çok Türkmenlerin yaşadığını kaydetmiştir. Adana şehri Türkmen bir beyin idaresinde, halkı da Türkmen olan her yanı surla çevrili, denize yakın bir ticaret şehridir. Kendisi Adana ile Tarsus arasındaki ovalarda çok sayıda Türkmen obasına rastlamış ve çadırlardan oluşan kasabalar gördüğünü söylemiştir.⁵³⁴

Haçlılar, Hıristiyanları giyimlerinden ve dillerinden tanırken, Antakya şehrinin asıl nüfusunu Süryaniler oluşturmuş, son derece az olan Ermeniler ise buraya sonradan gelmiştir.⁵³⁵ Hem Türkiye Selçukluları hem de ondan sonra gelen Beylikler döneminde, devlet yönetimi Müslüman olmayanların giyimlerine karışmamış, onlar bunun yanında hem meslek hem de davranış konusunda büyük bir

⁵²⁹ Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın..., ss. 38-40.

⁵³⁰ Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya...*, Çevirenin Dipnotu, s. 30, d.n. 93.

⁵³¹ Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya...*, s. 24, 30, 37.

⁵³² Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, s. 66.

⁵³³ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 114.

⁵³⁴ Broquiére, s. 164-165, 175-177.

⁵³⁵ *Anonim Haçlı Tarihi*, Çevirenin Dipnotu, s. 83, d.n. 215.

serbestliğe sahip olmuştur.⁵³⁶ Bizans İmparatorluğu X. ve XI. yüzyıllarda, siyâsî ve dinî nedenler de dâhil olmak üzere çeşitli gerekçelerle Ermenileri, Ermenistan'dan batıya doğru göç ettirmiş, Haçlı Seferleri'nin başlamasından hemen önce Kilikya'da biri Hetum diğeri de Rupen hanedanlarının idaresinde olan iki yönetim oluşmuş, Fırat Nehri'nin batısında, Selçuklulara bağlanmayı kabul eden Ermeniler bulunmuştur.⁵³⁷ Wilbrand von Oldenburg'un "diğerleri" diyerek hakkında bilgi vermedikleri Venedikli, Cenevizli, Arap ve Yahudi ticaret adamları olmalıdır.⁵³⁸ Fulcherius Carnotensis'in bahsettiği hainlik yapan Ermeni, zırh yapan bir aileden gelen Ermeni dönmesi Firuz'dur.⁵³⁹

Anonim Gesta'nın yazarı, Eskişehir Savaşı'na (1097) katılanların ne kadar çok oldukları karşısında hayrete düşmüş ve onların Türklerden, İranlılardan, Agulanlardan, Pavlikanlardan ve Araplardan oluştuğunu kaydetmiştir. Kendisi ayrıca içinde Azymitler'in de olduğu Kürboğa'nın kumandasındaki Türk ordusunun yenilmesinden sonra dağılan askerlerin, onların önünü kesen Ermeni ve Süryaniler tarafından katledildiklerini söylemiştir.⁵⁴⁰ XII. yüzyılda Suriye'ye gelen Wilbrand von Oldenburg, doğuda Katolik kilisesine mensup olanların Franklar olarak tanımlandığını, Suriye'de doğup anadili Arapça olan ve dinî konularda da Latince yerine Grekçe kullananlara Süryani denildiğini söylemiş, Grekler gibi Pavlos'u takip eden bu kimselerin Hıristiyan olduğunu belirtmiştir.⁵⁴¹ Rubruk, Türkiye'deki nüfusun büyük çoğunluğunun Ermeniler ve Rumlardan oluştuğunu belirtmiştir.⁵⁴² Marco Polo, Türkiye'de üç tür insanın yaşadığını söylemiş, bunların ilkini, ülkeye ismini veren Türkmenler olarak tanımlamıştır. Seyyaha göre Türkmenler Müslümandır, hayvan gibi yaşarlar, cahildir, dilleri farklıdır, koyunları için buldukları otlaklarda yaşarlar ve tarımla uğraşmazlar. Keçe veya deriden yaptıkları evleri vardır. Seyyaha göre bu ülkede yaşayan ikinci grubu Ermeniler oluşturmaktadır ve onların Hıristiyanlığı hatalıdır. Üçüncü kesimi oluşturan

⁵³⁶ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 1, 1990, s. 117.

⁵³⁷ Zeynep İnan, "I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Emeni Latin İlişkileri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, (Ed. Mehmet Metin Hülagü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak, Recep Karacakaya) Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, ss. 212-213.

⁵³⁸ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, Çevirenin Dipnotu, s.30, d.n. 93.

⁵³⁹ Carnotensis, Çevirenin Dipnotu, s. 82, d.n. 122.

⁵⁴⁰ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 72-73, 103, 132.

⁵⁴¹ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, s.5.

⁵⁴² Rubruk, s. 141.

Yunanlılar, Ermenilerle birlikte şehirlerde yaşamaktadır.⁵⁴³ Ricoldus de Monte Crucis, Türkiye’de yaşayan Türkmenlerin en çok Greklerden nefret ettiğini, Müslümanlar üzerine sefere çıkan Haçlılara ihanet eden bu Greklere, Türkmenlerin güvenmediğini ve onlara zulmettiklerini söylemiş, Türkmenlere karşı duydukları korkudan dolayı, yanlarında kaçmaya hazır bir atla dolaştıklarını belirtmiştir.⁵⁴⁴ İbn Battûta ise Erzincan şehrindeki nüfusun büyük bir kısmını Ermenilerin oluşturduğunu söylemiştir.⁵⁴⁵ Schiltberger, verimli arazilere sahip Giresun şehrinde yaşayanların Rum olduğunu belirtmiş, Türklerin Rum diline *Urrum* dediğini kaydetmiştir.⁵⁴⁶ Clavijo, Ünye’de bir kale ve onun yakınında bir şehir olduğunu söylemiş, buraları yöneten Yunanlıların, Timur’a vergi verdiklerini söylemiştir.⁵⁴⁷

Gesta’da kaydedilen ve adı açıklanamayan Agulanlar büyük ihtimalle Kafkas kökenli Albanlar’sır, Azymitler ismiyle de Ermenilerin kastedilmiştir.⁵⁴⁸ Türkiye’deki kırsal alanların Türkleşmesi tamamen Türkmenler tarafından yapılmış, onların bir kısmı yerleşik hayata geçmesine rağmen, zaten bu şekilde yaşayan yerli halklar arasında kaybolmamışlardır. Daha sonra Türkiye’ye gelen İranlılara ek olarak Erzurum ve Erzincan’da yoğun bir Ermeni nüfusu bulunmuştur ki bunlar Kilikya, Kapadokya, Toros Dağları’nın bazı kesimlerinde yaşamışlardır. Bundan başka Türkiye’nin hemen bütün kıyı bölgelerinde, Marmara ve Ege denizlerine dökülen nehirlerin yukarı yataklarında ve hatta Ankara ve Kapadokya’nın ortasında, tarıma uygun bölgeler ve şehirlerde çok miktarda Grek nüfusu da yaşamıştır.⁵⁴⁹ Bizans İmparatorluğu ve Müslümanlar arasında yüzyıllarca süren savaşlar nedeniyle Selçukluların gelmesinden önce Anadolu çok büyük zarar görmüş, buraya gelen Türkler göçer hayat yaşamalarına rağmen, yerli halklardan çok daha yüksek bir medeniyet seviyesinde bulunmuştur. Ayrıca İslâm Medeniyeti’nin ortaya çıkması ve yükselmesinde Irak, Suriye ve Mısır’daki Hıristiyanlar büyük ve önemli görevler üstlenmiş olmasına rağmen Anadolu’da ortaya çıkan ve Türk-İslâm medeniyetinin bir parçası olan bu medeniyet, böyle bir imkânı bulamamıştır.⁵⁵⁰ Bizans

⁵⁴³ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, ss. 67-68.

⁵⁴⁴ Monte Crucis, ss. 42-43.

⁵⁴⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 418.

⁵⁴⁶ Schiltberger, ss. 106, 173.

⁵⁴⁷ Clavijo, s. 122.

⁵⁴⁸ **Anonim Haçlı Tarihi**, Çevirenin Dipnotu, s. 73, d.n. 181; **Anonim Haçlı Tarihi**, Çevirenin Dipnotu, s. 103, d.n. 280.

⁵⁴⁹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadoluda...**, ss. 151, 158-159.

⁵⁵⁰ Osman Turan, **Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980, ss. 78-79.

İmparatorluğu'nun Ermenileri zorla göç ettirmesi ve onları Ortodokslaştırma politikası nedeniyle, onlar ilk önceleri Bizans İmparatorluğu'na karşı Müslüman Arapların yanında olmuş sonra da onların yerini alan Selçuklarla yakınlaşmış ve Türkleri bazen bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Ayrıca o dönemin Ermeni ve Süryani kaynakları Rumlara, “menfur ve kadınlaşmış” demiş, onları hem dinlerine hem de milli varlıklarına düşmanlık yapan, “zalim Rafizîler” şeklinde suçlamıştır.⁵⁵¹

Anonim Gesta'nın yazarı Türklerin kullandığı yayların ne kadar tehlikeli olduğunu Araplar, Süryaniler, Grek ve Ermeniler arasında bildiğini; onların son derece atılgan, cesur ve becerikli olduklarını söylemiş, eğer Hıristiyan olsalardı dünyada kimsenin onları yenemeyeceğini kaydetmiştir.⁵⁵² Cartonensis de “Sultanın kâfir İranlıları” olarak tanımladığı Türklerden oluşan ordunun hepsinin atlı ve okçulardan oluştuğunu söylemiş, “Gerçek korkuyu bilmeyen Türklerin ise cüreti ve cesaretinin dikkat çekici” olduğunu özellikle belirtmiştir.⁵⁵³ Wilbrand von Oldenburg, Türklerin dağlarda yaşadıklarını, bedevi Araplara çok benzediklerini, evlerde oturmadıklarını ve tek silahlarının da sapan olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁴ Avcılık yapmak için ok ve yayın çok eski dönemlerden beri kullanılmasına rağmen, Türkler bu ikisini son derece etkili bir silah haline getirmiştir. Genellikle, gerilmesi zor olan ve tersine gerilerek kurulan çift kavisli (réflexe) yayları tercih etmişler, dörtnala koşturarak atların üstünde bile her taraflarına son derece isabetli atışlar yapabilmişlerdir.⁵⁵⁵

Gesta'nın yazarı, Eskişehir Savaşı'ndan sonra etrafa dağılan Türklerin, yağma yaptığını, işlerine gelen her şeye el koyduklarını, Haçlıların işine yarayacak şeyleri ise tahrip ettiklerini söylemiş, Hıristiyan çocuklarını kaçırdıklarını özellikle belirtmiştir.⁵⁵⁶ Ergin Ayan bu konuda, çocukların alınıp yetiştirilmesi yönteminin Türkler tarafından halihazırda yapıldığını söylemiş, bunu devşirme sistemiyle karşılaştırmıştır.⁵⁵⁷ Buna ek olarak Büyük Selçuklular, profesyonel ve paralı bir orduyu son derece önemli görmüş, bunun için Türk ve Arap gibi farklı milletlerden küçük yaşta satın alınan çocukları özel bir şekilde yetiştirmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kültür ve sanat seviyesini yükselten, çok sayıda hayır kurumu yaptıran

⁵⁵¹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 97.

⁵⁵² **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 73-74.

⁵⁵³ Carnotensis, ss. 68-69.

⁵⁵⁴ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, s. 22.

⁵⁵⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, ss. 284-285.

⁵⁵⁶ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 76.

⁵⁵⁷ **Anonim Haçlı Tarihi**, Çevirenin Dipnotu, s. 76, d.n. 190.

Türkiye Selçukluları'ndaki gulamlar da genellikle Rum kökenli olmakla beraber, aralarında Gürcü ve Ermeniler de bulunmuştur.⁵⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu, pek çok kurumunun yanında ordusunu da Türkiye Selçuklularını örnek alarak oluşturmuştur.⁵⁵⁹ Bu konuda, yani devlet ordusunun tek bir millet yerine çeşitli uluslardan alınan askerlerin bir karması olması gerektiğini söyleyen ve Türkmenlerin hem Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu esnasında hem de akraba olmaları sayesinde devlet üzerinde haklarının olduğunu özellikle vurgulayan Nizamü'l-mülk, onların da gulam olarak orduya alınmaları gerektiğini talep ettiği gibi Siyasetname'sinin bir tam bölümünü gulamlara ayırmıştır.⁵⁶⁰

Anonim Gesta'nın yazarı, Konya'ya geldiklerinde buradaki insanların iyi olduğunu söylemiş, hatta bundan sonra takip edecekleri yolda, su az bulunacağı için yanlarına su tulumları almaları gerektiğini tavsiye ettiklerini, özellikle belirtmiştir.⁵⁶¹ Bununla beraber Carnotensis Akşehir'den Konya'ya olan yürüyüşleri esnasında sıklıkla erzak sorunu yaşadıklarını söylemiş, önceden verimli olan Anadolu'nun, Türkler tarafından zarar gördüğünü belirtmiş, nüfusunun azaldığına da dikkat çekmiştir.⁵⁶² Rubruk, Arseğan dediği Erzincan'da,⁵⁶³ içinde bulunduğu yılda meydana gelen bir deprem sonucunda on bin kişinin öldüğünü söylemiş, bu sayının içinde fakirlerin olmadığını özellikle belirtmiştir.⁵⁶⁴ Yüzyıl sonra Anadolu'ya gelen Jordanus, İran'ı, Büyük Ermenistan'ı, Kaldea'yı, Kapadokya'yı, Küçük Asya'yı ve Yunanistan'ı gezdiğini, Yunanistan hariç hiçbirisini çok kalabalık bulmadığını söylemiştir.⁵⁶⁵ Bertrandon ise Türkmenlerin nüfusunun fazla, masraflarının az, tek liderleri olup ona itaat ettiklerini söylemiş, bir yerde pek durmadıklarını özellikle belirtmiştir. Tarsus'tan başladığı dört günlük bir yolcuğun ardından Ereğli'ye geldiğindeyse, etrafında bulunan kasabaların nüfusunun ya hepsinin ya da büyük bir kısmının Türkmenlerden oluştuğunu söylemiştir. Akşehir'den sonra Karahisar'a doğru giderken, bu bölgenin kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu ve halkın büyük bir

⁵⁵⁸ Erdoğan Merçil, "Gulam", TDV **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 14, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1996, ss. 182-184.

⁵⁵⁹ Mehmed Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, ss. 124-132.

⁵⁶⁰ Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, (Çev. Mehmet Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, ss. 143, 151-167.

⁵⁶¹ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 76.

⁵⁶² Carnotensis, s. 71.

⁵⁶³ Vladimir Aleksandroviç Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, (Çev. Azer Yaran), Ankara, 1988, s. 229.

⁵⁶⁴ Rubruk, s. 139.

⁵⁶⁵ Jordanus, **Mirabilia Descripta**, ss. 9-10.

kısımının da Türkmen olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁶ Pero Tafur ise Türkiye'nin son derece büyük bir ülke olduğunu ama nüfusunu az gördüğünü söylemiştir. Kendisi, yaklaşık dört bin nüfuslu Bursa şehrini de ziyaret etmiş, burasının surlarının olmadığını ama Türkiye'deki diğer şehirlere kıyasla daha büyük ve zengin olduğunu anlatmıştır. Seyyahın düşüncesine göre Türkiye'de bu kadar büyük, zengin ve kalabalık başka bir şehir yoktur.⁵⁶⁷

Selçuklular döneminde Müslümanlar Türkiye'den ve Selçukluların kurduğu devletten, "Rum" ismiyle bahsettikleri halde özellikle III. Haçlı Seferi'nden itibaren Batılılar burayı "Turchia" yani Türkiye adıyla anmıştır.⁵⁶⁸ Venedik'ten gelen seyyahlar halen Büyük ve Küçük Ermenistan terimlerini kullanmalarına rağmen bu dönemde Türkiye toprakları Türkmen Ülkesi adıyla anılmıştır.⁵⁶⁹ Aslen bir "Uc Gazileri" devleti olan Türkiye Selçukluları hem geniş hem de İslâm Medeniyeti'nin parladığı bir coğrafya üstüne kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin aksine, hem ekonomik hem de medeni açıdan çökmüş bir ülkede, yaklaşık bir yüzyıl süren savaşlar süresince harap olan bir coğrafyada kurulmuştur.⁵⁷⁰

Carnotensis, İznik şehrine sahip olan Türklerin, Haçlıların buraya gelmelerinden elli yıl önce İran'dan çıkıp geldiklerini, Fırat Nehri'ni geçtiklerini ve bu noktaya kadar tüm Anadolu topraklarını ele geçirdiklerini kaydetmiştir.⁵⁷¹

X. yüzyılda başlayan Türklerin göç hareketi, bir görüşe göre IV. Yüzyılda Avrupa Hunları'nın başlattığı Kavimler Göçü'nden daha önemlidir ve Anadolu'da sona eren, Selçukluların başlattığı ve yarım yüzyıl süren bu göç üç aşamada incelenmiştir. Bunlar; (1) Tuğrul Bey'in liderliğinde 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması, (2) 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nın yapılması ve (3) bundan sonraki süreçtir. Süleyman Şah 1075'te İznik şehrini alarak kendine başkent yapmaya değin korkuyla yaşayan Selçuklular, bu coğrafyayı tam anlamıyla sahiplenememiş, ancak bu tarihten sonra kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin ardından, Türkler kendilerinden emin bir şekilde bu coğrafyayı bir yurt haline getirmiştir.⁵⁷²

⁵⁶⁶ Broquiére, ss. 170-171, 180-181, 194.

⁵⁶⁷ Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi**, ss. 151, 172.

⁵⁶⁸ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., s. 150.

⁵⁶⁹ **Seyyahların Gözüyle Sultanlar**..., Çevirenin Dipnotu, s. 49, d.n. 77.

⁵⁷⁰ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 106.

⁵⁷¹ Carnotensis, s. 65.

⁵⁷² Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 23.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya'ya⁵⁷³ Nisan ayı içinde gelen Rubruk, burada pek çok Frankla karşılaştığını belirtmiş ve biri Cenovalı diğeri de Venedikli olan iki tüccarla tanışmıştır.⁵⁷⁴ Pero Tafur da Truva şehrini ziyaret etmek için önce Eski Foça'ya gelmiş, burada bir Ceneviz yerleşimi olduğunu söylemiş, ziyaret ettiği yerde çok eski binalar olduğunu görmüş ve Türklerin buna benzer eski yapıları kutsal kabul ettiğini, bundan dolayı böyle kalıntılara zarar vermeyip, evlerini bunlara bitişik yaptıklarını belirtmiştir.⁵⁷⁵ İbn Battûta, önceleri Rum diyarı diye bilinen Anadolu'nun artık Türk ülkesi olduğunu söylemiş,⁵⁷⁶ A. Sait Aykut, İbn Battûta'nın Memlûklüler için "Türk Devleti" fakat Anadolu için "Türk Toprağı" demesini, bazı Araplar için Mısır ve Suriye'deki Memlûk devletinin siyasî gücü, Anadolu'nun ise Türklerin yaşadığı topraklar anlamına gelmesine bağlamıştır.⁵⁷⁷ Anadolu'nun Türkiye haline gelmesinde hem Türklerin İslâm dinini benimsemesi hem de yarımadanın coğrafi ve siyasî durumu son derece büyük bir önem taşımıştır.⁵⁷⁸

1.2.3.3.1. Göçer Türkmenler ve Karakterleri

İbn Battûta, Manisa'dan Bergama'ya giderken, geceyi yayla kuran bir Türkmen obası arasında geçirdiğini söylemiş, çadırda kalmış ama hayvanları için gerekli olan yemi, bu Türkmenler arasında bulamadığını kaydetmiştir.⁵⁷⁹ Bertrandon, çadırlarda yaşayan Türkmenlerle görüşmüş, onları güzel insanlar olarak tanımlamış ve bir yere giderken yanlarında götürdükleri çadırlarını hep kırılık yerlere kurduklarını belirtmiştir. Seyyah, Antalyalı iki Türkmenin çadırını inceleme fırsatı bulmuş ve orta boyutta olan bu çadırın içinde ancak altı veya sekiz kişinin kalabileceğini, bir devenin bunlardan altı veya sekiz tanesini taşıyabildiğini ve onların son derece güzel şeyler olduğunu anlatmıştır. Kendisi Antakya civarında konaklayan yüz yirmi Türkmen çadırıyla karşılaşmış ve bunların gördüğü en güzel çadırlar olduğundan bahsetmiştir. Seyyaha göre beyaz pamuklu kumaş ile mavi renkteki keçeden yapılan bu çadırlar, on beş-on altı kişinin beraber yaşayabileceği

⁵⁷³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 133.

⁵⁷⁴ Rubruk, s. 140.

⁵⁷⁵ Tafur, s. 137.

⁵⁷⁶ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 400.

⁵⁷⁷ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 400, d.n. 1.

⁵⁷⁸ Koca, "Diyar-ı Rum'un...", ss. 5-6.

⁵⁷⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 427.

kadar büyüktür ve içinde, ateş hariç olmak üzere, bir evde olması gereken her şey mevcuttur.⁵⁸⁰ Pero Tafur da Büyük Türk'ün ve halkının her mevsim çadırlarda yaşadığından da bahsetmiştir. Bunun yanında Türklerin çadırlarının içinin evleri gibi rahat olduğunu ve her şeyin bunun içinde yer aldığını, bu çadırların ve geçici olarak kaldıkları yerlerin güzel olduğunu söylemiş, halkın uğraşının hiç bitmediğini belirtmiştir. Türklerin bu çadırları kullanmaya alışmaları nedeniyle, hoşnutsuzluk göstermediğini de eklemiştir.⁵⁸¹

Selçuklular zamanında Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin ne kadarının göçer ne kadarının yerleşik olduğunu saptamak zor olmakla beraber onların, develerini kullanarak uzun süreli göçler yapanlardan ziyade, sürüleriyle mevsimlik göçler yapanlardan olmaları çok muhtemeldir.⁵⁸² Konya özelinde, XII. yüzyılın sonlarında bu şehir, bir şehirden çok göçer yurtluğu veya "askerî bir kamp" görünümünde olmuş, Türkler burada hayatlarını çadırlarda sürdürmüştür.⁵⁸³

İbn Battûta, Gölhisar'dan Lâdik'e doğru giderken, Karaağaç yolunu kullandıklarını söylemiş, yeşillik bir bölge olarak andığı buraya Türkmenlerin yerleştiğini, Germiyan obalarının yol kestiğini anlatmış ve Kütahya'ya hâkim olan Germiyanogullarının, Yezid b. Muaviye soyundan geldiğine yönelik bir söylentiden bahsetmiştir. Seyyah, güvenlik olmadığı için Denizli'den Tavas Kalesi'ne gitmek amacıyla bir kafileye katıldıklarını belirtmiştir.⁵⁸⁴ Bertrandon da Konya ahalisinin çok kötü, hepsinin birer canı olduğunu, ağır cezalara rağmen kendilerini öldürüp durduklarını söylemiş, ülkede adalet hüküm sürse de bu insanların hırsız ve hilebaz olduğunu belirtmiştir. Kendisine, kaldığı oteldeki önemli ve zengin kişilerin öldürtülebileceği haberi dahi ulaşmıştır. Bertrandon buna benzer bir olayı, halkı çok kötü insanlardan oluşan Atsaray (Akşehir) isimindeki bir şehirde de yaşamış, ölmek istemiyorsa önce geceleri dışarı çıkmaması tembihlenmiş, sonra da dışarı çıkması yasaklanmıştır.⁵⁸⁵

Germiyanogulları ordularını sürekli savaşa hazır tutmuş, askerlerini teftiş etmiş ve Karamanogulları'nın ardından Anadolu'daki en güçlü beylik olmuştur.⁵⁸⁶ Bu güç etraftaki beylikleri korkutmuş, bundan dolayı da Germiyanogulları aleyhinde

⁵⁸⁰ Broqui re, ss. 170-171, 154-155, 168.

⁵⁸¹ Tafur, ss. 150-151.

⁵⁸² Cahen, **Osmanlılardan  nce Anadolu**..., s. 152.

⁵⁸³ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, s. 229.

⁵⁸⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 408, 410-411.

⁵⁸⁵ Broqui re, ss. 189, 193.

⁵⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1969, ss. 41, 204.

söylentilerin çıkarılmıştır.⁵⁸⁷ Bununla beraber Vladimir Aleksandroviç Gordlevski de Selçuklu Devleti'nin ancak ana yollarda güvenliği sağlayabildiğini, iç kısımlarda hemen herkesin korkuyla yaşadığını söylemiş, İbn Battûta'nın anlattıklarını, Selçuklu yönetiminin ticareti canlandırmak ve bunun için kervansaraylar kurmak isteğine bir gerekçe olarak göstermiştir.⁵⁸⁸

İbn Battûta, Türkiye'yi oldukça övmüş, bura halkının son derece güzel olduğunu söylemiş ve oldukça merhametli insanlar olduğunu vurgulamıştır. Alanya şehrinin nüfusunun da tamamen Türkmenlerden oluştuğunu söylemiştir. Kendisi ayrıca Anadolu'da bulunan beylerin âdetleri arasında, yolcularla ilgilenmek, onlarla güzel bir şekilde konuşmak ve onlara hediyeler göndermek olduğunu anlatmıştır.⁵⁸⁹ Bertrandon, Misis'te de yaklaşık olarak üç yüz evde Türkmenlerin yaşadığını kaydetmiştir. Adana'da Türkmenlerle iç içe yaşamış, kendisi içine girmeye cesaret edemese de onlarla beraber hamama gitmiş ve önceden böyle hissetmese de her geçen gün, birbirlerine saygılı davranan ve iyi niyetli olan bu insanlara gittikçe yakınlık duyduğunu itiraf etmiştir. Kendisi ayrıca bu insanların neşeli, istediklerinde hayatlarının bir parçası olan türküleri söyleyen, üzüntü nedir bilmeyen ve her şeyi iyi gören insanlar olduğunu da eklemiştir. Yol boyunca pek çok kez toprak üstünde yatan Türklere rastladığı için Bertrandon, Türkleri, "büyük zorlukların insanları" olarak tanımlamış ve sade bir yaşamdan yana olduklarını belirtmiştir. Seyyah, tuvaletten sonra ve ibadetten önce hariç olmak üzere Türklerin ellerini hiç yıkamadıklarını, fakat mümkün olan her fırsatta, temiz tuttıkları sakallarını yıkadıklarını söylemiştir. İstanbul'a gelen Bertrandon, tüm yolculuğu boyunca Türklere her zaman dostluk görmüş, Rumlardan çok Türklere güvenmiş, buradaki Rumların Roma'ya bağlı olan Hıristiyanları sevmediklerinden bahsetmiştir. Bununla beraber Osmanlı ülkesinde tam bir adalet ve güvenliğin bulunduğunu söylemiş, Osmanlı padişahının halkına karşı zorbalık yapmadığını da kaydetmiştir. Türkleri samimi ve dürüst bulmuş, hangi şartlar altında olurlarsa olsunlar, şimdiye kadar hep yiğitçe davrandıklarına şahit olmuştur. Buda şehrine geldiğinde burada İmparator naibi ile görüşmüş, bu kişi giydiklerinden dolayı Bertrandon'u önce bir Türk zannetmiş, bundan dolayı büyük bir itibar göstermiş fakat daha sonradan Bertrandon'un Hıristiyan olduğunu anlayınca tavrını değiştirmiştir. Seyyah, bu

⁵⁸⁷ İbn Battûta, *Çevirenin Dipnotu*, Cilt: 1, s. 408, d.n. 13.

⁵⁸⁸ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, ss. 215-216.

⁵⁸⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 400, 402, 410.

bölgede bir Macar'ın sözündense bir Türk'ün sözüne güvenmesi gerektiğini öğrenmiştir. Bununla beraber bu durum Viyana'da tersine dönmüştür.⁵⁹⁰ Pero Tafur, Türklerin doğrulukta asil, neşeli, şefkatli, hoşsohbet insanlar olduklarını, bir yerde faziletten bahsediliyorsa söz konusu olanların ancak Türkler olabileceğini söylemiş, Yunanlılara karşı çok zalim ve insafsızca davranmalarına hayret etmiştir.⁵⁹¹

1.2.3.3.2. Türkiye Türkmenlerinde Kadının Durumu

Ricoldus de Monte Crucis, Türkiye'de yolculuk yaparken, bir Türkmen kadınının doğum yaptığına şahit olmuş fakat gece vakti doğuran kadının hiç ses çıkarmamasından ve sabah da yola devam etmesinden hayret etmiştir. Kadının çektiği acıların, kabileyi yoldan alıkoymadığını, Türkmen kadının da herhangi bir ağrı vs. hissetmeden, çocuğunu sırtına alıp, kervandaki develerin önünde yoluna devam ettiğini gören seyyah, Türkmen kadınların son derece güçlü olduklarını özellikle belirtmiştir.⁵⁹² İbn Battûta ise Türk kadınlarının yüzünü örtmediğini söylemiş, hem Türkler hem de Tatar dediği Moğollar arasında kadınların çok büyük bir saygı gördüğünü belirtmiştir. Zira seyyaha göre bu uluslarda herhangi bir buyrukta mutlaka, "Sultanın ve hatunlarının emriyle!" ifadesi de geçmektedir. Bunun yanında kadınlar, hükümdarla sefere çıkmakta, bu esnada kendi çadırında kalmakta ve büyük gelirleri bulunmaktadır. Seyyah, Türkiye'deki kadınların da yüzlerini örmediğini belirtmiş, vedalaşma vakti geldiğinde, seyyaha evlerinden bir üye gibi davrandıklarını, üzüntülerini de ağlayarak gösterdiklerini söylemiştir. Kayseri şehrine geldiğinde, burada Alaeddin Eretna Bek'in hatunlarından biri tarafından ağırlandırılmış ve asıl adı Togay Hatun olmakla beraber, ona ulu anlamına gelen "Ağa" unvanıyla hitap edildiğini söylemiştir. İznik'e geldiğinde burasının son derece boş olduğunu söylemiş, idarenin Nilüfer Hatun'da olduğunu kaydetmiş ve onu erdemli, iyi yürekli bir kadın olarak tanımlamıştır.⁵⁹³ Bertrandon, Hamant'tan⁵⁹⁴ Antakya'ya giderken, biri kadın olan altı veya sekiz Türkmene rastlamıştır. Bu kişiler, kadın da dâhil olmak üzere kalkanlı bir haldedir. Daha sonra kendisine, bu Türkmen

⁵⁹⁰ Broquière, ss. 172, 174-175, 214, 241, 270, 279, 280.

⁵⁹¹ Tafur, s. 152.

⁵⁹² Monte Crucis, s. 42.

⁵⁹³ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 289, 324-325, 400, 415, 430.

⁵⁹⁴ Hamant günümüzdeki Hama'dır ve devasa büyüklükteki su değirmenleriyle meşhur olmuştur. Bkz. Broquière, Editörün Dipnotu, s. 159, d.n. 3.

kadınlarının en az erkekler kadar iyi savaştığı, Dulkadiroğlu isimli bir beyin idaresinde, buna benzer otuz bin kadın savaştığının olduğu söylenmiştir.⁵⁹⁵

Bu dönemde Türkleri yakından görme fırsatı bulmuş olan Avrupalıların ve Müslümanların en çok dikkatlerini çeken durum Türkmen kadınları olmuş, onların özgürlüklerinden son derece etkilenmişlerdir. Ayrıca hem Türkmen kadınlarının yüzlerini örtmemesi hem de içinde yolculuk ettikleri kabileyi durdurma ihtiyacı hissetmeden doğum yapan Türkmen kadınlarının son derece sağlıklı olmaları hayret uyandırıcı bir durum teşkil etmiştir.⁵⁹⁶ İslâmiyetten önce ve İslâmiyete geçiş dönemi olarak adlandırılabilir olan Selçuklular döneminde, devlet idaresinin yanında toplumsal yaşamda, kadınlar erkeklere eşit olmaktan ziyade her iki taraf birbirini tamamlar nitelikte olmuştur.⁵⁹⁷ İslâmiyet'ten önce Türk kadınlarının devleti yönetmek de dâhil olmak üzere devlet işlerinde faaliyetleri ve etkinlikleri olmuş, İslâmiyetten sonra dahi hem Selçuklu hem de Harzemşah devletlerinde, kadınlar askeri ve politik faaliyetlerde son derece etkin davranmıştır.⁵⁹⁸ Bertrandon'un bahsettiği kadınlardan yola çıkıldığında, daha sonra Bâcıyan-ı Rum ismiyle tanınacak olan topluluğun içinde savaşçı kadınların da bulunması oldukça yüksek bir ihtimal olarak görülmüştür.⁵⁹⁹

1.2.3.3.3. Türkiye'de Ahılar (Ahiler) ve Yardımseverlik

İbn Battûta, Antakya şehrinde Habib Neccar'ın mezarının yanında bir tekkenin olduğunu söylemiş, burada yolcu ve düşkünlere yemek verildiğini anlatmıştır. Bu durum, Konya'daki Şeyh Celaleddin'in türbesinde de mevcuttur. Mardin yöneticisi olan Melik Salih, pek çok medrese ve zaviye inşa ettirmiştir. Seyyah, Türkiye'de gittiği tüm zaviyelerde büyük bir ilgi görmüş, ister kadın ister erkek olsun tüm komşuları kendisini son derece iyi bir şekilde ağırlamıştır. Bursa'nın hemen yanında bulunan kaplıcaya iyileşmek için uzak yerlerden gelenlerin kalabileceği bir zaviye olduğunu, buraya gelenlere üç gün boyunca yemek verildiğini söylemiş ve burayı kuranın bir Türkmen hükümdarı olduğunu belirtmiştir.

⁵⁹⁵ Broquiére, ss. 162-163.

⁵⁹⁶ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., s. 158.

⁵⁹⁷ Ayşe Dede Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 2016, ss. 176-177.

⁵⁹⁸ Arzu Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 18-19.

⁵⁹⁹ Emine Sonnur Özcan, "İskitlerden Bacıyan-ı Rum'a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)**, Sayı: 29, 2018, s. 176.

Kastamonu'da, burayı yöneten Süleyman Padişah'ın ikindi namazından sonra genel bir sofra kurdurduğunu ve yerli, yabancı, yolcu, fakir hiç kimsenin bu sofradan geri çevrilmeyip, karınlarının doyurulduğunu söylemiştir. Kastamonu'dan Sinop'a giderken, yoldaki bir kasabada Fahreddin Bek zaviyesini görmüştür. Burada konaklamış, bu zaviyenin karşısında, yolcuların hiçbir masrafa girmeden yıkanacağı bir hamam olduğundan, Suriye, Mısır, Irak, Horasan gibi uzak yerlerden gelen dervişlere bir takım elbise ile yüz dirhem verildiğinden, orada misafir olarak ağırlandıkları sürece ekmek, et, pilav, yağ ve helva verildiğinden bahsetmiştir. Anadolu'dan gelen dervişler ise on dirhem harçlık ve üç günlük ağırlanma süresine sahiptir. İbn Battûta, Kayseri'de ahılar yanında konaklarken, buradaki âdetlerden birinin, bir yönetici olmaması halinde, şehir yönetiminin ahılar tarafından sağlanması olduğunu özellikle belirtmiştir.⁶⁰⁰ Schiltberger, Türkiye'nin başkenti olarak tanımladığı Bursa'da sekiz tane hastane olduğunu söylemiştir. Bu hastanelerde dinine bakılmaksızın tüm fakirler tedavi edilmektedir.⁶⁰¹ Bertrandon, Bursa şehrinde üç veya dört tane darüşşifa ve imarethane olduğunu söylemiş, buralarda ihtiyacı olanlara ekmek ve et gibi yiyeceklerin yanında, isteyenlere şarap da verildiğini kaydetmiştir.⁶⁰²

Yollar üstünde kurulan zaviyeleri, genellikle günahlarından pişmanlık duyan varlıklı kişiler yaptırmış, onların bağışladıkları gelirlerle bu tür yerler çalıştırılmıştır.⁶⁰³ Tarihleri boyunca zaten sosyal yardım ve dayanışma konularında öne çıkan bir bilinç taşıyan Türkler için “vakıf kurma” düşüncesi de bir o kadar eskidir ve bu duruma Uygurlar döneminde kurulan bir vakfiye örnek olarak gösterilebilir. Türkiye Selçukluları'nda bulunan vakıflar, başta belediyeçilik olmak üzere tüm yerel idare sorumluluğunu üstüne almış, böylece şehirleşmeyi hızlandırmıştır. Moğollarla beraber vakıflar bozulmuş fakat XIII. yüzyılda İlhanlıların faaliyetleri ile yaşamaya devam etmiştir.⁶⁰⁴

İbn Battûta, Anadolu'da yaşayan Türkmenlerin bulunduğu her yerleşim biriminde ahıların da olduğunu söylemiş, bu kişilerin kendi yaşadıkları yerleşime gelen yolcu ve yabancıları ağırlamakla, korumakla ilgilendiklerini belirtmiştir.

⁶⁰⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 114, 313, 339, 400, 429, 440-442, 415-416. Ayrıca bkz. İsmail Çiftçioğlu, **Ankara Ahılları Devleti ve Dönemi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

⁶⁰¹ Schiltberger, s. 101.

⁶⁰² Broqui re, s. 201.

⁶⁰³ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, s. 314.

⁶⁰⁴ Mustafa Demir, “Türkiye Selçuklu Vakıfları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, ss. 272-278.

Seyyaha göre *fiṭyan* yani *yiğitler*, denilen bu genç adamlar, gün içinde çalışarak belirli bir miktar kazanç elde ettikten sonra, kendisine ahı denilen önderlerinin kurduğu tekkeye gelir ve kazandıkları parayı ona verirler. Bu parayla tekkenin ihtiyaçları karşılanır, tekke mensuplarının, toplu halde yaşamaları için gerekli olan şeyler alınır. İkinci namazının ardından da ağırlanan yolcular ve yabancılar da dâhil olmak üzere herkes bir araya gelerek yemek yer, eğlenir, türkü söyler. Ahılar, yolcu o yerleşimden ayrılana değin onu konuk ederler. Seyyah, dünyada ahılardan daha erdemli ve ahlaklı kimseyi görmediğini özellikle belirtmiştir.⁶⁰⁵

Seyyah, Antalya şehrinde de böyle bir ahı tekkesinde konaklamış,⁶⁰⁶ ilk başta kendisini tekkesinde ağırlamak isteyen ahı önderinin giyiminden onu fakir birisi zannetmiş fakat durumun açıklanmasından sonra onların tekkelerinde kalmış ve hem hoşuna giden bu misafirliğini hem de tekkeyi detaylı bir şekilde anlatmıştır. Burdur'a geldiğinde, yine ahılar onu ağırlamak istemiş ama Burdur hatibinin ısrarıyla onun tarafından ağırlanmıştır. İbn Battûta, aynı dili konuşmadıkları ve bir tercümanları olmadıkları halde onun misafirliğinden son derece mutlu olduğunu belirtmiştir. Denizli şehrinde birinin adı Ahı Tuman, diğerinin adı Ahı Sinan olan iki ahı önderi arasında tartışma konusu olmuş, onu önce ağırlamak isteyen iki ahı önderinin, birbirlerini hançerlemek noktasına kadar gelmelerinden büyük bir korku duymuştur. Sıranın kura ile belirlenmesine karar verilmesinden sonra ortam yatışmıştır.⁶⁰⁷

A. Sait Aykut, İbn Battûta'nın seyahatnamesini kullanarak ahı sözcüğünün Arapça, "kardeş" sözcüğünden geldiğini iddia edenlerin son derece yanlış olduğunu belirtmiştir. Kendisi seyyahın ahı sözcüğünü böyle bir anlamda kullanmadığını sadece Antalya ve Sakarya isimlerini açıklarken yaptığı gibi "yabancı bir kelime görünce onu derhal Arapların çok iyi bildiği bir kelimeye benzeterek" açıkladığını söylemiştir. Bu sözcüğün hiçbir harfinin uzatılmaksızın okunması gerektiğini özellikle vurgulamış ve seyyahın bu sözcüğü yazarken kullandığı harflerden yola çıkarak, sözcüğün aslının *cömert* ve *bahadır* anlamlarına gelen *akı* olmasının son derece büyük bir ihtimal olduğunu ortaya koymakla kalmamış, Evliya Çelebi'deki bir kayıttan yola çıkarak bu iddiasını da güçlendirmiştir.⁶⁰⁸ Ahılık teşkilatının fütüvvet teşkilatı içinde ortaya çıktığı, daha sonraları ondan ayrıldığı, kendine ait bir

⁶⁰⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 403-404.

⁶⁰⁶ İbn Battûta Türkiye'de yolculuk yaparken şuralarda da ahıların yanında konaklamıştır: Milas, Konya, Niğde, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Balıkesir, Bursa, Geyve, Yenice ve Bolu. [Bkz. İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 411-412, 415-419, 428-429, 432-433, 437.]

⁶⁰⁷ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 404-406, 409-410.

⁶⁰⁸ İbn Battûta, Çevirenin Önsözü, Cilt: 1, ss. lvi-lix.

yapıya kavuştuğu yönünde bir iddia olmakla beraber,⁶⁰⁹ Claude Cahen ilk ahıların fütüvvet ile hiçbir ilgilerinin olmadığını kesin bir dille ifade etmiş ve “ilk ahılar tam anlamıyla mistik kişilerdi” demiştir. Moğollardan önceki ahılar hakkında da pek bir bilgi yoktur. İbn Battûta’daki bilgilere bakıldığında çeşitli ahı grupları arasında bir rekabetin bulunduğu, Denizli’de olduğu gibi tüm mesleklerin bir yerde toplanma zorunluluğunun olmadığı, bu grupların çeşitli mesleklere üye olanların oluşturduğu daha küçük gruplardan oluştuğu görülür. İbn Battûta’nın, İran dâhil olmak üzere gittiği yerlerde buna benzer başka bir yapıyla karşılaşmadığı vurgulanmalıdır.⁶¹⁰ Büyük şehirlerde ahılar çeşitli gruplar şeklinde örgütlenirken, küçük yerleşimlerde tüm meslek grupları tek bir yapıda bulunabilmiştir. Ahılar Türkiye Selçuklu Devleti’nde meslek sorunlarını çözmüş, devlet ve esnaf arasında aracılık rolünde olmuş, ana sorumluluklarını kalite ve fiyat kontrolü teşkil etmiştir. Siyasî faaliyetleri de olan ahılar, ancak XVI. yüzyıldan sonra ekonomik çalışmalarıyla öne çıkmıştır.⁶¹¹ Onlar Moğollara karşı Kayseri şehrini savunmuş, Ebubekir Pervane isyan etme kararını ilk önce Konya ahılarına bildirip onlardan destek istemiştir. Bu isyanı kabul etmeyen ahılar, devlet yönetiminden gönderilen Şemsettin Yav-Taş Bek ile beraber muhalifleri ortadan kaldırmıştır. Konya’nın önde gelenlerinden olan Ahı Ahmed-şah’ın yanında her zaman birkaç bin silahlı ahı bulunmuş, onlarla beraber hem şehirdeki asayişin sağlanmış hem de yeri geldiğinde şehri korumuştur.⁶¹²

1.2.3.3.4. Dinî Durumları

Anonim Gesta’nın yazarı, Eskişehir Savaşı’nda karşılarına çıkan Türk ordusunun büyüklüğü karşısında büyük bir şaşkınlık yaşamış, bu ordunun Türklerden başka İranlılar, Agulanlar, Pavlikanlar ve Araplardan oluştuğunu söylemiştir. Ergin Ayan’ın Göksun olarak tanımladığı şehirde⁶¹³ Haçlı Ordusu’nun dinlendiğini söyleyen *Anonim Gesta*’nın yazarı, buradaki Hıristiyanların derhal teslim olduklarını belirtmiştir. Kendisi daha sonra Antakya şehrinde çok miktarda kilise, üç yüz altmış manastır olduğunu söylemiş, buradaki patriğin, yüz elli üç piskoposa metropolitlik

⁶⁰⁹ Mikail Bayram, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 258.

⁶¹⁰ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 198-201.

⁶¹¹ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 1, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1988, s. 541.

⁶¹² Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 459, 480-481, 634.

⁶¹³ **Anonim Haçlı Tarihi**, Çevirenin Dipnotu, s. 80, d.n. 206.

yaptığını da belirtmiştir.⁶¹⁴ Simon de Saint Quentin Ermenistan'ın, Türkiye'nin ve Gürcistan'ın çok eski zamanlardan beri Antakya Patrikliğine bağlı olduğunu söylemiş, fakat Türkiye'de çok savaş olduğu için Gürcülerin acil bir durumda buraya ancak İstanbul üzerinden gelebildiğini belirtmiştir.⁶¹⁵ Aynı şekilde Wilbrand von Oldenburg, Misis şehrinin bir Ermeni piskoposluk merkezi olduğunu söylemiş ve nüfusunun az olmasına dikkat çekmiştir. Tarsus şehrinde bulunan bir kilisenin önünde Muhammed'in kız kardeşinin mezarı olduğunu ve Müslüman Arapların buna çok saygı gösterdiğini belirtmeyi de ihmal etmemiştir.⁶¹⁶ Rubruk, Türkiye Sultanlığı'nda gördükleri ilk yerleşim yerinin adını Marsengen (Erzurum)⁶¹⁷ olarak vermiş ve sakinlerinin tümü Hıristiyan olan burada Rumların, Gürcülerin ve Ermenilerin ikamet ettiğini belirtmiştir.⁶¹⁸ Bundan sonra Küçük Ermenistan'da olduğunu söylediği Sebaste (Sivas)⁶¹⁹ şehrine gelmiş, burada Kırk Şehitler Mezarı'nı ziyaret etmiş ve oradan da Kayseri'ye geçmiştir.⁶²⁰ Rubruk, Türkiye'deki nüfusun onda birinin dahi Müslüman olmadığını, buradakilerin çok büyük bir kısmını Ermeni ve Rumların teşkil ettiğini kaydetmiştir.⁶²¹ Marco Polo ise Küçük Ermenistan olarak andığı yerde yaşayan herkesin Hıristiyan olduğunu söylemiş ama Romalıların aksine hak dine inanmadıklarını belirtmiştir.⁶²² Aynı şekilde Türkiye'de yaşayan Yunanlıları ve Ermenileri şizmatik olarak tanımlayan Jordanus, İncil'deki yedi kilisenin bu topraklarda bulunduğunu kaydetmiştir.⁶²³ İbn Battûta, Rum diyarı diye bilinen Anadolu'da Müslüman Türklerin yönetiminde pek çok Hıristiyanın yaşadığını söylemiştir. ayrıca Antalya şehrinde yaşayanları anlatırken, insanların farklı gruplardan oluştuğunu, Hıristiyan tüccarların adı *mina* yani *liman* anlamına gelen bir yerde; seyyahın, Antalya'nın asıl halkı olarak andığı Rumların kendilerine ait bir mahallede; Yahudilerin de kendilerine ait bir mahallede yaşadığını söylemiştir. Etrafları bir duvarla çevrili olan bu mahallelere giriş-çıkışı sağlayan kapılar Cuma namazı zamanı ve geceleri kapatılmaktadır. Seyyah, şehrin idaresinden ve güvenliğinden sorumlu bey ve kapıkullarının da etrafı duvarla çevrili, kendilerine ait

⁶¹⁴ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 72-73, 80, 139.

⁶¹⁵ Saint Quentin, ss. 37-38.

⁶¹⁶ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, ss. 34, 36.

⁶¹⁷ Turan, **Doğu Anadolu Türk...**, s. 28.

⁶¹⁸ Rubruk, s. 138.

⁶¹⁹ Anadolu'da bu isimle birden fazla yer olmakla beraber mevzubahis, "Kırk Şehitler/Azizler" Sivas'ta bulunmaktadır. Bkz. Müjgan Üçer, **Güldeste-i Sivas**, Sivas Belediyesi, İstanbul, 2017, s. 25

⁶²⁰ Rubruk, ss. 139-140.

⁶²¹ Rubruk, s. 141.

⁶²² Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, s. 66.

⁶²³ Jordanus, **Mirabilia Descripta**, s. 58.

bir yerde yaşadıklarını söylemiş ve bunların yaşadığı yeri bir kaleye benzetmiştir. Daha sonra Denizli'ye gelen İbn Battûta, şehrin nüfusunun büyük kısmını Hıristiyanların oluşturduğunu belirtmiştir. İzmir'e geldiğinde Şeyh İzzeddin Rifai ve Ahlatlızade'nin başında olduğu yüz civarında gezgin dervişin de burada olduğunu görmüştür. Bunun ardından Göynük kasabasında yaşayanların hepsinin Hıristiyan Rum olduğunu ve burada bulunan tek Müslüman hanenin, Göynük'ü idare eden kişiye ait olduğunu söylemiştir. Sinop etrafındaki on bir kasabanın hepsinin Rum olduğunu ama Müslümanların yönetimini kabul ettiklerini de eklemiştir.⁶²⁴ Sultaniyeli Johannes, pek çok ülkede Hıristiyanların Müslüman olduğunu söylemiş, içinde Türkiye'nin de olduğu çok sayıda bölgede Hıristiyanların birbirinden ayrıldığını belirtmiştir.⁶²⁵ Schiltberger, Ankara'da Arami inancından çok sayıda Hıristiyan'ın olduğunu söylemiş,⁶²⁶ buradaki kiliselerinde sürekli parlayan bir haç olduğunu kaydetmiştir. Seyyah bunun yanında İncil yazarı Yuhanna'nın mezarının Efes'te olduğunu da belirtmiştir.⁶²⁷ Trabzon'dan bahseden Clavijo, şehirdeki pek çok kiliseye ek olarak Ermenilerin de birer kilise ve piskoposu olduğunu söylemiş, ibadetlerini sessizce yapan Yunanlıların pek çok hataya düştüklerini de belirtmiştir.⁶²⁸ Bertrandon, Misis'e geldiğinde, kısmen yıkılmış kiliselerden yola çıkarak, burada eskiden Hıristiyanların yaşadığını belirtmiş, şehirdeki büyük bir kilisenin camiye dönüştürüldüğünü söylemiştir. Bertrandon ve Çerkez Memlük arkadaşı Larend'e gelince, seyyah burada çok sayıda Hıristiyan yaşadığı ve bu durumu arkadaşı da bildiği için onun, kendisinden şarap bulmasını istemiş, Bertrandon bu şarabı güçlükle olsa da bulmuş ve arkadaşı, ertesi gün fenalık geçirecek kadar bu şaraptan içmiştir. Seyyah, Konya şehrinde, Famagusta'dan kovulan Anthoine Passserot isimli birisiyle tanışmıştır ve bu adam, burada Müslüman bir kadınla beraber olduğu öğrenilince, ülkenin beyi tarafından, Katolik dininden çıkmasının emredildiğini seyyaha anlatmıştır.⁶²⁹

Rubruk'un da belirttiği üzere Türkiye'de Müslüman olmayan halk, Müslümanların on katı olmakla beraber onlar Müslüman Türklere karşı bir

⁶²⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 400, 403, 408, 425-426, 433, 442.

⁶²⁵ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 154.

⁶²⁶ Schiltberger burada "Arami inancı" terimi ile Aramileri değil, bu dili konuşan Süryanileri kastetmektedir. Bkz. Schiltberger, Önsöz, s. 25. Aramice konuşan Süryaniler için bkz. Ali Muzaffer Dinçol, "Aramice", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991, s. 268.

⁶²⁷ Schiltberger, s. 101.

⁶²⁸ Clavijo, ss. 128-129.

⁶²⁹ Broquiére, ss. 172, 183, 190.

düşmanlık duymamış, onları genellikle Bizans İmparatorluğu'na karşı bir cezalandırıcı olarak görmüş, hatta kimi durumlarda, bazı Bizanslılar başka Bizanslılar karşısında Türklerin yardımını istemiştir. Yani Türklerin gerçekleştirdiği fetih faaliyetini önlemek kadar olanaklı hale getirmek yönünde de bir çaba olmuştur. Genellikle kendilerinden önceki yönetimlerin baskı altına aldığı kesimlere dayanma eğilimi gösteren Moğolların gelmesiyle Müslüman olmayanlar rahatlık kazanmış, İlhanlıların Müslüman olmasıyla da bu durum sona ermiştir. Zaman içinde başka yerlerde de görüldüğü üzere burada da taraflar birbiri içinde kaynamıştır.⁶³⁰ Buna ek olarak burada yaşayan Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığını düşünmek pek mümkün olmamakla beraber, Türkiye Selçuklu Devleti'ni yönetenler, "İslâmı göçebeler arasında pekiştirmek" istemiştir. Zira haraç ödeyen bu kesimin nüfusunda meydana gelecek bir azalma onlar için ekonomik açıdan iyi sonuçlar doğurmayacaktır.⁶³¹ İbn Battûta'nın İzmir'de gördüğü gezgin dervişler ise Rufai tarikatı üyeleridir⁶³² ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu döneminde mevzubahis coğrafyada en etkin tarikatlar arasında Mevleviye ve Halvetiye'nin yanında, Rufaiye de vardır ve bu tarikat Türk ve Moğol dininin etkisinde kalan, tanınan bir tarikat olarak tanımlanmıştır.⁶³³ Mehmet Ersan, Wilbrand von Oldenburg'un Tarsus'ta gördüğü mezarın aslında Halife Memun'un kızı Ayşe'ye ait olduğunu, İlhanlılar döneminde Ermenileri yönetme sorumluluğu verilen Bulargu'nun, mevzubahis türbeyi ziyareti esnasında, Ermenilerin domuzlarını kullanarak türbeyi kirlettiğini görmesi üzerine onlara kızdığını açıklamıştır.⁶³⁴ Bertrandon'un bahsettiği kiliseden dönüştürülen cami, XIV. yüzyıl sonlarında Ramazanoğlu Ahmet Bey tarafından tamir ettirilen Ulu Cami'dir.⁶³⁵

Bertrandon, Karaman ülkesindeki her önemli kişinin, kötü kokmamaları için vaftiz edildiğini söylemiş, Karaman Beyi'nin bizzat kendisi ve oğlunun da vaftiz edildiğini belirtmiştir. Kendisi bundan önce de Memlüklü Devleti Sultanı Berkuk'u, "yiğit bir adamdı ve ülkede büyük bir ün yapmıştı" diye övdükten sonra onun Fransa Krallığı'nın bir üyesi olduğuna yönelik söylentiden bahsetmiştir.⁶³⁶ Bu yönde bir eğilim Evliya Çelebi'de de vardır ki kendisi Fransa krallarının II. Mehmed'in oğlu

⁶³⁰ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 203, 317-318.

⁶³¹ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, ss. 314-315.

⁶³² Mehmet Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1976, s. 204.

⁶³³ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, ss. 95-96.

⁶³⁴ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, Çevirenin Dipnotu, s. 36, d.n. 113.

⁶³⁵ Broqui re, Editörün Dipnotu, s. 172, d.n. 3.

⁶³⁶ Broqui re, ss. 128, 191.

Cem Sultan'dan geldiğini iddia etmiştir.⁶³⁷ Bu duruma benzeyen, Bursa'da bulunan ve bazıları tarafından Abdal Murad'a bazıları tarafından da Charlemagne'ın kumandanlarından biri olan Roland'a atfedilen kılıç, mezar ve türbe konusunda oldukça detaylı bir inceleme vardır.⁶³⁸ Görünen o ki seyyahlar, gittikleri ülkelerde bulunan önemli kişileri kendi milletlerine ve tarihlerine bağlama eğilimindedirler.

Anonim Gesta'nın yazarı, Haçlı komutanlarının Türklere gönderdikleri elçilik heyetine, Kürboğa'nın verdiği cevapta, onları Türk yani Müslüman olmaya davet ettiğini söylemiştir.⁶³⁹ Simon de Saint Quentin'in söylediğine göre Türkiye sultanlığında 1240 yılında, yani seyyahın kendi tabiriyle, "Tatarların Türkiye'yi yok etmelerinden önceki ikinci yılda" Paparoissole (Baba İshak) adındaki bir Türkmen isyan etmiş ve on iki bin kişinin katıldığı bu isyan ancak üç yüz Latin yani Frank'ın çabasıyla bastırılmıştır. Seyyah bu isyanın çıkmasını dinî bir olay olarak anlatmıştır.⁶⁴⁰ Ricoldus de Monte Crucis, Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin Müslüman olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁶⁴¹ İbn Battûta, Vasıt şehrine geldiğinde burada Şeyh Ahmed Küçük'ün de olduğunu söylemiş ve bu kişinin Anadolu'dan kalkıp atasının mezarını ziyaret etmek için bu kadar mesafe yolculuk yaptığını vurgulamıştır. Kendisi ayrıca Türkiye'deki herkesin Ehl-i Sünnet ve Hanefi olduğunu söylemiş, aralarında Kaderi, Rafizî, Mutezili ve Harici gibi hiçbir sapkın olmadığını özellikle belirtmiştir. Antalya'daki Müslümanlar, bir cami, medrese, hamamlar ve çarşıların da bulunduğu şehrin merkezinde yaşamaktadır. Kendisi bu şehirde medresede konaklamış, her gün ikindi namazının ardından, güzel sesli gençlerin Fetih, Mülk ve Amme surelerini okumalarına yönelik bir gelenekleri olduğunu kaydetmiştir. Ramazan ayını Eğridir'de geçiren seyyah, buradaki camide de ikindi namazının ardından Mülk, Fetih ve Amme surelerinin, "tüyleri diken diken edecek" ve insanı ağlatacak kadar güzel okunduğuna tanık olmuştur. Bolu'da her kesimin kendine ait bir mahallede oturduğunu kaydetmiş, Ramazan Bayramı'nı Denizli'de kutlamış, bayramı kutlayacak kişilerin ilk önce mezarlıkta toplandığını, burada kurbanlar kesildiğini, bundan sonra namaz kılındığını kaydetmiş ve bu süreci detaylı bir şekilde anlatmıştır. Konya şehrinde Mevlana diye bilinen Şeyh Celaleddin'in türbesi vardır ve Türkiye'de yaşayanların bir kısmına, onun yolundan

⁶³⁷ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle...**, Kitap: 9, Cilt: 1, s. 280.

⁶³⁸ Heath Ward Lowry, **Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)**, (Çev. Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul 2004, ss.109-122.

⁶³⁹ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 127.

⁶⁴⁰ Saint Quentin, ss. 43-45.

⁶⁴¹ Monte Crucis, s. 42.

gittiği için Celaliye denilmektedir. Bunun yanında, bu ülkede yaşayanlar Mesnevi'ye çok büyük bir önem vermekte, onu Cuma günleri tekkeler ve dergâhlarda okumaktadır. Seyyah, Birgi'de bir medresede konaklamış ve hatta bir derse dahi katılmıştır. Bunun yanında Birgi hükümdarının kendisini ziyaret ettiğini, bu esnada müderrisin başköşede, hükümdarın onun sağında, kendisinin de müderrisin sol tarafında oturduğunu, bunun, Türklerin fıkıh âlimlerine gösterdiği saygıdan kaynaklandığını kaydetmiştir. Yine Birgi'de kendisinin de içinde bulunduğu bir kalabalığa şerbet sunulmuş, bu şerbet altın ve gümüş taslara konulmuş halde getirilmiş, dinî kaideler gereğince, altın ve gümüş kullanmaktan çekinenler için de çiniden yapılmış kâseler bulunmuştur.⁶⁴² Niğbolu Savaşı'nda Bayezid'e esir düşen Schiltberger, bir ara kaçma girişiminde bulunduğu için zindana atılmış fakat Ramazan Bayramı'nda, seyyahın "Kralın Şeyhi Emir Süleyman" olarak andığı kişinin ricasıyla onları affettiğini, at verdiğini ve maaşlarını arttırdığını söylemiştir.⁶⁴³ XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye'den geçen Bertrandon, bunun için Mekke'den yola çıkan, Şam'dan geçip Bursa'ya gidecek olan bir hac kervanına katılmış, bu kervanda Osmanlı hanedanlığından bir kadının olduğunu da söylemiştir. Seyyah, Osmanlı padişahının böyle bir kervanla Mekke'ye gidecek olanlara, tıpkı kendi halkının kendisine itaat ettiği gibi bu kervanın başına yönetici olarak atadığı kişiye de kervana katılanların itaat etmesini istediğini özellikle belirtmiştir. Bunun ardından Bertrandon, kervanın lideri olan kişinin adının Hoyarbarak olduğunu, söylemiş,⁶⁴⁴ kafiiledeki Türklerin abdest alıp ibadet etmesine de şahit olmuştur. Gün içinde belirli saatlerde okunan ezanın ardından özellikle sofular abdest almakta ve ibadet etmektedir. Üst düzey kişiler abdest almak için yanlarında su taşımakta ve bunu çok güzel şişeler içinde, hayvanlarının yanına asmaktadırlar. Seyyah, Adana'da, ondan bir şey gizlemedikleri için Türkmenlerin nasıl ibadet yaptıklarına, nasıl adak adadıklarına şahit olmuş; kendisi dua etmeye başladığında Türkmenlerin sevindiklerini söylemiş, akşam olunca bazen bizzat kendisinin ezan okuyarak ibadet zamanının geldiğini haber verdiğini anlatmıştır. Seyyah, Türkmenlerin arada sırada bir halka oluşturacak şekilde yere oturduklarını, beden ve başlarını sallayarak ilahi söylediklerini de görmüştür.⁶⁴⁵

⁶⁴² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 260, 402-403, 406-407, 410, 413, 418-419, 421, 437, 423.

⁶⁴³ Schiltberger, s. 47.

⁶⁴⁴ Broqui re, ss. 143-146.

⁶⁴⁵ Broqui re, ss. 156, 173-174.

Kendisi de onlardan biri gibi giyinen Barbaro, Adana'ya geldiğinde, “Ziyaretçi” adıyla andığı bir grup sufünün vecd ile dans etmeye başladığına, birisinin ilahi okuduğuna, bu durumdan dolayı halkın etraflarına toplandığına şahit olmuş ve onların gittikleri her yerde böyle yaptıklarını söylemiştir.⁶⁴⁶ Bertrandon, bir Cuma günü ata binmiş Karamanoğlu Beyi'ni, etrafında kalabalık bir grup ile sokakta dolaşırken görmüş, tatil olan bu günde, Bey'in hutbe okumak amacıyla yola çıktığını kaydetmiştir. Bursa'ya doğru gelirken, şehir sakinlerinden bazılarının kendisini Mekke'den gelen bir hacı zannettiğini, bundan dolayı onun elini eteğini öpen insanlarla karşılaştığını söylemiştir. Kendisinin, Türklerin sahip olduğu en güzel şehir olarak tanımladığı Bursa şehrinde, Türkiye hükümdarlarının mezarlarının da bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁷

Türkler tarihleri boyunca çeşitli dinleri benimsemiş, fakat onları benimseyenler zaman içinde Türklüklerini kaybetmiştir. Başta din ve kültür olmak üzere çeşitli alanlarda Türklere en uygun din İslâmiyet olmakla beraber, bundan dolayı Müslümanlık, Türkler arasında yaygın olmasının yanında, Türklüğü de destekler bir haldedir. Türklerin Müslüman olması sürecinde en büyük adım Büyük Selçuklu Devleti'yle atılmıştır. Çünkü ancak böylece iki unsur arasındaki büyük kaynaşma tamamlanmıştır.⁶⁴⁸ İslâmiyet, Türk kimliği üstünde milliyetçilik gibi muhafaza edici bir rol oynamış, bundan dolayı Anadolu'ya gelen Türkler, buradaki yerli Hıristiyanlar arasında eriyip gitmemiştir.⁶⁴⁹ Bunlara ek olarak, Türkmenlerin arasında Sünnilik kadar Şiilik de bulunmuştur. Onların İslâmiyet'e geçmeden önceki eski dinlerine bağlı kaldıkları da kabul edilmesi gereken bir gerçektir.⁶⁵⁰ Gordlevski “Selçukluları İslâm'ın kalesi olarak, Haçlıların saldırılarını engelleyen inanç savaşçıları gözüyle” görmenin doğru olmadığını, onların dinden ziyade kendi politik ve ekonomik amaçlarını koruduklarını söylemiştir. Kendisi, Nureddin Zengi'nin II. Kılıçarslan'dan, inancını yenilemesine yönelik bulunduğu talepten; ondan iki yüz yıl sonra Türkler ve özellikle idareyle ilgili olan kimselerin cenazeleri hakkında bilgiler veren İbn Battûta'nın⁶⁵¹ söylediklerinden yola çıkarak hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin İslâmiyet'le tutarlı olmayan, eski inançlarının yaşamaya devam ettiğini

⁶⁴⁶ Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a...**, ss. 50-51.

⁶⁴⁷ Broquière, ss. 188, 199, 200-201.

⁶⁴⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, ss. 316, 356.

⁶⁴⁹ Koca, “Diyar-ı Rum'un...”, ss. 5-6.

⁶⁵⁰ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadoluda...**, s. 245.

⁶⁵¹ Bu konuda bkz İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 400-402, 426, 444.

belirtmiştir.⁶⁵² Zira Anadolu’da mistizm büyük bir etkinlik göstermiş, özellikle XIII. yüzyılın ortalarında “ruhsal yaşam” Celaleddin-i Rumi ve ondan bir alt seviyede bulunan kimselerin etrafında dönmüştür.⁶⁵³ Anadolu’da verimli ve Hıristiyanlara ait olan toprakları eline geçirmeye başlayan Müslüman bir devletin duyulduğu andan itibaren, Şii olmaya meyli bulunan, “babalar, Batıniler, Kalenderler vb.” gibi yüzlerce derviş Horasan’dan buraya gelmiştir ki bunların daha Melikşah döneminde sayıları artmıştır.⁶⁵⁴ Aykut, İbn Battuta’nın bahsettiği Şeyh Ahmed Küçük’ün, Şeyh Ahmed Rifai’nin torunlarından biri olduğunun söylendiğini, unvanının Türkçe olmasının, etrafındaki Türk dervişlerin çokluğuna işaret ettiğini, seyyahın, onun soyundan gelen bazılarının Amasya yakınındaki Sonisa’da oturduğunu kaydettiğini belirtmiştir.⁶⁵⁵ Bertrandon’un katıldığı kervanın liderinin ismi olan Hoyarbarak “Koca Barak” isminin bozulmuş halidir ve büyük ticaret adamlarına verilen *koca* sıfatı ile XV. yüzyılda pek çok Türk hanedan üyesinin kullandığı *Barak* isminden oluşmuştur. Buna ek olarak Bertrandon’un anlattığı ve yere halka şeklinde oturulduktan sonra ilahilerin söylendiği bu olaya *zıkr* denmektedir ve seyyah son derece gerçekçi bir şekilde anlatmıştır.⁶⁵⁶ Gündüz de Barbaro’nun, *ziyaretçi*, adıyla bahsettiği kişilerin büyük ihtimalle ya hacca gidenler ya da gezgin dervişler olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁷

1.2.3.3.5. Ölü Gömme

Anonim Gesta’nın yazarı Antakya kuşatması esnasında şehirde yaşayan Türklerin, çatışmalar esnasında hayatını kaybetmiş askerlerini, şehrin içine taşıdıklarını, elbiseleri, altın işlemeleri, okları, yayları ve yazarın adını bilmediğini söylediği diğer eşyalarıyla beraber gömdüklerine tanık olmuştur.⁶⁵⁸ Türkiye’ye bundan iki yüz yıl sonra uğrayan İbn Battûta, Manisa’ya geldiğinde, buranın hâkimi olan Saruhan Bey’in birkaç ay önce oğlunu kaybettiğini, kendisini, oğlu için yaptığı türbede ziyaret ettiğini söylemiş, anne ile babanın bayram gecesini bu türbede geçirdiklerini anlatmıştır. Seyyah bunun ardından çocuğunun bedeninin yıkandığını,

⁶⁵² Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, ss. 305-308.

⁶⁵³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*..., s. 250.

⁶⁵⁴ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 317.

⁶⁵⁵ İbn Battûta, *Çevirenin Dipnotu*, Cilt: 1, s. 260, d.n. 7.

⁶⁵⁶ Broqui re, Editörün Dipnotu, s. 146, d.n. 1; Broqui re, Editörün Dipnotu, s. 174, d.n. 1.

⁶⁵⁷ Barbaro, *Anadolu’ya ve İran’a...*,  virenin Dipnotu, s. 51, d.n. 90.

⁶⁵⁸ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 98.

hazırladığını, kalaylanmış demir kaplı bir tahta tabuta konduğunu belirtmiş, kokunun kalmaması için de tabutun çatısı açık bir kubbeye asıldığını görmüştür. Bundan bir zaman sonra çatı örülerek kapatılacak, tabut indirilecek ve üzerine de çocuğun giysileri konulacaktır. Göynük'teki mezarları anlatırken, buradaki insanların mezar üzerine ahşap kulübelere yaptıklarını ve uzaktan bakanların bunları ev sandığını kaydetmiştir. Sinop şehrindeyken İbrahim Bek'in annesinin vefat ettiğini söylemiş ve düzenlenen cenaze merasimine şahit olmuştur. Seyyahın gördüğüne göre İbrahim Bek, cenazenin ardından, başı açık bir şekilde yürümüş, kumandanlar ve kapıkulları ise hem başlarını açmış hem de kaftanlarını ters giymişlerdir. Yargıçlar ve hatiplerin başları kapalı fakat elbiseleri ters, başlarına da sarık yerine siyah yünden mamul bir bez dolamışlardır. Seyyah burada yas süresinin kırk gün olduğunu ve bu sürede her gün sofraların kurulduğunu görmüştür.⁶⁵⁹

Türklerde ölü, atı veya atının belirli parçalarına ek olarak silah ve sevdiği eşyalarla defnedilmiştir. Bu, ölen kişinin bu dünyadaki hayatını sürdüreceği inancından gelmektedir. Mevzubahis eşyaların ters konulmasından yola çıkılarak, öbür dünyanın bu dünyanın tersi olduğuna inanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁶⁰ Bundan dolayı yas törenlerinde elbiseler tersten giyilmiştir ve günümüzde bu ayın yaşamaya devam etmektedir. Kars'ta ölünün ardından kadınlar elbiselerini tersten giymekte, Kerkük Türkmenleri belirli olaylarda ölen kişinin en sevdiği türküyü tersinden okumakta, Anadolu'da bazen hoyratlar tersinden çalınmaktadır.⁶⁶¹ Aykut, Saruhan Bey'in oğlunun kubbeye bırakılmasını başta Kırgızlar, Bulgarlar, Yakut Türkleri ve Kitanlar olmak üzere çeşitli Türk ve Moğol topluluklarında görülen, "ölünün ağaca bırakılması" ayiniyle bağdaştırmıştır. Kendisi böyle yapılmasının ölünün göğe yaklaştırılmasının veya Türklerin de inandığı üzere, ruha ev sahipliği yapan kemiği elde etmek için çürüyecek olan canlı dokudan kurtulmanın amaçlandığı fikirlerini öne sürmüştür.⁶⁶² Bununla beraber ölünün ağaca veya dört adet tahta direk üstüne asılmasının orman kültürüyle de ilgisi bulunabilir. Bazı Türeyiş Efsanelerinde ağacın ana ve baba rolünde olmasına bakılırsa, bu inançta olanların

⁶⁵⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 426, 434, 444.

⁶⁶⁰ Lâszlô Râsonyi, "Tarihte Türklük", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 360.

⁶⁶¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türklerde Yas Adeti Temelleri ve Sonuçları", **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, (Ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, Mehmet Ali Hacıgökmen, H. Gül Küçükbezi), Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2013, ss. 401-402.

⁶⁶² İbn Battûta, Cilt: 1, s. 426, d.n. 63.

“ağaçtan türeyen, ağaca geri” döner düşüncesinde olmaları muhtemeldir.⁶⁶³ Zira Yakut Türkleri, XVIII. yüzyıla değin ölümlerini ağaçlara asmıştır.⁶⁶⁴ Ölünün ardından verilen yuğ törenleri büyük ihtimalle, “cenaze evinin ziyafet düzenlemesinin dinen mekruh görülmesinden dolayı” biçim değiştirmiş ve ölü evinde yemek yapılması yerine, ölü evine yemek götürülmesi haline gelmiştir.⁶⁶⁵

1.2.3.3.6. Giyimleri

Anonim Gesta'nın yazarı, Antakya kuşatması esnasında, şehirdeki Süryani ve Ermenilerin Haçlıların yanına gelip, onlara şehir hakkında bilgi verdiğini,⁶⁶⁶ Carnotensis de şehrin sakinlerinden ve aslen Ermeni olan birinin ihaneti sayesinde Haçlıların şehre girdiğini söylemiştir.⁶⁶⁷ Gırnâfî, Rum Denizi dediği Akdeniz'deki bir balığı anlatırken, onu Türklerin borküne benzetmiştir.⁶⁶⁸ Seyyah, Derbend şehrindeki Türklerin ürettiği bu beyaz ve uzun takkenin, yağmurdan korunmak için kullanıldığını, beyaz yünden imal edildiğini ve kafayı sardığını belirtmiştir.⁶⁶⁹

Haçlı askerleri Türkiye'de yaşayan Hıristiyanları, giyimlerinden tanımış,⁶⁷⁰ Türkler kırmızı bir başlık giymiş, hatta bundan dolayı ahılar da kendilerini onlardan ayırmak için beyaz kalpak takmıştır.⁶⁷¹

Tudelalı Benjamin, Yunanistan'daki Thebes şehrinde yaşayan iki yüz civarındaki Yahudi'nin, tüm Rum ülkesindeki ipek ve erguvan elbise üretimi konusundaki en becerikli kişiler olduğunu özellikle belirtmiş,⁶⁷² Marco Polo, Türkmenlerin hayvan derisinden giysiler giyindiklerini söylemekle yetinmiştir.⁶⁷³ İbn Battûta, Türkiye'de yaşayanların oldukça temiz giysiler giydiğine dikkat çekmiştir. Ahıların yanında konaklarken, onların içindeki bazı gençlerin, sırtlarına kaban, ayaklarına mest giydiklerini, başlarına da önce yün bir takke, onun da üzerine genişliği iki parmak, uzunluğu bir arşın olan serpuş koyduklarını kaydetmiştir. Kendisi, başa ilk takılan takkeyi *zerdani*, yani ince ve şeffaf, ipekten yapılmış bir tür

⁶⁶³ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 272.

⁶⁶⁴ Kocasavaş, “Eski Türklerde Yas...”, s. 69.

⁶⁶⁵ İbn Battûta, *Çevirenin Dipnotu*, Cilt: 1, s. 444, d.n. 95.

⁶⁶⁶ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 83.

⁶⁶⁷ Carnotensis, s. 82.

⁶⁶⁸ el-Gırnâfî, **Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbab...**, ss. 335, 337.

⁶⁶⁹ El-Gırnâfî, **Gırnâfî Seyahatnamesi**, s. 142.

⁶⁷⁰ **Anonim Haçlı Tarihi**, *Çevirenin Dipnotu*, s. 83, d.n. 215.

⁶⁷¹ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, s. 197.

⁶⁷² **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, s. 30.

⁶⁷³ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, s. 67.

başlık olarak görmüştür. Denizli şehrinde yaşayanların büyük bir kısmı Hıristiyandır ve bu dine mensup erkekler kırmızı veya beyaz uzun külahlar, kadınlar ise başlarına sardıkları büyük sargılarla tanınmaktadır. Seyyah, Aydınolu Muhammed'in oğlu Hıdır Bek'in kendisine sırma işlemeli, ipek bir elbise gönderdiğini söylemiş ve bu elbisenin adının, "nah" olduğunu kaydetmiştir. İzmir'e geldiğinde, Ömer Bek adıyla andığı Umur Bey tarafından kendisine, Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin'de dokunan bir tür ipekli kumaş olarak açıkladığı *kemha* türü kumaştan yapılmış iki kat elbise hediye edilmiştir. Bergama'ya geldiğinde buranın hâkimi olan Yahşi Han, kendisine *kudusi*'den mamul bir elbise hediye etmiştir.⁶⁷⁴ Bertrandon, Şam'dan Bursa'ya gitmek için katıldığı kervanın reisinden ancak kendileri, yani Türkler gibi giyinmesi şartıyla kervana dâhil olabileceğini öğrenmiş, bunun ardından Şam çarşısından alışveriş yapmıştır. Buna göre ayağa kadar inen iki beyaz entari, iyi yünden mamul bir takke, entariler için bir yünden kuşak, bir de pamuklu kemer almıştır. Bundan başka seyyah, kadifeye benzer beyaz bir kumaştan bir ceket yaptırmış, içini de yünle kaplattırmıştır ki bu ceket soğuk gecelerde kendisine büyük fayda sağlamıştır. Bunlara ek olarak üzerinde yatmak için küçük bir halı, eşyalarını koymak için bir heybe, atının yemini yemesi için bir de başlık almıştır. Bundan sonra tüccar kafilesindeki Çerkez arkadaşının belirttiği giyim eşyalarını da almıştır ki bunlar takke altına giyilen bir başlık, Türkmenlerinki gibi başa sarılan ipek bir kuşaktır. Kendisi, Antakya civarında bir Türkmen evinde kalmış ve burada, Türkmen kadınlarının yüzlerini, siyah, dört köşe etaminden, son derece ince bir kumaşla örttüklerini, bu örtüyü de zenginliklerine göre çeşitli taş ve paralarla süslediklerini söylemiştir. Bursa'dan aldıkları baharatı Pera şehrine götüren Cenevizli tüccarlarla yola çıkmış ve onlar da güvenli bir yolculuk için kendisine, yüksek kırmızı bir şapkanın yanında sarı telden mamul bir başlık aldirttiklerini kaydetmiştir. Kendisi, Edirne'de Osmanlı Padişahı'nı görmüş, onun, ülkedeki giyim şekline uygun olarak yakasında samur kürkü olan kolsuz bir manto ve başında da diğer başka Türklerde olduğu gibi kırmızı bir başlık giydiğini söylemiştir. Türkler, kimisi kadifeden kimisi pamukludan kimisi de başka tür kumaşlardan, gösterişli ve ayaklarına kadar inen bu uzun giysileri üst üste giymekte, *kepenek* adı verilen ve keçeden mamul bir paltoyu da sırtlarına geçirmektedirler. Bunlar hafiftir ve yağmurdan korumaktadır. Türkler bunlardan başka ayaklarına, dizlerine kadar gelen çizmeler giymektir. Seyyah tüm

⁶⁷⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 400, 405, 408, 425, 427-428.

bu giysilerin onların ne savaş ne de iş yapmalarına engel olmadığını, bundan dolayı da Türklerin iyi giyindiğini düşündüğünü kaydetmiş, savaş giysilerini ve zırhları detaylı olarak anlatmıştır.⁶⁷⁵ Pero Tafur da Türklerin sağlam işlemeli deriden, dize kadar çıkan, üzerinde mahmuzlar olan çizmeler giydiklerini söylemiş ve Türklerin iyi giyimli olduklarını belirtmiştir. Tafur'a göre Türkler, ön tarafı açık, uzun giysilerin üzerine uzun kaftanlar giymektedirler. Bunlar yünlü, ipekli ve sırmalı İtalyan kumaşından mamul giysilerdir ve seyyah bu ülkede en çok dikkatini çeken şeyin, son derece önemli ve oldukça bol olduğunu belirttiği kürkler olduğunu söylemiş, bunların sansar, ermin (kakım), tilki ve samur kürkleri olduğunu kaydetmiştir. İnsanların çoğunun başına keten örtü geçirdiğini, başkalarının da Burgos'takine benzeyen şapkalar taktığını görmüştür.⁶⁷⁶

Türklerin giydiği giysiler hem Arapların giydiklerinden hem de İranlıların giydikleri giysiden farklı olmuş ve Moğollar döneminde Timurtaş bazı şehirlerde gayrimüslimleri Müslüman yasalarına göre giyinmeye zorlamıştır. Ayrıca 1260 civarından itibaren Türkmenler kırmızı başlık yanında beyaz başlık da kullanmaya başlamıştır.⁶⁷⁷ Ortaçağlarda millet düşüncesi din temelli olduğu için giyim de buna göre belirlenmiş, özellikle Haçlı Seferleri'nden sonraki dönemde bu yönde etkili bir düzenlemeye gidilmiştir.⁶⁷⁸ Hem Türkiye Selçukluları hem de ondan sonraki İkinci Beylikler Dönemi'nde yönetici kesim gayrimüslimlerin giyimlerine pek karışmamış, onlar bu konuda oldukça özgür olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise II. Mehmed zamanında giyime yönelik bir düzenleme olsa da ancak XV. yüzyılın sonlarından itibaren sıkı bir denetim başlamıştır.⁶⁷⁹ Selçukluların boylar halinde Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte –bu boyların kendilerine ait olan sembol ve giyimleri olmasından dolayı– o boya ait geleneksel bir giyim şekli oluşmuş, bunun yanında genel itibarıyla Asya'daki giyim yöntemi Türkiye'ye getirilmiştir. Buna göre yapılan giysiler, hareketi kısıtlamanın aksine savaşçı olmanın getirdiği koşullara uygun giysilerdir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Broquiére, ss. 146, 159, 163-164, 204, 236, 265-266.

⁶⁷⁶ Tafur, s. 151.

⁶⁷⁷ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 158, 311, 319.

⁶⁷⁸ Namık Sinan Turan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 60, Sayı: 4, 2005, ss. 244-245.

⁶⁷⁹ Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin...", s. 117.

⁶⁸⁰ Zöhre Özlem Karagöz, "Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Kıyafetleri", **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:1, 2017, ss. 131-132.

1.2.3.3.7. Türkiye Türkmenlerinde Tıp ve Bilimsel Faaliyetler

Gırnâfî, Rum Denizi dediği Akdeniz’de, “Şimşek” denilen bir balığın olduğundan bahsetmiş, bu balığa dokunan kimselerin hummalı gibi titrediklerini, balığın derisinden yapılan takkenin de baş ağrısına iyi geldiğini belirtmiştir.⁶⁸¹ Tudelalı Benjamin, Yunanistan’daki Thebes şehrinde bulunan Yahudi bilim adamlarını övmüş, İstanbul hariç olmak üzere Rum ülkesinin herhangi bir yerinde böyle bilim adamlarının olmadığını belirtmiştir.⁶⁸² İbn Battûta, Birgi’de, hükümdarın Yahudi olan doktoruyla karşılaşmış ve yaptığı saygısızlığı son derece ağır bir dille ona söylemiştir. Bursa’ya geldiğinde, şehrin hemen dışında bir kaplıca olduğuna dikkat çekmiş ve iyileşmek isteyen hastaların uzak yerlerden buraya geldiğini belirtmiştir.⁶⁸³ Clavijo, Tenedos adasında beklerken, Gelibolu’dan gelen bir gemiden, Gelibolu yarımadasında büyük bir veba salgını olduğunu öğrenmiştir.⁶⁸⁴ Bertrandon, Larende’de yaşayan Hıristiyanlardan, arkadaşı Çerkez bir Memlük için şarap aldığını, bu Çerkez’in tüm gece yarım tulumluk şarabı bitirdiğini ve ertesi gün atından düşecek kadar rahatsız olduğunu görmüş, at sırtında giderken sürekli kusan Çerkez’in her defasında içebildiği kadar su içerek midesini yıkadığını anlatmış ve böylece yarım günde iyileştiğini görmüştür. Bertrandon, Atsaray kasabasının dışında, hastaların şifa bulmak için geldiği hamamlar olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁵ Giovanni Maria Angiolello, Uzun Hasan’ın topraklarına girdikten sonra, Osmanlı akıncılarının Erzincan yakınlarındaki Eğin’i yağmalamak amacıyla buraya geldiğini fakat şehrin çoktan boşaldığını gördüklerini söylemiş, buradaki kilisede, etrafı kitaplarla sarılı, yaşlı bir Ermeni bulduklarını, akıncıların bu adama seslenmelerine rağmen onun kitap okumaya devam etmesi üzerine öldürdüklerini kaydetmiştir. Bu durum Büyük Türk’e anlatılmasının ardından o çok büyük bir öfkeye kapılmıştır çünkü bu yaşlı Ermeni büyük bir bilgindir.⁶⁸⁶

XII. yüzyılın sonlarında II. Kılıçarslan ve onun oğulları etrafında kültürel faaliyetler ortaya çıkmış, Şerafeddin Hubays el-Tiflisi, II. Kılıçarslan’ın oğlu olan Kutbeddin için tıp, astroloji, düş yorumculuğu ve genel kültür alanlarında çeşitli

⁶⁸¹ El-Gırnâfî, *Gırnâfî Seyahatnamesi*, s. 142.

⁶⁸² *Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın...*, s. 30.

⁶⁸³ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 423, 429.

⁶⁸⁴ Clavijo, s. 84.

⁶⁸⁵ Broquiére, ss. 183, 193.

⁶⁸⁶ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar...*, ss. 48-49. Bu olay garip bir şekilde Arşimet’in ölümüne benzemektedir: Bkz. Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings*, 7-7. Ayrıca bkz. David Blatner, *Pi Coşkusu*, 4. Baskı, (Çev. Nermin Arık), TÜBİTAK, Ankara, 2003, s. 21.

derlemeler hazırlamış ve astroloji Selçuklular döneminde son derece geliştirilmiştir. XII. yüzyılın sonlarından itibaren belli başlı merkezlerde aydın kitleler oluşmuş ve bunlar büyük bir faaliyette bulunmuştur, fakat bu yüzyılda dahi Türkiye’de medrese sayısı son derece azdır.⁶⁸⁷ Selçuklular Türkiye’ye gelmeden önce, henüz İran’da Büyük Selçuklu Devleti’ni kurdukları dönemde son derece yetkin bir bilim düzeyine ulaşmışlardır ve bu alanda özellikle medreselerin varlığı önemlidir.⁶⁸⁸ Charles Schefer, Bertrandon’un Atsaray ismiyle kaydettiği Akşehir’in dışındaki bu yerin Ilgın olduğunu, burada 1261’de Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılan ve adı Çifte Hamam olan bir hamam olduğunu, Ilgun’un bir mil uzağında ise cüzzama ve felce iyi gelen, mineralli bir sıcak su kaynağı olduğunu açıklamıştır.⁶⁸⁹

1.2.3.3.8. Yemekleri

İbn Battûta, dünyadaki en lezzetli yemeklerin Türkiye’de yapıldığını söylemiştir. Buradaki âdet dolayısıyla, haftanın sadece bir günü, tüm haftaya yetecek karda ekmek yapılmaktadır. O gün erkekler ellerinde taze yapılmış ekmekleri ve sıcak yemekleri ikram etmek için seyyahın etrafını sarmaktadır. İbn Battûta, tüm yaşayanlarının Hanefi mezhebinden olduğunu söylediği Türkiyedekilerin, aralarında hiç sapkın olmamasını övmüş ama haşhaş yani esrar yemekten çekinmemelerine hayret etmiştir. Ramazan ayını Eğridir’de geçirirken, buradakilerin iftarda öncelikli olarak şeker ve yağla ezilmiş mercimekten yapıp küçük tabaklarda getirilen tirit yediğini söylemiştir. Birgi şehrinde kalırken yöneticinin kendisine her gün un, pirinç ve yağ göndermiştir çünkü yolculara gerekli azık göndermek Türklerin bir âdetidir. Birgi’de ağırlandıkça kendisine bir tür şerbetin verildiğini de söylemiş, limon suyu ile yapılmış bu şerbetin içinde büyük tatlı parçalarının olduğunu kaydetmiştir.⁶⁹⁰ Bertrandon, Bursa’ya giden ticaret kafilesinde bulunan ve Karamanoğulları Beyliği’ndeki kardeşini ziyaret eden bir Çerkez’den büyük iyilik gördüğünü belirtmiş ve onunla yemek yedikleri ilk akşam süt içip, peynir ile ekmek yediklerini kaydetmiştir. Bu Çerkez, diğer yüksek düzeydekiler gibi yanında taşıdığı, dört kadem genişliğe sahip, değrime biçimli ve çevresinde, bir kese gibi toplanmasını sağlayan

⁶⁸⁷ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadoluda...**, ss. 246-248.

⁶⁸⁸ Esin Kahya, “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014 ss. 540-558.

⁶⁸⁹ Broqui re, Editörün Dipnotu, s. 193, d.n. 2.

⁶⁹⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 400-402, 407, 421, 423.

meşinden bir kayışın bulunduğu sofraya örtüsünü yere sermiş ve bunun üzerinde yemek yemişlerdir. Seyyahın aktardığına göre bu örtü yemekten sonra kapatılıp, toplandığı için üstündeki hiçbir şey ziyan olmamakta, yemek vakti tekrar açılmaktadır. Ayrıca yemek yiyen bir Türk, ister az ister çok yesin, asla Tanrıya şükretmeden sofradan kalkmamaktadır. Bertrandon, bu Çerkez'in, kendisini öldürüp soymak isteyen iki Antalyalı Türkmen'e, seyyah onlarla beraber ekmek ve tuz yediği için bu niyetlerinin yanlış ve günah olduğunu söylediğini ve ilk başta olan bitenden haberi olmasa da sonradan onun hayatını kurtardığını öğrendiğini kaydetmiştir.⁶⁹¹

Bertrandon'un Hamant (Hama) olarak andığı yerde, kendisinin bir Frank'ın yanında kaldığını öğrenen Türkler, seyyahın kendilerine içki getirmelerini istemiş, bunun mümkün olmaması üzerine onu, otelinde şarap satıldığını öğrenen bir Yunanlı'nın yanına götürmüşlerdir. Burada Yunanlı onları mahzene indirmiş, Türklerle bir çember halinde yere oturmuş, Bertrandon'u da yanlarına oturtmuşlardır. Bunun ardından Yunanlı büyük bir toprak çanak içinde sekiz *lot*'luk, yani yaklaşık olarak yedi buçuk litrelik şarap getirmiş, herkes sırasıyla içmeye başlamıştır. Bir ara seyyah fenalık geçirse de Türklerin bunu hoş karşılamaması üzerine kendini zorlayarak içmeye devam etmiştir. Bunlar olurken, Bertrandon'a yardımcı olan Çerkez gidip bir kaz almış ve onu pişirmiştir. Bu kaz onlara üç gün boyunca yetmiştir. Seyyah, kazı yemek için koruk suyu yerine, Çerkez'in yeşil pırasa yaprakları aldığını da belirtmiştir.⁶⁹² Antakya civarında rastladığı yaklaşık yüz yirmi çadırılık Türkmen topluluğunun, kendilerinin önüne bir sofraya örtüsü serdiğini, bunun içinde ekmek, peynir ve üzümün bulunduğunu, bunlara ek olarak süttan yapılan ve Türkmenlerin yoğurt adını verdikleri bir yiyecekte bolca verdiklerini, mevzubahis yoğurtla yemeleri için son derece ince, hatta seyyahın *hamursuz* adındaki ekmeklerinden bile daha ince olduğunu özellikle belirttiği ve bir kadem genişliğindeki yassı ekmekleri külah gibi kıvrılarak ikram ettiklerini kaydetmiştir.⁶⁹³ Bertrandon, Türkmenlerin yemek yerken pek çok kez yanlarından geçen fakir birisini, kendileriyle yemek yemeye çağırdıklarına şahit olmuş ve bunun kendi ülkesinde hiç yapılmadığını söylemiştir. Türklerin yediği ekmeğin, kendi ülkesinde yenen ekmeğe benzemediğini, o ekmeklere alışan biri için bu ülkedeki ekmeğin son derece yumuşak ve yarı pişmiş gelebileceğini belirtmiştir. Türkler eti güneşte

⁶⁹¹ Broqui re, ss. 154-155.

⁶⁹² Broqui re, ss. 161-162.

⁶⁹³ Broqui re, ss. 168-169.

kurutmakta ve çiğ olarak yemektir. At veya deve, hangisi olursa olsun, kurtarılamayacak, ölecek bir halde olursa onu hemen kesmekte, etini biraz pişirip, işledikten sonra yemektirler. Bertrandon etrafında büyük bir ova olan Karahisar'da bolca yiyecek olduğunu özellikle belirtmiş, buraya gelmişken peynir ve ekmek tedarik ettiklerini söylemiştir. Bu şehirde koyun ayaklarından yapıldığını gördüğü yemeğin şimdiye kadar yediği en güzel yemek olduğunu söylemiş, Charles Schefer'in ceviz sucuğu olduğunu açıkladığı yiyeceğin⁶⁹⁴ nasıl yapıldığını çok detaylı ve doğru bir şekilde anlatmıştır. Bunun yanında burada yediği et yemeklerinden çok büyük bir zevk aldığını da belirtmiştir. Bursa'ya yarım günlük mesafedeki bir kasabada konaklarken burada Türklerin kaymak dediği bir çeşit krem yediğini ve kendisine, parça parça etlerin şişlere geçirilerek pişirildiği bir tür yemek yedirdiklerini kaydetmiştir. İlk kez Bursa şehrinde zeytinyağlı havyar yemiş ve Rumların, yanında yiyecek başka bir şey yoksa bu zeytinyağlı havyara hiç değer vermediklerini söylemiştir. Bursa'dan İstanbul'a giderken, Bursa'nın kuzeybatısında, üzerinde kirazdan büyük meyveler bulunan küçük ağaçlar görmüş, meyvelerin tadının kiraz ve çileğe benzediğini söylemiş ve bunların ekşi olduğunu ama yenmesinin de güzel olduğunu eklemiştir. Kasım ve Aralık aylarında olduğunu söylediği bu meyvelerden çok yenmesi halinde, insanın sarhoş bir hale geldiğini de kaydetmiştir.⁶⁹⁵

1.2.3.4. Türkiye Türkmenlerinin Ekonomik Durumu

1.2.3.4.1. Köle Ticareti

Anonim Gesta'da Pierre l'Ermite önderliğinde gerçekleştirilen Halkın Haçlı Seferi'ne katılanların Türkiye Selçuklu Devleti tarafından bozguna uğramasından sonra Türkler tarafından ele geçirilenlerin bir kısmının esir olarak satıldığı bilgisi kaydedilmiştir.⁶⁹⁶ Bertrandon da Bursa pazarında Hıristiyan kölelerin satıldığını görmüş ve çok üzülmüş, aklına Şam şehrinde karşılaştığı başka bir köle pazarı gelmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ Broquiére, Editörün Dipnotu, s. 196, d.n. 1.

⁶⁹⁵ Broquiére, s. 174-175, 194-196, 198-199, 203-204.

⁶⁹⁶ **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 51-53.

⁶⁹⁷ Broquiére, s. 202.

Gordlevski, savaş zamanı büyük çoğunluğu Hıristiyan olan ve ele geçirilen yerlerde bulunan insanların köle haline getirildiğini, savaşın ardından kurulan pazarların köle ve esirlerle dolu olduğunu söylemiş, bu ticaretin barış zamanı da devam ettiğini, köle ticaretinin büyük kâr getirdiğini özellikle belirtmiştir. Kendisi Ebû'l-Fida'nın yazdıklarından yola çıkarak,⁶⁹⁸ Antalya civarında yaşayan Türkmenlerin, Hıristiyanların çocuklarını kaçırdığını ve onları Müslümanlara sattığını söylemiştir. Ayrıca Ebû'l-Fida'nın anlattığı olayın Mısır'daki Memlûklülerle yapılan köle ticareti olduğunu, kolay yoldan para kazandıran bu yöntemin, Anadolu'nun içlerinde daha da yaygın yapıldığını eklemiştir.⁶⁹⁹

1.2.3.4.2. Alınan Vergiler

İbn Battûta, Denizli şehrindeki Hıristiyanların cizye veya başka bir isimle vergi verdiklerini söylemiş, buradaki kadının dahi, hamamlarda erkeklerle eğlenerek çalışan kadınları olmasından hayrete düşmüştür.⁷⁰⁰ Sultaniyeli Johannes, XIV. yüzyıl sonları ve XV. yüzyıl başlarında, Sırp'ların Osmanlılara vergi vererek yaşadıklarını söylemiş, Bayezid'in pek çok topluluğu kendine tabi kılarak onlara vergi bağladığını kaydetmiştir.⁷⁰¹ Bertrandon buradayken Camussat Bayscha yani Hamza Paşa'nın, Türk hükümdarına her yıl elli bin dukanın üstünde bir gelir gönderdiğini de söylemiştir. Ayrıca Üsküdar'dan Pera'ya geçerken, geçişleri denetleyen ve vergi alan Türkler vardır. Buna ek olarak her iki Eflak ülkesi ya doğrudan Osmanlıya bağlıdır ya da ona vergi vermektedir. Bizans İmparatoru sadece İstanbul için her yıl on bin duka haracı Osmanlı'ya vermekte, Osmanlı Padişahı yirmi beş bin duka vergi toplamaktadır. Seyyah, güvenli bir yer olduğu için padişahın hazinesini Dimetoka'da bulundurduğunu belirtmiş, yıllık gelirinin iki buçuk milyon duka olduğunu da eklemiştir. O Türkiye'de yaşayanları Rumeli'de yaşamaya teşvik etmekte, bunun karşılığında onlara para vermediği gibi Gelibolu'dan geçerken onlardan at başına beş akçe, adam başına da üç akçe almaktadır. Herhangi bir akından sonra yine buradan geçiş esnasında yanlarında getirdikleri köle başına da beş akçe tahsil edilmekte, bu

⁶⁹⁸ Ebû'l-Fida, **Ebû'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 302.

⁶⁹⁹ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, ss. 166-167.

⁷⁰⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 408.

⁷⁰¹ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 135.

Tuna'dan geçerken de yapılmaktadır.⁷⁰² Zeno, Kefe'nin Osmanlı'ya bağlı olduğunu ve bundan dolayı da Osmanlı Sultanı'na vergi verdiğini söylemiştir.⁷⁰³

Anadolu'daki vergilendirme şekilleri hakkında Türkiye Selçuklu Devleti'nin uyguladığından başka, daha sonra buraya gelen Moğolların vergilendirme yöntemlerinin de etkisi vardır fakat bu konuda yapılması gereken ayrıma pek dikkat edilmemiştir. Moğolların egemenlikleri altına aldıkları yerlerde, daha önce orada olmayan vergiler ortaya çıkmış, bununla beraber Moğollar yürürlükte olan sistemi değiştirmekten ziyade, zorla gerekenden fazla vergi toplama amacıyla olmuştur.⁷⁰⁴ Moğolların gelmesinden sonra Türkiye Selçuklu Sultanı'na devletin tüm gelirinden ancak üçte birlik bir pay düşmüş, bundan dolayı da onların güçleri azalmıştır.⁷⁰⁵ Yani Selçukluların gelirlerindeki azalma, mevzubahis gelirlerin bir bölümünün Moğollara gönderilmesinden kaynaklanmış, hatta İlhanlılar, Anadolu'da bulunmalarından doğan masrafları, Selçuklulara ödetmiştir.⁷⁰⁶ Moğollar ilk başta Anadolu'ya karışmasa da İlhanlılarla beraber bu özerklik kısmen ortadan kalkmıştır. Zeki Velidi Togan, İlhanlıların 1336 yılındaki bütçesini kaydeden Hamdullah Müstevfi Kazvini'nin eserinden yararlanarak bu coğrafyadan (Memalik-i Rum, Küçük ve Büyük Ermenistan, Diyarbakır ve etrafı) elde edilen geliri hesaplamıştır ki bu da 5,645,000 dinar (16,935,000 Altın Frank) yapmaktadır.⁷⁰⁷ Claude Cahen, Kazvini'nin bazı yerlerin sadece ismini vermekle yetinmesi ve bundan dolayı Togan'ın buraları hesaplayamaması başta olmak üzere çeşitli eksiklikler yüzünden, "...böyle bir rakamın verildiğini göz önünde bulundurmamak ama bundan bazı sonuçlar çıkarmaya çalışmamak en doğru tutum olacaktır" demiştir.⁷⁰⁸ Charles Schefer, Kur'an'da düşmandan elde edilen gelirin beşte birinin hazineye verilmesinin emredildiğini ama ilk Osmanlı padişahlarının bunu hiç yapmadığını söylemiştir. Karamanoğulları'ndan Kara Rüstem isimindeki bir hukukçu bundan dolayı I. Murat'ı kınamış ve ancak bundan sonra köle ücretini yirmi beş akçe olarak belirleyen I. Murat, köle başına beş akçe almaya başlamıştır.⁷⁰⁹ Anadolu'da kurulan Osmanlı

⁷⁰² Broquiére, s. 203, 206, 214, 226, 238-239.

⁷⁰³ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 36.

⁷⁰⁴ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da...**, ss. 323-324.

⁷⁰⁵ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, s. 70.

⁷⁰⁶ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da...**, s. 309.

⁷⁰⁷ Ahmet-Zeki Velidi (Togan), "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti - 1", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Cilt: 1, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1931, ss. 18, 21-27.

⁷⁰⁸ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da...**, ss. 325-326.

⁷⁰⁹ Broquiére, Editörün Dipnotu, s. 239, d.n. 2.

İmparatorluğu'nun uyguladığı vergi sistemi, büyük oranda Türkiye Selçuklu Devleti'nden alınmıştır. Hem bundan dolayı hem de halkın büyük kesiminin Müslüman olması nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde İslâmî ilklere uygun bir vergi sistemi kullanılmıştır. Zaman içinde Hıristiyan halkın da yönetilmeye başlaması nedeniyle bu sistemde değişiklikler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu tarafından toplanan vergiler ana olarak dörde ayrılmaktadır. Bunlar (1) İslâmî vergiler, (2) örfî vergiler, (3) savaş masraflarını karşılamak için toplanan vergiler ve (4) "her türlü kanun ve nizam dışı olmakla beraber" halkın devlet yöneticilerine verdiği ve onların da kabul ettiği çeşitli hediyelerdir.⁷¹⁰

1.2.3.4.3. Zanaat Faaliyetleri

Tudelalı Benjamin, Bizans İmparatorluğu'nu ziyaret ettiği esnada, Rum halkının altın ve mücevherat bakımından son derece zengin olduğunu söylemiştir. Bunun yanında Antakya şehrinde cam üretimiyle meşgul olan on Yahudi olduğunu da kaydetmiştir.⁷¹¹ İbn Battûta, Konya şehrindeki zanaat sahiplerinin, çarşı içinde belirli yerlere sahip olduklarını, Erzincan'da bulunan bakır madeninden çıkarılan hammaddeyle de bu şehirde çeşitli bakır eşyaların yapıldığını söylemiştir.⁷¹² Clavijo, Ünye civarında, denize yakın yerlerde birkaç nalbant görmüş, bu durumu, denizden ince ve siyah kum tanelerinden elde edilen demire bağlamıştır.⁷¹³ Bertrandon, Bursa çarşısında son derece ucuza kıymetli taşların ve çok sayıda incinin satıldığını da belirtmiştir.⁷¹⁴ Pero Tafur, Sinop'taki Türklerin bu bölgede bulunan ağaçları keserek *Tatar yayı* yaptıklarını, yakalanmaktan korktukları için onları toprağa gömdüklerini ve sahilden geçen bir gemi görünce, gömdükleri yerden çıkartıp, gemidekilere sattıklarını anlatmıştır.⁷¹⁵

XIV. yüzyılda Türkiye'deki zanaatın durumunu tespit etmek zor olmakla beraber, eldeki küçük ve kopuk bilgilerden zanaatın gerilemekte mi yoksa ilerlemekte mi olduğu çıkarılamamaktadır.⁷¹⁶ Bununla beraber zanaatkârlar genellikle kendilerine rahat pazar buldukları şehirlerde yaşamış, köylerde de

⁷¹⁰ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 3. Baskı, Cilt: 1, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, ss. 509-511.

⁷¹¹ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, ss. 35, 39-40.

⁷¹² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 412, 418.

⁷¹³ Clavijo, s. 122.

⁷¹⁴ Broquiére, s. 202.

⁷¹⁵ Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi**, s 153.

⁷¹⁶ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da...**, s. 312.

bulunmuşlardır. Aslen nerede kendilerine ihtiyaç varsa orada olmuşlardır ve hammaddenin olduğu yerde zanaatçılar da ortaya çıkmıştır. Hem becerilerini, meslekî tekniklerini korumak hem kendini koruma duygusu hem de karmaşık zanaat işleri için başka zanaatçılara duyulan ihtiyaçtan dolayı kısa sürede bir araya gelmişlerdir ve bundan dolayı da Anadolu’da zanaat loncaları erken bir dönemde oluşmuştur. Ayrıca Selçuklular gelmeden önce hâlihazırda gelişmiş bir zanaat seviyesine sahip olan Anadolu’daki zanaatçıların büyük bir kesimi, tabiatıyla yerli halktan oluşmuş, XII. ve XIII. yüzyıllara gelindiğindeyse, Anadolu’da belirli bir zanaat dalıyla isim yapmış yerler ortaya çıkmıştır. Kuyumcuların büyük kısmını Ermeniler oluşturmuş, başta Antalya ve Alanya olmak üzere Akdeniz kıyısında faaliyet göstermişlerdir. Ekonomik yaşam için zanaatın önemini bilen Selçuklu yönetimi bir şehri ele geçirdiğinde buradaki zanaatçıları bir araya getirmiş, aynı şekilde Moğollar da böyle davranmıştır. Hatta XV. yüzyılın ikinci yarısında II. Mehmed’in verdiği emirle, Mahmud Paşa, Konya ve Larende şehirlerinden topladığı zanaatçıları İstanbul’a naklettirmiştir.⁷¹⁷

1.2.3.4.4. Ticari Faaliyetleri

Gırnâfî, Akdeniz’de “amber balığı” denilen bir tür balığın karnından amber çıkarıldığını söylemiş,⁷¹⁸ Karadeniz’deki bazı dağlarda bulunan amberin de dalgalar nedeniyle yerinden koptuğunu, karaya vurduğunu anlatmış, bu tür amberin kokusunun son derece güçlü olduğunu, değerli bir tür olduğunu belirtmiştir. Rum Denizi dediği Akdeniz’de büyüklüğünün iki yüz arşından uzun, ağzında iki tane, fildişine benzeyen dişin olduğu uzun balıklar olduğunu söylemiş, oldukça ağır olan ve değerli birer taş olarak görülen bu dişlerin hançer, bıçak sapı ve satranç taşı yapımında kullanıldığını belirtmiştir. Seyyaha göre Rum’da oturan insanlar⁷¹⁹ bu deriyi tabakalar –böylece deri yumuşak olmasına rağmen son derece sağlam bir hal alır– sonra da Bulgar ve Sakalibe halkına satarlar.⁷²⁰ Tudelalı Benjamin, XII. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki İstanbul şehrini anlatırken, buraya hem karadan hem de denizden pek çok emtianın geldiğini belirtmiş ve Bağdat hariç dünyada buna

⁷¹⁷ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, ss. 184-190.

⁷¹⁸ El-Gırnâfî, *Gırnâfî Seyahatnamesi*, s. 138.

⁷¹⁹ El-Gırnâfî, *Tercüme-i Tuhfetü’l-Elbab...*, ss. 319, 333.

⁷²⁰ El-Gırnâfî, *Gırnâfî Seyahatnamesi*, ss. 141-142.

benzer başka bir yerin bulunmadığını tahmin etmiştir.⁷²¹ Bunun yanında Bizans İmparatorluğu'nun yönettiği topraklardan İstanbul'a ipek erguvani ve altın giysiler halinde olmak üzere pek çok vergi gelmektedir ve gümrük kazancının da yaklaşık olarak yıllık yirmi bin altın (dinar) olduğu söylenmektedir.⁷²² Ortaçağlarda ticaret açısından önemli olan Antakya limanına ilk baktığında burada korkutucu bir mağara gördüğünü söyleyen Wilbrand von Oldenburg, buradan dışarıya çok kötü bir kokunun geldiğini söylemiş, denizden beş mil içerde olan Antakya şehrine gemilerin yanaşmadığını, şehirden dolayı limana bu ismin verildiğini belirtmiştir. Seyyah, limanın bu hale gelmesini halk arasındaki dinî bir söylentiye bağlamıştır.⁷²³ Tarsus'tan Yumurtalık limanına doğru ilerleyen seyyah, bu bölgede bulunan ormanların, temiz havanın ve suların kendisine Almanya'yı hatırlattığını anlatmıştır.⁷²⁴ Clavijo, Ginolu etrafındaki ormandan elde edilen kerestenin son derece kaliteli olduğunu belirtmiştir.⁷²⁵ İbn Battûta, deniz kenarındaki Alanya şehrine Kahire, İskenderiye ve Suriye'den tüccarların geldiğini, alışveriş yaptıklarını söylemiş, buradan toplanan kerestelerin İskenderiye, Dimyat ve diğer başka Mısır limanlarına gönderildiğini belirtmiştir. Kendisi burada Alâeddin İbn Köyük'ün torunu tarafından ağırlandı.⁷²⁶ Bertrandon Antakya'nın batısında yolculuk yaparken, buraların mis gibi kokan defne ağaçlarıyla dolu olduğunu belirtmiştir.⁷²⁷ Mehmet Ersan, Çukurova'daki ağaçlardan elde edilen kerestelerin, özellikle gemi yapmak için başta İskenderiye ve Dimyat olmak üzere pek çok Mısır şehrine gönderildiğini kaydetmiştir.⁷²⁸

Simon de Saint Quentin, Türkiye Sultanlığı'nın atlardan, güzel kokulardan ve sabundan yıllık olarak yüz yirmi bin sultanî, şaraptan iki yüz bin sultanî ve sudan da yüz bin sultanî gelir elde ettiğini kaydetmiştir.⁷²⁹ Moğollardan dönerken Ayas limanından Kıbrıs'a geçen⁷³⁰ Rubruk, Türkiye Sultanına ait olduğunu söylediği Sinop'un tam karşısındaki Kırım'a, Türkiye'den gelip kuzeye ve tam tersi yönde yolculuk etmek isteyen tüccarların uğradığını söylemiş, kuzeyden güneye gidenlerin

⁷²¹ Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın..., s. 33.

⁷²² Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın..., s. 35.

⁷²³ Oldenburg, Filistin ve Küçük Asya'ya..., s. 23.

⁷²⁴ Oldenburg, Filistin ve Küçük Asya'ya..., s. 46.

⁷²⁵ Clavijo, s. 121.

⁷²⁶ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 402.

⁷²⁷ Broquiére, s. 168.

⁷²⁸ Oldenburg, Filistin ve Küçük Asya'ya..., Çevirenin Dipnotu, s. 46, d.n. 131.

⁷²⁹ Saint Quentin, s. 50.

⁷³⁰ Rubruk, s. 140.

kürk, güneyden kuzeye gidenlerin de keten, pamuklu giysi, ipek mendil ve baharat sattıklarını kaydetmiştir.⁷³¹ Ergin Ayan, mevzubahis ticaretin aslen Türkiye’de bulunan Türk, Arap ve İranlı tüccarların idaresinde olduğunu açıklamıştır.⁷³²

Marco Polo, Küçük Ermenistan bölgesindeki Layas isimli güzel ve büyük şehrin faal bir ticarete sahip olduğunu, Fırat Nehri üzerinden tüm baharat, kumaş ve değerli emtianın buraya nakledildiğini söylemiş, Pisa, Ceneviz ve Venedik tüccarlarının hem ticaret yapmak için buraya geldiğini hem de mal depolarının burada olduğunu kaydetmiştir. Kendisi, Türkiye’deki Ermeniler ve Yunanlıların ticaret ve zanaatla geçindiğini söylemiş, büyük mallara sahip olduklarını belirtmiştir.⁷³³ Odoric, Trabzon şehrine geldiğinde burasının, İranlılar, Medler ve denizin öte yakasında bulunan tüm insanlar için bir ticaret merkezi olduğunu söylemiştir.⁷³⁴ İbn Battûta, Burdur ve Eğridir’deki çarşıların zengin olduğunu özellikle belirtmiş, Sivas çarşısının insanlarla dolu olması karşısında hayrete düşmüş, Gümüşhane’ye, Irak ve Suriye’den tüccarların geldiğini kaydetmiştir. Şimdiye kadar dolaştığı yerler arasında en çok ucuzluğun olduğu yer Kastamonu’dur. Çünkü kendisinin de içinde bulunduğu on iki kişiden oluşan kafileyi doyurmak için iki dirhem karşılığında büyük bir koyun, iki dirhemlik ekmek, iki dirhemlik balın yetmiş, bir dirhemlik ceviz ve kestanenin herkese yetip artmıştır. Kastamonu Sultanı tarafından yarım günlük mesafede bulunan bir kasabanın tüm buğday ve arpa hasadı seyyaha hibe edilmiş ama o ucuzluktan bunları satamamış, ürünü kafileye eşlik eden bir hacıya bırakmıştır.⁷³⁵ Clavijo, İran’dan ülkesine dönmek için Tebriz’den hareket edip Bursa’ya giden, ticarî mallarla yüklü iki yüz atlık bir kervana katıldığını söylemiştir. Kendisi daha sonra Trabzon’a geldiğini, burada Nicolas Cojan isimindeki bir Cenevizli’nin idaresinde, fındık yüklü ve Pera’ya gidecek olan bir gemiye binmiştir.⁷³⁶ Bertrandon, Şam’dan Bursa’ya giden hac kervanına katılmak için önce bu kervanın başkanına gitmiş, o da Bertrandon’u Karaman’dan gelmiş tüccarlara göndermiştir. Seyyah bu tüccarların da kendisini, kervan reisi ve Bursa’nın en güçlü adamı olan Hoyarbarak’a gönderdiklerini, onunla görüştüktan sonra kervana kabul edildiğini anlatmış, yolculuğu elli gün sürmüştür. Daha sonra bu kervanda üç beş tane büyük ticaret adamının olduğunu kaydetmiş, yolu üstündeki Adana’nın iyi

⁷³¹ Rubruk, ss. 27-28.

⁷³² Rubruk, Çevirenin Dipnotu, s. 28, d.n. 10.

⁷³³ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, ss. 67-68.

⁷³⁴ Yule, **Cathay and the...**, Cilt: 2, ss. 98-99.

⁷³⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 406, 416-417, 440-441.

⁷³⁶ Clavijo, ss. 268, 274.

durumda bir ticaret şehri olduğunu özellikle vurgulamıştır. Tarsus şehrinde ise Kıbrıslı bir tüccarla tanışmış, daha önce ayrıldığı Hoyarbarak'ın kervanını burada beklemiştir. Bunun ardından kuzeye doğru yoluna devam ederek, Ermenistan (Toros) Dağları adını verdiği dağlardan geçişi esnasında, buradaki bir kervansarayda konaklamış, bu kervansarayı, “Suriye'deki hanlara benzer evlerden oluşan” bir yer olarak tarif etmiş, Larendede'deki insanların ticareti son derece iyi bildiklerini de vurgulamıştır. Ayrıca Larendede'de ismi Perrin Passerot olan Kıbrıslı bir tüccarla tanışmış, bu kişinin aslen, şu anda Cenevizlilerin yönetimindeki Famagusta'dan olduğunu fakat bu şehrin Kıbrıs Kralı tarafından ele geçirilmesi yönünde çalıştığı için adadan kovulduğunu, bu nedenle uzun süredir Türkiye'de bulunduğunu söylemiştir. Kendisi Konya ve Karahisar'daki ticaretin gelişmiş olduğunu özellikle belirtmiştir. Bunun ardından Kütahya'da bir kervansarayda kalırken, burada kendisinden şüphelenen bir şahsa, Bursa'da zerdeva (ağaç sansarı) kürkü ticaretiyle uğraşan kardeşinin yanına gittiği yalanını söylemiştir. Bursa'nın da ticarî açıdan çok gelişmiş bir şehir olduğunu, buradaki çarşıda ihtiyacı olan her şeyi bulduğunu, pek çok tüccarla tanıştığını anlatmıştır. Bursa şehrine beraber geldiği kervanın yüklerinden olan baharatı, Pera'ya götürecektir olan tüccarlarla yola çıkmış Türk hükümdarından aldığı bir belge sayesinde, Cenevizli tüccarlarla beraber Boğazı geçebildiğini kaydetmiştir. Bununla beraber bu şehirdeki Floransalı tüccarların İstanbul'a götürmelerini istediği bir İspanyola da yolda eşlik etmiştir. Bertrandon daha sonra Edirne şehrine gelmiş, buradaki ticaretin de gelişmiş olduğunu söylemiş ve burada Venedik, Katalon, Ceneviz ve Floransa tüccarlarını bulunduğunu kaydetmiştir.⁷³⁷ Pero Tafur, Cenevizlilerin Pera ve Kefe şehirlerinin yanı sıra Türkiye'de çeşitli kalelere sahip olduklarını belirtmiş, Yunan ülkesindeki en büyük şehir ve aynı zamanda *Türk*'ün ordugâhının bulunduğu yer olan Edirne'de ticaret yapan Cenevizliler olduğunu söylemiştir. Pero Tafur, bir ticaret gemisiyle İstanbul'dan yola çıkarak Sinop şehrine gelmiş ve burasının Cenevizlilere ait olduğunu belirtmiştir. Kendisi, Bursa şehrinin son derece zengin olduğunu söylemiş, burasının körfez olmasaydı bu kadar değerli olmayacağını, bu körfez sayesinde tüccarların buraya gelebildiğine dikkat çekmiştir. Tafur, Bursa şehrine İran'dan pek çok emtia geldiğini, Yunanistan'daki Türkleri kendi ülkelerine götüren bir kapı konumunda olduğu için *Türk*'ün bu şehri ele geçirmesinden sonra son derece

⁷³⁷ Broquiére, ss. 146-147, 173, 175, 177-178, 181, 183, 185, 195,198-204, 230-231.

zenginleştğini, Türklerin burada büyük ambarlar inşa ettiklerini söylemiştir.⁷³⁸ Giovanni Maria Angiolello, Otlukbeli Savaşı'na giden Osmanlı ordusunu inceleme fırsatı bulmuştur. Gözlemine göre askerlere, her bölüğün ortasında kare şeklinde bir alan oluşturacak şekilde çadır kurmaları emredilmiştir. Bir pazar olan bu alanda, her bir bölük pişmiş yemek, yulaf ve güvenlik için gerekli olacak aletleri satın alabilmektedir. Buna ek olarak seyyah, Arpa Emni hakkında da bilgi vermiş, bu kişinin görevinin, ordu yaklaşmadan önce, yol üstündeki yerlere haber göndererek, orduya yiyecek sağlama konusunda hazırlıklar yaptırmak olduğunu anlatmıştır. Seyyah, ordunun geçtiği yerlerdeki halkın gelip ticaret yaptığını, Osmanlı ordusunun ardından işportacı, kasap, ekmekçi, aşçı ve başka pek çok meslek dalından oluşan bir kalabalığın geldiğini, bu insanların ihtiyaç duyulan malları gidip satın aldıktan sonra orduya sattıklarını söylemiş, bu işi yapanların arasında zenginlerin olduğunu da belirtmiştir. Kendisi, Uzun Hasan üzerine sefere giden *Büyük Türk*'ün istihbarat elde etmek için tanıdığı tüccarlardan bilgi aldığını da kaydetmiştir.⁷³⁹ Zeno, Kefe'nin Osmanlı'ya bağlı olduğunu söylemiş, Contarini de Rusya'dan kürk getiren tüccarların kervanlarla Kefe'ye geldiklerini anlatmış, ticarî açıdan oldukça önemli bir yer olan burasının son derece kalabalık ve zengin olduğundan bahsetmiştir.⁷⁴⁰ Kudüs'e gitmek için 1480'de yola çıkan Felix Fabri, yolu üstünde uğradığı Kandiye şehrinde, İstanbul'dan gelen kalabalık bir Türk tüccar topluluğu olduğunu kaydetmiştir.⁷⁴¹

Bizans İmparatorluğu döneminde çalışan ticaret yolları, Türklerin gelmesiyle ortaya çıkan karışıklık sürecinde ortadan kalkmasa bile daha az kullanılmış, bununla beraber daha sonra Türkler sayesinde ticaret oldukça faal bir hale gelmiştir. Bu konuda Gırnâtî'nin bahsettiğinin doğru kabul edilmesi halinde ve ilk kervansarayların da II. Kılıçarslan döneminde yapılmasına bakılırsa, XII. yüzyıldan itibaren ticaret canlanmaya başlamıştır. Bundan başka Samsun, Trabzon ve özellikle hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaret yollarının birleştiği yerde bulunan Sivas, ticaret bakımından son derece önemli yerlerdir ve bir ihtimal Mısır ile ticaret yapmış olan Antalya özelinde Selçuklular, Venediklilerle ticarî ilişkiler kurmuştur. Ayrıca Karadeniz ticareti söz konusu olduğunda bu dönemde Sinop'u ele geçiren Selçuklular ile Trabzon Rum İmparatorluğu ve Venedikliler arasında bir rekabet de

⁷³⁸ Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, ss 65, 149, 152-153, 172.

⁷³⁹ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar...*, ss. 40-41, 43, 47.

⁷⁴⁰ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...*, ss. 36, 77, 81.

⁷⁴¹ Felix Fabri, *The Book of...*, Cilt: 1, Bölüm: 1, ss. 21-22.

olmuş, XIII. yüzyılda kervansaray ve köprü sayıları dikkate değer şekilde artmıştır.⁷⁴² Rubruk'un Konya'da kalabalık bir Frank nüfusu görmesine bakılırsa⁷⁴³ bunların asker olmasının imkânsızlığından dolayı, Moğolların ardından Türkiye'deki ticarî ağırlığın batıdan doğuya kaydığı görülmektedir. Ama yapılmakta olan ve zaten yabancıların idaresindeki ticaretin ülkeye bir yararı olmamış; bu dönemde Anadolu'daki ticaret yolları genellikle doğudaki Moğollara ulaşmak için kullanılmıştır. Anadolu'ya hükmeden güneydeki İlhanlılar ile kuzeydeki Altın Orda Hanlığı'nın arasının açılması nedeniyle, Memlüklü Devleti ile yakınlaşan Altın Orda Hanlığı arasındaki kuzey-güney ticaret yolu İstanbul'dan geçmeye başlamış, Pervaneoğulları Beyliği'nin son Beyi olan Gazi Çelebi,⁷⁴⁴ bundan dolayı korsanlık faaliyetlerine başlamıştır. Buna ek olarak Anadolu'dan sadece geçmekle yetinen tüccarlar için halen bazı duraklar önemini korumuştur. Bunlar Ayas ve Trabzon limanları, Sivas ve Erzurum gibi ticaret yolları üstünde bulunan yerlerdir. Sivas'ın, Cenovalıların burada XIV. yüzyılda daimi bir temsilci buldurtacak kadar önemli olduğu belirtilmelidir.⁷⁴⁵ Selçuklular, o dönem dünya üstünde olan ticaret yollarını ele geçirmeye çalışmıştır ve böylece Türkiye'ye Orta Asya'dan ve güneydeki ülkelerden ticaret adamları gelmiştir. Zira İtalyanlara ek olarak İbn Battûta'nın buraya bir Ceneviz gemisiyle gelmesi dikkat çekicidir. Bunlardan yola çıktığında Akdeniz kıyılarındaki ticaretin Venedik ve Cenovalılar tarafından yapıldığı, zaman içinde bunların kıyıda daha da içeri girdikleri görülmektedir. Selçukluların Venediklilerle yaptığı ticaret anlaşmasına bakılırsa, Türkiye'deki ticarî faaliyetler, yabancı tüccarlar için çekici hale getirilmiştir.⁷⁴⁶ Osmanlı İmparatorluğu da Türkiye Selçuklu Devleti dönemindeki ekonomik düzeni devam ettirmiştir. Osmanlı, ticarî faaliyetleri ancak elde edeceği vergiler gözüyle değerlendirmiş; yönetim, mevcut düzeni korumak düşüncesiyle hareket etmiştir. Osmanlı idarecileri, ticaret ve ekonomi sahalarında yapılacak yenilikler veya gelişmelerin, devletin siyasî yapısını da güçlendireceğini anlayamamıştır.⁷⁴⁷

⁷⁴² Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 166-171.

⁷⁴³ Rubruk 1255 yılının Nisan ayında Konya'ya gelmiştir. Bkz. Rubruk, s. 140.

⁷⁴⁴ İbn Battûta Gazi Çelebi'nin sürekli Hıristiyanlar üstüne sefere çıktığını söylemiş, onun yiğit ve cesur biri olduğunu vurgulamıştır. Bkz. İbn Battûta, Cilt: 1, s. 443.

⁷⁴⁵ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 312-315.

⁷⁴⁶ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, ss. 208, 212, 214.

⁷⁴⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 2. Baskı, Cilt: 2, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, ss. 194-195.

1.2.3.4.5. Hayvancılık Faaliyetleri

Anonim Gesta'nın yazarı, Eskişehir Savaşı'ndan sonra elde ettikleri ganimetin altından, gümüşten, at, eşek, deve, öküz ve koyundan oluştuğunu söylemiştir. Kendisi, Antakya şehrinin kuşatılması esnasında yapılan ufak bir çatışmanın ardından kaçan Türklerin bıraktığı at, deve, katırları ele geçirdiklerini belirtmiştir. Bundan başka Haçlılar karşısında yenilgiye uğrayan Türk ordusunun geride bıraktığı ganimetler arasında bol miktarda koyun, sığır, at, katır, deve ve eşek bulunmaktadır.⁷⁴⁸ Carnotensis de bu savaşın ardından ele geçirilenler arasında at, katır, deve ve eşekler olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁹ Gırnâfî, Akdeniz'de amberle beslendiği için "amber balığı" denilen bir tür balığın olduğundan bahsetmiş, balıkçıların, kendini sığ yerlere atan bu balığın karnını yarararak içindeki amberi çıkardıklarını söylemiştir.⁷⁵⁰ Wilbrand von Oldenburg, Büyük İskender'in hastalanan bir atının bakımı ve korunması için bir günde yapıldığını söylediği İskenderun şehrinin etrafında son derece iyi durumda olan at otlakları olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁵¹

Simon de Saint Quentin, Türkiye'nin ne kadar zengin bir yer olduğunu anlatırken, sıradan bir beyin, kış mevsiminde kendine ait olan arpa yemliğine, otlaklardaki koçlar hariç olmak üzere on bin koç koyduğunu söylemiş, bunun yanında yine otlak ve haradakiler hariç olmak üzere on bin at yetiştirebildiğini kaydetmiştir.⁷⁵² Kendisi, Moğollarla barış yapmak için Türklerin onlara pek çok binek hayvanı da dâhil olmak üzere yüklü bir haraç verdiğini, barışın ardından da her yıl, içinde beş yüz at, beş yüz deve ve beş bin koçun bulunduğu bir verginin verileceğini söylemiştir.⁷⁵³ Marco Polo, kırlarda hayvanlarıyla beraber yaşayan Türkmenlerin yetiştirdiği Türkmen at ve katırlarının son derece iyi ve değerli olduğunu, onların Türkiye'de doğduğunu kaydetmiştir. Bunun yanında Büyük Ermenistan bölgesini anlatırken, çok büyük ve verimli otlakları sayesinde, Moğol ordularının yazı burada geçirdiklerini söylemiş, burada bulunan Olympos Dağı adını verdiği bir dağın yamaçlarında, eriyen karlardan dolayı çok verimli otlakların bulunduğunu, tüm bölgedeki koyunlarının hepsinin, oldukça uzaklardan buraya

⁷⁴⁸ **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 73, 82, 132.

⁷⁴⁹ Carnotensis, s. 90.

⁷⁵⁰ El-Gırnâfî, **Gırnâfî Seyahatnamesi**, s. 138.

⁷⁵¹ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, s. 32.

⁷⁵² Saint Quentin, s. 50.

⁷⁵³ Saint Quentin, s. 65.

getirildiğini kaydetmiştir.⁷⁵⁴ İbn Battûta, Amik Ovası'nın büyük ve verimli olmasından dolayı, Türkmenlerin zaman zaman hayvanlarıyla beraber burada kaldıklarını söylemiştir. Kendisi Denizli'de Ramazan Bayramı'nın kutlanmasına şahit olmuş, çeşitli sanat dallarına mensup kişilerin, kurban olarak kestikleri koyun ve öküzlerin etlerini hemen ekmekle beraber fakirlere dağıttığını kaydetmiştir.⁷⁵⁵ Schiltberger, Müslümanların yaşadığı ülkelerdeki pek çok beyin sürülerle dolaştığını söylemiş, bu beylerin iyi bir otlığa gelmeleri halinde, o otlığın da içinde bulunduğu ülkenin hâkiminden, sürülerini otlatma hakkını satın aldıklarını kaydetmiştir.⁷⁵⁶ Kendisi ayrıca Antalya şehri civarında yetiştirilen tek hayvanın deve olduğunu belirtmiştir. Hatta Bayezid burayı ele geçirince, ona yaklaşık olarak on bin deve hediye edilmiştir.⁷⁵⁷ Stefanos Yerasimos, Marco Polo'nun Olympos Dağı ile aslında Elbruz Dağı'nı kastettiğini söylemiş, Ağrı Dağı ile Elbruz Dağı'nı sıklıkla karıştırdığını hatırlatmıştır.⁷⁵⁸

Bertrandon, Bursa'ya giden ticaret kafesiyle yolculuk yaparken, sabah saat on bire doğru atına yem verdiğini, bu durumun Türkler tarafından kabul gördüğünü söylemiş ama akşam saat altı gibi atına su verdikten sonra yem vermesini engellediklerini, saat sekizde tüm atlara beraber yem verdiklerini kaydetmiş ve Türklerin, yan yana olan atlara bu şekilde yem vermediklerini anlatmıştır.⁷⁵⁹ Antakya şehrinde Araptan çok Türkün yaşadığını söylemiş, bu Türklerin oldukça fazla miktarda hayvanı olduğunu kaydetmiştir. Seyyaha göre Türkler deve, koyun, inek ve şimdikiye kadar gördüğü en güzel keçilere sahiptir. Uzun, yumuşak, beyaz ve kıvrımlı yünlere sahip olan keçilerin bu yünleri uzar uzamaz kırılır ve bu keçilerin kulakları, Suriye'dekilerin aksine, sarkık değildir. Ayrıca koyunların kuyrukları geniş, iri ve uzundur. Buradakilerin ehlileştirdiği yaban eşeklerinden de bahsetmiş, kafa, ayak, kulak ve tüylerinin geyiğe benzediğini, son derece güzel ve iri hayvanlar olduklarını ama üzerine kimsenin binmediğini, bununla beraber bu tür bir eşeğin anırdığını hiç duymadığı için sesi hakkında bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Türkmenlerin pek çoğu yüklerini öküz ve mandalara yüklemekte, kendileri de at sırtında gitmektedir. Seyyah, Türklerin çok uzun süre koşabilen, zayıf, masrafı az, sadece geceleri yemlenen iyi cins atları bulunduğunu söylemiş ve Türklerin atlarını nasıl

⁷⁵⁴ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, ss. 67, 70.

⁷⁵⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 115, 410.

⁷⁵⁶ Schiltberger, s. 52.

⁷⁵⁷ Schiltberger, s. 61.

⁷⁵⁸ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, s. 70, d.n. 64.

⁷⁵⁹ Broqui re, ss. 153-154.

yemlediklerini detaylı olarak anlatmıştır. Bunu yanında Türklerin tazı-köpekleri de olduğunu, bunların içinde güzel ve alımlı olanlar bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁰ Charles Schefer, Türklerin, yemleyemeyen bir atın, kendisinin aksine yemek yiyebilen bir atı görmesi halinde onu kıskandığını ve bu durumun, son derece ağır bir göz hastalığı olan “gözünde” isimli hastalığa neden olduğuna inandıklarını belirtmiştir.⁷⁶¹

Pero Tafur, savaşa giderken, bir Türk atı yerine kendi ülkesindeki bir eşeğe binmeyi tercih edeceğini söylemiş, bunun nedenini de bu ülkedeki atların son derece sıska ve ufak olmasına bağlamıştır. Bununla beraber Türklerin sahip olduğu atların çokluğunu göstermek için bu ülkedeki atların sayısına, ancak tüm Kastilya’da bulunan atların yanında hem erkek hem de dişi katırların da bir araya getirilmesiyle denk bir sayı edileceğini söylemiştir.⁷⁶² Barbaro, Korcho diye kaydettiği Korikos’ta at ve ineğin çok miktarda yetiştirildiğini söylemekle yetinmiştir.⁷⁶³

XIII. yüzyılda Anadolu’da yapılan hayvancılıkta koyun ve keçinin yanında sığır ve at da yetiştirilmiş olmakla beraber bunlarda ilk ikisi daha çok tercih edilmiştir. Sınırdış olunan Müslüman ülkelere ihraç edilen uzun tüylü keçiler de yetiştirilmiştir. Ayrıca Moğollara gönderilen vergiler arasında at, katır ve koyun da olmuştur. Bundan başka Moğolların gelmesiyle ülkede yaşanan kargaşanın ardından XIV. yüzyıldan sonra hayvancılık sahasında dikkate değer bir etkinlik yaşanmıştır.⁷⁶⁴ Kafkasya’dan Türkiye’ye at ihraç edilmiş, Oğuzların yabancı olmadığı Arap ve Macar atlarına burada büyük değer verilmiştir.⁷⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinde en çok koyun yetiştiriciliği yapılmış, özellikle Marmara ve Bursa etrafı canlı bir hayvan ticaretine ev sahipliği yapmıştır. Üretilen yüz binlerce koyuna çobanlık yapılması için Hıristiyanların tercih edilmesi dikkat çekicidir ve bunun muhtemel nedeni, onların Türklere kıyasla daha ucuza çalışmalarıdır.⁷⁶⁶

⁷⁶⁰ Broquiére, ss. 165-166, 265-266.

⁷⁶¹ Broquiére, Editörün Dipnotu, s. 154, d.n. 1.

⁷⁶² Tafur, s. 151.

⁷⁶³ Barbaro, **Anadolu’ya ve İran’a...**, ss. 46-47.

⁷⁶⁴ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 162-163, 310.

⁷⁶⁵ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, ss. 208-209.

⁷⁶⁶ Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi...**, Cilt: 2, s. 202

1.2.3.4.6. Tarımsal Faaliyetleri

Anonim Gesta'nın yazarı, Konya'yı verimli topraklara, lezzetli yiyeceklere sahip bir yer olarak tanımlamıştır. Antakya'nın kuşatılması esnasında ise yaşanan ufak bir çatışmada, ele geçirdiklerinin arasında tahıl ve şarap yüklü eşekler olduğunu söylemiş, şehrin etrafını araştırırken bol miktarda erzak, hububat, bağlar, elmaları üzerinde olan bol miktarda elma ağacı ve başka pek çok iyi gıda maddeleri bulduklarını kaydetmiştir. Bundan başka, Antakya kuşatması esnasında, şehirdeki Türklere mısır, şarap, yağ, arpa gibi gıda maddeleri getiren Ermeniler ve Süryanilerin bu erzaklarını Haçlıların ele geçirdiğini kaydetmiştir. *Gesta*'nın yazarı, Kürboğa kumandasındaki Türk ordusunun Haçlılara yenilmesinden sonra dağıldığını, Haçlıların ele geçirdiği ganimetler arasında tahıl, şarap ve unun olduğunu da atlamamıştır.⁷⁶⁷ Carnotensis verimli olarak nitelediği Anadolu topraklarının Türkler tarafından hem tahrip edildiğini hem de nüfusunun son derece azaldığını söylemiş, Fırat Nehri'ne yirmi, Antakya'ya da yüz mil uzaklıkta olduğunu söylediği ve ünlü olduğunu belirttiği Urfa şehrinin verimli topraklarda bulunmasına dikkat çekmiştir.⁷⁶⁸ Tudelalı Benjamin, Rum ülkesinin ekmek, et ve şarap bakımından son derece zengin bir ülke olduğunu özellikle belirtmiştir.⁷⁶⁹ Wilbrand von Oldenburg, önemli bir şehir olduğunu söylediği Antakya'da oturanların, ancak değirmenler aracılığıyla fayda görebilecekleri büyük bir nehre sahip olduklarını söylemiş, burada tarlalar, çok sayıda meyve bahçesi bulunduğunu belirtmiş ve burada yaşayanların çeşitli meyvelere sahip oldukları için övündüklerine dair bir söylentiden bahsetmiştir.⁷⁷⁰

Wilbrand von Oldenburg'un Ermenistan olarak tanımladığı, on altı günde kat edilecek bir uzunluğa sahip olduğunu ve etrafı dağlarla çevrili olsa da ortasının düz ve son derece verimli bir ovaya sahip bulunduğunu söylediği bölgenin Çukurova olduğunu açıklayan Mehmet Ersan, bu bölgenin konumu nedeniyle tarihte pek çok millet tarafından yönetildiğine dikkat çekmiştir. Seyyaha göre bu ova, Krala çok büyük bir kazanç sağlamaktadır.⁷⁷¹ Marco Polo, Küçük Ermenistan bölgesinin çok hoş ve verimli bir toprağa sahip olduğunu söylemiş, yaşayanların bol miktarda

⁷⁶⁷ **Anonim Haçlı Tarihi**, ss. 76, 82-83, 100-100, 132.

⁷⁶⁸ Carnotensis, ss. 71, 73.

⁷⁶⁹ **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın...**, s. 35.

⁷⁷⁰ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, ss. 23-24, 27-28.

⁷⁷¹ Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, Çevirenin Dipnotu, s. 30, d.n. 93. Oldenburg, **Filistin ve Küçük Asya'ya...**, ss. 30, 43.

kırmızı ve beyaz şarap tükettiklerini belirtmiş, Layas'ta bolca pamuk bulunduğunu kaydetmiştir. Bununla beraber Türkiye'ye ismini veren Türkmenler hayvancılık yapmakta, tarım yapmamaktadır, ancak burada yaşayan Yunanlılar ve Ermeniler toprağı ekmektedir.⁷⁷² Ricoldus de Monte Crucis, Türkmenlerden korkan Greklerin, tarlalarıyla uğraşmak için yola çıkarken, yanlarında her an kaçmaya hazır bir at bulduklarına dikkat çekmiştir.⁷⁷³ Jordanus, Türkiye'nin son derece verimli topraklara sahip olduğunu, ama Türklerin tarımla uğraşmadığını belirtmiştir.⁷⁷⁴ Fransisken seyyah da Türkiye'nin son derece verimli topraklara sahip olduğunu, her çeşit ürünün bolca bulunduğunu kaydetmiştir.⁷⁷⁵ İbn Battûta, Antakya'dan ayrıldıktan sonra Buğras Kalesi'ne gelmiş ve burasının tarla ve bahçelerle çevrilmiş olduğunu kaydetmiştir. Antalya şehrindeyse çok miktarda bağ ve bahçe vardır, burada yaşayanların *kamaruddin* ismini verdiği bir kayısı son derece lezzetlidir ve kurutulup Mısır'a gönderilmektedir. Seyyah, bu kaysının ayrıca Konya'da yetiştirildiğini de anlatmıştır. Hem Burdur ve Isparta hem de Eğridir'in etrafları bağ, bahçe, bostanlarla çevrilidir. Kendisi bunları Denizli için de söylemiş ve bu şehri, bölgenin en güzel ve büyük şehirlerinden biri olarak anlatmıştır. Hatta Denizli Beyi'nin oğlu olan Murad Bey ile şehrin hemen dışında buluna bir bağda tanışmıştır. Bundan başka Milas'ı da son derece güzel ve büyük bir şehir olarak tanımlamış, bahçesi ve meyvesinin çok olmasına dikkat çekmiştir. İçinden üç kanal geçen Aksaray şehrindeki meyve bahçeleri ve bağlar, şehrin içine kadar girmektedir. İbn Battûta, buna benzer bir durumu Niğde'de ve Amasya'da da görmüş ve dolaplarla taşınan suların bağ ve bostanlara nakledildiğini anlatmıştır. Manisa'nın, dağ eteğinde kurulu güzel bir şehir, üzerinde olduğu ovanın son derece verimli olduğunu söylemiş, buranın zengin su kaynaklarını ayrıca belirtmiştir. İznik içinde bol miktarda tarla ve bahçe vardır, su kuyulardan çekilmektedir, her türlü meyve ve cevizin yetiştirildiği yapılmaktadır. Kestane bol ve ucuzdur, taneleri oldukça büyük, tatlı, ince kabuklu ve açık renkli olan ve burada yetiştirilen bekâr üzümüne benzer bir üzümüne başka hiçbir yerde rastlamamıştır.⁷⁷⁶ Schiltberger de Türkiye'de bulunan Manisa'nın son derece verimli toprakları olduğunu söylemiş, bir o kadar bereketli olan Denizli ve Saruhan'da da meyve ağaçlarından yılda iki defa meyve toplandığını kaydetmiştir.

⁷⁷² Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, ss. 66-68.

⁷⁷³ Monte Crucis, s. 43.

⁷⁷⁴ Jordanus, **Mirabilia Descripta**, s. 58.

⁷⁷⁵ **Book of the Knowledge...**, s. 19.

⁷⁷⁶ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 115, 403, 406, 408, 410-412, 414-415, 417, 426, 431.

Karadeniz’de yer alan Zepun bölgesinde yaşayanların sadece darı ürettiğini ve bunu kullanarak ekmek yaptıklarını, Trabzon ve Giresun’da bol miktarda şarap yapıldığını söylemiştir. Schiltberger, *Karaffer* adıyla andığı Karahisar’da da şarap imal edildiğini belirtmiştir.⁷⁷⁷ Timur’un sarayına giden İspanyol elçi Clavijo, Tenedos adasında havanın düzelmesini beklerken, Gelibolu’dan gelen buğday yüklü bir gemi ile karşılaştıklarını belirtmiş, Giresun şehrinde çok miktarda meyve ağacı olduğunu söylemiştir. Dönüş yolunda bindiği geminin yine Gelibolu’ya yanaştığını, bu sefer de pamuk yüklendiğini kaydetmiştir.⁷⁷⁸ Bertrandon, geçmişte de güzel olduğunu içindeki yapılardan yola çıkarak anladığı Tarsus şehrini halen güzel bir şehir olarak tanımlamış, burada buğday ve şarap imal edildiğini, ormanlar ve ırmaklara sahip bir yer olarak anlatmıştır. Seyyah, Konya’da hiç akarsu ve ağacın olmadığını söylemiş ama şehrin etrafında, meyveleri için dikilmiş meyve ağaçları bulunduğunu kaydetmiştir. Bursa’ya doğru ilerlerken, buradan yarım günlük bir uzaklıktaki kasabada üzüm bulunduğunu, bu üzümlerin hasat edilmelerinden sonra bile tazeliklerini uzun süre koruduklarını söylemiştir. Bursa’dan çıktıktan sonra İstanbul’a doğru giderken, yolda içinden geçtiği bir ovada bol miktarda pirinç üretildiğini kaydetmiştir.⁷⁷⁹ Pero Tafur, Türklerin bulunduğu ülkeyi büyük fakat verimsiz, yeni işgal ettikleri Yunanistan’ı ise engebesiz fakat verimli bir yer olarak tanımlamıştır.⁷⁸⁰ Giovanni Maria Angioello, Osmanlı ordusundaki Arpa Eminlerinin, ordunun ihtiyacı olan arpa ve buğdayı temin etmekle yükümlü olduklarını, bunun için ülkenin en uzak noktasına kadar haber gönderdiklerini, göndermesi gereken miktarı karşılayamayan yerlerin eziyete maruz kaldığını söylemiştir. Orduya getirilen emtia ihtiyaç halinde, daha önce belirlenen bir fiyattan satılmakta, satımı yapan kişi daha sonra geldiği yerleşime geri dönerek, burada mal sahiplerine kazancını dağıtmaktadır.⁷⁸¹ Eca et-Türki, Emir Yeşbek’in Adana Kalesi’ni ele geçirdiğinde, kaledeki gıda maddelerine de el koyduğunu, bunların un, arpa, buğday, kuru üzüm ve kayısıdan oluştuğunu söylemiş, Emir Yeşbek’in elde ettiği tüm esirleri de çiftçi olmak koşuluyla serbest bıraktığını anlatmıştır.⁷⁸² Barbaro, Korchos adıyla andığı Korikos’ta bol miktarda buğday ve pamuk üretildiğini kaydetmiş, kaliteli ve çeşitli meyvelerin bulunduğunu eklemiştir. Bunun yanında Silifke’nin sahip olduğu iç ve

⁷⁷⁷ Schiltberger, ss. 101-102, 107.

⁷⁷⁸ Clavijo, s. 84, 123, 275.

⁷⁷⁹ Broquiére, ss. 177, 184-185, 199, 205.

⁷⁸⁰ Tafur, s. 151.

⁷⁸¹ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar...*, ss. 44-45.

⁷⁸² *Ecâ et-Türkî, İbn Ecâ Seyahatnamesi*, s. 100.

dış surların arasındaki mesafeden bahsederken, bu şehrin tarım potansiyelini de ortaya koymuş ve mevzubahis alanın üç yüz *bushel* (kile, bir kile yirmi veya yirmi beş kg.) buğday ekilebilecek kadar büyük olduğunu söylemiştir. Barbaro, Trabzon'un başkentlik yaptığı toprakların tamamında şarap üretildiğini, serbestçe büyüyen üzümlerden elde edilen bir küp şarabın bir dukadan daha ucuz olduğunu belirtmiş, bazı yerlerinde Zamora isimli şarabın üretildiğini kaydetmiştir.⁷⁸³

Türklerin geldiği XI. yüzyıl civarında dağınık ve nüfusu az olan Anadolu'daki insanlar öldürülmüş veya esir alınmış, bu durum da ekili-dikili alanları olumsuz yönde etkilemiştir. Ama yerleşik yaşama geçilmesiyle bu olumsuz durum ortadan kalkmıştır. XII. yüzyılın ortalarından itibaren, Türkiye Selçuklu Devleti'nin uç kesimlerinde halen yıkıntı izleri olmakla beraber, devlet yöneticileri iç kısımlardaki toprakların işletilmesini teşvik etmiş, özellikle şehirler, tarımın canlandırılması çabalarında çok önemli roller oynamıştır. Simon de Saint Quentin ve İbn Battûta'nın kayıtlarına bakıldığında, XIII. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye'de, tarımın yanında sanayi ve ticaret alanlarında büyük bir gelişim görülmekte ve ülkenin bolluk içinde bulunan bir yer haline geldiği ortaya çıkmaktadır. Bundan başka Moğolların gelmesiyle beraber göçer nüfusu artmış, Türkiye'nin doğusunda Moğollar, batısında da Türkmenler istemsiz olarak tarımsal faaliyetlere zarar vermiş, aynı etkiyi Moğolların önünden kaçıp gelen Türkmenler de yapmıştır. Bu ikinci dalgayla gelen Türkmenler ya doğal eğilimleri ya da mecburiyet yüzünden, geldikleri yerlerde bulunan tarım bölgelerine duyarlı davranmamış veya buralardaki köylülere yaşattıkları baskılar nedeniyle bu köylüleri başka yerlere gitmek zorunda bırakmıştır. Bununla beraber XIV. yüzyıldan itibaren beyliklerin ortaya çıkmasıyla, tarımsal alanda büyük bir faaliyet görülmüştür.⁷⁸⁴ Anadolu zaman içinde bir tarım ülkesi haline gelmiş ve özellikle Antalya'dan Mısır'a tarım mahsulleri ihraç edilmiştir.⁷⁸⁵ Türklerin Anadolu'ya gelmesinden itibaren, yerleşik hayata geçen kesim için bağ ve bahçe faaliyetleri büyük bir öneme sahip olmuş, bunlar ekonomik etkilerinin yanında eğlence yerleri olarak da kullanılmıştır. En önemli ekin türü hububat olmakla birlikte, tahıl ekimi yapmak hem devlet hem de halk için hayati sayılabilecek derecede büyük bir öneme sahip olmuştur.⁷⁸⁶

⁷⁸³ Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a...*, ss. 46-49, 91.

⁷⁸⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da...*, s. 160-162, 310.

⁷⁸⁵ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 221.

⁷⁸⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, Cilt: 2, ss. 204, 206.

1.2.3.4.7. Madencilik

Simon de Saint Quentin, en az sekiz tuzlaya sahip olan Türkiye’de kimilerine göre altı, kimilerine göre de on adet gümüş madeni olduğunu söylemiştir. Bunların sadece birinin günlük on bin sultanî değerinde olduğu söylenmektedir. Bunun yanında *Lebena*’daki gümüş madeni, günde üç arınmış rota (2,3 kilogram) değerindedir, burasının getirisi de üç bin sultanîdir ve bu sayı, işçilik payının çıkarılmasından sonra kalan miktardır. Bunlardan başka Türkiye, günlük dört yüz bin hiperbar yani elli yedi bin gümüş marca (yaklaşık iki yüz elli gram) değerindedir. Seyyah Türkiye Sultanlığı’nda bunlara ek olarak üç bakır madeni, çok sayıda demir madeni olduğunu kaydetmiştir. Hatta Sivas yakınlarında bulunan bir şap madeni bir gümüş madeni değerindedir.⁷⁸⁷ Rubruk, Konya’da Akka’dan gelen Cenovalı bir tacirle karşılaşmış, adının Nicolaus de Santo Siro olduğunu söylemiş, yanında olan Venedikli ortağının adını da Bonifatius de Molendino olarak vermiş ve Türkiye’deki şap madeni tekelinin bu iki kişinin elinde olduğunu belirtmiştir. Türkiye sultanının şapı ancak bu iki kişi sayesinde satabildiğini söyleyen elçi, son zamanlarda bir parça şapın fiyatını on beş bizantiner’den elli bizantiner’e yükselttiklerini belirtmiştir.⁷⁸⁸ Marco Polo, Büyük Ermenistan şehirleri arasında gösterdiği Erzurum ve Bayburt’ta çok büyük miktarda gümüş çıkartıldığını söylemiştir.⁷⁸⁹ Odoric ise Trabzon’dan üç günlük mesafede olan Zigana etrafında bakır ve kristal çıkartıldığından bahsetmiştir. Odoric’in eserini İngilizce’ye çeviren Henry Yule, başka bir elyazmasında, bu madenlerin gümüş ve kristal şeklinde kaydedildiğini söylemiştir.⁷⁹⁰

Jordanus, Türkiye’nin sahil kesiminde adı Andreolo Cathani olan bir Cenevizlinin sadece elli iki şövalye ve dört yüz piyade ile ikamet ettiği bir kamptan saldırılarda bulunarak Türklere çok zarar verdiğini ve şap çıkarttığını söylemiştir.⁷⁹¹ İbn Battûta, Gümüşhane şehrinde gümüş madeni, Erzincan’da da bakır madeni olduğunu anlatmıştır.⁷⁹²

Türkiye’de işletilen şap madenleri konusunda, Bizans İmparatorluğu döneminde şapın çıkarılıp çıkarılmadığı yönünde bir bilgi bulunmamakla beraber

⁷⁸⁷ Saint Quentin, s. 50.

⁷⁸⁸ Rubruk, s. 140.

⁷⁸⁹ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, ss. 69-70.

⁷⁹⁰ Yule, **Cathay and the...**, Cilt: 2, s. 99; Yule, **Cathay and the...**, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 2, s. 99, d.n. 5.

⁷⁹¹ Jordanus, **Mirabilia Descripta**, s. 57.

⁷⁹² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 417, 418.

bunun ticaretini yapmadıkları bilinmektedir. Ama XIII. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın ortasına kadar olan süreçte tüm Avrupa şapının Türkiye’den geldiği ortadadır. Bununla beraber Türkiye Selçuklularının işlettiği madenlerin ne zaman ve nasıl faaliyete geçtiklerinin belirlenmesi güçtür ve XII. yüzyılda şaptan hiç bahsedilmemekle beraber XIII. yüzyılda çok büyük ölçülerde şap kullanılmıştır. Büyük ihtimalle Aksaray şapı Kütahya’dan, Sivas şapı da Şebinkarahisar’dan getirilmiştir.⁷⁹³ Simon de Saint Quentin’in anlattığı demir madenlerinin hangileri olduğu da bilinmemektedir fakat para basılmasında kullanıldığı için devletin gümüş demirden daha önem verdiği görülmektedir. el-Ömerî’nin bahsettiği gümüş madenleri⁷⁹⁴ bir ihtimal Simon de Saint Quentin’in bahsettiği gümüş madenleriyle aynıdır. Fakat bu coğrafyadaki yer adlarının çoğunda maden sözcüğü geçmektedir. Ayrıca II. Kılıçarslan zamanından itibaren gümüş paraların ortaya çıkmasına bakılırsa, büyük ihtimalle bu dönemde gümüş madenleri yeniden çalışmaya başlamıştır. Madenler konusunda İlhanlıların ortadan kalkmasından önce önemli bir değişimin olduğuna yönelik bir işaret yoktur. Moğollardan sonra Türkiye’de bulunan madenlerin ancak işlenme türlerinde bir değişiklik olma ihtimali vardır. Rubruk’un kaydından yola çıkıldığında şap ticaretinin bir Cenovalı ve bir Venediklinin tekelinde olduğu, şap sanayisinin hâlihazırda ve öncelikli olarak Batılı tüccarları ülkeye çekmek için kullanıldığı görülmüştür ve bu ticaretin en başından beri özerk nitelikler taşıyan bir şirkete bırakılmış olması yüksek bir ihtimaldir. Bundan başka birbirine rakip olan iki gücün temsilcilerinin burada bulunması bir denge ortamının oluşturulmasının yanında, Türkiye Selçuklu Devleti açısından, ortaya bir tekelin çıkmamasını da sağlamıştır. Fakat Rubruk’tan sonraki şap ticareti hakkında bir bilgi yoktur.⁷⁹⁵ Henry Yule, Jordanus’ta bahsedilen “kamp” sözcüğü ile kastedilenin aslında bir kale olduğunu söylemiş ve bu kalenin Yeni Foça olduğunu belirtmiştir. Bundan başka Michael Paleologos (h. 1259-1282) döneminde Cenevizliler buradaki şap madenlerini işleme haklarını ele geçirmiş ve bundan büyük bir kazanç elde etmişlerdir. Türkler burada güçlenmeye başlayınca, bu sefer de Müslüman komşularıyla anlaşma yapmışlar ve bu durum XV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bunun yanında III. Andronikos Palaiologos (h. 1328-1341) döneminde mevzubahis

⁷⁹³ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., s. 164.

⁷⁹⁴ “Cengiz Han ailesinden gelen hanların generalleri tarafından işgal altında tutulan bölgede üç gümüş yatağı vardır. Birisi Lülü, diğer Gümü, üçüncüsü de Bahart (Bayburt) şehrinde.” Bkz. Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesalikü'l-Ebsar)**, (Çev. Durmuş Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 145.

⁷⁹⁵ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., ss. 164-165, 174, 310-312.

yerleşimin yöneticisi olarak Andrew Catanea veya Cathani adı geçmektedir.⁷⁹⁶ Claude Cahen, Foça'daki şapın 1275 yılında Zekeriya adındaki biri tarafından işletildiğini, bu durumun Kütahya ve Karahisar'daki şap üretimine ciddi bir zarar vermediğini düşünmüş, XIV. yüzyılda Cenovalıların Türkler'den ithal ettikleri şapın, genel şap ithalatlarının sadece bir kısmını oluşturduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, buradaki şapı, belirli bir vergi karşılığında işleyen Cenovalıların *podesta* yani konsoloslar tarafından yönetildiğini, Çelebi Mehmed zamanındaki podestanın adının Jan Adorno olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁸

1.2.3.4.8. Paraları ve Para Birimleri

Simon de Saint Quentin, Baba İshak İsyanı'nın bastırılmasından sonra, bu isyanın sona erdirilmesine yardım eden Frank birliklerine, Sultan tarafından üç yüz bin *soldanus* yani Türkiye'de geçerli para birimi olan *sultani*'nin verilmesini emrettiğini kaydetmiştir. Bundan başka çok ünlü ve zengin bir sultanlık dediği Türkiye Sultanlığı'nda kaleler, köyler ve çiftlikler dışında yüz şehir vardır. Malatya'da her tür zenginlik bolca bulunmaktadır. İçinde mücevherat, çok büyük miktarda para ve saf altından dökülmüş on altı küpün bulunduğu söylendiği Alanya Türkiye Sultanı'nın hazinesine ev sahipliği yapmaktadır. Sultanın bir hazinedarı, Kayseri'deki üç evden birinin *hiperbar* (İperpiron, 4,45 gram ağırlığındaki Bizans altın sikkesi), diğer ikisinin de *dragma* (2,87 gram ağırlığındaki gümüş para) ile dolu olduğunu söylemiştir. Bunun yanında seyyah Türkiye Sultanı'nın elli bin askere, yıllık bin *bizantius* (Bizans paralarının Batı'daki adı) gelir bağlayabileceğini de söylemiş, Türkiye'nin tam değerini hiç kimsenin belirleyemeyeceğinin söylendiğinden de bahsetmiştir. Türklerin Moğollarla barış yapmak için ödedikleri haracın içinde on dört deve yükü *hiperbar* bulunmaktadır. Yıllık olarak ödenecek verginin içinde ise bin iki yüz *hiperbar* vardır.⁷⁹⁹ Müslüman hâkimler arasında en zengininin Konya Sultanı olduğunu söyleyen Jean de Joinville, onun, üç veya dört ölçü şarap konulabilecek toprak küplerin içine, sahip olduğu altını eriterek doldurduğunu, küplerin kırılmasından sonra da küp şeklinde kalan bu altınları, kalelerinden birine taşıttığını söylemiştir. Bu sultanın zenginliğine kanıt

⁷⁹⁶ Henry Yule, *Cathay and the Way Thither*, Cilt: 1, The Hakluyt Society, Londra, 1866, s. 196.

⁷⁹⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da...*, s. 311.

⁷⁹⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 1, s. 381.

⁷⁹⁹ Saint Quentin, s. 44-45, 49-51, 59, 65.

olarak da Ermeni Kralı'nın Fransa Kralı'na gönderdiği ve yaklaşık olarak beş yüz *livre* değerindeki çadırı göstermektedir. Çünkü bu çadır, Ermeni Kralı'na Konya Sultanı'nın ferraşı, yani çadırlarından sorumlu olan kişi tarafından verilmiştir.⁸⁰⁰ İbn Battûta, Ermenilerin ülkesinde olduğunu söylediği Sis şehrinde, *bağliye* denilen ve saf gümüşten olan paraların kullanımda olduğunu bildirmiştir.⁸⁰¹ Clavijo, Ginolu'da bulunan müstahkem bir kalenin İsfendiyar isminde bir prence ait olduğunu, bu prensin ülkesinde Timur'un parasını kullandığını kaydetmiştir.⁸⁰² Bertrandon, Karamanoğlu Beyi ile görüşmeye gelen Kıbrıs Kralı'nın elçisine elli gümüş akçe gönderdiğini, onun büyük oğlunun da otuz akçe gönderdiğini söylemiş, bir Venedik *düka*'sının elli gümüş akçeye denk olduğunu belirtmiştir.⁸⁰³

Türklerin geldiği dönemlerde, doğal olarak onlardan önceki siyasî iktidarın parasından başka para olmamakla beraber ilk kez Danişment Gümüştekin ve Selçuklu Sultanı Mesud para bastırmıştır. Bunların bakır paralar olması nedeniyle, yöresel amaçlı kullanılmaları öngörülmüştür. Zira paraların gümüşten yapılması ancak II. Kılıçarslan döneminde, atlın paralar ise ancak XIII. yüzyılda basılmıştır. Aynı dönemde basılan Selçuklu paralarının aksine, Danişmentliler tarafından basılan paralar üstünde, bilinmeyen nedenlerden ötürü, Bizans ve Hıristiyan etkileri vardır ve bunlar yaygın olmalarına ek olarak uzun ömürlü bir şekilde kullanılmıştır. Bu coğrafyada altın para basılması için kullanılabilir altın madeninin olmamasına ve bunların ancak ya ticaret ya da vergi olarak alınmasına bakılacak olursa, söz konusu dönemde ticaretin geliştiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Moğollardan sonra ilk başta Türkiye Selçuklu Devleti'nin parası kullanılsa da sonraları, "dinar" adı verilen ve diğer ülkelerdeki paraların değerleriyle aralarında fark bulunan İlhanlıların gümüş para birimine geçilmiştir. Buna ek olarak Geyhatu 1294'te imparatorluğunda bir düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenleme içinde, Çin'deki gibi kâğıt para kullanılması da yer almış, bunun için Anadolu'da hazırlıklar dahi yapılmış fakat bu düşünce hayata geçilememiştir. Bununla beraber Anadolu'da sonradan basılan sikkeler İlhanlı sikkelerinden büyük oranda etkilenmiş, beylikler de zaman içinde kendi paralarını bastırmalarına rağmen Moğol etkisi sürmeye devam etmiştir.⁸⁰⁴ Gordlevski, kervansaraylarla beraber Selçuklular döneminden kalan paraları takip

⁸⁰⁰ Joinville, **Bir Haçının Hatıraları**, s. 100.

⁸⁰¹ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 115.

⁸⁰² Clavijo, s. 121.

⁸⁰³ Broquiére, s. 187.

⁸⁰⁴ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadoluda...**, ss. 172-174, 316-317.

ederek, Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki ticaret yolları haritasının rahatlıkla çıkartılabileceğini söylemiş ve bu yolla Kafkasya ile Anadolu arasındaki ticaretin yanında, yapılacak incelemelerle hem Orta Asya hem de İtalya ticaretinin daha iyi anlaşılabilceğini belirtmiştir.⁸⁰⁵ Osmanlı İmparatorluğu'na ait para düzeninin oluşturulması zamanında ülkede gümüş madeninde azlık yaşanması nedeniyle, bu dönem Anadolu'da ana para olarak "bir gümüş sikke" anlamına gelen *akçe* yapılmış ve ülkenin çeşitli yerlerinde darphaneler çalıştırılmıştır.⁸⁰⁶

1.2.3.4.9. Dokumacılık Faaliyetleri

Simon de Saint Quentin, Türkiye'deki *Hacsar* yakınında *kırmız böceği*'nin (coccus) bulunduğunu, aynı yerde fakat Bağdat'a doğru çivit boyasının bulunduğunu söylemiş, bu boyanın Türkiye'de bolca bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bundan başka Konya'da, üstü toprakla örtülü olsa da lacivert taşı vardır. Türkler en iyi tür koyun ve keçi yününe sahiptirler, bunlardan seyyahın Fransa ve İngiltere'de kölelerin giydiği başlıklara benzettiği başlıklar yapmaktadırlar. Simon de Saint Quentin, Türklerin Moğollarla barışmak için onlara üç yüz beygir kırmızı ipek kumaşın yanında pek çok değerli kumaşların da içinde bulunduğu bir haraç gönderdiklerini söylemiştir. Moğolların bundan sonra yıllık olarak alacakları verginin içindeyse yarısı sırmalı beş yüz ipek giysi bulunacaktır.⁸⁰⁷ Marco Polo, Türkiye'de, "Dünyanın en iyi halıları ve en mükemmel renklerinin" üretildiğini söylemiş, bunun yanında yine burada başta koyu kırmızı olmak üzere pek çok renkte, oldukça güzel ve zengin, büyük miktarda ipekli kumaşın da üretildiğini kaydetmiştir. Seyyah Büyük Ermenistan'da da, "dünyanın en iyi *hokeran*'larının" (büyük ihtimale Buhara'da üretilen bokeran veya bugan denilen, ince pamuktan yapılmış değerli bir kumaş) üretildiğini söylemiş, en iyi ve güzel pamukluların da yine burada bulunduğunu bildirmiştir.⁸⁰⁸

İbn Battûta, Antakya'dan sonra gittiği Buğras Kalesi'nde Debiliye denilen kumaşların üretildiğini kaydetmiştir. "İslâm şehirlerinin en güzeli" diye övdüğü Mardin şehrinde, yünden yapılan ve *Mer'ız* diye bilinen giysiler üretilmekte, bu giysilere *Mardinî* denilmektedir. Antalya'daki ahı tekkesi Anadolu'daki en güzel halı ve kilimlerle kaplıdır. Ayrıca, Denizli şehrinde, "dünyada eşi benzeri olmayan altın

⁸⁰⁵ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, ss. 218-219.

⁸⁰⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, Cilt: 2, ss. 230-240.

⁸⁰⁷ Saint Quentin, s. 50, 65.

⁸⁰⁸ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, ss. 68-69.

işlemeli pamuk elbiseleri” dokunmakta, buradaki pamuk kaliteli ve dayanıklı olmaktadır. Seyyaha göre burada üretilen kumaşlar yine buranın adıyla, yani *Ladiki*, *Dunguzli* adıyla bilinmektedir ve genellikle şehirdeki Rum kadınlar tarafından üretilmektedir. Bunlardan başka Aksaray şehrinde koyun yünüyle yapılan, *Aksarayı* adıyla bilinen halı ve kilimler olduğunu söylemiş, eşi benzeri olmayan bu dokumaların Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve Türk devletlerine ihraç edildiğini kaydetmiştir. Seyyah İzmir’e vardığında, Şeyh İzzeddin Rifai ve Ahlatlızade’nin önderliğinde yaklaşık yüz kadar gezgin dervişin de buraya geldiğini görmüş, Ömer Bek ismiyle andığı Umur Bey’in Şeyh İzzeddin’e *meleff*, *merazz*, *kudusi* ve *kemha* türünden birer top kumaş hediye ettiğini söylemiştir.⁸⁰⁹ Schiltberger, en iyi ipeğin Şirvan’da yetiştirildiğini söylemiş ve Bursa’da satılan son derece güzel ipek dokumaların bu ipekten yapıldığını kaydetmiştir.⁸¹⁰ Bertrandon da ziyaret ettiği Bursa çarşısında her tür ipekli ve pamuklu kumaşların satıldığını görmüştür. Seyyah, Bursa çarşısının yanındaki başka bir pazarda beyaz sabunla beraber pamukluların satıldığını söylemiştir. Kendisi buradaki bir kasabada Türk halısının nasıl üretildiğine de ilk kez şahit olduğunu kaydetmiştir.⁸¹¹ Adana’yı ziyaret eden Barbaro, Adana ve civarında kadife kumaşın dokunduğunu kaydetmiştir.⁸¹²

Bizans İmparatorluğu döneminde Türkiye’de bir tekstil endüstrisi bulunmuş, onlar gibi Türkmenler de kendi hayvanlarından elde ettikleri yünleri bu işte kullanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarının hazinelerinde bulunan değerli kumaşların ithal olmaması dikkat çekicidir. Bununla beraber Türkmenlerin ihraç etmek için dokudukları halılarda kullanılan dokuma tekniğine bakıldığında, bu coğrafyada Ermenilerin dokuduğu ve değerli olan halılar ile Türkmenlerin dokuduğu halılar arasında, teknik bakımdan farklar bulunmaktadır. Orta Asya’nın dışında Türkmenlerin kullandığı yöntemle dokunulan ve günümüze kadar gelebilen halılara ancak XIII. yüzyılda, Konya’da rastlanmıştır. Zaten kendi çadırları ve halıları başta olmak üzere eşyalarını başkalarına dokutmayan Türkmenler, kendilerine ait tekniklerini, yanlarında Türkiye’ye getirmiştir. Türkmenler yurtdışına başlık ihraç etmiş, İtalyanlar da Anadolu’ya Flanders kumaşı satmıştır. Bundan başka buradaki Grekler ipek ve kumaşlardan güzel halılar, Erzincan’da bulunan Ermeniler de sert bir kumaş dokumuşlardır. İbn Battûta’nın bahsettiği üzere Denizli ve Aksaray’daki

⁸⁰⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 115-116, 338, 405, 408, 414, 425-426.

⁸¹⁰ Schiltberger, s. 89.

⁸¹¹ Broqui re, ss. 202, 205.

⁸¹² Barbaro, *Anadolu’ya ve İran’a...*, s. 51.

kumaş ürünleri hayranlık uyandırıcıdır. Ayrıca Türkiye Selçukluları'nın, Moğollara ödemesi gereken *baç* içinde kumaşlar da bulunmuştur.⁸¹³ VI. yüzyılda aslen Çin'den gelen ipekli kumaşlara büyük bir isteğin olduğu Bizans İmparatorluğu'nun kendi ipek sanayisi olmakla beraber, Anadolu'da bu kumaş türüne olan istek hiç azalmamıştır. Bunun ardından Selçuklular döneminde ülkeye Mısır ve Suriye'den dokuma ürünleri, İbn Battûta'nın da şahit olduğu üzere, onun zamanında Bağdat'tan İzmir'e çeşitli değerli kumaşlar, kuzey ülkelerinden kürkler getirilmiş, Şiraz ve Gürcistan'dan da ihraç yapılmıştır.⁸¹⁴

⁸¹³ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**..., s. 165-166, 312.

⁸¹⁴ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, ss. 208-209.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLAR

2.1. MOĞOLLARIN KISACA SİYASÎ TARİHİ

Moğolların, Moğol haline gelmesinde Cengiz Han dönüm noktası olmuştur. Çünkü Cengiz Han'dan önce ancak proto-Moğollardan bahsedilebilmektedir ve Siyen-pi'ler, Avarlar, Orhun Yazıtlarında geçen Şivey'ler (Shih-wei) veya Hıtaylar (Ch'i-tan, Kitan, Kitay) gibi daha sonradan Moğol olacak boylarla Türkler çok uzun bir dönem iç içe yaşamıştır.⁸¹⁵

X. yüzyılın ikinci çeyreğinde Samanilerden Çin'e doğru giden bir elçilik heyetinde bulunan Ebu Dülef, Çin'e varmadan önce arasından geçtikleri son topluluğun Kitayanlar (Hıtaylar) olduğunu belirtmiştir. Seyyah, onların kendilerini akli kanunlara göre idare ettiğini, herhangi bir hükümdarları olmadığını söylemiş, sorunları çözme usullerini anlatırken, “Her on kişinin anlaşmazlıklarında akıl ve fikir sahibi bir ihtiyara” danıştıklarını kaydetmiştir.⁸¹⁶ Beşbalık Uygurlarına yaptığı elçilik görevinin sonuna doğru, Çinli elçi Wang Yen-te, Kitanlar'dan bir elçinin Uygur Hanı'na geldiğini ve onun, Çinlilerin Tatarlara bir elçi (yani Wang Yen-te'yi) yolladığını, şu anda Uygur topraklarında bulunan bu elçinin asıl amacının casusluk faaliyeti olduğunu ve yapılacak en iyi hareketin onu bir an önce Tatarlara göndermek olacağını söylediğini kaydetmiştir. Wang Yen-te durumdan haberdar olunca, Kitanlar için *Ch'üan-jung* yani *köpek barbarları* tabirini kullanmıştır.⁸¹⁷ Cengiz Han'ın batıya yaptığı seferde ona eşlik eden Ye-lü Ch'u ts'ai, I-lie adıyla andığı İli Nehri'nin batısında Hu-sz'-wo-lu-do şehrinin yer aldığını, bu şehrin Si Liao'ya başkentlik yaptığını söylemiş ve onlarca şehrin üzerinde egemen olduğunu kaydetmiştir.⁸¹⁸

Ebu Dülef'in seyahatnamesini Türkçe'ye çeviren Ramazan Şeşen onun Kitayan olarak andığı topluluğun Çin kaynaklarındaki K'itan, Türk kitabelerindeki Oytai ve Müslümanların da Karahıtaylar dediği topluluk olduğunu söylemiş, fakat Ebu Dülef'in bilgilerinde yanlışlık olduğuna işaret etmiştir. Çünkü seyyah, Kitanların

⁸¹⁵ Togan, “Çinggis Han ve...”, s. 242.

⁸¹⁶ İbn Fadlan, ss. 14, 95-96.

⁸¹⁷ İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin...*, s. 67.

⁸¹⁸ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 17, d.n. 21; Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, s. 10, 17-18.

hem barışsever olduğunu hem de bir hükümdarları olmadığını belirtmektedir. Ama Çin kaynaklarında X. yüzyılda Kitan ve Apochi'nin (Apaoki) ittifak kurduğu, 924'te Kırgızların başkentini ele geçirdikleri ve Moğolistan'ın hemen tamamına hâkim oldukları kayıtlıdır.⁸¹⁹ Aslen Moğol olan Hıtaylar, X. yüzyılın başında Ye-lü Apochi (Apaoki) liderliğinde birleşmiş, Moğolistan'a egemen olmuş, Çin tarafından yıkılmalarının ardından Ye-lü Apochi'nin (Apaoki) sekizinci nesil torunu olan Ye-lü Ta-Shih (Yelü Taşı) önderliğinde XII. yüzyılda batıya ilerlemiş ve 1130'da Kara Hıtay (Karahıtay) Devleti'ni kurmuştur.⁸²⁰ Özkan İzgi, Wang Yen-te'nin Kitanlar için kullandığı *Ch'üan-jung* terimiyle genel olarak Çin'in batısında bulunan kavimlerin kastedildiğini fakat burada özellikle Kitanlar için kullanıldığını açıklamıştır.⁸²¹ Emil Bretschneider, Si Liao yani Batı Liao'ya İranlıların Karahıtaylar dediğini, Çinlilerin Ye-lü Ta-shi dediği bir K'itan prensi tarafından kurulan imparatorluğun hem doğu hem de batı Türkistan'ın yanında Harzem'i de yönettiğini, Reşidüddin'in Kara Hıtay başkentini Balasagun olarak gösterdiğini söylemiş ve başkent in Çince isminin aslında Mançu ve Moğol dillerinden gelmiş olabileceği ihtimaline dikkat çekmiştir.⁸²²

840 yılında Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasının ardından Orta Asya'da bir boşluk ortaya çıkmış ve Cengiz Han'a değ in bu coğrafyada hep küçüklü-büyük lü pek çok yönetim bulunmuştur. Bu durum sadece Asya'nın iç i için geçerli olmamış, Asya'nın doğusunda T'ang Hanedanlığı'nın 905'te son bulmasının ardından Çin'de çok sayıda hanedanlık ortaya çıkmış; Asya'nın batısında da IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasiler eski güçlerini ve merkezi otoritelerini kaybetmeye başlamıştır.⁸²³

Shao Hung, "Cheng ji si Han" şeklinde andığı Cengiz Han'ın kumandanları ve üst düzey devlet adamlarının hepsinin Kara Tatarlardan geldiğini söylemiştir. Elçi, Cengiz Han'ın unvanı olan *Pai se* tabirinin onbaşı anlamına geldiğini ama onun önce doğuyu idaresine aldıktan sonra batıya da hâkim olarak son derece güçlü bir devlet kurduğunu kaydetmiştir. Seyyaha göre Çin Seddi'nin kuzeyinde kurulan devletler ya çok büyük ya da çok küçüktür, kurulma ve yıkılma tarihleri kesin olarak belirlenemez. Bundan sonra o Tatar ülkesinin komşularını sayarken, doğu ve

⁸¹⁹ İbn Fadlan, *Çevirenin Dipnotu*, s. 95, d.n. 166.

⁸²⁰ Ahmet Taşağ il, "Karahıtaylar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, s. 415.

⁸²¹ İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin...*, *Çevirenin Dipnotu*, s. 67, d.n. 199.

⁸²² Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, *Yazarın Dipnotu*, Cilt: 1, s. 18, d.n. 22.

⁸²³ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 243.

batılarında önce Nai Xa to olmak üzere çeşitli kabilelerin bulunduğunu söylemiş, güneylerinde de Cu'ların olduğunu anlatmıştır.⁸²⁴

Temücin'in (Temuçin, Timuçin) Cengiz Han adıyla ortaya çıktığı zamanda, Asya'da mevcut bulunan boylar genel olarak ikiye ayrılmıştır. Türkçe konuşanların çoğunlukta olduğu ilk boy türünde, boy yönetimi kalıtımsal (babadan-oğula) olarak aktarılmaktadır. Moğolca konuşanların çoğunlukta olduğu ikinci boy türünde ise bu tür yönetime karşı çıkılmakta, hatta yönetime katılımın yaygınlaştırılması için bazen bir boyu birden fazla kişi idare etmektedir ve Temücin de bu ikinci tür boylara bağlı olan kesimin üyesidir.⁸²⁵ Temücin'in on üç yaşında babasını yitirmesinin ardından, babasına bağlı Moğollar onu terk etmiş,⁸²⁶ bundan sonra ailesiyle beraber zor şartlarda yirmi yedi yıl geçirmiş, bu sürede çok sayıda boyla savaştıktan sonra nihayetinde tüm bozkır liderlerini kendine bağlamıştır.⁸²⁷ Bunların ardından 1206 yılındaki kurultayı Onon Nehri'nin kaynağında kurmuş ve Moğolların büyük saygısını kazanmış olan Kam Kokoçu (Kököçü), ona "Birçok Gurhanları (büyük han) devirdikten sonra artık bu soluk unvan sana yakışmaz. Tanrı sana Cengiz Han, Hakanlar Hakanı unvanını almayı emrediyor" demiştir ki bu tarihte o elli bir yaşındadır.⁸²⁸ *Meng Ta pei lu* ve *Hei Ta shi lu* isimli eserleri Türkçe'ye kazandıran Ankhbayar Danuu, Moğolca Ja'u denilen ve ordu sisteminde yüz anlamına gelen Cu terimi ile Moğolların güneydeki komşuları olan Kitanların kastedildiğini açıklamıştır.⁸²⁹

Shao Hung, Tatarların evraklarını görme fırsatı bulunca, yapılan yazışmalarda onların kendilerinden bahsederken *Ulu Devlet* tabirini kullandıklarına dikkat çekmiştir. Kendisi, devletin kurulmasında çok büyük katkıları olan, son on yılda doğu ve batıya düzenlediği seferlerle ünü hemen her yere yayılan Mukali'yi "Mo hei li" ismiyle anmış ve onun çocukluk adını kullanmaya devam ettiğine dikkat çekmiştir.⁸³⁰ Cengiz Han, Ch'ang Ch'un'a, Kin Hanedanlığı'ndan sonra güneyde Sung, kuzeyde Hui-ho, doğuda Hia ve batıda da barbarlara boyun eğdirdiğini

⁸²⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 45-47, 50; **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 45, d.n. 24.

⁸²⁵ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 243.

⁸²⁶ Abraham Constantine d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

⁸²⁷ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1993, ss. 367-368.

⁸²⁸ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 55.

⁸²⁹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 47, d.n. 29.

⁸³⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 50, 61-62.

söylemiş ve *shan yü*'lerinin zamanından beri bu kadar büyük bir imparatorluğun görülmediğini eklemiştir.⁸³¹ Peng Da Ya, Kara Tatarları, *Kuzey shan yu* ismiyle nitelemiş ve hem devletlerine Büyük Moğol Devleti hem de kendilerine Moğol demelerini ülkelerinde bulunan bir dağa bağlamıştır. Buna göre nasıl ki Cürçenler kendilerine *Büyük Altın Devleti* yani *Jin Hanedanlığı* diye isimlendirdiyse, Tatarlar da kendi ülkelerinde bulunan ve adı Mongol (Moğol) yani *gümüş* demek olan bir dağın ismini kendilerine almıştır.⁸³² Plano Carpini'ye göre Moğolistan'da aynı dili konuşan, sadece yöneticileri farklı olan dört kabile yaşamaktadır. Yeka Moğol kabilesinden olan Cengiz Han, Su Moğol, Merkit ve Mecrit (Kerait) isimli bu kabileleri yönetimine almış, bundan sonra önce Naymanları sonra Karahıtayları, ardından Uygurları ve nihayetinde de Kıtayları hâkimiyetine katmış ve bundan sonra ilk kez Kağan unvanını kullanmaya başlamıştır.⁸³³

Ch'ang Ch'un'un verdiği kavimlerin yerleri konusunda bazı tutarsızlıklar vardır.⁸³⁴ Ayrıca "sonsuz genişlik, yücelik, ululuk" anlamlarını içeren shan yü (Şany, Tanhu, Şanu, Tanju, Tanhu) unvanı, Asya Hun Türkleri hükümdarları tarafından altı yüz yıl boyunca kullanılmıştır ve sözcük aslen başka dillerden gelmemiştir, bizzat Türkçe'dir.⁸³⁵ Cengiz Han'ın *shan yü*'yü kendi tarihi ve ulusuna ait görmesi dikkat çekicidir.

Ankhubayar Danuu, Moğolca'da gümüşe *mönggü* denildiğini, Çince'de Moğol sözcüğünün Meng-u şeklinde yazılmasından dolayı bir karışıklığın meydana geldiğini aktarmıştır. Peng Da Ya, *Kuzey shan yu* terimini kullanarak eskiden yani Kuzey Han Hanedanlığı döneminde, Kara Tatarların *Xiong nu* yani *Kuzey shan yu* topraklarında yaşadığını anlatmak istemiştir.⁸³⁶ 1206 kurultayının ardından Cengiz Han başta Kırgızlar, Uygurlar ve Naymanlar olmak üzere pek çok kavmi idaresine almış, 1218'de Karahıtayları ortadan kaldırmış ve Çin'e karşı yapılan savaş ancak Ögeday döneminde sonlandırılmıştır.⁸³⁷ Moğolların, kendilerine direnen düşmanları katletmeleri nedeniyle, Çinli liderler onlara gönüllü olarak katılmış ve böylece idare ettikleri insanların canlarını kurtarabilmişlerdir. Onların teslim olma nedenleri de (1)

⁸³¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, s. 38.

⁸³² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 97.

⁸³³ Carpini, ss. 64-70.

⁸³⁴ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, s. 83.

⁸³⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 60, 268.

⁸³⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 97-98; **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 97, d.n. 3.

⁸³⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2005, s. 225.

Chin Hanedanlığı'nın çöküşünün yakın olduğunu görmeleri, (2) bu durumu geleneksel düşmanları olan Kitanlara karşı bir başkaldırı fırsatı olarak değerlendirmeleri ve (3) zaten Moğolların elinde olan yakınlarına kavuşmak istemeleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bundan başka Moğollara iltica eden yöneticiler genellikle eski konumlarında kalmış, böylece yerli halk ile Moğollar arasında aracılık görevini yerine getirmişlerdir. Moğollar bu sayede bölgesel istikrarı güvenceye almayı hedeflemiştir. Aynı uygulama Cengiz Han'ın diğer Moğol boylarını birleştirmesi esnasında da yapılmış, Cengiz Han'a bağlılıklarını bildiren beyler, eski unvan, idare ve mallarına sahip olmaya devam etmiştir.⁸³⁸ Cengiz Han'ın kurduğu yeni devlette bulunan en önemli özelliklerden birisinin liyakat olması vurgulanmalıdır. Daha önce boylar arasında yaşanan daimi çatışmalar böylece sonlandırılmış bundan dolayı Cengiz Han kurduğu devlete "Mongğol ulus" (*yeke Mongol ulus*-Yüce Moğol Ulusu) adını vermiştir.⁸³⁹ Bunlara ek olarak Moğol adı büyük ihtimalle T'ang Hanedanlığı döneminden beri bilinmekle beraber, o dönem Çin kaynaklarında Moğol dilli, "Mong-wu" veya "Mong-wa" adında bir boydan bahsedildiği de belirtilmektedir.⁸⁴⁰ Bu ad, XI. yüzyılda ortaya çıkan ve Temücin'in atalarının da üyesi bulunduğu bir siyasi birlik adı olmuş, Temücin bundan dolayı kurduğu devlete bu adı vermiştir.⁸⁴¹

Shao Hung, eskiden Tatarlardan korkan Çinlilerin her üç yılda bir onlar üzerine ordu sevk ettiğini, bu ordunun yakaladığı herkesi öldürerek katliam yaptığını ve bu işe de "nüfus sayısını düzenleme" denildiğini söylemiştir. Elçiye göre Çinliler bu olayı halen hatırlamaktadır ve Moğol Devleti'nde görev yapan memurların çoğu, üç yılda bir yapılan mevzubahis akınlarda ele geçirilen Tatar esirlerdendir.⁸⁴² Shao Hung burada dolaylı yoldan yani Moğolların devlet adamlarının Çin'de esir alınmışlar arasında olmalarından bahsederek Moğolların devlet bürokrasi bilgisini Çin'den aldığını ima etmektedir.

Karahıtaylorların ortadan kaldırılmasının ardından Moğollar, Harzemşah İmparatorluğu'yla sınırdaş olmuş; Cengiz Han, Harzemlilerle, "dürüst, ticari ve siyasi ilişkiler" tesis etmek istemiştir.⁸⁴³ Moğollara, Harzemşah Muhammed'in

⁸³⁸ Sontag, ss. 3-5; Sontag, Çevirenin Dipnotu, s. 4, d.n. 3.

⁸³⁹ Paul D. Buell, **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland, 2003, s. 196; Togan, "Çinggis Han ve...", s. 249.

⁸⁴⁰ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, Yazarın Dipnotu, s. 189, d.n. 13.

⁸⁴¹ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 249.

⁸⁴² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 75.

⁸⁴³ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 231-232.

topraklarından üç tüccar gelmiş, bunlardan birisi kendi mallarına ederinden fazla para isteyerek Cengiz Han'ı kızdırmış, bundan dolayı malları yağmalanmıştır. Diğer ikisi, bunun üzerine mallarını Cengiz Han'a hediye etmek istemiş, Cengiz Han da onlara mallarının parasını fazlasıyla ödemiş ve bu iki tüccarı çok iyi koşullarda misafir ettirmiştir. Cengiz Han'ın 1215'te Pekin şehrini ele geçirmesinin ardından yüzünü batıya dönmek istediği yönünde herhangi bir niyetinin olup olmadığı halen tartışılmakta olsa da Harzemşahlılarla yaşanan olay, Cengiz Han için ihtiyacı olan meşru gerekçeyi sağlamıştır.⁸⁴⁴

O, ticari ilişkiler kurulması amacıyla, tüccarlarına Harzemşah İmparatorluğu'na gitmelerini emretmiş, toplanan dört yüz elli kişilik kabile Otrar şehrine geldiğinde, kafilenin mallarını elde etmek isteyen Otrar Valisi, onları casus olmakla suçlamış, kafileyi katletti ve mallarına da el koymuştur.⁸⁴⁵ O dönem şartlarında tüccarların ve elçilerin dokunulmazlıkları yönünde bir kaide mevcuttur.⁸⁴⁶ Çünkü tüccarlar elçilik görevini yerine getirmiş, canlı posta görevi yapmıştır. Sahip oldukları dokunulmazlıklar, "dış ülke hakkıyla" güvenceye alınmıştır.⁸⁴⁷ Cengiz Han, Harzemşahlar'dan önce tazminat istemiş, bu talebine cevap verilmeyince savaşa hazırlanmıştır.⁸⁴⁸

Cengiz Han'ın, batıya düzenlediği seferde ona eşlik eden Ye-lü Ch'u ts'ai, O-ta-la (Otrar) şehri hakkında bilgi verirken, buranın ondan fazla şehri yönettiğini, buranın idarecisinin Cengiz tarafından gönderilen birkaç elçi ve onlarla yolculuk eden yüzlerce tüccarı ölüme mahkûm edip, mallarına el koyduğunu ve bunun, Cengiz Han'ın batı insanlarına yönelik gerçekleştirdiği bu seferin nedeni olduğunu kaydetmiştir. Ch'ang Ch'un, doğudan batıya doğru yaptığı yolculuk esnasında artık Müslümanlar arasında giderken, Çin'e dönmekte olan bir elçi görmüş ve ondan Cengiz Han'ın Yin-du yani Hindistan'a yöneldiğini çünkü Suan-tuan Han'ı (Sultan Han, Harzemşah Sultanı Celaleddin) takip ettiğini öğrenmiştir.⁸⁴⁹

Harzemşah Sultanı Muhammed, Moğollarla savaş meydanında karşılaşmak yerine, ordusunu şehirlerine dağıtmış, başta Otrar olmak üzere şehirlerinin birer birer

⁸⁴⁴ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 93-94; Togan, "Çinggis Han ve...", ss. 244-245; Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, s. 211.

⁸⁴⁵ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 94.

⁸⁴⁶ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 245.

⁸⁴⁷ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, ss. 210-211.

⁸⁴⁸ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 233.

⁸⁴⁹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 20, 27; Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 20, d.n. 27; Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 72, d.n. 182.

ele geçirilmesinin ardından kaçmayı tercih etmiş, onun ardından Harzemşah Sultanı olan Celaleddin de Hindistan'dan Azerbaycan'a kadar olan sahada Moğollara karşı başarısız bir şekilde direnmeye çalışmıştır.⁸⁵⁰

Cengiz Han bu seferinden sonra 1275'te Moğolistan'a dönmüş, 1277'de Tangutlara karşı düzenlediği sefer esnasında ölmüştür. Bununla beraber daha hayattayken, imparatorluğunun yönetimini adları Cöçi (Cüci), Çağatay, Ögeday ve Toluy olan dört oğluna vermiştir. Ailenin en küçük oğlu ve "ocağın bekçisi" olan Toluy'a en büyük pay düşmekle beraber, erken yaşta hayata gözlerini yumması nedeniyle, onun geride bıraktığı üç oğlu (Büyük Kağan Möngeke, Çin'de bulunan Kubilay, İran'da bulunan Hülagü), amcalarına karşı daha üstün bir durumda bulunmuştur. Cengiz Han'ın ölmesinin ardından önce Ögeday (1229-1241), ondan sonra Güyük Han (1246-1248) Büyük Han seçilmiştir.⁸⁵¹

Carpini 22 Temmuz 1246 tarihinde Güyük Han'ın ordasına geldiğini söylemiş, fakat henüz resmen Hakan seçilmediği için kendilerini yanına davet etmediğini belirtmiş, bundan yaklaşık bir hafta sonra Turakina (Töregene) Hatun'un yönetiminde kurultayın toplandığı bilgisini vermiştir. Carpini'ye söylendiğine göre bu kurultaya dört binden fazla elçi gelmiştir.⁸⁵² St. Quentin 1242 yılında Moğolların Türkiye'nin ilk kentini ele geçirdiklerini, Sivas, Erzurum ve Kayseri'yi yağmaladıklarını söylemiş 1243 yılında da Türkleri yendiklerini, Sivas'a kadar her yeri yakıp yıktıklarını, başkent Konya'ya kadar atlılar gönderdiklerini anlatmıştır. Bundan sonra 1245'te Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin'in öldüğü ve yerine oğlu Rükneddin'in geçtiği yıl, onların Moğollarla anlaşma yaptıklarını söylemiş, hem Küçük Ermenistan Krallığı'nın başkomutanı hem de bu krallığın yöneticisi olan Hethum'un kardeşinin, babası Constans tarafından barış yapmak amacıyla Moğollara gönderildiğini de eklemiştir. St. Quentin 1246 yılında Güyük Han'ın Moğol hanı seçildiğini söylemiş, bundan başka yapılan kurultayda Carpini'nin verdiği bilgileri tekrarlamıştır.⁸⁵³

XIII. yüzyılın ortasında, Moğol İmparatorluğu tek yerden idare edilemeyecek kadar genişlemiş,⁸⁵⁴ Cengiz Han henüz hayattayken imparatorluğu oğulları arasında bölüştürmüş, oğlu Cöçi'nin (Cüci) payına, "Moğol atlılarının gidebildiği kadar bütün

⁸⁵⁰ Özgüdenli, "Moğollar", s. 225.

⁸⁵¹ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 245.

⁸⁵² Carpini, ss. 137-138, 140-141.

⁸⁵³ Saint Quentin, ss. 57-59, 65-68.

⁸⁵⁴ Özgüdenli, "Moğollar", s. 226.

batı” düşmüş, Karadeniz’in kuzeyindeki bu bölgede kurulan Altın Orda Hanlığı, kuruluşundan itibaren Türkleşmeye başlamıştır.⁸⁵⁵

Rubruk, Karadeniz’in kuzeyinden bahsederken, Don ve Tuna nehirleri arasında kalan bölgenin tamamının Moğolların egemenliğinde olduğunu söylemiş, batıya yani İstanbul’a doğru bulunan Küçük Bulgarya ve Slovenya’ya kadar olan bölgelerin de onlara tabi olduğunu belirtmiş ve vergi verdiklerini söylemiştir. Rubruk, Möngke Han’ın, “İnsanın bir başı ama iki gözü vardır. İki gözü olmasına rağmen bir yere bakarlar. Bir göz nereye bakarsa diğeri de oraya bakar” dediğini söylemiştir.⁸⁵⁶

XIII. yüzyılın ikinci kısmından itibaren Moğol İmparatorluğu’nda ayrılımlar yaşanmaya başlamıştır.⁸⁵⁷ Ergin Ayan, Rubruk’un aktardığı sözlerle Möngke’nin Batu Han ile kendisi arasında olan anlaşıklığı gösterdiğini açıklamıştır.⁸⁵⁸ Cöçi (Cüci) henüz Cengiz Han yaşarken öldüğü için onun oğlu Batu, Altın Orda Han’ı seçilmiş, ondan sonra han seçilen Berke Han da İslamiyeti kabul etmiştir.⁸⁵⁹

Möngke Han’ın, kardeşi Hülagü Han’a 1259’da gönderdiği elçi Ch’ang Te, Bao-da’nın (Bağdat) düştüğünü, burasının kralına Ha-li-fa (Halife) denildiğini söylemiş, birkaç bin kişinin öldürüldüğünü, Ha-li-fa’nın bir tekneyle kaçmaya çalıştığını ama yakalandığını eklemiştir.⁸⁶⁰ Marco Polo ise Bağdat’ın “Büyük Efendi Kubilay”ın kardeşi olan “Doğu Tatarlarının Büyük Efendisi Hülagü” tarafından 1255 yılı civarında alındığını anlatmıştır.⁸⁶¹ İbn Battuta, bu konuda Musta’sım’ın son Abbasi Halifesi olduğunu, onun döneminde Bağdat’a Tatar’ın girdiğini söylemiş, bundan birkaç gün sonra da öldürüldüğünü eklemiş, tarih olarak da sadece Hicri 654 yılını vermekle yetinmiştir.⁸⁶²

Hülagü Han’ın 1255’te Horasan’a gelmesiyle, bu civarda Moğol idaresinin ikinci dönemi başlamıştır. 1256’da Alamut Kalesi’ni ele geçirip İsmailileri ortadan kaldırmış, 1258’de Bağdat’ı ele geçirerek Abbasileri yerle bir etmiştir.⁸⁶³ Emil Bretschneider, Bao-da ile kastedilen yerin Bağdat olduğunu söylemiş ve İranlı

⁸⁵⁵ Togan, “Çinggis Han ve...”, s. 246.

⁸⁵⁶ Rubruk, s. 29, 122.

⁸⁵⁷ Özgüdenli, “Moğollar”, s. 226.

⁸⁵⁸ Rubruk, Çevirenin Dipnotu, s. 122, d.n. 102.

⁸⁵⁹ Togan, “Çinggis Han ve...”, s. 246.

⁸⁶⁰ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, s. 109, 138.

⁸⁶¹ Polo, s. 76.

⁸⁶² İbn Battûta, Cilt: 1, s. 321.

⁸⁶³ Özgüdenli, “Moğollar”, s. 226.

yazarlara göre Bağdat'ın alınışının 1258'in Ocak ayında olduğunu eklemiştir.⁸⁶⁴ Abbasi Halifesi'nin bulunduğu makam göz önüne alınmış ve onun kanını akıtmaktan çekinen Moğollar, onu bir çuval içine koyarak atların altında çiğnetmiştir.⁸⁶⁵

Marco Polo, babası ve amcasının Buhara'ya geldiklerini, buradaki kralın adının Barak olduğunu ve buranın tüm İran'ın en güzel şehri olduğunu söylemiş, Tatarlar arasındaki savaş yüzünden iki kardeşin burada üç yıl boyunca kalmak zorunda olduğunu eklemiştir. Seyyah, Doğu Tatarlarının Büyük Efendisi olarak andığı Hülagü'nün topraklarının Belh şehrine kadar geldiğini de eklemiştir. Semerkant şehrini anlatırken burada yaşayanların Büyük Kağanla iyi geçinmeyen ve genellikle onunla çatışan yeğenin soyundan olduklarını söylemiş ve bu yeğenin adını da Kaydu olarak vermiştir. Cengiz Han'ı son derece bilge biri olarak tanımlayan ve hayatını kaybetmesinden duyduğu üzüntüyü dile getiren Marco Polo, ondan sonra Moğolların hükümdarı ve altıncı han olan Kubilay Han'ın, hepsinden çok daha güçlü olduğunu ve onun tüm Tatarların efendisi olduğunu söylemiştir. Bundan başka Çin'i idaresinde bulduran Kubilay Han ile Büyük Türk İli diye tanımladığı bölgeleri yöneten Kaydu'dan bahsetmiş, bunlar arasındaki savaşları anlatmış ve en son Kral Kaydu'nun Kubilay Han'a saldırmasından sonra Semerkant'a gelerek dinlendiğini, işin içine Rahip Jean'ı da karıştırarak anlatmıştır.⁸⁶⁶

XIII. yüzyılın ortalarından sonra Moğollar birbirleriyle mücadeleye başlamış ve iç savaşlar patlak vermiştir. Zira İlhanlılar kuzeyde Azerbaycan'ın yönetimi için Altın Orda Hanlığı'yla, doğuda Horasan hâkimiyeti için Çağatay Hanlığı'yla rekabete başlamıştır.⁸⁶⁷ Stefanos Yerasimos, Ögeday'ın soyundan gelen Kaydu'nun XIII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Çin'deki Moğolların hâkimiyetine karşı çıktığını kaydetmiştir.⁸⁶⁸ İran'a gelen Hülagü Han, Cengiz Han'dan kendine miras olarak kalmayan topraklarda savaşmış, kılıcıyla elde ettiği yerlerde kendine has bir idare kurmuş, onlar sayesinde Türkiye'ye büyük kitleler halinde Türkler göç etmiştir.⁸⁶⁹

XIV. yüzyılda İran'ı anlatan İbn Battuta, Ebu Said Bahadır Han'ın ölmesinden sonra ülkesinin çeşitli kısımlarına çeşitli beylerin hâkim olduğunu

⁸⁶⁴ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 138, d.n. 369-370.

⁸⁶⁵ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, s. 339.

⁸⁶⁶ Polo, ss. 47, 76, 108, 118, 144-145, 405-410.

⁸⁶⁷ Özgüdenli, "Moğollar", s. 226.

⁸⁶⁸ Polo, Çevirenin Dipnotu, s. 118, d.n. 148.

⁸⁶⁹ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 246.

söylemiş ve bunları tek tek belirtmiştir.⁸⁷⁰ Jordanus da İran Krallığı'nın son derece büyük olduğunu söylemiş, Karadeniz'den Hint Okyanusu'na kadar uzandığını ve en az doksan günlük bir yolculuk uzunluğunda olduğunu belirtmiştir.⁸⁷¹

İlhanlılar İran'da kendilerine ait olan göçer kültürü ile burada mevcut bulunan yerleşiklerin kültürünü bir araya getiren bir sistem kurmuş, bu sistem Osmanlı İmparatorluğu tarafından da önce benimsenmiş, sonra da geliştirilmiştir.⁸⁷² Ebu Said Bahadır Han'ın ölmesinden sonra İlhanlılar iç savaşlar sonucunda parçalanmış ve ortadan kalkmıştır.⁸⁷³

İbn Battuta, Kırım'a geldikten sonra, burasının Deşt-i Kıpçak adıyla tanındığını söylemiş, ilk sözcüğün Türkçe *bozkır* veya *sahra* anlamına geldiğini belirtmiştir. Toplam uzunluğu altı aylık yol olan bu coğrafyanın yarısı, yani üç aylık kısmında Muhammed Uzbek Han'ın hüküm sürdüğü söylemiş, diğer üç aylık kısmının da başka hükümdarların yönetiminde olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁴ Sultaniyeli Johannes, Altın Orda Hanlığı'nda çok farklı halkların yaşadığını buna rağmen dillerinin tek olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁵ Pero Tafur, Kefe'den bahsederken, burasının Tartarya İmparatorluğu'nda olduğunu söylemiş ve şehri aslında Tartarlardan izin alan Cenevizlilerin yönettiğini belirtmiştir.⁸⁷⁶

XIV. yüzyıldan itibaren Altın Orda Hanlığı, yaşadığı sorunların üstüne, Timur tarafından başkentleri Saray'ın tahrip edilmesinin ardından parçalanmış, ortaya Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve Astrahan Hanlığı çıkmış, bu durum Özbek Hanlığı ve Kazak Hanlığı'nın kuruluşunda da etkili olmuştur.⁸⁷⁷

İbn Battuta, Çin'e geldiğinde burasının başkentinin Hanbalık olduğunu söylemiş ve Kağan'ın isyan eden Firuz'la savaşmak için Karakurum ve Beşbalık civarına gittiğini anlatmış, burada Kağan'ın öldüğünü ve tahta amcasının oğlu olan Firuz'un çıktığını söylemiştir.⁸⁷⁸ XIV. yüzyılın ilk yarısında Çin'i ziyaret etmiş olan Fransisken seyyah, Çin İmparatoru'nun bayrağının altın sarısı bir zemini olduğunu, bunun ortasında beyaz giysiler giymiş, başında taç takılı, bir elinde Türk yayı ve

⁸⁷⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 325-326.

⁸⁷¹ Jordanus, **Mirabilia Descripta**..., s. 53.

⁸⁷² Togan, "Çinggis Han ve...", ss. 246-247.

⁸⁷³ Özgüdenli, "Moğollar", s. 228.

⁸⁷⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 463.

⁸⁷⁵ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 140.

⁸⁷⁶ Tafur, s. 154.

⁸⁷⁷ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 246.

⁸⁷⁸ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn **Battuta Seyahatnamesi**, 2. Baskı, (Çev. İnc. ve Not. A. Sait Aykut), Cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 913-914.

diğerinde altın bir elma tutar vaziyette ve oturmuş halde imparatorun resmedildiğini anlatmıştır.⁸⁷⁹

Togan Temür, Çin’de hüküm süren Moğol Yüan Hanedanı’nın son hanıdır. 1332’de tahta çıkmış ve 1370’de ölmüştür.⁸⁸⁰ Dolayısıyla İbn Battuta’nın Moğol Hanı’nın ölmesine yönelik bilgisi yanlıştır. Firuz ismindeki şahsın da kim olduğu bilinmemektedir.⁸⁸¹

İbn Battuta, Maveraünnehir’in Sultanı’nın Ulu Sultan Alaeddin Tarmaşirin olduğunu söylemiş, onun hükmettiği toprakların, dünyadaki diğer dört büyük hükümdarın toprağı arasında kaldığını yani Çin, Hindistan, Irak ve Altın Orda Hanlığı topraklarının ortasında kaldığını söylemiştir. Kendisi daha sonra Tarmaşirin’in, Cengiz Han’ın oluşturduğu Yasak’a uymadığı için çıkan isyan sonucunda tahtını kaybettiğini, onun yerine amcası Bozunoğlu’nun tahta geçtiğini anlatmıştır.⁸⁸² İspanyol Fransisken, Tartarya ismiyle andığı Moğolistan’da yaşayan halkların son derece güçlü savaşçılar olduğunu söylemiş hatta İskender’in bile bu yüzden onları fethedemediğini belirtmiş ve şu anda hem İran’da hem Sara ülkesinde hüküm sürenlerle beraber Türklerin, Tatarların ve Gotların onların soyundan olduğunu söylemiştir.⁸⁸³ Schiltberger ise Timur’a bağlı olan yerler arasında Çağatay Hanlığı’nı da saymış, burasının başkentini Semerkant olarak göstermiş ve burada yarısı Türkçe yarısı da Farsça olan özel bir dilin konuşulduğunu söylemiştir.⁸⁸⁴ Clavijo, Doğu Anadolu’ya geldiğinde, burada yaşayan insanların bir Çağatay’ı gördüğünde kaçıştığını söylemiştir. Elçi, Viadme adıyla kaydettiği Ceyhun Nehri’nin doğduktan sonra önce Semerkant sonra da Tataristan topraklarından geçtiğini, Semerkant bölgesiyle Horasan’ı birbirinden ayırdığını söylemiş, buradan itibaren Semerkant İmparatorluğu’nun (Çağataylılar) başladığını, bu coğrafyaya Moğolistan denildiğini, halkın da Moğolca konuştuğunu belirtmiştir. Kendisi ayrıca Timur Bey’i bir Çağatay olarak tanımlamıştır.⁸⁸⁵

Clements Robert Markham, Çağatayların isimlerini Cengiz Han’ın oğlundan, Özbeklerin de isimlerini yine Cengiz Han’ın soyundan gelen başka birinden

⁸⁷⁹ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Önsözü; s. xi; **Book of the Knowledge...**, s. 45.

⁸⁸⁰ d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 246-248.

⁸⁸¹ İbn Battuta, **Travels in Asia and Afria 1325-1354**, 3. Baskı, (Çev. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb), Routledge & Kegan Paul Ltd., Londra, 1953, Çevirenin Dipnotu, s. 300, d.n. 34-35.

⁸⁸² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 531, 535-540.

⁸⁸³ **Book of the Knowledge...**, ss. 47-48.

⁸⁸⁴ Schiltberger, s. 115.

⁸⁸⁵ Clavijo, s. 134, 188-191, 199.

aldıklarını açıklamıştır.⁸⁸⁶ Cengiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay'ın payına düşen bölgelerde Moğol ve Türkler zaten bulunmaktadır ve onlar Pamir Dağları eksen olmak üzere Doğu Çağataylılar ve Batı Çağataylılar diye ikiye ayrılmıştır. Bununla beraber Batı Çağataylılar kendilerini Moğol olarak tanımlamakla beraber hem Müslüman olmuş hem de Türkçe konuşmuş, yani Türkleşmişlerdir ve Timur da böyle bir kültürde yetişmiştir.⁸⁸⁷ Çağatay Hanlığı'nın yanında Altın Orda Hanlığı da XIV. yüzyılın ikinci kısmından itibaren hızlıca Türkleşmiş, Çağataylılar XIV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Timur'un idaresine girmeye başlamıştır.⁸⁸⁸ İspanyol Fransisken'in İskender'e yönelik anlattığı hikâye, İskender'e isyan eden İskitler ve bunun ardından Sir Derya Nehri'nde M.Ö. 329'da yapılan savaşla⁸⁸⁹ ilgili olmalıdır.

İbn Battuta, Altın Orda Hükümdarı Muhammed Uzbek (Özbek) Han'ın yönettiği halkı Türk, Deşt-i Kıpçak bölgesinin, Türk ülkelerinden bir bölge olduğunu söylemiş, bununla beraber İlhanlı Hükümdarı'nın atasını, "Tatar kökenli mel'un Tinkiz (Cengiz)" olarak göstermiştir. Kendisi Çağatay Hanı Tarmaşirin'le konuşmuş ve onun kendisine, "Hoş misen, yahşi misen? Kutlu, eyü sen!" dediğini, bunların "Sağlığın yerinde mi? İyi misin? Hoş geldin!" anlamlarına geldiğini açıklamıştır. Daha sonra Tarmaşirin'in başına gelen bir olaydan sonra kendisine, "Ülkene döndüğünde anlat ki; Acem'den gelen bir dervişin Türk hükümdarıyla muamelesi böyledir işte!" dediğini söylemiştir.⁸⁹⁰

Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Moğollaşan ve batıya gönderilen tüm boylar zaman içinde mutlak surette Türkleşmiş ama İran'dakilere kıyasla, Orta Asya'da kalan Moğollar çok daha geç bir zamanda Müslüman olmuştur. Afganistan'da yaşayan Moğollar halen dillerini ve kültürlerini korumayı başarmıştır.⁸⁹¹

⁸⁸⁶ Clavijo, **Narrative of the Embassy...**, Çevirenin Dipnotu, s. 69, d.n. 1.

⁸⁸⁷ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 247.

⁸⁸⁸ Özgüdenli, "Moğollar", s. 228.

⁸⁸⁹ Theodore Ayrault Dodge, **Alexander**, Houghton, Mifflin and Company, Cambridge 1890, ss. 464-477. Ayrıca Bkz. Flavius Arrianus, **The Anabasis of Alexander**, 4, 3-5.

⁸⁹⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 471, 476, 527, 532, 534.

⁸⁹¹ Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihine...**, s. 133; Boris Yakovleviç Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi**, 3. Baskı, (Çev. Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, ss. 184-185.

2.2. MOĞOL VE TATAR İSİMLERİ VE ONLARIN KİMLİKLERİNE DAİR

Uygurlara giden Çin elçisi Wang Yen-te, yol üzerinde Wo-yang-liang Hai-t'e isimli bir kabilenin yanından geçmiştir. Bunun ardından Ta-kan Yü-yüeh'in (Tarkan Üge) oğlunun halkı olan Wu Ti-yin (Oq Tegin) kabilesinin arasından geçmiş ve Chiu-tzu yani Dokuz Tatarlar arasındaki en saygın kabile olan Ta-kan Yü-yüeh'in kabilesine gelmiştir.⁸⁹² Kaşgarlı Mahmud'un da çöl halkından (göçebe) olan Türk boyları olarak tanımladığı Tatarları *Divanü Lügat-it-Türk*, Türk boyları arasında göstermiş, ayrı bir ağız olan Tatar boyunun Türkçeyi de son derece iyi konuştuğunu kaydetmiş,⁸⁹³ daha sonra Tatarları özellikle, "Türklerden bir bölük" şeklinde tanımlamıştır.⁸⁹⁴ *Divanü Lügat-it-Türk*, Çin'den bahsederken, aslında Çin'in üçe ayrıldığını, doğuda olan Yukarı Çin'e *Tawgaç*, Orta Çin'e *Xıtay (Hitay)*, Kaşgar'da olan Aşağı Çin'e de *Barxhan* denildiğini kaydetmiş,⁸⁹⁵ Hitay'ın Çin anlamına geldiğini özellikle belirtmiştir.⁸⁹⁶ Rubruk kendi dilinde Siyah Hitay demek olan Karahıtayların, deniz kıyısında yaşayan Hitaylar'dan yani Çinliler'den, bu isim ile ayrıldığını söylemiştir.⁸⁹⁷

Özkan İzgi, Wo-yang-liang Hai-t'e kabilesinin Moğol Uryanqai kabilesi olduğunu açıklamıştır.⁸⁹⁸ *Wu* teriminin de *ok* olarak çevrildiğini belirtmiştir. Kitanların kullandığı *t'i-yin* terimi Orhun kitabelerinde geçen *tegin* unvanıdır. Kitanların bir alt bölümünde kullanılan *Ta-la-kan* unvanı da yine Orhun kitabelerinde geçen *tarqan* unvanıdır ve *yü-yüeh* yani *üge* sözcüğü de *Divanü Lügat-it-Türk*'teki *öğüt*⁸⁹⁹ kelimesini hatırlatmaktadır.⁹⁰⁰ Orhun Kitabelerinde, "doğudaki Türk düşmanı kavim" olarak bahsedilen Hitaylar (Kıtay-K'itan) aslen Moğol olmakla beraber, X. yüzyılın başlarında Yeh-lü Apaochi (Apoaki) tarafından dağınık boyların bir araya getirilmesiyle oluşan bir imparatorluktur ve Çinliler bu imparatorluğa Liao Hanedanı demiştir. İki yüz yıldan fazla hayatta kalan bu imparatorluğun ortadan kalkmasının ardından Hitayların küçük bir kesimi, Batı Moğolistan'daki pek çok kavimle beraber

⁸⁹² İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin...*, ss. 46-48.

⁸⁹³ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, ss. 28-30; Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre...*, s. 33.

⁸⁹⁴ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 411.

⁸⁹⁵ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 453.

⁸⁹⁶ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 28.

⁸⁹⁷ Rubruk, ss. 57-58.

⁸⁹⁸ İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin...*, Çevirenin Dipnotu, s. 46, d.n. 87.

⁸⁹⁹ *Divanü Lügat-it-Türk...*, Cilt: 1, s. 51.

⁹⁰⁰ İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin...*, Çevirenin Dipnotu, s. 48, d.n. 94-95.

Yeh-lü Apoachi'nin (Apoaki) sekizinci kuşak torunu Yeh-lü Ta-Shih (Yelü Taşı) liderliğinde Türkistan'a göç etmiştir. Onlar burada 1130'da Karahıtay Devleti'ni kurmuş ve Çinliler de bu devlete, Liao Hanedanı'nın devamı olduğu için Hsi Liao (Batı Liao) derken, Müslüman yazarlar da Hıta (Hata) adıyla andıkları Liao İmparatorluğu'ndan ayırt etmek için Karahıtay demiştir.⁹⁰¹ Moğol kökenli olan Hıtayların, Çin'den kovuldukları için sonradan Kara-Hıtay adını aldığı yönünde bir düşünce de mevcuttur.⁹⁰²

Shao Hung, Tatarların aslının Sha to kabilesinin bir şubesine dayandığını söylemiş, ilk kez Kitanların kuzeybatısında gördüklerini kaydetmiş; Ak, Kara ve Barbar olmak üzere üçe ayrıldıklarını belirtmiştir.⁹⁰³ Hung, Tatarların kendilerine *Büyük Moğol Devleti* demelerini, Jin Hanedanlığı'na ihanet ederek Cengiz Han'a sığınan Çinli memurlara bağlamıştır.⁹⁰⁴ Carpini ise Cengiz Han'dan önce Moğolistan denilen ülkede Yeka Moğol (Büyük Moğol), Su Moğol, Merkit ve Mecrit (Kerait) denilen, aynı dili konuşan ve aynı şekilde giyinen dört kabilenin olduğunu söylemiştir. Su Moğolları, topraklarından geçen Tatar isimli nehir nedeniyle Tatarlar diye tanınmaktadır ve Yeka Moğollardan olan Cengiz Han tüm bu kabileleri hâkimiyeti altına almıştır.⁹⁰⁵ Seyyaha göre Tatarlar kendilerine Moğol demektedir.⁹⁰⁶ Su Moğollarının avcılıkla geçindiğini ve hem büyük hem de küçük baş olmak üzere pek çok hayvan sürüleri bulunduğunu söyleyen Rubruk, kendisi bir Moğol olan ve Moğollar ile Tatarları birleştiren Cengiz Han'ın yaptığı savaşlarda ilk önce Tatarları düşman üzerine sevk ettiği için bu isimle tanındıklarını fakat daha sonra Tatar ismini ortadan kaldırarak kendi isimlerini kullanmaya başladıklarını kaydetmiştir. Ayrıca Moğolların, Moğol ismini diğer tüm isimlerden üstün tuttuklarını, ne başka bir ad ne de Tatar adıyla anılmak istemediklerini söylemiştir.⁹⁰⁷ Schiltberger, Tatarları Beyaz ve Kızıl olmak üzere ikiye ayırmış Kızıl Tatarlar'ın da Kayat, Uygur ve Moğol olmak üzere üçe ayrıldığını söylemiştir.⁹⁰⁸

Wang Guo Wei Tatarlar üzerine araştırılma yapılması gerektiğini söylemiştir. *Chao Ye Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli Çin kaynağında, Moğol isimli topluluğun ülkenin kuzeydoğusunda, Tatar adı ile

⁹⁰¹ Taşağıl, "Karahıtaylar", s. 415.

⁹⁰² Sümer, **Oğuzler (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 8.

⁹⁰³ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 39.

⁹⁰⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 48, 51-52.

⁹⁰⁵ Carpini, ss. 64-65.

⁹⁰⁶ Carpini, ss. 144.

⁹⁰⁷ Rubruk, ss. 56, 59-60, 99.

⁹⁰⁸ Schiltberger, s. 120.

anılan topluluğun da ülkenin güneybatısında olduğu yazılıdır. Cengiz Han idaresindeki Tatarlar kendilerine *Büyük Moğol Devleti*, onlara yakın yerlerde konuşlandırılan Çinli memurlar da onlara *Moğol-Tatarlar* demiştir. Fakat birbirinden son derece uzakta olan iki topluluğun neden böyle bir isimle anıldığı anlaşılammıştır. Wei, bu kitabın yazarı olan Li'nin, eskiden bir devlet kuran Moğolların yıkıldığını, kendi zamanındakilerin ise Tatarlar olduğunu söylediğinden bahsetmiştir. *Eski ve Yeni Çağlarda Vuku Bulan Önemli Hadiseleri Kaydeden Nihai Yazı* isimdeki Çin kaynağında, 1221 yılında Tatarların hem millet hem de devlet adlarını değiştirerek kendilerine *Büyük Moğol Devleti* demeye başladıkları yazılıdır.⁹⁰⁹ Faruk Sümer, Tatar adının Moğollar ortaya çıkıncaya değin, hem Türkler hem de Çinliler tarafından Moğol dilini konuşan herkese verilen genel bir ad olduğunu söylemiştir. Tatarlar, günümüzde Moğolca konuşan topluluğun atalarından biridir, Orhun Yazıtları'nda bazen Otuz-Tatar adıyla görünmektedir ve dolayısıyla VIII. yüzyılda otuz boy halinde teşkilatlanmışlardır. Ancak bunların sadece dokuzu bir siyasi birlik göstermiştir.⁹¹⁰ Wang Guo Wei *Moğolların Gizli Tarihi*'nin Moğolca yazılan aslında, Moğolların kendine *Manghol* dediklerini, Tatar ismini hiç kullanmadıklarını söylemiştir.⁹¹¹ Çinlilerin, T'ang Hanedanlığı döneminden (VII.-X. yüzyıllar) beri Moğol adını bildiklerini söyleyen Rene Grousset, onların Moğolca konuşan, "Mong-wu" veya "Mong-wa" adını taşıyan bir kabileyi kaydettiklerini belirtmiştir.⁹¹² Etrafındaki göçer kavimlerden birinin tehlike arz etmesi halinde, bir diğer göçer kavmi kullanarak bu tehlikeyi ortadan kaldırma yönünde siyaseti bulunan Çin, XII. yüzyılın ortalarında, kuzeydeki *Men-ku-Ta-ta* kabilesine yani *Moğollara* savaş ilan etmiştir. Bunun ardından Tatarlar Moğollara büyük bir zarar vermiş, Çin bu sefer de Moğolları kışkırtarak Tatarlara saldırtmış ve Timuçin (Temücin), "Bozkırların ileri gelenleri arasında topladığı bir ordu ile ilk defa kendini göstermiştir."⁹¹³ Moğolların göçer kültürünün temelini ise Hun Türkleri oluşturmuştur. Miladi ilk yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar geçen süre, Moğolca ve Türkçe konuşan topluluklara ait kültürlerin iç içe geçtiği önemli bir dönem olmuştur. Üç Nehir Moğolları olarak bilinen, Tuul (Tula), Orhun (Kerulen) ve Onun vadilerindeki tüm Moğol boylarını birleştiren Cengiz Han sadece siyasi bir başarı

⁹⁰⁹ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 48-50, 158-159.

⁹¹⁰ Sümer, *Oğuzler (Türkmenler) Tarihleri*..., s. 9.

⁹¹¹ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 52.

⁹¹² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*..., s. 189, d.n. 13.

⁹¹³ Vasily Vladimirovich Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, ss. 405-406.

göstermemiş, onun sayesinde Moğollar ulusal ve kültürel kimliklerini kazanmıştır. O Moğollara, Uygur Yazısı temelli bir devlet yazısını, *Ikh Yassa* olarak bilinen bir anayasayı ve en önemlisi de bu dönemden başlamak üzere onlara, tek bir milli birlik içinde kimliklerini kazandırmıştır.⁹¹⁴ Çünkü Cengiz Han'dan önce ancak proto-Moğollardan bahsedilebilmektedir.⁹¹⁵ Bunlara ek olarak Çinliler Moğol dilini konuşan tüm topluluklara *Ta-ta (Tatar)* adını vermektedir. Ama adı *Tatar* olan tek topluluk doğuda, Çin sınırında yaşamış ve bunlar ile komşuları olan *Men-ku-Ta-ta* yani *Moğollar* arasında düşmanlık olmuş, Tatarlar Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır'ı zehirle öldürmüştür. 1202'de Cengiz Han bu olayın intikamını almış, Tatarları dağıtmış, bundan dolayı Moğollar kendilerine Tatar denilmesinden hoşlanmamıştır.⁹¹⁶ Yani aslında Yesügey Bahadır'ın soyundan gelenlere Cengiz Han tarafından *Monggol* yani *Moğol* adı verilmiş, bu isim sonradan onun ulusu ve devletinin adı haline gelmiştir.⁹¹⁷ Batılılar Moğollara en baştan beri *Tartares* yani Tatarlar demiştir ve bu Yunanca Cehennem anlamına gelen *Tartarus* sözcüğünden gelmektedir.⁹¹⁸ Bu durum iki nedenden kaynaklanmaktadır ki bunlar (1) Cengiz Han'ın onları dağıtmasına kadar Tatarların en güçlü Türk-Moğol kavmi olması ve (2) onların Avrupa'da, Cehennem'in (Hades) derinliklerinden geldiğine inanılmasıdır.⁹¹⁹

Shao Hung, Moğol Devleti içinde görev yapan kumandanlar hakkında bilgi verirken öncelikle Kara Tatar olduğunu söylediği Mukali'den, daha sonra eski bir Jin Hanedanı memuru olan Liu Bo Lin'den bahsetmiştir. Bunların ardından Kitan kökenli olup Da Ge xiang gong yani Dage Bakanlığı yapan fakat ismini vermediği birisinden ve unvanı Cha ba olan bir Uygur'dan bahsetmiş, onlara ek olarak Cürçen mültecilerinin de devlet içinde görev yaptığını kaydetmiştir. Peng Da Ya Kara Tatarların, sayısı dört olan müşavirleri hakkında bilgi verirken An zhi dai'ın aslında Kara Tatar, Ye lu Chu Cai'in (Ye-lü Ç'u-ts'ai) aslen Kitan, Niang He Chun Shan'ın aslen Cürçen olduğunu söylemiş, bu üçünün tüm ülkeyi idare ettiğini, dördüncü müşavir ve aslen Uygur olan Zhen hai'in da sadece Uygurlar'dan sorumlu olduğunu

⁹¹⁴ Otgonbayar, "Crisis of Cultural Identity in Mongolian Nomadic Civilization", **Interface of Cultural Identity and Development**, (Ed. Baidyanath Saraswati), Indra Gandhi Naitonal Centre for the Arts, New Delhi, 1932, ss. 106-107.

⁹¹⁵ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 242.

⁹¹⁶ Faruk Sümer, "Tatarlar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 40, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2011, s. 168.

⁹¹⁷ Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı...**, s. 152, d.n. 116.

⁹¹⁸ Geoff Watson, "1200-1800 Yılları Arasında Batı'daki Orta Asya İmajı", (Çev. Vildan Şişman), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 335.

⁹¹⁹ George E. Lane, "The Mongols in Iran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, (Ed. Touraj Daryae), Oxford University Press, New York, 2012, s. 243.

özellikle belirtmiştir.⁹²⁰ Cengiz Han'ın 1226 yılında Tangutlar üzerine düzenlediği seferde, kumandanlarından biri Tangut kavminin tamamen imha edilmesi teklifinde bulunmuş fakat Hitay kökenli Ye-lü Ch'u ts'ai sanatta yetenekli olan bu insanlardan faydalanılabileceğini söyleyerek onu bu fikirden caydırmıştır.⁹²¹ Cengiz Han, yerleşik milletlerin sahip olduğu deneyimleri göz ardı etmemiş, bundan dolayı etrafına Uygur T-a-t'a-t'ong-a, Müslüman Mahmud Yalavaç, Hitay kökenli Ye-lü Ch'u ts'ai gibi kişileri toplamıştır. Mevzubahis sefer esnasında Ye-lü Ch'u ts'ai Cengiz Han'a, elde edilen esirlerin öldürülmesi yerine onların tecrübelerinden faydalanılması halinde, "yılda 500.000 ons gümüş, 80.000 parça ipek ve 400.000 çuval tahıl" alınabileceğini kanıtlamıştır. Kültüre karşı bir meylinin olmasına ek olarak Cengiz Han'ın Türk-Moğol dünyasındaki en medeni iki kavim olan Kıtaylar ve Uygurlara bir yakınlığı vardır. Onun disiplini ve emrindeki Uygurlar ile geriye kalan idari eser, Cengiz Han Barışı'nın (Moğol Barışı) temelini atmıştır.⁹²²

2.3. MOĞOLLARIN SOSYAL DURUMU

Shao Hung, Tatarların bir elçiyi karşılamasına şahit olmuş, düzenlenen sade törende kendi insanların eskiden kullandığı adetlerin izlerini görmüş, fakat şimdi düşmanları olan Jin Hanedanlığı'nın Tatarlar üzerinde kötü etkiler yaratmaya başladığını belirtmiştir. Çinli elçi, Tatarların fazla gürültüden rahatsız olduğunu da söylemiş, atın üzerinde top koşturarak oynadıkları bir oyunu bu yüzden yirmiden fazla kişinin oynamadığını belirtmiştir. Buna ek olarak böyle bir oyunu neden izlemeye gelmediği sorulduğunda, davet edilmediği için oraya gitmekten korktuğunu söyleyen Shao Hung'a Mukali, "Siz ülkemize geldiğiniz için ailemizden sayılırsınız. Bundan böyle her ziyafet, toy, oyun ve av olduğunda siz de gelin. Davete ne gerek var?" dediğini belirtmiştir. Peng Da Ya, Moğolların birbirlerini akraba olarak gördüklerini eklemiştir.⁹²³ Aynı bilgiyi Carpini de vermiş ve onların kendilerini tek bir büyük aile olarak düşündüklerini belirtmiş, son derece büyük ve sıkı bir sevgiyle birbirlerine bağlı olduklarını, düşmana esir düşen akrabalarını kurtarmak için

⁹²⁰ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 59, 62-67, 100.

⁹²¹ d'Ohsson, Moğol Tarihi, s. 143.

⁹²² Grousset, Bozkır İmparatorluğu..., ss. 244-247.

⁹²³ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 84, 88-89, 120.

mümkün olan en yüksek fidyeyi dahi vermeye hazır olduklarını özellikle vurgulamıştır.⁹²⁴

XI. ve XIII. yüzyıllar arası dönemde Moğollarda kan davası anlayışı mevcuttur fakat bu dönemde bu durum ortadan kaybolmak üzeredir. Bununla beraber kan davası tek bir kişiye değil, tüm bir akraba topluluğuna yönetilmiştir.⁹²⁵ Çünkü ilkel dönemde “şahsi hukuk” anlayışı olmamış, meydana gelen zarar verici eylemden birey değil, o bireyin üyesi olduğu aile, kabile vs. sorumlu tutulmuştur. Bu durum suç ve ceza konusunda herhangi bir otoritenin olmamasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bundan başka hem aile ilişkileri çok güçlü olduğu için hem de suçlunun kim olduğunun tespitinin zor olmasından dolayı, insanların öç almak için tek çareleri, bu duyguyu, suçu işleyen kişinin üyesi olduğu topluluğun hepsine yöneltmelerinden geçmiştir.⁹²⁶ Cengiz Han, devletini kurmadan önce, Moğol boyları arasında sürekli bir çatışma ve anlaşmazlık yaşanmış, onun boyları dağıtarak kurduğu ordu-devlet düzeniyle bu ortadan kalkmıştır. Eldeki kaynaklarda 1206’ dan sonra boyları istediği gibi yönlendiren boy beyleri yerine, liyakat temelinde üst mevkilere geçen *noyan*’lardan bahsedilmektedir ve böylece kabilecilik anlayışının önüne geçilmiştir.⁹²⁷

Peng Da Ya, Moğolların kullandığı tek yakacak türünün otlu kömür yani tezek olduğunu söylemiştir. Bunun yanında otlu kömürden yapılan bir ipi, koyunun iç yağına batırarak mum ürettiklerini de belirtmiştir.⁹²⁸ Carpini, Moğolların yemek yapmak için yaktıkları ateşin at veya sığır dışkısından olduğunu söylemiş, bunun nedenini de ülkedeki ormanların son derece az olmasıyla açıklamıştır.⁹²⁹ İbn Battuta da Kırım’a geldiğinde, buraların Deşt-i Kıpçak adıyla anıldığını açıkladıktan sonra, bu bölgede, burada yaşayanların tezek dediği kuru gübre yaktıklarını söylemiş, önde gelen kimselerin dahi tezek topladıklarından bahsetmiştir.⁹³⁰ Sultaniyeli Johannes, burada yaşayanların hayvan dışkısını yaktıklarını söylemekle yetinmiştir.⁹³¹ Contarini de Astrahan’dan Moskova’ya giden bir ticaret kafilesiyle yaptığı yolculuk esnasında, yemeklerini pişirmek için tezek kullandıklarını kaydetmiştir.⁹³²

⁹²⁴ Carpini, ss. 57, 121.

⁹²⁵ Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı**..., s. 85.

⁹²⁶ d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, Çevirenin Dipnotu, s. 164, d.n. 5.

⁹²⁷ Togan, “Çinggis Han ve...”, ss. 248-249

⁹²⁸ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında**..., s. 111.

⁹²⁹ Carpini, s. 36.

⁹³⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 463.

⁹³¹ Özcan, “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes...”, s 140.

⁹³² **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi**..., s. 129.

Peng Da Ya, Moğolların çocukluk isimlerinden başka soylarına ait olan veya unvan gibi bir isim kullanmadıklarını söylemiş ve beğenmedikleri durumlarda isimlerini değiştirdiklerini kaydetmiştir.⁹³³ Ayrıca Moğollar'da nüfusun bölüştürülmesi konusunda her on kişinin başına bir on başının, böylece onluktan yüz, yüzlükten de binliğe ve oradan da bir *tümen*'e kadar herkesin bir idarecisi olduğunu anlatmıştır.⁹³⁴ Marco Polo, Tatar ismiyle andığı Moğolların bu şekilde örgütlenmesini detaylı şekilde açıklamış, böylece onlardaki herhangi bir liderin sadece on kişiye sahip olmasının yeterli olacağını belirtmiştir.⁹³⁵

Meng Ta pei lu ve *Hei Ta shi lu* seyahatnamelerini Çin kaynaklarıyla karşılaştırarak inceleyen Wang Guo Wei, sayıları yeterli noktaya gelen ailelerin *tümen*'liğe yükseltildiğini, bazı durumlarda mağlup edilen Moğol kabilelerinin mevcut ailelere eklenerek sayılarının arttırıldığını söylemiştir.⁹³⁶ Onluk temelde yapılan ayırım Orta Asya'daki göçerler arasında yeni olmamasının yanında son derece eski ve köklü bir ananedir. Cengiz Han'ın yaptığı yenilik, köklü olan bir ananenin sistematik şekilde düzenlenmesidir. Buna göre Cengiz Han sadece orduyu değil tüm kabile, boy vs. yani bütün Moğolları “onluk (arban), yüzlük (ja'un=jagun), binlik (minggan) ve on binliklere (tümen) yani on, yüz, bin vs. asker çıkarabilecek ayıl (aile) gruplarına” bölmüştür. Halkın böylece ayrılması özel defterlere de kaydedilmiştir.⁹³⁷ Kendi isteğiyle ve izinsiz olarak bir kumandanın emrinden başka bir kumandanın emrine geçen kişi ordunun önünde idam edilmiş, onu kabul eden kumandan da şiddetli bir cezayla cezalandırılmıştır.⁹³⁸ Bununla beraber Yüan Hanedanlığı'ndan sonra bir gerileme yaşanmış ve bundan sonra ne Moğol *oymak*'larına ne de Cengiz Han'ın binliklerine yönelik bir kayıt bulunamamıştır. XV. yüzyıldan itibaren, anlamı sürekli değişen ama bu dönem eski binliklerin yerini alan *otok*'lar ortaya çıkmış, fakat *tümen*'ler varlığını korumaya devam etmiştir.⁹³⁹

Peng Da Ya, Moğolların özür dilemek ve birisinin özrünü kabul etmek için birbirlerini kucakladıklarını; huzura çıkmak için de sağ dizlerinin üstüne çöktüklerini söylemiştir. Xiu Ting de Moğolların birbirlerinin boyunlarına sarıldıklarına tanık

⁹³³ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 114.

⁹³⁴ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 132.

⁹³⁵ Polo, s. 149.

⁹³⁶ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 155.

⁹³⁷ Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı..., ss. 155-157.

⁹³⁸ Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, ss. 410-411.

⁹³⁹ Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı..., ss. 192-195.

olmuştur.⁹⁴⁰ St. Quentin, Moğolların konuşmasının bağırıma benzediğini, gırtlaktan ve hızlı bir şekilde yapıldığını söylemiş, duyan insanı dehşete düşürdüğünü de eklemiştir. Bundan başka şarkı söylemelerini kurt ulumasına benzetmiş, boğumlanmamış sesler çıkardıklarını söylemiş, en sevdikleri şarkının da sıklıkla söyledikleri, “alai, alai” olduğunu kaydetmiştir. Bundan başka onların iki farklı lehçeleri olduğunu da eklemiştir.⁹⁴¹ St. Quentin’in bahsettiği Moğolca öldürmek anlamına gelen, “alah” sözcüğü olabilir⁹⁴² ve büyük ihtimalle müzikten ziyade bir savaş çılgılığı kastedilmiştir.

2.3.1. Ülüş ve Orun

Peng Da Ya, Moğolların yedikleri yemeklerden bahsederken, etin kesimi esnasında önce eti parçalayan kişinin yemeği yediğini, bundan sonra diğerlerine dağıttığını kaydetmiştir. Moğolların oturma düzenleri hakkında bilgi verirken de orta konumun, yani merkezin, lidere ait olduğunu söylemiş, bunun ardından önce sağ tarafın, ardından da sol tarafın, sırasıyla ikinci ve üçüncü konumlara sahip olduğunu belirtmiştir.⁹⁴³ Carpini de Moğolların kullandığı çadırların ne kadar büyük olması gerektiğinin, çadır sahibinin rütbesi ve sosyal konumu ile belirlendiğini kaydetmiştir. Bundan sonra Moğolların yemek yeme adetlerini anlatırken, yemek esnasında bir kişinin eti kestiğini, bu kişinin yemeğe oturanların kimine büyük, kimine küçük parçalar halinde eti dağıttığını, böylece kime daha fazla saygı gösterildiğinin ortaya koyduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁴ İbn Battuta, Ebu Said Bahadır Han’ın sofrasında herkesin yerini bildiğini söylemiş, Hindistan yöneticisinin sofrasında da böyle bir halin olduğunu ama bu düzeni kimin kimden aldığını bilmediğini belirtmiştir.⁹⁴⁵

Göçer toplumlarda ailenin içinde dahi bir aşama düzeni (hiyerarşi) bulunmuş, sofrada bile buna dikkat edilmiş, ilk mahal hükümdarın sağ, ikincisi de onun solu olmuştur.⁹⁴⁶ Sofrada dahi gözetilen bu hal değiştirilemez bir özelliğe sahiptir ve bu

⁹⁴⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 115.

⁹⁴¹ Saint Quentin, ss. 12-13.

⁹⁴² Bkz. **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 133, d.n. 45

⁹⁴³ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 109, 115.

⁹⁴⁴ Carpini, ss. 41, 59.

⁹⁴⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 355.

⁹⁴⁶ Şerif Baştav, “Avrupa Hunları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 861.

konuda zengin-fakir ile hükümdar-sıradan insan arasında ayırım yoktur.⁹⁴⁷ Türklerin sosyal hayat teşkilatında son derece önemli bir yeri olan orun ve ülüş konuları, Türk halkları üzerine araştırma yapan Ruslar tarafından çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Ayrıca bu konu ister Oğuz Kağan gibi efsanevi, ister Cengiz Han gibi tarihi karakterler olsun herkes tarafından olduğu gibi kabul edilmiştir. Buna göre orun, “kabilelerin ve kabilelere mensup şahısların gerek büyük içtimalarda ve gerek alelade ziyafet meclislerinde işgal edecekleri” yerlerdir. Ülüş ise, “her boyun ... ziyafette kesilecek hayvanın etinden alacak paylarıdır” ve boyların damgası ve ongunları da dahil olmak üzere bunların hepsi Gün Han tarafından belirlenmiştir. Her bir boyun belirli bir yere oturması, kesilen hayvanın belirli parça veya parçaları üstündeki hakkını göstermiş; bu sadece bir boy için değil, o boyun üyesi olan kişi için de geçerli olmuştur. Moğollar’daki ülüş ile Türklerin ülüşü arasında ufak bir fark dışında başka bir ayırım yoktur. Ayrıca orun ve ülüş konusu, boyların içinde buldukları toplumda sahip oldukları haklar için belirleyici bir unsur olmuş, orun-ülüşünü bir defa kaybeden kesim, belirli şeyler üstündeki hakkını da kaybetmiş, bundan dolayı bu konuya son derece büyük bir önem verilmiştir.⁹⁴⁸

2.3.2. Dış Görünüşleri

Shao Hung, Ak Tatarların yüzlerinin güzel olduğunu kaydetmiştir.⁹⁴⁹ Kara Tatarlar ise şişman değildir, boyları genellikle kısa, en uzunları beş *che* veya iki-üç *ji* uzunluğundadır. Suratları geniş ve düz, yanakları büyük, gözleri çekiktir ve sakalları yoktur. Genel itibariyle korkunç görünürler.⁹⁵⁰ Peng Da Ya, Moğollar arasında sakallı kimselerin son derece az olduğunu, bundan dolayı sakalın bir soyluluk simgesi haline geldiğini söylemiş, Kırmızı At Yılı’nda doğmuş olan şimdiki Tatar hükümdarı Ögeday’ın siyah sakalları olduğunu belirtmiştir.⁹⁵¹ Carpini, Moğolların dış görünüşlerini ayrıntılı bir şekilde kaydetmiş, sakallarının son derece yavaş uzadığını söylemiştir.⁹⁵² St. Quentin, Tatarlar olarak andığı Moğolların hafif ve çevik olduklarını söylemiş, iyi ata bindiklerini de eklemiştir. Hatta elçiye göre sürekli

⁹⁴⁷ Gyula Németh, “Atilla ve Hunları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 889.

⁹⁴⁸ Abdülkadir İnan, “‘Orun’ ve ‘Ülüş’ Meselesi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, ss. 38-42

⁹⁴⁹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 41.

⁹⁵⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 45.

⁹⁵¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 151.

⁹⁵² Carpini, s. 39.

ata bindikleri ve incik kemikleri kısa olduğu için uzun süre yürüyememektedirler ve yürüdüklerinde adımları son derece düzensizdir. Bundan başka, Tatar kadınları son derece çirkindir. Moğolların bedenleri genel itibarıyla zayıftır fakat onlar mükemmel avcılardır.⁹⁵³ Ricoldus de Monte Crucis, Suriye topraklarında Tatar olarak tanımladığı Moğollarla karşılaşmış ve onları, “korkutucu görünümlü ve muazzam bir halk” olarak tanımlamıştır. Kendisi daha sonra onların büyük ve geniş yüzleri, son derece küçük gözleri bulunduğunu, sakallarının da yok denecek kadar az olduğunu belirtmiş, yaşlı Moğolları maymunlara benzetmiştir.⁹⁵⁴ Pero Tafur, Tatarların kısa boylu, geniş omuzlu, geniş alınlı ve küçük gözlü olduğunu söylemiş, asil bir soya mensup olan Tatarların, “daha çok yıprandıklarını” kaydetmiştir.⁹⁵⁵ Barbaro ise onların yüzlerini asık ve ekşi olarak tanımlamıştır.⁹⁵⁶

Wang Guo Wei, *Chao ve Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli Çin kaynağında Tatarların, vücudu sağlam bir millet olarak geçtiğini söylemiştir.⁹⁵⁷ Hun Türkleri için Jordanes, Ammianus Marcellinus ve Sidonius Apollinaris tarafından yapılan betimlemeler XIII. yüzyıldaki Moğol betimlemelerinin birebir aynısıdır. Bu durum Türk ya da Moğol, “Yukarı Asya’nın ‘atlı okçusu’ Bozkır Adamı’nın” tam on beş yüzyıl boyunca hiç değişmediğini ortaya koymaktadır. Onların brakisefal, güçlü gövdeli, ayaktayken kısa boylu ama at üstünde, göçer halde, yerleşik medeniyetlerin kıyısında ve onlara akınlar düzenleyerek dolaştığını göstermektedir.⁹⁵⁸ Avrupalılar, Hun Türkleri için yaptıkları anlatımların neredeyse aynılarını Moğollar için yapmış ve aslında kendi kendilerini korkutmuşlardır. Zira aynı dönemlerdeki Türk-Moğollar, Müslüman yazarlar için “insan güzelliğinin en yüksek derecesine erişmiş” olarak görülmüşlerdir. Özellikle İran minyatürleri ve Gazneliler’deki duvar resimlerinde onlar son derece çekici bir şekilde tasvir edilmiştir.⁹⁵⁹ Avrupa üstünde olmusuz ve hatta yıkıcı bir etki bırakmış olan Moğolların, Avrupalılar tarafından bu şekilde anlatılması gayet beklenir bir durumdur.

Shao Hung, bir Kara Tatar olan Mukali’nin oğlu olduğunu belirttiği Pu a’nın son derece yakışıklı olduğunu, başını örttüğünü, kafasının kenarındaki saçları

⁹⁵³ Saint Quentin, ss. 11-12.

⁹⁵⁴ Monte Crucis, ss. 43-44

⁹⁵⁵ Tafur, s. 160.

⁹⁵⁶ Barbaro, s. 26.

⁹⁵⁷ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 40.

⁹⁵⁸ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 90.

⁹⁵⁹ Roux, **Türklerin Tarihi...**, s. 128.

kazıtırken, üstündeki saçları bıraktığını söylemiş, Xiu Ting, *ba chu* şeklinde bir saç kesiminden bahsetmiştir. Shao Hung, Cengiz Han'dan en alt kademedeki tüm Tatarların saçlarının aynı şekilde olduğunu söylemiş ve bunun Çin çocuklarının *san ta tou* saç kesimine benzetmiştir. Buna göre Tatarlar başın üst tarafındaki saçları kısa keserken, sağ ve sol taraftaki saçları da örer ve omuzlarına kadar uzatır.⁹⁶⁰ Ch'ang Ch'un, Moğol erkeklerin ve evlenmemiş kadınların saçlarını kulaklarının üstünden sarkacak şekilde ördüklerini kaydetmiştir.⁹⁶¹ Peng Da Ya'ya göre Moğollar saçlarını örmektedir.⁹⁶² Carpini, Moğolların saç kesimlerini kendi keşişlerinin saç kesimine benzetmiş, kafalarının üstünün hepsini ve alınlarının üstündeki belirli bir şeridi kazıdıklarını, geri kalan saçlarını da ördüklerini anlatmıştır.⁹⁶³ St. Quentin, Moğolların başlarının üstüne kadar saçlarını kestiklerini, bir şakaktan diğerine kadar uzandığını ve bir at nalını andırdığını, arka tarafta da saçlarını kestikten sonra hem arkada hem de yanlardaki saçlarını ördüklerini söylemiştir.⁹⁶⁴ Rubruk, Moğol erkeklerinin kafalarının üstündeki saçlarını bir kare olacak şekilde kestiklerini, bazı yerleri tamamen kazıdıklarını, bazı yerlerden kalan saçları da ördüklerini söylemiştir. Kadınlar da evlendikten sonra, düğünlerinin ertesi günü kafalarının ön yarısındaki saçları kazımaktadır.⁹⁶⁵

Xiu Ting'in bahsettiği, *ba chu* adındaki saç kesiminde başın üstündeki saçlar kısaltılmakta, üç taraftaki saçlar ise uzatılmaktadır. Bundan başka *Xin shi da* isimli kaynakta, *San ta* adlı saç kesiminde, başın üstündeki saçlar biraz kısaltılırken, yanlardaki saçlar örülerek omuzlara doğru bırakıldığı anlatılmıştır. Chon İn Ji'nin yazdığı *Koguryo Tarihi*'nde Moğolların, kafalarının üç tarafındaki saçları kestikten sonra üstte kalan kare şekilli saça *que chou er* dedikleri kaydedilmiştir.⁹⁶⁶ Moğollar, saçlarının üstünü, “nal şeklinde” kesmiş, enselerini de tıraş etmiştir. Saçlarını bu şekilde kesmeyenler genellikle kıvrarak kulaklarının arkasından aşağı bırakmıştır.⁹⁶⁷ Carpini'nin bahsettiği saç kesim şeklinin adı, “tonsüre” olmakla beraber, aslen

⁹⁶⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 62-63, 81, 131.

⁹⁶¹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 52.

⁹⁶² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 112.

⁹⁶³ Carpini, s. 39.

⁹⁶⁴ Saint Quentin, s. 11.

⁹⁶⁵ Rubruk, s. 39..

⁹⁶⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 81, 132.

⁹⁶⁷ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 32.

İsa'nın başına takılan dikenli tacı andırmak amacıyla, başın üst tarafının kazınması ve başın etrafında bir saç şeridinin bırakılmasıyla oluşmuştur.⁹⁶⁸

2.3.3. Karakterleri

Shao Hung, Ak Tatarların ana-babalarına son derece büyük bir iyilikle davrandıklarını söylemiş, onların nazik, yani saygılı bir karaktere sahip olduğunu kaydetmiş, bunu, kendi ülkesinden yani Çin'den esir aldıkları insanlara bağlamıştır. Bununla beraber fakirlik ve cehalet içinde yaşayan Kara Tatarlar yeteneksizdir. Yaptıkları tek şey atları üzerinden etrafı seyretmektir, bununla beraber dürüst oldukları için Uygurlarla ticari ilişkiler kurmuşlardır. Hung, Tatarların yaşlılara ve zayıflara hiçbir saygı göstermediğini, sadece gençlere ve güçlülere saygı gösterdiklerini söylemiştir.⁹⁶⁹ St. Quentin, bazı Moğolların, yaşlandığını gördükleri babalarına koç kuyruğu veya bu çeşit bir yağ verdiğini, bunun yenilmesinin ardından oluşan baskı nedeniyle, o kişinin öldüğünü söylemiştir.⁹⁷⁰

İbn Fazlan'ın, en fazla kırk yıl Hakan olmasına izin verildiğini söylediği ve bu zamanın bir gün bile geçilmesi halinde halkının, “Bu bunadı ve beyni sulandı” diyerek öldürdüğü Hazar Hakanı hakkında verdiği bu bilgi dikkat çekici olmakla beraber,⁹⁷¹ Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın Gürk ve Başgurd seferine çıkmadan önce, “yolda kim geri kalırsa yasa ile cezalansın, geç kalmasınlar” emrini vermesinin ardından bir grup yaşlının onun yanına gelerek ihtiyarlığın getirdiği acziyet sebebiyle onu yüzüstü bırakmaktan korktuklarını anlatmasından sonra, Oğuz Kağan'ın onları kendisiyle beraber gelmekten men ettiği halde Yuşi Hoca isimli bir ihtiyarın, oğlu Qara-sülük için endişelenerek bir sandık içinde olsa dahi onlarla beraber geldiği, yaşlılığın getirdiği bilgelik sayesinde seferde başlarına gelen zorlukların, gizliden de olsa aşılmasına yardım ettiği anlatılmış,⁹⁷² Miladi ilk yüzyılda yaşayan Silius Italicus, *Punica*'sında, İspanya'da yaşayan Cantabrianların, yaşlılığın getirdiği zayıflık dönemine, kendilerini öldürerek son verdiklerini kaydetmiştir.⁹⁷³ Uygurların kabul ettikleri dinlerin, ahlâk seviyelerine pek bir etkisi

⁹⁶⁸ Wharton Booth Marriott, *Vestiarium Christianum*, Rivingtons Waterloo Place, Londra, 1868, s. 83

⁹⁶⁹ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 41, 45, 52, 80.

⁹⁷⁰ Saint Quentin, s. 33.

⁹⁷¹ İbn Fadlan, s. 82.

⁹⁷² Z. V. Togan, *Oğuz Destanı...*, ss. 22-24.

⁹⁷³ Silius Italicus, *Punica*, 3, 325-330.

olmadığını söyleyen Barthold da onların, ister putperest ister Hıristiyan olsun, aralarındaki yaşlıları yağlı yemeklerle öldürmeye devam ettiklerini söylemiştir.⁹⁷⁴ Zeki Velidi Togan, çeşitli göçer toplumlarda, göç yapılmadan önce, belirli bir yaş geçiren ve “ağırlık teşkil eden ihtiyarların öldürülmesi” hakkında bilgi vermiş, bunun bazı toplumlarda bir tören eşliğinde, bazı toplumlarda ise yaşlılara fazla semiz et yedirilerek yapıldığını söylemiş, Türkler ve Kırgızlar’da, sefere çıkılmadan önce yaşlıların sefere alınmasının yasak olduğunu da belirtmiştir.⁹⁷⁵ Bununla beraber Rene Grousset Tonyukuk’u örnek göstererek, Çin kaynaklarında Göktürklerin yaşlılara saygı göstermedikleri yönündeki kayıtları, sağlam temelleri olmadığı düşüncesindedir.⁹⁷⁶

Hung, Tatarların anelerinde kavga etmenin veya çatışmanın olmadığını anlatmıştır. Bununla beraber Çinli elçi, şu anda düşmanları olan ve Tatarlar arasında çeşitli memuriyetlikler yapan Jin Hanedanlığı üyelerinin Tatarların karakterini bozduğunu, onları kötüleştirdiğini söylemiştir.⁹⁷⁷ Cengiz Han, Ch’ang Ch’un’a gönderdiği mektupta, çocukları olarak gördüğü halkının her zaman Moğol ilkelerine uyduğunu ve daima ortak bir sevgi ile birleştiklerini bildirmiştir. Ch’ang Ch’un’un kendisi de Moğolların emirlere asla itaatsizlik etmediğini ve sözlerine daima sadık olduklarını söylemiş, eski çağların anelerini koruduklarını da eklemiştir.⁹⁷⁸ Peng Da Ya, Moğolların dürüst olduğunu, sözlerinden hiç çıkmadıklarını belirtmiştir. Xiu Ting ise Moğolların güneye doğru yaptıkları ilk saldırıdan beri hiç yenilgi almadıkları için kendilerini oldukça ölümsüz ve korkunç zannettiklerini söylemiş, bundan dolayı cesurca savaştıkları sonucuna varmıştır.⁹⁷⁹ Carpini, Moğolların itaatkâr olduğunu, isyan olaylarının az görüldüğünü ya da hiç olmadığını, hanlarına büyük bir saygı gösterdiklerini, kendi aralarında kavga etmediklerini, büyük hırsızlık yapmadıklarını söylemiştir. Moğolların birbirlerini tek bir ailenin üyesi olarak gördüğünü söyleyen Carpini, onların kanaatkâr ve dayanıklı olduğunu söylemiş, iki gün boyunca hiçbir şey yemedikleri halde neşelerini koruduklarını, at sırtında çok soğuk ve sıcağa göğüs gerdiklerini, havadan etkilenmediklerini, birbirlerine mümkün olduğunca yardım ettiklerini belirtmiştir. Elçi, bunlara rağmen Moğolların kendilerinden olmayan başkalarına karşı kibirli davrandıklarını, bu konuda soylu

⁹⁷⁴ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 415.

⁹⁷⁵ Z. V. Togan, **Oğuz Destanı...**, s. 88.

⁹⁷⁶ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, Yazarın Dipnotu, s. 99, d.n. 183.

⁹⁷⁷ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 80, 84.

⁹⁷⁸ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 38, 53.

⁹⁷⁹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 117, 147.

veya sıradan ayrımı yapmadıklarını, yabancılara karşı hızlıca öfkelenediklerini ve onlara bolca yalan söylediklerini, kurnazlık yaptıklarını, iyi sözlerle yaklaşip akrep gibi soktuklarını söylemiştir. Ona göre Moğollar açgözlü, istedikleri şeyi öyle veya böyle ele geçiren ama kendilerine ait mallar söz konusu olduğunda da elleri son derece sıkı insanlardır. Başta atları olmak üzere sahip oldukları her şeyi son derece büyük bir özenle kullanmaktadırlar.⁹⁸⁰ St. Quentin de Moğolların oldukça acımasız ve kibirli olduklarını söylemiş, diğer bütün insanları kendilerinin koyunları olarak gördüklerini belirtmiş, açgözlü olduklarını, istedikleri bir şeyi gerektiğinde zor kullanarak elde ettiklerini eklemiştir. Bunun yanında sonsuz sayıda koyunları, sığırları olduğu halde inatçılık, açgözlülük nedeniyle canlı hayvanları yemediklerini ancak biri yaralandığında veya ölümü yaklaştığında, onu yediklerini eklemiştir. Ona göre Moğollar, etrafını kuşattıkları yerlerdeki halkları domuzları olarak görmekte ve kendilerine ait kabul etmektedir.⁹⁸¹

St. Quentin Moğolların tek iyi yönlerinin muhtaca ve fakire el uzatmamaları olduğunu söylemiş, onların yemek yerken yanlarına birisi gelmesi halinde gelen kişiyle yemeklerini büyük bir zevkle paylaştıklarını, kendileriyle yemek yemek isteyen birisini asla geri çevirmediklerini belirtmiştir. İçlerindeki kötülüğün dışına taşıdığı söylediği Moğolların durdurulamayacaklarına inandıklarını söylemiş ve “Biz ok gibiyiz. Ok, atanın elinden çıkmış, engeli püskürtmedikçe ve kırıp parçalanarak onu bulmadıkça hiçbir zaman vazgeçmez” dediklerini kaydetmiştir. Elçiye göre onlar zalim ve yalancıdır. Bundan başka kalabalık olmalarıyla da övünürler. Bu konuda “Biz, suyu bol bir ırmağız; o çok derin olduğu için taşamaz, coşkulu itiş ne bulursa su altında bırakarak sürükler. Keşke küçük bir kaynaktan doğsa ve çok sayıda dereciklerle yolunu değiştirmeseydi” demektedirler.⁹⁸²

Rubruk, Moğolların yemek yerken kemikleri mutlaka kemirdiklerini, buna vakit yoksa kemikleri *captorgay* dedikleri bir çantanın içine koyduklarını ve müsait bir zamanda kemik üstünde kalan etleri yediklerini söylemiş, onların hiçbir yiyecek maddesini israf etmediklerini özellikle belirtmiştir. Elçiye göre Moğollar son derece yüzsüz, gördükleri her şeyi isteyen, kibirli, kendilerini dünyanın efendisi sanan ve hiç kimse tarafından yenilemeyeceklerine inanan insanlardır. Bunun yanında Moğolların hiçbir ülkeyi güç kullanarak almadıklarını, hep hile ve aldatmaca ile

⁹⁸⁰ Carpini, ss. 57-59, 62.

⁹⁸¹ Saint Quentin, ss. 14, 17-18, 25.

⁹⁸² Saint Quentin, ss. 18-19.

bunu başardıklarını söylemiş, bir toplulukla barış yaptıktan sonra, onları barış adı altında mahvettiklerini eklemiştir. Bundan başka Moğollar, verdikleri hediyelerin kabul edilmemesini hakaret olarak görmektedir.⁹⁸³ Marco Polo, Moğolların çok cesur, çok iyi silah kullanan ve kendi hayatlarına neredeyse değer vermeyen, acımasız bir ulus olduğunu söylemiş, onların dünyadaki en zorlu ve zahmetli işleri yapabildiklerini, yorgunluğa büyük bir direnç gösterdiklerini, masraflarının neredeyse hiç olmadığını anlatmış, az bir gıda ile yetindiklerini de eklemiştir.⁹⁸⁴ Ricoldus de Monte Crucis, Tatar adıyla andığı Moğolların onurlarına son derece düşkün olduğunu belirtmiştir. Onların sahip olduğu geleneklerin ve göreneklerin dünyadaki diğer insanların gelenek ve göreneklerinden son derece farklı olduğunu söylemiş, Moğolların, dünya üstündeki her şeyin kendilerine verildiğine, insanların efendileri olduklarına inandıklarından bahsetmiştir. Ayrıca onlar kibar değildir, şükran, utanma ve sevgiden anlamazlar, karşılaştıkları şehir, kale gibi yerleşim yerlerine ek olarak tüm yapılardan nefret eder görünüler ve bundan dolayı da tüm bunları yerle bir ederler. Kendisi Moğolların yalanı sevmediklerini söylemiş, son derece dürüst olduklarını kaydetmiştir.⁹⁸⁵ Fransisken rahip, “Tartarya”da yaşayan insanların kendilerine son derece güvendiklerini söylemiştir.⁹⁸⁶ Pero Tafur da Tatarları savaşçı ve hem kendileri hem de atları çok becerikli olan buna rağmen az şeye ihtiyaç duyan bir millet olarak tanımlamıştır.⁹⁸⁷ Barbaro, Tatarların bozkırda ne yediklerini merak edip onlara bunu sorduğunda, “Bir insan açlıktan niçin ölür? Eğer benim hayatta kalmak için çok az bir şeyim olsa yeter” cevabını aldığını kaydetmiştir.⁹⁸⁸

Avrupalıların hem Türklere hem de Moğollara yönelik yaptıkları gözlemlerde yanlışlar ve doğrular olmakla beraber, böyle bir sonuç ana olarak iki taraf arasındaki kültürel farklılıklar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Suyun temiz ve arı olduğuna inandığı ve bundan dolayı onu kirletmek istemediği için sudan uzak duran bozkır insanının bu durumu pek tabii Avrupalı için anlaşılabilir olmuştur. Bu bozkırdaki yaşamın acımasızlığını anlayamamasıyla da ilgilidir. Bozkırda yaşayan insanlar, içinde yaşadıkları doğanın kanunlarını bilmiş ve buna uymuştur. Onların gözünde, ölüm bir zorunluluk olmuş, ölmektense öldürmeyi tercih etmiş ve kendi hayatlarının devam

⁹⁸³ Rubruk, ss. 36, 44, 115, 129.

⁹⁸⁴ Polo, s. 149.

⁹⁸⁵ Monte Crucis, ss. 43-46.

⁹⁸⁶ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Önsözü, s. ix; **Book of the Knowledge...**, s. 47.

⁹⁸⁷ Tafur, s. 157.

⁹⁸⁸ Barbaro, s. 13.

etmesinin yolunun, başka hayatların sona ermesinden geçtiğini bilmişlerdir. Buna rağmen insani duygularının ne kadar gelmiş olduğu göstermek için hem Bilge Kağan'ın kardeşi için söylediklerine⁹⁸⁹ hem de Tenri Kağan'ın babası Bilge Kağan için söylediklerine bakılabilir.⁹⁹⁰ Cengiz Han, “insanlığın felaketlerinden biri olarak” gösterilse de onun içinden geldiği coğrafya ve yaşadığı hayat genellikle göz ardı edilmiştir. Şehir medeniyeti hakkında bilgisi olmayan bir bozkır göçeri olan Cengiz Han doğal olarak ele geçirdiği yerleri, “bozkırlaştırmak” istemiş olsa da son derece zeki, cömert ve babacan olmasının yanında iyi bir devlet yönetimi eğilimi bulunmuş ve “Çinlileri bile hayret içinde bırakan bir asalet sembolü” haline gelmiştir.⁹⁹¹

2.3.4. Moğol Kadınlarının Durumu

Shao Hung, Ak Tatarlar arasında gezinirken, bu kabileyi Cengiz Han'ın bir kızının idare ettiğini söylemiş, onun her gün kitap okuduğunu, hizmetinde birkaç bin kadının bulunduğunu ve hem siyasi hem de askerî kararları bizzat kendinin aldığını kaydetmiştir. Elçiye göre Tatar kadınları aynı Çinli kadınlar gibi giyinmektedir. Tatarların savaşa gitmeleri halinde, ister kumandan ister er olsun, herkes eşini ve çocuğunu da yanına almakta, usta at binicisi olan Tatar kadını çadır kurmak, erzak ve eşyaları korumakla görevli olmakta, düzenlenen toy ve eğlencelerde kadınlar erkeklerle beraber, karışık şekilde oturmaktadır.⁹⁹²

Shao Hung'un bahsettiği ve Reşidüddin'in Alakay Beki ismiyle kaydettiği bu kız, Cengiz Han'ın asıl hatunu olan Börte Fucin'den doğan üçüncü kız çocuğudur.⁹⁹³ Cengiz Han'ın Ulu Hatun'u olan Börte, Cüci, Çağatay, Ögeday ve Tolu'nun yanında beş kız dünyaya getirmiş, Cengiz Han da bu kızlarının her birini kabile reisleriyle evlendirmiştir.⁹⁹⁴

Xiu Ting, doğum yapan bir Moğol kadını görmüş, kadının doğumdan sonra bebeği koyun yünü ile temizlediğini, daha sonra koyun derisine sararak, yaklaşık olarak uzunluğu dört, genişliği de bir *dirsek* olan beşiğine koyduğunu, bunun ardından atına binip yoluna devam ettiğini söylemiştir. Peng Da Ya, “Cheng shi si”

⁹⁸⁹ Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, ss. 50-52.

⁹⁹⁰ Roux, **Türklerin Tarihi...**, ss. 128, 130; Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, ss. 72-73.

⁹⁹¹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 242-245.

⁹⁹² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 41, 58, 81, 85, 88.

⁹⁹³ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 41, d.n. 12. **Bkz. Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 42.

⁹⁹⁴ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 155.

yani, “Cengiz” unvanıyla andığı ve “Tie mo chen” şeklinde söylediği Temücin’in ölmesinden bu yana tüm ordusunu, “Wu ku dai”ın yani Ögeday’ın annesinin kumanda ettiğini söylemiş ama ismini vermemiştir.⁹⁹⁵

Carpini, Moğolların öz anneleri, kardeşleri, kızları ve anneleri bir olan kardeşleri hariç diğer tüm kadınlarla evlenebileceklerini söylemiş, geride kalan eşin ya ölen Moğolun küçük kardeşi ya da akrabalarından biriyle evlenmek zorunda olduğunu, üvey oğlun kendisiyle evlenmeyi talep etme ihtimalinden dolayı dul kalan kadınların hemen başka bir evlilik yapamadıklarını belirtmiştir. Kendisi daha sonra Moğolların giyimlerinden bahsederken, kızlar ve genç kadınların erkeklerle neredeyse ayın şekilde giyindiğini söylemiş, evli kadınların uzun ve önden yırtmaçlı bir gömlek ile yine evli kadınlara özgü bir başlık taktıklarını belirtmiştir. Elçi Moğol kadınlarının terbiyeli olduğunu ama açık saçık konuştuklarını söylemiş, haklarında hiçbir dedikodu duymadıklarını da eklemiştir. Bundan başka bir Moğolun birden fazla eşinin olması halinde, her eşinin kendine ait bir çadırı ve erzakı olmaktadır, tek bir erkeğin karısı olan Moğol kadınları genellikle kavga etmemektedir. Bundan başka hem kadınlar hem de erkekler çok iyi şekilde ata biner, bazı kadınlar ok ve yay dahi kullanır ve erkekler kadar iyi ok atarlar. Moğol toplumundaki neredeyse her iş kadınlar tarafından yerine getirilir, kürkten etek, elbise, ayakkabı, çizme yani deriden yapabildikleri her şeyi imal ederler; arabaları kullanmaktan başka bozulmaları halinde tamir ederler; hayvanlara yük yüklerler. Kendisi, Moğol kadınlarını çalışkan olarak nitelemiş ve ellerinin çabukluğunu övmüştür.⁹⁹⁶ St. Quentin de Tatar kadınlarının aynı erkekler gibi ata bindiğini söylemiş, evlilik söz konusu olduğunda, anne, kız ve kız kardeşe evlenmelerinin yasak olduğunu eklemiştir. Bundan başka evli kadınların özel bir başlık taktığını belirtmiş, bu başlığı bir sepete benzetmiş, giysileri nedeniyle, genç kızlar ve evli olmayan kadınların kolaylıkla erkeklerden ayırt edilemeyeceğini söylemiştir. Kadınların kürk, giysi, zırh vs. yapımı, binicilik ve ellerinin çabukluğu konusunda söyledikleri, Carpini’nin kayıtlarıyla benzerlik göstermektedir.⁹⁹⁷

Jean de Joinville, Moğolların savaşa giderken, çocuksuz kadınları yanlarında götürdüklerini onlara belirli bir ücret verdiklerini söylemiş, ordugâhta bulunan kadın ve erkeklerin beraber yemek yediklerini, ilk Moğol hükümdarının koyduğu kanunlar

⁹⁹⁵ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 135, 150.

⁹⁹⁶ Carpini, ss. 40, 58, 61-62.

⁹⁹⁷ Saint Quentin, ss. 11, 18-19, 29-30.

sayesinde, erkeklerin bu kadınlara dokunamadıklarını eklemiştir. Bundan başka ordugâhtaki çocuklu kadınlar, ölen hayvanların etlerini kesmekte, işlediklerini depolamakta ve savaşa giden askerlerin kumanyalarını hazırlamaktadırlar.⁹⁹⁸ Rubruk, Batu Han'ın yirmi altı eşi bulunduğunu, bunların her birinin kendine ait bir çadırı olduğunu, çadırların kurulması esnasında, ilk eşin en batıda, son eşin de en doğuda çadır kurduklarını söylemiş, onların, çadırların üstünde olduğu öküz arabalarını çok iyi bir şekilde sürdüklerini eklemiştir. Ayrıca Moğol kadınları ve erkeklerinin birlikte içki içtiklerini, sarhoş olduklarını ve hatta iddiaya girdiklerini bile söylemiş, kadınların doğum yaptıklarında çadırlarında yatmadıklarını özellikle belirtmiştir. Elçi Moğol kadınlarının sorumluluklarını da anlatmış, bunların öncelikli olarak üstünde çadırların bulunduğu arabaları idare ve sevk etmek, yurtlar kurmak veya toplamak, inekleri sağmak, süttten peynir ve yağ yapmak, deri tabakalamak ve dikmek olduğunu söylemiştir. Deri dikim işi için yine hayvan sinirinden ürettikleri ipleri kullanır, bunlarla ayakkabı, çorap ve başka tür giysileri dikerler, yaptıkları keçelerle yurtlarının üstünü kaplarlar.⁹⁹⁹

Rubruk, dul kalan Moğol kadınlarının bir daha evlenmediğini, çünkü öbür dünyada eşinin yanına gideceğine inandıklarını söylemiş, bununla beraber babanın ölmesinin ardından geride kalan ve öz anne olmayan eşlerle evlenilmesinin bir hata olarak görülmediğini kaydetmiştir.¹⁰⁰⁰

Marco Polo, Moğol kadınlarının, ihtiyaç duyulan her şeyi sattıklarını, satın aldıklarını veya bizzat ürettiklerini söylemiş, kocalarına hiç masraf çıkarmadıklarını, yaptıkları işlerden büyük bir kâr elde ettiklerini, aileleri söz konusu olduğunda öngörülü ve özenli olduklarını belirtmiştir. Evde yapmaları gereken tüm sorumlulukları büyük bir yetenekle yapmakta ve eşleri de evin idaresini onlara bırakmaktadır. Ayrıca dünyada sahip oldukları erdem bakımından övülmeyi en çok hak eden kadınların Moğol kadınları olduğunu vurgulamış, iffetlerinin de aynı derecede övgüye layık olduğunu belirtmiştir. Moğol kadınları ve kızların tıpkı Moğol erkekleri gibi ata da binmektedir.¹⁰⁰¹

Marco Polo Büyük Türk İli'ni yöneten Kral Kaydu'nun, adı Moğolca, "Parlak Ay" demek olan Aycaruk (Ay Yürek) isimli bir kızının hikâyesini anlatmıştır.

⁹⁹⁸ Joinville, **Bir Haçının Hatıraları**, s. 216.

⁹⁹⁹ Rubruk, ss. 33-35, 40. "Bu işi hayvan sinirlerinden elde ettikleri ipliklerle yaparlar. Sinirleri çok ince ipliklere bölerler ve uzun bir ipliğe dönüştürürler." Bkz. Rubruk, s. 40.

¹⁰⁰⁰ Rubruk, s. 41.

¹⁰⁰¹ Polo, ss. 146-147, 273.

Seyyah, bu kızın kimseyle evlenmek istemediğini, son derece güçlü olduğu için ancak kendisini yenecek birisiyle evleneceğini ilan ettiğini söylemiş; Kral Kaydu'nun bu kızını kendisiyle beraber pek çok savaşa götürdüğünü, onun da bu savaşlarda pek çok defalar düşman arasına girip, esirler ele geçirdiğini kaydetmiştir.¹⁰⁰² Stefanos Yerasimos, Kaydu'nun kızının Koutouloun, yani *talihli (Khutulun)* ismiyle bilindiğini söylemiş, bunun bir takma isim olabileceği ihtimalinden bahsetmiş ve Marco Polo'nun anlattığı bu öykünün gerçek bir kişiye mi uyarlandığını ya da öykünün gerçekten de yaşamış bir kişiden mi kaynaklandığının bilinemeyeceğini açıklamıştır.¹⁰⁰³ Marco Polo'nun Kaydu'nun kızı hakkında anlattığı hikâye, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Bamsı Beyrek'in¹⁰⁰⁴ hikâyesine de benzemektedir.

Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların, kadınlarına çok büyük bir saygı gösterdiklerini söylemiş ve başlarında, dünyanın diğer kadınlarından çok daha güzel ve yüksek bir taç taktıklarını belirtmiş ve bu yönde duyduğu bir hikâyeyi anlatmıştır. Ayrıca Moğol kadınları aynı erkekler gibi at biner, vahşi ve savaşçıdır. Hem evlerini hem de eşlerinin arazilerini yönetir, istediklerini alıp, istediklerini satarlar.¹⁰⁰⁵ İbn Battuta, Şiraz'dan bahsederken burasının valisi olan Ebu İshak b. Muhammed Şah İncu'nun annesi hakkında bir olay anlatmış, bundan bahsederken de hem Türk olduğunu söylediği bu kadının hem de diğer Türk kadınlarının yüzlerini peçe ile örtmediklerini kaydetmiştir. Seyyaha göre hem Türkler hem de Tatarlar, kadınlarına çok büyük bir saygı gösterir, yöneticiler ferman yazarken, "Sultanın ve hatunlarının emriyle!" terimini mutlaka yazıya ekler. Kendisi Eretna Beyliği'ne geldiğinde, Kayseri'de Alaettin Eretna Bek'in eşi Togay Hatun ile görüşmüş ve ona, "Ağa" unvanıyla hitap edildiğini söylemiş, padişahlarla bağlantısı olan herkese böyle hitap edildiğini eklemiştir. Bundan sonra Altın Orda Hanlığı'nda erkeklerin kadınları kendilerinden üstün tutmasına şaşırılmış, onlara gösterdikleri saygıyı son derece ilginç bulmuş ve bu konuda tanık olduğu, kendine garip gelen şeyleri anlatmıştır. Bundan başka kadınların rahat bir şekilde ürettiği malları pazara getirdiğini ve sattığını da

¹⁰⁰² Polo, ss. 410-412.

¹⁰⁰³ Polo, s. 410, d.n. 493.

¹⁰⁰⁴ Tufan Gündüz, **Dede Korkut Destanları**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 49-81.

¹⁰⁰⁵ Monte Crucis, ss. 46-49.

söylemiştir.¹⁰⁰⁶ Sultaniyeli Johannes Altın Orda Hanlığı'ndaki erkeklerin çok sayıda eş ve çocuğu olduğu bilgisini vermiştir.¹⁰⁰⁷

Bozkırdaki yaşam usulünün gereği olarak kadınlar kapalı ve soyutlanmış bir durumda olmamış, evin yani çadırın yönetimi tamamen kadının elinde bulunmuş, bu hayat biçiminde ihtiyaç duyulan hemen her şey kadınlar tarafından üretilmiştir. Ayrıca kadınlar ekonomik yaşamda büyük bir rolleri olduğu için sosyal hayatta da önemli bir konumda bulunmuştur.¹⁰⁰⁸ Cengiz Han, “Erkeğin liyakati kadının liyakati ile ölçülür” demiş, savaş halinde kocası bulunmazken, kadınlar erkeğin görevini de yerine getirmiştir.¹⁰⁰⁹ Moğollarla beraber Moğol kadınları da onları görenlerde büyük bir etki bırakmıştır. Onların bu kadar iffetli ve düzgün davranmaları, Cengiz Han ile beraber ortaya çıkan *Yasak* sayesinde oluşan disiplin dönemine bağlanmıştır.¹⁰¹⁰ Moğol kadınları son derece çalışkan olmuş, giyecek ve kumaş dokuma gibi üretim faaliyetlerinin yanında erkekler gibi büyük bir beceriyle ata binmiş ve hayvan sürülerini beraber idare etmiştir.¹⁰¹¹ Eşi ölen kadınların, çocukları evleninceye değin, ailesini tam bir hâkimiyetle idare etmesinden yola çıkılarak, onların, “kocalarının yerini tuttuğu ve onun hukukundan” yararlandığı sonucuna varılmıştır. Bu duruma, içinde Cengiz Han'ın annesi de bulunmak üzere çeşitli kadınlar örnek gösterilebilir. Moğol İmparatorluğu kurulduktan sonra dul kadınlar, oğulları büyüyünceye değin, askere kumanda etmiş, toprak almış; han eşleri ise yeni bir han seçilinceye değin tüm imparatorluğu idare etmiştir.¹⁰¹²

2.3.5. Dinî Durumları

Moğolların kendilerine doğru yolu gösterecek dinî bir kitapları ve tapınma konusunda kesin kuralları olmadığını söyleyen Carpini, onların ya kendi kendilerine buldukları ya da atalarından kalan bazı ananeleri olduğunu söylemiş ve bunlar doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir. Ona göre Moğolların en son hedefleri, Cengiz Han'ın emri üzerine, dünya hâkimiyetidir. Bundan dolayı kendi

¹⁰⁰⁶ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 289, 324, 415, 472-473.

¹⁰⁰⁷ Özcan, “Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...”, s. 144.

¹⁰⁰⁸ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, s. 88.

¹⁰⁰⁹ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 146.

¹⁰¹⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, s. 218.

¹⁰¹¹ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 34.

¹⁰¹² Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, ss. 87-88.

egemenliklerine girmek istemeyen herkesle savaşırlar.¹⁰¹³ Bu bilgiyi St. Quentin de vermiştir.¹⁰¹⁴ Rubruk, elçilik heyetinin amacının kendileriyle barış yapmak amacıyla olmadığını öğrenen Moğolların büyük bir şaşkınlığa uğradıklarını anlatmıştır.¹⁰¹⁵ XIV. yüzyılın ilk yarısında Tartarya ismiyle bahsettiği Moğolistan'dan geçen Fransisken rahip, Tartarya'daki bilgelerin, Âdem'den sonra yedi bininci yıl tamamlandığında, Moğolların dünyanın efendisi olacağına inandıklarını söylemiştir.¹⁰¹⁶

Moğollar, Uygur yazısı ve Türk kültürü başta olmak üzere pek çok unsuru Uygurlar'dan almıştır. Bunların arasında Cihan Hâkimiyeti ülküsü de bulunmaktadır ve buna kanıt olarak Moğolların bu ülkülerini yazıya dökerken Moğolca değil de Türkçe olarak ifade etmeleri gösterilebilir.¹⁰¹⁷ Yani Moğol hanları, “evrensel hükümdarlık” iddiasında olmuştur.¹⁰¹⁸

St. Quentin, Moğolların egemenlikleri altına aldıkları yerlerdeki insanların dinleri ve inançlarına karışmadıklarına, hem Hıristiyanların hem de Müslümanların istedikleri gibi ibadet ettiklerini söylemiştir.¹⁰¹⁹ Rubruk, bizzat Mönge Han ile onların dini ve kendi dini üzerine bir konuşma yapmıştır. Mönge Han, Moğollar'ın tek bir Tanrı'ya inandığını, Tanrı'nın Hıristiyanlara Kutsal Kitap verdiğini ama onların buna uymadığını, Tanrı'nın Moğollara kâhinleri verdiğini ve onların da kâhinlerin sözlerini dinlediklerini anlatmıştır.¹⁰²⁰ Kubilay Han'a giderken Moğolların dinleri hakkında iyi bir gözlem yapan Marco Polo, onların şimdi son derece melezleştiğini, sahip oldukları geleneklerin bazılarını bıraktıklarını söylemiş, Cathay'a (Çin) gidenlerin çoğunlukla kendi yasalarını bırakarak, putperestlerin adetlerini benimsediğini; aynı şekilde doğuya sıklıkla gidip gelenlerin de Müslüman olup, onlara benzediğini belirtmiştir. Bununla beraber batıda yaşayan Konçi ve onun idaresindeki Moğollar halen bu dini yaşamaktadır. Marco Polo, Kubilay Han'ın, amcası Naian'ın (Nayan) isyanını bastırdıktan sonra onu bir halının içinde öldürttüğünü, aksi halde yüzünü görmesi halinde, kendi etinden ve kanından olduğu için yumuşamaktan korktuğunu anlatmıştır. Bununla beraber Moğolların, kendi hanlarının soyundan gelen kimselerin kanını yere dökmemelerinin nedenini,

¹⁰¹³ Carpini, ss. 47-48, 113.

¹⁰¹⁴ Saint Quentin, s. 12.

¹⁰¹⁵ Rubruk, s. 82.

¹⁰¹⁶ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Önsözü, s. ix; **Book of the Knowledge...**, s. 48.

¹⁰¹⁷ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti...**, s. 116.

¹⁰¹⁸ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, s. 93.

¹⁰¹⁹ Saint Quentin, s. 28.

¹⁰²⁰ Rubruk, s. 121.

yakarışlarının göğe yükselmemesini, ne güneş ne de göğün buna tanık olmamasını istemeleri olarak açıklamıştır.¹⁰²¹ Ricoldus de Monte Crucis, bir Moğol hanının başka bir Moğol hanını öldürdüğünden ama kanını hiç dökmediğinden, Ulu Han'ın kanının hiç yere dökülmediğinden, ancak boğularak öldürülebildiğinden bahsetmiştir.¹⁰²²

Nayan, Mançurya Valisi olarak görev yapmıştır,¹⁰²³ Cengiz Han'ın soyundan gelmektedir ve Nasturi Hıristiyan'dır. O dönem yetmiş iki yaşında, başta gut ve romatizma olmak üzere çeşitli hastalıklardan muzdarip olan Kubilay Han'ın bizzat Nayan'ın isyanını bastırmak için harekete geçmesine bakılırsa, o bu isyanı son derece ciddiye almıştır. Nayan, Moğol hanedan üyelerine yönelik ananeye uygun olarak kanı dökülmeden öldürülmüş, bu olayda Kubilay Han, önceki faaliyetlerine kıyasla daha dengeli ve makul bir siyaset izlemiştir. Zira o, Nayan Hıristiyan olmasına rağmen, imparatorluk içindeki diğer Hıristiyanlara bir saldırı yapılması emrini vermemiştir.¹⁰²⁴ Türklerin hanedan üyelerinin öldürülmesi halinde de kanları akıtılmadan bu işlem gerçekleştirilmiş, eski bir Türk ananesi olan bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda dahi görülmüş, asi hanedan üyeleri yayın kirişi ile boğdurulmuştur. II. Murad, Şehzade Mustafa'yı hanedan üyesi olarak görmediği ve Düzmece olarak kabul ettiği için onu alelada şekilde idam ettirmiştir.¹⁰²⁵ Başta Cengiz Han'ın *Yasak*'ı olmak üzere hem insan hem de kurban edilecek hayvanlar gibi başka yerlerde de bu usul yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Kutsal olan insan veya hayvan değil, bizzat kandır ve amaç kanın yere dökülmesinin önüne geçmek, böylece kandaki temel gücün, yani ruhun başka canlılara aktarılmasını engellemektir.¹⁰²⁶

Fransiskan rahip, burada yaşayan insanların, birbirlerine zarar vermemeleri yönündeki hariç olmak üzere Tanrı'nın buyruklarından hiçbirine itaat etmediklerini söylemiştir.¹⁰²⁷ Barbaro, Küçük Muhammed Han ile seyahat ederken, bir gün yerde kırık tahtadan bir tabak, bunun altında da ekmek görmüş, bunun ne anlama geldiğini

¹⁰²¹ Polo, s. 152, 177, 425.

¹⁰²² Monte Crucis, s. 46.

¹⁰²³ Abdrasul Isakov, "Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)", **Sibirya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2013, s. 53.

¹⁰²⁴ Morris Rossabi, **Khubilay Khan: His Life and Times**, University of California Press, California, 2009, ss. 222-224.

¹⁰²⁵ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti...**, s. 118.

¹⁰²⁶ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, s. 135.

¹⁰²⁷ **Book of the Knowledge...**, s. 47.

sorduğu Tatar'dan, “Onu putperestler oraya koymuşlar” cevabını almış putperest olup, inancını gizleyen kimseler olduğunu öğrenmiştir.¹⁰²⁸

Altın Orda Hanlığı'nda ilk olarak Berke Han, atalarının dinini bırakarak Müslüman olmuş, bundan sonra İslâmiyet hızla yayılsa da halen eski inançlarında kalan pek çok Türk ve Moğol bulunmuştur. Daha sonra aksini söz vermesine rağmen Özbek Han tahta çıktığında, ülkedeki şamanları ve Budist rahipleri kovmuş, yine de ondan sonra yönetime gelen hanlar yeme-içme konusunda İslâmiyet'in getirdiği yasakların hepsini takip etmemiştir.¹⁰²⁹ Barbaro'nun kaydı göz önüne alındığında, bu bölgede putperest olarak adlandırılanların halen mevcut olduğu ve büyük ihtimalle, gördükleri baskıdan dolayı ibadetlerini gizlice yaptıkları ortaya çıkmaktadır.

2.3.5.1. “Gök” Mefhumu

Shao Hung, Cengiz Han'dan bahsederken, onun, “Gökyüzü ve yeryüzüne karşı çok saygılı olduğunu” söylemiş, kavga ve çatışmadan uzak duran Tatarların beşinci ayın beşinci gününde Tanrı'ya ve Gök'e dua ettiklerini kaydetmiştir. Hung'un kaydettiğine göre Tatarlar, hem göğe hem de yere çok büyük bir saygı göstermektedir.¹⁰³⁰ Cengiz Han, Ch'ang Ch'un'a kibir ve savurganlığı yüzünden Gök'ün Çin'i terk ettiğini ve kendini seçkin biri yapacak özellikleri olmadığı halde yine Gök'ün yardımı ile Kin Hanedanlığı'nı ele geçirdiğini söylemiştir.¹⁰³¹ Carpini, Moğolların Güneş'e ve Ay'a taptıklarını, onlara saygı duyduklarını, “Büyük Han” dedikleri Ay'a diz çöküp, ondan, kendilerini kötülüklerden korumalarını dilediklerini söylemiştir. Parlaklığını ondan aldığı için Güneş'i, Ay'ın annesi olarak görmektedirler.¹⁰³² St. Quentin'e göre Moğollar Güneş'i baba olarak görür, Ay ışığını güneşten alır.¹⁰³³ Güyük Han'ın Moğol Hanı seçilmesine tanık olan Carpini, seçimin sona ermesinin ardından Güyük Han'ın tahta çıkacağı ve Moğolların Altın Orda dediği çadırın önüne kalabalık bir topluluğun geldiğini görmüştür. Bu insanlar

¹⁰²⁸ Barbaro, ss. 17-18.

¹⁰²⁹ Nadir Devlet, “Altın Ordu”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 140-142.

¹⁰³⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 47, 80, 85.

¹⁰³¹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 37-38.

¹⁰³² Carpini, ss. 47, 49-50.

¹⁰³³ Saint Quentin, s. 14.

yüzlerini güneye dönmüş, aralarında bir taş atımı aralık bırakarak dua etmeye ve yürümeye başlamış, bu esnada da dizlerini güneye doğru yere çökmüşlerdir.¹⁰³⁴

Ankhubayar Danuu, Shao Hung'un Cengiz Han için söylediklerinin, “inançlı ve sadık olmak” anlamına geldiğini kaydetmiştir.¹⁰³⁵ Türklerin inanç konusunda tek bir Tanrı inancına yükselmeleri oldukça önemli bir gelişmedir. Zira ilk başlarda onun gökte olduğunu düşünmüşler, bundan dolayı Gök-Tanrı ifadesini kullanmışlardır.¹⁰³⁶ Ayrıca *Kök* sözcüğünün anlamına dikkat çekilmiş, *göksel* anlamına gelen bu sözcük hem Türkler tarafından Kök-Türk olarak hem de Moğollar tarafından Köke Moğol olarak kullanılmıştır.¹⁰³⁷ Eski Türkçede “gök” yani gökyüzü ve “en büyük ruh” kavramları tek bir kelime, *Tengri (Tanrı)* ile karşılanmış, mavi renge karşılık gelen *gök* sözcüğü sıfat olarak kullanılmıştır. Bundan başka Güneş ve Ay gibi inançlar da Gök-Tanrı inancıyla bağlantılı olmuş, Güneşin ateş ile yerde temsil edildiğine inanılmıştır.¹⁰³⁸

2.3.5.2. Tek Tanrı

Shao Hung, Tatarların, her işin başında Tanrı'nın adını andığını, Peng Da Ya, Moğolların her işte önce Tanrı'ya güvendiğini ve bunun hükümdardan köylüsüne kadar herkes için geçerli olduğunu belirtmiştir. Bunun ardından Moğolların söze, “Mengü Tanrı'nın gücü ile Büyük Han'ın kudret ve himayesinde” diye başladıklarını; herhangi bir işe başlarken, “Tanrı'nın izni ile yapalım” dediklerini; başkalarının yaptıklarından bahsederken de, “Tanrı bilir” dediklerini kaydetmiştir. Peng Da Ya, sefer esnasında karlar eridiğinde, “taş çakarak” Tanrı'ya dua ettiklerini de belirtmiştir.¹⁰³⁹ Bundan başka Moğolların çadırlı arabalarını yaparken, arabanın dört köşesine tahtadan direkler diktiklerini veya duvar örer gibi tahtaları üst üste koyarak bunları yaptıklarını söylemiş, bunun nedenini Tanrı'ya saygı göstermek olarak açıklamıştır.¹⁰⁴⁰ Carpini, Moğolların tek bir Tanrı'ya, hem görünen hem de görünmeyen dünyayı onun yarattığına inandıklarını söylemiş; dualar ederek, ilahiler söyleyerek, ayinler yaparak ona tapındıklarını belirtmiştir. Bundan başka Moğollar

¹⁰³⁴ Carpini, ss. 142.

¹⁰³⁵ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 47, d.n. 28.

¹⁰³⁶ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti...**, ss. 66-67.

¹⁰³⁷ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, s. 95.

¹⁰³⁸ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 28-29.

¹⁰³⁹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 85, 124-125, 147.

¹⁰⁴⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 106.

Itoga adını verdikleri Tanrı'yla konuştuklarını zanneder, ondan çok kokup, büyük bir saygı gösterir, her işte ona danışır, ona pek çok kurban adarlar.¹⁰⁴¹ St. Quentin de Moğolların *İtügen (Yithoga)* dedikleri Tanrı'ya çok büyük bir korku ve saygı duyduklarını, bundan dolayı ona çok sayıda yiyeceği, içeceği sunu olarak verdiklerini belirtmiştir.¹⁰⁴² Rubruk, Moğolların tek bir Tanrı'ya inandıklarını söylemekle yetinmiştir.¹⁰⁴³ Marco Polo, Moğolların dini hakkında bilgi verirken, onların adı *Natigai* olan bir tanrıya taptıklarını, O'nun yüce ve göksel tek bir Tanrı olduğuna inandıklarını, her gün buhur ve tüsülerle, sağduyu ve sağlıktan başka bir şey için dua etmediklerini söylemiştir. Bundan başka bu Tanrı'nın, Moğolların karılarını, hayvanlarını, çocuklarını ve hatta tohumlarını koruyan bir, "yer Tanrısı" olduğunu, onu çok sevdiklerini ve büyük bir saygı duyduklarını, herkesin evinde saygın bir yerde olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁴ Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların her şeye hâkim olan tek bir Tanrı'ya inandığını, başkalarının aksine, Tanrı tarafından gönderilen yazılı kanunlara boyun eğmediklerini söylemiş ve hem kendilerinin hem de onların inandığı Tanrı'nın, doğanın kanunlarına göre hareket ettiğini anlatmıştır.¹⁰⁴⁵

Türklerin büyük imparatorluklar kurmaya başladığı dönemlerden itibaren Gök-Tanrı inancı, yönetim altındaki tüm uluslar tarafından, "müşterek ve umumi bir kült" olarak benimsenmiştir. Gök Tanrı da büyük ihtimalle diğer tanrıların en büyüğü sayılmış, bundan sonra Orta Asya'da kurulan tüm devletlerde Gök-Tanrı inancı mutlaka bulunmuştur.¹⁰⁴⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Cengiz Han'ın söylediği bir ifadeden yola çıkılarak¹⁰⁴⁷ Yeryüzü ve Gökyüzü arasında bir bağlantının bulunduğu, Yeryüzü'nün de Gökyüzü gibi bir güç sahibi ve o gücün dağıtıcısı niteliklerini taşıdığına işaret edilmiştir.¹⁰⁴⁸ *Itoga* sözcüğü, eski Türkler için kutsal bir mekân olan *Ötüken* adından geldiği muhakkak olmakla beraber ya Moğolca Toprak-Ana anlamına gelen *Etügen*'e ya da Moğolca, "kadın şaman" demek olan *idugan*'a yapılan bir atıf olmalıdır.¹⁰⁴⁹ Moğolların inanç sisteminde aslında *Tengri* ve

¹⁰⁴¹ Carpini, ss. 44, 49.

¹⁰⁴² Saint Quentin, ss. 12-14.

¹⁰⁴³ Rubruk, s. 74.

¹⁰⁴⁴ Polo, s. 148.

¹⁰⁴⁵ Monte Crucis, s. 45.

¹⁰⁴⁶ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 26.

¹⁰⁴⁷ "Çingiz-hahan bundan başka şunları ilave etti: Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı, onlar beni korudular..." Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, §125

¹⁰⁴⁸ Roux, *Türklerin ve Moğolların...*, s. 96.

¹⁰⁴⁹ Peter Benjamin Golden, "Religion among the Qıpçaqs of Medieval Eurasia", *Central Asiatic Journal*, Cilt: 42, Sayı 2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1998, s. 206.

Itoga/Etügen aynı anda mevcut olmuş ve tüm yaratım bunlardan gelmiştir.¹⁰⁵⁰ Moğollar bu dönemde, Gök ve Yer ikiliğinden sadece Gök'ü temsil eden Tengri'ye, yani tektanrıcılığa doğru ilerlemektedirler.¹⁰⁵¹ Moğolların inancında elli beşi *ak* veya *müşfik*, kırk dördü *kara* veya *korkunç* olmak üzere doksan dokuz *tnгри* bulunmakla beraber, bunların en yücesine *Köke Mönge Tengri* yani *Ebedi Mavi Gök* denilmiştir. Bunlardan başka *Natigai/Nacigay* denilen yetmiş yedi adet Toprak-Ana'nın bulunduğu da belirtilmelidir. Tüm Moğollarda bulunan doksan dokuz *tnгри* sadece belirli günlerde, büyük şamanlar veya liderler tarafından çağrılabilir.¹⁰⁵²

2.3.5.3. Özel Günler

Shao Hung, Tatarların beşinci ayın beşinci gününde hem Tanrı hem de Gök için dua ettiklerini kaydetmiştir. Xiu Ting, Moğolların göç etmek için uygun veya uğurlu bir gün belirlemediklerini, böyle bir anlayışa sahip olmadıklarını söylerken Peng Da Ya, Moğolların harekete geçmek için mutlaka ayın dolmasını beklediklerini, faaliyet kararlarını buna göre aldıklarını belirtmiş, yeni aya tapındıklarını da eklemiştir. Elçiye göre Moğollar hem yeni aydan önceki günleri hem de küçülmekte olan ayın günlerini uğursuz saymaktadırlar.¹⁰⁵³ Carpini, Moğolların sefere çıkmadan önce hilal veya dolunayı beklediklerini söylerken¹⁰⁵⁴ St. Quentin ise Moğolların bir günü başka bir günden daha değerli görmediklerini anlatmıştır. Bununla beraber Moğollar özel günler ve bayramlarında, sıradan günlerde yaptıklarının aksine içkiden uzak durur, herhangi bir iş yapmaz ve etrafa haberci göndermez.¹⁰⁵⁵ Chang Te-hui, mevsimlik sunuların yapıldığı, Çift Dokuz Günü'nün gelmesiyle, Kubilay Han'ın Büyük Sivri Uçlu Çadır'da bir toplantı düzenlediğini söylemiş ve bu kutlamayı anlatmıştır. Kendisi, Kubilay Han'ın yanındayken *Chih-sun Şöleni* adıyla andığı Yeni Yıl kutlamasına da tanık olmuş, Yeni Yıl'dan önceki gün genellikle kutlama yapmak için çadırlarının yerini değiştirerek uygun bir yer aradıklarını kaydetmiştir. Yeni Yıl günündeyse büyük bir ziyafet için bir çadırın önü belirlenmiş, Han'dan en alt kademedekilere kadar

¹⁰⁵⁰ Anna Czarnowus, "The Holy and The Unholy in Chaucer's *Squire's Tale*", **Studia Anglica Posnaniensia**, Cilt: 47, Sayı: 2-3, Adam Mickiewicz University, Poznań 2012, s. 119.

¹⁰⁵¹ Polo, Çevirenin Dipnotu, s. 148, d.n. 189.

¹⁰⁵² Klaus Hesse, "On the History of Mongolian Shamanism in Anthropological Perspective", **Anthropos**, Cilt: 82, Sayı: 4/6, Nomos Verlagsgesellschaft mbH, Baden-Baden, 1987, s. 405.

¹⁰⁵³ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 80, 108, 117.

¹⁰⁵⁴ Carpini, s. 49.

¹⁰⁵⁵ Saint Quentin, ss. 14, 20.

herkesin beyaz kürk ceketler giymiş, üç gün sonra da doğrudan Büyük Sivri Uçlu Çadır'a giderek tebriklerini iletmişlerdir. Tüm tören bundan ibarettir.¹⁰⁵⁶ Marco Polo da Moğolların yeni yılı Şubat ayında kutladıklarını söylemiş, bu günde Kubilay Han başta olmak üzere tüm Moğolların beyaz elbiseler giydiklerini, o gün Büyük Han'a çeşitli yerlerden gönderilen beyaz atların verildiğini söylemiş, bu günde yapılan kutlamaları detaylı şekilde anlatmış ve bunun adının da *Beyaz Şenlik* olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁵⁷

Chang Te-hui, Moğolların her yıl iki defa yani Çift Dokuz ve Dördüncü Ayın Dokuzuncu Günü'nde, kurban kestiklerini söylemiş, geriye kalan kutlama günlerinde herhangi bir kurban kesmediklerini belirtmiştir.¹⁰⁵⁸ Rubruk, Moğolların Mayıs ayının dokuzuncu gününde bir kutlama yaptıklarını ve bu törene Hıristiyan ruhanilerinin de katılmalarının zorunlu olduğunu söylemiş, mevzubahis kutlamayı Hıristiyanlıktaki başka şenliklere benzetmiştir.¹⁰⁵⁹ Marco Polo ise Kubilay Han'ın her yıl Ağustos ayının yirmi sekizinci gününde yazlık başkentinden neden ayrıldığını açıklarken bu kutlamadan bahsetmiş ve putperest inancında olan kimselerin arasındaki astrologların, Kubilay Han'a her yıl, Ağustos ayının yirmi sekizinci gününde beyaz kısraklardan sağılan sütün *havaya ve yere* sunulmasını söylediğini anlatmıştır.¹⁰⁶⁰

Rubruk, Moğol kâhinlerin ayın ilk günü veya özel bir günde, ölümler için yapılan maketleri, kendi çadırlarında halka açtıklarını söylemiştir. Möngke Han'ın yanındayken bir bayram kutlamasına tanık olmuş, Han'ın bir yemek düzenlediğini, kâhinlerin yanında Nasturi rahipler tarafından belirlenen böylesi günlerde kutlamalar yapmaya özen gösterdiğini söylemiş, önce Hıristiyanların, sonra Müslümanların en sonunda da putperestlerin Möngke Han'ın huzuruna çıkarak ona dua ettiklerini söylemiştir. Güneş ve Ay tutulması da kâhinler tarafından önceden tespit edilmekte ve Moğollar bu zamanlarda kutlamalar yapmaktadır. Buna göre herhangi bir tutulma zamanı geldiğinde, Moğollar, çadırlarından çıkmayacak şekilde besin maddesi hazırlar, tutulma gerçekleşirken davul ve diğer müzik aletlerini kullanarak büyük bir gürültü çıkartır, tutulmanın sona ermesinin ardından yemekli ve içkili büyük şölenler yaparlar.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁶ Sontag, ss. 40-41.

¹⁰⁵⁷ Polo, ss. 199-201.

¹⁰⁵⁸ Sontag, ss. 44-45.

¹⁰⁵⁹ Rubruk, s. 123.

¹⁰⁶⁰ Polo, ss. 163-164.

¹⁰⁶¹ Rubruk, ss. 74, 91, 123.

Şamanizm'deki törenler belirli zamanlarda yapılanlar ve tesadüfî vakalar nedeniyle özel olarak yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Moğolların gerçekleştirdiği ilkbahar, sonbahar bayramları ve yaz gündönümü törenleri, Moğol İmparatorluğu'nda resmi olarak kutlanmıştır. Moğollar ilkbahardaki bayrama “*örüs sara* (sürüleri otağa çıkarma ayı)” demiş, bunu Mayıs ayının dokuzuncu günü kutlamış; sonbahardaki bayrama “*sagan sara* (ak ay)” demiş ve bu da Ağustos ayının yirmi sekizinci günü yapılmıştır. Ayrıca Şamanizm'de her tören veya ayinde, ister kanlı ister kansız olsun, mutlaka kurban bulunması gerekmiştir.¹⁰⁶² *Chih-sun (jisün)* terimi, “tek renk” anlamına gelmekle beraber, düzenlenen şöenlerde hanlardan en alttaki kimselere kadar herkes tek bir renk giymiştir.¹⁰⁶³ Moğolların üç gün devam eden bu şöenlerinde davetlilerin hepsi her gün tek bir renk (üç gün boyunca üç farklı renk) giysi giymiştir.¹⁰⁶⁴

2.3.5.4. Din Adamları

Carpini, kanıt olmadan bir kişinin belirli günahları işlemesi halinde, bu durumdan kurtulmak için öncelikli olarak *kam* 'a belirli bir miktar tazminat vermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶⁵ Rubruk, Moğolların saraya gönderilen eşyaların iki ateş arasından geçirilmesi esnasında yere düşen şeylere kâhinlerin el koyduklarını söylemiş,¹⁰⁶⁶ Moğolların, ölüleri için yaptıkları maketlerin taşındığı arabaları koruyan rahiplerin aynı zamanda kâhin olduğunu da eklemiştir. Bundan başka Moğol kâhinleri Moğolların nereye ordugâh kuracaklarını belirler, ölüler için yapılan maketleri kendi çadırlarında ibadete açarlar. Elçi, Mönge Han'ın yanına girerken onun, yanındaki rahibe, “(onu) azarlamaya ve görevinin Tanrı ile konuşmak olduğu halde neden birçok insanla konuştuğunu” sorduğunu kaydetmiştir. Ayrıca kâhinler hakkında bilgi verirken, gittikleri ülkelerde onların sanatına inananların, bu kâhinlere geldiklerini, özellikle baş kâhin olmak üzere bazı kâhinlerin astronomiden anladığı için Güneş ve Ay tutulmasını önceden belirlediklerini söylemiştir. Kâhinlerin

¹⁰⁶² İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 97.

¹⁰⁶³ Elizabeth Endicott-West, “Imperial Governance in Yüan Times”, **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Cilt: 46, Sayı: 2, Harvard-Yenching Institute, Cambridge (Massachusetts) 1986, s. 538, d.n. 54.

¹⁰⁶⁴ Tomoko Masuya, “Ilkhanid Courtly Life”, **The Legacy of Genghis Khan: Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353**, (Ed. Linda Komaroff and Stefano Carboni), Metropolitan Museum of Art, New York 2002, s.82; Carpini, ss. 138-140.

¹⁰⁶⁵ Carpini, s. 48.

¹⁰⁶⁶ Rubruk, s. 123.

kehaneti olmadan ordu sefere gitmez, savaş yapılmaz ve Moğollar, Macaristan'ı işgal etmeye karar verdiklerinde kâhinlerin buna karşı çıkmamıştır. Rubruk, bazı kâhinlerin cinlerle büyü yaptığını söylemiş, herhangi bir ruhtan cevap almak isteyen insanların kâhinleri çadırına çağırdığını, bu kâhinlerin çadırın ortasına, pişmiş bir et parçası koyduklarını, büyüü yapacak olan kamin bir takım şeyler söylediğini, bunun ardından elinde tuttuğu küçük bir davulu şiddetli şekilde yere vurduğunu, kendinden geçtikten sonra, kendini zincirlettiğini söylemiş, bu esnada karanlığın içinden gelen cinin de pişmiş eti yedikten sonra sorulan sorulara cevaplar verdiğini kaydetmiştir.¹⁰⁶⁷ Moğollarda dört tür büyücüden bahseden Marco Polo bu tür büyüler yapanların bir kısmına *Tibet*, bir kısmına *Keşmir* denildiğini söylemiş, bunların yaptıkları her şeyin şeytani olduğunu özellikle vurgulamış, hatta insan eti yediklerini dahi belirtmiştir. Seyyah bu iki gruptan sonra üçüncü olarak *bakşı*ların olduğunu söylemiş, bunların da belirli günlerde putlarına sunmak için Kubilay Han'dan çeşitli hayvanlar ve başka şeyler istediklerini, hanın onlara bunları temin ettiğini anlatmıştır. Seyyah son ve dördüncü olarak *sensin* denilen bir gruptan bahsetmiş, bazen ateşe tapan bu kesimin zorlu bir hayat yaşadığını, sürekli perhiz yaptığını, sadece ırmık ve kepek yediğini anlatmıştır.¹⁰⁶⁸ Ricoldus de Monte Crucis Moğolların Suriye'deki *bakşı*'lara dünyadaki herkesten daha çok saygı gösterdiklerini söylemiş ve onları *putların rahipleri* olarak tanımlamış, yaptıkları sihirleri de şeytanın yardımıyla yaptıklarını kaydetmiştir.¹⁰⁶⁹

Türkler ve Moğollar dini ayinlerin yanında tabiplik görevini de yapan kimselere *kam* demiştir. *Şaman* ve *bakşı* (*bahşi*) sözcükleri yabancı dillerden bu dillere geçmiştir.¹⁰⁷⁰ Marco Polo'nun bakşı şeklinde anlattığı kişiler bahşi olmakla beraber seyyah, onlara şamanlıkla hiçbir ilgisi olmayan beceriler yakıştırmıştır. Bu sözcük İran kökenli olmasının yanında şaman sözcüğüne karşılık olarak Kırgızlara geçmiştir. Kubilay Han'ın sarayında görev yapan bahşiler, o dönem kısmen de olsa halen korunmaya devam eden Moğol kanunlarının getirdiği bir durumdan ibarettir.¹⁰⁷¹ Stefanos Yerasimos o dönemde iki ana merkezi Tibet ve Keşmir olan Budistlerin, Moğollar üzerinde büyük etkileri olduğunu belirtmiştir. Bundan başka insan eti yeme, Moğollar döneminde Tibet'te iyice yerleşmiş olan ve Budistler

¹⁰⁶⁷ Rubruk, ss. 74, 101-102, 123, 126.

¹⁰⁶⁸ Polo, s.

¹⁰⁶⁹ Monte Crucis, s. 50.

¹⁰⁷⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, ss. 72-75.

¹⁰⁷¹ Roux, *Türklerin ve Moğolların...*, ss. 62-63.

tarafından kendilerine özgü bir şekilde yorumlanan Tantrizmde bulunmaktadır ve ocak ateşine yönelik bir tapınma geleneğinin Moğolların dininde önemli yeri vardır. Marco Polo'nun *sensin* şeklinde kaydettiği sözcüğün büyük ihtimalle Çince *sien-chen* sözcüğünden gelmektedir. Taoist din adamlarını belirtmek için kullanılan Farsça'daki *shinshin* sözcüğünün Moğolcaya geçmiş halidir.¹⁰⁷² Bizzat Babür Han bir bahşı tarafından nasıl tedavi edildiğini anlatmış ve Moğolların, “iyi cerraha bahşı” dediklerini bildirmiştir.¹⁰⁷³

Rubruk, Moğol bir kadının doğum yapmasının ardından kâhinlerin çağrılarak doğan çocuğun kaderi hakkında bilgi aldıklarını söylemiş, hastalıklarda da yine kâhinleri çağırdıklarını, kâhinlerin böyle bir durumda çeşitli ilahiler söyleyerek hastanın doğal nedenlerle mi yoksa cadılar yüzünden mi hasta olduğunu belirlediklerini söylemiş ve bu konuda duyduğu bir hikâyeyi anlatmıştır.¹⁰⁷⁴ İbn Battuta Özbek Han'la beraber yolculuk yaparken onun ailesi hakkında bilgi vermiş, kızı İt Küçücük'ü anlatırken, Türklerin aynı Araplar gibi çocuklarına isim verirken fal baktırdığını belirtmiştir.¹⁰⁷⁵

Möngke Han, bizzat Rubruk'a, Tanrı'nın kendilerine kâhinleri verdiğini ve Tanrı'nın kendilerine Kutsal Kitap verdiği halde onda yazılanları yapmayan Hıristiyanların aksine Moğolların kâhinlerin söylediklerine uyduklarını söylemiştir.¹⁰⁷⁶ Rubruk, kâhinlerin efsunlar yaparak doğaya hükmetmeye çalıştıklarını, çok şiddetli soğuklarda bu yönteme başvurarak soğuğu hafifletemeyince, kampta bulunan birileri yüzünden soğğun böyle şiddetli olduğunu söylediklerini anlatmış ve bu suçlanan insanların da öldürüldüğünü eklemiştir.¹⁰⁷⁷ Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların aşırı sıcak ve soğukları sevmediğini, havanın çok soğuk olduğu dönemlerde Hıristiyanlar ve Müslümanları suçlayıp, “Bu çok soğuk hava kuşkusuz öteki insanlardan geliyor” diye söylendiklerini anlatmış, ısınmak amacıyla kürklere bürünen ve kat kat giyinen birisini gördüklerinde, onu, buldukları yere soğuk havayı getirmekle suçladıklarını söylemiştir.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷² Polo, Çevirenin Dipnotu, ss. 165-167, d.n. 219-223.

¹⁰⁷³ Babür, **Babürname**, Cilt: 2, s. 164.

¹⁰⁷⁴ Rubruk, ss. 124-125.

¹⁰⁷⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 479.

¹⁰⁷⁶ Rubruk, s. 121.

¹⁰⁷⁷ Rubruk, s. 125.

¹⁰⁷⁸ Monte Crucis, s. 45.

İbn Battuta Semerkant'a geldiğinde burada Kuthem b. Abbas b. Abdülmuttalib'in¹⁰⁷⁹ mezarının olduğunu söylemiş, Tatarların buraya çok büyük adaklar adadığını, hayvan ve para verdiklerini söylemiştir. Bundan başka Tatarlar kâfir oldukları dönemlerde bile buraya gelmiş, burada bazı olağanüstü olaylar görmüşlerdir.¹⁰⁸⁰ İbn Battuta Tarmaşirin'in yanındayken bir grup *cuki* gördüğünü belirtmiş, bu insanların çok sıkı bir perhiz yaptığını, büyüyle uğraştıklarını söylemiş ve Hindistan'da bu insanlarla yaşadığı iki olayı anlatmıştır. Bundan başka Tarmaşirin'in karargâhında olan yaklaşık elli kadar *cuki*'nin genelde yeraltına kazılan mağaralarda oturduklarını, güneş doğarken, batarken ve gece ortasında ellerindeki bir boruyu çaldıklarını anlatmış, sürekli gizemli olduklarına dikkat çekmiştir.¹⁰⁸¹

Din adamlarına *kam* diyen Moğollar, çadırların üstündeki açıklık aracılığıyla, cinler ve perilerle görüştiklerine inanmış, münecimlerin onayı olmaksızın hiçbir iş yapmamış ve onların her sözüne inanmıştır.¹⁰⁸² Moğollar, büyük erkek ve kadın şamanların (*jigarin* ve *abjiya*) ölmelerinin ardından Korucuyu Ruhlar; basit ve küçük, erkek ve kadın şamanların ölmelerinin ardından (*böge* ve *idugan*) Muhafız Ruhlar haline geldiğine ve üyesi oldukları toplumun arazisini gözettiklerine inanmıştır. Bundan başka tanınan ve çok önceden ölmelerine rağmen hala hatırlanan şamanların ruhlarının dağlar, nehirler, vadiler vs. yerlerin ruhları olduğuna inanmışlardır.¹⁰⁸³ Moğollar başta din adamları olmak üzere münecimler ve sihirbazlardan çok korkmuş, onlara büyük bir saygı göstermişlerdir. Hatta bu yüzden Konya'yı yerle bir edecekleri zaman Mevlevilerin Konya'ya gelmeleri üzerine, Moğol ordusu kumandanı Geyhatu bu fikrinden vazgeçmiştir.¹⁰⁸⁴ A. Sait Aykut, İbn Battuta'nın *cuki* olarak kaydettiklerinin aslında *yogi*'ler olduğunu söylemiş, kelimenin kökünün Sanskritçe *cog*'dan geldiğini, bu işi yapana da *cogi* veya *yogi* denildiğini belirtmiş ve Türklerdeki *yuğ* sözcüğü ve töreni ile arasındaki muhtemel bağlatından bahsetmiştir.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁹ Peygamberin amca oğlu. Bkz. İbn Battûta, Çevirenin Dipnot, Cilt: 1, s. 541, d.n. 56.

¹⁰⁸⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 541.

¹⁰⁸¹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 775-778.

¹⁰⁸² d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 62.

¹⁰⁸³ Hesse, "On the History of...", s. 405

¹⁰⁸⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 604.

¹⁰⁸⁵ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 775, d.n. 21.

2.3.5.5. Putlar ve Maketler

Carpini, Moğolların, keçeden ve ipekten maketler yaptıklarını ve bunlara büyük bir saygı gösterdiklerini söylemiş, bu maketlerin sürülerini koruduğuna, onları verimli hale getirdiğine inandıklarını belirtmiştir. Ayrıca, kumandanların ordugâhlarının ortasında daima içi dolu bir teke vardır, Moğollar, ilk hanları Cengiz Han için de bir put yapmaktadır. Seyyah bunu bizzat Güyük Han'ın *orda*'sında görmüştür. Buna ek olarak Moğollar, Cengiz Han'ın mevzubahis suretinin önünde, güneye dönerek diz çöker, kendilerine bağladıkları yabancı ülkelerin soylularına da aynı şeyi yaptırır.¹⁰⁸⁶ Rubruk, Moğol çadırlarının içi hakkında bilgi verirken *yurt*'un içinde, kocanın başının üstündeki duvarda, keçeden mamul ve kocanın kardeşi sayılan; kadının başının üstündeki duvarda da yine keçeden mamul ve kocanın eşinin kardeşi sayılan birer maketin bulunduğunu söylemiştir. İkisi arasında da başka bir maketin vardır ve buna bu çadırın koruyucusu olarak inanılmaktadır. Bundan başka *yurt*'un içinde kadın, kendi tarafında yün vs. ile yerden yükseltilmiş bir yere, küçük bir keçi derisini yerleştirir, bunun yanına hizmetçiler ve diğer kadınlardan sorumlu olan başka bir maket konulur, yine kadınların tarafına girişi sağlayan yerin yan tarafında bir de inek derisinden maket bulundurulur. Rubruk'un söylediğine göre, "Bu, kadınlara görevlerinin inekleri sağmak olduğunu" göstermektedir.¹⁰⁸⁷ Rubruk, Moğolların keçeden yaptıkları maketleri ölüleriyle bağdaştırdıklarını, bu âdetin de onlara Uygurlardan geçtiğini söylemiştir. Elçi, yapılan maketlerin değerli bezlere sarılarak bir arabaya konduğunu, bu arabalara kimsenin giremediğini söylemiş, önlerinde rahiplerin nöbet tuttuğunu da kaydetmiştir. Moğollardaki kâhinlerin, ayların ilk günü veya özel bir günde, ölüleri için keçeden yaptıkları maketleri arabalardan indirip kendi çadırlarına koyduklarını, bunun ardından diğer Moğolların gelerek bu maketlere saygılarını sunduklarını söylemiş, yabancıların bu çadırlara girmesinin yasak olduğunu, kendinin böyle bir teşebbüste bulunduğunu ve şiddetli bir şekilde azarlandığını anlatmıştır. Mönge Han'ın hasta olan eşinin çadırına girmiş ve orada dört tane maket görmüş, bunlardan ikisinin kınından çekilmiş bir kılıcın ucunda, birinin yatağın baş tarafında bir diğerinin de giriş tarafında olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁸⁸ Marco Polo, Moğolların Tanrı için keçe ve kumaştan maketler

¹⁰⁸⁶ Carpini, ss. 44-46.

¹⁰⁸⁷ Rubruk, s. 34.

¹⁰⁸⁸ Rubruk, ss. 74-75, 98.

yaptıklarını, bir tanesine kadın resmi çizerek bunun Tanrı'nın karısı, başkalarının üstüne de küçük resimler çizerek, bunların da çocukları olduğunu söylediklerini aktarmıştır. Mevzubahis maketlerden Tanrı'nın karısı Tanrı'nın sol eline yerleştiriler, çocukları da ikisinin önüne koyulur, bunların önünde saygılı bir şekilde durulur ve hatta öpülür, yemekler ilk önce onlara sunulur.¹⁰⁸⁹ Sultaniyeli Johannes, Moğolların sadece bazılarının Hıristiyanlığa geçme ihtimali olduğunu söylemiş, putların bereket ve koruma sağladığına inanmalarını buna neden olarak göstermiştir.¹⁰⁹⁰ Barbaro, bazı Tatarların, sabah gördükleri ilk hayvana taptığını, bazılarının da mağaralarında tapındıkları putlar olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹¹

Cengiz Han'dan önceki zamanlarda tesadüf edilmemekle beraber, ondan sonra Moğolları ziyaret eden seyyahlar, yaygın şekilde putlardan bahsetmiştir. Bununla beraber put konusu halen büyük bir sorun teşkil etmektedir. Cengiz Han'ın, kendisine Mekke hakkında bilgi veren Buhara imamına, “Evlerin tamamı Allahın evidir. Gitmek için özel bir yeri belirlemeye ne gerek var?” demesi de dikkat çekicidir.¹⁰⁹²

Moğollardaki ak ve kara *tngri* düzeyinin altında bir grup daha bulunmaktadır. Buna göre ataların ruhlarından oluşan bu düzeydeki ruhlar da başta *ak* ve *kara* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu düzeyde bulunan ata ruhlarının özel bir putları (*ongon*) olmuş, büyük bir saygı duyulan ve yüceltilen bu *ongon*'ların da ayinlerde özel bir yeri bulunmuştur.¹⁰⁹³ Türklerin *töz* (*tös*) adını verdiği nesnelere Moğollar *ongon* demiştir ki bunlar da aslında atalar kültü ile ilgilidir.¹⁰⁹⁴ Kaşgarlı Mahmud'un Tengri¹⁰⁹⁵ kaydından yola çıkıldığında, *Tengri* sözcüğünün başka bir adla kullanılması durumu incelenmiş ve göze büyük gelen pek çok nesneye sıfat olarak kullanılabildiği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁶

2.3.5.6. Gök Gürlemesi ve Su Kültü

Shao Hung'un kaydettiğine göre Tatarlar, gök gürlemesi duymaları halinde korkar ve “Tanrı'dan ses geldi” diyerek yola çıkmaktan vazgeçerler. Xiu Ting,

¹⁰⁸⁹ Polo, s. 148.

¹⁰⁹⁰ Özcan, “Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...”, ss. 143-144.

¹⁰⁹¹ Barbaro, s. 35.

¹⁰⁹² Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, ss. 193-194.

¹⁰⁹³ Hesse, “On the History of...”, s. 405.

¹⁰⁹⁴ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 42-44.

¹⁰⁹⁵ **Divanü Lûgat-it-Türk...**, C: 3, s. 377.

¹⁰⁹⁶ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, s. 101.

Moğolların gök gürültüsü duymaları halinde kulaklarını tıkayıp, yere eğildiklerine tanık olmuştur.¹⁰⁹⁷ Carpini, Moğolların hem suya hem de toprağa taptıklarını söylemiştir.¹⁰⁹⁸ Rubruk Moğolların gök gürlemesinden son derece korktuklarını söylemiş, böyle bir şey olduğu zaman, yanlarındaki yabancıları çadırlarından çıkarttıklarını, gök gürlemesi geçene kadar siyah keçelere saklandıklarını kaydetmiş,¹⁰⁹⁹ Carpini de böyle bir durumda başlarına neler geldiğini anlatmıştır.¹¹⁰⁰ Rubruk, bundan dolayı Moğolların elbiselerini hiç yıkamadığını, zira yıkadıkları takdirde kurutmak için astıklarında Tanrı'nın gürleyerek kızacağına inandıklarını söylemiş, eşyalarını yıkayan birisini döverek çamaşırlarına el koyduklarını kaydetmiştir.¹¹⁰¹

Moğollar yıldırım ve gök gürültüsünden korkmuş, böyle bir olayla karşılaştıklarında saklanmışlardır.¹¹⁰² Buna ek olarak tüm özellikleriyle fırtınalar, “göksel bir olay” olarak görülmüştür. Türkler de dâhil olmak üzere Avrasya'nın tamamında mevcut bulunan gök gürültüsü esnasında göğe doğru ok atma ananesinden yola çıkılarak, insanların gök gürültüsünü öldürebilecekleri bir canlı veya hayvan olarak düşündükleri sonucuna varılmıştır. Ayrıca gök gürültüsü ejderha olarak da hayal edilmiştir.¹¹⁰³ Ömrünün çok uzun bir kısmını Moğolistan'da geçiren Frans August Larson, XX. yüzyılın başında dahi halen bazı Moğolların, Cengiz Han'dan kalan bir yasa uyarınca, vücutlarının tamamını yıkadıkları takdirde balığa dönüşeceklerine inandıklarını söylemiştir.¹¹⁰⁴ Orta Asya'da yaşayan topluluklar içinde su kültürünün en güçlü olduğu ve bunu en canlı yaşayan topluluk Moğollardır. Cengiz Han'ın *Yasak*'ında su ile ilgili maddeler olması da dikkati çekicidir. Bu durum, dini bir yasağın, devlet tarafından da kabul edilmesi ve böylece ağır bir cezaya çarptırılmasıdır. Su, Moğollar tarafından kutsal görülmüş, bundan dolayı suyu, onlar için değersiz ve aşağı olan faaliyetlerde kullanarak kirletmek istememişler, hatta bunun için idama varan cezalar getirmişlerdir.¹¹⁰⁵

¹⁰⁹⁷ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 85, 132.

¹⁰⁹⁸ Carpini, s. 47.

¹⁰⁹⁹ Rubruk, s. 40.

¹¹⁰⁰ Carpini, s. 36-37.

¹¹⁰¹ Rubruk, s. 40.

¹¹⁰² Ögel, **Türk Kültürünün...**, Cilt: 2, s. 151.

¹¹⁰³ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, ss. 100-101.

¹¹⁰⁴ Frans August Larson, **Larson, Duke of Mongolia**, Little, Brown and Company, Boston, 1930, s. 38.

¹¹⁰⁵ Akpınar, **Türklerin Din ve Hukuk...**, ss. 63-66.

2.3.5.7. Saçılar ve Sunular

Hung'un kaydettiğine göre Tatarlar, şarap içmeden önce mutlaka şarabı her tarafa saçarlardı.¹¹⁰⁶ Carpini, Moğolların her türlü yiyeceğin ilkini, *Itoga* adını verdikleri Tanrı'ya ve ordugâhın ortasında yer alan içi dolu tekelere sunduklarını, kestikleri bir hayvanın kalbini de ona getirip bıraktıklarını ve ancak ertesi gün o kalbi alıp yemek haline getirdiklerini kaydetmiştir. Bundan başka Moğollar Cengiz Han'ın suretine pek çok hediye verir ve hatta at bağışlar, bu atlara ölünceye kadar kimse dokunmaz, birisinin bu atlardan birini öldürmesi halinde, atın kemikleri kırılmadan ateşte yakılır. Carpini, Moğolların kahvaltıda yedikleri gıda maddelerini öncelikle su ve toprağa sunduklarını belirtmiştir.¹¹⁰⁷ Rubruk, çadır sakinlerinin içki içmek istediklerinde, içkinin önce kocanın başının üstündeki makete, sonra diğerlerine sunulduğunu, bunun ardından bir hizmetçinin dört yöne içecek sunduktan sonra çadıra geri girdiğini söylemiş, ev reisi içmek istediğinde önce biraz yere döktüğünü, at üstündeysen birkaç damlayı atın yelesine veya boynuna sürdüğünü kaydetmiştir.¹¹⁰⁸ Marco Polo, çadırlarında Tanrı, Tanrı'nın karısı ve çocukları için yapılan maketler bulunan Moğolların öğlen veya akşam yemeği esnasında, ellerine aldıkları bir parça yağlı eti öncelikle Tanrı, sonra karısı sonra da çocuklarının ağızlarına sürdüklerini anlatmıştır. Seyyah daha sonra etin içinde haşlandığı suyu kullanarak ağızlarını yıkadıklarını, bu suyu, içerideki tanrıların şerefine ve başka tanrılar için kapının önüne serptiklerini eklemiştir. Moğollar böyle yaparak yemekten tanrılarına pay vermekte, geri kalanı da istedikleri gibi yemektir.¹¹⁰⁹

Kansız yapılan kurbanların arasında, saç, ağaçlara ve şamanların davullarına bez parçası bağlanması ve *tös*'lere (*ongon*) yemek yedirme (ağızlarının yağlanması) uygulaması bulunmaktadır ve bunların en önemlisi, "ruhlara bağışlanarak başıboş salıverilen hayvanlar" olmuştur. Sözcük anlamıyla, "salıverilmiş" demek olan ve *ıduk* veya *ıduk* olarak adlandırılan bu kurban türünde, bu amaç için belirlenen hayvanlara yük yüklenilmemiş, onlara vurulmamış, hayvanla neredeyse hiçbir şekilde etkileşime girilmemiştir. Bu durumun seyyahların da dikkatini çekmesine bakılırsa Moğollar döneminde son derece yaygındır.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁶ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 85.

¹¹⁰⁷ Carpini, ss. 44-47, 49.

¹¹⁰⁸ Rubruk, ss. 34-35.

¹¹⁰⁹ Polo, s. 148.

¹¹¹⁰ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, ss. 98-99.

Chang Te-hui, Çift Dokuz Günü'nde Kubilay Han'ın çadırında bir tören düzenlediğini, burada mevsimlik kurbanların kabulü için beyaz kısırak sütünü toprağa döktüğünü görmüştür. Bundan başka, kurban etmek için kullanılan çeşitli malzemelerin huş ağacından yapıldığını söylemiş ve buna neden olarak da Moğolların herhangi bir süsleme yaparken altın veya gümüş kullanmadıklarını, çünkü huş ağacının özüne, yani onun sadeliğine değer verdiklerini söylemiştir. Chang Te-hui, *wu-shen* yılının (1248) ilkbaharında Han için toprağa içecek dökerek ve bir kurban keserek sunuda bulunduğunu anlatmıştır. Kubilay Han'ın Konfüçyus tapınaklarına kurban sunma konusunu merak ettiğini ve kendisinin bunu açıklamasının ardından, Kubilay Han bu törenin yapılmaya devam edileceğini ilan etmiştir. Dördüncü ayın dokuzuncu gününde Kubilay Han Büyük Sivri Uçlu Çadır'da başka bir davet vermiş, beyaz kısırak sütünü toprağa dökerek sunmuştur. Kullanılan çeşitli aletler yine Çift Dokuz Töreni'nde kullanılanlara benzemektedir, Moğollar sadece Çift Dokuz ve Dördüncü Ayın Dokuzuncu Günü'nde kurban kesmektedir.¹¹¹¹ Rubruk, Moğolların Mayıs ayının dokuzuncu gününde bütün beyaz kısırakların sütünü sağıp topladıklarını ve onları kutsadıklarını, zemini bu sağılmış taze kısırak sütüyle ıslattıklarını, bunun ardından büyük bir kutlama yaptıklarını söylemiş ve Moğolların böyle yaparak ilk kez taze kısırak sütünü içtiklerini anlatmıştır.¹¹¹² Marco Polo, Kubilay Han'ın her yıl Ağustos ayının yirmi sekizinci gününde yazlık başkentinden neden ayrıldığını açıklarken, aslında bu ayın hakkında detaylı bir anlatım yapmıştır. Buna göre Kubilay Han'ın beyaz renkli at ve kısıraklardan oluşan bir harası vardır ve Marco Polo'nun söylediğine göre bu atların sayısı on binden fazladır. Seyyaha göre putperest inancında olan kimselerin arasındaki astrologlar, Kubilay Han'a her yıl, Ağustos ayının yirmi sekizinci gününde, bu beyaz kısıraklardan sağılan sütün bir kısmını havaya, bir kısmını da yere serpmesini söylemiştir ki böylece havada ve yerde olan ruhlar bunlardan istedikleri kadar içebilecektir. Bunun karşılığında ise bu ruhlar, Moğolların mallarını koruyacak, işlerinin yolunda gitmesini sağlayacak, kısaca insanlar, hayvanlar, hasatlar ve topraktan alınan her şey refah içinde olacaktır. Marco Polo bundan dolayı Kubilay Han'ın zamanı geldiğinde tören günü, kendi eliyle büyük kaplar içine konulan kısırak sütünü etrafa serptiğini, bir kurban kesilmesinin ardından ak kısıraklardan elde edilen sütü içebildiğini anlatmıştır. Seyyah ayrıca burada anlattığı

¹¹¹¹ Sontag, ss. 42, 44-45.

¹¹¹² Rubruk, s. 123.

bembeyaz kısrakların sütünü sadece iki ailenin içmeye hakkı olduğunu söylemiş, bunların ilkinin Cengiz Han'ın soyundan gelenler ve ikincisinin de bir savaş esnasında ona yardım etmiş olan *Horyat (Horiat)* ailesinin üyeleri olduğunu açıklamıştır.¹¹¹³

Kan dökülmeksizin yapılan kurban törenlerinden biri de saçı saçmaktır ve Moğolların bile bunu, “saçu” şeklinde söylemesinden yola çıkılırsa bu sözcüğün çok eski bir dönemden kaldığı ortadadır. Saçı, her topluluğun kendi çabasıyla elde ettiği, en önemli ve uğurlu gördüklerinden oluşmuş, göçerlerde süt, kırmızı; çiftçilerde buğday, darı ve tüccar olanlarda da para gibi nesnelere saçı görevini yerine getirmiştir. Ruhlar için yapılan saçı, belirli bir dönemde, dünyadaki hemen her toplumda görülmüştür (cihanşümûl). Günümüzde iyi haberler için kullanılan, “darısı başımıza” tümcesi bu ananeye ait bir kalıntıdır.¹¹¹⁴ Richard Marton Sontag, Chang Te-hui'nin bahsettiği kurbanların bizzat Moğol hanları tarafından verildiğini ve bu törenlerin Gök'ü onurlandırmak amacıyla yapıldığını söylemiş, *Yüan-shi*'de bu törenle ilgili olan kısmı aktarmıştır.¹¹¹⁵ Stefanos Yerasimos Marco Polo'nun verdiği bilgilerden yola çıkarak, burada *Horiat* şeklinde yazılan kabilenin, Cengiz Han'ın Merkitler üzerine düzenlediği seferde ona katılıp yardım eden Oyratlar olduğu ihtimali üzerinde durmuştur.¹¹¹⁶ *İduk* haline getirilen hayvanlar *ongun*'laştırılmış, özellikle çoğu metinde onların beyaz olmaları gerektiği ve “özerk” bir nitelik kazandıkları vurgulanmıştır.¹¹¹⁷

2.3.5.8. İyi ve Kötü İşler

Xiu Ting, Moğolların gözünde, yolda bırakılan ve unutulmuş bir malın almanın çok günah olduğunu kaydetmiştir. Peng Da Ya'nın bildirdiğine göre at üzerinde karşılaşıldığında, sol taraftan geçmek iyi niyet göstergesiyken, yemek için verilen etin sol el ile alınması kötü niyet göstergesidir. Yemekten sonra kapların ters çevrilerek yerleştirilmesi, “neslimiz kuruyacak” anlamına geldiği için uğursuzluk göstergesidir. Herhangi bir Moğolun, “Acıktım, üşüdüm veya ağrım var” demesi

¹¹¹³ Polo, ss. 163-164.

¹¹¹⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 100.

¹¹¹⁵ Sontag, *Çevirenin Dipnotu*, s. 45, d.n. 59.

¹¹¹⁶ Polo, *Çevirenin Dipnotu*, s. 164, d.n. 217.

¹¹¹⁷ Roux, *Türklerin ve Moğolların...*, s. 179.

uğursuzluk derecesinde kötü karşılanır.¹¹¹⁸ Bundan başka at kamçısına dayanmak, kamçıyla oklara dokunmak, kamçıyla kuş yavrularını yakalamak ve öldürmek, yularla ata vurmak, başta süt olmak üzere yiyecek veya içecekleri yere dökmek, çadır içinde tuvalet yapmak da günahlar arasındadır ve kasten yapıldığı takdirde ölümle cezalandırılır. Carpini, Moğolların insanları öldürmeyi, savaşmayı, yağma ve zina yapmayı, hak yemeyi günah saymadıklarını, bununla beraber en küçük bir lokma veya damlanın ziyan edilmesini çok büyük bir günah olarak gördüklerini kaydetmiştir. Elçi, Cengiz Han'ın bir seferden dönmesinden sonra ülkede büyük bir kıtlık döneminin başladığını, Moğolların buldukları bir hayvanın bağırsaklarını temizledikten sonra pişirip, Cengiz Han'a sunduklarını, onun ve kumandanlarının bunu yemesinden sonra, Cengiz Han'ın pislik hariç olmak üzere bir hayvanın kan, bağırsak ve başka yenilebilecek herhangi bir parçasının atılmamasını yasa haline getirdiğini söyleyerek, bunu açıklamıştır.¹¹¹⁹ Rubruk, Moğollarda gittiği yoldan geri gelme yönünde batıl bir inanç olduğundan bahsetmiştir.¹¹²⁰

2.3.5.9. Yıldırım ve Ateş Kültü

Peng Da Ya, Moğolların, yıldırım düşmesi veya yangın nedeniyle hayatını kaybeden kişilerin ne malına ne de hayvanına ellerini dahi sürmediklerini, ancak bu olayın üzerinden bir yıl geçmesinin ardından o bölgeye geri döndüklerini söylemiştir.¹¹²¹ Carpini, Moğollar arasında yıldırım düşmesine çok sık rastlanıldığını, yıldırımın isabet ettiği her türlü malın, bundan dolayı ölen hayvan veya insanların kirlendiğine, bu şekilde başlarına bir felaket veya bela geldiğine; bundan ancak kamin önderliğinde yapılan bir ayin ile kurtulabileceklerine inandıklarını belirtmiştir.¹¹²² Marco Polo da Kubilay Han'ın aldığı vergilerden ve yaptığı yardımlardan bahsederken, bir hayvan sürüsüne yıldırım düşmesi halinde, o sürünün sahibi veya sahiplerinden üç yıl boyunca aldığı aşar vergisini geri verdiğini, aynı şekilde emtia yüklü bir gemiye yıldırım düşmesi halinde bu gemiden ne vergi ne de pay aldığını anlatmıştır. Bundan başka Kubilay Han'ın yıldırım düşmesini kötüye yorumladığını bildirmiş ve onun, bu konuda, "Tanrı ona kin duymuş, bu nedenle ona

¹¹¹⁸ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 130-133.

¹¹¹⁹ Carpini, ss. 48-49, 59, 78.

¹¹²⁰ Rubruk, s. 113.

¹¹²¹ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 132-133.

¹¹²² Carpini, ss. 50, 55.

şimşek çarptı” dediğini kaydetmiştir. Ayrıca hiçbir Moğol tıpkı yıldırım düşmesinde olduğu gibi ölü birinin malına dokunmaz, onlar, ölülere ait eşyaları kıpırdatmanın büyük bir günah olduğuna inanmaktadır.¹¹²³

Yıldırım ve gök gürültüsü çoğunlukla aynı olmakla beraber, genellikle kötü bir duruma işaret olarak yorumlanmıştır. Anadolu’da yıldırım madde olarak düşünülmüş, Köroğlu’nun yıldırım madeninden, “doğüstü niteliklere sahip bir kılıç” dövmesi buna kanıt olarak gösterilmiştir.¹¹²⁴ Şamanizm’de yıldırım konusu karışık olmakla birlikte genellikle ya *Ülgen*’in kudretinde oluşan bir olay ya da ayrıca mevcut olan Yıldırım Tanrısı tarafından gerçekleştirildiğine inanılmıştır. Bu Yıldırım Tanrısı’nın görevi, yeryüzündeki kötü ruhları tespit ederek onları cezalandırmaktır ki bundan dolayı yıldırım düşen ağaçların bir parçasının alınıp saklanmasıyla, kötü ruhlardan korunulmuş olunur.¹¹²⁵

Carpini, Rus Knezi Michael’ın Batu Han’a bağlılığını bildirmek için geldiğinde, Moğolların onu iki ateşin arasından geçirdiklerini anlatırken, Moğolların ateşe taptıklarını ve saygı gösterdiklerini söylemiştir. Elçinin gözlemine göre Moğollar hançeri ateşe sokmaz, hançerle eti kazandan dışarı çıkartmaz veya ateşin yanında et doğramaz. Günah sayılan bu işlerin nedeni, ateşin mevzubahis hançerin sahip olduğu gücü aldığına inanmalarından gelmektedir. Carpini, bir kişinin kanıt olmaksızın çeşitli günahları işlemesi halinde eşyalarının iki ateş arasından geçirilerek temizlendiğini söylemiştir. Bundan başka Moğollar ateşin her şeyi temizlediğine inanır, kendilerine gelen elçi, hediye vs. yani herkesi ve her şeyi öncelikle iki ateş arasından geçirir, böylece zehir ve büyü gibi kötülüklerden korunduklarına inanırlar.¹¹²⁶ Kendi heyeti de iki ateş arasından geçirilen Carpini, onların ayinlerinde yer almamak ve sadece akıllarındaki şüpheleri gidermek amacıyla böyle bir uygulamayı kabul etmiştir.¹¹²⁷ St. Quentin Moğolların, ateşin her şeyi arındırdığına inandıklarını kaydetmiştir.¹¹²⁸ Rubruk, Moğolların, saraya gönderilen her şeyi iki ateşin arasından geçirdiğini, bu esnada düşen şeylere kâhinlerin el koyduklarını söylemiş, ölenlerin eşyalarının da bu şekilde temizlendiğini kaydetmiştir. Bununla beraber kendisi bir hediye getirmediği için böyle bir uygulamaya tabi tutulmamış¹¹²⁹

¹¹²³ Polo, ss. 222, 263.

¹¹²⁴ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, s. 101.

¹¹²⁵ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 29-30.

¹¹²⁶ Carpini, s. 46-48, 50.

¹¹²⁷ Carpini, s. 131.

¹¹²⁸ Saint Quentin, s. 14.

¹¹²⁹ Rubruk, s. 123.

ve hiç kimsenin, bir kampın kaldırılmasından sonra oradaki ateş sönmeden oraya gitmeye cesareti olmadığını kaydetmiştir.¹¹³⁰

Temizlenmek ve arınmak için kullanılacak yegâne aracın ateş olduğuna inanılmakla beraber genellikle bu uygulamalar ile insandan ziyade eşyaların temizliği hedeflenmiştir ve çok kısa bir zaman önceye değin Moğollar, gelinleri iki ateş arasından geçirerek evlerine kabul etmişir.¹¹³¹ Bir Altay efsanesinden yola çıkılarak ancak çakmak taşı kullanılarak yakılan ateşin kutlu olduğu, kibrit ile yakılarda böyle bir özellik olmadığı belirlenmiş ve “aile ocağında yanan ateşin, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayıldığı” özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca Moğollar’ın, Ateş Tanrısı’nı, “ot” adıyla adlandırmalarına bakılarak, onlara bu kültün Türkler’den geçtiği de iddia edilmiştir.¹¹³²

2.3.5.10. Öbür Dünya Düşüncesi

Carpini, Moğolların, öteki dünya ve sonsuz yaşama dair bir bilgilerinin olmadığını, bununla beraber öldükten sonra başka bir dünyada yaşayacaklarına, orada hayvanlarıyla ilgileneceklerine, burada ne yaptılarsa öbür dünyada da onu yapacaklarına inandıklarını söylemiştir.¹¹³³ Rubruk, onların, dul kalan bir kadının öldükten sonra eşinin yanına gideceğine inandıklarını söylemiş, baba öldükten sonra öz annesi hariç olmak üzere geride kalan eşlerinin de öldükleri zaman onuna yanına gideceğini bildikleri halde, geride kalan oğlun bu eşlerle isterse evlenmesine bir hata olarak bakmadıklarını belirtmiştir.¹¹³⁴ Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların ölümü uyku olarak gördüklerini söylemiş, bir beyin, birisi hakkında ölüm cezası verdiğiğinde, “Kesin bunu ve uyutun!” dediğini kaydetmiştir. Ayrıca Moğolların ölümden sonra yeniden dirileceklerine inandıklarını ve bunu beklediklerini, bu dirilişin yaşadıkları hayattaki durum ve sahip oldukları varlığa göre olacağına inandıklarını söylemiştir.¹¹³⁵

Ölüm, kaybolmak ve uçmak gibi anlamlarla ifade edilmiş olmakla beraber, XIII. yüzyıla gelindiği dönemde dahi ölümden sonraki dünyaya yönelik herhangi bir

¹¹³⁰ Rubruk, s. 113.

¹¹³¹ Roux, Türklerin ve Moğolların..., ss. 185-187.

¹¹³² İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, ss. 66-67, 71.

¹¹³³ Carpini, s. 49.

¹¹³⁴ Rubruk, s. 41.

¹¹³⁵ Monte Crucis, ss. 46, 49.

ödül (cennet) veya cezalandırma (cehennem) düşüncesinin varlığı tespit edilememiştir.¹¹³⁶

2.3.5.11. Semavi Dinler

Jean de Joinville, Fransa Kralı'nın Mısır'da bulunduğu sırada Moğollardan elçi geldiğini söylemiş, elçiler geri dönerken, kralın onlarla beraber kırmızı ve pahalı bir kumaştan mamul, küçük bir kilise yani şapel şeklinde bir çadır gönderdiğini anlatmıştır. Kendisi, çadıra Hıristiyanlıkla ilgili olan çeşitli önemli olayların resmettirildiğini söylemiş ve çadırla beraber kendi dinlerini anlatması için iki adet, "Tebliğci Birader"¹¹³⁷ gönderildiğini kaydetmiştir.¹¹³⁸ Rubruk, Batu Han'ın Hıristiyan olup olmadığını bilmediğini, kendi egemenliği altındaki hem Hıristiyan hem de Müslümanlara karşı iyi davrandığını, fakat yanında Nasturi papazlar olduğunu söylemiş, onun kardeşi olan ve Demirkapı bölgesinde yaşayan Berke Han'ın Müslüman olduğunu belirtmiştir. Rubruk, Quinquasima Pazarı'nda yani 22 Şubat 1254'te tüm doğulu halkların tuttuğu orucun başladığını söylemiş, Hanın birinci *Hatun*'u olan Kotaktay'ın da kendi etrafındakilerle beraber bir hafta boyunca oruç tuttuğunu kaydetmiştir. Bununla beraber Karakurum'a geldiklerinde burada bir kilisede ayin yapmışlardır. Daha sonra bu şehri detaylı bir şekilde betimleyen Rubruk, Karakurum'da çeşitli halklara ait olan on iki puthane, iki cami ve şehrin dışında olmak üzere bir kilise olduğunu açıklamıştır.¹¹³⁹ Marco Polo, Kubilay Han'ın, babası ve amcasına Papa'ya verilmek üzere yazdırılmış bazı mektuplar verdiğini, bu mektuplarda Kubilay Han'ın Papa'dan, Hıristiyanlığı anlatacak yaklaşık yüz kişi istediğini söylemiştir.¹¹⁴⁰ Ricoldus de Monte Crucis, kendilerini Tanrı'nın seçilmiş milleti olarak gören Moğolların, Müslümanlarla karşılaştıklarını ve onlardan Müslümanların Tanrı'nın seçilmiş halkı olduğunu, Kur'an ve Muhammed'in yasasına itaat edeceklerin kurtuluşa ereceklerini, Müslümanlığın da kolay ve zahmetsiz bir din olduğunu görüp, öğrendiklerinde İslâmiyet'e geçtiklerini anlatmıştır. Moğolların bunun ardından kendilerine değerli hediyeler veren ve ülkelerinde bulunan Müslümanları korumaya, Hıristiyanlara ise zarar vermeye

¹¹³⁶ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, ss. 213-215.

¹¹³⁷ Evanjelistler?

¹¹³⁸ Joinville, **Bir Haçlıın Hatıraları**, ss. 97-98, 210.

¹¹³⁹ Rubruk, ss. 60-61, 101, 107, 111.

¹¹⁴⁰ Polo, s. 50.

başlamıştır.¹¹⁴¹ İbn Battuta, Irak Hükümdarı unvanı ve Muhammed Hüdabende adıyla andığı Olcaytu Han'ın kendine bağlı tüm Tatarlar ile beraber Müslüman olmasından sonra ilk başta Rafizilik olarak andığı Şiiliğe sonra da Sünniliğe geçtiğinden bahsetmiştir.¹¹⁴² Bununla beraber Jordanus İran'da büyük çoğunlukla Sarazenler (Müslüman) ve Sarazenleşmiş Tatarlar'ın olduğunu söylemiş, bundan başka Nesturi, Yakubi, Rum Ortodoks, Gürcü Ortodoks, Ermeni Hıristiyan ve az sayıda Yahudi'nin bulunduğunu belirtmiştir.¹¹⁴³ İbn Battuta, Kırım'a ilk geldiğinde, ziyaret ettiği bir kilisede gördüğü resmin kim olduğunu sorması üzerine, "Bu Peygamber Ali'nin resmidir!" diye cevap verildiğini ve bundan dolayı da hayretler içinde kaldığını anlatmıştır. Bundan sonra Hıristiyan Kıpçaklardan kiraladıkları bir araba ile Kefe şehrine geldiğinde burada yaşayan insanların büyük bir kısmının Hıristiyan ve aslen Cenevizli olduklarını söylemiş, bununla beraber Müslümanlara ait bir mescide geçtiklerini belirtmiştir.¹¹⁴⁴ Kendisi daha sonra Macar¹¹⁴⁵ şehrine geldiğinde, burada bir zaviyede konaklamış, bu ülkedeki insanların dervişlere son derece yakın davrandığını, elinden geldiğince yardım ettiğini özellikle belirtmiştir. Özbek Han'la beraber yolculuk yaparken, bu insanların Hanefi mezhebine mensup olmalarından dolayı nebiz içmede bir sakınca görmediklerini söylemiştir. Kendisi Saray şehrinde biri Şafilere ait olan on üç büyük caminin bulunduğunu söylemiş, şehrin asıl sakini olan Moğolların bir kısmının Müslüman olduğunu belirtmiştir. Bundan başka şehirde yaşan As yani Osetlerin hepsinin Müslüman olduğunu, Rus ve Rumların da Hıristiyan olduğunu eklemiştir. İbn Battuta, Tarmaşirin'den bahsederken onun, kardeşi Elçekaday'dan, yani İlçigiday'dan sonra tahta geçtiğini, İlçigiday'ın da büyük abisi Kebek'ten sonra hükümdar olduğunu söylemiş, hem İlçigiday'ın hem de Kebek'in kâfir olduğunu, bununla beraber Kebek'in son derece adil ve zayıfları koruyan bir yönetici olduğunu belirtmiştir. Tarmaşirin soğuk kış günlerinde bile hem sabah hem de yatsı namazında cemaatini terk etmemiş, sabah namazından güneşin doğmasına değin Türkçe dua etmiştir.¹¹⁴⁶ Jordanus'a göre tüm doğuda ister Hint ister Tatarlar arasında olsun herhangi birinin Hıristiyanlığını

¹¹⁴¹ Monte Crucis, s. 51, 60.

¹¹⁴² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 285-287.

¹¹⁴³ Jordanus, **Mirabilia Descripta...**, s. 9.

¹¹⁴⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 463.

¹¹⁴⁵ Günümüzde artık bulunmayan Macar şehrinin kalıntıları Kuma Nehri'nin kıyısındadır. Daha fazla bilgi için bkz. Henry Hoyle Howorth, **History of the Mongols From the 9th to the 19th Century**, Cilt: 2, Longmans, Green and Co., Londra 1880, ss. 187-193.

¹¹⁴⁶ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 471, 484, 517, 531, 533.

yaşması engellenmektedir.¹¹⁴⁷ XIV. yüzyılın ilk yarısında Tartarya ismiyle bahsettiği Moğolistan'dan geçen Fransisken rahip, Moğolların bazılarının İbrahim'in bazılarının da Moroların¹¹⁴⁸ dinine girdiğini belirtmiştir.¹¹⁴⁹ Sultaniyeli Johannes, din söz konusu olduğunda Tatarların birbirinden ayrıldığını, Müslümanlara yakın olanların Müslüman, yönettikleri coğrafyanın ortasında ve en kuzeyinde yaşayanların putperest, geri kalanlarının da Hıristiyan olduğunu söylemiş; Müslümanların çabası olmasa rahatlıkla Hıristiyan olabileceklerini fakat Katolik olsalar dahi sadece bir kısmının putlara tapmayı bırakacağını anlatmıştır.¹¹⁵⁰ Schiltberger, Altın Orda Hanlığı'nda, "Çıplak Ayaklılar Tarikatı" diye isimlendirdiği bir Hıristiyan keşiş tarikattan bahsetmiş, bu rahiplerin vaazlarını Latince yapmasına rağmen, halkı kendi dinlerine çekmek için dua ve ilahileri Tatar dilinde söylediğini, bunu duyan pek çok Müslüman'ın Hıristiyanlığa geçtiğini kaydetmiştir.¹¹⁵¹ Kefe şehrinde Müslümanların, farklı mezheplerden olan Hıristiyan ve Yahudilerin yaşadığını söylemiş ve bu konuda şehre yönelik detaylı bilgi vermiştir.¹¹⁵² Kendisi daha sonra, "muhteşem bir şehir" olarak tanımladığı burada toplamda altı farklı dinden insanların yaşadığını söylemiştir.¹¹⁵³ Contarini de buraya geldiğinde gizlice bir kiliseye gittiğini, şehir nüfusunun son derece büyük bir çeşitlilik arz ettiğini anlatmıştır.¹¹⁵⁴ Barbaro, İslâmiyet'in Tatarlar arasında kendi zamanından yaklaşık olarak yüz yıl önce yayılmaya başladığını söylemiş, bu tarihten önce bir kısmının Müslüman, bir kısmının da putperest olduğunu kaydetmiş, Tatar Hanı Seyyid Ahmet Han'ın Başkumandanı Edige'nin İslâmiyeti zorunlu hale getirdiğini belirtmiştir.¹¹⁵⁵

İlhanlılar'da Olcaytu Han'dan önce hanlık yapan, kardeşi Gazan (Kazan) ve amcası Ahmet Teküdar, Müslüman olmuştur. Olcaytu Han'ın ilk başlarda hem Hıristiyanlığa hem de Budizme ilgisi olmuş, etrafındaki Şii din adamlarının etkisiyle Şiiliği derinden benimsemiş, fakat Sünni olan bölge halkıyla iyi geçinmek için

¹¹⁴⁷ Jordanus, **Mirabilia Descripta...**, s. 24.

¹¹⁴⁸ Moro adı, Ortaçağ İspanyasında Müslümanlar için kullanılan bir sözcüktür. Bkz. Mehmet Özdemir, "Moriskolar", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 30, **TDV İslâm Araştırmaları Merkezi**, İstanbul 2005, s. 288.

¹¹⁴⁹ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Önsözü, s. ix; **Book of the Knowledge...**, s. 48.

¹¹⁵⁰ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 143.

¹¹⁵¹ Schiltberger, s. 90.

¹¹⁵² Schiltberger, ss. 118-119.

¹¹⁵³ Schiltberger, s. 211.

¹¹⁵⁴ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 80-81.

¹¹⁵⁵ Barbaro, s. 10.

Sünniliğe hoşgörü göstermiştir. Ancak onun oğlu olan Ebu Said Bahadır Han döneminde Sünnilik devlet mezhebi haline getirilmiştir.¹¹⁵⁶

2.3.5.12. Hastalıklar

Rubruk, hasta olan bir Moğolun yanına, hizmetçisinden başka kimsenin gelmediğini, herhangi birisinin bu şekilde ziyaret etmesiyle, “kötü bir ruh veya yelin” bölgeye gelmelerinden korktuklarını söylemiş, böyle bir durum olursa, din adamlarını çağırıldıklarını eklemiştir.¹¹⁵⁷

2.3.5.13. Kâhinler ve Kehanetler

Shao Hung, Moğolların, koyunun kürek kemiğine kızgın bir demir çubuğun geçirilmesi yöntemiyle fal baktıklarını, bu fala göre saldırmaya veya geri çekilmeye karar verdiklerini söylemiş, bunu kaplumbağa kabuğuyla fal bakmaya benzetmiştir.¹¹⁵⁸ Peng Da Ya Moğolların koyunun kürek kemiğini ateşte yakarak fal baktıklarını, böylece olayların iyi veya kötü olacağını belirlediğini ve onların buna çok inandığını söylemiş, ister kolay veya zor, ister büyük veya küçük her türlü olayda fal baktırdıklarını özellikle belirtmiştir. Xiu Ting de bunu Çinlilerin kaplumbağa kabuğuyla bakılan falına benzetmiştir. Ayrıca kendi elçilik heyetinin Moğolların yanından ayrılmasından önce Tatar hükümdarının koyun kürek kemiği yakıtılarak fal baktırdığını ve ancak bu faldan iyi netice çıkmasının ardından gitmelerine izin verdiğini kaydetmiştir. Peng Da Ya, Moğolların sefere çıkmadan önce kürek kemiği falına bakıldıktan sonra bir başkomutan tayin edildiğini,¹¹⁵⁹ Carpini Moğolların fala ve kurban hayvanlarının bağırsaklarından anlam çıkarmaya büyük önem verdiklerini söylemiştir.¹¹⁶⁰ St. Quentin de Moğolların kâhinlik, iç organlardan kehanet çıkarma, rüya yorumlama, büyücülük konularında bilgileri olduğunu söylemiş, kötü ruhların verdiği cevapları, *İtügen (Ythoga)* dedikleri Tanrı'nın cevapları zannettiklerini kaydetmiştir.¹¹⁶¹ Rubruk, bir gün Möngke Han'ın

¹¹⁵⁶ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 321, d.n. 23; İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 287, d.n. 46.

¹¹⁵⁷ Rubruk, s. 43.

¹¹⁵⁸ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 85.

¹¹⁵⁹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 120-121, 144.

¹¹⁶⁰ Carpini, s. 49.

¹¹⁶¹ Saint Quentin, ss. 12-14.

yanına girerken, kömür gibi olmuş koyun kürek kemiği taşıyan birisiyle karşılaşmış, ilk önce bunun ne olduğunu anlayamamış olsa da daha sonra Mönge Han'ın her işini bu kemiklere danışarak yaptığını söylemiştir. Hatta elçi Mönge Han'ın, *yurt*'una dahi kimin gireceğine ve kimin girmeyeceğine mevzubahis kemiklere danışarak karar verdiğini eklemiş ve bu işlemin nasıl yapıldığını detaylı şekilde anlatmıştır.¹¹⁶² Kendisi Quadragesima Pazar günü yani 1 Mart 1254'te, Mönge Han'ın yanına çağrıldıklarını, çadırına girdiklerinde Han'ı, elinde kömürleşmiş bir kuzu kemiği tutarken ve bunun üzerinde bir şeyler okuyormuş gibi ona bakarken gördüklerini söylemiştir.¹¹⁶³

Türkler ve Moğollar çok eski zamanlardan beri kürek kemiğini okumuş, yani kehanette bulunmuştur. Başta seyyahlar olmak üzere diğer kaynaklardan elde edinilen bilgilere bakılırsa bu yöntem aslında ve ilk zamanlarda basit olmakla beraber, daha sonraları gittikçe karmaşıklaştırılmıştır.¹¹⁶⁴ Onlar arasında en çok rağbet gören fal bakma şekli kürek kemiği ile yapılan olmakla beraber daha sonra Araplar bunu, "kadim Yunan ilimlerinden biri" saydıkları için üstüne çok sayıda kitaplar yazmıştır. Eldeki çizimlere ve onlar üstüne yazılanlara bakılırsa bu fal türünün, "en eski Şamanizm kalıntılarından biri" olduğu sonucuna varılabilir.¹¹⁶⁵

Carpini, Cengiz Han'ın koyduğu yasalardan ikisi hakkında bilgi vermiş ve bunlardan birinin kendilerinin üstünlüğünü kabul edip, itaat etmeyen kimselerle savaşmak olduğunu ve bu maddenin de Moğollar ortadan kayboluncaya kadar yürürlükte olacağını söylemiştir. Kendisi Batu önderliğindeki Moğolların, Macarlara saldırması esnasında, neredeyse yenilgiye uğrayacak Moğollara Batu'nun, "Kaçmayın, şayet kaçarsanız hiçbiriniz kurtulamazsınız. Öleceksek hiç olmazsa birlikte ölelim çünkü Cengiz Han'ın kehanetine göre kaderimizde hepimizin öldürülmesi vardır. Eğer bu vakit gelmişse hep beraber ölelim" dediğini bildirmiştir.¹¹⁶⁶

Rubruk, Moğollar'da, onların ölümlerine atfettikleri maketlerin içine konulduğu arabaların önünde nöbet tutan rahiplerin aynı zamanda kâhin olduğunu söylemiştir. Fakirler bu kâhinlerle konuşmamakta, ancak Cengiz Han soyundan gelen varlıklı kişilerin onlarla görüşebilmekte ve Mönge Han'ın yurdunun önünde

¹¹⁶² Rubruk, s. 94.

¹¹⁶³ Rubruk, ss. 101-102.

¹¹⁶⁴ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, ss. 76-77.

¹¹⁶⁵ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 151-152.

¹¹⁶⁶ Carpini, ss. 79, 90.

her zaman bulunmaktadırlar. Yola çıktıklarında konaklanacak yeri bunlar kararlaştırmaktadır. Rubruk, Moğollar'daki kâhinlerin rahiplik görevi yaptığını söylemiştir. Onların, yapılmasını istedikleri şeyler derhal gerçekleştirilmektedir. Bu kâhinlerin bir başkanları vardır ve içinde maketlerin olduğu araba bu kişinin korumasındadır. Özellikle baş kâhin olmak üzere diğer kâhinlerin bir kısmının astronomi bilgileri vardır ve hem Güneş hem de Ay tutulmalarının zamanını belirleyebilmektedirler.¹¹⁶⁷ Marco Polo da Kubilay Han hakkında bilgi verirken, onun Naian (Nayan) üzerine yürümeden önce astrologlarını çağırdığını ve önce onlara danıştığını söylemiştir.¹¹⁶⁸

2.3.5.14. Ölü Gömme

Shao Hung, Ak Tatarların ana veya babalarının vefat etmesi halinde ağladıklarını, ağlarken aynı zamanda da yüzlerini kestiklerini söylemiş, kendisi onların ülkesinde yolculuk ederken, yakışıklı ama yüzünde bıçak yarası olan kimselere, “Siz Ak Tatarlardan mısınız?” diye sorduğunda, olumlu cevap aldığından bahsetmiştir. Peng Da Ya, Moğolların seferdeyken ölmeleri halinde ya her şeyiyle anavatana gönderdiklerini ya da tüm özel eşyasıyla, oldukları yere gömdüklerini söylemiş, bunu bir tören halinde gerçekleştirdiklerini de belirtmiştir. Xiu Ting bizzat savaşırken ölen askerlerin cenazelerini görmüş, ölenlerin kölelerinin cesedi geri getirmeleri halinde, sahiplerinin tüm hayvan sürüsünü miras olarak alma hakkının olduğunu, cesedi hür birisinin getirmesi halinde ise ölenin ailesi ve hayvanları da dâhil olmak üzere her şeyini alabilme hakkı olduğunu kaydetmiştir. Bununla beraber Peng Da Ya, Moğolların ölüleri için herhangi bir mezar veya kurgan yapmadığını, ölünün gömüldüğü yerin üstünde atlarını dolaştırarak düzleştirdiklerini söylemiş, Cengiz Han'ın gömüldüğü yerin, direklerle, çapı yaklaşık olarak otuz *li* olan bir çember içine alındığını, burada sürekli atlı askerlerin nöbet tuttuğunu söylemiştir. Xiu Ting ise Timuçin'in mezarının Lugou yani Onon Nehri'nin havzasında gömülü olduğunu görmüş, burada doğduğu için yine buraya gömüldüğünün söylendiğini aktarmıştır.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁷ Rubruk, s. 74-75, 123.

¹¹⁶⁸ Polo, s. 174.

¹¹⁶⁹ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 41, 160-161.

Wang Guo Wei, *Cao mu zi* isimli Çin kaynağında Yuan Hanedanlığı'ndaki defin adetlerine yönelik bilgiler olduğunu söylemiş ve ölüünün gömüldüğü yerde otlar yeşerip, çiçekler çıktıktan sonra nöbet birliklerinin geri çekildiğini belirtmiştir.¹¹⁷⁰

Carpini, soylu bir kişinin hastalıktan ölmesi üzerine onu, hayattayken sevdiği bir yere gömdüklerini, bu işi gizlice yaptıklarını söylemiştir. Bundan sonra ölü mezarına oturur halde yerleştirilir, önüne bir masa, masanın üstüne et ve kırmızı konular, yanına da bir kısrak veya kısrak yavrusu, bir at, eyerleri ve üzengileriyle beraber gömülür. Cenaze töreni esnasında başka bir at kesilerek yenildikten sonra derisi soyulur, içi samanla doldurularak içinden çubuklar geçirilir ve bu şekilde mezarın üstüne yerleştirilir. Moğollar böylece ölen kişiye bir çadır, yiyecek, hem damızlık hem de binek olarak kullanabilecek bir at verdiklerini düşünmektedir. Carpini, Moğolların kurban olarak kestikleri atın kemiklerini, ölen kişinin ruhunun iyiliği amacıyla yaktıklarını eklemiş, özellikle kadınların toplanarak, ölen eşlerinin ruhlarının iyi olması amacıyla kemik yaktıklarına tanık olmuştur.¹¹⁷¹ Seyyah, Güyük Han'ın babası olan Ögeday Kağan'ın, kendi ruhunun iyiliği için bir çalılık diktirdiğini ve bu çalıktan herhangi bir dal kesilmesini yasakladığını söylemiş, buradan dal koparmaya çalışan bir kişinin tüm malına el konulduğunu ve o kişinin de dövüldüğünü görmüştür. Kendisi, mezara altın ve gümüşün konulduğunu, arabasının ve çadırının parçalanıp yerle bir edildiğini, ölen kişinin adının üç nesil boyunca kimse tarafından dile getirilmediğini belirtmiştir.¹¹⁷² Elçi, soyluların başka türlü gömülme yöntemleri olduğunu da söylemiş, bunu detaylı şekilde anlatmıştır.¹¹⁷³ Ayrıca Moğolların ülkesinde iki mezarlık vardır. Bunlardan birine hanlar, soylular ve onların ailelerin gömülür, diğerine de Macaristan Seferi'nde ölenlerin gömülmüştür. Soylulardan birisinin ölümü yaklaştığında, kendisi mümkün olan en kısa sürede mevzubahis mezarlığa götürülür, mezarına bol miktarda altın ve gümüş koyulur, her iki mezar da muhafızlar tarafından korunur. Carpini, Moğolların hükümdar veya soylularını yaşadıkları sarayların, onların ölümünden sonra yıkılmadığını, hayatta kalan eşlerinin arasından seçilenlerin burada oturmaya devam ettiklerini ve onlara ödenek bağlandığını belirtmiştir.¹¹⁷⁴

¹¹⁷⁰ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 161.

¹¹⁷¹ Carpini, ss. 50-51. Ayrıca bkz. Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, s. 219.

¹¹⁷² Carpini, ss. 51, 53.

¹¹⁷³ Carpini, ss. 53-54.

¹¹⁷⁴ Carpini, ss. 54, 136.

Moğolların ölümlerini gömme konusunda Carpini’ni söylediklerinden başka St. Quentin, Moğollarda birisinin ölmesi halinde, öldüğü yere bir mızrak dikildiğini, buranın etrafının siyah bir keçeyle çevrildiğini ve buraya kimsenin sokulmadığını söylemiş, ölen kişinin sıradan birisi olması halinde gizlice kıra gömüldüğünü, zengin ve büyük birisiyse giysileriyle ve herkesten uzakta, saklı bir yere gömüldüğünü belirtmiştir. Cenazeden sonra kimileri otuz gün, kimileri de daha uzun bir süre yas tutmakta, bu sürede dövünmektedirler. Kendisi bundan başka yaşlı olan babalarına bir çeşit yağ yedirerek öldüren oğulların, babalarını yaktıklarını, küllerini sakladıklarını ve her gün yemeklerine bu küllerden eklediklerini de aktarmıştır.¹¹⁷⁵ Rubruk, birisi öldüğü zaman, yakınlarının ağlayarak ağıt yaktığını söylemiş, yetişkin birisinin ölümüne tanık olan kişilerin bir yıl, çocukların ölmesine tanık olanların da bir ay süresince, Hanın çadırına giremediklerini kaydetmiştir. Kendisi, Karakorum’dayken bir papazın ölümüne tanık olmuş, kendisine oradan bir an önce ayrılması, aksi takdirde Möngke Han’ın çadırına bir yıl boyunca giremeyeceği uyarısında bulunulduğunu söylemiştir. Elçi, arkadaşlarına ve etrafındakilere de bu durumu sorduğunu, onların da aynı şekilde cevap verdiklerini ve cenaze alanından uzaklaşmadığı halde bir yıl boyunca sarayda hiçbir şey yapamayacağını söylediklerini kaydetmiştir.¹¹⁷⁶

Rubruk, Cengiz Han’ın soyundan gelen veya soylu olan bir Moğol’un hayatını kaybetmesi halinde, gömüldüğü yerde daima bir çadırın bulundurulduğunu, bununla beraber mezarının yerini kimsenin bilmediğini, soylu birinin mezarında ise her zaman nöbetçilerin konuşlandırıldığını kaydetmiştir.¹¹⁷⁷ Bundan başka ölen bir Moğolun eşyaları iki ateş arasından geçirilerek temizlenmekte, bu şekilde arındırılmayan hiçbir parça kamptaki kimseye verilmemektedir.¹¹⁷⁸ Marco Polo, Cengiz Han soyundan gelen tüm Tatar hanları ve büyük beylerinin öldükten sonra Altay Dağı’na gömüldüğünü, ölenlerin oraya taşınması esnasında, cenaze heyetinin karşısına çıkan her insan ve atı öldürdüğünü söylemiş, böyle yapılmasının nedenini de Moğolların bu şekilde öldürülenlerin, ölen kişiye öbür dünyada hizmet edeceğine inanmaları olarak açıklamıştır.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁵ Saint Quentin, s. 32.

¹¹⁷⁶ Rubruk, ss. 42, 110.

¹¹⁷⁷ Rubruk, ss. 42-43.

¹¹⁷⁸ Rubruk, s. 123.

¹¹⁷⁹ Polo, s. 145.

Ricoldus de Monte Crucis, bir Moğolun ölmesi halinde fakirlerin çok miktarda et pişirdiğini, ölüyü bu etle sarmaladıklarını, üstündeki giysilerden başka yanına bir çift daha giysi ve bir miktar para koyarak gömdüklerini söylemiş, zenginlerin daha fazla et, para ve farklı giysilerle defnedildiğini eklemiştir. Kendisi ayrıca onların, ölen kişinin değerli giysilerini ölünün başının altına koyduklarını, bu esnada ona, “Eğer biri gelir de giydiğin elbiseleri üzerinden çalmak isterse izin verme. Bunun yerine başının altına konanları ver. Ve eğer biri gelip Tanrı’yı sorgularsa dikkatli ol, hiç cevap verme ve sadece, ‘Bilirim ki Tanrı, Tanrı’dır!’ de” dediklerini anlatmış, güçlü beylerin yanlarında en iyi atlarıyla gömüldüğünü eklemiştir. Ayrıca ölen bir Moğol’un ardından kurban olarak kesilen atın iç organları temizlenmekte, içi otlarla doldurulmakta, daha sonra bir kazığa geçirildikten sonra mezara bırakılmaktadır.¹¹⁸⁰

İbn Battuta Çin’deyken, ülkeyi yöneten Kağan’ın, Cengiz Han’ın koyduğu *Yasak*’ta bir takım değişiklikler yaptığını, bundan dolayı ona karşı bir isyanın çıktığını ve kendisinin de bu isyanı bastırmak için Karakurum ve Beşbalık civarına gittiğini söylemiş, fakat ölüm haberinin geldiğini belirtmiştir. Seyyah bundan sonra öldürülen Kağan, amcaoğulları ve yakınlarından yaklaşık yüz kişinin cesedinin getirildiğini söylemiş, bunlar için yer altına evler kazıldığını, onların bu evlere yerleştirildiğini hatta yanlarına canlı hayvan ve insanların da konulduğunu, bundan sonra at kurban edildiğini kaydetmiş ve bu töreni detaylı şekilde anlatmıştır.¹¹⁸¹ Jordanus da Yüan Hanedanlığındaki soylu insanların öldükten sonra bir at ve en sevdikleri birkaç köleyle beraber gömüldüklerini kaydetmiştir. Kendisi imparatorun ölmesi halinde, bedeninin belirli bir grup adam tarafından çok büyük bir hazine ile beraber belirli bir yere götürüldüğünü, buraya getirilince bırakıldığını ve getirenlerin “Şeytan kovalıyormuşçasına” geldikleri yönde kaçtıklarını, başka bir grup adamın bedeni ve hazineyi alıp taşımaya başladığını ve bu olayın mezara kadar böyle sürdüğünü söylemiştir. Bunun yapılmasının nedeni, mezarın yerinin bulunmaması ve böylece kimsenin hazineleri çalmamasıdır.¹¹⁸²

Başta eski Türkler olmak üzere pek çok Orta Asya ulusu, bir ölümün ardından yas tutarken şiddetli şekilde ağlamış ve bu esnada yüzlerini kesmiş hatta parçalamıştır (kan ağlamak). “Tabık” denilen ve defin töreni esnasında kesilerek

¹¹⁸⁰ Monte Crucis, ss. 49-50.

¹¹⁸¹ İbn Battûta, Cilt: 2, ss. 913-914.

¹¹⁸² Jordanus, *Mirabilia Descripta...*, ss. 37, 48.

kurban edilen atların derilerinin tahtalara geçirilmesi ananesi halen Yakut Türkleri'nde devam etmektedir. Bundan başka ölünün defnedilmesinin ardından verilen *ölü aşısı* (*yoğ aşısı-töreni*) ananesi, ölümler kültürüne ait en kadim ayinlerden biri olmakla beraber, en medeni toplumlarda dahi görülen anma faaliyetleri bunun kalıntısından başka bir şey değildir. Ölen kişinin kemiklerinin ve etinin ayrılması âdeti büyük ihtimalle Zerdüş kökenlidir.¹¹⁸³ Buna ek olarak uygulanan yöntem ne olursa olsun, asıl amaç et ve kemikleri birbirinden ayırmaktır. Kökeni tam olarak tespit edilemeyen bu uygulama için ölümler yakılmıştır ve ölümlerin toprağa gömülmesi yönteminin en çok kullanıldığı Cengiz Han döneminde dahi yakılma adetlerine rastlanılmıştır. Ayrıca, Marco Polo'nun, Cengiz Han soyundan gelenlerin Altay Dağı'na gömülmelerine yönelik kaydı yanlış olmakla beraber, onlar bunun aksine gömüldükleri yerin bilinmesini istememiş, hatta bu amaç için kazılan birden fazla mezarın kapatılmalarının ardından üstlerinden hayvanlar geçirilmiş ve yer düzleştirilmiştir.¹¹⁸⁴ Moğol hanedan üyelerinin gömüleceği yer konusunda en büyük ortak nokta, zorlukla ulaşılabilen yerler olmuştur ve bu bölgeyi koruyan askerler dahi mezarın tam yerini bilmemiştir.¹¹⁸⁵ Bununla beraber Moğol Hanlarının defnedileceği yerler konusunda, genellikle orman kültürü belirleyici olmuş, böylece mezar kolaylıkla gizlenebilmiştir. Gizlilik konusunda ise kesin bir şey söylenememekle birlikte, kurgan yapma ananesinin bununla çeliştiği görülmüştür. Ölümle ilgili bir kavram olan *koruk* kavramı bir tür yasak anlamına gelmektedir ve Moğol Hanları'nın mezarlarının *koruk* haline gelmesinin yanında isimleri de böyle olmuş, Çağatay öldükten sonra adı *koruk* ilan edilmiş ve bu adın yasaklanmasına ek olarak Moğollar, tüm Çağatay adını taşıyanlara, adlarını değiştirmelerini emretmiştir. Buna benzer bir durum Ögeday'ın oğlu Kaşi için de gerçekleştirilmiştir.¹¹⁸⁶ Moğollar böyle bir durumda ölen hanedan üyesinin adını üç nesil boyunca yasaklamıştır. Buna neden olarak da “adını anınca ruhu acı çeker” düşüncesini dile getirmişlerdir.¹¹⁸⁷ Moğollar, ölümlerin ruhlarının kendilerini etkilemesinden korkmuş, bundan dolayı ölenlerin isimlerini yasaklamışlardır. Hanların mezarlarını korumaları için diğer Moğolların aksine şimşek ve gök gürültüsünden korkmayan ve orman asıllı olan Uryankıtların muhafız olarak belirlenmesi buna gerekçe olarak gösterilmiştir. Ayrıca, Hanların

¹¹⁸³ İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, ss. 179, 182, 189, 195.

¹¹⁸⁴ Roux, **Türklerin ve Moğolların...**, ss. 220-222.

¹¹⁸⁵ Vasily Vladimirovich Bartold, “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, **Bulleten**, Cilt: 11, Sayı: 43, 1947, s. 523.

¹¹⁸⁶ Bartold, “Türklerde ve Moğollarda Defin...”, ss. 523-524, 527-528.

¹¹⁸⁷ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 35.

yaşadığı yerler de koruk olarak ilan edilmiştir.¹¹⁸⁸ Bu alanda Moğollar, Türklere kıyasla daha ilkel bir seviyede bulunmuştur. Çünkü Türkler’de defnedilen Han’ın öldürdüğü veya onun için öldürülen kimselerin, öbür dünyada onun hizmetçisi olacağı görüşü, bundan dolayı da balbal dikme geleneği mevcutken, Moğollar’da bu fikir hanın öldüğü yerden mezara kadar götürülmesi esnasında karşılaşılan herkesin öldürülmesi haline gelmiştir. Marco Polo’nun anlatımında verilen ölü sayısı pek mümkün olmamakla beraber bu gelenek, o dönem Moğolları tarafından bilinmektedir. Bir Han’ın ölmesinin ardından Moğollar, tüm hayatı durdurma yönünde emirler verdiği için cenaze alayının güzergâhında, çok sayıda insanla karşılaşılması mümkün olmamaktadır.¹¹⁸⁹

2.3.6. Evlilik ve Aile Kurumu

Peng Da Ya, Moğolların at üzerinde giderken, bebeklerini koydukları beşiği atın eyerine bağladıklarını, eşlerini de yanlarına aldıklarını söylemiştir. Çocukları ise üç yaşına geldiğinde ata bindirip, dizginleri eline verip, kalabalık içinde at sürmesini öğrettiklerini, dört veya beş yaşında okçuluğa alıştırdıklarını, bundan biraz daha büyük olunca da yılın dört mevsimi ava gönderdiklerini belirtmiştir.¹¹⁹⁰ Carpini de Moğol çocuklarının avcılıktan başka bir uğraşlarının olmadığını, iki veya üç yaşından itibaren ata bindiklerini ve yaşlarına uygun boyutta ok ve yay kullandıklarını belirtmiştir.¹¹⁹¹ St. Quentin, Moğolların daha çocuk yaşta at binmeyi öğrendiklerini, büyüyünce de sürekli at üzerinde dolaştıklarını söylemiş, en küçük çocuklarının at veya öküzleri binek olarak kullandığını anlatmıştır.¹¹⁹² Bununla beraber Rubruk, Moğolların ülkesinde yaşayan ve onlara benzeyen Nasturi Hıristiyanlardan bazılarının, onların çocuklarına mürebbiyelik yaptığından bahsetmiştir.¹¹⁹³

Moğollar daha çocuk yaşta at sürerek geyik avlamış, hayatta kalmak için sabırlı ve mükemmel bir avcı olarak yetişmişlerdir ve Hun Türkleri gibi çocukluktan itibaren ok atmayı öğrenmişlerdir.¹¹⁹⁴ Moğollar, daha küçük yaşta at binmeye,

¹¹⁸⁸ Bartold, “Türklerde ve Moğollarda Defin...”, ss. 530-531.

¹¹⁸⁹ Bartold, “Türklerde ve Moğollarda Defin...”, s. 525.

¹¹⁹⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 135.

¹¹⁹¹ Carpini, s. 62.

¹¹⁹² Saint Quentin, s. 11

¹¹⁹³ Rubruk, s. 77.

¹¹⁹⁴ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 8, 221.

okçuluk yapmaya ve pek çok zorluğa katlanmalarına ek olarak sert bir coğrafyada yaşamalarından dolayı “savaş meydanları için doğmuş kimseler” olarak tanınmışlardır.¹¹⁹⁵ Hun Türkleri, çocukları üç veya dört yaşlarına geldiğinde ellerine ok ve yay vererek onları kuzu veya koyuna bindirmiş; onlara tarla faresi, sincap gibi hayvanlar avlattırıştır.¹¹⁹⁶

Aralarında yaşayan başka uluslardan ayırt edilmeleri için onların dış görünüşlerini detaylı bir şekilde anlatan Carpini, Moğol erkeklerinin ana uğraşlarının okları ve yaylarıyla ilgilenmek, zaman zaman hayvan sürülerini kontrol etmek, ok ve yayla talim yapmak ve avlanmak olduğunu söylemiş, geri kalan hemen her şeyle kadınların ilgilendiğini kaydetmiştir. Bundan başka Moğol erkeklerinin hepsi çok iyi ok atmaktadır.¹¹⁹⁷ Aynı şekilde St. Quentin de Moğol erkeklerinin ana uğraşlarının okçuluk ve hayvan sürüleriyle ilgilenmek olduğunu söylemiştir.¹¹⁹⁸ Rubruk, Moğol erkeklerinin günlük yaşamda yaptıkları hakkında bilgi verirken, onların avcılık ve binicilikte kullanılan ok, yay, üzengi, eyer gibi eşyalar ürettiklerini; çadırlar ve bu çadırların yüklendiği arabaları yaptıklarını; kısırakları sağdıklarını ve elde ettikleri sütü tulumlara koyup çalkaladıklarını söylemiştir. Hayvanlar bazen kadınlar bazen de erkekler tarafından sağılmakta; koyunlar, keçiler, develer kadınlar tarafından güdülmekte, eşyaların yüklenme zamanı onları develere kadınlar yüklemekte ve hayvan derilerini yine onlar tabakalamaktadır. Bundan başka Moğol erkeklerinin hem el hem de başlarını yıkamak için ağızlarına doldurdukları suyu önce ellerine doğru boşalttıklarını, bunun ardından da saçlarını ve başlarını yıkadıklarını söylemiştir.¹¹⁹⁹ Marco Polo, Moğol erkeklerinin, tıpkı kendi ülkesindeki efendileri gibi savaş, avcılık, şahin vs. avcı kuşu yetiştirme işlerinden başka bir şey yapmadıklarını, bunlardan büyük bir zevk aldıklarını anlatmıştır. Ayrıca evli Moğol erkekleri çok büyük bir sadakate sahiptir, başkasının eşine asla dokunmaz, böyle bir hareketi son derece kötü ve aşağılık bir eylem olarak görürler, ister on ister yirmi eşe sahip olsalar da hepsinin arasında mükemmel bir birlik ve barış sağlarlar.¹²⁰⁰

XI. ve XIII. yüzyıllardaki Moğol toplumunun ana unsuru, “kan akrabalarının kendine mahsus birliğinden” oluşan *obox (obog)* yani *oymak* olmuş, bundan dolayı Moğollar egzogamik (akraba dışı) evlilikler yapmış, dolayısıyla aynı *oymak* içinde

¹¹⁹⁵ d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 36.

¹¹⁹⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 241.

¹¹⁹⁷ Carpini, s. 62, 121.

¹¹⁹⁸ Saint Quentin, s. 29.

¹¹⁹⁹ Rubruk, s. 40.

¹²⁰⁰ Polo, ss. 146-147.

evlilik mümkün olmamıştır. Bu dönemdeki Moğollar, evlenmek amacıyla son derece uzakta bulunan kabilelere gitmiş ve onlarla akrabalık kurmaya çalışmıştır. Ayrıca eski ananelerine uyarak sıklıkla kız kaçırmış, bazen belirli kabileler arasında kız alıp-verme bir âdet haline gelmiş, hatta iki kabile gelin mübadelesi için anlaşma dahi yapmıştır.¹²⁰¹

Carpini, erkeklerin pahalı ücretler karşılığında kadınları ailelerinden satın aldıklarını belirtmiş,¹²⁰² Rubruk, Moğolların evlilikleri hakkında bilgi verirken bir erkeğin, “satın almadıkça” bir kadınla evlenemeyeceğini, bundan dolayı bazı kadınların uzun süre anne ve babalarıyla oturmak zorunda kaldığını ve yaşlarının ilerlediğini söylemiştir. Bundan dolayı arada sırada bir erkeğin iki kız kardeşe aynı anda veya arka arkaya evlendiği görülmektedir.¹²⁰³ Ricoldus de Monte Crucis, Moğol erkeklerinin eşlerini, anne ve babalarından satın aldığını söylemiştir.¹²⁰⁴

Ergin Ayan, Moğol erkeklerinin hem kalın hem de gelinin babasına hediye verdiklerini, buna ek olarak gelinlerin yanlarında çeyiz getirdiklerini söylemiştir.¹²⁰⁵ Gelin, üyesi olduğu kabile ve ailenin zenginliğine göre bir çeyiz getirmiş, kendi annesinin adına, damadın annesine bir hediye vermek zorunda olmuştur. Bundan başka gelinin çeyizi içinde adamlar¹²⁰⁶ da bulunmuştur. Eski Moğollar geline karşılık olarak kalın (mehir), nikâh anlaşmasında da gelinin babasına bir nişan olarak hediye vermiştir.¹²⁰⁷

Cengiz Han’a doğru ilerlerken, onun en küçük kardeşi Temüğe’nin yanına uğrayan Ch’ang Ch’un, bir düğüne tanık olmuş, binlerce çadırdan oluşan sıralar görmüş ve Moğol kumandanlarının düğün hediyesi olarak kısrak sütü takdim ettiklerini kaydetmiştir.¹²⁰⁸ St. Quentin, Moğolların evlilik yapmalarının ardından, kadın hamile kalıncaya değin, kocası tarafından eşi olarak görülmediğini, eğer kadın hamile kalamazsa onu bırakabildiğini söylemiş; kocanın da karısı hamile kalana kadar, onun çeyizinden bir şey alamadığını, aynı şekilde kadın doğum yapana kadar kendi anne ve babasından da çeyiz alamadığını belirtmiştir.¹²⁰⁹ Rubruk ayrıca evliliklerin yapılması hakkında da bilgi vermiş ve evlilik konusunda tarafların

¹²⁰¹ Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı...**, ss. 74, 77.

¹²⁰² Carpini, s. 40.

¹²⁰³ Rubruk, s. 41.

¹²⁰⁴ Monte Crucis, s. 48.

¹²⁰⁵ Carpini, Çevirenin Dipnotu, s. 40, d.n. 28.

¹²⁰⁶ Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı...**, ss. 101-106.

¹²⁰⁷ Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı...**, s. 89.

¹²⁰⁸ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 50.

¹²⁰⁹ Saint Quentin, s. 19.

uzlaşmasının ardından, kızın babasının bir yemek düzenlediğini, gelinin ise kendi akrabalarının yanına kaçarak saklandığını, kızın babasının talimatı ve izni üzerine, damadın arkadaşlarıyla beraber gelini arayarak bulduğunu ve kendi evine getirdiğini anlatmıştır.¹²¹⁰ Marco Polo, evlenme esnasında çok büyük kutlamalar ve yarışmalar yaptıklarını eklemiştir.¹²¹¹ Kendisi ayrıca, Moğolların evlilik çağından önce ölmüş olan çocuklarını daha sonra evlendirdiklerini söylemiş, bunun yapılışını detaylı bir şekilde anlatmış ve bu şekilde çocukları evlenmiş olan ailelerin birbirlerini müttefik olarak gördüğünü, buna hayatta kaldıkları sürere bağlılık gösterdiklerini kaydetmiştir.¹²¹² Ricoldus de Monte Crucis, düğün yapılırken erkeğin ailesi ve akrabalarının son derece mutlu, kadının ailesi ve akrabalarının da sanki cenazedeymiş gibi ağlayıp üzüldüklerini söylemiştir.¹²¹³

Gelinin, damadın annesine tanıtılması esnasında belirli bir tören yapılmış, o, kendi annesinden getirdiği hediyeyi vermiş, gelinin ailesi ve akrabaları, gelini kocasının yaşadığı yere kadar izlemiştir. Çocuklar evleninceye kadar aileleriyle kalmış, evlendikten sonra kendilerine ait bir çadır kurmuş, buna rağmen küçük oğul evlendikten sonra dahi babasının çadırında yaşamış, babasının ölmesinin ardından da annesinin yanında kalmıştır.¹²¹⁴ Atlı göçer topluluklarda, kalının ödenmesinin ardından gelin ve güvey, yalancı bir kız kaçırma ile kavuşmuştur ki bu durum daha önceki dönemlerden kalan gerçek kız kaçırma ananesinin bir izidir.¹²¹⁵

Shao Hung, Mukali'nin dördü Tatar, dördü, Hung'un insanlarının düşmanı olan Jin Hanedanlığı'ndan ele geçirilen dâhil olmak üzere toplam dokuz eşi olduğunu söylemiş, Mukali'nin büyük hatunun adını Lai man olarak kaydetmiştir. Peng Da Ya, Moğolların asker sayısının tam olarak bilinemeyeceğini, her erkeğin birkaç karısı, her karısından da birkaç çocuğu olduğunu söylemiş, eskiden az olmakla beraber şimdilerde nüfuslarının gittikçe çoğaldığını belirtmiştir. Xiu Ting de Moğolların ananesi gereğince her erkeğin onlarca hatta yüzlerce kadını kendine eş olarak seçebileceğini söylemiştir. Çünkü Cengiz Yasası'na göre neslin çoğalması gerekmektedir. Bundan dolayı da kadınlar arasında herhangi bir düşmanlık yasaklanmıştır.¹²¹⁶ Carpini, Moğolların geçimlerini sağlayabilecek kadar eş alma

¹²¹⁰ Rubruk, s. 41.

¹²¹¹ Polo, s. 147.

¹²¹² Polo, ss. 152-153. Ayrıca bkz. İbn Fadlan, ss. 73-78.

¹²¹³ Monte Crucis, s. 48.

¹²¹⁴ Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı...**, ss. 77, 87.

¹²¹⁵ Ràsony, "Tarihte Türklük", s. 373.

¹²¹⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 88, 151.

hakları bulunduğunu, bazılarının on, elli hatta yüz eşi olduğunu söylemiş, bununla beraber evlilik söz konusu olduğunda tüm akrabalarla evlenilebileceğini eklemiş, fakat bazı kısıtlamalar olduğunu belirtmiştir. Buna göre erkekler, öz anneleriyle, kızlarıyla ve baba ayrı anneleri bir olan kız kardeşleriyle evlenemez. Babaları bir anneleri ayrı olan kız kardeşler ve babanın ölümünden sonra öz olmayan yani üvey anneleri ile evlenebilirler. Carpini, bir Moğol erkeğinin, birden fazla karısının olması halinde, her karısının kendisine ait bir çadırı ve geçimi olduğunu söylemiş, kocanın her gün başka bir karısının çadırında kaldığını, kocanın, fazla ilgi gösterdiği eşinin yanında fazladan kalabildiğini belirtmiştir.¹²¹⁷ St. Quentin de Moğolların, anneleri, kızları ve kız kardeşleri hariç olmak üzere istedikleri kadar kadınla evlenebileceklerini söylemiştir.¹²¹⁸ Marco Polo, Moğolların evliliği hakkında bilgi verirken, onlardaki her bir erkeğin kendine, bakabildiği kadar eş alabildiğini ama hem eşine hem de eşinin annesine, “dulluk geliri” verdiğini söylemiştir.¹²¹⁹ Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların birden fazla kadınla evlenmelerine rağmen ilk eşlerinin üstün konumda olduğunu ve ancak ondan doğan çocukların meşru görüldüğünü açıklamıştır.¹²²⁰

Wang Guo Wei, Moğol kanununda “Kadınları kocalarını kıskanırlarsa, kocaları onları boşasın” denildiğini söylemiş, *Yuan shi* isimli Çin yıllığında, eşine karşı kıskançlık yapan kadınlara, boğaya bindirilerek dolaştırılma cezası verildiğini ve kocasının da gerekli olan evlilik parasını toplayarak yeniden evlendiği şeklinde bir kaydın olduğunu belirtmiştir.¹²²¹ Buna ek olarak Moğollar hem bedensel hem de parasal açıdan ne kadar varlıklılar kendilerine o kadar eş almış, her eşin kendine ait bir çadırı ve idaresi olmuştur.¹²²² Eski Moğollar’da çok eşlilik yaygın bir gelenek olmakla beraber birinci kadın üstün konumda yer almıştır. Ricoldus de Monte Crucis’in söylediğinin aksine ilk kadından sonra evlilik yapılan eşlerden dünyaya gelen çocuklar da toplum içinde meşru sayılmıştır.¹²²³

Carpini, bir kardeşin ölmesinden sonra geride kalan karısıyla ya ölenin küçük kardeşi ya da akrabalarından birisinin evlenmek zorunda olduğunu belirtmiştir.¹²²⁴ Hatta o, Moğolların Rus knezlerinden biri hakkında böyle bir hüküm verdiğini,

¹²¹⁷ Carpini, ss. 40, 61.

¹²¹⁸ Saint Quentin, ss. 18-19.

¹²¹⁹ Polo, s. 147.

¹²²⁰ Monte Crucis, s. 48.

¹²²¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 153.

¹²²² d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 34.

¹²²³ Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı...**, s. 84.

¹²²⁴ Carpini, s. 40.

mevzubahis Knezin ölen kardeşinin karısıyla evlenmeyi reddetmesine rağmen Moğolların evliliği zorla gerçekleştirdiklerini anlatmıştır.¹²²⁵ St. Quentin, bir Tatarın karısının ölmesi halinde, onun ölen eşinin başkasından olan kızları veya kız kardeşleriyle evlenebildiğini söylemiştir.¹²²⁶ Rubruk, Moğollarda babanın ölmesinden sonra, geride kalan oğlun, öz annesi hariç olmak üzere, babasının eşleriyle evlenme âdetini son derece ayıp bir âdet olarak tanımlamıştır.¹²²⁷ Marco Polo'ya göre Moğollar kuzenleriyle evlenebilmektedirler.¹²²⁸ İran, Irak ve civarındaki Moğollar hakkında bilgiler veren Ricoldus de Monte Crucis, Moğollardaki bir büyük Hanın ölmesinden sonra yerine gelen yeni Hanın, eski Hanın eşlerini ve çocuklarını kendine aldığını söylemiştir. O, bu şekilde davranmadığı ve bu eşleri de onu yeni Han olarak tanımadığı müddetçe hanlığı geçerli olmamaktadır. Ricoldus de Monte Crucis, dul kalan bir kadının baba evine dönemediğini, ya ölen kocasının akrabalarından biriyle evlendiğini ya da köle olarak kocasının evinde kaldığını kaydetmiştir.¹²²⁹

Eski Moğollar'da, bir akrabanın ölmesinin ardından onun geride bıraktığı kadınlarla evlenilmiştir.¹²³⁰ Babanın ölmesinin ardından, geride kalan oğullar, üvey annelerine bakmakla yükümlü olmuş, çoğunlukla onlarla evlenmiştir. Ölen kardeşin karısına da sağ kalan kardeş bakmış ve genellikle onlarla da evlenmişlerdir.¹²³¹ Türkler'de ölen bir kişinin arkasında bıraktığı eşiyile evlenmenin, onları korumak amacıyla yapıldığı görüşü mevcuttur.¹²³² Göktürkler'de geride kalan dul eşin, kocasının kardeşiyle evlenme geleneği vardır ki böyle yapılarak geride kalan eş koruma altına alınmış ve aile bütünlüğünün güvencesi hedeflenmiştir.¹²³³ Buna rağmen, kadının, eşinin ailesinin mülkü olarak sayıldığı, bundan dolayı eşi öldüğü takdirde ailede kaldığı yönünde ikinci bir görüş daha vardır. Fakat Kalmuk Moğolları'nda bulunan, "Hanlar ve köpekler akrabalık tanımazlar" atasözünden yola çıkılarak, bu tür evliliğin toplumun her tabakası için geçerli olup olmadığından şüphe duyulmuştur.¹²³⁴ Bahsedilen ikinci görüşe göre göçerler kadını satın aldığı için onlar

¹²²⁵ Carpini, s. 47.

¹²²⁶ Saint Quentin, ss. 18-19.

¹²²⁷ Rubruk, s. 41.

¹²²⁸ Polo, s. 147.

¹²²⁹ Monte Crucis, ss. 46, 48.

¹²³⁰ Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı...**, s. 76.

¹²³¹ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 34.

¹²³² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 307.

¹²³³ Ahmet Taşağıl, "Göktürkler", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 42.

¹²³⁴ Ràsony, "Tarihte Türklük", s. 373.

da diğ er eş yalar gibi geride kalan varislerine bırakılmaktadır ve bu son derece doğal bir durumdur.¹²³⁵ Zira buna göre gö çer toplumların düş üncesinde kadın satın alınmıştır. Bundan dolayı o, eş inin ölmesi halinde, çocuklarıyla beraber aileye miras olarak kalmaktadır.¹²³⁶ Eski Türkler’de de mevcut olan bu tür evliliğ in yapılmasındaki asıl gerekçenin, kadının mal olarak değ erlendirilmesinden dolayı, ailenin bedelini ödediğ i gelini kendi malı olarak gö rdüğü iddia edilmiştir.¹²³⁷

2.3.7. Giyimleri

Ebu Dülef, Kitanların ülkesinde son derece güzel kokulu bir misk olduğunu söylemiş fakat bu miskin başka yere götürülmesi halinde kokusunun kaybolduğ unu belirtmiştir.¹²³⁸ Shao Hung, Mukali’nin oğ lu olan Pu a’yı baş ını örtmüş, dar ve ince bir giysi giymiş halde görmüştür. Ayrıca, ellerini yıkamadan yemek yiyen Tatarların, ellerini giysilerine sürerek temizlediklerini, giysilerini temizlemeyi bilmediklerini ve hatta bu elbiseleri ancak yıprandığ ı zaman çıkartıp attıklarını kaydetmiştir.¹²³⁹ Carpini de Shao Hung gibi Moğ olların yemekten yağ lanan ellerini genellikle çizmelerine sildiklerini, elbiselerini yıkamadıklarını, yıkanması durumunda da fırtına (kış) mevsimi haricinde bunu yaptıklarını kaydetmiştir.¹²⁴⁰

Cengiz Han, Taoist keş iş Ch’ang Ch’un’a, Çinlilerin aksine ne kadar sade bir hayat yaşadığını göstermek için halkının mütevazı çobanları gibi giyindiğ ini, tek bir giysisi olduğunu söylerken, Ch’ang Chun da Moğ olların her zaman kürk ve deriden yapılmış giysiler giydiğ ini anlatmıştır.¹²⁴¹ Peng Da Ya, Moğ olların giysilerinin ön taraflarını sağ a doğru genişlettikten sonra üst üste getirdiklerini, dörtgen bir biçime sahip olan bu giysinin eskiden keçe ile yapılıp deri ile bağ landığını, şimdilerdeyse güzel iplerle dikildiğ ini söylemiştir. Genellikle bordo ve zeytin renkleri tercih edilmekte, elbisenin üzerine de güneş, ay, ejderha veya *garuda* kuş u öncelikli olmak üzere çeş itli motiflerin iş lenmektedir. Hem soylu hem de sıradan Moğ ollar bu giysiyi giymektedir. Xiu Ting, Moğ olların çok eski dönemlerden beri aynı şekilde giyindiklerini düşünmüş, dörtgen şekilli yakaların yatay halini, Taoist keş iş lerin

¹²³⁵ Németh, “Atilla ve Hunları”, s. 889.

¹²³⁶ Baştav, “Avrupa Hunları”, s. 861.

¹²³⁷ Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 60.

¹²³⁸ İbn Fadlan, s. 95.

¹²³⁹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 63, 80-81.

¹²⁴⁰ Carpini, ss. 59-60.

¹²⁴¹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 37, 52.

elbiselerine benzetmiştir. Elçi, giydikleri elbiselerin yakalarını dikey kesmelerine rağmen Moğolların halen Çinlileri taklit ettiği düşüncesindedir. Bunun yanında kaftanlarında çok sayıda pili bulunan Tatarlar bordo *woduan* ipeğini ördükten sonra son derece sıkı bir şekilde bellerine bağlarlar ve elçiye göre buna *kemer* adını verirler. Xiu Ting'in düşüncesine göre kemerlerin bu kadar sıkı bağlanmasının nedeni, ata binildiğinde şık görünmek içindir.¹²⁴² Bununla beraber o, Hanları da dâhil olmak üzere Moğol İmparatorluğunda çalışanların giysilerinin, sıradan giysiler olmadığını söylemiş ve bunların detaylı bir tasvirini yapmıştır.¹²⁴³ Carpini Moğol erkek ve kadınların neredeyse aynı giyindiğini, manto, pelerin, kukuleta ve kürklerinin olmadığını belirtmiştir. Bununla beraber onlar hafif yünden mamul, Bağdat kumaşından kazak giyerler, bu giysinin yukarıdan aşağıya kadar uzanan bir yırtmacı, sol tarafta da bele kadar uzanan bir yırtmacı vardır, göğüste ikiye katlanır, solda bir sağda üç tane olan bağlarla iliklenir. Bunun yanında kürkten yapılan etekleri de bu şekildedir, ceketlerinin kılı olan tarafları dışarıda kalır, arkadan açıktır ve dizlerine kadar uzanan bir kuyruğu vardır. Carpini, Moğol kadınlarının hepsinin pantolon giydiğini özellikle belirtmiş, elçilik kafilesinin ayrılması esnasında, Güyük Han'ın annesinin hediye olarak elbise, tilki derisinden mamul, tüyleri dışa bakan, içi pamuk astarlı birer kürk verdiğini söylemiştir.¹²⁴⁴ St. Quentin'e göre genç kızlar ve evli olmayan kadınlar Moğol erkeklerine benzer şekilde giyinmektedir, rahatlıkla birbirlerinden ayırt edilemezler. Moğolların yağmurlu ve soğuk havalarda beyaz yünden mamul giysileri vardır,¹²⁴⁵ sıradan ve özel günlerde aynı giysileri giyerler ve hepsi mutlaka bir tür başlık takar. Elçi, bu başlığın basık bir şekli olduğunu, arkaya doğru bir *palma* uzunluğunda ve genişliğinde bir bölüme sahip olduğunu fakat sonlara doğru bunun genişlediğini anlatmıştır. Bundan başka bu şapkanın her iki yanında iki parça bulunur, bazen bunu çene altından bağlayarak başlığı iyice sabitlerler.¹²⁴⁶ St. Quentin, Moğolların giydiği giysiler hakkında öncelikli olarak bunların genellikle siyah renkte olduğunu söylemiş, bu giysilerin Moğollara özgü olduğunu, kollarının, kalçalarının veya vücutlarının ön bölümlerinin, iki şerit hariç olmak üzere, herhangi bir giysiyle kaplı olmadığını ve onların başka halklardan giydikleri giysi yönüyle ayrıldıklarını kaydetmiş ve bu elbiselerin detaylı bir

¹²⁴² Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 113-114. Ayrıca bkz. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 39.

¹²⁴³ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 113-114.

¹²⁴⁴ Carpini, s. 40-41, 62, 154.

¹²⁴⁵ Saint Quentin, s. 29.

¹²⁴⁶ Saint Quentin, s. 21.

anlatımını vermiştir.¹²⁴⁷ Chang Te-hui, Kubilay Han'la beraber kışlamak için geniş bir dağ vadisine geldiklerini, buradaki soğuktan korunmak için insanların ister istemez hayvan derisinden yaptıkları giysileri giydiklerini kaydetmiştir. Kendisi ayrıca Yeni Yıl kutlamasında, en üstte yer alan Han'dan en alttaki kişiye kadar herkesin kürkten yapılma ceketler giydiğini belirtmiştir.¹²⁴⁸ Rubruk, Moğolların öküz derisi kullanarak tulum yaptıklarını ve bunları buharla kurduklarını söylemiş, at derisinin arka tarafından da çok güzel ayakkabılar ürettiklerini söylemiştir. Bundan başka Moğollar yaz mevsiminde Çin, İran ve güneydeki ülkelerden getirilen ipek ve pamuktan mamul giysileri, kışın ise deriden yapılan giysileri giymektedir. Kurt, tilki ve vaşak derisini tercih etmektedirler ama fakirler köpek veya keçi derisi kullanır. Giysilerini yün veya pamuklulardan kalan bezerle desteklerler, zenginlerin, giysilerinde hafif, yumuşak ve sıcak ipekliler kullanılır, çadırlarında farklı şekilde giyinirler. Kullandıkları iki kürkün birini içten diğerini de dışarıdan giyerler. En çok yün ve keçe kullanırlar.¹²⁴⁹ Rubruk, Möngke Han'a gitmek için yola çıkmadan önce, yolun zor olmasından dolayı, Moğolların elçilik heyetine koyun derisinden kürk, pantolon, çizme, ayakkabı ve keçeden çorap ile üstünde keçe olan birer başlık getirdiklerini söylemiştir. Çok soğuk olan yerlerde, kendilerine kılları dışa bakan keçi postu takdim edildiğini eklemiştir. Ocak ayında havaların gittikçe soğumasıyla Möngke Han tarafından kendilerine orman köpeğinin derisinden mamul, tüyleri dışa bakan üç keçe giysi gönderildiğini anlatmış, Nisan ayının gelmesiyle de kendilerine koyun derisi ve keçeden mamul pantolon ve ayakkabı getirdiklerini söylemiş, bununla beraber kendisi keçeden bir cekete sahip olduğu için bunları tercümanı ve heyetin diğer üyelerine vermiştir. Hanın birinci *Hatun*'u olan Kotoktay tarafından kendilerine iç elbisesi ve ipekle beslenmiş kadife pantolonlar verilmiştir.¹²⁵⁰ Marco Polo ancak soylu ve zengin olan Moğolların giysilerini açıkça anlatmış, onların hem sırmalı hem de ipekli kumaştan mamul giysiler giydiklerini, samur, kakım, Sibiryaya sincabı, tilki ve başka pek çok hayvanın kürkünden pantolon giydiklerini söylemiştir. Onların kürklü giysileri ve süslemeleri hem güzel hem de değerlidir. Bundan başka zırh olarak da manda veya kalın olan başka bir hayvan derisini kullanırlar.¹²⁵¹ İbn Battûta, Altın Orda Hanlığı topraklarında, İstanbul'a gitmiş, oradan da Saray

¹²⁴⁷ Saint Quentin, ss. 21-22.

¹²⁴⁸ Sontag, s. 41.

¹²⁴⁹ Rubruk, ss. 36, 38-39.

¹²⁵⁰ Rubruk, ss. 40, 66, 78, 84, 92, 101.

¹²⁵¹ Polo, ss. 148-149..

şehrine dönerken yaşadığı soğuktan dolayı üç kat kürk, biri astarlı olmak üzere iki şalvar, yün çoraplar üstüne bir de keten astarlı bir çorap giymiş, ayağına da *Burgari* yani Bulgar Türklerine özgü olduğunu belirttiği bir çizme giymiştir. Bu çizmenin dışı at, içi kurt derisindedir.¹²⁵² Sultaniyeli Johannes Altın Orda Hanlığı'nda yaşayanların giydiği elbiselerin hiç pahalı olmadığını söylemekle yetinmiştir.¹²⁵³

Moğolların hem ormanda yaşayan kabileleri hem de bozkırda yaşayan kabileleri hayvan derisinden yaptıkları elbiseleri giymiştir.¹²⁵⁴ Çünkü onlar tüm ihtiyaçlarını hayvanlarından karşılamış, onların derisinden giyecekler imal etmiştir. Ayrıca türlü renklerde serpuşlar kullanmışlardır. Bunlar, kenarları hafif tümsekli, iki tarafa bağlı olan iplerin çene altında birleştirilmesiyle kullanılmaktadır. Bundan başka giydikleri yakasız gömleklerin uçları, karın bölgesinde bir araya gelmekte, bir kuşakla bağlanmaktadır. Kış mevsiminde iki kat kürk giymektedirler.¹²⁵⁵ Wang Guo Wei, *Chao ve Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli Çin kaynağında, Barbar Tatarların zırhları ve teçhizatları olmadığından bahsedildiğini söylemiştir.¹²⁵⁶ Fakat Rene Grousset, Grenard'ın Moğolistan'a düzenlediği yolculuklarının ardından Moğol askerlerini anlattığı betimlemeyi aktarmıştır. Buna göre askerler savaşa giderken başlarına meşinden bir zırh, sırtlarına da yine meşinden ve parçalı olan başka bir zırh giymektedirler.¹²⁵⁷ Emil Bretschneider'a göre eski bir Çin kitabında, Cengiz Han'ın basit bir kumaştan yapılmış cübbesinin, Çin'i yöneten ardılları tarafından saklandığı bilgisi bulunmaktadır.¹²⁵⁸ Berke Han'ın yeğeni olan Nogay, Bizans İmparatoru tarafından kendine gönderilen ipekliler yerine koyun postu giymeyi seçmiştir. Onu ziyaret eden Memlük elçileri de Berke'yi başında uzun bir börk, belinde Bulgar derisinden yeşil bir kemer, ayaklarında da kırmızı meşinden çizme giymiş halde görmüştür.¹²⁵⁹

Shao Hung, Tatar kadınlarının giydikleri giysiler hakkında daha detaylı bilgi vermiş ve bu giysileri, kolları geniş, kaftanları yere sürtünecek kadar uzun olan Taoist keşişlerin giysilerine benzetmiştir. Elçiye göre Tatar kadınları alınlarına sürdükleri sarı bir merhem hariç olmak üzere, giyim ve kuşam konusunda aynı Çinli kadınlara benzerler. Xiu Ting de kadın ve kızların yüzlerine kurt pisliği sürdükleri

¹²⁵² İbn Battûta, Cilt: 1, s. 515.

¹²⁵³ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 145.

¹²⁵⁴ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*..., ss. 58, 60, 71.

¹²⁵⁵ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, ss. 32-33.

¹²⁵⁶ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 40

¹²⁵⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*..., s. 220.

¹²⁵⁸ Bretschneider, *Mediaeval Researches*..., Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 37, d.n. 81.

¹²⁵⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*..., ss. 214, 378.

bilgisini vermiştir.¹²⁶⁰ Carpini Moğol erkek ve kadınların giydikleri giysilerin birbirinin neredeyse aynısı olduğunu söylemiş, bundan dolayı kızlar ve genç kadınların erkeklerden oldukça zor ayırt edildiklerini belirtmiştir. Evli kadınların yere kadar uzanan ve önden yırtmaçlı uzun bir gömlek giydiklerini, başlarına da özel bir çeşit başlık taktıklarını ve bu başlık ile evli olmayan kadınlardan ayırdıklarını söylemiştir.¹²⁶¹ St. Quentin de genç kızların ve evli olmayan kadınların Moğol erkeklerine benzer şekilde giyindiğini söylemiş, rahatlıkla birbirlerinden ayırt edilemediklerini eklemiştir. Kadınların süslü, yaldızlı gemleri vardır, göğüs zırhlarında ziller asılıdır. Bunun yanında kumandan veya büyük beylerin eşleri, tıpkı kocaları gibi yaldızlı mor kumaştan giysiler giyer, tüm kadınlar kemerlerinin altına süslü, pilili ve pamuklu giysiler giyer ve bu, sol tarafta bulunan dört veya beş düğümle iliklenir.¹²⁶² Rubruk, Moğol kadınlarının giydiği elbiselerin, erkeklerinkinden biraz daha uzun olduğunu söylemiş, aralarındaki en büyük farkın bu olduğunu belirtmiştir. Elçi, kadınların evlendikten sonra bir manto giydiklerini söylemiş, bu mantoyu rahibe giysisine benzetmiştir. Bununla beraber üste giyilen bu giysinin üst tarafı ortadan ikiye ayrılmış durumdadır ve sağ tarafı üst üste iliklenmektedir. Rubruk'un gözlemine göre bu ilikleme şekliyle Moğollar ve Türkler birbirinden ayırt edilebilmektedir. Bunlara ek olarak kadınlar, kalçalarının üstüne gelecek şekilde, gök mavisi bir mendili elbiselerine, başka bir mendili de göğüslerinin üzerine bağlamaktadırlar ve uzunluğu göğüslere kadar olan, gözlerin alt kısmından başlayan beyaz renkli başka bir mendil de yüzlerinde durmaktadır. Kendisi Moğol kadınlarının hantal olduğunu, küçük burunları sayesinde oldukça güzel göründüklerini fakat yüzlerini boyadıklarında bu güzelliğin ortadan kaybolduğunu söylemiştir.¹²⁶³

Wang Guo Wei yüze kurt pisliği sürme konusunda kuşkların olduğunu ve bu uygulamanın büyük ihtimalle, eski Tang dönemi Çinlilerinin alınlarını sarı renge boyaması alışkanlığından geldiğini söylemiştir.¹²⁶⁴ Moğol kadınları, tıpkı erkekler gibi daha çocuk yaşta savaşçı bir karaktere sahip olmaları yönünde yetiştirilmiştir. Fakat giyimleri konusunda verilen bilgilere bakılarak annelik sonrası bu sorumluluklarının, “askıya alındığı” iddiası öne sürülmüştür. Bununla beraber ihtiyaç

¹²⁶⁰ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 81, 88, 112.

¹²⁶¹ Carpini, ss. 40-41.

¹²⁶² Saint Quentin, s. 29.

¹²⁶³ Rubruk, ss. 39-40.

¹²⁶⁴ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 113.

duyulduğunda bu savaçılık yeteneklerini kullanmış olmaları gerektiği de belirtilmelidir.¹²⁶⁵

2.3.7.1. Kadınların Başlığı

Shao Hung, Tatar kadınlarının başlıklarından da bahsetmiş, soylu kadınların başlarına *gu guan* dedikleri, yaklaşık olarak üç dirsek uzunluğunda bir başlık taktığını, üzerindeki deliklerden ip geçirerek bu başlığı sağlamlaştırdıklarını, kırmızı ve mavi ipekle kapladıktan sonra inci ve altınla süslediklerini ve en sonunda başlığın tepesine mavi ve kırmızı *woduan* ipeğiyle süslenmiş bir çubuk taktıklarını kaydetmiştir.¹²⁶⁶ Ch'ang Ch'un, evli Moğol kadınların başlarına iki ayak yüksekliğinde ve ağaç kabuğundan yapılmış bir başlık taktıklarını söylemiş, bunu bazen yünlü kumaşla (zenginlerin kırmızı ipekle) kapladıklarını belirtmiştir. Keşiş, bu şapkanın kaz veya ördeği andıran uzun bir kuyruğu olduğunu ve buna *gu-gu* denildiğini söylemiş, kadınların her zaman birisinin istemeden bu başlığa çarpmasından korktuğunu, bundan dolayı bir çadıra girerken, başlarını eğerek geri geri girdiklerini söylemiştir.¹²⁶⁷ Peng Da Ya, Moğolların yazın kaşmir başlık, kışın şapka taktıklarını söylemiş, kadınların taktığı başlığın adını da *gu guan* olarak vermiştir. Bu başlığın nasıl yapıldığını gören Xiu Ting, öncelikle başlığın ortasından boyalı bir çubuğun geçirildiğini, bunun üzerinin kırmızı ya da sarı ipekle kaplandığını, tepesine yaklaşık olarak dört dirsek uzunluğunda dal ya da demir çubuk konulduğunu ve mavi keçe ile sarıldığını anlatmıştır. Kendisi zenginlerin ve soylu olan kadınların bu başlığa değerli çiçekler veya beş renkli ipek parçalarıyla süslediğini, diğer kadınların da başlığa ancak kuş kuyruğu dikebildiğini belirtmiştir. Bununla beraber Shao Hung, Mukali'nin huzurundayken onun karısı olan dört Tatar kadınının sürekli kuzeyli göçebelere giysilerini giydiğini ve yine kuzeyli göçebelere ait başlıklar taktıklarını belirtmiştir.¹²⁶⁸ Carpini, evli Moğol kadınlarının başlarında yaklaşık bir dirsek uzunluğunda, değnekten ya da kamıştan mamul, en üst tarafında kare şekilde sona eren yuvarlak bir şey taşıdıklarını söylemiştir. Elçinin gözlemine göre aşağıdan yukarıya doğru genişleyen bu silindir başlığın tepe noktasında, uzun

¹²⁶⁵ Özcan, "İskitlerden Bacıyan-ı Rum'a...", s. 177.

¹²⁶⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 86.

¹²⁶⁷ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 52-53. Ayrıca bkz. **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 86.

¹²⁶⁸ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 88, 112.

ve ince şekilli, altın, gümüş veya kamıştan yapılan bir çubuk bulunmaktadır. Bu çubuk, omuzlara kadar inen bir külaha dikilmiş haldedir. Başlık ve üstüne kurulduğu çerçeve hafif yün veya Bağdat kumaşı ile örtülmüş haldedir ve kadınlar bu başlığı takmadan dışarı çıkmamaktadırlar.¹²⁶⁹ St. Quentin, evli Moğol kadınlarının taktığı başlığı, bir buçuk *pes* uzunluğunda, üst tarafı geniş ve her tarafı kapalı olup, ipek, papatya, mücevher ile kaplı bir sepet olarak tanımlamıştır.¹²⁷⁰ Rubruk, Moğol kadınlarının taktığı başlığa *boctac* denildiğini, bunun asıl maddesinin ağaç kabuğu veya buna benzer bir şeyden olduğunu söylemiştir. Yuvarlak ve yaklaşık olarak bir dirsek uzunluğundaki bu parça tepe noktasında dört köşeli bir hal almakta, bunun içi boş olmakla beraber, etrafına değerli ipekler sarılmakta, dört köşe olan tepe noktasına yine bir dirsek uzunluğunda tüy veya bir tür çubuk takılmaktadır. Bundan sonra çubuğa tavus kuşu tüyü, etrafına da vahşi hayvanların kuyrukları ve mücevherler takılmakta, üstüne deriden mamul bir kukuleta eklenmektedir. Elçi, kadınların saçlarını topladıktan sonra bu *boctac*'ın içine yerleştirdiklerini belirtmiştir. Rubruk'a göre at süren birkaç kadın, bu başlık nedeniyle, uzaktan miğferli ve mızraklı askerler gibi görünür.¹²⁷¹ Ricoldus de Monte Crucis de Moğol kadınlarının bir *kübit*¹²⁷² uzunluğunda bir taç taktığını, geçmişte bir savaş sırasında erkeklere yaptıkları yardım ve gösterdikleri cesaret sayesinde böyle bir tacı takmaya hak kazandıklarını söylemişir. Fakat bu başlığın üzerinde, hem mevzubahis savaşı kendi başlarına kazanmadıklarını hem de halen erkeklerinden üstün olmadıklarını hatırlatması için ayak şeklinde bir parça vardır.¹²⁷³ Pordenone'li Odoric de Yüan Hanedanlığındaki evli Moğol kadınlarının, uzunluğu bir buçuk *kübit* olan bir başlık taktığını ve bu başlığın sanki bir adam ayağına benzediğini söylemiştir. Bu ayağın tepesine çeşitli turna kuşu tüylerinin eklendiğini, başlığın hepsinin büyük incilerle süslendiğini de belirtmiştir.¹²⁷⁴ İbn Battûta, Altın Orda Hanlığındaki erkeklerin, kadınlara gösterdiği büyük saygıyı anlatırken, başlıklarından kısaca bahsetmiş, önünde tavus kuşu tüyünden bir sorguç bulunduğunu, mücevherlerle süslü olduğunu söylemiş ve adını da *buğtak* olarak kaydetmiştir.¹²⁷⁵ Kendisi Özbek Han'ın eşlerini anlatırken, bunların her birinin başında bu *buğtak*'lardan bulunduğunu söylemiştir.

¹²⁶⁹ Carpini, s. 40.

¹²⁷⁰ Saint Quentin, s. 29.

¹²⁷¹ Rubruk, s. 39.

¹²⁷² 44 ila 53 santimetre arasında değişen uzunluk birimi.

¹²⁷³ Monte Crucis, ss. 47-48.

¹²⁷⁴ Yule, *Cathay and the...*, Cilt: 2, s. 222.

¹²⁷⁵ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 472.

Onlara yardımcılık yapan diğer hizmetçi kızlar da başlarına bir başlık takmakta, bunların tepesinde mücevherle süslenmiş altın bir halka ve tavus kuşu tüyünden sorguçların bulunmakta, bunlara külah denilmektedir.¹²⁷⁶

Wang Guo Wei, Hu Jin nan'ın *Xu duan Sarayı Fil Minyatürünün İzahı* isimli eserinin ikinci cildindeki ve *Yong lu Dönemi Büyük Külliyyatı* isimli eserindeki *Fu Türü Şiirler* bölümünde bulunan, “Moğol Kıyafet ve Başlığı” konusunda, Sijin zhi'den bir alıntı yapıldığını söylemiştir. Burada bu başlığın görünüşü hakkında bilgiler verildikten sonra mevzubahis başlığın bambudan yapıldığı takdirde serin, hafif ve havadar olacağını; üst sınıfta bulunan kadınların yüksek tepeli, orta sınıftakilerin orta ve alt sınıfa mensup kadınların *gu guan* 'larının da alçak bir tepeye sahip olduklarının anlatıldığını söylemiştir.¹²⁷⁷ Moğol kadınları saçlarını, “hotoz tuvalet” yaparken,¹²⁷⁸ Ergin Ayan, Rubruk'un kullandığı *boctac* sözcüğüyle, “baş tacı” denilmek istendiği düşüncesindedir.¹²⁷⁹ “Ayak” detayından sadece Ricoldus de Monte Crucis ve Odoric bahsetmiştir ve *bogtac* ismi de halen belirli bir yaştaki Çerkez ve Oset kadınlarının giydiği başlığa verilmektedir.¹²⁸⁰ William Woodville Rockhill, bu tür yüksek bir başlığın, çeşitli dönemlerde çeşitli Asya kavimleri tarafından kullanıldığını söylemiş ama bunların Moğolların kullandığına ne kadar benzediği sorusuna bir cevap verememiştir. Günümüzde bu başlığa en yakın giysinin Kazan'daki Votyak (Votyak, Udmurt) kadınları ve Diyarbakır ile Halep arasında, Şanlıurfa'da yaşayan Hıristiyan kadınları tarafından giyildiğini söylemiş; Kırgız kadınlarının giydiklerinin, Isabeau de Bavière tarafından Fransa'ya getirilen başlığın ve “hennin” adıyla Flaman kadınlarının giydiği başlıkların da bu konuda unutulmaması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁸¹

Erkeklerin taktığı başlık konusunda Carpini, onların farklı olmalarının dışında başka bir yorum yapmamıştır.¹²⁸² İbn Battûta, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın elçisi olan Horasanlı Nasireddin Derkandi'nin başında bir başlık olduğunu ama İlhanlıların buna külah dediğini söylemiş fakat daha fazla bilgi vermemiştir.¹²⁸³

¹²⁷⁶ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 476. Ayrıca bkz. Clavijo, s. 224.

¹²⁷⁷ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 87.

¹²⁷⁸ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 33.

¹²⁷⁹ Rubruk, Çevirenin Dipnotu, s. 39, d.n. 38.

¹²⁸⁰ Yule, **Cathay and the...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 2, s. 222, d.n. 5.

¹²⁸¹ Rubruck, **The Journey of William...**, Çevirenin Dipnotu, s. 73, d.n. 2.

¹²⁸² Carpini, ss. 40-41.

¹²⁸³ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 285.

Cengiz Han ile Moğollar, Uygur etkisine girmiş, bundan dolayı Uygurların giysileri rahat bir şekilde Moğollar tarafından örnek alınmıştır.¹²⁸⁴

2.3.8. Yemekleri

Shao Hung, Tatarların açlıklarını gidermek için kısrak sütü içtiklerini, bu sütün üç kişiye rahatça yettiğini, bunun yanında koyun kesip yediklerini söylemiş, sefer sırasında koyunlarını tüketmeleri halinde, avladıkları tavşan, geyik ve yaban domuzlarını da yediklerini belirtmiştir. Bunun yanında Tatarların Çin’i esaret altına almasından sonra Çinlilerdeki pirinç ve buğdaya el koyduklarını, onları suda kaynatarak yemeye başladıklarını da söylemiş, Moğolların ülkesinde bazı yerlerde yetişen *hei niang mi* yani Moğol Buğdayı’na da pirinç gibi kaynatmalarının ardından suyla karıştırıp yediklerini belirtmiştir.¹²⁸⁵ Ayrıca Tatarların uzun bir süre boyunca *Yan jing* bölgesinde yaşamalarından ötürü *Jin* insanların yeme ve içme yöntemlerini kabullenmeye başladıklarını söylemiştir. Bunun yanında seferden dönen kumandanların, yıkamadıkları elleriyle balık ve et yediklerini, ellerinin yağını da giysilerine sürerek temizlediklerini görmüştür. Peng Da Ya, Moğolların sadece et yediklerinden, pirinci ise yemediklerinden bahsetmiştir. Onların avladığı hayvanların ise tavşan, geyik, yaban domuzu, dağ sincabı, *yuan yang keçisi*, kuyruğu yelpazeye benzeyen, sırtı ve boynu renkli olan bir ceylan türünü, eşeğe benzeyen yaban atlarını ve balık yediklerini kaydetmiş, genellikle koyun ve sığır eti yediklerini söylemiş, at etini ise ancak büyük bir toy ve ziyafet esnasında tükettiklerine dikkat çekmiştir. Et genellikle kavrulmakta, on yemekten ancak iki veya üçünde haşlanmaktadır. Bununla beraber Xiu Ting, bir buçuk ay kaldığı Moğolistan’da, Moğolların hiç sığır kestiklerini görmemiş, avlandıkları dönemde yani ikinci ve dokuzuncu ay arasında, av hayvanları yedikleri için çok fazla koyun kesmediklerini eklemiştir. Peng Da Ya, Moğolların yemeklerine tuzdan başka bir şey koymadıklarını söylemiş, Xiu Ting de onların kullandığı tuzun kar gibi beyaz, bir tanesinin insan dişi kadar büyük, altının düz olduğunu görmüş ve *tou*’ya benzediği için buna *tou yan* yani “baş kadar büyük tuz” dediklerini söylemiştir. Seyyahın gerçekten de şimdiye kadar gördüğü tuzların en iyisi budur. Xiu Ting Moğolların hep güçlü olmalarını, sürekli at ve koyun etiyle

¹²⁸⁴ Ögel, *Türk Kültürünün...*, Cilt: 1, s. 128.

¹²⁸⁵ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 73-74.

beslenmelerine bağlamıştır.¹²⁸⁶ Carpini Moğolların ısrabildikleri her şeyi yediklerini söylemiş, bunlar arasında köpek, kurt, tavşan, at, doğan kısrakların üstündeki rahim parçaları, bit ve hatta insan eti de olduğunu belirtmiş ve bu konuda duyduğu bir hikâyeyi anlatmıştır.¹²⁸⁷ O, Moğolların yemek örtüsü, havlu vs. gibi şeyleri bilmediğini; sebze veya bakliyat değil de sadece et yediklerini söylemiş ama yedikleri etin azlığından duyduğu hayreti, “öteki ulusların bu kadar az yiyerek yaşamasına imkân yoktur” diyerek dile getirmiştir.¹²⁸⁸ Yağlı ellerini silmek için çizmelerini veya başka et parçalarını kullandıklarını, sadece birkaç soylunun yanında bir-iki mendil taşıdığını, tabakları, kapları, diğer mutfak aletlerini yıkamadıklarını, ancak et suyuyla çalkaladıktan sonra kazanın içinde pişen etin yanına koyduklarını söylemiştir. Böyle olmasının nedeni de Moğolların en ufak bir lokmayı bile ziyan etmemeye çalışmalarıdır. Bundan başka yemekten geriye kalan kemiklerin, köpeklere vermeden önce ilikleri çıkartılır.¹²⁸⁹ Moğolların yemek konusunda son derece kirli oldukları, masa veya peçete kullanmadıkları sadece et, özellikle de at eti yedikleri, ellerini baldır zırhlarına sürdükleri, kemiklerin iliğini çıkarmadan köpeklere vermemeleri gibi Carpini’nin, bir kuşatma esnasında aralarındaki on kişiden birini seçerek yemeleri bilgisi de dâhil olmak üzere Moğolların yemek adetleri hakkında anlattıklarını St. Quentin de büyük bir benzerlikle dile getirmiştir.¹²⁹⁰ Jordanus hem doğu hem de batı Tatarlarının bazen yemek esnasında olmak üzere, yemek yedikten sonra parmaklarını ve ellerini yaladıklarını, bunun ardından da önce giysilerinin kollarına sildiklerini, üstünde yemek artığı kalması halinde de çizmelerine sildiklerini söylemiştir.¹²⁹¹

Carpini, Güyük Han’ın Moğol Hanı seçilmesinden sonra yapılan kutlamada tuzsuz, pişmiş etin dağıtıldığını söylemiş, Güyük Han’ın çadırındakilere de et ve salça yerine tuzlu et suyunun dağıtıldığını kaydetmiştir.¹²⁹² St. Quentin, Moğolların ekmeklerinin olmadığını, masa veya peçete kullanmadıklarını, kirli elleriyle, özen göstermeksizin bayağı bir şekilde yemeklerini yediklerini anlatmış, Moğolların tıpkı

¹²⁸⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 73-74, 80, 109, 110, 112, 147.

¹²⁸⁷ Carpini, s. 59.

¹²⁸⁸ Carpini, s. 59.

¹²⁸⁹ Carpini, s. 59.

¹²⁹⁰ Saint Quentin, ss. 20-21.

¹²⁹¹ Jordanus, **Mirabilia Descripta...**, s. 10.

¹²⁹² Carpini, ss. 143-144.

aslanlar gibi insan eti yediklerini de söylemiş, bunu muhtaç kaldıklarında, canları istediğinde ya da başka milletleri korkutmak amacıyla yaptıklarını eklemiştir.¹²⁹³

Chang Te-hui, Kubilay Han'la beraber kışlamak için geldikleri dağ vadisinde insanların soğuktan korumak için su depoladıklarını söylemiş, pirincin seyrek olduğunu, koyun etinin ise tahıl gibi daimi surette tüketildiğini belirtmiştir.¹²⁹⁴ Jean de Joinville, Moğolların ekmek yerine et ve süt yediklerini, sahip oldukları en iyi etin at eti olduğunu söylemiş, bu eti tuzlu suya yatırdıktan sonra kuruttuklarını, böylece istedikleri zaman kesebildiklerini belirtmiştir. Bundan başka, Moğollar, ordugâhlarında ölen her türlü hayvanın etini yemekte, bu etleri çocuklu kadınlar hazırlamakta, çiğ etleri atların eyerleri ve elbiseleri arasına koymaktadırlar. Bunlar, iyice ezilmesinin ardından yine çiğ olarak yenilir. Kendisi, yenilmeyen etlerin bir çantaya konulduğunu, Moğolların acıktığında, bu çantanın içinden, önce en eskisi olmak üzere etleri yediğini söylemiş ve bunların son derece kötü bir koku yaydığını da eklemiştir.¹²⁹⁵

Rubruk, Moğolların hepsinin et yediğini, bunu da hem küçük hem de büyükbaş hayvanlardan temin ettiklerini söylemiş, yaz mevsiminde yiyecekten çok kımıza düşkün olduklarını, kımızları olduğu sürece başka besin maddelerine pek ilgi göstermediklerini gözlemiştir. Bundan başka bir öküz veya atın ölmesi halinde, etini küçük parçalar halinde dilimleyerek güneşte kuruttuklarını kaydetmiş, tuzlanmadığı için kötü bir kokusu olmadığını ve kuruma sürecinin de hızlıca gerçekleştiğini belirtmiştir. Moğollar ayrıca hayvanların bağırsaklarından sucuk yapmaktadır, bunun en güzeli de domuz bağırsağından yapılandır. Elçiye göre Moğollar bunu tazeyken tüketmekte, diğer et türlerini ise kışa kadar saklamaktadırlar. Bundan başka bir koyundan elde ettikleri eti, elli belki de yüz kişiye yedirmekte, bu eti de ince ince parçaladıktan sonra su ve tuzla pişirmektedirler. Yaptıkları tek et suyu da budur.. Rubruk, bu yemeği, yani içindeki eti, katılanların sayısına göre paylaştırdıklarını, yemek yiyenlerin de paylarına düşen eti çatala yediklerini söylemiştir. Hanın yemeğe katılan birisine özel bir parça et vermesi halinde o kişi bunu mutlaka yiyip bitirmelidir. Eğer bitiremezse, daha sonra yemek için ya saklaması amacıyla hizmetçisine ya da korumak amacıyla *captorgay* dediği çantasına koyduğunu kaydetmiştir. Rubruk Moğolların, *captorgay* denilen ve dört köşe olan bu çantanın

¹²⁹³ Saint Quentin, ss. 12, 19.

¹²⁹⁴ Sontag, s. 41.

¹²⁹⁵ Joinville, **Bir Haçının Hatıraları**, ss. 215-216.

içine yemekten başka kemik de koyduklarını söylemiş ve bu kemiklerin daha sonra kemirilmek için çantaya atıldığını belirtmiştir.¹²⁹⁶

Rubruk, inek sütünü kullanan Moğolların bundan yağ çıkartıp, bu yağı iyice pişirdiklerini, tuzlanmadığı ve piştiği için bozulmadığını ve onların bunu kışa sakladıklarını söylemiş, yağın çıkarılmasından sonra kalan sütü de daha sonra pişirmek üzere ekşittiklerini, pişirilmesinin ardından elde edilen loru güneşte kuruttuklarını ve yine kış için sakladıklarını söylemiştir. Moğollar saf su içmeyi tercih etmemektedir, bunun yerine *gruit* dedikleri bir peynirin üzerine sıcak su dökerek onu eritir ve böylece elde edilen ekşimsi sıvıyı süt yerine içerler. Kendisi ayıca Moğolların pek çok sıçan ve fare cinsi hayvanı yediğini, esirlerin de karınlarını lapa ile doyurduğunu söylemiş, ülkenin güneyinde tarım mahsullerinin üretildiğini eklemiştir. Bunlardan başka Moğollar yemek yedikleri tabak vs. gibi eşyaları yıkamamakta, etli bir yemek piştiğinde onu, suyuyla birlikte tabaklara koymakta, yemekten sonra da suyu tekrar yemek kazanının içine dökmektedirler.¹²⁹⁷

Rubruk, Demirkapı bölgesinde yaşayan ve Batu Han'ın kardeşi olan Berke Han'ın Müslüman olduğunu, bundan dolayı da ordugâhında domuz eti yenilmesinin yasaklandığını kaydetmiştir. Kendisi Möngke Han'a gitmek için yaptığı yolculukta zor zamanlar geçirdiğini, Moğolların onlara gıda maddelerini ancak akşam saatlerinde verdiklerini, sabahları da sadece biraz içeceklerle darı lapası aldıklarını söylemiş, akşam zamanı koyunun ön tarafından elde edilen et suyunu içip, kaburga eti yediklerini eklemiştir. Bununla beraber ateş yakmakta çektikleri güçlük nedeniyle (yakmak için tezek toplayamadıklarında ya da diken bulamadıklarında) bazen eti yarı pişmiş ya da çiğ olarak yemişlerdir. Möngke Han'ın yanındayken ve rehberleri onlarla ilgilenmezken, biraz et pişirmişler ve etin suyunu kullanarak darı çorbası yapmışlardır. Daha sonra kendilerine bir kazan, üç ayaklı bir sehpa, zayıf bir koyun eti getirmişler, bundan başka her gün bal, arpa lapası ve arpa şarabı almışlar, et suyunu pişirdikten sonra bunu arpaya ekleyerek yemişlerdir. Etraftaki aç insanları görmezden gelemedikleri için çoğu zaman yemeklerini paylaştıklarını anlatmıştır. Rubruk, Möngke Han'ın karısının yaptığı bir kutlamada öncelikli olarak koyun etinin yenildiğini söylemiş, bunun hemen bitirildiğine dikkat çekmiştir. Bunun ardından *karpfen* denilen büyük balıklar getirilmiş, bunlar tuzlanmamış bir halde ve yanlarında ekmek olmaksızın yenilmiştir. Bir süre sonra Möngke Han'ın bir kızının gelmesiyle

¹²⁹⁶ Rubruk, ss. 35-36.

¹²⁹⁷ Rubruk, ss. 37, 40.

benzer bir kutlama yapılmış ama bu sefer kavrulmuş darı yenmiştir. Kendisi Mönge Han'ı bir defasında, sıvı toprak olarak tanımladığı bir yiyeceği yerken görmüş, bunun, “kafayı kuvvetlendiren bir hamur” olduğunu söylemiş, fakat daha fazla bilgi vermemiştir. Burada bir rahibin yanında kalırken, yemeklerinin genellikle yağlı darı veya suda pişmiş yağlı lapa ya da mayalanmamış ekme ve ekşitilmiş süt olduğunu kaydetmiştir. Rubruk, mevzubahis rahibin yemeklerde kuzu yağı kullanıldığı için kendilerinden yiyecek maddesi getirmemesini istediklerini, külde pişmiş ekme ve suda pişmiş lapa yediklerini, zeytinin de az geldiğini söylemiştir.¹²⁹⁸

Marco Polo, Moğolların genel olarak inek, kısırak ve keçi etiyle beslendiğini kaydetmiştir. Kendisi ayrıca onların et, süt ve özellikle av eti yediklerini, bundan başka kendi ülkesinde firavun faresi denilen ve yer altında yaşayan küçük hayvanların yanında at, köpek, kısırak ve deve etini yediklerini söylemiş, bunlardan başka her türlü eti yediklerini de eklemiştir. Moğollar sefere çıktıklarında yanlarına, çamurdan yapılmış birer küçük çömlek almakta ve bunun içinde etleri kızartmaktadırlar. Bundan başka yanlarında bu çömleğin olmadığı zamanlarda, buldukları ve öldürdükleri hayvanın etini yemek için bu hayvanın önce göğüs bölgesini ayırıp, içine su doldurur, istedikleri eti, içinde su bulunan bu bölüme koyup kızartır, etin pişmesinin ardından hem kazan olarak görev yapan bölümü hem de onun içinde pişen eti yerler.¹²⁹⁹

İbn Battûta Kefe'den Azak'a doğru giderken, beraber yolculuk yaptığı Türklerin (seyyah burada Türkler tabiriyle aslında Türkleşmeye başlayan Moğollardan bahsetmektedir) yemek yeme alışkanlıkları hakkında bilgi vermiş ve her şeyden önce onların ekme veya katı yemek yemediklerini söylemiştir. Bunun ardından *duki* (bulgur)¹³⁰⁰ ismiyle andığı, yoğurtlu ve mümkünse etli bir yemeğin yapılışını anlatmış; hamurdan yapılan ve yine üstüne dökülen yoğurtla yenilen, *burhani* (borani)¹³⁰¹ ismiyle kaydettiği bir yemekten bahsetmiş, onların tatlı yemediğini, böyle bir hareketi ayıp bir davranış olarak gördüklerini anlatmıştır. Özbek Han'ın yanındayken bol miktarda kısırak ve koyun etinin yanında *rişta* (erişte) yemiş,¹³⁰² Türklerin yanlarına gelen misafirlerine yemeleri için koyunlar ve atlar, içmeleri için de kırmız gönderdiklerini söylemiştir. Bundan dolayı da onların misafir

¹²⁹⁸ Rubruk, ss. 60-61, 68, 83, 91-93, 98, 101-102.

¹²⁹⁹ Polo, ss. 146-147, 150.

¹³⁰⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 466.

¹³⁰¹ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 467.

¹³⁰² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 466-467.

ağırlamayı bilmemelerinden şikâyet etmiştir. Özbek Han'ın eşlerinden birisi olan Beyelün Hatun ile beraber İstanbul'a giderken, Türklerin mataralarında yoğurt taşıdığını, bunları pişmiş *duki* ile karıştırıp yediklerini görmüştür. İbn Battûta, Saray şehrinde yola çıkarak önce Saraycık şehrine uğramış, buradan da Harzem'e gitmek için yola çıkmış ve yolda *duki*'den yapılan yemeklerin tek bir kaptan pişirildiğini, üstüne de et ve süt dökülerek yenildiğini belirtmiştir.¹³⁰³ Kendisi hem Özbek Han'ın ülkesinde hem de Hindistan'da uygulanan bir adetten bahsetmiş ve buralarda yemekten kalkılırken kadılar, şeyhler ve fakih gibi kimselerin önüne, üstüne çeşitli yemeklerin ve tatlıların olduğu küçük bir masanın geldiğini anlatmıştır. Daha alt seviyedeki insanlara da bu yemeklerin yarısı ve yarım koyun başı, bunlardan sonra gelenlere de yemeğin çeyreği verilmektedir.¹³⁰⁴

Fransiskan rahip, burada yaşayan insanların ekmek yemediğini, sadece et ve süt tükettiğini kaydetmiştir. Bununla beraber burada yaşayan insanların *monos* dedikleri bir sebze yetiştirdiklerini söylemiştir. Bu sütle pişirip yenilir, çok lezzetlidir, yolculara da ikram edilir.¹³⁰⁵ Sultaniyeli Johannes Altın Orda Hanlığı'nda yaşayanların ekmek yemediğini söylemiş, karınlarını etle doyurduklarını, soylularının ise özellikle at eti yediklerini belirtmiştir.¹³⁰⁶ Schiltberger, Sibiryâ hakkında bilgi vermiş, bu bölgede neredeyse eşek büyüklüğünde köpeklerin çektığı arabalarla yolculuk yapıldığını ve bu köpeklerin etlerinin yenildiğini söylemiştir.¹³⁰⁷ Kendisi Büyük Tataristan'da (Altın Orda Hanlığı)¹³⁰⁸ insanların ekmek yemediğini, genellikle at ve deve eti yediklerini kaydetmiştir. Tatarlar tıpkı Müslümanlar gibi yemek yemek için yere oturur. Bundan başka onlar acil bir şekilde yola çıkmaları gerektiğinde, sahip oldukları eti ince dilimler halinde keser, eyerlerinin altına koyar, acıktıklarında bu eti yerler. Seyyah bunun yapılışını detaylı bir şekilde anlatmıştır.¹³⁰⁹ Pero Tafur da Tatarların kestikleri etleri, eyerleri ve atları arasında taşıdıklarını, böylece pişen etleri bir daha pişirmelerine gerek kalmadığını söylemiştir. Ona göre Moğolların ekmek yemez, bundan ziyade deve sütüyle karıştırdıkları pirinç ve at eti yerler.¹³¹⁰ Contarini, Tatarların her gün yanlarındaki

¹³⁰³ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 476, 498, 519.

¹³⁰⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 752.

¹³⁰⁵ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Önsözü s. ix; **Book of the Knowledge...**, ss. 46-47.

¹³⁰⁶ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", ss. 145-146.

¹³⁰⁷ Schiltberger, s. 91.

¹³⁰⁸ Hayati Develi, "Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt: 43, Sayı: 1995, 1995, ss. 476-477.

¹³⁰⁹ Schiltberger, ss. 116-117.

¹³¹⁰ Tafur, s. 157, 160.

sayısız attan birini kestiklerini, ana yiyeceklerinin et ve süt olduğunu, Rusya'yı ziyaret eden ticaret adamlarından başka ekmeği kimsenin bilmediğini söylemiştir. Güneşin altında kuruttuktan sonra süt ile karıştırıp yedikleri bir pirinç yemeğinden bahsetmiş ve bunun adını, “thur” olarak vermiştir. Kendisi bu yemeğin sert, ekşi ve sıkı olmakla beraber Tatarların nezdinde son derece gıdalı bir besin olarak görüldüğünü söylemiş ve onların buğday ununu oldukça nitelikli bir şekilde ürettiklerini vurgulamıştır. Bundan başka yolculuğu esnasında hastalandığını bu yüzden bir süre Tatar çadırlarından birinde kaldığını, iyileşmesinin ardından da onun için bir ziyafet verdiklerini, bu ziyafette kestikleri bir kuzunun bir kısmını kebab yaparken diğer kısmını pişirip yediklerini söylemiş, fakat eti yıkamadıklarını çünkü böyle yaptıkları takdirde tadının kaçacağına inandıklarını belirtmiştir.¹³¹¹ Barbaro, Tatarların yemek yemelerini görmüş ve onların yanlarında her zaman siyah bir keçi postu taşıdıklarını, bunun için bulgur veya darı ile doldurduktan sonra bunu hamur ve biraz da bal ile karıştırdıklarını söylemiş, gerektiği zamanda bunu, yanlarında taşıdıkları tahta tabağın içine döktükten sonra biraz suyla karıştırıp yediklerini anlatmıştır. Tatarlar yemek yiyecekleri vakit, önce tandırları yakmakta, bunun ardından etleri pişirmekte, sonra da sofraya süt, tereyağı ve peynir koymaktadırlar. Başta geyik olmak üzere her zaman av hayvanı etine sahiptirler. Ayrıca Tatarların, “Baltracan” dedikleri bir bitkiye son derece düşkün olduklarını, yokluğunda sıkıntı yaşadıklarını söylemiş, “sadece bu bitki onların yemek ve güç kaynağıdır” demiş ve son derece detaylı bir anlatımını yapmıştır.¹³¹²

Oğuzlar at yemiş olmakla beraber onu ancak özel ve belirli günlerde tüketmişlerdir.¹³¹³ Wang Guo Wei, *Chao ve Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli kaynakta, Medeni Tatarların yemeklerini dibi düz kaplarda pişirdiklerinden, *Chao ye Yıllıkları Vekayinamesi* isimli kaynakta da Medeni Tatarların buğday ve pirinçle, Barbar Tatarların da sadece avcılıkla beslendiklerinden bahsedildiğini söylemiştir.¹³¹⁴ Moğollar et ihtiyaçlarını, sadece bu amaçla yetiştirilen ev hayvanlarından karşılamış, etleri haşlama yapmanın yanında kavurma haline de getirmişlerdir. Diğer göçer uluslar gibi onların da ana gıda mahsulleri süt ürünlerinden oluşmuştur. Ama gıda ihtiyacını karşılamada avcılığın

¹³¹¹ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 121-122, 124.

¹³¹² Barbaro, ss. 12-13, 20, 111-113.

¹³¹³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 43.

¹³¹⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss.40-41.

büyük bir yeri vardır.¹³¹⁵ Cengiz Han'ın Moğollarından uzun bir zaman önce Avrupa'ya gelen Hunların yarattığı dehşet konusunda Batılılar, bu dönem yazdıklarının neredeyse aynısını Moğolların işgali sırasında da yazmıştır. Psikolojik bir savaş yöntemi olarak onlar, “Kendileriyle ilgili en korkunç, en dehşetli öyküleri uyduruyor ve yayılmalarını sağlıyorlardı, örneğin yamyamlıkları hakkındaki her şeyi abartıyor, her tarafa gönderdikleri casusları, bunları bire on katarak anlatıyordu.”¹³¹⁶ Moğollar başta koyun, sığır ve deve olmak üzere sürülerindeki hayvanların etlerini tüketmiş, en çok hoşlandıkları yemek de *bargir* atının etinden yapılan yemek olmuştur. Bundan başka etin korunması için ince ince kesilmesinin ardından onu, ya açık havada ya da ateş üstünde kurutmuşlardır.¹³¹⁷ Turgut Akpınar, Pero Tafur'un, etlerin kesildikten sonra eyer ve at arasında taşınarak pişirilmesine yönelik kaydı konusunda, *pastırma* olarak bilinen et türünün bu şekilde ortaya çıktığını açıklamıştır.¹³¹⁸ Tufan Gündüz de Contari'nin anlattığı ve *thur* olarak tanımlanan yemeğin, bir tür tarhana olması ihtimalinden bahsetmiştir.¹³¹⁹

2.3.9. İçkileri

Shao Hung, Tatar ananesine göre içki içilirken ev sahibinin içki kadehini doldurmasının ardından misafire takdim ettiğini, misafirin kadehi sonuna kadar içmesi halinde çok sevindiğini ve içindeki içki bitene kadar kadehi almadığını söylemiştir. Bunun yanında Tatarların ananesine göre ne zaman içki içilse, içen kişi, yanındaki kişiyle kadeh değiştirmektedir. Buna göre birisi kadehi bir eliyle kaldırırsa bu, “Biz bir aileyiz, o yüzden çekinmeden iç!” anlamına, iki eliyle kaldırırsa, “Sizinle kadeh değiştirelim” anlamına gelir. İlk durumda kişi önce kendi kadehini sonra da kaldırılan kadehi içer, ikinci durumda da sunulan kadehi sonuna kadar içtikten sonra doldurup geri takdim eder. Elçiye göre bundan dolayı Tatarlar çok kolay sarhoş olmaktadır ve onlara göre sarhoş olmanın samimiyet göstergesi olduğunu da belirtmiştir.¹³²⁰ Ch'ang Ch'un, Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüğe'nin yanına geldiğinde bir düğün yapıldığını görmüş ve kumandanların kısırak sütü getirdiklerini kaydetmiştir. Kendisi ayrıca Moğolların ana yemeklerinin

¹³¹⁵ Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı...*, ss. 65-67.

¹³¹⁶ Roux, *Türklerin Tarihi...*, ss. 127-130.

¹³¹⁷ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 33.

¹³¹⁸ Schiltberger, s. 117, açıklama dipnotu.

¹³¹⁹ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...*, Çevirenin Dipnotu, s. 122, d.n. 207.

¹³²⁰ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 88-89.

süt ve et olduğunu belirtmiştir. Cengiz Han'ın yanındayken de onun kendisine *tung lo* gönderttiğini söylemiştir.¹³²¹ Peng Da Ya Moğolların içki âdetini anlatırken, onların kısrak, inek ve koyun sütünden başka bir şey içmediklerini söylemiş ve çok eskiden ortaya çıkan, zehirlenmeleri önlemek amacıyla oluşturulan ve “kadeh değiştirme âdeti” denilen bir içki içme yöntemini detaylı şekilde anlatmıştır.¹³²² Moğolların askerî erzak olarak koyun eti ve kısrak sütünden başka bir şey kullanmadığını söylemiş, kısrak sütünün gündüz atın yavrusu tarafından emildiğini, gece ise çoban tarafından sağılıp, deriden bir tulum içine konulduğunu, bunun birkaç gece boyunca karıştırılmasının ardından ekşi bir tat alınca, Moğollar tarafından içildiğini söylemiştir. Bu içeceğe Moğolların *yesü* dediğini de eklemiştir.¹³²³ Xiu Ting ise Moğollarda iki tür kımızın olduğunu, normal kımızın tadının ekşi, *Kara Yesu* denilen ve Altın Orda'da kendilerine ikram edilenin tadının ise oldukça lezzetli olduğunu söylemiş, bu kımızı başka bir yerde içmediğini özellikle belirtmiştir. Her iki çeşidin nasıl yapıldığını detaylı olarak anlatmıştır. Bunun yanında kendilerine şarap da verilmiştir.¹³²⁴ Carpini, Moğolların içkiye düşkün olduklarını, fakat sarhoş olmaları halinde bile aralarında ne sözlü ne de fiili kavganın yaşanmadığını belirtmiş ve sarhoş olmayı övünülecek bir durum olarak gördüklerini eklemiştir.¹³²⁵ Bundan başka Moğollar şarap ve bira gibi içecekleri bilmezler, bunları kendilerine başka uluslardan gelen hediyeler olarak görürler. Onların başta at sütü olmak üzere koyun, keçi, deve ve inek sütünü içer; kış mevsiminde at sütü bulamadıklarında arpayı suyla karıştırıp içer, bundan sabahları bir veya iki bardak tükettikten sonra tüm gün boyunca başka bir şey yemeye ihtiyaç duymazlar. Yaz mevsiminde at sütünün son derece bol olması dolayısıyla en çok onu içerler. Güyük Han'ın Moğol Hanı seçilmesi için toplanan kurultayın sonuçlanmasını bekleyen Moğollar, öğlene kadar çadırdan uzak bir noktada beklemiş, öğlen olunca kımız içmeye başlamış ve bunu akşama kadar sürdürmüşlerdir.¹³²⁶ St. Quentin, Moğolların içki içerken kafalarını çirkin bir şekilde salladıklarını söylemiş, ağızlarına aldıkları içkiyi de tıpkı atlar gibi gırtlaklarında taşıdıklarından bahsetmiştir. Ama onlar özel günlerde ve bayramlarında içkiden uzak durular. St. Quentin, tüm Gürcistan'ı yönetme hakkına sahip olan Elcigiday'ın, Baycu'nun büyük beylerinden her gün bol miktarda at sütü

¹³²¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, ss. 50, 52, 94.

¹³²² *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 109-110.

¹³²³ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 141.

¹³²⁴ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 142.

¹³²⁵ Carpini, s. 58.

¹³²⁶ Carpini, ss. 140, 560.

hazırlanmasını istediğini söylemiştir.¹³²⁷ Jean de Joinville, Moğolların en ünlü ve sert içeceklerinin kısırak sütü olduğunu söylemiş, bu sütü şifalı bitkilerle tatlandırdıklarını da belirtmiştir.¹³²⁸ Rubruk, Moğolların kış mevsiminde pirinç, darı, buğday ve baldan çok güzel bir içki yaptıklarını söylemiş ve bunu şaraba benzetmiştir. Bundan başka, başka yerlerden şarap getirttiklerini kaydetmiştir. Moğollar yazın sadece kısırak sütünden mamul, her zaman çadırın girişinin yanında duran, kırmızı içerler ve bir tür içki oyunu oynarlar.¹³²⁹ Ayrıca Moğolların sabah saatlerinde kısırakları sağır, elde ettikleri sütü, tazeleyen büyük bir tulumun içine koyar ve bir tokmakla yağını çıkartırlar. Ekşiyip mayalanana kadar bu işlem sürer. Sütün tadına bakılmasının ardından hazır olduğuna kanaat getirirlerse, artık içilebildiğini söyleyen Rubruk, kırmızının insanın ağzını üzüm şarabı gibi buruklaştırdığını, geride badem sütüne benzer bir tat bıraktığını söylemiştir. Bundan başka Moğolların, hükümdarları için *kara kımız* yaptıklarını söylemiş, koyulaşmayan kısırak sütünün son derece etkili bir şekilde çalkalanmasının ardından, sütün bir kısmının dibe çöktüğünü, geriye kalan kısmın da işte bu *kara kımız* olduğunu anlatmıştır. O, Moğolların yanına ilk geldiğinde, kendisine yağ çıkarılmış inek sütü verilmiş ve bunun son derece keskin bir tadı vardır, Moğollar ise buna *aira* yani *ayran* demektedir. İlk kez at sütü içerken önce tiksindiğini ve terlediğini fakat bundan sonra tadının çok lezzetli gelmeye başladığını belirtmiş, Moğollar için kısırak sütünün çok büyük bir öneme sahip olduğunu eklemiştir. Herhangi birisinin kendi çadırlarında kısırak sütü içmesini büyük bir onur olarak gördüklerini belirtmiştir. Mönğke Han'a doğru yolculuk yaparken akşamları koyunun ön tarafından elde edilen et kullanılarak yapılan bir et suyu içtiklerini söylemiş ve hem bu suyu içtiklerinde hem de karınları iyice doyduğunda, kendilerini kuvvetli hissettiklerini eklemiştir. Bundan başka Moğolların kışın en çok şarap, pirinç içkisi, bal içkisi ve açık kırmızı içtiklerini söylemiştir. Açık renkli olan pirinç içkisi tadı beyaz şaraba benzemektedir. Rubruk, Mönğke Han'ın karısı tarafından yapılan bir kutlamada pirinç birası, La Rochelle şarabına çok benzeyen bir kırmızı şarap ve kısırak sütü türünde içkilerin içildiğini söylemiştir. Bir rahiple beraber kalırken içecek olarak et suyu kullanmışlardır. Mönğke Han Rubruk ve heyetine şarap göndermiş, bunu duyan diğerleri onların başına üşüşüp, utanmadan bu şarabı istemiştir. Ayrıca Baycu Noyan'ın otağında kendisine şarap sunulmuş,

¹³²⁷ Saint Quentin, ss. 12, 20, 85.

¹³²⁸ Joinville, **Bir Haçının Hatıraları**, s. 215.

¹³²⁹ Rubruk, ss. 35, 54.

Baycu kısırak sütü imi bununla beraber eğer seçme hakkı olsaydı kendisinin de kısırak sütü iceğini, arabın oldukça güçlü olmasına rağmen, a olan birisi için kısırak sütünün daha tercih edilesi olduğunu anlatmıştır.¹³³⁰ Marco Polo, Moğolların dii devenin ve kısırakların sütünü içtiklerini söylemiş, bu sütü beyaz araba benzer şekilde hazırlama yöntemini bildiklerini eklemi ve içmesinin son derece güzel olduğunu vurguladığı bu ikiye, onların *kımız* dediğini kaydetmiştir. Moğollar sefere çıktıklarında yanlarında yiyecek taımamakta, fakat bir veya iki deri tulum almaktadır. Bunların içine içtikleri sütü koyarlar. Kendisi ayrıca onların on gün yemek yemeden at srebildiklerini fakat gerekli olduğunda şarap, su veya atlarının kanını içtiklerini söylemiş, bazen bu kanı suyla karıştırıp içtiklerini de belirtmiştir. Bundan başka Moğolların sütü kuruttuklarını, yanında taşıdıklarını, gerektiğinde deriden kkk bir mataranın içine koyduklarını, su ekledikten ve çalkaladıktan sonra içtiklerini anlatmıştır.¹³³¹ Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların içki içmeyi ve bunun ardından kusmayı eref olarak gördüklerini, bunun hanları tarafından kendilerine verilen bir lütuf olarak değerlendirdiklerini kaydetmiştir.¹³³² İbn Battûta, Kırım'dan Azak'a doğru ilerlerken, kafiledekilerin kısırak sütünden yapılıp *kımız* denilen ve *duki* ismiyle andığı bulgur tanelerinden yapılan içkileri olduğunu söylemiş ve buna *boza* denildiğini anlatmıştır. Ona, Özbek Han'ın birinci *Hatunu* tarafından *kımız* verilmiş fakat o bunu hiç beğenmediğini dile getirmiştir. Ayrıca Beyelün Hatunla beraber İstanbul'a giderken, kafiledekilerin yanlarında taşıdıkları mataraların içinde yoğurt olduğunu söylemiş, bunu yemekle karıştırarak yediklerini de eklemiştir.¹³³³ Fransisken rahip buradaki insanların içecek olarak sütü kullandığını belirtmiştir.¹³³⁴ Sultaniyeli Johannes, Altın Orda Hanlığı'nda yaşayan insanların şarap içmediğini, bununla beraber oğle yemeklerinden sonra at sütü içtiklerini söylemiş, bu iceği de mayalanmamı ve yağsız bir şekilde ürettiklerini kaydetmiştir.¹³³⁵ Schiltberger, Büyük Tataristan olarak adlandırdığı bölgede (Altın Orda) yaşayanların şarap içmediğini, at ve deve sütü içtiklerini söylemiştir. Kendisi onların düşmanlarının kanını toplayıp, piirdikten sonra yediklerini bizzat görmüş, hanlarının sabah aç karnına, kendisine altın bir kse içinde sunulan kısırak sütünü

¹³³⁰ Rubruk, s. 36-37, 44, 47, 64, 68, 85, 93, 102, 135.

¹³³¹ Polo, ss. 147, 149-151.

¹³³² Monte Crucis, s. 45.

¹³³³ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 467, 478, 498.

¹³³⁴ **Book of the Knowledge...**, evirenin Önsözü, s. ix; **Book of the Knowledge...**, s.46.

¹³³⁵ Özcn, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", ss. 145-146.

içme şeklinde bir âdetlerinin olduğunu kaydetmiştir.¹³³⁶ Pero Tafur Kefe'deyken gördüğü Tatarların, Müslüman oldukları için şarap içmediklerini belirtmiştir.¹³³⁷ Uzun Hasan'a gönderilen Venedik elçisi Contarini, yanında kaldıkları Tatarların, kendilerine kımız ikram ettiğini söylemiştir. Ayrıca Astrahan şehrinde yaşayan Tatarların elmadan bir tür şarap ürettiklerini kaydetmiş ve onların bunu içerek sarhoş olduklarını anlatmıştır. Hastalandığında Tatarların ona ekşi süt verdiğini söylemiş, iyileşmesinin ardından onun için düzenledikleri ziyafette kendisine, Tatarların çok sevdiğini belirttiği, ekşi süt verildiğini, fakat kötü koktuğu için bunu içemediğini ve bu hareketinden dolayı Tatarların gücendiğini anlatmış, "Tatarlar arasında kısrak sütünün fazlasıyla kadri ve kıymeti var" demiştir.¹³³⁸

Moğolların nezdinde en makbul görülen içki, kımız yani mayalanmış kısrak sütü olmuştur.¹³³⁹ Ankhbayar Danuu, Peng Da Ya'nın bahsettiği ve Moğolların *yesü* olarak andığı içecek konusunda, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde kımızın Moğolcası için *esüg* isminin geçtiğini kaydetmiştir.¹³⁴⁰ Emil Bretschneider, Cengiz Han tarafından Ch'ang Ch'un'a gönderilen ve Çince *tung lo* karakterleri ile kaydedilen sözcükle aslında kısrak veya inek sütünün yani kımızın yazılmaya çalışıldığını açıklamış, kısrak sütünden yapılan bu içkinin hem Moğollar hem de diğer Asyalı göçer toplulukların Ortaçağlarda, ondan önce ve halen günümüzde hayatlarının bir parçası olduğunu belirtmiştir.¹³⁴¹ *Moğolların Gizli Tarihi*'nde, Cengiz Han'ın, Sorhan-şira'nın evini bulması anlatılırken, "Evin işareti (şu ses idi): Orada süt sağıldıktan sonra, geceleyin gün ağarınca kadar yağ yapıyorlardı. Temucin bu işarete kulak verip, yağ tokmağının sesini duyarak..." ifadesiyle,¹³⁴² kımızın hazırlandığı ve hatta bu görevin Sorhan-şira'nın ailesine (evine) verildiği iddia edilmiştir.¹³⁴³ Wang Guo Wei, *Tören Müzikleri Hakkında Haşiye* isimli bir Çin kaynağında, kımızın yapılması esnasında ne kadar karıştırılırsa o kadar tatlı olduğunun kaydedildiğini, *Yuan shi*'de bulunan *Tu tu ha Hakkında* isimli bölümde de *kara kımız* olarak adlandırılan içeceğin son derece tatlı ve renksiz olduğunun anlatıldığını söylemiş, Moğolların eski dönemlerden beri kımız yapmasını bildiklerini eklemiştir.¹³⁴⁴ Cengiz Han'ın

¹³³⁶ Schiltberger, ss. 116-117.

¹³³⁷ Tafur, s.160.

¹³³⁸ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., ss. 80, 120, 124-125.

¹³³⁹ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 33.

¹³⁴⁰ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., Çevirenin Dipnotu, s. 141, d.n. 53.

¹³⁴¹ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 94, d.n. 244.

¹³⁴² *Moğolların Gizli Tarihi*, § 85.

¹³⁴³ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, Yazarın Dipnotu, s. 105, d.n. 184.

¹³⁴⁴ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 142-143.

Yasak'ında, içki içmemenin ve sarhoş olmamanın tavsiye edilmesi¹³⁴⁵ de belirtilmesi gereken bir durumdur.

2.3.10. Zaman Hesapları

Shao Hung, Cengiz Han'ın Mavi İt Yılı'nda yani 1154'te doğduğunu söyleyerek, Moğolların belirli bir takvimlerinin olmadığını, yaşların hesap edilmesi ve yılların takibi gibi bilgilerin ağızdan ağza aktarıldığını ve geleneklerine göre bir yılın bitip, başka bir yılın başlamasını ancak otların yeşermesinden takip ettiklerini söylemiştir. Hung, Moğolların ayın doğup batmasından bir ayın geçtiğini, otların geç yeşermesi halinde o yılda fazladan bir ay olduğunu anladıklarını söylemiş; doğum günlerine dair kesin bir bilgilerinin olmadığını, yaşları sorulduğunda otların kaçar defa yeşermesini gördüklerini söylediklerini kaydetmiştir.¹³⁴⁶ Buna ek olarak yıllara Tavşan ve Ejderha gibi isimler verdiklerini, geçen yılı Ak Ejderha Yılı, içinde buldukları yılı da Ak Yılan Yılı olarak kaydettiklerini belirtmiştir. Shao Hung, ayrıca Moğolların üçüncü veya dördüncü ayda kurultay toplayarak savaşa veya barışa karar verdiklerini, beşinci ayda büyük bir yemek düzenlediklerini, bu ziyafet esnasında sonbaharın hangi zamanında sefere çıkılacağına karar verdiklerini kaydetmiştir. Elçi, bunun ardından yaz aylarında hayvanların güzelce beslenmesinin ardından sekizinci ayda toplanıp, sefere çıktıklarını söylemiştir. Peng Da Ya, Moğolların eskiden otların yeşermesine göre yılı, ayın yeniden doğmasına göre de ayı ölçtüklerini, fakat daha sonra On İki Hayvanlı Takvimi öğrendiklerini söylemiş, kendi zamanında hem On İki Hayvanlı Takvim'i hem de On Renkli Takvim'i beraber kullandıklarını kaydetmiş ve bunları onlara Çinlilerin, Kitanların ve Cürcenlerin öğrettiğini ileri sürmüştür.¹³⁴⁷ St. Quentin, Moğolların gün ve ayları, özellikle de ay temelli takvimi takip ettiklerini söylemiştir.¹³⁴⁸ Marco Polo, Moğolların yılın ilk ayı olarak Şubat ayın kabul ettiklerini söylemiş, yılbaşında herkesin beyaz giyinerek, Beyaz Şenlik dediği bir kutlamayı gerçekleştirdiklerini anlatmıştır.¹³⁴⁹

¹³⁴⁵ d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 269.

¹³⁴⁶ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 46.

¹³⁴⁷ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 50-51, 72-73, 116.

¹³⁴⁸ Saint Quentin, s. 14.

¹³⁴⁹ Polo, ss. 198-201.

Moğolların kullanmış olduğu en eski takvim türü mevsimsel bir takvim olmuştur ve bu takvimde, yıllar genellikle ikiye bölünmüş, harflerle sayılan aylar otuz günden oluşmuş, her dördüncü yılın sonuna bir on üçüncü ay eklenmiştir. Buna ek olarak Moğolların belirli bir yılbaşları olmamış, bazı Moğol boyları Ekim ayının yirmi ikisindeki gece-gündüz eşitliğinde, bazıları da kış gündönümünde yılbaşını kutlamıştır.¹³⁵⁰ Wang Guo Wei, Kırgızların da kullandığı On İki Hayvanlı Takvim hakkında bilgi vererek bu takvimi açıklamıştır.¹³⁵¹ Bir görüşe göre Moğollar bu takvimi Uygurlar aracılığıyla öğrenmiş,¹³⁵² başka bir görüşe göre bu takvim Türklerin on iki boy halinde yaşadıkları bir dönemin hatırası olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, mevzubahis on iki boydan her birinin, bir yıl boyunca diğerlerini idare etme sorumluluğunu üstlenmesiyle böyle bir zaman takibi sisteminin ortaya çıkması mümkündür. Buna ek olarak bu sistemin Hunlar'dan daha önce oluşmuş olması gerekmektedir.¹³⁵³ İran'a Moğollarla gelen bu takvim son yüzyıla kadar kullanılmıştır.¹³⁵⁴ Moğollar, Türklerin aksine yeni yılı Sıçan yılı yerine Kaplan yani Pars yılından başlatmıştır.¹³⁵⁵

2.3.11. Hukukî Durumları

Shao Hung, Tatarlar adıyla andığı Moğolların son derece cahil ve barbar olmaları nedeniyle adalet ve kanun nedir bilmediklerini söylemiştir. Bununla beraber Xiu Ting, Moğolların yalancılara idam cezası vermeleri nedeniyle, onların sahtekârlık ve yalancılık yapmadıklarını belirtmiştir. Peng Da Ya, Moğolların hangi suçlara hangi cezaları verdiklerini anlatırken, onların otların yeşermesinin ardından yere çukur kazanların ya da otağı ateşe verenlerin aileleriyle beraber idam cezasına çarptırıldığını söylemiş; bunun yanında yolda bırakılan eşyanın alınması, kapıların eşliğine basılması, atın kafası veya gözlerine vurulması, zina yapılması suçlarında da idam cezasının uygulandığını eklemiştir. Yemek yerken, boğazına yemek kaçıranlara

¹³⁵⁰ Abdrasul İsakov, "Kırgızlarda ve Moğollarda On İki Hayvanlı Takvim (VI.-XV. Yüzyıllar Arası)", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2013, s. 163.

¹³⁵¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 51. Bu takvim konusunda ayrıca bkz. Osman Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1941.

¹³⁵² Peter Golden, "The Twelve-Year Animal Cycle Calendar in Georgian Sources", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Cilt: 36, Sayı: 1-3, 1982, s. 205.

¹³⁵³ Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, s. 88.

¹³⁵⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri...**, s. 143.

¹³⁵⁵ Ufuk Tavkul, "Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2007, s. 34.

veya ağız ile burnuna kan bulaştıranlara, kalplerinin temiz olmadığı gerekçesiyle cezalar verilmektedir. Araba tekerleklerinin mil çubuğunu gereğinden uzun yapanlar ise aşağılanarak cezalandırılır. Hana sarılmak yasaktır.¹³⁵⁶ Peng Da Ya, hakkında idam cezası verilen birisinin idam edilmesine *ali dai shi* dediklerini, idam cezasının *kahraman birliği* olarak adlandırılan fedailer birliğinde hizmet etmeye dönüştürülebileceğini ve suçlunun bu birlik içinde üç veya dört defa savaşa gönderilmesinden sonra affedildiğini kaydetmiştir. Elçi, Moğollardaki en hafif suça verilen cezanın, suçlunun sahip olduğu tüm malın yarısının müsadere edilmesi olduğunu söylemiş, Xiu Ting de Moğollarda yalancıya verilen idam cezasını pek yerinde bir ceza olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Peng Da Ya, hırsızların idam edilmekle kalmayıp, geride kalan mal ve ailesinin de mağdur olan tarafa verildiğini söylemiş, bir kölenin başka bir kölenin malını çalması durumunda, suçlu tarafın tüm malına el konulduktan sonra hem köle hem de sahibinin idam edildiğini söylemiştir.¹³⁵⁷ Carpini, Moğolların keçe ve ipekten çeşitli maketler yaptıklarını, bunlara büyük bir saygı gösterdiklerini, bazen bu maketleri güzel arabaların içinde kapılarının önüne koyduklarını söylemiş, maketlerin içinde bulunduğu arabadan bir şey çalanların ölüme mahkûm edildiğini kaydetmiştir.¹³⁵⁸ Ayrıca Moğollar Cengiz Han'ın bir suretini yapmakta, bu surete çokça at bağışlamaktadırlar. Bu atlara kimsenin dokunmaması gerekmektedir. Cengiz Han'ın söz konusu sureti önünde diz çökerek saygı göstermeyi reddetmenin cezası da ölümdür ve elçi bu konuda Rus Knezi Michael'ın nasıl öldürüldüğünü anlatmıştır.¹³⁵⁹ Carpini, batıl inançlar olarak tanımladığı Moğolların inancı hakkında bilgi verirken, bir et parçasını ağızlarına aldıktan ve çiğnedikten sonra yutamamaları halinde, önce kişinin çadırının altına bir tünel kazdıklarını daha sonra da suçluyu bu tünelden geçirdikten sonra öldürdüklerini, herhangi bir kumandanın çadırının eşiğine¹³⁶⁰ basan kişinin de ölümle cezalandırıldığını söylemiştir. Bunun yanında bazı günahların kasten yapılması halinde idam cezasının verildiğini, eğer kanıt olmazsa, ancak tazminat vererek kurtulduklarını eklemiştir. Carpini, Moğolların bekâr veya evli olmalarına bakmaksızın, zina yapan kadın ve erkekleri öldürdüklerini, hırsızlık veya gasp yaparken yakalananların da öldürüldüğünü, savaş planlarını düşmana bildirenlere,

¹³⁵⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 48, 117, 132.

¹³⁵⁷ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 133-134.

¹³⁵⁸ Carpini, s. 44.

¹³⁵⁹ Carpini, ss. 45-46.

¹³⁶⁰ Bu konuda bkz. Rubruk, s. 54; Polo, s. 197.

güçlü birisi tarafından kalın bir sopanın yüz defa vurulduğunu, emre itaatsizlik edenlere şiddetli bir dayağın atıldığını söylemiştir.¹³⁶¹

Carpini, Cengiz Han'ın *Yasak*'ından iki maddeyi anlatmış, bunlardan ilkinin, kendisine verilen rütbeyle kibirlenip seçilmediği halde hanlık iddiasında bulunan birisinin affedilmeksizin idam edilmesi olduğunu söylemiş ve hatta Cengiz Han'ın bir torunu veya yeğeninin bundan dolayı öldürüldüğünü kaydetmiştir.¹³⁶² St. Quentin de bu kanundan bahsetmiş ve öldürülen kişinin Cengiz Han'ın torunu olduğunu söylemiş ve adını da Güyük Han olarak vermiştir.¹³⁶³ Bu konuyla ilişkili olarak Rubruk, Güyük Han öldükten sonra kardeşi olan Şiramun'un Möngke Han'a karşı isyan etme düşüncesinde olduğunu, bunun ortaya çıkmasından sonra öldürüldüğünü, onunla beraber Güyük Han'ın en büyük oğlu ve üç yüz Moğol ileri geleninin de idama mahkûm edildiğini söylemiştir. Kadınları bu konuda itiraf ettirmek için yanan odunlarla dövmüşlerdir. Bu olayın ardından Güyük Han'ın tüm malvarlığı, hayvanları ve adamları, bu işlerle bir ilgisi olmayan ve bundan dolayı öldürülmeyen Güyük Han'ın en küçük oğluna bırakılmıştır.¹³⁶⁴

Burada anlatılan ilk olay, Cengiz Han'ın küçük kardeşi olan Otçigin'in, Cengiz Han'ın ölümünün ardından ve Güyük'ün Han seçilmesinden önce tahtı ele geçirmek istemesi üzerine yaşanmıştır. Kendisi, naibe seçilen Töregene Hatun'un müdahalesiyle bundan vazgeçmiştir. Bundan sonra Güyük'ün, Han olarak seçilmesinin ardından yaptığı ilk iş bu olayı araştırmak olmuş, işin nihayetinde Otçigin'in adamlarından birçoğu cezalandırılmıştır.¹³⁶⁵ Anlatılan ikinci olayın ise Ögeday Han'ın torunlarından biri olan Şiramun'un (Şiremön), Han seçilen Möngke'nin yönetimini tanımaması, isyan hazırlıklarına girişmesi bunun ortaya çıkması üzerine de Karamüren Nehri'ne atılarak cezalandırılmasıdır.¹³⁶⁶ Bir oldubitti, esasen bir darbe ile Möngke, Han olarak seçilmiştir. Tahta çıktıktan sonra yeğenlerini şiddetli bir şekilde cezalandırmış, Şiramun önce Möngke Han'ın kardeşi Kubilay tarafından kurtarılmaya çalışılsa da başarısız olmuş, boğdurularak öldürülmüştür.¹³⁶⁷

¹³⁶¹ Carpini, ss. 48, 60-61.

¹³⁶² Carpini, s. 79.

¹³⁶³ Saint Quentin, s. 12.

¹³⁶⁴ Rubruk, s. 80.

¹³⁶⁵ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 207-209.

¹³⁶⁶ Carpini, Çevirenin Dipnotu, s. 79, d.n. 80.

¹³⁶⁷ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 266-267.

Carpini açıklamaya başladığı ikinci maddenin de Moğolların dünyanın hâkimi olana kadar kendilerine itaat etmeyen herkesle savaşmak olduğunu söylemiş ve bu maddenin Moğollar ortadan kalkana kadar yürürlükte olacağını belirtmiştir. Kendisi ayrıca Moğolların, savaş bitmeden ganimet toplayanları anında öldürdüğünü söylemiştir. Ögeday'ı zehirleyen ve o sırada hapiste olan bir kadın, suç ortakları ile beraber idam edilmiştir. Moğol Hanı'nın herhangi bir dava hakkında verdiği karar nihai karardır, Moğolların avukatları yoktur, Moğol Hanı'nın oğulları da yönettikleri yerlerde babaları gibi davranma hakkına sahiptir.¹³⁶⁸ St. Quentin, Cengiz Han tarafından konan kanunlardan bahsederken, bunlardan birinin yolcularla ilgili olduğunu söylemiş ve yolda rastladıkları, Tatar izin belgesine sahip tüccarlar hariç olmak üzere, diğer başka herkesin – ister Tatar ister köle – rahatlıkla bulan kişinin kölesi olabileceğinden bahsetmiştir. Bu durum Tatar atları hariç olmak üzere başka atlar için de geçerlidir.¹³⁶⁹

Rubruk, Moğollarda iki kişinin kavga etmesi halinde kimsenin onları ayırmadığını, kavga edenlerden birinin babasının dahi buna müdahale edemediğini söylemiştir. Herhangi bir anlaşmazlık bizzat Hanın mahkemesi aracılığıyla çözülür. Bundan başka katiller, zina yapanlar, büyük hırsızlıklar, sahte elçilik yapanlar, zehir yapan büyücü ve cadılar idam edilir. Ufak hırsızlıklarda genellikle suçun bir daha tekrarlanmaması için suçluya yüz değnek vurulur, ölüm cezası ancak suçlunun suçüstü yakalanması veya suçunu itiraf etmesi halinde verilir; şahitler bulunduğu durumda, suçluya işkence yapılarak, suçunu itirafa zorlanır.¹³⁷⁰ Rubruk, Buri Han'ın Batu Han tarafından öldürülmesini anlatmış, onun sarhoş olduğu bir anda Batu ile kendini kıyasladığını, Moğolların genelde sarhoşlara hoşgörü gösterdikleri halde Batu'nun, "Sarhoşken benim adımları anmaya nasıl cesaret edersin?" diyerek onu idama mahkûm ettiğini anlatmıştır.¹³⁷¹

Marco Polo, Moğollar'da katiller için fidye ödenmediğini, bundan dolayı birisinin başka birisine demir veya kılıçla saldırması halinde, isabet ettirip ettirmediğine bakılmaksızın, elinin kesildiğini; birisini yaralayan kişinin, aynı şekilde yaralanması gerektiğini; hırsızlıklarda, genellikle çalınan şeyin boyutuna göre değnek cezası verildiğini ve çoğu kişinin bu dayaktan dolayı yaşamını yitirdiğini; hayvan hırsızlığı veya büyük bir hırsızlıkta ise idam cezasının verildiğini kaydetmiş,

¹³⁶⁸ Carpini, ss. 79, 117, 148, 152.

¹³⁶⁹ Saint Quentin, s. 13.

¹³⁷⁰ Rubruk, ss. 41-42.

¹³⁷¹ Rubruk, s. 69.

bundan kurtulmanın tek yolunun, çalınan eşyanın dokuz katının ödenmesi olduğunu eklemiştir.¹³⁷² İbn Battuta, Kırım'dan, hayvanların çektiği ve üstünde çadırlar olan arabalarla yola çıkmış ve kafilenin bir menzile vardığında hayvanları otlatması için serbest bıraktıklarını kaydetmiştir. Bununla beraber burada yaşayanları Türk olarak adlandıran seyyah, onların hırsızlık konusunda çok ağır cezaları olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı hayvanlar çobansız olarak dolaşabilmektedir. Seyyahın gözlemine göre çalıntı bir hayvanın, elinde olduğu tespit edilen kişi çalıntı hayvanı geri vermesinden başka, bu hayvanın türünden dokuz tanesini de vermek zorundadır. Eğer bunu gerçekleştirecek durumu yoksa çocuklarına el konulur ve eğer bu da mevcut değilse o halde hırsız öldürülmektedir.¹³⁷³

Dede Korkut Hikâyelerinde de *dokuzlama* motifi görülmüştür ve bunun eski bir anane olduğu gerekmektedir. Altay-Yenisey Türklerinin efsanelerinde dokuz rakamına sıklıkla denk gelmektedir.¹³⁷⁴ Dede Korkut Hikâyeleri ile *Moğolların Gizli Tarihi* arasındaki benzerliklerden biri de *dokuzlama* ananesidir.¹³⁷⁵

Ricoldus de Monte Crucis, Tatarlar adıyla andığı Moğolların kavga etmekten kaçınmadıklarını fakat kan dökmemeye özen gösterdiklerini söylemiş, iki Moğolun kavga etmesinden sonra, dövenin dövülene içecek sunması ve dövülen kişinin de bunu kabul etmesiyle, olayın tatlıya bağlandığını kaydetmiştir. Bununla beraber Moğollar cinayeti son derece ağır bir suç olarak görmekte ve geçerli bir neden olmadıkça birisine saldırmayı küstahlık olarak değerlendirmektedir.¹³⁷⁶

İbn Battuta, Ebu Said Bahadır Han'ın Bağdat'tan Tebriz'e doğru gerçekleştirdiği bir seyahati ve bu esnada topluluğun nasıl yol aldığını anlatmış, kafilenin gerisinde kalanların ayakkabılarının çıkarılarak içine kum doldurulduğunu, hatta bazen bu ayakkabıların o kişinin boğazına asıldığını ve bu şekilde yürütüldüğünü söylemiştir. Onlar konaklanacak yere kadar bu halde ve yayan olarak yürütüldükten sonra, kafilenin sorumlusu olan Emir-i Candar'ın huzuruna getirilir, her kim olursa olsun yere yatırılarak kırk beş sopa vurulur. İbn Battuta, Harzem Beyi'ni ziyaret ettiğinde onun yanında *arguci* yani *yarguci* denilen ve "Türklerin ulu

¹³⁷² Polo, s. 152.

¹³⁷³ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 466. Clavijo da Timur Bey'e getirilen hediyelerin dokuz parça halinde getirildiğini anlatmıştır. Bkz. Clavijo, s. 217. Timurlulara XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Çin elçisi olarak gelen Ch'en Che'ng de K'ê-shih (Kış) şehrinde tüm armağanların dokuz ve dokuzun katları şeklinde takdim edildiğini görmüştür. Bkz. Çandarlıoğlu, *Orta Asya'da Timuriler...*, s. 56.

¹³⁷⁴ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt: 2, s. 240.

¹³⁷⁵ Fatma Gülay Mirzaoğlu Sıvacı, "Dede Korkut Kitabı ve Manghol-un Niuça Tobça'an [İki metnin benzerlikleri üzerine bir inceleme]", *Türkbilgi*, Sayı: 11, 2006, s. 161.

¹³⁷⁶ Monte Crucis, s. 46.

dedelerinden” olduğunu söylediği sekiz kişinin bulunduğunu, bunların meydana gelen davalara baktığını söylemiş, kadınların ilgilendiği şeri davalar dışındaki tüm anlaşmazlıkları bu meclisin çözdüğünü belirtmiş, onların tutarlı ve adil olduklarını da eklemiştir. Cengiz Han’ın kendi halkının kanunlarını bir araya topladığını ve buna *Yasak* adını verdiğini söylemiş, bu kanunlardan bir tanesinin, her yıl toy adı verilen toplantının düzenlenmesi olduğunu, bu toplantıya da Cengiz Han’ın soyundan gelen oğullarının ve büyük kumandanlarının katılması gerektiğini belirtmiştir. Seyyah, bu kanunlara uymayan yöneticilerin tahttan indirildiğini, düzenlenen toyda yerine yine Cengiz’in soyundan olmak üzere başka birinin getirildiğini söylemiş ve yönettiği ülkede suç işleyen bir yöneticinin yine bu toplantıda cezalandırıldığını eklemiştir.¹³⁷⁷

Barbaro, Küçük Muhammed Han’ın *orda*’sıyla yolculuk yaparken, onların adalet düzeni hakkında bilgi vermiş, mahkemelerin hızlı yapıldığını söylemiş, Moğollara göre sorunları çözenin en iyi yolunun barışmak olduğunu özellikle belirtmiştir.¹³⁷⁸

Cengiz Han, Moğolların hem ananevi hukuk kurallarını hem de halk arasındaki adetleri bir araya getirerek meşhur yasası olan *Yasak*’ı (Yasag, Casak) oluşturmuştur.¹³⁷⁹ Onun kurduğu düzen içinde, “mutlak itaat mutlaka gerekli” olmuş, kendi kumandanlarından birine ceza vermesi halinde, o kişi uzak bir yerde olmasına rağmen bu cezayı infaz ettirmiştir.¹³⁸⁰ Düzen anlamına gelen *Yasak* ilk olarak 1206’da toplanan kurultayda oluşturulmuştur. *Yasak* ile Kağan, hâlihazırda birbirine karışmış olan ordunun yanında sivil kesime de çok sert bir disiplin uygulamıştır. *Yasak*’ın eksik kalan yerlerini yine Cengiz Han’ın *bilik*’leri (bilig)¹³⁸¹ tamamlamıştır. Bundan başka yine 1206’dan itibaren Cengiz Han, kendi yanında büyüyen Şigi-Kutuku’ya “Büyük Yargıç” yetkisi vermiştir. O da çeşitli karar, hüküm ve hatta kabilelerin dağılımını, “*kökö debterlere*” (mavi defter) kaydederek, bir yasa kitabı oluşturmuştur.¹³⁸² Cengiz Han, *Yasak*’ın uygulanması için oğlu Çağatay’ı görevlendirmiş ve ardıllarına, kurduğu devletin ayakta kalması için buna mutlaka itaat etmeleri gerektiğini söylemiştir.¹³⁸³ Moğolların her şeye rağmen bu kanunları takip ettiklerini göstermek amacıyla, onların bir yerdeki nüfusun beşte dördünü katlettikten sonra dahi geri kalanları idare etmek için genellikle Uygur olan ve

¹³⁷⁷ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 326-327, 523, 535.

¹³⁷⁸ Barbaro, s. 17.

¹³⁷⁹ Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı...*, s. 25.

¹³⁸⁰ d’Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 146.

¹³⁸¹ Bilik’ler (bilig), Cengiz Han döneminde yazılan, onun özdeyişleridir. Bkz. Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı...*, s. 25.

¹³⁸² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, ss. 217-218.

¹³⁸³ d’Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 155.

darugaçi denilen sivil bir memur tayin ettikleri belirtilmelidir.¹³⁸⁴ Cengiz Han'dan sonra Moğol Hanı olarak seçilen Ögeday'ın yönetime gelir gelmez verdiği ilk emir, “Cengiz Han'ın Ulu Yasası'nın emirlerine son derece itina olunmasını irade etmek” olmuştur. Ayrıca genel bir af ilan edilmiş ve ilk kez vergi düzenlemesi yapılmıştır.¹³⁸⁵ Moğol Hanları'nın karargâhlarında hâkimler olmakla beraber, Noyanlar kendi kuvvetleri içinde mutlak bir hâkimiyete sahip olmuş, *Yasak* ve örfi hukuka göre kumanda etmiş, bozkırda gerçekleşen davaları *binbaşı noyanlar* hükme bağlamıştır.¹³⁸⁶ *Yasak*'ın niteliği konusunda, “...Avrupa'da dinsel düşüncenin etkinliği ve algı bulanıklığı doruk noktasında iken, Cengiz'in Büyük Yasası'nda bütün dinlere karşı saygılı olunması ve ayırım yapılmaması emrediliyordu” denmiştir.¹³⁸⁷ Peng Da Ya'nın bahsettiği ve *ali dai shi* denilen idam cezası konusunda Ankhbayar Danuu öldürmek anlamındaki *alah* sözcüğünün Moğolca olduğunu açıklamakla yetinmiştir.¹³⁸⁸

2.3.12. Moğol Yazısı

Ch'ang Ch'un, Moğolların herhangi bir yazılarının olmadığını, sorunları konuşarak çözdüklerini ve bir anlaşma yaptıkları zaman ağaç üzerine belirli işaretler kazıdıklarını söylemiştir. Bununla beraber daha sonra Cengiz Han'ın yanına geldiğinde, tercümanlar aracılığıyla ona Taoculuk hakkında açıklamalarda bulunduğunu ve Cengiz Han'ın anlattıklarından etkilendiğini, konuşulanların hem Çince hem de Moğolca yazıya geçirilmesi emrini verdiğini söylemiş¹³⁸⁹ ama hangi yazı dilinin kullanıldığını belirtmemiştir.

Shao Hung ise Moğolların eskiden bir yazılarının olmadığını, bir yarlık çıkarılması veya elçi gönderilmesi gereken durumlarda sadece bir işaret ile amaçlarını ifade ettiklerini söylemiş, elçilerin bu işaret üzerinde herhangi bir değişiklik yapma haklarının olmadığını belirtmiştir. O, kendi zamanında Moğolların başka ülkelere gönderdikleri yazıların Uygur yazısıyla yazıldığını söylemiş, bu yazıyı Çin'deki flüt seslerini göstermek için kullanılan işaretlere benzetmiştir. Bununla beraber Jin Hanedanlığı'na ihanet ederek Tatarların yanına gelen memurların onlara

¹³⁸⁴ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 238.

¹³⁸⁵ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 164-165.

¹³⁸⁶ Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı...**, s. 174.

¹³⁸⁷ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, Çevirenin Önsözü, s. 18.

¹³⁸⁸ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 133, d.n. 45.

¹³⁸⁹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 53, 95.

kendi yazılarını öğrettiğini, dolayısıyla Jin Hanedanlığı ile yapılan yazışmalarda Çin alfabesinin kullanıldığını vurgulamıştır. Shao Hung, Çince'ye çevrildiğinde üzerinde, “Tanrının takdiri ile yaratılmış Cengiz Han’ın emridir: Her işi çözün!” ve “Tanrının takdiri ile yaratılmış Cengiz Han’ın emridir: Acil!” yazan çeşitli payzalar olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁰

Ch’ang Ch’un’un ziyaretinden birkaç yıl sonra Cengiz Han’ın emriyle Moğollar, Uygur yazısını kullanmaya başlamıştır.¹³⁹¹ Wang Guo Wei, *Chao Ye Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli kaynakta, Moğolların yazı geleneği olmadığından, seferberlik zamanı otları belirli bir biçimde örerek haberleştiklerinden veya üzerinde çeşitli çizgiler olan bir tahtayı parçalara ayırıp, bir araya geldiklerinde bu parçaları birleştirerek gerçekliğinden emin olmalarından bahsedildiğini söylemiş, *Chun han shi tsi* isimli eserde de Uygur bir tercümanın Uygur yazısını nasıl yazdığının detaylı olarak anlatıldığını belirtmiştir.¹³⁹² Payzalar bir tür kimlik belgesi olmalarının yanında, genellikle tahta veya madenden, üst makamlarda bulunanlar ise gümüş ve altından yapılmış, ödüllendirme amacıyla Karahanlı Devleti’nde de kullanılmıştır.¹³⁹³ Payza üstündeki kaplan veya atmaca gibi hayvan motifleri, onu taşıyanın rütbesini göstermiştir. Üç gümüşten ve bir tane de demirden mamul payza, Ermitaj Müzesi’nde bulunmaktadır.¹³⁹⁴

Peng Da Ya, Tatarların müşavirleri olarak tanıttığı Ye Lu Chu Cai (Ye-lü Ç’u-ts’ai) ve aslen Uygur olan Zhen hai’in rütbelerinin yükseltilmeden önce buldukları makamın adını *bi che chi* olarak vermiştir.¹³⁹⁵ Peng Da Ya, Moğolların sadece konuşma diline sahip olduğunu, bir yazılarının olmadığını söylemiş, pek çok sesi başka dillerden aldıklarını, tercümanların da tercüme ettikleri metni kendi dillerinde tercüme ettiklerini belirtmiştir. Onlar başka ulusların yazılarını kullanarak evrak işleri yapan kişilere *bitikçi*, sivil işlere bakanlara *da rou qi*, yani *darugaçi*, askeri işlere bakanlara da *huo lu qi* yani *horçi* demektedir.¹³⁹⁶ Peng Da Ya,

¹³⁹⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 50, 79.

¹³⁹¹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 53, d.n. 126.

¹³⁹² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 118-119.

¹³⁹³ Özkan Dayı, “Camiü’t-Tevarih’te Kubilay Han’ın Çin’deki İdari Teşkilatı ve Bayındırdık Faaliyetleri” **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 55, 2015, Yazarın Dipnotu, s. 243, d.n. 4.

¹³⁹⁴ Ganizhamal Kushenova, “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalvaç ve Yeh-Lu Ch’u-Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, **Bilgi**, Sayı: 42, 2007, Yazarın Dipnotu, s. 236, d.n. 10.

¹³⁹⁵ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 101.

¹³⁹⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 114.

Moğolların önemli olayları yazıyla kaydettiklerini söylemiş ve yazılarını da solucana saldıran yılanı benzetmiştir. Elçi bu yazı ile Uygur yazısının kardeşçesine birbirine benzediğine dikkat etmiş, onu “Hem ‘Tanrı yazısı’ ve ilahi ayetlerin baş harfleri, hem de müzik seslerini kaydeden *wu, fan, gong, chi* harflerine” benzetmiştir. Xiu Ting, Moğolların bir yazıya sahip olmadığını, buna rağmen bir devlet kurabildiklerini söylemiş, kendi zamanında üç tür yazı kullandıklarını belirtmiştir. Bunların ilki Moğol ülkesindeki yazıdır ve üç-dört *ji* uzunluğundaki tahta levhaya atılan çiziklerden oluşmaktadır. Yani bir Moğolun on at alacağı varsa, “küçük tahta” isimli bu tahtaya on adet çizgi çizmektedir ve bu çok eski bir yöntemdir. Dolayısıyla bu yazı ile sadece sayılar kaydedilebilmektedir. İkinci yazı Uygurların kullandığı yazıdır. Üçüncü yazı ise Çin, Kitan ve Cürçen gibi üzerinde hâkimiyet kurulan yerlerde kullanılan Çince’dir.¹³⁹⁷ Carpini Moğolların Uygurları yenene kadar herhangi bir yazılarının olmadığını, Uygurları yendikten ve yönetimlerini ellerine aldıktan sonra onlardan yazı yazmayı öğrendiklerini söylemiş, Uygur Yazısı’na Moğol Yazısı adını verdiklerini belirtmiştir. Kendisi nihai hedefleri dünya egemenliği olan Moğolların bundan dolayı mektuplarına, “Tanrı’nın gücü, bütün insanların hükümdarı” şeklinde başladıklarını, Moğol Hanı’nın mühründe ise, “Gökte Tanrı ve yerde Tanrı’nın gücü olan Güyük Han. Bütün insanların hükümdarının mührüdür” yazdığını belirtmiştir.¹³⁹⁸ Chang Te-hui, Kubilay Han’a yetenekli Çinli idarecilerin isimlerini sunmuş ve Kubilay Han’ın arada bir bu isimleri söyleyebildiğine dikkat çekmiştir.¹³⁹⁹ Rubruk, Moğolların Uygurların yazısını aldıklarını ve kullanmaya başladıklarını söylemiş, bu yazının yukarıdan aşağıya düz bir şekilde yazıldığını, bu şekilde yazılan bir sıranın tamamlanmasının ardından bunun sağına ikinci sırayı başladıklarını söylemiştir. Kendisi Möngke Han’ın Avrupa’ya gönderdiği mektubun Moğol dilinde ama Uygur harfleri kullanılarak yazıldığını eklemiştir.¹⁴⁰⁰ Marco Polo, babası ve amcasına Kubilay Han tarafından mektuplar verildiğini söylemiş, bu mektupların Türkçe yazdırıldığını kaydetmiştir.¹⁴⁰¹ Ricoldus de Monte Crucis, Moğolların kendi beylerine büyük bir hürmet gösterdiklerini, beylerine bir mektup yazarken, onların isimlerinin baş harflerini her zaman büyük harfle yazdıklarını söylemiş, hatta ismin yazılması gereken yeri boş bıraktıklarını ve onu mektubun

¹³⁹⁷ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 117-118.

¹³⁹⁸ Carpini, ss. 68-69, 113.

¹³⁹⁹ Sontag, s. 39.

¹⁴⁰⁰ Rubruk, s. 73.

¹⁴⁰¹ Polo, s. 50.

kenarına yazdıklarını anlatmıştır.¹⁴⁰² Clavijo, Semerkant şehrine geldiğinde, Ceyhun Nehri'nin bu tarafında olanların Moğolca konuşup yazdığını, diğer taraftakilerin de Farsça konuştuğunu, Timur Bey'in Moğolca konuşan ve yazabilen kâtipleri olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰³

Peng Da Ya'nın bahsettiği *bi che chi* sözcüğü köken itibariyle Türkçe ve *bitikçi* sözcüğüdür.¹⁴⁰⁴ Chang Te-hui'nin anlattıklarına bakılırsa Kubilay, Çince yarı okur-yazar biridir.¹⁴⁰⁵ Uygurlar İran bölgesinden Mani dininin yanı sıra yine bu civardan Soğdak yazısını da almış ve bundan yola çıkarak kendilerine ait yeni bir yazı geliştirmişlerdir. Onların ortaya koydukları edebiyatın milli olduğu özellikle belirtilmelidir.¹⁴⁰⁶ Cengiz Han, Naymanları yenilgiye uğrattıktan sonra Nayman Han'ı Tayan Han'a vezirlik yapan ve Uygur olan Tata Tonga (T'a-t'a-t'ong-a) sayesinde Uygur Yazısı'ndan haberdar olmuştur. Bundan başka Cengiz Han, Tata Tonga'nın kendi yanında kalmasını istemiş, bu Uygur Yazısını, Uygur dilini, Uygurların yasa ve ananelerini oğullarına öğretmesini istemiştir.¹⁴⁰⁷ Cengiz Han, yerleşik medeniyetlerdeki deneyimleri göz ardı etmemiş, T'a-t'a-t'ong-a gibi Uygur, Mamhud Yalavaç gibi Müslüman, Ye-lü Ç'u-ts'ai gibi Kıtayları etrafında müşavir olarak tutmuştur. Böylece Tata Tonga, Cengiz Han'ın, "mühürdarı" olmasından başka çocukları için Uygur Yazısı öğretmenliği yapmış, Mahmud Yalavaç ilk Moğol valisi olmuş, Ye-lü Ç'u-ts'ai de katliamları önlemek istemiş ve Moğolların ele geçirdiği yerlerdeki kitapları kurtarmaya çalışmıştır.¹⁴⁰⁸ 1269 yılında, başkalarının yazısı olduğu halde Moğolların kendilerine ait bir yazısı olmamasından hayıflanan Kubilay da bir lama olan Pakba'ya (Phags-pa) bu yönde bir emir vermiştir. Cengiz Han'dan beri Uygur Yazısı ile yazılan Moğolca bundan sonra Moğolca için oluşturulan yazı ile yazılmaya başlanmıştır. Bununla beraber Kubilay'ın ardılı olan Temür döneminde, zaten kullanımda olan ve yukarıdan aşağıya yazılan bu yazı daha da geliştirilmiştir.¹⁴⁰⁹ Moğol İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra ortaya çıkan yöneticilerden olan Babür, Çağatay Türkçesini kullanmış olduğu halde Moğolistan'da emirlik yapan Haydar-Mirza ise Farsça yazmıştır. Bunun en büyük

¹⁴⁰² Monte Crucis, s. 45.

¹⁴⁰³ Clavijo, s. 191.

¹⁴⁰⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 101, d.n. 16.

¹⁴⁰⁵ Sontag, s. 22.

¹⁴⁰⁶ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 131-132.

¹⁴⁰⁷ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 53.

¹⁴⁰⁸ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 245-246.

¹⁴⁰⁹ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 232, 243.

nedeni son derece samimi Müslüman olan böyle birisi için Moğolca'nın hiç süphesiz bir kâfir dili olmasıdır.¹⁴¹⁰

2.3.13. Moğol Yerleşimleri

Shao Hung, Moğolların idaresinde olan Yan jing gibi önemli şehirlerde oldukça yüksek rütbeli kumandanların bulundurulduğunu kaydetmiştir.¹⁴¹¹ Ch'ang Ch'un, T'ien Chen-hai ba-la-ho-sun isimli bir şehirden bahsetmiş ve *ba-la-ho-sun* yani *balgasun* kelimesinin Çince anlamının şehir olduğunu açıklamıştır.¹⁴¹² Chang Te-hui, Sontag'ın Cengiz Han'ın torunu ve Kubilay'ın kız kardeşi olduğunu açıkladığı Yesu Buqa'nın¹⁴¹³ yazlık sarayına gelmiş ve bu sarayın dış duvarının on Çin ayağından yüksek, çevresi iki *li*'den uzun bir meydanı bulunduğunu, ortasında, uyumak için bir bina ve bu binanın iki tarafında da başka birer bina olduğunu söylemiş, çatılarının kaplumbağa kabuğu gibi kavisli, her yanında birer koridoru olmasına dikkat çekmiş, en önünde de bir saat kulesi olduğunu belirtmiştir. Elçi, adını Balık Bataklığı olarak verdiği bir bataklığın doğu kenarında kurulu olan bu yazlık sarayın doğusunda, insanlar ve zanaatkârların bir tür yerleşim kurduğunu, bu yerleşimin tam ortasında bir kitabe olduğunu ve bu kitabeye Kabul (Karşılama) Aydınlığı denildiğini söylemiştir. Bundan başka Kerülen Nehri yakınında yaşayanların kullandığı birkaç bina toprakla kaplıdır. Gün-Tula isimli nehrin batısına doğru ilerlerken, bir konak mesafeden sonra eski bir şehrin duvarıyla karşılaşmıştır. Bunun Kitanlar tarafından yapıldığını söylemiş, yaklaşık üç *li* uzunluğunda ve bir kare olduğunu, sırtını da bir dağa dayadığını belirtmiştir. Moğolcası Güjege-nor olan Çince Büyük Sulu Bataklık denilen yerin batısında yine Kitanlar tarafından inşa edilmiş bir şehir duvarı vardır. Bu bataklığın güneyinden geçen, batıya doğru ilerleyen yol ikiye ayrılmakta, Karakurum'a girmekte ve aralarındaki mesafe yüz *li*'den daha fazla olmaktadır.¹⁴¹⁴

Emil Bretschneider, *tien* sözcüğünün Çince tarla anlamına geldiğini söylemiş Ch'ang Ch'un'un anlattığı şehir hakkındaki bilgileri Chen-hai'nin biyografisinden elde ettiğini açıklamıştır. Buna göre Cengiz Han, A-lu-huan'da askeri bir garnizon

¹⁴¹⁰ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 458.

¹⁴¹¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 68.

¹⁴¹² Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 59.

¹⁴¹³ Sontag, **Çevirenin Dipnotu**, s. 31, d.n. 45.

¹⁴¹⁴ Sontag, ss. 31-35.

kurdurmuş ve yönetimine aslen bir Uygur olan Chen-hai'yi atamıştır ki şehrin ismi böylece ortaya çıkmıştır. Daha sonra Cengiz Han buraya üç yüzden fazla Batı Asyalı aile yerleştirmiş, bunlara altın brokar işleme görevini vermiş; günümüzde Çin'in Henan eyaletindeki Kai feng'den getirilen başka bir üç yüz aileye de yünlü kumaş dokuma görevini vermiştir. Emil Bretschneider, bu koloninin yeri konusunda Potanin'in Altay Dağları'nın doğu kolundaki Tsastu-bogdo Dağı'na yakın bir yeri tahmin ettiğini söylemiş, fakat kendisi bu noktadan daha güneyde olması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir.¹⁴¹⁵ Ortaçağ'dan sonra Balık Bataklığı'na yapılan en erken yolculuğun Rahip Gerbillon tarafından yapıldığını söylemiş, onun bu yeri, Taal-nor adıyla kaydettiğini, bataklığın bir buçuk mil uzağında mermerden bir dikili taş gördüğünü ve bunun da Yüan Hanedanlığı döneminden kaldığını kaydettiğini aktarmıştır.¹⁴¹⁶

Carpini, Moğolistan'da akarsular az olduğu için köylerin de az olduğunu söylemiş, kendisinin bizzat ziyaret etmediği Kara-kurum hariç olmak üzere neredeyse başka şehir olmadığını kaydetmiştir.¹⁴¹⁷ Rubruk, Karakurum şehriden bahsetmiş, bu şehrin surlarından çok uzakta olmayan bir yerde Mönge Han'ın bir sarayı olduğunu, bu sarayın kendi ülkesindeki tuğla duvarlı manastırları andırdığını söylemiş ve biri oraya göç ettiğinde, diğeri de yazın geri dönerken olmak üzere her yıl iki defa orada içecek ziyafeti verdiğini kaydetmiştir. Kendisi bu sarayın son derece gösterişsiz bulmuştur ki St. Denis Manastırı'nın bu saraydan daha gösterişli ve on katı kadar daha büyüktür.¹⁴¹⁸ Marco Polo da şehirden çok uzakta olmayan bir noktada çok büyük bir şatonun olduğunu söylemiş, bu şatonun içinde bulunan oldukça güzel sarayda, bölgenin valisinin ikamet ettiğini kaydetmiştir.¹⁴¹⁹ Rubruk Karakurum şehrini detaylı bir şekilde anlatmış, bu şehrin dört bölümden oluştuğunu, bir bölüme Müslüman bölgesi denildiğini, burada pazarların kurulduğunu ve tüccarların yanında elçilerin de kaldığını söylemiştir. İkinci bölüm büyük bir kısmı zanaatkâr olan Hitayların bölgesidir ve burasının dışında genellikle memurların oturduğu büyük evler bulunmaktadır. Şehirde çeşitli dinlere ait tapınaklar ve pazarlar da vardır ve şehrin etrafında, dört adet kapısı olan balçık bir sur bulunmaktadır.¹⁴²⁰ Marco Polo Karakurum'un tamamen ağaç ve topraktan yapılmış bir şehir olduğunu

¹⁴¹⁵ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 60, d.n. 144.

¹⁴¹⁶ Sontag, s. 32, 46.

¹⁴¹⁷ Carpini, s. 36.

¹⁴¹⁸ Rubruk, ss. 104, 111.

¹⁴¹⁹ Polo, s. 138.

¹⁴²⁰ Rubruk, s. 111.

söylemiş, etrafının yaklaşık olarak üç mil olduğunu tahmin etmiş, şehrin çevresinde yığma topraktan bir set olduğunu belirtmiş ve ülkelerinden çıkan Tatarların ilk başkentinin burası olduğuna yönelik bir söylentiden bahsetmiştir.¹⁴²¹

Karakurum aslında Ordubalık yakınında bulunan Kut-Dağı'nın adı olmakla beraber, Karakurum şehrinin doğru adının Karakum olması gerektiği iddia edilmiştir.¹⁴²² Karakurum'un bulunduğu bölgenin tarihî bir önemi vardır ve Hun Türkleri ve Göktürkler de dâhil olmak üzere pek çok Türk ve Moğol imparatorluğunun yönetim merkezine ev sahipliği yapmıştır. Bundan başka VIII. yüzyılda Karabalgasun'da Uygurlar Ordubalık (Ordubalık) şehrini kurmuştur. Buna ek olarak Moğolların da başkentlerinin ilk adı Ordubalık olmuştur. Cengiz Han'ın hayatta olduğu 1220 yılından sonraki zamanlarda, Karakurum veya onun yakınında bulunan bir yer yönetim merkezi olarak kabul edilmiş olsa da ancak 1235'te Ögeday tarafından burası imar edilerek gerçek anlamda başkent haline getirilmiştir.¹⁴²³ Ögeday, Çin'den getirttiği ustalarla burada çok muazzam bir saray yaptırmış, bu saray 1236'da tamamlanmıştır. Bundan başka sarayın yanındaki harabelerden ve çıkarılan yazılı taşlardan, burasının VIII. yüzyılda Uygurlara başkentlik yaptığı ortaya çıkarılmıştır. Ögeday buraya Ordubalık (Karabalgasun) adını vermiş; sarayın, çeşitli tabakalardan insanların içeri girmesine izin veren dört kapısı bulunmuş, burası ve Çin arasında otuz yedi adet durak tesis edilmiştir.¹⁴²⁴ Cengiz Han sayesinde dünya ticaret yolları Moğolistan'dan geçmeye başlamış, çeşitli kasabalar, şehirler ve yapılar vücuda getirilmiş, başkent de Karakurum olarak ilan edilmiştir. Fakat daha sonra hem idare merkezinin Pekin'e nakledilmesiyle hem de iç savaşlar nedeniyle, imparatorluğun parlak dönemi son bulmuştur. Buna ek olarak bu kurulan şehirler refah düzeyine erişememiş, hatta Kubilay'ın bir ara Çin'den Karakurum'a erzak naklini durdurması bu bölgede açlığın ortaya çıkması için yeterli olmuştur.¹⁴²⁵ Karakurum Yazıtları'ndan öğrenilebildiği kadarıyla büyümeyen ve gelişmeyen bu şehrin ne zaman terk edildiği bilinmemekle beraber Moğollar bu şehri bir süre daha

¹⁴²¹ Polo, s. 138.

¹⁴²² Emel Esin, "Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 129, Yazarın Dipnotu, d.n. 10.

¹⁴²³ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 250.

¹⁴²⁴ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 175-176.

¹⁴²⁵ Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı...**, ss. 71-72, 186-187.

unutmamıştır.¹⁴²⁶ 1999-2005 yılları arasında Moğollar ve Almanlar burada ortak kazı çalışmaları yürütmüştür.¹⁴²⁷

Rubruk, Volga Nehri'ni geçerken Moğolların yeni bir köy inşa ettiklerini söylemiş, burasının nüfusunun Ruslardan ve Müslümanlardan oluştuğunu eklemiştir. Elçiye göre yaşadığı yer nehrin doğusunda olan Batu Han'a gidip gelen elçiler burada konaklamaktadır. Kendisi ayrıca Batu Han'ın Volga Nehri kenarında yeni bir şehir kurduğunu söylemiş ve bu şehrin adını da Saray olarak vermiştir.¹⁴²⁸ Yaklaşık yüz yıl sonra buraya gelen İbn Battuta, Muhammed Özbek Han'ın başkentinin Saray olduğunu söylemiştir.¹⁴²⁹ Bir süre sonra burayı bizzat ziyaret etmiştir. Şehir çok kalabalık ve çok büyüktür. Boylamasına uzunluğu yarım gün, enlemesine uzunluğu da çeyrek günlük yolculuktur. Her millet kendine ait bir mahallede oturur, her tüccar sınıfının da kendine ait bir çarşısı vardır; İrakeyn, Mısır ve Suriye'den gelmiş olan yabancı tüccarlar, emtialarını korumak için surla çevrili bir mahallede oturur. Kendisi daha sonra bu şehrin asıl halkının Moğollar olduğunu söylemiş, bundan başka As adıyla andığı Osetlerin, Kıpçak ve Çerkezlerin yanında Rus ve Rumların da kendilerine ait mahallelerde yaşadığını belirtmiştir. Özbek Han'ın sarayına ise *Altuntaş* denilmektedir.¹⁴³⁰ Sutanilyeli Johannes de Altın Orda Hanlığı'ndaki en önemli şehrin Saray olduğunu kaydetmiştir.¹⁴³¹

Altın Orda Hanları, Aşağı Volga bölgesine büyük bir önem vermiş, burayı devletin merkezi haline getirmişlerdir. Bu durumun nedeni hem ticaret yollarının buradan geçmesi, hem asıl Moğol İmparatorluğu'nun merkezi olan Moğolistan'a yakın olması hem de bu arazinin, tarım alanları ve şehirlerle bozkıra yakın olmasıdır. Çünkü bu şekilde yerleşik ve göçerlerin ekonomisi rahatlıkla birleştirilebilmiştir. Batu Han'ın kurduğu Saray şehrinin (Saray Batu, Eski Saray) kurulduğu yerde daha önceden hâlihazırda bir yerleşimin olduğu 1922'de yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Berke Han'ın kurduğu Saray şehri, Batu Han'ın kurduğu Saray şehriyle karıştırılmaması için Saray Berke veya Yeni Saray adlarıyla anılmıştır. İlk Saray şehrinin harabeleri günümüzde Ejderhan (Astrahan) yakınında Selitrennoye'de, Saray Batu'nun harabeleri de Carev Kasabası'ndadır. Her iki şehir de

¹⁴²⁶ Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı...*, Yazarın Dipnotu, s. 186, d.n. 21.

¹⁴²⁷ *Mongolian-German Karakorum Expedition*, (Ed. Jan Bemann, Ulambayar Erdenebat, Ernst Pohl), Cilt: 1, Reichert Verlag, Wiesbaden 2009, ss. 7-9.

¹⁴²⁸ Rubruk, ss. 62, 131.

¹⁴²⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 465.

¹⁴³⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 517-518.

¹⁴³¹ Özcan, "Timur'un Elçisi Sutanilyeli Johannes...", s 140.

kurulmalarından sonra ve özellikle Özbek Han sayesinde çok büyük sanayi, ticari, kültür merkezleri olmuştur.¹⁴³² Bununla beraber, Saray şehirleri ve isimleri konusunda çeşitli görüşler de bulunmaktadır. Saray Batu'nun zaman içinde Saray Berke adını aldığı iddia edilmiştir. Yeni Saray adlı şehrin Özbek Han tarafından yapılma ihtimali de bulunmaktadır. Yapılan kazılar sonucunda içinde terziler ve deri atölyeleri de bulunan şehrin 10 kilometrekare genişliğinde bir alana yayıldığı ortaya çıkmıştır. Timur'un düzenlediği seferlerin ardından Yeni Saray ortadan kalkmış, Saray Batu 1578'e kadar ayakta kalmış, bu tarihte de IV. İvan'ın oğlu I. Fyodor emriyle ortadan kaldırılmıştır.¹⁴³³

Pero Tafur, Altın Orda Hanlığı'nda bulunan ve kendi tabiriyle Çorcate ismini andığı ve ordu-pazar dediği yeri görmüş, burasını detaylı bir şekilde anlatmıştır.¹⁴³⁴ Contarini, etrafını küçük bir surun çevrelediği ve Volga kıyısında kurulan Astrahan'da az sayıdaki evin tuğladan yapıldığını söylemiş, bununla beraber eskiden birkaç büyük binası olduğuna dair işaretlerin bulunduğunu gözlemlemiştir.¹⁴³⁵ Barbaro, kendi zamanında Tatarların, İtil Nehri'nin kenarındaki Kazan isimli şehirde oturduklarını söylemiş, burasının büyük bir ticaret merkezi olduğunu kaydetmiştir.¹⁴³⁶

Hakan Kılınç, Pero Tafur'un Çorcate ile Eski Kırım'ı kastettiğini açıklamıştır.¹⁴³⁷ Moğol hanlarının ordugâhları aynı zamanda bir pazar halini almış, ticaret adamlarının herhangi bir yere gitmesine gerek olmamış, aksine tüccarların da müşterileriyle beraber hareket halinde olduğu ordu-pazar kavramı ortaya çıkmıştır.¹⁴³⁸

İtil Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bulunan Astrahan, Orta Asya ve Güneydoğu Avrupa arasındaki doğal bir geçiş noktasında yer almasından dolayı, doğudan batıya doğru göç eden Türk topluluklarına ve buralarda kurulan devletlere tanıklık etmiştir. Burası önce İtil Bulgarları'nın (V. yüzyıl), sonra Hazarların (VII. ve X. yüzyıllar arası) onların ardından gelen Peçeneklerin (X. yüzyıl) ve Kumanlar'dan (XI. yüzyıl) sonra nihayetinde XIII. yüzyıldan itibaren de Moğolların idaresine

¹⁴³² Aleksandr Yuryevich Yakubovsky, **Altın Ordu ve Çöküşü**, (Çev. Hasan Eren), Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1976, ss. 51-52.

¹⁴³³ İlyas Kemalolu, "Saray", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 36, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 121-122.

¹⁴³⁴ Tafur, s. 159.

¹⁴³⁵ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 121.

¹⁴³⁶ Barbaro, s. 34.

¹⁴³⁷ Tafur, s. 48.

¹⁴³⁸ Togan, "Çinggis Han ve...", s. 244.

girmiştir. Bununla beraber XV. yüzyılın sonlarına doğru artık parçalanmaya başlayan Altın Orda Hanlığı'ndan kopan hanlıklardan biri, 1466'da Astrahan'da kurulan Astrahan Hanlığı'dır ve bu hanlık bulunduğu coğrafyanın hem zengin hem de bir ticaret kavşağı olması nedeniyle güçlü ve sürekli bir varlık gösterememiştir.¹⁴³⁹ Altın Orda Hanlığı'nın parçalanmasının ardından, Altın Orda Hanları'ndan Uluğ Muhammed Han tarafından kurulan Kazan Hanlığı, İtil Bulgar Devleti'nin bulunduğu sahada kurulmasından dolayı, nüfusunun büyük bir kısmını Bulgarlar oluşturmuştur. Bu hanlığın güneyinde Astrahan Hanlığı, güneybatısında Kırım Hanlığı, batısında Moskova Knezliği bulunmuş, öngörülü biri olan Uluğ Muhammed Han sürekli Moskova Knezliği üstüne sefer yaparak onları baskı altında tutmuştur. Onun ölmesinin ardından yerine gelenler onun kadar dirayetli olamamış (hanlığın yüz on beş yıllık yaşamında on dokuz han değişimi yaşanırken, aynı sürede Moskova'da sadece dört defa knez değişmiştir), Kazan Hanlığı iç karışıklıklara sürüklenmiştir. Bu hanlık Ruslara karşı çeşitli zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan da yardım istemiş, bu gerçekleşmemiş ve nihayetinde Ruslar 1552'de Kazan şehrini yok etmiştir. Kazan Türkleri XVI. yüzyıl sonuna kadar direniş gösterse de nihayetinde Rusların toplamda üç yüz bin Türkü katletmesi neticesinde bu durum da sona ermiştir. Yüksek bir kültür seviyesinde bulunan Kazan Hanlığı'nın ve bir ticaret merkezi olan Kazan şehrinin böylece ortadan kaldırılmasıyla, Ruslar daha da güneye ilerleyerek Astrahan Hanlığını ele geçirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırdaş olmuştur.¹⁴⁴⁰

2.3.14. Avcılık Faaliyetleri

Moğolların askerlerinin hepsinin süvari olduğunu söyleyen Shao Hung, Tatarların at sırtında büyüdüğünü, boş zamanlarında savaşmayı öğrendiğini söylemiş, ilkbahar mevsiminden kış mevsimine değin de avcılık yaptığını kaydetmiştir. Peng Da Ya, Moğolların avcılığa son derece düşkün olduklarını söylemiş, hayvan kılı ve tüyünden yaptıkları iplere keçe ve kuş tüyü eklediklerini, bu ipleri yüz veya iki yüz *li* uzatarak etrafa astıklarını, av hayvanlarının, rüzgârın etkisiyle sallanan kuş tüylerinden kaçarak belirli bir yere gittiklerini, bundan sonra

¹⁴³⁹ Reşit Rahmeti Arat, "Astrahan", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 680.

¹⁴⁴⁰ Nadir Devlet, "Kazan Hanlığı (1437-1552)", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul, 199?, ss. 344-350.

Moğolların da bu hayvanları avladıklarını anlatmıştır. Xiu Ting, Moğolların ikinci ay ve dokuzuncu ay arasında sürekli avlandıklarını belirtmiştir. Peng Da Ya, Moğolların, çocuklarına avcılığı nasıl öğrettiklerini detaylı şekilde kaydetmiş,¹⁴⁴¹ Carpini, Moğolların vahşi hayvan avlamak için kullandıkları üç parmak genişliğinde okları olduğunu söylemiş, bu okların aynı zamanda silahsız insanları vurmada da kullanıldığını belirtmiştir. Bundan başka yine hayvan avlamak için çeşitli oklara sahip olduklarını eklemiştir.¹⁴⁴² St. Quentin, çok iyi avcı olduklarını söylediği Moğolların oluşturdukları sık saflar halinde avlandıklarını söylemiş, av hayvanlarını önce önlerinde sürdüklerini daha sonra da etraflarını sararak öldürdüklerini belirtmiştir.¹⁴⁴³ Chang Te-Hui, Kubilay Han ile beraber yolculuk yaparken At Başı Dağı'na geldiklerini ve burada şahinlerle avlanmak için durduklarını kaydetmiştir.¹⁴⁴⁴ Rubruk da Moğolların avlanırken doğan, atmaca ve balıkçıl kullandıklarını söylemiş, yiyeceklerinin dikkate değer bir kısmını avlanarak elde ettiklerini belirtmiş ve süre avlarını, avlanacak hayvanların etrafının sarılması ile gerçekleştirdiklerini kaydetmiştir.¹⁴⁴⁵ Schiltberger, Timur'un egemenliği altında bulunan, halkının yarısı Türkçe diğer yarısı da Farsça olan özel bir dil konuştuğunu söylediği Çağatay ülkesinde yaşayanların oldukça savaşçı bir topluluk olduğundan bahsetmiştir. Kendisi Beyaz Tatarların son derece savaşçı ve kanaatkâr olduklarını söylemiştir.¹⁴⁴⁶ Barbaro, Tana civarında yapılan avcılık faaliyetlerini anlatmış, içinde din adamlarının da olduğu çeşitli kimselerin avcılık yaptığını kaydetmiş, şahinle avcılık yapan Tatarların bu faaliyetlerine yönelik detaylı bilgiler vermiştir.¹⁴⁴⁷

Turgut Akpınar, Schiltberger'in Beyaz Tatar adıyla bahsettiklerinin aslında Kızıl Tatar olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁴⁸ Bununla beraber Moğollar, ormanda avcılık yapanlar ve bozkırda hayvancılık yapanlar olmak üzere ikiye ayrılrsa da bunların arasında kesin bir ayrımın yapılması güçtür. Tüm Türk ve Moğollar öyle veya böyle bir tür avcılıkla meşgul olmuş, göçer hayatta karşılaşılan zorluklar neticesinde, insanlar bir türden diğerine geçebilmiştir. Bu konuda babasından kalan hayvanları akrabasına kaptıran geleceğin Cengiz Han'ının eski hayvanlarını elde

¹⁴⁴¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 71, 111-112, 135.

¹⁴⁴² Carpini, s. 98.

¹⁴⁴³ Saint Quentin, s. 12.

¹⁴⁴⁴ Sontag, s. 41.

¹⁴⁴⁵ Rubruk, s. 38

¹⁴⁴⁶ Schiltberger, ss. 115-116.

¹⁴⁴⁷ Barbaro, ss. 14, 20-22.

¹⁴⁴⁸ Schiltberger, s. 116, açıklama dipnotu.

edinceye kadar avcılık yapması güzel bir örnektir.¹⁴⁴⁹ Cengiz Han avı, “Savaş Mektebi” olarak tanımlanmış, çocuklarına avdan geri kalmamaları ve Moğolların savaşmadığı zamanlarda avlanmaları yönünde vasiyette bulunmuştur. Kış mevsiminin başlarında girişilen av faaliyeti çok büyük bir askeri harekâtı andırmıştır.¹⁴⁵⁰ XI. ve XIII. yüzyıllardaki Moğollar sadece çobanlık yaparak kendilerini hayatta tutamamış, bunun yanında çeşitli hayvanları da avlamak zorunda olmuşlardır. Bunun için sürekle avları düzenlemişlerdir ve XIII. yüzyılda ana geçim kaynaklarını, çobanlığın yanında avcılık da oluşturmuştur. Fakat XV. yüzyıldan itibaren avcılığın eski dönemlere kıyasla önemi azalmış, Moğollar, “göçebe avcılardan, hakiki (çoban) göçebelere” dönüşmüştür.¹⁴⁵¹

2.3.15. Çadırları

Cengiz Han’ın çağrısı üzerine yola çıkan Ch’ang Ch’un, Çin’den ayrıldıktan sonra siyah arabalar ve beyaz çadırlardan oluşan geçici yerleşimler gördüğünü söylemiş, göçer olarak tanımladığı bu insanların otlak ve sulak bulabildikleri yerlere gitmek için kaldıkları yerleri değiştirdiklerini belirtmiştir. Kendisi *O-ch’en*’in yanına geldiğinde de bir düğün nedeniyle Moğolların toplandığını görmüş ve binlerce siyah araba ve keçeden yapılmış çadırlardan oluşan sıralar gördüğünü kaydetmiştir. Ayrıca Moğolların, Kerulen Nehri’nin her iki kıyısında bulunan yüksek söğüt ağaçlarını çadırlarının iskeletini yapmak için kullandıklarını da söylemiştir.¹⁴⁵² Özünde bu konuyla ilgili olarak Rubruk anne ve babanın yaşadığı çadırın, en küçük oğlun payına düştüğünü de kaydetmiştir.¹⁴⁵³

Babanın sahip olduğu her şey, yani babanın çadırı, hayvanları, kadınları ve onlara ait sürülerin hepsi ailenin en küçük oğluna miras olarak kalmış, en küçük oğlan çocuklara hem sahip anlamına gelen *ejen*, hem de babanın çadırındaki ocağı korudukları için de *od çigin*, yani *ateş beyi* denilmiştir.¹⁴⁵⁴ Eski Türkler ve Tatarlar’da evin en küçük oğlu, ağabeylerinin aksine, evlendiğinde kendine başka bir çadır kurmamış, baba ocağında kalmış ve bundan dolayı *otçigin* unvanıyla

¹⁴⁴⁹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 192.

¹⁴⁵⁰ d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 151.

¹⁴⁵¹ Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı...**, ss. 66-67, 166, 189.

¹⁴⁵² Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 49-51.

¹⁴⁵³ Rubruk, s. 41.

¹⁴⁵⁴ Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı...**, ss. 86-87.

anılmıştır.¹⁴⁵⁵ Emil Bretschneider, burada Ch'ang Ch'un'un O-ch'en şeklinde kaydettiği kişinin aslında Cengiz'in küçük kardeşi Temüğe olduğunu, *O-ch'en* yani *Otçigin* sözcüğünün de onun soyadı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵⁶ Moğolların töresine göre Cengiz Han'ın en küçük oğlu *otçigin* unvanıyla babasından kalan arazilerin ilk mirasçısı olmuş, Cengiz Han'ın kardeşi olan Temüğe Otçigin de Moğolistan'ın en doğu ucunu tımar olarak almıştır. Tuluy da Moğol töresine uyarak ve “aile ocağının muhafızı sıfatıyla” Cengiz Han'ın ölümünün ardından naiplikle yükümlü olmuştur.¹⁴⁵⁷

Xiu Ting, Moğolların kullandığı çadırların ana olarak ikiye ayrıldığını söylemiş ve birinin Yan jing şehrinde kullanıldığını ikincisinin de Moğolistan'da kullanıldığını belirtmiştir. Yan jing şehrindeki çadırlar, söğüt ağacının örülmesi ile yapılan ve Çin'de bambu ile yapılan kalkana benzeyen bir cidarla kurulmaktadır. Bu cidar çekilerek açılır ve itilerek kapatılır. Bundan sonra çadırın ön tarafına kapı, kapının üstüne şemsiye biçiminde, ağaçlardan yapılmış bir tavan eklenir. Çadırın en üstüne de “baca çıkışı” denilen bir delik açılır. Bu çadır tamamen keçe ile kaplı olduğu için daha sonra kaldırılıp atlara yüklemesi kolay olan bir çadırıdır. Bununla beraber ikinci çadır türü olan ve Moğolistan'da kullanılan, çember şeklinde yapılan çadırın, söğüt ağacından yapılması ve tamamen keçe ile kaplanması nedeniyle son derece sağlam olan cidarı, oldukça ağır olduğu için kaldırılması da zordur. Bundan dolayı arabalar üzerinde kurulur ve göç zamanı, yani konaklanılan yerdeki otların ve suların tüketilmesinden sonra, arabalarla göç edilir. Peng Da Ya, Moğolların şehirleri, kaleleri veya binalarının olmadığını, çadırlarda yaşadıklarını söylemiş, hükümdarları da dâhil olmak üzere tüm halkın sulak ve otlak olan yerlere gittiklerini, bu harekete kendi dillerinde, “göç” dediklerini söylemiştir. Elçinin gözlemine göre üzerinde çadırların olduğu arabaları develer, öküzler veya atlar çekmekte, Moğollar da arabanın üstündeki çadırda yaşamakta ve buna, “çadırli araba” demektedirler. Peng Da Ya, bu çadır-arabaların, arabanın dört köşesine ağaç direklerin konulması ya da duvar örer gibi tahtaların birbiri üstüne konulması ile oluşturulduğunu söylemiş ve “erzak arabası” da denilen arabanın yapılma yönteminde dini bir etki olduğunu da belirtmiştir.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁵ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 160.

¹⁴⁵⁶ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 44, d.n. 102.

¹⁴⁵⁷ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 249.

¹⁴⁵⁸ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 106-108.

Xiu Ting hem Altın Orda'yı bizzat görmüş hem de yapılışı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre bu çadırın diğer çadırlardan pek bir farkı yoktur. Yani duvarları ve tavanı keçeyle kaplı, en üstünde de tahtadan, pencereye benzer bir açıklığı vardır ki buradan gelen ışıkla çadırın içi aydınlanır. Çadırın sabitlenmesi, hayvanların yününden yapılan bin adet ip ile sağlanmakta, bunun ardından kapı ve eşik oluşturulmaktadır. İçine yüzlerce kişi alabilen bu çadırın direkleri ve sütunları altın yaldızlı olduğu için Altın Orda diye isimlendirilmiştir. Xiu Ting, bu çadır içindeki hükümdarın tahtının da altın yaldızlı olduğuna dikkat çekmiş ve bunu Taoist keşişlerin kürsüsüne benzetmiştir.¹⁴⁵⁹ Carpini, Moğolların yaşadığı çadırlara “orda” denildiğini söylemiş, kendisi hükümdarın *orda*'sı olan Sarı Orda'da Moğol Hanı'nı ziyaret etmiştir. Bunun yanında çadırları daha detaylı anlatmış, onların ince kamış çubuklarından yapılan yuvarlak çadırları olduğunu söylemiş ve bunları ev olarak tanımlamıştır. Elçi, hem çadırın tam ortasında yakılan ateşin dumanının dışarı çıkması hem de ışığın içeri girmesi için çadırın üstünde ve ortasında bir delik olduğunu söylemiş, duvar ve tavanın keçeyle kaplandığını, kapıların da keçeden yapıldığını belirtmiştir. Carpini bu yurtların büyüklüğünün, ev sahibinin rütbesi ve sosyal konumuyla orantılı olduğunu, bazılarının küçük, parçalara ayrılabilmesini ve hayvanlara yüklenebildiğini, bazılarınınsa sökülemeyecek şekilde yapıldığını ve ancak arabalarla taşındığını söylemiş, bu arabalarının kimisinin tek bir öküz, kimisinin de en az birkaç öküzle çekilebildiğini belirtmiştir. Elçinin gözlemine göre Moğollar her yere yanlarında çadırları yani yurtlarıyla gitmektedir. Carpini, Güyük Han'ın Moğol Hanı seçilmesi için düzenlenen kurultayın gerçekleştirildiği çadırı görmüş, beyaz ve büyük olan bu çadırın içine iki bin kişinin girebileceğini tahmin etmiş, çadırın etrafında, üzerinde resimler olan bir çit olduğunu da belirtmiştir. Güyük Han'ın kaldığı çadıra Sarı (Saray) Orda denilmektedir, kendisinin Moğol Hanı seçildiğinde tahta çıkacağı çadıra da Altın Orda denilmektedir. Bu çadırın direkleri altın kaplıdır, birbirlerine altın çivilerle çakıldır. Carpini'nin gözlemine göre çadırın tavan ve iç bölmelerini ayıran kumaşlar Bağdat Kumaş, dışı ise başka bir kumaştandır. Elçi, bu iki çadırdan başka bir de Kıtayların hediye ettiği, içinde tahtadan yüksekçe bir yer, buranın üstünde de fildişinden bir tahtın bulunduğu kırmızı, büyük bir çadır olduğunu söylemiş, bu çadıra her gün soylu erkek ve kadınların geldiğini, elçilik heyeti de dâhil olmak üzere tüm gelenlere bira, şarap

¹⁴⁵⁹ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., s. 107.

veya haşlanmış et sunduklarını söylemiştir. Carpini bu üç çadırdan başka Moğol Hanı'nın eşlerinin beyaz keçeden, son derece büyük ve kendilerine ait olan güzel çadırları olduğunu da görmüştür.¹⁴⁶⁰ St. Quentin, Moğolların çobanlık yaptığını, her zaman çadırlarda yaşadıklarını söylemiş ve çok sayıda çadırları olduğunu belirtmekle yetinmiştir.¹⁴⁶¹ Chang Te-hui, Çin'den kuzeye, Moğolistan'a doğru ilerlerken, yurt ve yurt arabaları görmeye başladığını, bu insanların hayvanları için uygun sulak ve otlak arazileri takip ettiklerini söylemiştir. Kendisi Hsi-hsia'nın topraklarından çıktığı için Tangut ismi verilen bir nehirden bahsetmiş, bu nehrin kuzeydoğuya doğru akan kesiminin batısında çeşitli zirvelerin olduğunu, bu dağların kuzeyinde genellikle çam ağaçlarının oluşturduğu ormanların, güneyinde ise *çadır sarayın* olduğunu söylemiş ve Kubilay Han'ın yazlığının burası olduğunu kaydetmiştir. Çift Dokuz Günü'nü kutlamak için Kubilay Han'ın Büyük Sivri Uçlu Çadır'ı kurduğunu da anlatmıştır.¹⁴⁶²

Ta-ya-chang veya *ordo* adıyla anılan bir *yurt*'un belirli bir büyüklüğü yoktur. Günümüzde bir bölgede yüz yirmi kişiyi, başka bir bölgede beş yüz kişiyi içine alabilecek büyüklükte *ordolar* bulunmaktadır. Bunlar genellikle beyaz keçeyle kaplı ve kırmızı vernikli büyük ağaç kalaslardan oluşan iskeletlerle desteklenirler.¹⁴⁶³

XIII. yüzyıldaki Moğol çadırının çok güzel bir tanımlamasını yapan¹⁴⁶⁴ Rubruk, Moğolların değirmi bir çerçevenin üstüne otlardan yaptıkları örgüleri ekleyerek yurtlarını yani çadırlarını yaptıklarını söylemiş, ağaçların üstte yer alan ve yaka şekilli bacaya doğru beraber yükseldiğini, çatının beyaz keçeyle kaplandıktan sonra parlak görünmesi için sıklıkla kireç, beyaz toprak ve kemikten elde edilen un ile sıvandığını, çadırın kaplanması için çok nadir siyah keçe kullanıldığını söylemiştir. Bundan başka çadırının girişinde, renkli nakışların işlendiği bir keçenin olduğunu söylemiş, mevzubahis nakışlarda ağaçlar, hayvanlar gibi resimlerin olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶⁵ Rubruk ayrıca, çadırların üstüne kurulduğu arabaları da detaylı bir şekilde anlatmış, bunların otuz ayak genişliğinde yapıldığını, arabayı taşıyan tekerlek milinin de yirmi ayak ve gemi direği kalınlığında olduğunu söylemiş, bir arabanın önünde yirmi beş adet öküz gördüğünü belirtmiştir.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶⁰ Carpini, ss. 36, 41-42, 138, 141-142, 147-148.

¹⁴⁶¹ Saint Quentin, ss. 12, 18.

¹⁴⁶² Sontag, ss. 29, 36, 40.

¹⁴⁶³ Sontag, Yazarın Dipnotu, s. 40, d.n. 55.

¹⁴⁶⁴ Vladimirtsov, *Moğolların İktimai Teşkilatı...*, s. 68.

¹⁴⁶⁵ Rubruk, s. 32.

¹⁴⁶⁶ Rubruk, ss. 32-33.

Moğollar önemli ev eşyalarını içine koymak için girişi ve tavanı olan bir sandık hazırlar, yağmurdan korumak için bunu içyağı ve koyun sütü ile sıvar, bunları da akarsuların üzerinden rahatlıkla geçebilecek, develerin çektiği yüksek arabalara koyar ve asla aşağı indirmezler. Bunlar, çadırların kurulduğu zaman, önce arabalardan indirilir, bunun ardından, zenginlerde yüz veya iki yüz tane olan erzak arabaları, kapısı güneye bakacak şekilde yerleştirilen çadırın her iki yanına dizilir ve böylece çadır sanki iki duvar arasında gibi görünür. Rubruk, kadınların üstünde çadırlar olan arabaları çok güzel bir şekilde kullandığını fakat zor yerlerde düzgün bir sırayla giden arabaların bu sırasının bozulduğunu da eklemiştir.¹⁴⁶⁷

Peng Da Ya hükümdarın ava çıkarken kullandığı çadıra Merkez Orda, direkleri altın yaldızlı olduğu için Altın Orda denilen çadırı ve hatunlarının çadırları başta olmak üzere diğer çadırların bulunduğu *orda*'ya Ulu Orda denildiğini açıklamış, Merkez Orda'nın her zaman güneyde kurulduğunu, Altın Orda'nın kapısının daima güneye baktığını kaydetmiştir. Elçi, büyük *orda*'nın ardında önce hatunların onların arkasında muhafızların, daha sonra da noyanların çadırlarının olduğunu eklemiştir. Ordunun sefere çıktığı zaman başkomutanın çadırı ise güneydoğuya doğru kurulur, arkasında, sağında ve sol tarafında diğer komutanların ve birliklerin çadırları kurulur.¹⁴⁶⁸ Rubruk, Moğolların çadırlarının girişlerini hep güneye bakacak şekilde kurduklarını, Hanın çadırının en kuzeye konuşlandırıldığını söylemiş, bundan sonra kadınların çadırlarının bu çadırların doğusuna, yani güneye bakan Han çadırının soluna, erkeklerin de batıya, yani Han çadırının sağına kurduklarını belirtmiştir. Rubruk, erkeklerin çadıra girdiği zaman ok sadaklarını her zaman erkeklerin olduğu tarafa astıklarını, kadınların olduğu tarafa asmadıklarını özellikle belirtmiştir. Moğolların çadırlarını kurduklarında ortaya çıkan görüntü büyük bir şehre benzemektedir, buna rağmen her bir Moğol çadırını nereye ve hangi tarafa kuracağını bilmektedir. Hanın çadırına *orda* denilmekte, bu kelime *orta* anlamına gelmektedir. Çünkü kampın tam ortasına kurulur. Bununla beraber *orda*'nın giriş kapısı güneye açıldığı için özellikle bu tarafa kimse geçirilmez, diğer Moğollar *orda*'nın sağına ve soluna istedikleri kadar uzağa yurtlarını kurabilir. Çadırlar eşikten başlar, bundan dolayı da herhangi bir çadıra girerken elçiler eşige basılmaması konusunda uyarılmıştır. Rubruk, Moğolların baş kâhinlerinin yurdunun, Möngke Han'ın yurdundan bir taş atımı uzaklığa kurulduğunu söylemiş, diğerlerinin

¹⁴⁶⁷ Rubruk, ss. 33-34, 50.

¹⁴⁶⁸ Cengiz İmparatorluğu Hakkında..., ss. 106-107, 144-145.

de Mönğke Han'ın oğullarının yurtlarının arkasında ve kendilerine gösterilen yerlere çadırlarını kurduklarını belirtmiştir.¹⁴⁶⁹ Marco Polo da Moğolların çadır kapılarının her zaman güneye¹⁴⁷⁰ baktığını özellikle vurgulamıştır.¹⁴⁷¹ Muhammed Özbek Han'ın yanına gelen İbn Battuta, başta Özbek Han ve onun hanımları olmak üzere herkesin çadır kurmak için bir yeri olduğunu anlatmıştır.¹⁴⁷²

Hunlar'dan itibaren tüm Türk ve Moğol toplulukları sağ ve solu, güneye bakarak belirlemiş,¹⁴⁷³ bu durum Moğolların fetih hareketinin ne tarafa yöneldiğinin bir işareti olmuştur. Yani Çin sol tarafta, Türkistan ve Doğu İran merkezde, Rus bozkırları ise sağ taraftadır.¹⁴⁷⁴ “Orun” adı verilen mevzubahis oturma düzeni eski Türk ve Moğollarda bulunmakla beraber, milleti yöneten hanlar, istisnalar hariç olmak üzere, bu düzeni istedikleri gibi değiştirememiştir.¹⁴⁷⁵ Moğollar, Türklerin aksine, Doğu Kültü yerine Güney Kültü'nü benimsemiştir. Bu büyük ihtimalle X. ve XI. yüzyıllar arasında yani Kitanlar (Hitaylar) hâkimiyetinde başlamış olmasına rağmen Moğollar'da halen Doğu Kültü'nün izlerine de rastlanılmıştır.¹⁴⁷⁶

Rubruk, Moğolların yeni bir ordugâh için çadır kurmak istediklerinde, önce ordugâh yerini belirleyen kâhinlerin çadır kurduğunu, bunun ardından diğer Moğolların kendi çadırlarını kurduklarını kaydetmiştir. Kendisi Mönğke Han'ın yurdunun girişinde kısrak sütü bulunduğunu, çadırın her yerinin altınla bezeli olduğunu söylemiş, ortada bir ocak, bu ocakta da dikenler, kökler ve bol bulunan öküz tezekleriyle yanan bir ateş olduğunu görmüştür. Adı Paşa olan ve Macaristan'da esir edilen bir kadınla karşılaşmış, bu kadının Rus bir kocası olduğunu; bu kocanın da “yurt yapma ustası” olduğunu anlatmıştır. Öğrendiğine göre Mönğke Han yakın zaman önce ona bir yurt yapması için üç yüz *yaskot*, yaklaşık üç bin gümüş mark ve elli işçi vermiştir.¹⁴⁷⁷

Rubruk'un arabalar hakkında verdiği bazı bilgiler hem çevirmenler hem de yorumlayıcılar tarafından açıklanamamakla beraber o, Carpini'nin aksine, yurtların

¹⁴⁶⁹ Rubruk, ss. 34, 62-63, 123.

¹⁴⁷⁰ 1419 tarihinde Timurlu elçisi olarak Çin'e giden Gıyaseddin Nakkaş da Çin İmparatoru'nun, Hitay'daki anane üzere kapısı güneye bakan bir odası olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Nakkaş, **Hitay Sefaratnamesi**, s. 62. Ayrıca bkz. Özerdim, “Acaib-ül-letaif...”, s. 359.

¹⁴⁷¹ Polo, s. 146.

¹⁴⁷² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 473-474.

¹⁴⁷³ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 39.

¹⁴⁷⁴ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 220.

¹⁴⁷⁵ İnan, “‘Orun’ ve ‘Ülüş’ Meselesi”, s. 40.

¹⁴⁷⁶ Bartold, “Türklerde ve Moğollarda Defin...”, ss. 534-535.

¹⁴⁷⁷ Rubruk, ss. 74, 85, 88.

arabalarla taşındığı bilgisini vermemiş ve Carpini, Rubruk'a kıyasla "çok az ve yetersiz ama gerçekçi bilgi" vermiştir.¹⁴⁷⁸

Marco Polo Moğolların çadırlarının yuvarlak, keçeyle kaplı, küçük ve uzun sııklara sahip olduğunu, bunları her zaman dört tekerlekli arabalarla gittikleri yerlere götürdüklerini söylemiş, mevzubahis uzun sııkları büyük bir beceriyle, istedikleri zaman bir araya getirdiklerini veya taşıdıklarını eklemiştir. Bundan başka bu çadırların üzerinde götürüldüğü arabalar hakkında da bilgi vermiş, kara keçe ile kaplı olan bu arabaların çok güzel olduğunu, keçeden hazırlanmış bu örtülerin de bir o kadar sağlam olduğunu söylemiş; arabaların öküz veya develerle çekildiğini, tüm aile ve eşyalarını bu arabalarla taşıdıklarını belirtmiştir.¹⁴⁷⁹ Moğollar sefere çıktıklarında, yanlarına aldıkları küçük ve keçeden mamul çadırların içinde kalmaktadır. Kubilay Han'ın, içine bin kişi alabilen bir çadırı vardır. Bu çadırın farklı odaları ve salonları bulunur, bu salonlar yaldızlı koku ağacından mamul üç sütuna sahiptir, hem bu salonlar hem de Kubilay Han'ın yattığı yerin dış tarafları aslan postuyla, Hanın uyuduğu yerin içi kakım ve samur kürküyle kaplıdır.¹⁴⁸⁰

İbn Battuta, Kırım'a geldiğinde, Deşt-i Kıpçak adıyla anılan bu bölgede arabalarla yolculuk yapıldığını belirtmiştir. Kendisi daha sonra arabalar hakkında daha detaylı bilgi vermiştir. Bunların dört adet tekerliği vardır iki veya daha fazla at bunlara koşular, arabanın daha ağır olması halinde öküz veya develer kullanılır. Bundan başka arabanın üstünde ince ağaç parçalarından kubbe şeklinde bir iskelet yapılır, bu da keçe ile kaplanır, üzerinde yer alan kafesli pencereler sayesinde içeriden dışarı görülür ama dışarıdan içerinin görülmez. Yolculuk esnasında burada uyunabilir, yemek yapılabilir hatta kitap okunabilir, içinde başta erzak malzemeleri olmak üzere çeşitli maddeler taşıyan arabalar, kapılarına vurulan kilitle diğerlerinden ayrılır. Seyyah Azak'tayken, Özbek Han'ın Beylerinden biri olan Tülük Timur'un Azak'a gelmesi üzerine, Azak Beyi'nin kurdurduğu üç otağı görmüştür. Birisi parlak ipek, diğerleri de ketendendir, çevreleri bir çitle çevrilir, otağın önüne ipek örtüler serilir. Bundan başka Tülük Timur'a tahsis edilen ilk çadırın içine de giren seyyah, bunun ortasında ahşaptan mamul bir taht görmüş, üstünde de değerli bir minder olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸¹

¹⁴⁷⁸ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 7, ss. 353, 357.

¹⁴⁷⁹ Polo, s. 146.

¹⁴⁸⁰ Polo, ss. 150, 207.

¹⁴⁸¹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 463, 465, 468-469.

İbn Battuta, Muhammed Özbek Han'ın *orda*'sına geldiğinde, öncelikli olarak Türklerin karargâh kurduğu yere *ordu* dediklerini söylemiş, sonra da içinde camisi, pazarları ve insanları olan, “kocaman yürüyen bir şehirle karşı karşıya” olmaktan duyduğu hayreti dile getirmiştir. Konaklanacak yere gelindiğinde, atların çektiği arabalarla taşınan bu şehrin, yere indirilerek kurulduğunu anlatmıştır. Kendisi Özbek Han'ın Cuma namazlarından sonra oturduğu Altın Kubbeyi de görmüş, onun, üstünde altın kaplama parçalar bulunan tahtaların üzerine kurulduğunu söylemiştir. İbn Battuta, Özbek Han'ın hatunlarına ait arabalı çadırları da görmüş, bunların, “altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan” olduğunu söylemiştir. Kendisi, bir Ramazan Bayramı'nı Muhammed Özbek Han'ın yanında geçirmiş, törenlerden sonra kendisinin *vitak* adıyla andığı otağa geldiklerini burada büyük bir *barka* kurulduğunu söylemiş, barkayı da “büyük bir çadır oda” şeklinde tanımlamıştır. Bu çadırın altın işlemeli, gümüş kaplamalı dört büyük ahşap direği vardır, bu direklerin her birinin üstünde altın ve gümüşten yapılmış, parlayan birer nişan bulunur; uzaktan bir tepeyi andıran bu büyük çadırın her iki tarafında pamuk veya ketenden yapılmış çardaklar vardır. Seyyah, Tarmaşirin'in, *urdu* yani *orda* adını verdiği karargâhında bir süre kaldığını söylemiş, onun içinde kaldığı çadıra da *harka* denildiğini belirtmiş ve bu otağın içinde, Tarmaşirin'in altın ve simli ipekten yapılmış kumaşla döşeli bir kürsüde oturduğunu, çadırın her yerinin simli ipekle kaplı olduğunu görmüştür.¹⁴⁸²

Rubruk'un verdiği bilgilerle İbn Battuta'nın kayıtlarını karşılaştıran Bahaeddin Ögel, her ikisinin de eşya veya sandık taşıyan bir tür arabadan bahsettiğini fakat Rubruk'un çok ağır olduğu için arabalardan indirilemeyen çadırların aksine, İbn Battuta'nın çadırların arabalardan indirilip, kurulduğunu anlattığına dikkat çekmiştir.¹⁴⁸³

Fransiskan rahip, burada yaşayan insanların ne şehir ne de kasabası olduğunu, hepsinin açık arazide yaşadığını söylemiştir.¹⁴⁸⁴ Sultaniyeli Johannes, Altın Orda topraklarında yaşayan insanların hayatlarını çadırların içinde idame ettirdiklerini söylemiş, tezek yaktıklarını belirtmekle yetinmiştir.¹⁴⁸⁵ Schiltberger, Altın Orda Hanlığı'nda başta Edige ve hükümdar ile beraber diğer önemli kişilerin yaz-kış göç ettiğini, bu esnada arazide kurdukları çadırlar içinde yaşadıklarını söylemiş,

¹⁴⁸² İbn Battûta, Cilt: 1, ss.473-474, 476, 483, 533.

¹⁴⁸³ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 7, s. 359.

¹⁴⁸⁴ **Book of the Knowledge...**, s. 46.

¹⁴⁸⁵ Özcan, “Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...”, s 140.

hükümdarın çadırını kurdurduğu yerde yüz bin çadırın kurulduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁸⁶ Uzun Hasan'a gönderilen Contarini, kimi zaman Tatarların yanında kaldıklarını söylemiş ve onların at arabalarının üstünü hayvan postlarıyla kapadıklarını görmüştür.¹⁴⁸⁷ Contarini Tatarların evlerinin keçeden yapılmış birer çadır olduğunu söylemiş ve hastalığı dolayısıyla bunların birinde bir süre kalmıştır.¹⁴⁸⁸ Barbaro da Tatarların göç ederken bir araba kullandığını söylemiş, bunun iki tekeri olan ve kendi ülkesindekilere göre çok daha yüksek bir araba olduğunu belirtmiştir. Bundan başka sıradan halkın bu arabalarını kamışlardan yapılan hasırlarla, tanınmış olanların ise kumaş ve keçeyle örttüğünü söylemiş, bazılarının üstünde de evler olduğunu kaydetmiş ve bu evlerin detaylı bir anlatımını yapmıştır. Kendisi ayrıca Küçük Muhammed Han'ın yuvarlak bir çadırı olduğunu da görmüştür.¹⁴⁸⁹

Göçer Moğollar ve ormanlı Moğollar arasındaki en büyük farklardan biri de kullandıkları konutlardır. Göçerlerin kullandığı keçe çadırlara orman Moğolları'nda rastlanmamıştır. Ayrıca XIII. yüzyıldaki Moğol çadırı ile şimdiki çadırların arasında farklılıklar bulunmaktadır ve en büyük fark günümüzdeki çadırda, "bacaya benzeyen bir boynun" bulunmamasıdır. Ormandaki avcıların kullandığı derme-çatma barakalar önce hayvan derisiyle örtülü çadıra, oradan da önce boyunlu sonra da günümüzdeki boyunsuz çadıra bir evrim yaşamıştır. Buna ek olarak Moğollar için araba son derece büyük bir öneme sahip olmuş, parçalara ayrılamayan çadırları taşıyan büyük arabalar özellikle düzlük yerlerde kullanılabilmiş, XI.-XII. yüzyıllarda Moğollar bu arabaları kullanmak zorunda kalmıştır. Çünkü tekinsiz bir ortamda yaşayan Moğollar için eşyaların toplanıp hayvanlara yüklenmesi, hâlihazırda kurulu olan arabalara hayvanların koşulmasından daha uzun bir zaman almaktadır. Böyle arabalardan oluşan bir topluluk, hızlı bir şekilde yer değiştirebilmiştir. Kullanılan iki tür araba olmakla beraber bunların tam özellikleri bilinmemektedir.¹⁴⁹⁰ Yani Ormanlı Moğolların kullandığı kulübelerden, göçerlerin kullandığı, arabalarla taşınan ve keçeden mamul çadıra (*ger*) doğru bir gelişme yaşanmıştır. XIII. yüzyılda, özellikle Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin kullandığı arabalı-çadırların içi, saray denilebilecek kadar büyük ve rahat olmuştur. Moğolların orman avcısı ve bozkır göçeri olarak ikiye ayrılmasının bir nedeni de kullandıkları çadırıdır. Ormanlık

¹⁴⁸⁶ Schiltberger, ss. 90-91.

¹⁴⁸⁷ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., s. 80.

¹⁴⁸⁸ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., ss. 123-124.

¹⁴⁸⁹ Barbaro, ss. 15-16.

¹⁴⁹⁰ Vladimirtsov, Moğolların İctimai Teşkilatı..., ss. 68-69.

bölgelerde yaşayanlar bol miktarda tahta ve sırık kullanarak, yuvarlak bir şekilde keçeden çadır (*ger*) yaparken, bozkırlarda yaşayanlar da üretimi basit, “geniş, alçak ve yünden” mamul olan çadırlar (*maikhan*) kullanmıştır. Ayrıca keçeden ve tahta sırıklarla yapılan çadırlara yanlı olarak, “yurt” adı verilmiştir.¹⁴⁹¹ Bu konudaki terimlere açıklık getirilerek, “Bir prensin; kadının maiyetinin ve çadırlarının toplandığı yere Urdu (Ordu), bir beye tabi olan halka Ulus, beyin arazisine de Yurt denildiği” söylenmiştir.¹⁴⁹² Moğolların kullandığı çadırların kapıları genellikle güneye bakmış, üstleri de açık olmuştur.¹⁴⁹³ Cengiz Han, oğlu Cüci’nin ölmesi üzerine torunları Batu ve Orda arasında kimin tahta çıkacağı konusunda çıkan anlaşmazlığı çadırlar ile çözmüştür. Kardeşlerin her ikisi de diğerini bu makama daha layık gördüğünü söylemiş, dedeleri Cengiz Han’a başvurmaları üzerine, o Batu için “Altun Busagalı Ak-Orda (altın aksamı Ak Orda), Orda için ise Gümüş Busagalı Gök Orda’yı (gümüş aksamı Gök Orda)” kurdurmuştur. Böylece Cengiz Han, Batu’yu babasının tahtı için seçtiğini göstermiştir. Batu da Ak veya Altın Orda ile tüm Deşt-i Kıpçak sahasını, ona bağlı hale gelen Orda da Gök Orda adıyla doğuda kalan toprakları idare etme hakkını kazanmıştır. Yine bu konudan olmak üzere madenler ve renkler arasındaki bağlantı da dikkat çekicidir. Buna göre, “altın ile ak renk, gümüş ile gök renkten üstün” durumdadır.¹⁴⁹⁴ Yüan Hanedanlığı’nın sona ermesinden sonra Moğollar arabaları kullanmayı bırakmış, böyle bir gerileme yaşamalarının muhtemel nedeni genel fakirleşme olarak belirtilmiştir.¹⁴⁹⁵

2.3.16. Yaylak ve Kışlak Hareketleri

Ch’ang Ch’un, batı seferinde olan Cengiz Han’ın yanındayken, havaların ısınmasıyla birlikte onun ordusuyla beraber karlı dağlara doğru ilerlediğini ve yazı orada geçirmek niyetinde olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁹⁶

Emil Bretschneider, hem Reşidüddin’in hem de Yüan-shi’nin, Cengiz Han’ın 1222 yazını geçirmek için gittiği yerin adını Pervan (Ba-lu-wan) olarak kaydettiğini söylemiştir.¹⁴⁹⁷ Babür, Kabil ve etrafını anlatırken, Kabil’e giden yollardan birinin de

¹⁴⁹¹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 192-193.

¹⁴⁹² d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 51, d.n. 22.

¹⁴⁹³ d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 33

¹⁴⁹⁴ d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 162, d.n. 3.

¹⁴⁹⁵ Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı...**, ss. 187-188.

¹⁴⁹⁶ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 86.

¹⁴⁹⁷ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 86, d.n. 217.

son derece tehlikeli olan Pervan yolu olduğunu söylemiş,¹⁴⁹⁸ Seydi Ali Reis de Kabil'den Bedeşan'a ilerlerken, büyük güçlüklerle geçtikleri bir dağ geçidindeki duraklardan birinin Pervan olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹⁹

Peng Da Ya, Moğolların çadırlarda yaşadıklarını, atlar, öküzler veya devlerin çektiği, üzerinde çadırlar bulunan arabalarla sulak ve otlak alanlara gittiklerini söylemiş ve buna Moğolların, “göç” dediğini kaydetmiş, göç sırasında dağ ve tepe önünde, rüzgârın esmediği ve havanın soğuk olmadığı yerlerde durakladıklarını belirtmiştir. Çin imparatorlarının aksine önceden belirli bir ikametgâhlarının olmadığını, bazen bir ay bazen de bir mevsimden sonra tekrar göçe kalktıklarını söylemiştir. Kendisi yapılan bu göç hakkında detaylı bilgi vermiş, Moğolların arabaları beşer beşer dizerek bir sıra oluşturduklarını, bu şekilde oluşan sıranın yaklaşık olarak on beş *li* kadar uzun olduğuna dikkat çekmiştir. Peng Da Ya, göç esnasında öncelikle sağ ve sol kanatların hareket ettiğini ve sulak bir yerde konakladıklarını anlatmıştır.¹⁵⁰⁰ Carpini, Jaik adıyla andığı Yayık (Ural) Nehri'nin¹⁵⁰¹ hem sağında hem de solunda iki ordu olduğunu ve bu orduları yöneten kumandanların yazın dağlara doğru yani kuzeye, kışın da denize doğru yani güneye göç ettiklerini söylemiştir.¹⁵⁰² St. Quentin, şehirlerde değil de her zaman çadırlarda yaşayıp, hayvanlarını götüktüklerini söylediği Moğolların kışın düzlük yerlerde, yazın ise dağlarda bulunan iyi otlaklara gittiklerini kaydetmiştir.¹⁵⁰³ Chang Te-hui, Kubilay Han ile beraber yolculuk ederken isimlerini sayamayacak kadar çok yerden geçtiklerini, hiçbir zaman bir günden uzun yolculuk yapmadıklarını, konakladıklarında da bu sürenin hiç iki geceyi aşmadığını söylemiştir.¹⁵⁰⁴ Onuncu ayın ortasındaki on günde, kışın soğuşundan korunmak için geniş bir vadiye geldiklerini, buradaki ağaçların son derece bereketli olduğunu ve suyun da tamamen donduğunu söylemiş, insanların soğuktan korunmak için ateş yakıp başına topladıklarını ve su depoladıklarını kaydetmiştir. Kendisi, dördüncü ayın dokuzuncu gününde yapılan dinî kutlamadan sonra yaz sığağından korunmak amacıyla yeniden yola çıktıklarını söylemiş, bir günlük yolculuğun ardından bir gün dinlendiklerini, hayvanlar için sulak ve otlak arazileri takip ettiklerini eklemiştir.

¹⁴⁹⁸ Babür, **Babürname**, Cilt: 2, s. 202.

¹⁴⁹⁹ Seydi Ali Reis, **Mir'atü'l-Memalik (Ülkelerin Aynası)**, (Haz. Necdet Akyıldız), Tercüman, İstanbul, 1970, s. 85.

¹⁵⁰⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 106-107.

¹⁵⁰¹ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti...**, s. 61.

¹⁵⁰² Carpini, s. 130.

¹⁵⁰³ Saint Quentin, s. 12.

¹⁵⁰⁴ Sontag, s. 36. Ayrıca bkz. İbn Battûta, Cilt: 1, s. 499.

Elçi, Moğolların genel olarak yazın gelmesiyle yüksek ve soğuk, kışın gelmesiyle de soğuktan kaçınmak için odun ve suyun kolayca bulunabileceği, güneşli ve ılık yerlere gittiklerini açıklamıştır.¹⁵⁰⁵ Rubruk, Moğolların herhangi sabit bir yerlerinin ve şehirlerinin olmadığını söylemekle yetinmiş, Tuna Nehri'nden, güneşin doğduğu yere kadar olan yerlerde yaylak ve kışlak halinde oturduklarını kaydetmiştir. Elçiye göre Moğolların kendi aralarında bölüştüğü bu topraklarda boy beyleri, boylarının nüfusuna göre kendilerine ayrılan otlakları, bunların sınırlarını ve her mevsim nerede bulunmaları gerektiğini bilir. Yazın kuzeye yani serin yerlere, kışın da güneye yani sıcak yerlere göç ederler, kışın gittikleri susuz yerlerde karı eriterek su elde ederler. Elçi Çağatay'ın yanına ilk geldiğinde sabah saat dokuz civarı, yurtlarını su kenarına taşıdıklarından bahsetmiştir. Rubruk, Çağatay Han'ın üstünde çadırlar olan arabalarını gördüğünde büyük bir şehirle karşı karşıya geldiği hissine kapılmış ve bu kadar fazla çadır, öküz, at, büyük baş hayvan, koyun sürüleri ve eşya ile sadece beş yüz kişinin ilgilendiğini duyduğunda, "büyük bir hayrete" kapılmıştır. Kendisi bu hissiyatı Batu'nun karargâhında da yaşamış, onun kişisel yurdunun, "etrafında üç dört millik banliyöler bulunan büyük bir şehir" gibi göründüğünü kaydetmiştir. Rubruk, Don Nehri'nde karşıdan karşıya geçerken, Moğolların bu noktadan daha kuzeye ilerlemediklerini, içinde oldukları mevsimde yani Ağustos ayının başlarından itibaren kış mevsimini geçirmek için güneye doğru göçe kalktıklarını söylemiştir.¹⁵⁰⁶

Rubruk'un kayıtlarından yola çıkılarak Avrupa'da sıklıkla denk geldiğinin aksine, Moğolların istediği yere rahatça gidemediği, "kendi bozkırlarında serbestçe" dolaşamadığı ortaya konmuştur. Çünkü seyyahın da anlattığı üzere her bir Moğol lideri, sorumluluğunda olan insanların ve hayvanların nüfusuna ve durumuna, mevcut yaylakların sınırlarına göre her mevsim nerede olacağını bilmiştir. Dolayısıyla Moğollar XI. ve XII. yüzyıllarda belirli yolları izleyerek belirli mevkilere göç etmiştir.¹⁵⁰⁷

Rubruk, İtil Nehri'ni geçerken, nehrin doğusunda yaşayan Batu Han'a giden elçilerin konaklaması amacıyla, Moğollar tarafından yeni bir yerleşim yeri inşa edildiğini ve buranın nüfusunun Müslümanlar ve Ruslardan oluştuğunu söylemiştir. Batu Han'ın yaz mevsiminde geçerken buradan ileriye geçmediğini, kendisinin orada bulunduğu Ağustos ayında da nehirden yukarıya doğru göçe kalktığını, çünkü Ocak

¹⁵⁰⁵ Sontag, ss. 41, 45.

¹⁵⁰⁶ Rubruk, ss. 32, 45, 62, 50.

¹⁵⁰⁷ Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı**..., ss. 62-63, 70.

ve Ağustos arasında diğer Moğollar gibi daha serin yerlere, Ağustos'tan sonra da daha sıcak yerlere gittiklerini eklemiştir.¹⁵⁰⁸ Marco Polo da babası ve amcasının seyahatinden bahsederken, Berke Han'ın sarayına geldiklerini ve onun hem Bulgar hem de Saray adındaki şehirlerde oturduğunu söylemiştir. Kendisi Büyük Ermenistan bölgesini anlatırken, Doğu Tatarlarının yazın hayvanlarını otlatmak amacıyla, bu büyük ülkeye getirdiklerini, fakat kışın burasının son derece soğuk olması ve hayvanlarının yaşayamaması nedeniyle büyük çayır ve güzel otlakların bulunduğu yerlere gittiklerini kaydetmiştir. Marco Polo, Tatarların at ve inek gibi hayvanlarla beslendikleri için sürekli aynı yerde kalmadıklarını, kışın zengin otlak ve çimenlerin olduğu sıcak, düz arazilere; yazın da soğuk olan dağ ve vadilere göçtüklerini söylemiş; hayvanları için iyi otlak ve sulak, aynı zamanda onları rahatsız edecek sinek vs. olmayan yerlere gittiklerini eklemiştir. Batıda yaşadığını söylediği bir başka Tatar hükümdarı olan ve Cengiz Han'ın soyundan gelen Konçi'nin sürekli ovalarda ve vadilerde yaşadığını söylemiş, her zaman çadırlarda konakladığını da eklemiştir.¹⁵⁰⁹

İtil Bulgarlarının topraklarının Moğol İmparatorluğu'na dâhil olmasıyla, bu bölgenin merkezi olan Bulgar şehrinin bu özelliği zaman içinde Altın Orda'nın başkenti olan Saray şehrine geçmiştir.¹⁵¹⁰ Yerasimos da İtil Bulgarları'nın eski başkenti olan Bulgar şehrinin Altın Orda hanlarının yazlık, Altın Orda'nın ilk hanı Batu tarafından 1250 yılına doğru kurulan Saray şehrinin de kışlık yönetim merkezi olarak görev yaptığını anlatmıştır.¹⁵¹¹ Ayrıca Batu Han tarafından kurulan Saray şehri, Özbek Han dönemine kadar Altın Orda'ya başkentlik yapmıştır.¹⁵¹²

Marco Polo, babası ve amcasının Berke Han'ın topraklarından güneydoğuya doğru ilerleyerek Buhara'ya geldiğini, bu süreçte geçtikleri her yerde çadırları ve hayvanlarıyla yaşayan Tatarları gördüğünü kaydetmiştir. Kendisi Çin'de, Kubilay Han'ın yaz mevsimini geçirmek için bir şehir ve saray yaptırdığını söylemiş, burasının adını da Ciandu olarak vermiştir. Başta mermer olmak üzere çeşitli taşlardan yapılmış bu saray ve bu sarayın duvarlarla çevrili bahçesinin ortasındaki korulukta bulunan, tamamı bambulardan yapılmış ikinci bir saray son derece ayrıntılı

¹⁵⁰⁸ Rubruk, s. 62.

¹⁵⁰⁹ Polo, ss. 45, 69-70, 146, 425.

¹⁵¹⁰ İlyas Kamalov, "Kazan Hanlığının Yıkılışında Bazı Ermeni Tüccarların Ruslarla İşbirliği" **Bilgi**, Sayı: 58, 2011, s. 204.

¹⁵¹¹ Polo, s. 45, Çevirenin Dipnotu, d.n. 9-10.

¹⁵¹² Aleksandr Yuryevich Yakubovsky, **Altın Ordu ve Çöküşü**, 2. Baskı, (Çev. Hasan Eren), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s. 51.

bir şekilde Marco Polo tarafından kaydedilmiştir. Bununla beraber o, Kubilay Han'ın burada Haziran, Temmuz ve Ağustos olmak üzere sadece üç ay kaldığını, her yıl Ağustos ayının yirmi sekizinde buradan ayrılırken, bambu sarayı da söktürüp, yanında götürdüğünü söylemiştir. Kendisi, Kubilay Han'ın, Naian'ı yenmesinin ardından, başkenti Hanbalık'a döndüğünü söylemiş, dönüş ayını Kasım olarak vermiş, Mart ayına kadar orada olduğunu belirtmiştir. Bundan başka şehrin altı mil uzunluğunda olduğunu ve çok geniş dış mahallelere sahip olduğunu eklemiştir. Marco Polo, onun burada Aralık, Ocak ve Şubat olmak üzere üç ay kaldığını belirtmiş, Mart ayında, üç ay boyunca kaldığı bu şehirden ayrıldığını ve avlanmak için güneye doğru, okyanus kıyısına gittiğini söylemiştir. Kubilay Han eski Hanbalık Şehri'ni yıktırılmış, onun yanında ve eski şehrin kıyısına kurulu olduğu nehrin diğer tarafına Yeni Hanbalık Şehri'ni yaptırmıştır. Bundan sonra Marco Polo, Kubilay Han'ın bir yılını nasıl geçirdiğini detaylı şekilde kaydetmiştir. Buna göre o, Eylül'den Şubat'a kadar altı ay boyunca Hanbalık'ta kalır, bundan sonra Mart ayından Mayıs'a kadar okyanus kıyısında avlanır, bunun ardından üç günlüğüne Hanbalık'a uğradıktan sonra yazın gittiği Ciandu şehrinde de Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları boyunca kalır, sonra da Hanbalık'a geri döner.¹⁵¹³ Pordenone'li Odoric Yüan Hanedanlığı imparatorlarının yazı Sandu denilen kuzeyde yer alan ve çok serin olan bir şehirde geçirdiklerini, kış aylarında da Cambalech şeklinde yazdığı Hanbalık'a geri döndüklerini kaydetmiştir.¹⁵¹⁴ Bundan başka göç esnasında Hanın dört ordusundan birinin, ondan bir günlük uzakta ve onun önünde, ikisinin birer günlük yol mesafesinde olmak üzere sağında ve solunda, dördüncüsünü de yine aynı şekilde ardında geldiğini; eşlerinin ve veliahdının da buna benzer bir düzende ilerlediklerini söylemiştir.¹⁵¹⁵

Kubilay Han, 1260 yılında Büyük Kağan olarak tahta çıkmasının ardından 1264'te kendine ait toprakları idare etmek için yönetim merkezini Hanbalık yani Han-Şehri denilen ve Çin hükümdarlarının yaşadıkları Chungtu (Pekin) şehrine taşımıştır. Üç yıl burada yaşadıkdan sonra bu şehrin kuzeydoğusuna Yeni Hanbalık adında yeni bir şehir yaptırarak oraya geçmiştir. Buna ek olarak Kubilay Han'ın başkentini buraya taşımasının nedeni, Çin'in tamamını ele geçirmek, Moğolistan'a yakın olmak ve Moğol kökenli Liao (Karahıtaylar) Devleti'ne başkentlik yapması

¹⁵¹³ Polo, ss. 46, 162-163, 178, 180, 185, 189, 205, 209-210.

¹⁵¹⁴ Yule, *Cathay and the...*, Cilt: 2, ss. 227-228.

¹⁵¹⁵ Yule, *Cathay and the...*, Cilt: 2, ss. 228-229.

olarak düşünölmüştür. Görenler tarafından son derece beğenilmesine rağmen Kubilay Han burayı sadece kışlık başkent olarak kullanmış, yaz mevsimini iki yüz elli kilometre kuzeyde ve Dolonnor mıntıkasında bulunan yazlık sarayında geçirmiştir.¹⁵¹⁶ Marco Polo'nun Ciandu adıyla kaydettiği bu şehrin asıl adı Yüksek Saray anlamına gelen Şang-tu'dur ve Yüan Hanedanı'nın yazlık başkenti olma görevini yerine getirmiştir.¹⁵¹⁷ Kubilay Han'ın yaptırdığı ve Hanbalık olarak adlandırılan şehir, kışlık başkent görevini yerine getirirken, Batılılar tarafından da Cambaluc ismiyle bilinmiştir.¹⁵¹⁸

Pordenone'li Odoric, Tebriz'den yola çıktıktan on gün sonra Soldania isimli bir şehre geldiğini, İran İmparatoru'nun yaz mevsimini burada geçirdiğini ve kış geldiğinde de Bacuc Denizi denilen bir denizin kıyısında bulunan Aham isimli diğer yerine gittiğini anlatmıştır.¹⁵¹⁹

Henry Yule, Sultaniye Şehri'nin Moğolların İran'ı yöneten hanlarının yedincisi olan Argun tarafından yaptırılmaya başlandığını ve onun oğlu olan Olcaytu tarafından bitirildiğini söylemiştir. Kendisi, İlhanlıların kışlık yerleşimlerinin, Ortaçağlarda Bacuc yani Bakü Denizi olarak adlandırılan Hazar Denizi kıyısındaki Mugan Ovası'nda olduğunu açıklamış, bununla beraber burada geçen Aham'ın neresi olabileceğine yönelik iki ihtimalden bahsetmiştir. Bunların ilki İlhanlıların kış ve ilkbaharı geçirdikleri Tebriz'den çok uzak olmayan Aujan'dır. Fakat burayı Clavijo'nun Hujan olarak kaydettiğini söylediği Henry Yule, bu durumda Hazar Denizi'nden bahsedilmesinin bir hata olduğunu belirtmiş, eğer böyle bir hata yapılmadıysa ve ikinci ihtimal olarak, Timur Bey'in Mugan Ovası'nda büyük avlar düzenlediği Ağdam olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁵²⁰ Bununla beraber Clements Robert Markham, Clavijo'nun Hujan'ının Gogan olabileceği ihtimaline işaret etmiştir.¹⁵²¹

İbn Battuta, Irak Hükümdarı olarak andığı Muhammed Hüdabende'nin yaz mevsimlerini Karabağ'da geçirdiğini söylemiş, burasının Sultaniye ve Tebriz arasında bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁵²²

¹⁵¹⁶ Ahmet Taşağıl, "Hanbalık", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 15, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997, s. 524.

¹⁵¹⁷ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 237.

¹⁵¹⁸ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 279.

¹⁵¹⁹ Yule, **Cathay and the...**, Cilt: 2, ss. 104-105.

¹⁵²⁰ Yule, **Cathay and the...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 2, s. 104, d.n. 3; Yule, **Cathay and the...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 2, s. 105, d.n. 3.

¹⁵²¹ Clavijo, **Narrative of the Embassy...**, Çevirenin Dipnotu, s. 91, d.n. 2.

¹⁵²² İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 117-118.

Azerbaycan’da bulunan Kür ve Aras nehirleriyle Gökçe Göl arasındaki dağlık bir bölge olan Karabağ, on sekiz bin kilometrekare boyutunda yüksek bir yayladır. Bunun yanında ikliminin uygun, sulak arazilerinin bol ve toprağının da verimli olması sayesinde kalabalık insan ve hayvan topluluklarının barınması için son derece müsait bir yerdir. Hem kuzeyden hem de güneyden göç eden Türkler’den başka, sefer güzergâhı üstünde buluna Türk hükümdarlarının orduları için de kışlak görevi yapmıştır.¹⁵²³

İbn Battuta, Ebu Said Bahadır Han’ın Bağdat’tan Tebriz’e yaptığı yolculuğa katılmış ve bu seyahati detaylarıyla anlatmıştır. Kendisi daha sonra Türkiye’den geçerek Kırım’a çıkmış, bu şehrin de bulunduğu coğrafyaya Deşt-i Kıpçak denildiğini söylemiş, burada arabalarla yolculuk yapıldığını belirtmiştir. İbn Battuta, Türklerin Deşt-i Kıpçak bozkırında arabalarıyla, sabah namazından kuşluk vaktine kadar yolculuk ettiklerini, yola öğleden sonra devam ederek akşamüstüne kadar yolculuk ettikleri söylemiş, menzillerde arabaları çeken at, deve ve öküz gibi hayvanların otlamaları için serbest bırakıldığını söylemiştir. Kendisi daha sonra Özbek Han’la beraber yaptığı yolculuk esnasında, Han’ın her bir hatununun bindiği arabanın arkasından gelen yüz arabanın olduğunu, bunlarda o hatunun cariyelerinin bulunduğunu söylemiş, bunların ardından da içinde eşya, hazine, elbise vs. taşıyan üç yüz kadar arabanın geldiğini belirtmiştir.¹⁵²⁴ Schiltberger, Altın Orda Hanlığı’na geldiğinde, burada Edige ismiyle andığı Edige’nin hüküm sürdüğünü söylemiş, bu ülkede başta hükümdar olmak üzere diğer önemli kişilerin yaz ve kış, sürekli göç ettiğini, arazide yaşadıklarını anlatmıştır. Kendisi Büyük Tataristan (Altın Orda Hanlığı) ismiyle andığı bölgede hükümdarın bile ailesi ve beyleriyle beraber her zaman çadırda oturduğunu, “bir otlaktan diğerine taşındığını” kaydetmiştir.¹⁵²⁵

Clavijo, Huy şehrine gelmeden önce, buraya tabi olan ve yaklaşık yüz çadırdan oluşan bir Çağatay kitesiyle karşılaşmış, bunlarla beraber kalmış, onların hayvanlarıyla beraber bu coğrafyada göç ettiklerini söylemiş, takip ettikleri güzergâhın sulak ve otlak yerlerden geçtiğini özellikle belirtmiştir.¹⁵²⁶ Kendisi bundan sonra Tus şehrinde ayrıldıktan sonra yine çok sayıda Çağatay çadırıyla

¹⁵²³ Mirza Bala, ”Karabağ”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 212.

¹⁵²⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 326-327, 463-477.

¹⁵²⁵ Schiltberger, ss. 90, 116.

¹⁵²⁶ Clavijo, ss. 153-154.

karşılaşmış, onların kurulu olduğu yerde bol miktarda çimen olduğu için pek çok koyun, at ve deveye sahip olduklarını belirtmiştir.¹⁵²⁷

Kefe'ye geldiğinde burada gördüğü Tatarlar hakkında bilgi veren Pero Tafur, onların sabit bir yerde oturmadıklarını, buldukları yerdeki kaynakları tükettikten sonra bir kısmı keçe, bir kısmı ağaçtan olan evlerini, arabalarına yükleyerek başka bir yere gittiklerini ve burada da hiçbir şey olmamış gibi tüm evlerini ve eşyalarını eskisi gibi kurduklarını anlatmıştır.¹⁵²⁸ Contarini de Astrahan şehrine geldiğinde, buradaki Tatarların kışın taze otlaklara ulaşmak amacıyla Rusya'ya, yazın da yaylaklarına göç ettiklerini kaydetmiştir.¹⁵²⁹ Barbaro, Küçük Muhammed Han'ın yola çıkarken, önce at sürülerinin altmış, yüz ve iki yüzlü gruplar halinde harekete başladığını, bunun ardından deve katarlarının, sığırlardan, keçilerden ve koyunlardan oluşan hayvan sürülerinin yola çıktığını söylemiştir. Bundan başka göç esnasında herkesin saflar oluşturarak yürüdüğünü söylemiş, sahip oldukları asaları yerlere vurduklarını, bazen de av hayvanlarını korkutmak için bağırduklarını belirtmiştir. Kendisi ayrıca halkın bir kısmının at üstünde, bir kısmının da yayan olduğunu gözlemlemiştir. Bundan başka Küçük Muhammed Han'ın *orda*'sında terzi, silah üreticisi gibi çeşitli ve ihtiyaç duyulan zanaatkârların bulunduğunu da belirtmiştir.¹⁵³⁰

Moğollar XII. yüzyılda bozkırdaki hayvancı göçerler ve ormanlardaki avcılar olarak ikiye ayrılmış, bozkırda yaşayan kesimler, taze otlaklar bulabilmek için yılın belirli dönemlerinde göç etmiş ve konakladıkları yerlere kurdukları çadırlarda yaşamıştır.¹⁵³¹ Hayvanlarını yaşatmak için sürekli hareket halinde, devamlı taze otlak ve mera peşinde koşturmuş, konakladıkları yerdeki otların tükenmesi üzerine, toplanıp yeni otlaklar bulmak için yola çıkmışlardır.¹⁵³² Moğollar otlak bulmak amacıyla yılda birkaç defa göç etmiş, bu iş son derece sistemli bir şekilde yapılmış aslında iki tür göç olduğu ortaya konmuştur. Bunların biri büyük ve kalabalık halde yaşayanların göçü (*küriyen*), diğeri de az, en fazla iki veya üç aileden (*ayil*) oluşan birliklerin göçüdür. Zenginler kendi hayvanları için genellikle *ayil* türünde, fakirlerle *küriyen* türünde göç etmeyi tercih etmiş, bununla beraber *ayil* halinde göç etme ancak genel bir güvenlik hali mevzubahis olduğunda gerçekleşebileceği için her iki

¹⁵²⁷ Clavijo, s. 180.

¹⁵²⁸ Tafur, ss. 159-160.

¹⁵²⁹ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 120-121.

¹⁵³⁰ Barbaro, ss. 13, 20.

¹⁵³¹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 191.

¹⁵³² d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 33.

göç türü birleştirilmiş ve bu XI. ve XII. yüzyıllardaki Moğollar için en uygun durum haline gelmiştir.¹⁵³³

2.3.17. Moğol Tıbbı

Carpini, Moğollarda birisinin ölümcül bir hastalığa yakalanması halinde, o kişinin çadırına, kara keçeli bir mızrağın saplandığını, bunu görenlerin o çadıra girmediğini ya da yanındakilerin o çadırı ve kimseyi terk ettiğini söylemiş, buna neden olarak da böyle bir hastanın yanında olan kişilerin, dokuz ay boyunca Moğol hükümdarının çadırına girmelerinin yasaklanması olduğunu söylemiştir.¹⁵³⁴ St. Quentin, Moğolların zehirler ve iç organlara bakarak kehanette bulunma konularında iyi oldukları bilgisini vermiştir.¹⁵³⁵ Rubruk, kısrak sütünden elde edilen kımızın insanı rahatlattığını söylemiş, son derece etkili bir idrar söktürücü olduğunu da eklemiştir.¹⁵³⁶ Bundan başka hükümdarlara özel yapılan *kara kımız*'ın hafif ve uyarıcı bir içki olduğunu söylemiş, yapımı esnasında oluşan ve hizmetçilere verilen tortunun da etkili bir uyku ilacı olduğunu belirtmiştir. Rubruk, bir Moğolun hastalanması üzerine kendi çadırının üstüne bir işaret takarak etrafındakilere bu durumu ilan ettiğini söylemiş ve çadırında yattığını kaydetmiştir. Elçi, bu kişinin yanına hizmetçisinden başka kimsenin girmediğini, eğer bir hanedan üyesi hasta olduysa, bu sefer onun çadırının etrafına, geniş bir alana yayılacak şekilde nöbetçilerin yerleştirildiğini söylemiştir.¹⁵³⁷ Marco Polo da Moğolların zehirli oklar kullandıklarını söylemiş, bunlarla hem düşmanlarını hem de onların atlarını etkisiz hale getirdiklerini kaydetmiştir.¹⁵³⁸ İbn Battuta, Özbek Han'ın yanına giderken önce Macar şehrine uğramış, bunun arından da onun Beşdağ denilen yerde olduğunu öğrenmiş ve burada sıcak su kaynaklarının olduğunu, Türklerin de hastalıklarından korunmak için buraya gelip yıkandıklarını kaydetmiştir. Kendisi Özbek Han'ın ikinci hatunu olan Kebek Hatun'un ve Özbek Han'ın damadı İsa Bey'in *nikris* ismiyle andığı damla hastalığından muzdarip olduğunu söylemiş, bu hastalığın Türkler arasında son derece yaygın olmasına şaşırarak, Özbek Han'ın teyzesinin oğlu

¹⁵³³ Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı...*, ss. 61-63.

¹⁵³⁴ Carpini, s. 50.

¹⁵³⁵ Saint Quentin, s. 13.

¹⁵³⁶ Rubruk, s. 36.

¹⁵³⁷ Rubruk, ss. 36-37, 43.

¹⁵³⁸ Polo, s. 151.

ve Harzem Beyi olan Kutlu Dümür'ün de bu hastalığı yeni atlattığını eşinden öğrendiğini belirtmiştir.¹⁵³⁹

Cengiz Han'ın yanına müşavir olarak aldığı Ye-lü Ç'u-ts'ai'in faaliyetlerinden biri, ortada kalan insan cesetlerinden kaynaklı salgın hastalıkların ortaya çıkmasını engellemek amacıyla ilaçlar araştırmak olmuştur.¹⁵⁴⁰ *Cami'ü-Tevarih*'in yazarı Reşidüddin Fazlullah, Gazan Han'a doktorluk yapmış, Ögeday'ın Acem asıllı özel bir doktoru olmuş, Kubilay Han da torunu Temür'ün yeme-içmesine dikkat etmesi için onun maiyetine doktorlar dikmiştir.¹⁵⁴¹ A. Sait Aykut, İbn Battuta'nun bahsettiği kaplıcaların son derece ünlü olduğunu, Rusların da buraya Beşdağ adının doğrudan Rusçası olan Pyatigorsk dediklerini söylemekle yetinmiştir.¹⁵⁴²

2.4. Moğolların Ekonomik Durumları

2.4.1. Ticarî Faaliyetleri

Shao Hung, Tatarların dürüst karakterli insanlar olması sayesinde Uygurlar nezdinde iyi muamele gördüklerini ve yine bu dürüstlükleri sayesinde onlarla hem komşu olduklarını hem de ticari ilişkileri tekrar hayata geçirdiklerini söylemiştir.¹⁵⁴³ Ch'ang Ch'un, Selenge Nehri'nin kenarında Cengiz Han'ın eşlerinden birinin ordusunda konaklamış ve onun buraya iki bin *li*'den daha uzak bir yerden *Bati Barbarları* tarafından develerle taşınması nedeniyle sekiz *kin* onun elli *liang* ettiğini kaydetmiştir.¹⁵⁴⁴ Xiu Ting, Jie li po adlı bir göle vardıklarını, bu gölün suyunun çok yoğun olduğunu ve geceleyin tuza dönüştüğünü söylemiş, yabancıların bu göle gelerek, Moğollarla binlerce *dan* ağırlığındaki tuz ile pirinci takas ettiğini kaydetmiştir. Peng Da Ya, Moğolların alışveriş ödemelerini koyun, at, altın, gümüş ve ipek kullanarak yaptıklarını belirtmiştir. Ona göre Moğollar halktan tazminat alma yoluyla para kazanmak için çeşitli yalanlar söyler ve sahtekârlık yapar. Bununla beraber Xiu Ting, Moğolların ticarettan anlamadıklarını belirtmiş ve onların sadece

¹⁵³⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 473, 478-480, 522.

¹⁵⁴⁰ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 245-246.

¹⁵⁴¹ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, ss. 26, 185, 243.

¹⁵⁴² İbn Battûta, Çeviranin Dipnotu, Cilt: 1, s. 473, d.n. 21.

¹⁵⁴³ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 50.

¹⁵⁴⁴ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 57, d.n. 133; Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 58.

sa hua isimli hediye bildiklerini söylemiştir.¹⁵⁴⁵ Carpini, Güyük Han'ın Moğol Hanı olarak seçilmesi sırasında erzak temin etmede çeşitli güçlükler yaşadığını söylemiş, pazar yerinin kendilerine oldukça uzak olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴⁶ Cengiz Han'ın koyduğu kanunlardan bahseden, St. Quentin buna göre bir yolcunun yolda gördüğü hemen herkesi kölesi yapabileceğini söylemiş, fakat Tatar izin belgesine sahip olanların bu uygulamanın dışında olduklarını özellikle belirtmiştir.¹⁵⁴⁷ Rubruk da Batu Han'ın yaşadığı yerde olan pazarların son derece uzakta olduğunu özellikle belirtmiştir.¹⁵⁴⁸ Carpini ise kendisi İstanbul'dan Moğolların yanına giden ve geri dönen büyük-küçük ticaret adamlarının isimlerini vermiş, bunların kendi yolculuklarının şahidi olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴⁹

Emil Bretschneider, Çin kaynaklarında geçen bir *kin*'in yaklaşık bir buçuk *pound*, bir gümüş *liang*'ın da yaklaşık altı *şilin* olduğunu hesaplamıştır.¹⁵⁵⁰ Cengiz Han önderliğinde Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasından önce Moğolların ticari hayatına yönelik pek bir bilgi olmamakla beraber onlar büyük ihtimalle takas yapmışlardır. İmparatorluğun kurulmasından sonra bu alanda büyük bir gelişme yaşanmış; para, tüccarlar, emtia Moğolistan'a gelmiş ve "Moğolistan büyük ticaret yollarının birleştiği ülke olmuştur."¹⁵⁵¹ Cengiz Han ve özellikle ondan hemen sonraki dönemde ortaya çıkan Cengiz Han Barışı, onun *Yasak*'ına bağlanmıştır.¹⁵⁵² Moğol İmparatorluğu'nun oluşumunda, "ortak" adıyla bilinen ticaret adamları büyük bir rol oynamış, Moğollar da onlara büyük bir destek ve serbestiyet sağlamıştır.¹⁵⁵³

Rubruk, Karadeniz ve Kırım'ı anlatırken, Karadeniz hakkındaki bilgileri, bu denizde ticaret yapan tüccarlardan öğrendiğini söylemiştir. Latinlerin Gasaria, Yunanlıların ise Cassaira dedikleri Kırım'da bulunan Soldaia şehrine Türkiye'den gelen tüccarların kuzeye doğru gittiklerini belirtmiş, diğer tüccarların da tam tersi yönde yani Kuzey ülkeleri ve Rusya'dan Türkiye'ye doğru yolculuk yaptıklarını kaydetmiştir. Kuzeyden güneye yolculuk yapanlar özellikle kürk getirmekte, güneyden kuzeye gidenler de keten ve pamuklu dokuma ürünleri, baharatlar ve ipek

¹⁵⁴⁵ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 110, 129-130.

¹⁵⁴⁶ Carpini, s. 149.

¹⁵⁴⁷ Saint Quentin, s. 13.

¹⁵⁴⁸ Rubruk, s. 65.

¹⁵⁴⁹ Carpini, s. 158.

¹⁵⁵⁰ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 58, d.n. 135.

¹⁵⁵¹ Vladimirtsov, **Moğolların İktisadi Teşkilatı...**, ss. 71-72.

¹⁵⁵² Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, s. 247.

¹⁵⁵³ İsenbike Togan, "Moğollar Devrinde Çin'de Ticaret ve 'Ortak' Tüccarları", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 25-26, 1984, s. 76.

mendiller satmaktadır. Kendisi, buradaki mal taşımacılığının ya yük atları ya da öküzlerin çektiği arabalarla yapıldığını da görmüştür. Don Nehri'nin ağzında bulunan Matrica şehrinde İstanbul'dan gelen tüccarlar birbirleriyle karşılaşır ve burada çeşitli balıkları alırlar. Soldaia şehrinde Bizanslı tüccarların bulunur. Elçi, şehrin hâkiminin, vergisini ödemek için bizzat Batu'ya gittiğini eklemiştir.¹⁵⁵⁴ Rubruk, Çağatay'ın yanındayken, burada alışveriş için altın ve gümüşün pek işe yaramadığını ancak bez ve başka şeyler kullanılarak ticaret yapıldığını söylemiş, Moğollara bir *hiperbar* altın gönderdiklerini, fakat onların bunu koklayarak bakır olup olmadığını ayırt etmeye çalıştıklarını kaydetmiştir. Kendisi Don Nehri'nden geçerken, Moğolların burada elçiler ve tüccarların karşıdan karşıya geçirilmesi amacıyla bir yerleşim kurdukları bilgisini de vermiştir. Yedisu civarından geçerken, burada Kayalık adında büyük bir şehrin olduğunu ve bu şehrin pazarına çok sayıda tüccarın geldiğini anlatmıştır. Karakurum'da da bir pazar vardır, şehrin etrafını çeviren ve dört adet kapısı olan surun doğudaki kapısında darı ve nadir gelen diğer tahılların, batıdaki kapıda koyun ve keçi, güney kapısında öküzler ve arabalar, kuzey kapısında da atlar satılır.¹⁵⁵⁵ Marco Polo, babası ve amcasının seyahatini anlatırken, ikilinin İstanbul'dan pek çok mücevher satın aldığını ve buradan bir gemiye binerek Soldanya'ya (Soldaia) gittiklerini anlatmıştır. Tatarlara bağlı olduğunu söylediği Tebriz şehrine özellikle Cenevizliler olmak üzere pek çok Latin ve başka milletlerden oldukça fazla sayıda tüccarın geldiğini söylemiş, burasının büyük bir ticaret merkezi olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁵⁶ Hanbalık şehrini anlatırken burasının da büyük bir ticaret merkezi olduğunu söylemiş, ayrıca kâğıt para yapımını da detaylı olarak açıklamıştır.¹⁵⁵⁷ Marco Polo, bundan başka Kubilay Han'ın, ana yolların her iki tarafına ağaçlar diktirdiğini, böylece başta tüccarlar olmak üzere diğer insanların yollarını kaybetmediklerini belirtmiş, bunun Kubilay Han'a bağlı olan her yerde gerçekleştirildiğini, ağaç dikilmesi mümkün olmayan yerlerde taştan ve sütundan işaretler koydurduğunu eklemiştir.¹⁵⁵⁸ İbn Battûta, Mısır'ın İskenderiye şehrine geldiğinde, buradaki deniz ticaretinin büyüklüğünü göstermek amacıyla, bu şehre benzer sadece birkaç yer gördüğünü söylemiş ve bunlar arasında Kırım'da bulunan ve kendi tabiriyle kâfirlerin işlettiğini söylediği Surdak limanı olduğunu da

¹⁵⁵⁴ Rubruk, ss. 27-30.

¹⁵⁵⁵ Rubruk, s. 47, 50, 70, 105, 111.

¹⁵⁵⁶ Polo, ss. 45, 78.

¹⁵⁵⁷ Polo, ss. 210-214.

¹⁵⁵⁸ Polo, s. 222.

belirtmiştir. Kefe'ye geldiğinde buradaki insanların büyük kısmının Hıristiyan olduğunu, onların da aslında Cenevizli olduklarını anlatmıştır. Son derece zengin çarşıları olduğunu söylediği Kefe şehrinin limanının büyüklü küçüklü en az iki yüz gemi alacak kadar geniş olduğunu belirtmiş, burasının dünyanın en tanınan limanlarından biri olduğunu hatırlatmıştır.¹⁵⁵⁹ Bunun ardından Sibirya'da yapılan ve sessiz ticaret şeklinde isimlendirilen alışveriş hakkında da bilgi vermiş ve bunun nasıl yapıldığını açıklamıştır.¹⁵⁶⁰ Seyyah, Saray şehrinde, buraya İrakeyn, Mısır ve Suriye'den tüccarların geldiğini, bunların mallarının korunması için etrafı duvarla çevrili bir mahallede oturduklarını ve her milletin kendine ait bir çarşısı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶¹ Sultaniyeli Johannes, büyük bir ticaret merkezi olarak gösterdiği Kefe'de bizzat otuz beş dilin konuşulduğunu saydığından ve şehri Cenevizlilerin yönettiğinden bahsetmiştir.¹⁵⁶² Schiltberger Kefe'de çok sayıda Cenevizli tüccarın oturduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁶³ Pero Tafur, Kefe'nin Tartar İmparatorluğu'nda yer alsa da aslında Cenevizliler tarafından idare edildiğini, şehirdeki Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlar da dâhil olmak üzere tüm nüfusun, Sevilla'nın nüfusunun iki katı olduğunu belirtmiştir. Başta birbirlerini satan Tatarlar olmak üzere köle ticareti hakkında son derece ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁵⁶⁴ Ayrıca buraya hem karayolu hem de deniz yoluyla pek çok emtianın geldiğini söylemiş, şehre Cenevizliler tarafından getirilen şarap, meyve ve ekmek gibi gıda malzemelerinin pahalı olduğunu eklemiştir.¹⁵⁶⁵ Contarini, Kefe'nin ticareti ile ünlendiğini söylemekle yetinmiştir.¹⁵⁶⁶

Stefanos Yerasimos, Marco Polo'nun Soldaia adıyla kaydettiği yerin Suğdak olduğunu söylemiş, Marco Polo'nun büyük amcası ve aynı zamanda adaşı da olan "Yaşlı Marco" hakkında bilgi vererek onun aslında İstanbul'da ikamet ettiğini, Suğdak'ta da bir artenesi olduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁶⁷ A. Sait Aykut İbn Battuta'nun Surdak'taki kâfirler ile anlatmak istediğinin Cenevizliler olduğunu açıklamıştır.¹⁵⁶⁸

Contarini, Hazar Denizi'nde yolculuk yaparak Tatarların yönettiği Astrahan şehrine gelmiş, bu esnada ticaret yapmak isteyen Ruslar ve Tatarlar ile beraber

¹⁵⁵⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 20, 463-464.

¹⁵⁶⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 481-482.

¹⁵⁶¹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 517-518.

¹⁵⁶² Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 140.

¹⁵⁶³ Schiltberger, s. 118.

¹⁵⁶⁴ Tafur, ss. 154-156.

¹⁵⁶⁵ Tafur, s. 157.

¹⁵⁶⁶ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 81.

¹⁵⁶⁷ Polo, Çevirenin Dipnotu, s. 45, d.n. 7.

¹⁵⁶⁸ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 20, d.n. 4.

seyahat etmiştir. Kendisi ayrıca İtil Nehri'nin denize döküldüğü yerle Astrahan arasındaki mesafeyi yetmiş beş mil olarak bildirmiş, Astrahan'ı yöneten Kasım Han'ın, her yıl Rusya'ya bir elçi ve Tatar ticaret adamlarından oluşan büyük bir ticaret kafilesi gönderdiğini, bu kafilenin takas yoluyla ticaret yaptığını anlatmıştır.¹⁵⁶⁹ Ona göre eskiden bu şehir büyük bir ticaret merkezidir ve Venedik'e gönderilen baharat Tana ve Astrahan yoluyla gönderilmektedir. Contarini, daha sonra Astrahan'dan Moskova'ya gitmek için katıldığı, Rus ve Tatar tüccarlardan oluşan yaklaşık üç yüz kişilik bir kervanla yolculuk yapmıştır.¹⁵⁷⁰ Barbaro ise Astrahan şehrini, denizden yirmi yedi mil içerde olarak kaydetmiş, kendi zamanında şehrin, "küçük ve harabe bir şehir" haline geldiğini fakat eskiden son derece büyük ve meşhur olduğunu söylemiş, Timur'un burayı yerle bir etmesinden önce Suriye'den gelen ipek ve baharatın, Astrahan üzerinden Tana'ya nakledildiğini anlatmıştır. Kendisi ayrıca Tana'da Çin ile ticaret yapan bir Tatar tüccarla konuştuklarını söylemiş, İran'dan dönerken de Uzun Hasan'ın elçisi ve bir Tatar tüccar kafilesiyle yola çıkmıştır.¹⁵⁷¹

Pordenone'li Odoric, İran İmparatorluğu'ndan geçerken, Tauris denilen bir şehre geldiğini, bu şehrin hem çok güzel bir yerde olduğunu hem de dünyadaki hemen her tüccarın burasıyla ilişkisi olduğunu söylemiş, İran İmparatoru'nun bu şehirden elde ettiği gelirin, Fransa kralının tüm krallığından elde ettiği gelirden daha fazla olduğunu anlatmıştır.¹⁵⁷² İbn Battûta, Harzem adıyla andığı Ürgenç şehrine geldiğindeyse, çarşıların kalabalık olmasından ötürü yolda yürüyemediğini anlatmış, kendisine Cuma günleri bu çarşılar kapalı olduğu için daha rahat dolaşabileceği söylenmiştir.¹⁵⁷³ Bundan başka yaz mevsiminde bu şehirden yola çıkan ve Amu Derya Nehri'nde yol alan gemilerin Tirmiz şehrine gittiğini geri dönerken de arpa ve buğday getirdiklerini belirtmiştir.¹⁵⁷⁴

Odoric'in Tauris adıyla kaydettiği ve Azerbaycan'ın en önde gelen şehri olan Tebriz, Ortaçağlar boyunca Latin ve Doğu dünyası arasında iletişim ve ticareti sağlayan bir merkez olmuştur. Hülagü'nün Bağdat'ı yerle bir etmesi Tebriz'i Asya'nın hem siyasi hem de ekonomik açıdan en büyük şehri haline getirmiş ve

¹⁵⁶⁹ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., ss. 115-116, 119, 121.

¹⁵⁷⁰ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi..., ss. 121, 124-125, 129.

¹⁵⁷¹ Barbaro, ss. 32, 63, 101.

¹⁵⁷² Yule, *Cathay and the...*, Cilt: 2, ss. 102-104.

¹⁵⁷³ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 520.

¹⁵⁷⁴ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 520.

Hindistan'dan gelen emtiayı Akdeniz yerine Karadeniz'e yöneltmiştir.¹⁵⁷⁵ Bununla beraber, Yüan Hanedanlığı döneminde hem Moğollar hem de Moğolistan, ticari zenginlik de dâhil olmak üzere pek çok alanda bir gerileme sürecine girmiş, ticaret mümkün olmamış, güvenlik ortamı ortadan kalkmıştır.¹⁵⁷⁶

2.4.2. Faiz (Tefecilik)

Peng Da Ya, Moğol hükümdarlık ailesinin yanında devleti yöneten müşavirler ve hatta Uygur tüccarlar da dâhil olmak üzere bunların hepsinin yaptığı ticaretin faiz üzerinden para kazanmak olduğunu söylemiş, insanlara borç verdikten sonra bunu faizli bir şekilde geri aldıklarını kaydetmiştir. Buna göre bir kundak gümüşlük anaparanın faizleriyle on yıl içinde bin yirmi dört kundaklık faiz getirisi olduğunu hesaplamıştır.¹⁵⁷⁷ Xiu Ting de Tatar Hanı önce olmak üzere tüm Moğolların, Uygurlara borç para verdiklerini, bunu faizle geri aldıklarını böylece para kazandıklarını söylemiş; Uygurların da aynı şekilde başkalarını borçlandırarak faiz üzerinden getiri sağladıklarını belirtmiştir.¹⁵⁷⁸ St. Quentin Moğolların tefecilik yaptığını söylemiş, bu şekilde kazanılan paralara dair detaylı örnekler vermiştir.¹⁵⁷⁹

Moğollar borçlanma konusunda son derece ciddi bir tavur sergilemiştir. Onların bu gibi durumlarda mutlaka teminat istedikleri özellikle vurgulanmalıdır.¹⁵⁸⁰

2.4.3. Tarımsal Faaliyetleri

Ebu Dülef, Kitanların çok kaliteli sebze yetiştirdiklerini söylemiştir.¹⁵⁸¹ Shao Hung, Moğolların ülkesine gittiğinde burada birkaç yerde *hei niang mi* yani *Moğol buğdayı* yetiştirdiğini görmüş, insanların bunu pişirip yediklerini anlatmıştır.¹⁵⁸² Ch'ang Ch'un, Kerulen Nehri civarında yolculuk yaptığı esnada kendisini gören Moğolların hediye olarak ona darı takdim ettiklerini kaydetmiştir. Kendisi ayrıca *T'ien Chen-hai ba-la-ho-sun* dediği bir şehirden bahsetmiş, burada çok sayıda mısır deposu olduğunu söylemiş, hatta bundan dolayı buraya *ts'ang ts'ou* yani *depoların başı*

¹⁵⁷⁵ Yule, *Cathay and the...*, Yazarın Dipnotu, Cilt: 2, s 102, d.n. 4.

¹⁵⁷⁶ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, s. 187.

¹⁵⁷⁷ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 129.

¹⁵⁷⁸ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 130.

¹⁵⁷⁹ Saint Quentin, s. 17.

¹⁵⁸⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da...*, s. 323.

¹⁵⁸¹ İbn Fadlan, s. 95.

¹⁵⁸² *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 74.

denildiğini kaydetmiştir.¹⁵⁸³ Carpini ise Moğolistan'ın çok küçük bir kısmının dahi verimli olmadığını ve sulanmazsa hiçbir ürünün yetiştirilemeyeceğini söylemiş, bölgenin suyunun az, nehirlerinin de fazla olmadığını belirtmiştir. Çiftçi yapılan köleler elde ettikleri tüm mahsulü kumandanlarına vermektedir, kumandanlar da onlara ancak geri ekim yapabilecek ve hayatta kalmalarına yetecek miktarı bırakmaktadır. Moğolların yönetiminde olan Karahıtaylar ve Naymanlar tarım yapmamaktadır.¹⁵⁸⁴ Chang Te-hui, Kerülen Nehri boyunca ilerlerken, bu nehrin yakınında yaşayanların biraz tarım becerisine sahip olduğunu, az da olsa ekim-dikim yapabildiklerini ve sadece kenevirle buğday yetiştirebildiklerini söylemiş, burada yaşayanların hem barbar hem de Çinli karışımı olduğunu belirtmiştir. Bundan başka Karakurum şehrine yaklaşırken, Güjege-nor yani Büyük Sulu Bataklık ismindeki bataklığın batısında yer alan bölgenin çok büyük ve düzlük olduğunu söylemiş, Karakurum Çayı'nın geçtiği bu bölgede yaşayanların çoğunlukla çiftçilik ve tarım yaptığını ve tarlaları sulamak için de su kanallarından faydalandıklarını belirtmiştir. Elçi burada seyrek de olsa sebze bahçeleri görmüş, ziyaret ettiği zamanda, yani sonbaharın ilk ayının son on gününde, tüm tahılın ortadan kalktığını ve çiftçilerden şimdiye değin üç defa don olayı yaşadıklarını öğrenmiştir.¹⁵⁸⁵ Kendisi bundan başka Kubilay Han'ın neden çiftçilerin yeterince giysi ve yiyeceğe sahip olamamalarını sorması üzerine, yöneticilerin onların ellerindeki tüm malları aldığını, bundan dolayı çiftçiler arasında soğuktan donacak veya açlıktan ölecek noktaya gelmeyen pek az kişi olduğu cevabını vermiştir.¹⁵⁸⁶ Rubruk, bazı büyük Moğol yöneticilerinin, ülkenin güneyinde, kış mevsiminde darı ve un elde ettikleri köyleri olduğunu söylemiş, fakir olan halkın bunları ancak hayvansal ürünleriyle değiştirmek suretiyle elde ettiklerini belirtmiştir.¹⁵⁸⁷ Marco Polo, Kubilay Han'ın idaresinde olan Hanbalık şehrinde de ziraat yapılmasından, buradaki insanların yani özellikle Cathaylıların ve Tatarların pirinç, darı ve kuşyemi yemelerinden; toplanan meyvelerin, Kubilay Han'ın on gün uzaklıkta olan yazlık sarayına götürülmesinden başka Çinlilerin tarım faaliyetlerine yönelik detaylı bilgiler vermiştir.¹⁵⁸⁸ İbn Battûta'ya göre Harzem'de yetiştirilen karpuz, kalitede, Buhara'da yetiştirilen karpuzdan sonra ikinci sırada gelir ve bu son

¹⁵⁸³ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, ss. 51-52, 59-60.

¹⁵⁸⁴ Carpini, ss. 35-36, 111, 137.

¹⁵⁸⁵ Sontag, ss. 33, 35.

¹⁵⁸⁶ Sontag, ss. 39-40.

¹⁵⁸⁷ Rubruk, s. 37.

¹⁵⁸⁸ Polo, ss. 218-224.

derece lezzetlidir.¹⁵⁸⁹ Fransisken rahip, buradaki insanların *monos* dedikleri bir şey ettiklerini söylemiş ve bunu susama benzetmiştir. Rahip bundan başka bu bitkinin yılın her zamanı ekilebildiğini, kısa bir sürede yeşerdiğini ve otuz gün sonra da hasat edildiğini söylemiş ve çok miktarda üretildiğini de eklemiştir.¹⁵⁹⁰ Sultaniyeli Johannes, bu ülkede havanın son derece soğuk olduğunu, bundan dolayı pek ağacın olmadığını söylemiş ve üzüm üretilmediğini belirtmiştir.¹⁵⁹¹ Schiltberger, kendi tabiriyle Büyük Tataristan dediği yerde insanların sadece darı ekebildiğini anlatmış,¹⁵⁹² Tataristan'ın bir bölümü olarak tanımladığı Kopetzach yani Kıpçak bölgesinin başkentini Bulchat olarak vermiş ve burada hemen her çeşit tahılın yetiştirildiğini eklemiştir.¹⁵⁹³ Barbaro, Küçük Muhammed Han'ın yönetiminden bahsederken Han'ın Şubat ayında verdiği emir üzerine, tarımla uğraşanlar Mart ayında emredilen yere gider, orada ziraatla uğraşır ve işlerini bitirene kadar orada kalırlar. Han sürekli bu çiftçileri gözetir, korur; hasat zamanı *orda*'yı tarım sahasına götürmez, bunun yerine çiftçiler ile mahsulü satın almak isteyenleri oraya gönderir, arazi bir tohuma bin tohum verecek kadar verimlidir.¹⁵⁹⁴

Wang Guo Wei, *Chao ve Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli Çin kaynağında Medeni Tatarların buğday yetiştirdiklerine; *Chao ye Yılları Vekayinamesi* isimli başka bir kaynakta da Medeni Tatarların buğday ve pirinç ürettiklerine yönelik bir kaydın olduğundan bahsetmiştir.¹⁵⁹⁵ Fransisken rahibin bahsettiği *monos* küçük bir yeşil fasulye türüdür ve İbn Battûta bunu *munc* olarak kaydetmiştir.¹⁵⁹⁶ Schiltberger, Büyük Tataristan adıyla aslında Altın Orda Hanlığı'nın topraklarını kastetmiştir.¹⁵⁹⁷ Göçer olmayan hayat şeklini anlamakta güçlük çeken Cengiz Han, şehirleri ve tarım bölgelerini yok etmeye meyilli olmuş, İran'ın doğusundan ayrılırken, buradaki tüm ambarları yok ettirmiştir. Buna rağmen onun medeniyete karşı bir meyli olduğu hatırlatılmalıdır. Zira Ye-lü Ç'u-ts'ai'nin aksini ispatlaması sayesinde, Kansu'daki tarım arazilerini yok etmek yerine işletmeye karar vermiştir.¹⁵⁹⁸ Chang Te-hui'nin yol üstünde

¹⁵⁸⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 524.

¹⁵⁹⁰ **Book of the Knowledge...**, Çevirenin Önsözü, s. ix; **Book of the Knowledge...**, ss. 46-47.

¹⁵⁹¹ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s 140.

¹⁵⁹² Schiltberger, s. 116.

¹⁵⁹³ Schiltberger, s. 118.

¹⁵⁹⁴ Barbaro, ss. 22-23.

¹⁵⁹⁵ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 40-41.

¹⁵⁹⁶ **Book of the Knowledge...**, Neşredenin Dipnotu, s. 46, d.n. 6. Ayrıca bkz. İbn Battûta, Cilt: 2, s. 602.

¹⁵⁹⁷ Develi, "Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler", ss. 476-477.

¹⁵⁹⁸ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu...**, ss. 238, 246.

rastladığı ve tarımla uğraşan kişilerin hangi milleten oldukları belirlenememekle beraber, bazı Moğolların yerleşik yaşamda bulduklarına yönelik izler vardır. Fakat XII. ve XIII. yüzyıl Moğolları için böyle bir ekonomi söz konusu olmamıştır.¹⁵⁹⁹

2.4.4. Hayvancılık Faaliyetleri

Shao Hung, Tatarların at sırtında büyüdüğüne söylemiştir. Ayrıca onların yaşadığı ülkede bol miktarda otlak ve su olması dolayısıyla koyun ve atlar için uygun bir ortam vardır. Elçi, her birinin birkaç atı olan Tatarların atlarını nasıl yetiştirdiğini incelemiş ve bunu detaylı olarak anlatmıştır.¹⁶⁰⁰ Bir ata sahip olan Tatarın en azından altı veya yedi koyunu vardır ve yüz atı olanların da altı yüz hatta yedi yüz koyununun olduğu söylenmektedir.¹⁶⁰¹ Cengiz Han'a giderken, onun en küçük kardeşi Temüge'nin yanına uğrayan Ch'ang Ch'un, Temüge'nin yüz adet at ve öküzü kendine gönderttiğini söylemiştir. Elçi, Moğolların ana geçim kaynaklarının hayvancılık ve avcılık olduğunu da tespit etmiştir.¹⁶⁰² Moğolların ülkesini anlatan Peng Da Ya, her yerin düz olmasını ve sonu gelmeyen bozkırları özellikle vurgulamıştır. Bunun yanında otlakların dördüncü ayda yeşerdiğini, altıncı ayda son derece bol ve verimli otlarla dolduğunu, sekizinci aydan itibaren ise kurumaya başladığını gözlemlemiştir. Moğollar başlıca öküz, at, koyun, köpek ve deve yetiştirmekte, buradaki koyunların kuyrukları yelpazeye benzemekte ve yünleri de çok olmaktadır. Çoğunlukla çift hörgüçlü develerin olduğu fakat arada sırada seyyahın Güneş Devesi olarak adlandırdığı tek hörgüçlü develere de rastlanmaktadır. Xiu Ting ise burada bulunan kuzey öküzlerinin, güneydeki gergedanlar kadar büyük ve güçlü olduğunu, bu öküzlerin ancak arabalara koşulduğunu, bunlara saban bağlanamadığını anlatmıştır.¹⁶⁰³ Hem Peng Da Ya hem de Xiu Ting, Moğolların atlarına büyük bir özen gösterdiklerini ve son derece disiplinli bir şekilde eğittiklerini söylemiş ve bu süreci detaylı bir şekilde kaydetmiştir. Xiu Ting, her Moğol kadınının kendine ait hayvan sürüsü olduğunu söylemiş, evlilik yapanların bu açıdan oldukça zengin olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰⁴ Carpini, Moğolistan'ı son derece kıraç bir yer olarak tanımlamış, burada pek zengin olmadığı halde hayvan sürülerine yetecek

¹⁵⁹⁹ Vladimirtsov, *Moğolların İktimai Teşkilatı...*, s. 73.

¹⁶⁰⁰ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 71, 73.

¹⁶⁰¹ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 73-74.

¹⁶⁰² Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, ss. 50, 52.

¹⁶⁰³ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 103, 105.

¹⁶⁰⁴ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 135-137, 151.

kadar otlak olduğunu söylemiştir. Daha sonra Moğolların deve, sığır, at, keçi ve koyun türünden çok sayıda hayvanları olduğunu kaydetmiş, sahip oldukları kısrakların dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığını belirtmiştir. Elçinin gözlemine göre başta domuz olmak üzere bunlardan başka hayvanları yoktur. Sürülerinden hayvan kaçması halinde bu hayvanları bulan kişi ya hiçbir şey yapmaz ya da kaçan hayvanlarla ilgilenen kişilere verir. Hayvanı kaçan Moğol da bu kişiye başvurarak hayvanını geri alır. Ayrıca Moğollar atlarına son derece büyük bir önem gösterir. Carpini, Moğolların atlarının son derece seçkin olduğunu, yedek atlarının bolluğu yüzünden, bir Moğol'un bir kez bindiği ata üç veya dört gün tekrar binmediğini söylemiş, Moğol atlarının kar altındaki otları yeme alışkanlığı olduğunu da belirtmiştir.¹⁶⁰⁵ St. Quentin, Moğolların atlarının ne dizgin ne de nalı olduğunu söylemiş, dayanıklı olduklarına ve oldukça iyi bir şekilde terbiye edilebilmelerine dikkat çekmiştir. Bundan başka Moğolları çobanlar olarak tanıtmış ve onların bolca koyun ve keçi sürüsüne sahip olduklarını, bundan başka bir o kadar öküz, at ve deve sahibi olduklarını belirtmiş, koyun ve sığır sürülerinin sonsuz sayıda olduğunu eklemiştir.¹⁶⁰⁶ Rubruk, Moğolların yurtlarından bahsederken, bir çadırı yirmi beş öküzün çekmesine tanıklık ettiğini söylemiş; Moğolların değeli eşyalarını içine koydukları, koyun sütü ve içyağı ile sıvadıkları sandıkları da develerin çektiği yüksek arabalara koyduklarını kaydetmiştir. Bundan başka sütü sağılan kısraklar, keçilerle beraber otlatılan koyunlar, eşyaların yüklendiği develer vardır. Yedisu bölgesinde önceleri pek çok yerleşim olduğu halde Moğollar bunların büyük bir kısmını yıkmış ve şimdi buralarda hayvanlarını olatmaktadırlar. Elçi, bir zamanlar Cengiz Han'ı esir aldıktan sonra serbest bırakan, daha sonra da Cengiz Han tarafından hâkimiyet altına alınmalarından başka pek bir bilgi vermediği Tangutların, kuyrukları at kuyruğuna benzeyen, karın ve sırt bölgeleri son derece tüylü olan güçlü sığırları olduğunu söylemiş, Moğolların bu hayvanlara yurt arabalarını koştuklarını belirtmiştir. Bundan başka bunların ince, uzun ve kıvrımlı olan boynuzlarının kesilmesi gerektiğini, şarkı söylenmedikçe sağılamadıklarını ve boğalara benzediklerini eklemiştir. Rubruk, Möngke Han'ın yanındayken, doğu rüzgârının başlamasıyla çok büyük bir soğğun olduğunu söylemiş ve bundan dolayı pek çok hayvanın ölmesine tanıklık etmiştir. Elçilik heyeti üyelerinin yanlarında altın, gümüş gibi herhangi bir değerli eşya taşımadığını öğrenen Moğollar şaşırmış, bununla

¹⁶⁰⁵ Carpini, ss. 36, 42, 57, 62, 118, 125.

¹⁶⁰⁶ Saint Quentin, ss. 11-12, 17.

beraber geldikleri ülkede ne kadar koyun, at veya öküz olduğun öğrenmek istemişlerdir. Möngke Han'ın yanındayken yine Moğolların Fransa'da ne kadar koyun, at ve öküz olduklarını öğrenmek de dâhil olmak üzere çeşitli konularda pek çok sorular sorması,¹⁶⁰⁷ ilginç bir detaydır ve ya merakları ya da onların bu ülkeleri de ele geçirmeyi düşlediklerini göstermektedir.

Marco Polo, Büyük Ermenistan bölgesinden bahsederken, Tatarların hayvanlarını otlatmak için yaz mevsiminde bu bölgeye geldiklerini söylemiş, buradaki otlakların çok güzel olduğunu özellikle belirtmiştir. Kendisi Moğol erkeklerinin şahin ve çakırdoğan yetiştirdiğini, dünyadaki en iyi şahin ve köpeklerin onlarda olduğunu söylemiştir. Moğol atlarının sefer esnasında yol kenarında bulduğu herhangi bir otu kullanarak geviş getirebildiğini, bundan dolayı yulaf, kuru ot veya samanı yanlarında götürmeye ihtiyaç duymadıklarını, atların da sahiplerine son derece bağlı olduğunu söylemiştir. Moğollardaki her bey veya fazla sayıda at, kısrak, deve, inek, öküz veya başka tür bir büyükbaş hayvanı bulunanlar, her bir hayvana kendi damgasını vurur. Böylece çobansız bir şekilde otlamaya bırakılan hayvanlar birbirine karışmaz, kaybolması halinde kime ait olduğu bilinir; erkeklerin baktığı koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlara ise damga vurulmaz. Seyyah, bu sürülerin hepsinin son derece büyük ve semiz olduğunu özellikle belirtmiştir. Kubilay Han'ın ordularındaki Moğollar, sahip oldukları hayvanlarla yaşar, onlar hayvanlarını sağdıktan sonra elde ettikleri sütü şehirlerde satar ve böylece ihtiyaçlarını satın alırlar. Kendisi, batıda hüküm süren başka bir Tatar olan Konçi'nin son derece çok hayvanı olduğunu söylemiş, deve, at, sığır ve koyundan başka iri ayalara da sahip olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca tilkileri, eşekleri ve kedi kadar büyük gelincikleri olduğunu belirtmiş, kürkünden palto yaptıkları kakımlarını da unutmamıştır.¹⁶⁰⁸ İbn Battûta, Deşt-i Kıpçak adıyla andığı coğrafyada arabalarla yolculuk yapıp Muhammed Özbek Han'ın yanına giderken, sultan da dâhil olmak üzere kimsenin, hayvanlara yem vermediğini, etraflarındaki otlak ve meraların hayvanlara yeterli olduğunu söylemiş, buradaki kadar gür otlara başka bir yerde rastlanmadığını, bundan dolayı bu coğrafyada çok miktarda yük hayvanının yetiştirildiğini kaydetmiştir.¹⁶⁰⁹ Azak şehrine geldiğinde burada yoğun bir at ticareti yapıldığını, en iyi atların, bu ülkenin parasıyla elli veya altmış dirheme satıldığını, kendi ülkesinde

¹⁶⁰⁷ Rubruk, ss. 32-33, 40, 70, 75, 84, 87.

¹⁶⁰⁸ Polo, ss. 146, 149, 152, 174, 425.

¹⁶⁰⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 466.

bu paranın yaklaşık olarak bir dinara denk geldiğini, her Türk'ün elinde binlerce at bulunduğunu söylemiştir. Bunların büyük bir kısmının da Hindistan'a götürüldüğünü belirtmiş, gönderilen her at kervanının yaklaşık olarak altı bin civarında atı bünyesinde bulundurduğunu eklemiştir. İbn Battûta, bu atların güdülmesi ve yapılan ticaret hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kendisi Bulgar şehrinden, Karanlık Ülkesi diye andığı Sibirya'ya giderken, köpeklerin çektiği arabalarla yolculuk yapıldığını ve bu köpeklerin değerinin yaklaşık bin dinar olduğunu söylemiştir. Seyyah Özbek Han'ın eşlerinden biri olan Beyelün Hatun'la beraber İstanbul'a giderken, oluşan kafilenin hem binek hem de yük taşımak için kullanılan iki bin at, üç yüz civarında öküz ve iki yüz deveyi kapsadığını anlatmıştır. Saray şehrinden Harzem'e gitmek için yola çıkmış, Saraycık şehrine uğradığında, buradan sonra arabalar develer tarafından çekileceği için atlarını satmış, hayvanlar zayıfladığı ve burada ucuza satıldıkları için her bir atı en fazla dört dinar ve bir dirheme sattıklarını kaydetmiştir.¹⁶¹⁰ Fransisken seyyah, bu coğrafyada kabilelerin hayvan sürüleriyle beraber arazide yaşadığını kaydetmiş ve sahip oldukları atların, iklimin uygun olmasından dolayı sayılamayacak kadar çok olduğunu vurgulamış, bulunmadığı için arpa yemediklerini, sadece kuru ot yediklerini belirtmiştir. Altın Orda Hanlığı topraklarından geçerken, burada çok miktarda deve, inek ve sığır sürüsü gördüğünü kaydetmiştir.¹⁶¹¹ Schiltberger de Azak'ta bol miktarda hayvan yetiştirildiği bilgisini vermiştir.¹⁶¹² Bu bölgeye gelen Pero Tafur, Tatar atlarını sıska ve ufak olarak tanımlamıştır.¹⁶¹³ Contarini, Tatarların dünyadaki en kaliteli sığır ve koyunlara sahip olduğunu düşünmüş, sürüler halinde dolaşan ve ürkek olan atlarını nallamadıklarını belirtmiştir.¹⁶¹⁴ Kendisi Moskova'ya giden bir Tatar kervanıyla yolculuk yaparken, yolda iki deve ve dört yüz attan oluşan bir hayvan sürüsüne denk gelmişlerdir. Bu hayvanların geçen sene yola çıkan ticaret kafilisinden geri kalanlar olduğu ona söylenmiştir.¹⁶¹⁵ Barbaro, Küçük Muhammed Han'ın yanında yolculuk ederken, içinde bulunduğu coğrafyada yetiştirilen ve Tatarların yetiştirdiği hayvanlar hakkında detaylı bilgi vermiş, onların en çok at yetiştirdiğini, bunların çoğunun İran'a götürüldüğünü, kendi gördüğü bir kervanda dört bin atın olduğunu söylemiştir. Atların ardından ikinci sırada gelen sığırlar bazen Polonya bazen de Almanya

¹⁶¹⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 469-470, 481, 497, 518-519.

¹⁶¹¹ **Book of the Knowledge...**, ss. 46-47, 59-60.

¹⁶¹² Schiltberger, s. 118.

¹⁶¹³ Tafur, s. 159.

¹⁶¹⁴ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 125.

¹⁶¹⁵ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 128.

üzerinden İtalya'ya ihraç edilir. Seyyaha göre üçüncü sırada gelen, dayanıklı çift hörgüçlü develerin tanesi yirmi, tek hörgüçlü develerin ise tanesi on dukaya satılmaktadır. Dördüncü olarak da bacakları ve yünü uzun, kuyruğu iri olan koyunlar gelmektedir ki bunların da her biri on dukaya satılmaktadır.¹⁶¹⁶

Moğollar en çok ata önem vermiştir ve bozkırda yaşayanlar için at olmaksızın bir ekonominin varlığı düşünülemez. Çünkü savaşta, göç esnasında, günlük yaşamda atın pek çok özelliğinden faydalanmışlardır. Bundan başka sığırları yüklet, öküz ve inekleri arabalarını çekmekte kullanmışlar, koyunları da et ve yünleri için yetiştirmişlerdir. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Moğolların avcılık, balıkçılık ve hatta ot kökleri dahi yemelerinden yola çıkılarak en azından Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşuna değin, yeteri kadar hayvana sahip olmadıkları sonucuna varılmıştır.¹⁶¹⁷

2.4.5. Ganimet Paylaşımı

Shao Hung, Moğolların ele geçirdiği ganimetleri eşit olarak paylaştığını, elde edilenler az olsa dahi mutlaka Cengiz Han'a da bir pay ayırdıklarını söylemiş, orduyla sefere çıkmayan müşavirlerin dahi elde edilen ganimette bir hakları olduğunu özellikle belirtmiştir.¹⁶¹⁸ Peng Da Ya, savaşta yapılan kahramanlığa göre ganimet payının belirlendiğini söylemiş, düşman şehri ele geçirildikten sonra başta kadın, kız, ipek ve zümrüt toplamak üzere çeşitli ganimetin elde edildiğini söylemiştir.¹⁶¹⁹

Moğollar elde ettikleri ganimeti aralarında paylaşmak için son derece sıkı bir düzene bağlı kalmış ve bunu mutlak surette uygulamıştır.¹⁶²⁰ Hatta Cengiz Han, bir şehir alan oğullarının ona ganimetten pay vermemesi üzerine, çok kızmış ve üç gün boyunca onları huzuruna kabul etmemiştir.¹⁶²¹

¹⁶¹⁶ Barbaro, ss. 21-22.

¹⁶¹⁷ Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı...*, ss. 63-64, 66.

¹⁶¹⁸ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 72.

¹⁶¹⁹ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 133.

¹⁶²⁰ Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 107.

¹⁶²¹ Moğolların Gizli Tarihi, § 260.

2.4.6. Madenler ve Zanaat

Shao Hung, Tatarların devlet sistemini kurarken Jin Hanedanlığını örnek aldığını söylemiş ve üzerinde, birbirine karşı duran iki kaplanın bulunduğu bir payzadan bahsetmiştir. Kendisi ayrıca üzerinde altın ve gümüş yazılı payzalar olduğunu da belirtmiştir.¹⁶²² Marco Polo da Kubilay Han tarafından, yanından ayrılmadan önce, kendisi, babası ve amcasına, üzerinde kraliyet mührü olan iki altın tablet verildiğini, bunların üstünde özgür, her çeşit kölelikten muaf ve Kubilay Han'ın ülkesinde güvenlik içinde olduklarının yazıldığını söylemiş, İlhanlılara geldiklerinde, ülkeyi yöneten Kiakatu'nun da kendilerine dört altın tablet verdiğini söylemiştir. Marco Polo, bu tabletlerin ikisinin üzerinde akdoğan, birinde aslan ve diğerinde de tek boynuz figürlerinin kazındığını söylemiş, bunların bir karış uzunlukta, beş parmak genişlikte ve üç-dört *marc*¹⁶²³ ağırlığında olduğunu anlatmıştır. Bundan başka üstlerinde, Kubilay Han'ın verdiğinin üzerindeki benzer yazıların olduğunu eklemiştir.¹⁶²⁴ Daha sonra Moğollar arasındaki kumandanlara çeşitli tabletler verildiğini söylemiş, yüzbaşılara gümüş, binbaşılara yıldızlı gümüş, on bin kişiyi kumanda edene aslan başlı altın bir tabletin verildiğini söylemiş ve bunları detaylı bir şekilde anlatmıştır.¹⁶²⁵

Shao Hung, Cengiz Han'ın ve Mukali'nin eyer ve kemerinde altın nakışlı ejderhanın bulunduğunu, Mukali'nin tahtının bazı yerlerinde de gümüş işlemlerin yer aldığını kaydetmiştir. Tatarların kullandığı silahları da inceleyen Shao Hung, onların eyerlerin kalıplarını tahtadan yaptıklarını, bunların hafif olmalarının yanında ihtişamlı görüldüğünü, yaylarını sarı söğüt ağacından yaptıklarını, bunların gerilme gücünün bir *dan*'dan fazla olduğunu söylemiş, son derece hafif ve ince olan kılıçlarının da kıvrık şekilli olduğunu belirtmiştir. Peng Da Ya, Moğolların *yan yang* keçisinin boyun kemiğinden kaşık yaptıklarını söylemiştir. Bunun yanında eyerler hakkında da bilgi vermiş, bu eyerlerin son derece hafif ve kullanışlı olduğunu, atlar için oldukça uygun olduğunu belirtmiş ve oldukça detaylı bir tanımını yapmıştır.¹⁶²⁶ Xiu Ting, Moğolların önceleri cahil ve barbar olduğunu,

¹⁶²² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 78-79.

¹⁶²³ Bir *marc*'in yaklaşık olarak iki yüz elli gramdır. Bkz. Polo, s. 64, açıklama dipnotu.

¹⁶²⁴ Polo, ss. 62-64.

¹⁶²⁵ Polo, s. 181.

¹⁶²⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 81-83, 109, 138. Ming Hanedanlığı döneminde bir *cun*'un 3.12 cm, Moğollardaki bir söm'e denk olan bir *chang*'ın da 13 cm.dir. **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, Çevirenin Dipnotu, s. 138, d.n. 51-52.

bundan dolayı da zanaatkâr olmadıklarını, hayvancılıktan başka bir şeyden anlamadıklarını söylemiş; yakın zamana kadar sadece huş ağacından eyer yapıp, bunu koyun derisiyle kaplayıp, ahşaptan da üzenği oymakla yetindiklerini, ne demir madenine sahip oldukları ne de demircilikten anlamadıkları için oklarının temrenlerini de kemikten yaptıklarını belirtmiştir. Ancak Uygur ülkesine hâkim olmalarının ardından aralarında zanaatkârlığı öğrenenler olmuştur.¹⁶²⁷ Carpini, Moğolların kullandığı üzenğilerin kısa olduğunu, bazı atların zırhlı, bazılarının da deriden yapılan örtülere sahip olduğunu söylemiş ve hem mevzubahis deri at örtülerinin hem de deri zırhların nasıl üretildiğini detaylı şekilde kaydetmiştir.¹⁶²⁸ Kendisi Moğolların kullandığı okların demirden olan temrenlerinin son derece keskin olduğunu, kalkanlarının ise söğüt ağacı veya kamyştan yapıldığını söylemiştir. Moğollar bir yerleşimi ele geçirmelerinin ardından burada özellikle zanaatkârlar ve köle olarak kullanacak insanlar dışında hemen herkesi öldürmektedir. Bundan başka Moğollara nasıl karşı konulması hakkında uyarılarda bulunan Carpini, onlarla savaşılması için yapılacak silahların, tıpkı Moğolların yaptığı gibi tuzlu suda tavllanması gerektiğini özellikle belirtmiştir.¹⁶²⁹ St. Quentin de onların ele geçirdikleri ülkelerde bulunan zanaatkârlar dışında, diğer halkları kendilerine köle yaptıklarını kaydetmiştir.¹⁶³⁰ Chang Te-hui, Kubilay Han'ın yanına giderken, kırmızı bir kulak şeklinde olduğu için adı Moğolca Ula'an Cikin, yani Kırmızı Kulak olan bir dağdan geçtiklerini, burasının muhtaçlara, zanaatçılara ve çeşitli sanat dallarıyla uğraşan kişilere ihsan edildiğini belirtmiştir. Kendisi ayrıca Moğolların altın veya gümüşü süsleme yaparken kullanmadıklarını, bunun yerine huş ağacını tercih ettiklerini eklemiştir.¹⁶³¹

Wang Guo Wei, Moğolların kullandığı payzanın üst tarafında kaplan başının bulunduğunu ve genel şeklinin de pars biçiminde olduğunu söylemiş, “pars dövüşü işlemeli” tabirinin büyük ihtimalle zaman içinde gerçekleşen bir yazım yanlışı nedeniyle, “pars kafası resimli” halini aldığını belirtmiştir. Bunun yanında Rusya'da gerçekleştirilen bir kazıda, üzerinde Moğol yazısı bulunan bir altın payzanın keşfedildiğini ama şimdiye değin hiç Çince yazılı bir payzaya denk gelinmediğini

¹⁶²⁷ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 140-141

¹⁶²⁸ Carpini, s. 62, 96-97.

¹⁶²⁹ Carpini, ss. 98, 104, 116.

¹⁶³⁰ Saint Quentin, s. 28.

¹⁶³¹ Sontag, ss. 35, 40.

söylemiştir.¹⁶³² Stefanos Yerasimos, Poloların İran'a geldiklerinde ülkeyi Marco Polo'nun Kiakatu olarak kaydettiği Geyhatu Han'ın yönettiğini; onun, yönetimi kardeşi Argun'un oğlu Gazan'dan gasp ettiğini söylemiştir.¹⁶³³ Wang Guo Wei, *Chao Ye Zamanından İtibaren Vuku Bulan Devlet ve Toplumla İlgili Hadiseler* isimli Çin kaynağında, Tatarların ele geçirdikleri malların değerini bilmedikleri, gümüştten yalak, altından fiçı yaptıkları yönünde bir kaydın olduğunu söylemiştir.¹⁶³⁴

Rubruk, Gasaria (Kırım) isimli eyaletin sonunda tuzun elde edildiği çok büyük göller bulunduğunu, Rusya'nın her yerinden insanların buraya tuz almak için geldiğini ve Batu ile Sertak'ın bundan büyük bir gelir elde ettiğini söylemiş, tuz dolu her bir araba karşılığında yarım *hiperbar* değerinde iki torba dolusu pamuğun alındığını kaydetmiştir. Deniz yoluyla da tuz ticaretinin yapıldığını eklemeyi ihmal etmemiştir.¹⁶³⁵ Contarini, Volga Nehri'nin ağzı ile Astrahan şehri arasında yetmiş beş mil olduğunu, şehir ile kıyı arasında çok büyük bir tuz gölünün bulunduğunu söylemiş, buradan büyük miktarlarda elde edilen ve son derece kaliteli olan tuzun genellikle Rusya'da tüketildiğini ama dünyanın büyük bir kısmına yetecek kadar tuz olduğunu söylemiştir.¹⁶³⁶ Barbaro da Kefe'de bol miktarda tuz madeni olduğunu kaydetmiş, İtil Nehri sayesinde, her sene gemilerle Astrahan'dan Moskova'ya tuz nakledildiğini söylemiştir.¹⁶³⁷

Rubruk, Moğolların bir takım müzik aletlerine sahip olduğunu söylemiş, bunların hiçbirinin kendi bildiği aletlere benzemediğini belirtmekle yetinmiştir. Kendisi esir olan ve Talas şehrinde tutulan Almanlar hakkında bilgi almak istediğinde ona, bu Almanların Mönge Han'ın emri ve Batu Han'ın izniyle, Talas'ın bir aylık uzağında yer alan Bolat isimli yere gönderildiği, orada altın çıkarttıklarını ve silah yaptıkları söylenmiştir. Bundan başka Hitay'da (Çin) kullanılan bir para türün pamuktan yapılmakta ve bu, bir el büyüklüğündedir, üzerinde Mönge'nin mührü vardır.¹⁶³⁸

İbn Battûta, Ebu Said Bahadır Han ile geldiği Tebriz şehrinde her zanaatçının kendine ait bir bölümü olduğunu, özellikle kuyumcuların eşyalarından gözlerini alamadığını söylemiş, Türk hatunlarının mücevher almada yarıştıklarını

¹⁶³² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 78-79.

¹⁶³³ Polo, Çevirenin Dipnotu, s. 63, d.n. 42.

¹⁶³⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 82.

¹⁶³⁵ Rubruk, s. 31.

¹⁶³⁶ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, s. 119.

¹⁶³⁷ Barbaro, ss. 28, 32-33.

¹⁶³⁸ Rubruk, ss. 35, 70, 100.

eklemiştir.¹⁶³⁹ Kendisi Altın Orda Hanı Muhammed Özbek Han'ın Altın Kubbe'de bulunan tahtını da görmüş, bu tahtın altınla süslü, gümüş kaplı olduğunu söylemiş ve tahtın ayaklarının saf gümüşten olduğunu, başının da gümüşle bezeli olduğunu eklemiştir. Özbek Han'ın oturduğu tahtın da çok büyük bir işçiliğe sahip olduğunu, ayaklarının altın işlemeli gümüşlerle kaplı bulunduğunu anlatmıştır.¹⁶⁴⁰

2.4.7. Balıkçılık Faaliyetleri

Ch'ang Ch'un, Kerulen Nehri'nden geçerken, geçtiği yerde nehrin genişleyip bir göl oluşturduğunu söylemiş, rüzgârın yarattığı büyük dalgalar nedeniyle balıkların kıyıya savrulduğunu, buradaki Moğolların da onları kolayca yakaladığını kaydetmiştir.¹⁶⁴¹ Peng Da Ya Moğolların balık tuttuğunu söylemiş ancak balıkçılık faaliyetinin, nehirlerin buz tuttuğu zamanlarda yapıldığını belirtmiştir.¹⁶⁴² Chang Te-hui, Kerülen Nehri yakınında yaşayan birisinin bu nehirde üç veya dört ayak uzunluğunda balıkların olduğunu, ilkbahardan sonbahara kadar yakalanamadığını, ancak buzda bir delik açarak yakalanabildiklerini söylemiştir. Bundan sonra Çinceye tavşan anlamına gelen fakat Moğolca Gün-Tula denilen nehrin geçerken, buradaki balıkların da Kerülen Nehri'ndekiler kadar büyük olduğunu ve aynı yöntemle yakalandıklarını söylemiştir.¹⁶⁴³ Rubruk, Don Nehri'nin ağzında yer alan Matica kentine gelen İstanbullu tüccarların burada başta mersin, yılan ve mayıs balıkları olmak üzere çeşitli balıkları satın aldıklarını kaydetmiştir.¹⁶⁴⁴

Matracha, Matica ve Matrega da denilen Matica, Taman Yarımadası'nda, Kerç Boğazı'na yakın bir yerde ve Kuban Nehri'nin bir kolu üstündedir. Tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Bununla beraber X. yüzyılda Hazarlar için önemli bir ticaret merkezi olmuş, 966 yılında Sviatoslaw idaresindeki Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Bu tarihten sonra XII. yüzyılın başlarına değin geçen sürede bağımsız bir yer haline gelmiş, 1230'da Yunan bir yöneticisi, halkı ve rahip sınıfına sahip olmuş XV. yüzyılda Cenevizliler tarafından işgal edilmiştir.¹⁶⁴⁵

¹⁶³⁹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 327-328.

¹⁶⁴⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 474, 483.

¹⁶⁴¹ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Cilt: 1, s. 50.

¹⁶⁴² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 109.

¹⁶⁴³ Sontag, ss. 32-33.

¹⁶⁴⁴ Rubruk, s. 28.

¹⁶⁴⁵ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck...**, Çevirenin Dipnotu, s. 44, d.n. 4.

Rubruk, Don Nehri'nden geçerken, Moğolların balık avlamaya pek meraklı olmadıklarını, "sadece yakaladıkları zaman koyun eti gibi yiyebilecekleri büyük balıklarla ilgilendiklerini" söylemiştir.¹⁶⁴⁶ Sultaniyeli Johannes Altın Orda Hanlığı'nda bol miktarda balık yakalandığını kaydetmiştir.¹⁶⁴⁷ Schiltberger de Don Nehri'nin kıyısında olduğunu söylediği Azak şehrinden gemiler aracılığıyla hem Venedik hem de Cenova'ya bol miktarda balık nakledildiğini belirtmiştir.¹⁶⁴⁸ Pero Tafur, Kefe şehrindeyken görmeye gittiği Don Nehri'nde bol miktarda balık avcılığı yapıldığını, yakalanan balıkların gemilerle ihraç edildiğini söylemiş, gemilerin en çok kendilerinin *sollos* dedikleri mersin balığı yüklendiklerini, bunların Kastilya ve hatta Flanders'e kadar götürüldüğünü görmüştür. Buralardaki halkın *merona* dediği bir balığın daha avlandığını, havyar denilen yumurtalarının özellikle Yunanistan ile Türkiye'ye ihraç edildiğini kaydetmiştir.¹⁶⁴⁹ Contarini, Hazar Denizi'nde, kış mevsiminde Tatarların burada balık avladığını söylemiştir.¹⁶⁵⁰ Barbaro, Tana'ya kırk mil uzaklıkta olan ve Bosagaz denilen yerde bir balık avlama yerinin olduğunu söylemiş, tüm kış bol miktarda balık avlayan balıkçıların en fazla *moroni* balığını ve havyarı tuzladıklarını kaydetmiştir.¹⁶⁵¹

Moğollar yeteri kadar hayvana sahip olmadıkları için pek çok şeyin yanında balık da avlamıştır.¹⁶⁵² Ch'ang Ch'un'un, Kerulen Nehri üstünde bahsettiği gölün Kulon olduğunu düşünülmektedir.¹⁶⁵³ Richard Marton Sontag, Ch'eng Ta-ch'ang'ın *Yen-fan-lu* isimli eserinde Kitanlar tarafından bufalo balığı avlamakta kullanılan yöntemin anlatıldığını söylemiştir. Buna göre mızrakla balık avlamak için yem yerine kancalar kullanılmaktadır. Buzda açılan bir deliğin etrafına üç delik daha açılmakta fakat bu üç delik suya ulaşmamakta, gözlem yapmak için kullanılmaktadır. Balık, nefes almak için ortadaki delikten çıktığında, ellerinde mızrakla bekleyen avcılar tarafından avlanmaktadır. Richard Marton Sontag, Yao Ts'ung-wu'nun, Moğolların da bu şekilde balık avladığını anlattığından bahsetmiştir.¹⁶⁵⁴ Sultaniyeli Johannes'in anlattığı balık avcılığı Kırım'daki balık ticaretine yöneliktir.¹⁶⁵⁵

¹⁶⁴⁶ Rubruk, s. 50.

¹⁶⁴⁷ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 146.

¹⁶⁴⁸ Schiltberger, s. 118.

¹⁶⁴⁹ Tafur, s. 158.

¹⁶⁵⁰ **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi...**, ss. 117-118.

¹⁶⁵¹ Barbaro, ss. 14-15.

¹⁶⁵² Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı...**, s. 66.

¹⁶⁵³ Bretschneider, **Mediaeval Researches...**, Yazarın Dipnotu, Cilt: 1, s. 50, d.n. 118.

¹⁶⁵⁴ Sontag, Yazarın Dipnotu, s. 33, d.n. 48.

¹⁶⁵⁵ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", Çevreinin Dipnotu, s. 146, d.n. 143.

2.4.8. Alınan Vergiler

Ch'ang Ch'un'un söylediğine göre kendisi Cengiz Han'ın yanından ayrılmadan önce, Cengiz Han tüm Taocuların vergiden muaf tutulması yönünde bir emir vermiştir.¹⁶⁵⁶ Xiu Ting, Moğolların hayvan tüyünden yapılan ip veya keçeleri, yöneticilerine vergi olarak verdiklerini söylemiş, yolculuk sırasında kullandığı atlardan birinin kıllarının bu amaçla kesilmiş olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶⁵⁷ Peng Da Ya, Moğolların kısrak sütü ve koyun sürüsüne göre vergi aldıklarını söylemiş ve bunu Çin'deki *shan gun* (hükümdara takdim) vergisine benzetmiştir. Buna göre posta ve *yam* isimli verginin miktarı ve toplanma zamanı, noyanlar ve valiler tarafından belirlenir. Elçinin zamanındaki uygulamaya göre Çin'de bulunan kuyumcular hariç herkes vergi vermektedir. Buna göre şehirli bir kişi yıllık yirmi beş *liang* top ipek; sığır ve koyunu olanlar yıllık elli *liang* ipek; köylü çiftçiler kişi başı yüz *liang* top ipek, ne kadar pirinç hasat etmiş olurlarsa olsunlar, aile başına dört *dan* pirinç; gemiciler ve nakliyecilerden yıllık yirmi bin *ting*, “yani *kundak* gümüşü” vergi olarak vermekle yükümlüdür. Peng Da Ya, bunlardan başka pek çok vergi olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Xiu Ting, Tatar hanedan üyelerinin kendilerine ait toprakları olduğunu, bu topraklarda bulunan hayvanları istedikleri gibi kullanmalarının dışında, koyun eti, kısrak sütü ve kımız gibi gıda maddelerini vergi olarak aldıklarını belirtmiştir. Elçinin söylediğine göre Moğollar toprağı kendi ihtiyaçlarına göre bölmekte ve buna göre herkesten vergi toplamaktadır. Mevzubahis topraklarda yaşayan soylu veya sıradan halkın hepsi bu vergiyi ödemekle yükümlüdür. Özellikle posta ve *yam* istasyonlarının masrafı için vergiler toplanmaktadır. Bununla beraber Xiu Ting bunun Moğolistan'a özel bir durum olduğunu belirtmiştir. Çin'de aile veya kişi başına toplanca ipek almalarının yanında, elçilik heyet masrafları, sefere giden askerler ve atları için erzak, pirinç, silah ve teçhizatın yanında günlük masrafları için de vergi toplarlar. Xiu Ting, Yan jing şehrinde bulunduğu esnada Hu isimli müşavirin gelerek son derece acımasız bir şekilde vergi toplamasına tanık olmuş, fakir ve dilencilerin bile bu vergiyi nakit olarak vermek zorunda olduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁵⁸ Carpini, Moğol Hanı'nın, sütünden faydalanmak amacıyla, halkından vergi olarak kısrak aldığını söylemiştir. Bundan başka Moğol kumandanı

¹⁶⁵⁶ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, Cilt: 1, s. 97.

¹⁶⁵⁷ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 112.

¹⁶⁵⁸ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, ss. 125-126.

Cormagan'ın Gürcüleri yenilgiye uğrattığını ve onları yıllık kırk bin *hiperbar* altın vergiye bağladığını söylemiş, kendi zamanında Gürcülerin bu vergiyi halen ödediğini bildirmiş, Bağdat hükümdarının ödediği verginin ise yıllık dört yüz Bizans altını, Bağdat kumaşı ve başka şeyler olduğunu söylemiştir. Carpini, Moğollara itaat eden ve onlara bağlanan kavimlerin, sahip oldukları malların ve insanların onda birini onlara vergi vermekle yükümlü olduğunu söylemiş, kendisi Rusya'da bulunduğu sırada Batu Han tarafından atanan Güyük Han isimli Müslüman bir valinin, her ailede bulunan üç erkek çocuktan birini vergi olarak aldığına tanık olmuştur. Bununla beraber Moğolların, yeni doğan bebekler de dâhil olmak üzere herkesi saydıktan sonra her ailenin vergi olarak bir beyaz ayı derisi, bir siyah kunduz, bir siyah samur, Carpini'nin adını bilmediği ve yer altında yaşayan bir hayvanın kürkü ve bir de tilki derisi vermekle yükümlü olduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁵⁹ St. Quentin, Moğolların her çiftçi, öküz ve altı adet koyun başına üç *asper* aldıklarını belirtmiştir.¹⁶⁶⁰ Rubruk, Balkanlar'da bulunan Assanların ülkesi, Walachia, Küçük Bulgarya ve Slovenya'nın Moğollara vergi verdiğini söylemiş, buna göre Moğolların her evden birer balta ve işlenmemiş ham demirin hepsini aldıklarını kaydetmiştir.¹⁶⁶¹

Rubruk, Gasaria (Kırım) isimli eyaletin sonunda bulunan göllerden elde edilen tuzu almak için denizyolu ile gemilerin geldiğini söylemiş ve bu gemilerin de belirli bir vergiye tabi tutulduklarını kaydetmiştir. Suriye'deki çiftçiler, ürünlerinin üçte birini Moğollara göndermektedir. Buna ek olarak Moğolların kışın giydiği hayvan derileri onlara Bulgar, Rusya, Kırgız gibi onlara bağlı olan kuzey ülkelerinden gönderilir. Ölen bir Moğolun ailesi bir yıl boyunca ödemekle yükümlü olduğu vergilerden muaf tutulur. Kendisi, Don Nehri'nde karşıdan karşıya geçtikleri noktalarda bulunan Moğol görevlilerinin, geçiş yapan tüccarlardan çok büyük bir miktar vergi aldıklarını da söylemiştir. İpekler, gıda maddeleri ve diğer şeyler hariç olmak üzere Çinliler Moğollara günlük bin beş yüz *yaskot* vergi verir. Bir *yaskot* on mark ağırlığındaki gümüş tanesine verilen isimdir. Yani onlar Moğollara günlük olarak on beş bin mark vergi öder. Bunun yanında Moğollarda yaşayan Paşa ismindeki kadının eşi ve hem bir kuyumcu hem de zanaatkâr olan Wilhelm Buchier, doğudaki okyanusta bulunan Kaule ve Manse ismindeki adalarda yaşayanların her yıl otuz iki bin tümen veya *yaskot* ödediklerini söylemiştir. Bir tümen on bin mark

¹⁶⁵⁹ Carpini, ss. 86, 93-94, 105.

¹⁶⁶⁰ Saint Quentin, s. 17.

¹⁶⁶¹ Rubruk, s. 29.

değerinde bir paradır.¹⁶⁶² İbn Battûta, Şiraz şehrini Melik Fadıl Ebu İshak b. Muhammed Şah İncü'nün yönettiğini, buranın vergilerini Kıvameddin Tamgaci'nin topladığını söylemiş, bu görevi karşılığında günlük on bin dinar akçe aldığını, bunun da Mağrip'te iki bin beş yüz dinar altına denk geldiğini eklemiştir.¹⁶⁶³ Sultaniyeli Johannes, Rusların bir kısmının Moğollara hem adam hem de vergi verdiğini söylerken¹⁶⁶⁴ Schiltberger de Rus Krallığı'nın Tatarlara haraç ödediğini belirtmekle yetinmiştir.¹⁶⁶⁵

Wang Guo Wei, Moğolların 1236'da bir vergi kanunu yaptıklarını, bundan önce de çeşitli şekillerde vergiler alındığını söylemiştir. Bu tarihten sonra Moğolların Çin'den, her iki aileden bir *jin* (596 gram) top ipek alarak devlet hazinesine koyduğunu, her beş aileden bir *jin* ipeğin alınarak Noyan ve Nazırlara verildiğini söylemiştir. Kendisi, yine bu kanundan sonra her vilayetteki yetişkin erkeklerden adam başı bir *dan*, posta ve *yam* menzillerinde görev yapanlardan adam başı beş *dou* (10.3 litre), yeni aile ve yeni *yam*'cılardan da bunun yarısını tahsil ettiklerini kaydetmiştir.¹⁶⁶⁶ Rubruk, Assanların ülkesi tabiri ile Makedonya ve Arnavutluk arasındaki bölgeyi ve Walachia tabiri ile Ulahya yani Eflâk'ı kastetmiştir.¹⁶⁶⁷ A. Sait Aykut, Yinçu (İncü) sözcüğünün Moğolca, "mal ve mülkü, hassa arazisini idare eden amir" anlamına geldiğini söylemiş, İbn Battûta'nın buraya geldiği yıl olan 1347'de, buraya 1343'te vali olarak atanan Ebu İshak Muhammed Şah ile görüşüğünü açıklamıştır.¹⁶⁶⁸ Moğolların Anadolu'ya geldiğinde, bu ülkeyi ağır vergilere tabi tuttukları da hatırlatılmalıdır.¹⁶⁶⁹

2.4.9. Köle Ticareti

Peng Da Ya, Moğolların bazı ülkeleri tamamen ortadan kaldırırken, bazı ülkelerin insanların hepsini köle haline getirdiklerini ve bunları sattıklarını söylemiştir.¹⁶⁷⁰ Carpini, Moğolların ele geçirdiği ülkelerde becerikli kişileri kendi yanlarında ülkelere götürdüklerini ve kendileri için çalıştırdıklarını söylemiş, köle

¹⁶⁶² Rubruk, ss. 31, 37-38, 42, 48, 50, 77, 100.

¹⁶⁶³ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 288-289.

¹⁶⁶⁴ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", ss. 137-138.

¹⁶⁶⁵ Schiltberger, s. 120.

¹⁶⁶⁶ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, ss. 127-128.

¹⁶⁶⁷ Rubruk, s. 29, Çevirenin Dipnotu, d.n. 16-17.

¹⁶⁶⁸ İbn Battûta, Çevirenin Dipnotu, Cilt: 1, s. 288, d.n. 48.

¹⁶⁶⁹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 607-609.

¹⁶⁷⁰ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında...**, s. 157.

haline getirilen çiftçilerin tüm hasatlarını sahiplerine vermek zorunda olduklarını belirtmiştir. Sadece şehirlerde yaşayan sanatkâr kölelere günde bir ekmek ve haftada üç kez et verilmektedir. Moğollar sürekli köle bulundurmakta, köleleri savaş esnasında veya tehlikeli bir durumda hep en önlere yerleştirmektedirler. Onlara çok kötü davranılır, en küçük hatalarında şiddetli bir dayığa maruz kalırlar.¹⁶⁷¹ St. Quentin Moğolların, kölelerine çok kötü davrandıklarını hatta yeri geldiğinde nedensiz öldürdüklerini söylemiştir. Bundan başka işgal ettikleri yerlerde ele geçirdikleri kadınlardan aşçı, her on erkek ve her on kız çocuktan birine de el koyarak köle yaptıklarını söylemiş, bazı Moğolların daha hayattayken, kendisinin ölümü üzerine öldürülüp mezarına konulması için köleler seçtiğini eklemiştir.¹⁶⁷²

Sultaniyeli Johannes, Altın Orda Hanlığı'ndaki erkeklerin çok sayıda eş ve çocukları olduğunu söylemiş, onları besleyememeyi bahane göstererek sattıklarını kaydetmiştir.¹⁶⁷³ Pero Tafur da Kefe şehrinde Tatarlar arasında babaların çocuklarını, kardeşlerin de kardeşlerini satma yönünde bir adet olduğunu, çocuklarını satarken aslında iyi bir düşüncede bulduklarını, dünyada en çok kadın ve erkek kölenin burada satıldığını söylemiş, Mısır Sultanı'nın daha sonra Memluk denilecek olan köleleri almak için burada bu işle ilgilenen kimseleri olduğunu belirtmiştir. Kendisi ayrıca Hıristiyanların, köle Hıristiyanları almak için Papa'dan özel bir talimata sahip olduğunu, bu Hıristiyanların öncelikli olarak, "Ruslar, Megreller, Kafkasyalılar, Çerkezler, Bulgarlar, Ermeniler" olduğunu kaydetmiştir. Bundan başka Tafur, Tatar kölelerin çok itaatkâr olmaları nedeniyle, diğerlerine kıyasla üçte bir daha pahalı olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷⁴

XIV. yüzyılın başında Altın Orda Hanlığı'nda meydana gelen bir kuraklık nedeniyle insanlar çocuklarını satmıştır.¹⁶⁷⁵ Johannes'in zamanında Altın Orda Hanı olan Edige tarafından çocukların köle olarak satılması yasaklansa da ondan sonra bu durum devam etmiştir.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷¹ Carpini, ss. 111-112.

¹⁶⁷² Saint Quentin, ss. 28-29.

¹⁶⁷³ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 144.

¹⁶⁷⁴ Tafur, s. 155.

¹⁶⁷⁵ Yakubovsky, **Altın Ordu ve Çöküşü**, ss. 71, 97-98. el-Ömeri, **Türkler Hakkında Gördüklerim...**, ss. 117, 121, 127-128.

¹⁶⁷⁶ Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", Çevirenin Dipnotu, s. 144, d.n. 130.

2.4.10. Kumaş ve Kürk Ticareti

Carpini, Moğol kumandanların çok sayıda ipeğe sahip olduklarını belirtmiş, Bağdat hükümdarının her yıl Bağdat kumaşının da içinde bulunduğu vergiyi Moğollara ödediğini söylemiştir. Bundan başka Güyük Han'ın Moğol Hanı seçilmesi için düzenlenen kurultayın yapıldığı çadırın beyaz purpurdan yapıldığını, kumandanların ilk gün beyaz, ikinci gün kırmızı, üçüncü gün mavi ve dördüncü gün de Bağdat kumaşından mamul, alımlı elbiseler giydiklerini görmüştür.¹⁶⁷⁷ Rubruk, Kırım'a kuzeyden ve güneyden tüccarların geldiğini söylemiş, kuzey ülkeleri ve Rusya üzerinden gelen tüccarların özellikle çeşitli kürkler getirdiklerini, başta Türkiye Selçukluları üzerinden olmak üzere güneyden gelenlerin de ipek mendiller, keten ve pamuklu dokuma ürünleri sattıklarını kaydetmiştir. Rubruk, Moğol erkeklerinin görevlerinden bahsederken, hayvanların derilerinin daha sonra kullanılmak üzere tabakalanmasından onların sorumlu olduğunu anlatmıştır.¹⁶⁷⁸ Marco Polo, Tebriz şehrinin Tatarlara bağlı olduğunu, buradaki insanların özellikle ipekli ve sırmalı kumaşlar ürettiklerini belirtmekle yetinmiştir.¹⁶⁷⁹ İbn Battûta, Özbek Han'la beraber yolculuk yaparken onun ikinci hatununun yanına uğramış ve yanında gergef işleyen yirmi cariyesi olduğunu görmüştür.¹⁶⁸⁰ Ayrıca Sibirya'da yapılan ve *sessiz ticaret* terimiyle anılan alışverişten bahsederken, bu alışverişte satılan eşyalara karşılık samur, sincap ve kakım kürklerinin alındığını, en değerli kürkün kakım olduğunu, Hindistan'da bin dinara satılan bu kürkün, kendi ülkesinde iki yüz elli altına denk geldiğini söylemiştir. Seyyah bundan sonra ikinci değerli kürkün samur kürkü olduğunu, bunun tanesinin de en fazla dört yüz dinara alındığını, her iki kürkün en büyük özelliğinin bit bulaşmaması olduğunu söylemiş. Hem Irak hem de Fars bölgesinde ticaretle uğraşan kişiler, bu kürkleri aynı Çinli soylular ve büyük adamlar gibi yakalarında taşımaktadır. Kendisi Özbek Han'ın kurdurduğu otağında her yerin ipekten yapılmış kumaşlarla örtülü olduğunu görmüştür.¹⁶⁸¹ Sultaniyeli Johannes, büyük bir ticaret merkezi olduğunu anlattığı Kefe şehrinde yaşayan becerikli ustaların ipek ve *chamalotto* ürettiğini kaydetmiştir.¹⁶⁸² Pero Tafur da Kefe şehrine getirilen en önemli emtianın, "dünyanın dört bir köşesinden gelen kürkler"

¹⁶⁷⁷ Carpini, ss. 42, 94, 138-140.

¹⁶⁷⁸ Rubruk, ss. 28, 40.

¹⁶⁷⁹ Polo, s. 78.

¹⁶⁸⁰ İbn Battûta, Cilt: 1, s. 478.

¹⁶⁸¹ İbn Battûta, Cilt: 1, ss. 481-483.

¹⁶⁸² Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes...", s. 141.

olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸³ Barbaro, Tatarların oturduğu Kazan isimli şehrin büyük bir ticaret merkezi olduğunu, “Çağatay beldelerinin kuzey ve kuzeydoğusundan, Moxia ve kuzeydeki Tatarların topraklarından gelip Moskova’dan Polonya, Prusya ve Felemenk ülkesine giden kürklerin çoğunun” bu şehirden ihraç edildiğini söylemiştir.¹⁶⁸⁴

Altay Tayfun Özcan, Johannes’in *chamalatto* ile aslında Camlet denilen kumaşı kastettiğini, bu kumaş türünün öncelikli olarak devetüyü, bu mümkün olmadığı takdirde de keçi kılından yapılan değerli bir kumaş türü olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁸⁵

¹⁶⁸³ Tafur, s. 157.

¹⁶⁸⁴ Barbaro, ss. 34-35.

¹⁶⁸⁵ Özcan, “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes..., Çevirenin Dipnotu, s. 141, d.n. 115.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkler ve Moğollar iki ayrı bölüm halinde ele alınmıştır. İncelenen seyahatnameler hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra önce Türkler, onların ardından da ikinci olarak Moğollar incelenmiştir. Bu konuda belirtilmesi gereken önemli bir nokta, çalışmada kullanılan ve X.-XV. yüzyıllar arasında yaşamış olan Türkler ve Moğollara dair son derece detaylı bilgiler içermekte olan seyahatnamelerin, içerdiği bu bilgilerin pek çok alana ait olduğu, fakat bu çalışmada ana olarak incelenen toplumların yani Türkler ve Moğolların sosyal durumları ve ekonomik faaliyetleri üzerinde durulduğudur.

İncelenen dönem, Türklerin Müslüman olmaya başladığı dönem olduğu için bu süreç içinde geçirdikleri değişim, onları birebir gören seyyahların anlatımına da yansımıştır. Bu şekilde Türklerin hem Müslüman olmadan önce hem de Müslüman olduktan sonra hayatlarında ne gibi değişiklikler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bununla beraber incelenen seyahatnamelerin ortaya koyduğu üzere, bu dönemin iyice anlaşılabilmesi, birden fazla dilde yazılan çeşitli eserlerin incelenmesiyle mümkündür.

Çalışılan dönemin başlarında, Türkleri gören Müslüman yazarlar, onların Müslüman olmamalarından yakınmakla beraber, bunun dışında kalan ve eski Türk ananelerinden köklenen (ahlaklı, cesur, adil vs. olmaları) çeşitli karakter özelliklerini övmüşlerdir. Bu durum Müslüman olmayan yazarlar için de geçerlidir. Milleti veya dini ne olursa olsun, incelenen seyyahların hemen hepsi, Türklerin son derece ahlaklı, hoşgörülü, yardımsever insanlar olduklarından bahsetmiş, onunla savaş meydanında karşılaşanlar dahi onların ne kadar cesur ve atılgan kimseler olduklarını özellikle belirtmişlerdir.

İncelenen dönemin sonlarında ise Türkler artık İslam coğrafyasının bir parçası haline geldikleri için onları gören Müslüman yazarlar, Türklerin İslamiyet dünyasına ne kadar büyük hizmetlerde bulduklarını ve onun bir üyesi haline geldiklerini anlatmıştır. Bu konuda özellikle İbn Battuta'nın seyahatnamesi önem kazanmaktadır. Kendisinin, Türkiye'ye geldiğinde detaylı bir şekilde anlattığı ahılar (ahiler), II. Dönem Anadolu Beylikleri döneminde bu coğrafyadaki hem sosyal hem de ekonomik yapının nasıl bir durumda olduğunu canlı şekilde göstermiştir. İbn Battuta, kendisine yabancı gelen isimler ve kurumlardan bahsederken, eserini okuyanların –yani ana olarak Arapların– da bunları kolaylıkla anlaması için o dönem

Araplar tarafından çok bilinen isimler ve kurumlara benzetme yaparak bunları açıklamış ve bu açıdan çok önemli bilgiler vermiştir.

İncelenen seyahatnameler ile Türklerin hem Müslüman olmadan önce hem Müslüman olmaya başladığı hem de İslam dünyasının bir parçası oldukları dönemde geçirdikleri değişimler gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada incelenen dönem aynı zamanda büyük Moğol İmparatorluğu'nun hem ortaya çıktığı hem de çözülmeye başladığı dönemdir. Moğolların böyle büyük bir başarıya imza atması ancak Cengiz Han sayesinde olmuştur. Çünkü o Moğollar arasındaki çatışmalara son vermiş, liyakat temelli, büyük bir imparatorluk kurmuştur. Bu imparatorluk da pek tabii özellikle Avrupalıların ilgisini çekmiş ve korkutmuş, hem onlara yabancı olan bu yeni insanları tanımak hem de mümkünse onları Hıristiyan yapmak için misyoner elçiler göndermişlerdir. İlk başlarda giden bu elçiler ile daha sonra yani Moğolların çözülmeye başladığı dönemde onların topraklarından geçenlerin kaydettiklerine bakılarak, özellikle batıya gelen Moğolların hemen tamamının bu kimliklerini kaybettiği ve Müslümanlaşarak Türkleştiği canlı bir şekilde izlenmiştir.

Moğollara giden ilk elçilerin gözünde onlar hem Avrupa'nın hem de Hıristiyanlığın düşmanlığı olarak görülmüştür. Moğolların bu elçilerden Avrupa hakkında bilgi almaya çalıştıkları, bunun da onları son derece korkuttuğu da belirtilmelidir. Bozkırda yaşayan Asya insanı, Avrupa insanından son derece büyük farklarla ayrıldığı için Moğollara gelen elçilerin eserlerinde en çok bilgi verdikleri konu, onların nasıl görüldüğü, nasıl yaşadıkları ve nasıl düşündükleridir. Bunları yapmalarındaki amaç, tabiatıyla, onların gözünde düşman olan Moğolların, onları görmeyenler tarafından da tanınması, önlem alınması yani özetle onlara dair istihbarata sahip olmalarıdır. Bununla beraber Çin'den Moğollara gelen elçilerin ana görevleri de zaten yakından tanıdıkları bu ulusla barış yapmak ve hayatta kalmaya çalışmak olmuştur. Onların yazdıkları eserler de böylece Asya tarihi konusunda vazgeçilmez ve ana kaynak olan Çinlilerin oluşturduğu arşive eklenmiştir.

Moğolları gören seyyahların hemen tamamı, bozkırdaki yaşamın sertliğinden habersiz bir şekilde onları aşağı görme eğiliminde olmakla beraber, tıpkı Türkler için yazılanlarda olduğu üzere, onların ne kadar cesur ve birbirlerine düşkün kimseler olduklarını övmüş, Moğolların son derece disiplinli olmalarından özellikle etkilenmişlerdir.

Üstüne çalışılan seyahatnamelerin hemen hepsinde Türk ve Moğol kadınları seyyahların dikkatini çekmiştir. Çünkü yüzyıllardır bozkırda her türlü işi erkeklerle beraber yapan Orta Asya kadını, ister Avrupalı, ister Arap veya Çinli olsun, buralardan gelen kişilerin kendi ülkelerindeki kadınlardan çok farklı bir şekilde yaşamaktadır. Dolayısıyla başta evlilik ve giyimleri de olmak üzere onlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Türk ve batıya geldikten sonra zaman içinde Türkleşen Moğol kadınlarının Müslüman olduktan sonra dahi edilgen bir yapıya geçmediği, seyyahları, elçileri karşıladığı ve idari işlerle ilgilendikleri görülmüştür.

Seyahatnamelerin her iki toplum hakkında detaylı bilgi verdiği konulardan bir diğeri de inanç sistemleri ile ilgilidir. Yavaş yavaş Müslüman olmaya başlayan Türklerin eski inançlarını bir anda bırakıp atmadığı, hatta bir süre her iki dinin beraber yaşadığı görülmüştür. Zaman içinde Türklerin büyük kısmı İslamiyet'e geçse de halen eski inançlarına ait kalıntıların günümüzde dahi yaşadığı bilinmektedir. Bunun yanında Moğollara gelen ilk elçilerin din adamları olması nedeniyle onlar, düşmanlarının dinini büyük bir merakla incelemiş ve onları inançları ile ibadetleri konusunda son derece detaylı anlatımlar yapmışlardır.

Bunlara ek olarak Türklerin ve Moğolların ana olarak sosyal hayatlarına şahit olan ve bu konuda detaylı bilgiler veren seyyahlar, söz konusu ekonomik faaliyet olunca daha düzensiz ve dağınık bilgiler vermekle yetinmiştir.

Seyyahlar zaman zaman abartılı, kendi kültürel yaklaşımını merkeze alan gözlemlerde de bulunmuştur. Hatta bazı durumlarda aşağılama, küçük görme vs. tutumları dahi olmuştur. Ama onlar anlamadıkları ve kendilerine yabancı olan olayları anlatırken, tabiatıyla ister iyi ister kötü olsun, bunları olduğu gibi kaydetmişlerdir. Buna ek olarak onların, buldukları anın fotoğrafını çeken birer fotoğrafçı olduğu da unutulmamalıdır. Yani onlar, gördükleri olayları son derece detaylı ve olduğu gibi anlatmış olmakla beraber, istisnai olayları genelleme yapma ihtimallerinin de bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla diğer tarihi kaynaklar kadar güvenilirliğe sahip olması gereken bu eserler, yine diğer tarihi kaynaklar gibi dikkatli bir eleştiriye tabi tutulmalı, mümkün olduğunca diğer başka kaynaklarla karşılaştırılmalıdır. Bu konuda seyyahın bizzat kendisi çok önemlidir, ilk sırada rol oynamaktadır ve buna verilecek en güzel örnek, Yahudi seyyahların seyahatnameleridir. Zira onlar gittikleri yerlerde, başta nüfusları ve meslekleri olmak üzere, Yahudilere yönelik çok önemli bilgiler vermiş fakat başka şeylerden bahsetme ihtiyacı pek görmemişlerdir. Bunun yanında bazı seyahatnamelerde, hiç olmayan,

efsanevi nitelikler taşıyan olaylar da anlatılmış, bunun daha kötüsü olarak, bazı gerçek olaylar çarpıtılarak anlatılmıştır ki bundan dolayı gerçeğin nerede bittiğini ve yalanın nerede başladığını tespit etmek güçleşmiştir.

Bu çalışmada incelenen seyahatnamelerin aralarındaki benzerlikler –ve aynı şekilde farklılıkları– aslında seyyahın, anlattığı topluma karşı üstünde taşıdığı sıfatla ilişkilidir. Yani Türklere veya Moğollara elçilik sıfatıyla gidenler veya Johannes Schiltberger örneğinde olduğu gibi düşmanın içinde bulunanlar, doğal olarak etrafında gördüklerini dikkatli ve detaylı bir şekilde incelemiş, olayları bu şekilde kaydetmeye çalışmışlardır. Hatta Bertrandon de La Broquiere, seyahatnamesinin sonuna Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücüne yönelik ve onlara karşı yapılacak askeri harekâtların nasıl olması gerektiği yönünde bir rapor dahi eklemiştir. Çünkü onlara göre bu insanlar ya zaten düşmandır ya da düşman olma ihtimalleri bulunmaktadır. Dolayısıyla haklarında ve özellikle zaafı konusunda ne kadar çok şey bilinirse o kadar iyi olacaktır. Bir de İbn Battuta örneğinde görüldüğü üzere böyle bir amaç taşımayan, sadece yolda olmak için yola çıkanların yazdığı seyahatnameler vardır ve bunlarda, büyük çoğunlukla, diğerlerine kıyasla daha çok konudan ama onlardan farklı olarak daha yüzeysel bir şekilde anlatım yapılmıştır. Bunlarda detaylı şekilde anlatılan olaylar, seyyahın ilgisini çeken olaylarla sınırlı kalmıştır.

Türkler ve Moğolların anlatıldığı seyahatnamelerde dikkati çeken bir nokta da zaman içinde öncelikle Türklerin daha sonra da Moğolların, Yecüc ve Mecüc ile ilişkilendirilmesidir. Bu duruma, Asya'nın batısında bulunan, hem Müslüman olan hem de Müslüman olmayan seyyahlar eserlerinde değinmiştir. Zira Türklerin ve Moğolların batıya doğru başlattığı göç hareketi, genel itibarıyla yıkıcı bir izlenim uyandırmış, bundan dolayı da –en azından belirli bir kültür seviyesinde bulunan– seyyahlar, duydukları korku nedeniyle böyle bir anlatım yapmayı tercih etmiştir.

Çalışmada incelenen seyahatnamelerin önemi arkeolojik eserlerin önemine benzemektedir. Yani bu eserlerin tarihi günümüzden uzaklaştıkça önemi artmakta ama verdiği bilgiler muğlâklaşmaktadır. Yani araştırılan dönemin başındaki seyahatnameler, araştırılan dönemin sonundaki kaynaklara kıyasla paha biçilemeyecek derecede önemlidir. Zira sadece İbn Fadlan'ın seyahatnamesi Bulgarlar, Oğuzlar ve Hazarlar konularında, elde bulunan yegâne kaynakların başında gelmektedir. Bununla beraber XV. yüzyılın başındaki Ankara Savaşı'nda, Timur'un ordusunda bulunan fillerin varlığını da sadece Johannes Schiltberger

vermektedir. Buna ek olarak Moğollar'dan bahseden tüm seyahatnamelerin, özellikle de Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine ait olanlar başta olmak üzere, Moğol tarihinin aydınlatılması konusunda çok büyük bir önemi ve yeri vardır. Onların nasıl ve hangi koşullarda birleştiği, büyük bir imparatorluk kurduğu ve bunun ardından akıbetlerinin ne olduğu özellikle bu seyahatnameler sayesinde ortaya konulabilmektedir.

İncelenen seyyahlar arasında İbn Fadlan'ın verdiği tüm bilgiler, Oğuzlar, Hazarlar ve İtil Bulgarları konusunda son derece büyük bir önem taşımaktadır. Haçlı Seferleri'ne katılanların yazdıkları eserler de özellikle Malazgirt Savaşı'ndan sonra batıya doğru göç eden Türk kitlelerinin geldiği ülkenin durumunu gözler önüne koyması bakımından değerli olmakla beraber, onlar daha çok ve tabiatıyla içinde buldukları seferle ilgi bilgi vermeyi tercih etmişlerdir. Buna benzer bir durum Simon de Saint Quentin için de geçerlidir. Çünkü o Köseadağ Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye'ye gelmiş, Moğollar karşısında daha yeni yerle bir edilmiş bir Türkiye tasviri yapmıştır. Shao Hung'un yazdığı *Meng Ta pei lu* ve Peng Da ya ile Xiu Ting'in beraber yazdıkları *Hei Ta shi lu* isimli eserler, Moğollar'dan bahseden ilk kaynaklardır. Onların ardından Moğollar'a gelen Avrupalı elçilerin Moğollar hakkında bahsettikleri de özellikle onların yaşamları ve dini inançları konusunda büyük bir öneme sahiptir. Onların aksine bir din adamı değil de tüccar olan Marco Polo'nun yazdıkları Avrupa'da büyük bir şaşkınlık uyandırmıştır ve onun eseri başta olmak üzere burada incelenen ve Batılıların yazdığı seyahatnamelerin, Avrupalı devletlerin daha sonraki zamanlarda sömürgeleştirme anlayışlarının temelini oluşturduğu savunulabilir. Marco Polo'dan daha fazla yer gezip, ondan daha çok kültür merkezini gören İbn Battuta sayesinde Anadolu'da ortaya çıkan beylikler ve Anadolu'nun genel hali hakkında çok önemli bilgiler elde edilmiştir. Zira o geleceğin Osmanlı İmparatorluğu'nun, daha beylik olduğu dönemi bizzat görmüş birisidir. Bundan sonraki seyahatnamelerde artık belirleyici etken, Anadolu coğrafyası üzerinde büyük bir yansıması olan Doğu-Batı savaşları olmuştur. Zira Osmanlıların büyük bir güç haline gelmesiyle hem o hem de onun düşmanları hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Bu konuda son olarak Doğu Anadolu'nun XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Türkleştiğini gösteren İbn Eca'dan bahsedilmelidir.

Sonuç olarak aynı, sert ve acımasız bir coğrafyanın insanı olan Türk ve Moğolların pek çok alanda birbirlerine benzediği görülmüştür. Bunların başında ekonomik hayat gelmektedir. Zira Orta Asya'nın bozkırlarında yapılacak en önemli

ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Her iki ulusun da ana geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Bunun yanında elbette ki de ticaret yapılmıştır. Çünkü yetiştirilemeyen veya elde edilemeyen ürünlerin elde edilmesinin başka yolu yoktur. Bu konuda da özellikle kadınlar ön plana çıkmıştır. Her iki toplumda da kadınlar ve erkekler birbirine eşit görülmekle beraber, başta çadırların kurulup toplanması, taşınması; hayvanlarla ilgilenilmesi gibi çeşitli alanlarda kadınlar hep ilk sırada yer almıştır. Buna ek olarak hem Türklerin hem de Moğolların hayatlarının temeli hayvancılığa dayandığı için tükettikleri gıda maddeleri de birbirine benzer olmakla beraber Türklerin domuza bir yakınlık duymaması dikkat çekicidir. Yine her iki ulus, inanç konusunda da birbirine son derece benzer özellikle taşınmış, fakat tarihin erken aşamasında tek tanrı inancına geçmeyi başaran Türklerin, özellikle ölü gömme konusundada, Moğollardan daha ilerlemiş bir safhada olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ve nihayetinde tarihi inceleme konusunda genellikle ikinci ve destekleyici kaynaklar olarak görülen seyahatnamelerin aslında ne kadar önemli oldukları, Türk ve Moğolların sosyal ve ekonomik hayatları merkezinde olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Seyahatnameler bu dönemdeki belli başlı ana kaynaklarla kıyaslandığında, ortaya çıkan ilk farklılık, Oğuz Türklerinden olan Selçukluların İran bölgesinde egemenlik kurması nedeniyle, *Siyasetname*'de görüldüğü üzere Türklerin soyunun özellikle efsanevi İran kahramanlarından Afrasiyab'a bağlanmasıdır. Buna benzer bir durum sonraki dönem Moğollar için de geçerlidir. Çünkü XVI. yy'da yazılan *Anonim Şibaniname*'de Moğolların şecereleri anlatılırken söze Oğuz Kağan'dan başlanılmış ve Ergenekon Destanı dahi bu sürecin bir parçası olarak anlatıma dâhil edilmiştir.

Oğuz Türklerinin sosyal yaşamında değişikliğe uğrayan bir başka şey de yaşam biçimleri daha doğrusu meskenleri olmuştur. *Alexiad*'a ve Ioannes Kinnamos'un *Historia*'sına göre bu dönem Bizans İmparatorluğu'nun kuzeyinde bulunan Peçenekler, eski Türklerin yaşadığı gibi arabalarda yaşar ve bunları savaşta savunma aracı olarak kullanırken; Selçukluların ilk dönemlerinden bahseden *el-Kamil fi't-Tarih*, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, *Selçukname* gibi eserlerde onların çadırlarda yaşadığı; *Camiü't-Tevarih*, *Alexiad*, *Rahatü's-Südur*, *Müsameretü'l-Ahbar* ve *Selçukname* gibi eserlerde ise sultanların yazın yaylalara kışın da kışlaklara gittikleri anlatılmıştır. Abu'l-Farac *Vekayiname*'sinde, Türklerin bu göç hareketini sayılarının çokluğuna bağlamıştır. Buna ek olarak Ioannes Kinnamos'un *Historia*'sında, Dorylaion'da (Eskişehir) Selçukluların çadırlarda yaşadıkları halde

Laodikeia (Denizli yakını) Alaşehir ve Uluborlu'nun da onların hâkimiyetinde olduğu; Niketas Khoniates'in *Historia*'sında Anadolu'daki pek çok yerleşimin Türklerin safına geçtiği ve onların hayvanlarıyla yaylak kışlak faaliyetleri için Bizans sınırlarını geçtikleri kayıtlıdır. *Tarih-i Cihangüşa*'da 1219'da Yengikent ve civarında halen göçer Türkmenlerin olduğu, *Anonim Selçukname*'de Sultan Alaaddin'in yayla ve kışlaya gittiği ama aynı zamanda Konya ve Sivas şehirlerini imar ettirirken Alaiye'yi kurdurduğu, *Camiü'd-Düvel*'de Ammuriye (Amorium) nüfusunun çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu söylenmiş, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*'de sultanların şehirlere önem verip imar etmeleri anlatılmıştır. Yani Oğuz Türklerinin, Anadolu'ya geldiklerinde Orta Asya'da kullandıkları çadırli arabaları terk ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber çadır konusunda, belki Türklerin kırmızı başlık giymeleriyle ilişkili olmak üzere *Camiü't-Tevarih*'te, Sultan Melikşah'a isyan etmek isteyen ve ona yakın olan emirlerden biri olan Bilgebeg'in, Melikşah tarafından kırmızı bir otağda ağırlandığı; *Rahatü's-Südur*'da Sultan Sancar'ın, kendi hükümdarlığını tanımayan yeğeni Mahmud'a kırmızı Cürhüm kumaşından otağ kurmasını yasakladığı kaydedilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Cengiz Han, oğlu Cüci'nin ölmesi üzerine torunları Batu ve Orda arasındaki hükümdarlık sorununu biri altın diğeri de gümüş renkli iki farklı çadır kurdurarak çözmüştür. Bu olay efsanevi bir anlatıma sahip olan *Cengizname*'ye Yoci Han'ın ölmesi üzerine oğulları olan İcen Han ve Sayın Han'a yine Cengiz Han tarafından yukarıda bahsedilen renklerde çadırlar kurdurularak çözülmesi şeklinde yansımıştır.

Bu dönemde yazılan eserlerin hemen tamamında ve bu dönemki Türk devletlerinde, eski hâkimiyet sembollerinden olan çadır, taht, nevbet çaldırma vs. gibi uygulamaların yanına artık hutbe okutma, sikke kestirme, halifeden hilat giyme gibi İslami semboller de eklenmiştir. Bunlardan bir başkası da *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*'de yazıldığı üzere, Selçuklu sultanlarının biri Türkçe diğeri Arapça olmak üzere iki adlarının bulunması ve İslami unvanlar almalarıdır. Hem bu eserde hem de *Selçukname*'de Asya'nın batısında olan Selçuklu hükümdarları Sultan unvanıyla, onlara kıyasla Doğu'da yaşayan Türk hükümdarları genellikle Hakan unvanıyla anılmıştır.

İslamiyet'le beraber gelen değişikliklerden biri de eski Türkler'deki kalın âdetinde görülmüştür. Çünkü *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, *Rahatü's-Südur*, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, *Camiü't-Tevarih*, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan* ve *Selçukname*'de görüldüğü üzere çeyiz

hazırlanmasıyla beraber bu gelenek devam etmekte ama artık mihr adı ile anılmaktadır. Bununla beraber başta Oğuzlar olmak üzere diğer Türk toplumlarındaki kadının sahip olduğu büyük ölçüdeki serbestliğe en büyük delil, yine bu dönem yazılan eserlerin hemen hepsinde faaliyetlerinin anlatıldığı Terken Hatun'dur. Buna *Rahatü's-Südur*'da anlatılan İnanç Hatun, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*'de anlatılan, Sultan Berkyaruk'un kızı Zübeyde Hatun ve daha niceleri eklenebilir. Ölen kişinin geride bıraktığı karısının, ölünün erkek kardeşlerinden biriyle evlenme geleneğine dair izler de bu dönemin kaynaklarında bulunmaktadır. Urfalı Mateos *Vekayinamesi*'nde, Melikşah'ın oğlu olan Tafar'ın (Tapar), ölmesinin yakınlığını hissettiğinde kendi eşini öldürttüğünü söylemiş, buna neden olarak da kendisi öldükten sonra karısının, kardeşlerinden biriyle evlenmesini engellemek olarak göstermiştir. Ayrıca *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan*'da, Alp Arslan'ın, ölmeden önce askerlerine, Kardeşi Kavurt Bey'in, karısı Seferiyye Hatun ile evlenmesini vasiyet ettiği kaydedilmiştir. *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, el-Kamil fi't-Tarih* ve *Camiü't-Tevarih*'te İbrahim Yınal'dan bahsedilirken, onun Tuğrul Bey'in anne tarafından kardeşi olduğu özellikle vurgulanmıştır ki bu durum Oğuzlarda bahsedilen Yınal unvanıyla anne ve baba soyundan gelenler arasında bir ayırım yapıldığını ve bunun Divan-ı Lügati't-Türk'teki kayıtlarla uyumlu olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde yazılan ana kaynaklar genellikle sultanların hayatı ekseninde devletlerin tarihini yazdığı için adli ve hukuki uygulamaların bir parçası olan cezalar da genellikle istisnai bir durum teşkil etmektedir. Yani verilen cezalar halkın veya askerlerin ibret alması için aşırılıklar içeren bir uygulama halinde olmuş, buna rağmen *Alexiad*, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Papaz Grigor'un Urfalı Mateos'un eserine yazdığı *zeyl* (ek), *Rahatü's-Südur*, *el-Evamirü'l-Ala'iyе fi'l-Umuri'l-Ala'iyе*, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan*, *Selçukname* ve *Camiü'd-Düvel*'de görüldüğü üzere hanedan mensupları, eski Türk töresi gereğince kanlarının akmaması için yaylarının kirişleriyle boğdurulmak suretiyle idam edilmişlerdir.

Bu dönemde devam eden bir diğer Türk ananesi de kengeş yani toy, kurultay geleneğidir. Çünkü Abul Farac'da Selçuk Bey'in, babasının ölmesi üzerine Yabgu'nun yanından ayrılmak amacıyla, *Rahatü's-Südur*'da İsrail Arslan Yabgu'nu Gaznelilerin elinde ölmesinin ardından neler yapılacağı üzerine, *Camiü't-Tevarih*'te Çağrı ve Tuğrul beylerin Gazneli Mahmut'un başkenti Gazne'ye saldırma kararını görüşmek amacıyla, *Müsameretü'l-Ahbar*'da Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'ndan

önce müneccimler, âlimler ve şeyhlerle ve *el-Evamirü'l-Ala'iyе fi'l-Umuri'l-Ala'iyе*'de İzzettin Keykavus'un Erzincan Meliki, Fahreddin Behramşah Davud'un kızıyla evlenmesi konusunda kengeşler yapıldığı kaydedilmiştir. *Siyasetname*'de özellikle bu amaçla bir araya gelecek kişilerin deneyimli olmaları gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte bu kurum artık Divan ve Divan-ı Hümayun adı altında faaliyetine devam etmiştir. Moğollardaki bu âdete, *Cengizname*'de de rastlanılmaktadır ki bu efsanevi anlatımda Toktaga adıyla kaydedilen Tokta Han öldükten sonra ülkenin yönetimini Bacır Tok Buga isimli bir Uygur ele geçirmiş, bunu öğrenen Tokta Han'ın adamları kengeş yaparak Özbek Han'ı yönetime geçirmeye karar vermiş ve Bacır Tok Buga'yı öldürmüştür.

Bu dönemde yapıldığı görülen bir diğer eski Türk ananesi de *Miratü'z-Zaman* ve *Camii'd-Düvel*'de görüldüğü üzere Han-ı Yağma geleneğidir. Bununla beraber Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*'de Maverâünnehir halkının bu uygulamanın yapılmamasından şikâyet ettiğini söylemiştir.

Kaynaklardaki dikkat çekici bir nokta da Müslüman olmadan önce Türkler ve Moğollar arasında, ölümlerin defnedilmesi esnasında kesilen hayvanların samanla doldurularak mezarın başına konulmasını anımsatan, öldürülen düşmanların samanla doldurulması hadisesidir. Urfalı Mateos, 484 (yani Mart 1045-Mart 1046) yılında meydana gelen olayları anlatırken bu yıl Türklerin Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Arceş şehrindeki Roma kumandanı İstefan Katapan'dan geçiş izni istediklerini, kumandanın bu izni vermediğini ve Türklerle saldırdığını ama yenildiğini ve bunun üzerine Türklerin onu öldürdükten sonra derisini yüzüp samanla doldurduğunu söylemiştir. *Anonim Selçukname* ve *Müsameretü'l-Ahbar*'da Gıyasettin Keyhüsrev döneminde isyan eden Cimri'nin ele geçirildikten sonra diri diri derisinin yüzüldüğü ve bunun samanla doldurulduğu, yine *Anonim Selçukname*'de, Muhammed Tapar'ın Bâtını reisi ve Şahdiz Kalesi'nin yöneticisi olan Attaş'ı öldürüp, derisini yüzdükten sonra samanla doldurduğu bildirilmektedir. Bu dönem kaynaklarda bahsedilen ve seyyahların anlattıklarıyla kıyaslanabilecek bir diğer bilgi de ölünün ardından gerçekleştirilen yas tutma geleneğidir. Urfalı Mateos *Vekayiname*'sinde, 570 (Şubat 1121-Şubat 1122) yılında Gürcistan Kralı II. Davit'in otuz bin Türkü öldürdüğünü, bu kıyımdan kurtulanların elbiselerini yırttığını, siyah giysiler giydiğini ve başı açık bir şekilde sultanlarının yanına gittiğini; *Alexiad*'da Bizans İmparatorundan Antalya valiliğini alan Philokales isimli kumandanın emrindeki askerlerin Lampe'deki Türkleri yendikten ve hatta onların bebeklerini içi kaynar su dolu kazanlara atarak

öldürdükten sonra sağ kalan Türklerin kara giysilere büründüğü; *Selçukname*'de, Melikşah'ın kardeşi Ayaz'ın ölmesi üzerine, Nizamü'l-Mülk'ün Melikşah'a kardeşi öldüğü için siyahlar giymesini salık verdiği, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan*'da Melikşah'ın oğlu Davut'un ölmesi üzerine Türkler ve Türkmenlerin karalar giydiği, saçlarını başlarını yoldukları, atlarının kâküllerini kestikleri, eyerlerini ters çevirdikleri, Sultan Alp Arslan öldüğünde, halife ile evli olan kız kardeşi Arslan Hatun'un cariyelerinin saçını yolduğu, Arslan Hatun'un da saçını yolmak istediye de halifenin buna engel olduğu kayıtlıdır.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde özellikle Ioannes Kinnamos ve Anna Kommena tarafından verilen bilgiler dikkate değerdir. Çünkü bu durumu gözler önüne seren şekilde *Alexiad*'da Anna Kommena Bizans ordusunu taciz eden Türklerden bahsederken onlar arasında Hellen dilini konuşabildiğini söylediği yarı barbarlar bulunduğunu söylemiştir ki bu terimle annesi ya da babasından biri Rum olanları tanımlamaktadır. Ioannes Kinnamos da Beyşehir Gölü'ndeki adalarda yaşayan ve İmparatorla işbirliği yapmaya yanaşmayan Rumların bu durumunu açıklarken onların uzun süredir Türklerle yakın bir şekilde yaşadıklarını bundan ötürü artık onların âdetlerini ve geleneklerini benimsediklerini söylemiştir. Niketas Khoniates *Historia*'sında, burada yaşayanların Hıristiyan olmakla beraber kullandıkları kayıklar aracılığıyla Konya Türkleriyle çok canlı ve yakın münasebet kurduklarını ve Türkleştiklerini özellikle anlatmıştır.

Bu dönem yazılan ana kaynakların büyük bir kısmında, ekonomik faaliyetlere yönelik yapılan genellemeler vardır. Bununla beraber başta *el-Evamirü'l-Ala'iyе fi'l-Umuri'l-Ala'iyе* olmak üzere diğer kaynaklarda da görüldüğü üzere Türkiye Selçuklu yöneticileri ticarete büyük önem vermiştir. Bu konuda *Müsameretü'l-Ahbar*'ın öne çıktığı vurgulanmalıdır. Çünkü kitabın yazarı bizzat divanda bulunan bir kişi olduğu için çok detaylı ve doğru bilgilere sahip olmuştur. Onun, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara ödemek zorunda kaldığı vergi hakkında söyledikleri, Simon de St. Quentin'in kaydettikleriyle karşılaştırılabilir bir durumdadır.

Moğollar konusundaki ana kaynakların başında gelen *Moğolların Gizli Tarihi*'nde verilenler seyyahların gözlemleriyle tam bir uyum içindedir. Moğol kadınlarının ne kadar güçlü oldukları konusunda Cengiz Han'ın annesi çok yerinde bir örnektir. Kocasını öldükten sonra çocuklarına nasıl baktığı ve ne kadar kudretli bir kadın olduğu *Moğolların Gizli Tarihi*'nde manzum şekilde anlatılmıştır. Yine *Moğolların Gizli Tarihi* ve *Altan Topçî*'de anlatıldığı üzere Cengiz Han'ın küçükken

kardeşleriyle balık avlaması, yani Moğolların geçinmek için avcılık ve balık avcılığı dahi yaptıkları ortadadır. Buna ek olarak din konusunda, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde, Cengiz Han'ın annesi, yani Ho-elun-ucin, eşinin ölmesinin ardından uyuyakalması nedeniyle, ertesi gün atalara kurban sunulması için yapılan törene geç kalmış azarlanmış, fakat o da kendisini uyandırmadıkları için töreni düzenleyenlere kızmıştır. Merkitlerin elinden kurtulan Cengiz Han'ın güneşe karşı dönüp dokuz defa diz çökerek uyguladığı ibadet, yeni Moğol Hanı seçilmesi için toplanan Kurultay'da Avrupalıların Moğollara gönderdiği elçiler tarafından bizzat müşahede edilmiştir. Hem *Altan Topçi* hem *Moğolların Gizli Tarihi* hem de onları ziyaret eden elçiler ve seyyahlar Moğolların sürekli kımız içtiklerini kaydetmişken, Türklerden bahseden eserlerde devlet yöneticilerinin içki içtiği söylenmekle yetinilmiş, bunun ne olduğu açıklanmamıştır.

Marco Polo, Moğolların kullandığı payzalar hakkında çok detaylı bir anlatım yapmıştır. Diğer elçiler onların ticari faaliyetlerinden bahsetmiş fakat *Tarih-i Cihangüşa* veya *Müsameretü'l-Ahbar*'ın aksine Moğol paralarına *balış* denildiğini söylememişlerdir. Yine Moğolların mahkemeler kurup yargılamalar yaptıklarını kaydetmiş ama bu dönem yazılan kaynaklarda geçtiği üzere bu mahkemelere *yargu*, yargıçlar ve hâkimlere de *yarguci* dediklerini anlatmamışlardır. Yani olayları ve gördüklerini büyük bir titizlikle anlatmış fakat bunların özel isimlerini yazmamışlardır. Buna ek olarak *Camiü'd-Düvel* ve *Müsameretü'l-Ahbar*'da Moğolların Anadolu'da buldukları sürece ortaya çıkan masrafı Selçuklulara ödettikleri, vergi koymak ve toplamak konusunda çok aç gözlü ve acımasız davrandıkları detaylı şekilde anlatılmıştır ve seyyahların anlattıklarıyla uyum içindedir.

Moğolların Gizli Tarihi gibi Moğolların ortaya çıktığı dönemde yazılan eserler, seyyahların kayıtlarını doğrular nitelikte olmakla beraber daha sonraları İslamiyet ve Türk tesiri altında yazılan *Anonim Şibaniname*, *Tarih-i Cihangüşa* veya Budizm etkisi altında yazılan *Altan Topçi* gibi kaynaklarda Moğolların eski dönemlerine ait izler bulunmakla beraber bunlar artık içinde buldukları coğrafya ve kültürün onları ne kadar değiştirdiğini gözler önüne koymaktadır.

Moğolların savaş esirleri içinden kendilerinin işine yarayacak kimseleri ayırdığı da dönem kaynaklarında anlatılmaktadır. Çünkü İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*'inde Rıdvan b. Ali hakkında yazarken, onun Rum ülkesine gittiğini ve orada Keyhüsrev b. Keykubad'ın hizmetine girdiğini, Moğolların

Keyhüsrev'i 1243'te Köseadağ Savaşı'nda yenilgiye uğratmasının ardından onu da tutsak aldıklarını, fakat tıp bildiği için serbest bıraktıklarını anlatmıştır. *Tarih-i Cihangüşa*'da Moğolların Fenkaet (Şahruhiye) şehrini dört günlük bir kuşatmanın ardından aldıktan sonra burada yaşayan sanatkâr, tabip ve genç olanların dışındaki herkesi öldürdüğü; Semerkant'ın fethinden sonra Cengiz Han'ın bu şehirdeki sanatkârlar ve onların akrabalarından oluşan otuz bin kişiyi kendi oğulları ve akrabaları arasında bölüştürdüğü; Buhara'nın alınmasından sonra şehir sakinlerinden meslek ve sanat bilen yüz binden fazla kişi ayrıldıktan sonra geri kalanların ya köle yapılmak ya da öldürülmek için bırakıldığı; Gazne şehrindeki sanatkârların diğer insanlardan ayrıldığı ve geri kalanların katledildiği; Nişabur'un da Moğolların eline geçmesinden sonra buradaki dört yüz kadar sanatkârın dışında kalan herkesin öldürüldüğü yazılıdır.

KAYNAKÇA

Abu Bakr-i Tihrani, **Kitab-i Diyarbakriyya**, (Yay. Necati Lugal ve Faruk Sümer), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1993.

Agacanov, Sergey Grigoreviç. **Oğuzlar**, 8. Baskı, (Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

Ahmed bin Mahmud, **Selçukname**, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

Aka, İsmail. “Selçuklu Sonrası Orta Doğu’da Türk Varlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 839-860.

Akdağ, Mustafa. **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 2. Baskı, Cilt: 2, Tekin Yayınevi, Ankara 1979.

Akdağ, Mustafa. **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 3. Baskı, Cilt: 1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979.

Akgündüz, Ahmet. “Başlık”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 5, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, ss. 131-133.

Akpınar, Turgut. **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Akün, Ömer Faruk. “Kaşgarlı Mahmud”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 25, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, ss. 9-15.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. “İbn Fadlân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 19, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, ss. 477-479.

Anonim Haçlı Tarihi, (Çev. Ergin Ayan), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Arat, Reşit Rahmeti. “Astırhan”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 680-682.

Arık, Feda Şamil. “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı: 27, 1992, ss. 1-50.

Artamonov, Mihail İllarionoviç. **Hazar Tarihi – Türkler, Yahudiler, Ruslar**, 3. Baskı, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

Atsız, Nihal. “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 196-201.

Avcı, Casim. “Mes’ûdî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 29, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004, ss. 353-355.

Ayan, Ergin. **Horasan ve Civarındaki Oğuz Boyları (1157-1220)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Aykut, A. Said. “İbn Battûta”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 19, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, ss. 361-368.

Azamat, Nihat. “Nâsır-ı Hüsrev” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 32, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2006, ss. 395-397.

Babür, **Babürname**, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Cilt: 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Babür, **Babürname**, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Bakır, Abdullah. **Yazıcızade Ali'nin Selçuk-name İsimli Eserinin Edisyon Kritiği**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.

Bala, Mirza. "Karabağ", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, ss. 212-217.

Barbaro, Josaphat. **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, 3. Baskı, (Çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Barthold, Vasily Vladimirovich. **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.

Bartold, Vasily Vladimirovich. "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", **Bellekten**, Cilt: 11, Sayı: 43, 1947, ss. 515-539.

Başar, Fahamettin. "Fetret Devri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, ss. 480-482.

Baştav, Şerif. "Avrupa Hunları", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 854-887.

Bayram, Mikail. "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 258-263.

Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i. **Târîh-i Beyhakî**, (Çev. Necati Lügal ve Haz. Hicabi Kırlangıç), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

Blatner, David. **Pi Coşkusu**, 4. Baskı, (Çev. Nermin Arık), TÜBİTAK, Ankara 2003.

Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands and Lordships that are in the World, (Çev. ve Ed. Clements Robert Markham), The Hakluyt Society, Londra 1912.

Bozkurt, Nebi. “İpek”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 22, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, ss. 361-362

Bretschneider, Emil. **Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of central and western Asia from the 13th to the 17th century**, Cilt. 2, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra 1910.

Bretschneider, Emil. **Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of central and western Asia from the 13th to the 17th century**, Cilt. 1, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra 1910.

Broqui re, Bertrandon, de la. **Denizaşırı Seyahat**, (Ed. Charles Schefer), (Çev. İlhan Arda), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

Buell, Paul D. **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland 2003.

Cahen, Claude. **Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler**, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul 1979.

Carnotensis, Fulcherius. **Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)**, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, (Çev. Ankhbayar Danuu), (Yay. Haz. Mustafa Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Cihan, Cihat. “Türkler ile Moğolların İrkî Münasebetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 278-286.

Clavijo, Ruy Gonzales de. **Timur’un Hayatı ve Kadiz’den Semerkand’a Seyahatler**, (Çev. Zeynep Ertan), Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

Clavijo, Ruy Gonzalez de. **Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to The Court of Timour at Samarcand, A.D. 1403-6**, (Çev. Clements Robert Markham), The Hakluyt Society, Londra 1859.

Coşkun, Menderes. “Seyahatname”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 37, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 13-16.

Cöhce, Salim. “Ermenistan’ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, (Ed. Mehmet Metin Hülâgü vd.), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Czarnowus, Anna. “The Holy and The Unholy in Chaucer’s *Squire’s Tale*”, **Studia Anglica Posnaniensia**, Cilt: 47, Sayı: 2-3, Adam Mickiewicz University, Poznań 2012, ss. 115-128.

Çandarlıoğlu, Gülçin. **Orta Asya’da Timuriler, Çin’de Ming Münasebetleri, Çh’en Che’en Elçilik Raporu**, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1995.

Çiftçioğlu, İsmail. **Ankara Ahılari Devleti ve Dönemi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

d’Ohsson, Abraham Constantin, **Moğol Tarihi**, (Çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.

Daş, Abdurrahman. “Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid’in Mektuplaşmaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, 2004, ss. 141-167.

Dayı, Özkan. “Camiü’t-Tevarih’te Kubilay Han’ın Çin’deki İdari Teşkilatı ve Bayındırdık Faaliyetleri” **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 55, 2015, ss. 239-255.

Demir, Mustafa. “Türkiye Selçuklu Vakıfları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 272-280.

Demirkent, Işın. “Haçlılar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 14, İstanbul 1996, ss. 525-546.

Develi, Hayati. “Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt: 43, Sayı: 1995, 1995, ss. 474-478.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 24. Baskı, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Devlet, Nadir. “Altın Ordu”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul 199?, ss. 103-180.

Devlet, Nadir. “İslâmiyeti Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti İdil-Bulgar”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul 199?, ss. 313-343.

Devlet, Nadir. “Kazan Hanlığı (1437-1552)”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul 199?, ss. 344-350.

Dinçol, Ali Muzaffer. “Aramice”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, ss. 267-268.

Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, (Çev. Besim Atalay), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, (Çev. Besim Atalay), Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

Divitçioğlu, Sencer. **Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Dodge, Theodore Ayrault. **Alexander**, Houghton, Mifflin and Company, Cambridge 1890.

Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Ebü'l-Fida, **Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

Ecâ et-Türki, Muhammed b. Mahmud b., İbn Ecâ **Seyahatnamesi**, (Çev. Ramazan Şeker), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

el-Gırnâfî, Ebu Hamid Muhammed. **Gırnâfî Seyahatnamesi**, 2. Baskı, (Haz. Fatih Sabuncu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

el-Gırnâfî, Ebu Hamid Muhammed. **Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbab ve Nuhbetü'l-Acab/Gırnâfî Seyahatnamesi**, (Haz. Sadık Yazar), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015.

el-Ömeri, Şihabeddin b. Fazlullah. **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesalikü'l-Ebsar)**, (Çev. Durmuş Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Emecen, Feridun. "Alaşehir", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Cilt: 2, İstanbul 1989, ss. 342-343.

Emecen, Feridun. "Osmanlılar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 33, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007, ss. 487-496.

Endicott-West, Elizabeth. “Imperial Governance in Yüan Times”, **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Cilt: 46, Sayı: 2, Harvard-Yenching Institute, Cambridge (Massachusetts), 1986, ss.523-549.

Ercan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 1, Ankara 1990, ss. 117-125

Ersan, Mehmet. **Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.

Erkul, Ali. “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 58-66.

Esin, Emel. “Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 129-149.

Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Kitap: 9, Cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Faruk Sümer. “Tatarlar”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 40, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2011, ss. 168-170.

Felix Fabri, **The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri**, (Çev. Aubrey Stewart), Cilt: 1, Bölüm: 1, Palestine Pilgrims’ Text Society, Londra 1896.

Ferrier, Joseph Pierre. **Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan and Beloochistan with Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India**, 2. Baskı, (Çev. William Jesse),(Ed. H. D. Seymour), John Murray, Londra 1857.

Flavius Arrianus, **The Anabasis of Alexander**.

Frasier, James Baillie. **A Winters Journey (Tatar) from Constantinople to Tehran with Travels Through Various Parts of Persia**, Cilt: 2, Richard Bentley, Londra 1838.

Garsoïan, Nika, “Mamikonean”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, (Ed. Alexander P. Kazhdan), Cilt: 1-2-3, Osford University Press, New York 1991.

Gholi, Ahmad. ve Masoud Ahmadi Mosaabad, “Image of Oriental Turkmen Female Travelees in the Nineteenth Century Western Travel Writing”, **International Journal of Applied Linguistics & English Literature**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, ss. 43-57.

Gibbon, Edward. **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, (Çev. Asım Baltacıgil), Cilt: 1, BFS Yayınları, İstanbul 1987.

Golden, Peter Benjamin. “Religion among the Qıpcaqs of Medieval Eurasia”, **Central Asiatic Journal**, Cilt: 42, Sayı 2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1998, ss. 180-237.

Golden, Peter. “The Twelve-Year Animal Cycle Calendar in Georgian Sources”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Cilt: 36, Sayı: 1-3, 1982, ss. 197-206.

Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç. **Anadolu Selçuklu Devleti**, (Çev. Azer Yaran), Ankara 1988.

Gregory Abu'l Farac (Bar Habraeus), **Abu'l Farac Tarihi**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1945.

Gregory Abu'l Farac (Bar Habraeus), **Abu'l Farac Tarihi**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1950.

Grousset, René. **Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur**, (Çev. Mehmet Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Gülersoy, Tuncer, “Altan Topçi”, *Belleten*, C: 38, S: 152, 1974, ss. 597-632.

Gülersoy, Tuncer, “Altan Topçi-II”, *Belleten*, C: 50, S: 196, 1986, ss. 9-71.

Gülersoy, Tuncer, “Altan Topçi-III”, *Belleten*, C: 51, S:199, 1987, ss. 19-66.

Gündüz, Tufan, **Dede Korkut Destanları**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

Gündüz, Tufan. “Oğuzlar/Türkmenler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 263-276.

Güngör, Harun. “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2014, ss. 261-282.

Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları”, **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, (Ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, Mehmet Ali Hacıgökmen, H. Gül Küçükbezi), Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, ss. 393-422.

Hesse, Klaus. “On the History of Mongolian Shamanism in Anthropological Perspective”, **Anthropos**, Cilt: 82, Sayı: 4/6, Nomos Verlagsgesellschaft mbH, Baden-Baden, 1987, ss. 403-413.

Howorth, Henry Hoyle, **History of the Mongols From the 9th to the 19th Century**, Cilt: 2, Longmans, Green and Co., Londra 1880.

İbn Battuta, **Travels in Asia and Afria 1325-1354**, 3. Baskı, (Çev. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb), Routledge & Kegan Paul Ltd., Londra 1953.

Isakov, Abdrasul. “Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)”, **Sibirya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2013, ss. 43-60.

İbn Battûta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed. İbn **Battûta Seyahatnamesi**, 2. Baskı, (Çev. İnc. ve Not. A. Sait Aykut), Cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İbn Battûta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed. İbn **Battûta Seyahatnamesi**, 2. Baskı, (Çev. İnc. ve Not. A. Sait Aykut), Cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadi), **El Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)**, (Haz. Mürsel Öztürk), Cilt: 1, TC Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadi), **El Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)**, (Haz. Mürsel Öztürk), Cilt: 2, TC Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

İbn Cübeyr, **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, 3. Baskı, (Çev. İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2017.

İbn Fazlan, **Seyahatname**, 2. Baskı, (Çev. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul 2011.

İbn Havkal, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)**, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1989.

İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)**, (Çev. Abdülkerim Özaydım), Bahar Yayınları, Cilt: 9, İstanbul 1985.

İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)**, (Çev. Abdülkerim Özaydım), Bahar Yayınları, Cilt: 10, İstanbul 1985.

İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)**, (Çev. Abdülkerim Özeydım), Bahar Yayınları, Cilt: 11, İstanbul 1985.

İnan, Abdülkadir **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

İnan, Abdülkadir. **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

İnan, Abdülkadir. "‘Orun’ ve ‘Ülüş’ Meselesi", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 38-43.

İnan, Abdülkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ankara 1952, ss.19-42.

İnan, Zeynep. "I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Emeni Latin İlişkileri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, (Ed. Mehmet Metin Hülügü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak, Recep Karacakaya) Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, ss. 211-230.

İsakov, Abdrasul. "Kırgızlarda ve Moğollarda On İki Hayvanlı Takvim (VI.-XV. Yüzyıllar Arası)", **Trakya Üniversitesi Edebyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2013, ss. 161-172.

İstahri, **Ülkelerin Yolları**, (çev. Murat Ağarı), Ay Işığı Kitapları, İstanbul 2015.

İzgi, Özkan. **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İzgi, Özkan. **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

Joinville, Jean de. **Bir Haçlının Hatıraları**, 2. Baskı, (Çev. Cüneyt Kanat), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Jordanus, **Mirabilia Descripta: The Wonders of the East**, (Çev. Henry Yule), Hakluyt Society, Londra 1863.

Kafalı, Mustafa. “Cengiz Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, ss. 367-369.

Kafesoğlu, İbrahim. “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 13, 1958, ss. 117-130.

Kafesoğlu, İbrahim. “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 580-584.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**, 26. Basım, Ötüken Neşriyat, Ankara 2005.

Kahya, Esin. “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014 ss. 539-558.

Kamalov, İlyas. “Kazan Hanlığının Yıkılışında Bazı Ermeni Tüccarların Ruslarla İşbirliği” **Bilig**, Sayı: 58, 2011, ss. 203-210.

Karagöz, Zöhre Özlem. “Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Kıyafetleri”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:1, 2017, ss. 130-137.

Karasoy, Yakup ve Mustafa Toker, **Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibani-name**, Tablet Yayınevi, Konya 2005.

Kavas, İslâm. “Viking Coğrafyası ve Vikinglerde Sosyo-Ekonomik Yapı”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, Sayı: 66, 2018, ss. 457-469.

Kazıcı, Ziya. “Ahilik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988, ss. 540-542.

Kemaloğlu, İlyas. “Saray”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 36, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 121-122.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, **Müsameretü'l-Ahbar**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Khoniates, Niketas. **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Kinnamos, Ioannes. **Historia (1118-1176)**, (Yay. Haz. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

Koca, Salim. “Diyar-ı Rum’un (Roma Ülkesi=Anadolu) ‘Türkiye’ Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23, 2008, ss. 1-53.

Kocasavaş, Yıldız. “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 67-75.

Kommena, Anna. **Alexiad**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

Köprülü, Mehmed Fuad. **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Köprülü, Mehmet Fuad. **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Köprülü, Mehmet Fuad. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1976.

Kushenova, Ganizhamal. “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalvaç ve Yeh-Lu Ch’u-Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, **Bilig**, Sayı: 42, 2007, ss. 229-242.

Kuşçu, Ayşe Dede. “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 2016, ss. 173-190.

Kutluer, İlhan. “Belhî, Ebû Zeyd”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 5, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, ss. 412-414.

Kütükoğlu, Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 6. Baskı, Kubbealti Neşriyatı, İstanbul 1998.

Lane, George E. “The Mongols in Iran”, **The Oxford Handbook of Iranian History**, (Ed. Touraj Daryaee), Oxford University Press, New York 2012.

Larson, Frans August, **Larson, Duke of Mongolia**, Little, Brown and Company, Boston 1930.

Lowry, Heath Ward. **Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)**, (Çev. Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul 2004.

Malov, Sergey Efimoviç. “Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları”,(Çev. Muvaffak Duranlı), **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2005, ss. 391-399.

Marriott, Wharton Booth, **Vestiarium Christianum**, Rivingtons Waterloo Place, Londra 1868

Masuya, Tomoko, “Ilkhanid Courtly Life”, **The Legacy of Genghis Khan: Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353**, (Ed. Linda Komaroff and Stefano Carboni), Metropolitan Museum of Art, New York 2002, ss.57-103.

Memiş, Ekrem. “Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005.

Merçil, Erdoğan. “Anadolu Beylikleri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, ss. 138-139.

Merçil, Erdoğan. “Gulam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, ss. 180-184

Mesûdi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

Mesûdi, **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, 4. Baskı, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2017.

Miftakov, Zufar Z., “İdil Havzasındaki İlk İslâm Devleti”, (Çev. Özgür Çınarlı ve M. Kuduay Karabalık), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 409-416.

Minorskiy, Vladimir Feodoroviç. “Tamīm İbn Bahr's Journey to the Uyghurs”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 12, Sayı: 2, 1948, ss. 275-305.

Mirzaoğlu Sıvacı, Fatma Gülay. “Dede Korkut Kitabı ve Manghol-un Niuça Tobça'an [İki metnin benzerlikleri üzerine bir inceleme]”, **Türkbilig**, Sayı: 11, 2006, ss. 149-163.

Moğolların Gizli Tarihi, (Çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

Mongolian-German Karakorum Expedition, (Ed. Jan Bemann, Ulambayar Erdenebat, Ernst Pohl), Cilt: 1, Reichert Verlag, Wiesbaden 2009.

Monte Crucis, Ricoldus de. **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşifin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291**, (Çev. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Mukaddesî, **İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekasim)**, (Çev. ve Not. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)**, (Çev. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, Cilt: 1, İzmir 2000.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)**, (Çev. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, Cilt: 2, İzmir 2001.

Nakkaş, Gıyaseddin. **Hıtay Sefaretnamesi**, (Haz. Betül Mutlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, (Çev. Abdülvehhab Tarzi), M.E.G.S.B. Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.

Németh, Gyula. "Atilla ve Hunları", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 888-902.

Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, 3. Baskı, (Çev. Mehmet Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Oldenburg, Wilbrand von. **Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat**, (Çev. Mehmet Ersan), İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, İzmir 2000.

Orkun, Hüseyin Namık. **Eski Türk Yazıtları**, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Orkun, Hüseyin Namık. **Oğuzlara Dair**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, 2. Baskı, (Çev. ve Der. Yusuf Ziya Yörükán), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri, 2. Baskı, (Çev. Nuh Arslantaş), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Ortaylı, İlber. “19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 3, 1992, ss. 271-277.

Ostragorsky, Georg. **Bizans Devleti Tarihi**, 8. Baskı, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

Ötemiş Hacı, **Cengizname**, (Çev. Tuncer Gülersoy), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020.

Otgonbayar, “Crisis of Cultural Identity in Mongolian Nomadic Civilization”, **Interface of Cultural Identity and Development**, (Ed. Baidyanath Saraswati), Indra Gandhi Naitonal Centre for the Arts, New Delhi, 1932, ss. 105-112.

Ögel, Bahaeddin. **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

Ögel, Bahaeddin. **Türk Kültür Tarihine Giriş**, 4. Baskı, Cilt: 7, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Ögel, Bahaeddin. **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 5, Kültür Bakanlığı, Ankara 1978.

Ögel, Bahaeddin. **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Cilt: 2, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971.

Ögel, Bahaeddin. **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 4. Baskı, İstanbul 2001.

Özaydın, Abdülkerim. “Arran”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, ss. 394-395.

Özcan, Altay Tayfun. “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 33 Sayı: 55, 2014, s. 121-162.

Özcan, Emine Sonnur. “İskitlerden Bacıyan-ı Rum’a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)**, Sayı: 29, 2018, ss. 169-183.

Özdemir, Mehmet. “Moriskolar”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 30, **TDV İslâm Araştırmaları Merkezi**, İstanbul 2005, ss. 288-291.

Özerdim, Muhaddere Nabi. “Acaib-ül-letaif (Hitay Sefaretnamesi) İle Çin Kaynakları Arasında İlgî”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, 1950, ss. 345-371.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Moğollar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, ss. 225-229.

Plano Carpini, Johann de. **Plano Carpini’nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)**, (Çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2015.

Polo, Marco. **Dünya’nın Hikâye Edilişi**, (Çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Pritsak, Omelyan. “Kara-Hanlılar” **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, ss. 251-273.

er-Ravendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman, **Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürur**, (Çev. Ahmet Ateş), Türk Tarih Kurumu, Cilt: 1, 2. Baskı, Ankara 1999.

er-Ravendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman, **Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürur**, (Çev. Ahmet Ateş), Türk Tarih Kurumu, Cilt: 2, 2. Baskı, Ankara 1999.

Ràsonyí, László. “Tarihte Türklük”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 351-378.

Reşidü'd-din Fazlullah, **Camiü't-Tevarih (Selçuklu Devleti)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Roger de Hoveden, **The Annals of Roger de Hoveden Comprising the History of England and of Other Countries of Europe From A.D. 732 to A.D. 1201**, (Çev. Henry T. Riley), Cilt: 1, H. G. Bohn, Londra 1853.

Rossabi, Morris, **Khubilai Khan: His Life and Times**, University of California Press, California 2009.

Roux, Jean-Paul. **Türklerin Tarihi-Pasifikten Akedeniz'e 2000 Yıl**, 3. Baskı, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Roux, Jean-Paul. **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul 1994.

Rubruk, Wilhelm von. **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, 2. Baskı, (Çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012.

Sadrudin Ebu'l-Hasan Ali ibn Naşir ibn Ali el-Hüseyni, **Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye**, (Çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurum, Ankara 1945.

Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, **Timur'un Günlüğü (Tüzukat-ı Timur)**, 2. Baskı, (Haz. Kutlukhan Şakirov ve Adnan Aslan), İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

Saint Quentin, Simon de. **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Doğu Akdeniz Kültür ve Tarihi Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

Savory, Roger Mervyn. "Taclu Hanum: Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar Tarafından Esir Alındı mı Alınmadı mı?", (Çev. Osman G. Özgüdenli), **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014, ss. 221-235.

Schiltberger, Johannes. **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, 2. Baskı, (Çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Sevig, Vasfi Raşit. "Cezanın Tarihî Menşei", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3-4, 1955, ss. 9-49.

Seydi Ali Reis, **Mir'atü'l-Memalik (Ülkelerin Aynası)**, (Haz. Necdet Akyıldız), Tercüman, İstanbul 1970.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, 3. Baskı, (Çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular**, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Silius Italicus, **Punica**.

Sontag, Richard Marton. **Chang Te-hui and His Journey to Qaraqurum at the Summons of Qubilai Qan**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Arizona Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi, Arizona 1978.

Starr, Stephen Frederick. **Kayıp Aydınlanma-Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı**, (Çev. Yusuf Selman İnanç), Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Sümer, Faruk. "Anadolu Selçukluları", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 380-384.

Sümer, Faruk. "Dokuz Oğuzlar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 9, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994, ss. 500-502.

Sümer, Faruk. "Oğuzlar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 33, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007, ss. 325-330.

Sümer, Faruk. "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 3-4, 1959, ss. 359-455.

Sümer, Faruk. "Selçuklular", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 36, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 362-397.

Sümer, Faruk. "Türkmenler", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 41, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2012, ss. 607-611.

Sümer, Faruk. **Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1967.

Sümer, Faruk. **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.

Şahin, Süreyya. "Doğu-Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 1986, ss. 311-329.

Şeşen, Ramazan. **İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Şeşen, Ramazan. **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Tafur, Pero. **Pero Tafur Seyahatnamesi**, (Çev. Hakan Kılınç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçukname), (Terc. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Taşagıl, Ahmet. “Göktürkler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 15-48.

Taşagıl, Ahmet. “Hanbalık”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 15, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, ss. 524-252.

Taşagıl, Ahmet. “Karahıtaylar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, ss. 415-416.

Tavkul, Ufuk. “Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2007, ss. 25-45.

Terzi, Arzu. “Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü”, 21. **Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 17-24.

Togan, İsenbike. “Çinggis Han ve Moğollar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 235-255.

Togan, İsenbike. “Moğollar Devrinde Çin’de Ticaret ve ‘Ortak’ Tüccarları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 25-26, 1984, ss. 71-90.

Togan, Zeki Velidi. **Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, 2. Baskı, İstanbul 1982.

Togan, Zeki Velidi. **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, Cilt: 1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Turan, Ahmet. “Törellerimizde “Kalın” (Başlık) Adeti”, **Milli Folklor Dergisi**, Sayı: 12, 1989, s. 38-42

Turan, Namık Sinan. “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 60, Sayı: 4, 2005, ss. 239-267.

Turan, Osman. **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

Turan, Osman. **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, İstanbul 1941.

Turan, Osman. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 13. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Turan, Osman. **Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.

Turan, Osman. **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, 18. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

Turnbull, Stephen. **Mongol Warrior 1200-1350**, Osprey Publishing, Oxford 2003

Uludağ, Süleyman. “Baba”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 4, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, ss. 365-366.

Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2000.

Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, 3. Baskı, (Çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1969.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Büyük Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Basım Tarihi Yok.

Üçer, Müjgan. **Güldeste-i Sivas**, Sivas Belediyesi, İstanbul 2017.

Üzüm, İlyas. "Kızılbaş", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 25, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, ss. 546-557.

Valerius Maximus, **Memorable Doings and Sayings**.

Vasiliev, Aleksandr Aleksandroviç. **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

Velidi (Togan), Ahmet-Zeki. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti - 1", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Cilt: 1, 1931, ss. 1-42.

Vladimirtsov, Boris Yakovleviç. **Moğolların İçtimai Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi**, 3. Baskı, (Çev. Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Watson, Geoff. "1200-1800 Yılları Arasında Batı'daki Orta Asya İmajı", (Çev. Vildan Şişman), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, ss. 334-344.

William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck to The Eastern Parts of the World 1253-55**, (Çev. William Woodville Rockhill), The Hakluyt Society, Londra 1900.

Woods, John E., **Akkoyunlular**, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

Yakubovsky, Aleksandr Yuryevich, **Altın Ordu ve Çöküşü**, 2. Baskı, (Çev. Hasan Eren), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976.

Yalman (Yalkın), Ali Rıza. **Cenupta Türkmen Oymakları**, (Haz. Sabahat Emir), Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

Yarsuvat, Duygun. “Ceza ve Yeni İçtimai Müdafaa Doktrini”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1966, ss. 79-100.

Yazıcı, Hüseyin. “Seyahatname”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 37, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, ss. 9-11.

Yazıcı, Nesimi. **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.

Yınanç, Mükrimin Halil. “Akkoyunlular”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: I, Milli Eğitim Basımevi, 5. Baskı, İstanbul 1978, ss. 251-270.

Yule, Henry. **Cathay and the Way Thither**, Cilt: 1, The Hakluyt Society, Londra 1866.

Yule, Henry. **Cathay and the Way Thither**, Cilt: 2, The Hakluyt Society, Londra 1913.